Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FØR OG NU

HISTORISK, TOPOGRAFISK
TIDSSKRIFT OG ILLUSTRATIONSVÆRK

UDGIVET OG REDIGERET AF
F. ZACHARIAE

SUPPLEMENT NR. I
1924

7/4

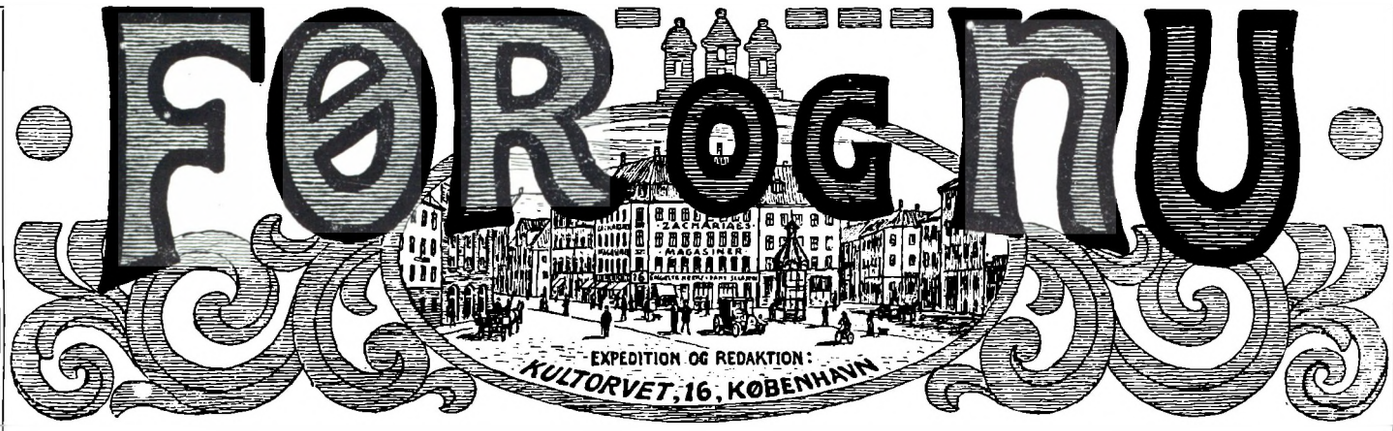

HISTORISK, TOPOGRAFISK TIDSSKRIFT.

UDGIVET OG REDIGERET AF F. ZACHARIAE, KULTORVET 16, KØBENHAVN.

E. JESPERSENS FORLAG, KØBENHAVN

SUPPLEMENT

NR. 1

INDHOLD:

BILLEDER:

Orlogsværftet . . . . . Side 1—136
Frederiksberg Allé . . . . . - 137—145
Den kgl. grønlandske Handels Plads . . . . . - 146—150
Sortedams Dossering Nr. 39. . . . . - 151
Søkadetakademiet . . . . . - 152—153
Frederikskirken (Marmorkirken) . . . . . - 155—174 185
Diverse indsendte Billeder. . . . . - 176—183
Regensen. . . . . - 186—199
Valkendorfs Kollegium . . . . . - 200—204
Borchs Kollegium . . . . . - 205—209
Elers Kollegium . . . . . - 210—212
Kastellet . . . . . - 213—260

Eckersberg fecit. **Udsigt over Toldboden 1804 til Orlogsværftet.** Tilh. Overlæge Halk.

1805. „Prins Christian Frederiks" Historie er for bekendt til at skulle gentages her; „Prinsesse Caroline" var det sidste Linieskib, som byggedes for Begivenheden i 1807.

Man havde under Kampen den 2den April saa stærkt følt Nytten af Trekroner og Savnet af et fast Værk paa højre Fløj, at man i 1802 atter tilvejebragte et saadant ved Grundsætning af 3 Linieskibe ved „Prøvesten", omtrent paa samme Plads, hvor det i 1713 dannede gamle Batteri Prøvesten af samme Art havde ligget. Skibene bleve fyldte med Sten og Jord og omgivne med Palisader.

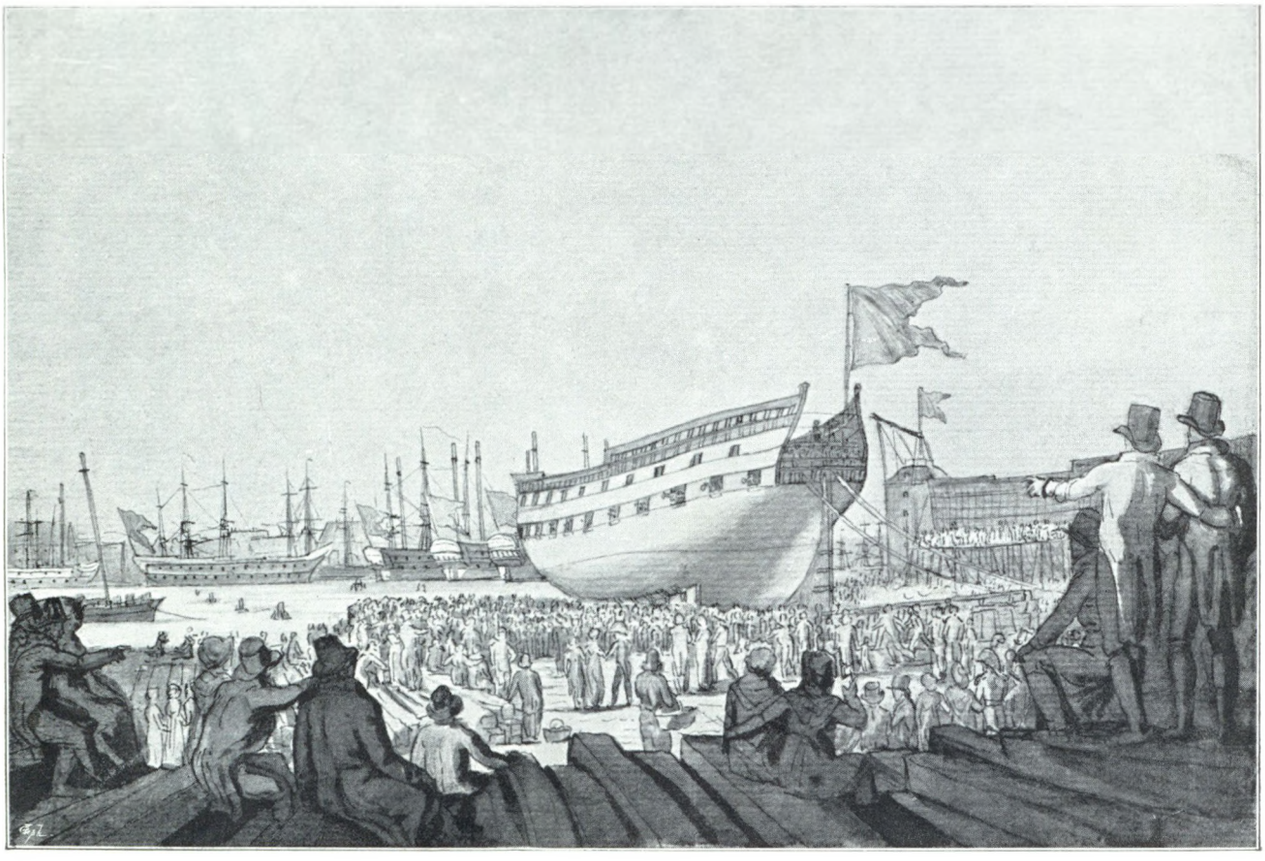

Linieskibet „Prins Kristian Frederik" løber af Stabelen.
Efter Tegning af Eckersberg fra 1804.

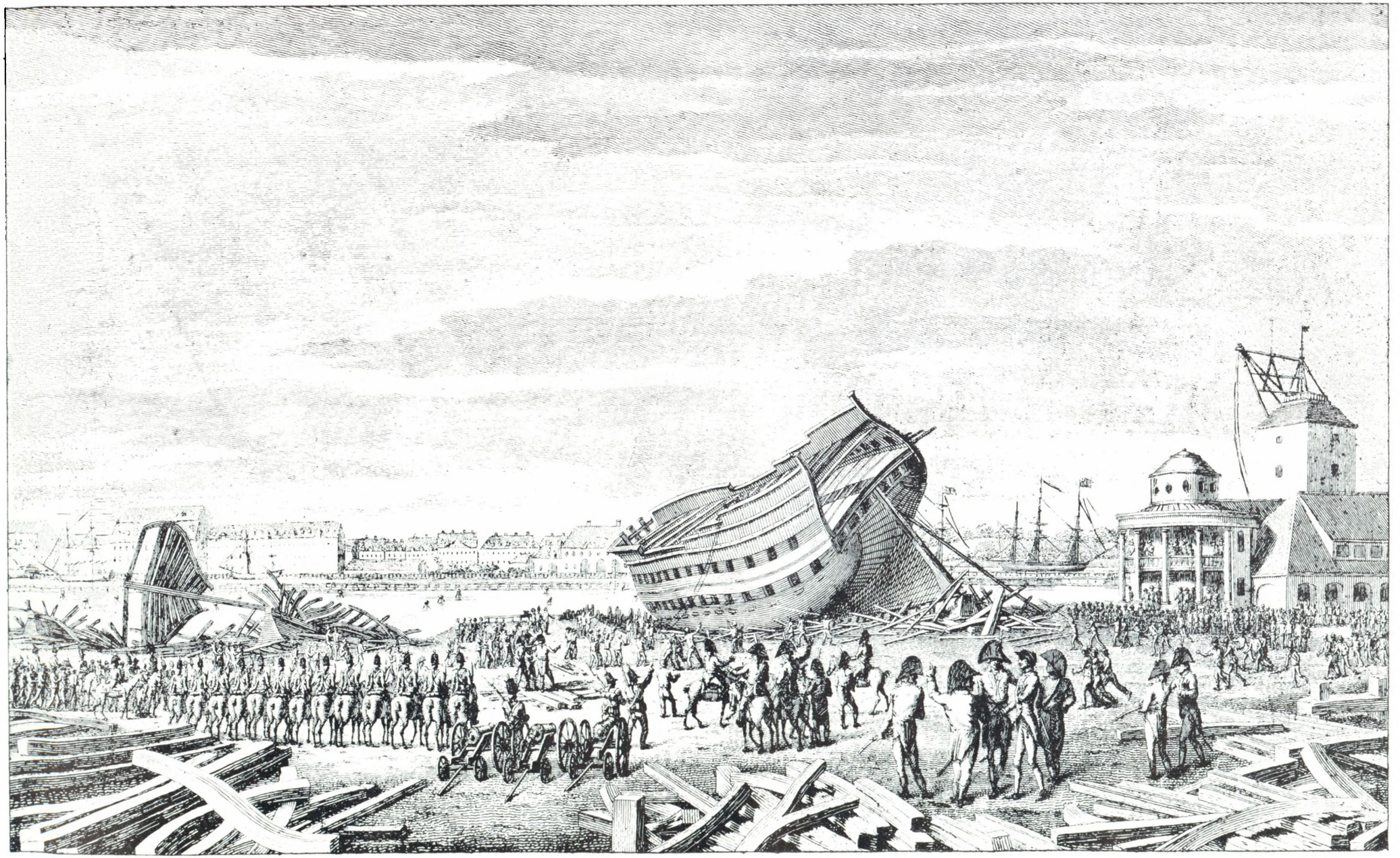

Engellændernes sidste Dyrd i Kiöbenhavn 1807
for en varig Triumph for Gambier Cathcart, Popham &c

Le dernier Exploit des Anglois à Copenhague 1807
ou le Triomphe de Gambier Cathcart, Popham &c

Tilh. Overlæge Halk.

Stukket af Haas.

„Den Engelske Nations Skiendsel udøvet paa Nyholm den 17. October 1807".

Billedet viser Øjeblikket, da Skibet begynder at falde.

Tilh. Det kgl. Bibliotek.

I nogle Aar efter Kampen 1801 herskede der jo fredelige Forhold for Danmarks Vedkommende, men de rolige Tider skulde imidlertid ikke blive af lang Varighed. Det overraskende, fornyede engelske Overfald paa Danmark fandt jo som bekendt allerede Sted i August Maaned 1807 med en stor Flaadestyrke under Admiral Lord Gambier. Flaaden medførte paa Transportskibe et Troppekorps paa omtrent 30,000 Mand under Kommando af Lord Cathcart. Efter at Hovedstaden i 3 Uger havde været indesluttet af engelske Tropper og Skibe og i 3 Nætter og Dage været underkastet et ødelæggende Bombardement, hvor under ca. 1800 Mennesker, militære og civile, mistede Livet, maatte der den 7. September indgaas paa en Kapitulation, hvis 3die Artikel bestemte: „Skibene, samt Krigsfartøjerne af enhver Benævnelse, tilligemed alle hans Danske Majestæt tilhørende Skibssager og Søinventarium, skulle overgives i de Personers Værge, som blive udnævnte ved de Højstkommanderende for hans britanniske Majestæts Krigsmagt; og de skulle ufortøvet sættes i Besiddelse af Holmene, samt alle de der henhørende Bygninger og Forraadshuse."

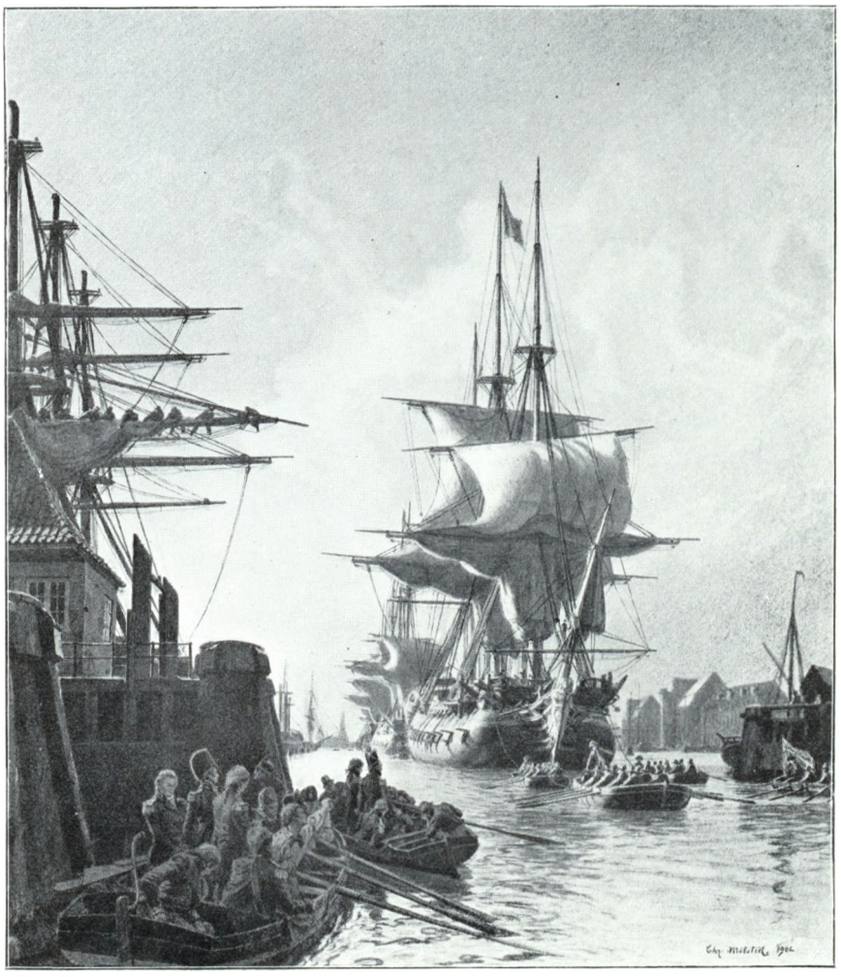

Chr. Mølsted pinx. **Flaadens Ran 1807.**
Englænderne bugserer den danske Flaade ud af Havnen.

Man havde paa Værfterne under Angrebet truffet forskellige Forholdsregler for at forebygge, at Flaaden skulde komme Fjenden til Nytte, dersom Hovedstaden blev besejret, bl. a. havde man saaledes forberedt sig paa at tilintetgøre Ror, Master og Rundholter, lade Skibene løbe fulde af Vand og at spærre Bomløbet, men da disse Forholdsregler skulde iværksættes i det sidste Øjeblik, overraskedes man af Kapitulationen, og Arbejderne kom ikke til Udførelse.

At Flaadens Udlevering i Henhold til denne Kapitulation var en Landesorg, er indlysende, men Tabet af Flaaden maatte dog i Særdeleshed vare smertelig for Marinen. Den Dag Kapitulationen sluttedes, var en Sorgens Dag for denne, den sørgeligste, som hele dens lange Historie har at opvise. Bitter og tung var Dagen for Marinens Personel, der dels ved deres Hænders Arbejde havde været med til at skabe denne Flaade, dels med Hæder havde tjent under Orlogsskibenes Vimpler, baade i Fredens Dage og under blodig Kamp. En Kommission fik det sørgelige Hverv at udlevere Flaaden til Englænderne. Flaaden laa aftaklet i Lejet, men Magasinerne vare vel fyldte med de nødvendige Udrustningsgenstande, saaledes at de engelske Søfolk i Løbet af kort Tid kunde ekvipere Skibene. I fuldeste Udstrækning benyttede man sig af Retten til at borttage alle Skibene med alt Tilbehør og alle Forraad; hvad der ikke kunde medføres blev ødelagt. Paa Nyholms Beddinger Nr. 3 og 2 stode 2 Linieskibe i Spant, de bleve omhuggede, og paa Beddingen Nr. 1 stod et stort Linieskib, som næsten var færdigbygget; der var ikke Tid til at gøre det klar til Afløbning, men Englænderne toge sig derfor paa at uskadeliggøre det; det blev væltet fra Stabelklodserne, saaledes at Siden knustes. Hosstaaende Billeder vise hvorledes denne Vandalisme iværksattes i Nærværelse af en stor engelsk Tilskuerskare, hvorimellem de højeste Officerer fra Flaaden, som fra den kongelige Pavillon overværede Udførelsen af denne smukke Bedrift.

Paa Gammelholm blev en Del tilhugget Tømmer til en ny Fregat borttaget. Paa Bodenhoffs Plads paa Christianshavn blev en under Bygning værende Stykpram ødelagt, og en i August Maaned paa Bedding lagt Kjøl til en ny Brig var forsvundet. I Dokken paa Christianshavn fandtes Linieskibet „Ditmarsken", hvis Reparation var paabegyndt, saa ødelagt, at det ikke lod sig istandsætte. Man havde fra dansk Side, forinden Englænderne besatte Dokken, ladet denne løbe fuld af Vand. Ved en fejl Behandling af Dokken lykkedes det ikke Englænderne at faa denne pumpet læns, saaledes at de kunde komme til at gøre Linieskibet i Stand til at kunne medføres; de grebe derfor til den samme Udvej som paa Nyholm, at ødelægge Skibet for at gøre det ubrugeligt.

Ved Kapitulationens Ophør den 19. Oktober forlode Englænderne Værfterne. Den 20de afsejlede den første Afdeling med den engelske Hær og passerede samme Aften Kronborg, omtrent 100 Sejlere stærk. Den 21de om Morgenen forlod den sidste Afdeling af den engelske Flaade Kjøbenhavns Rhed, og med denne fulgte Ranet, den store danske Flaade.

Byttet, som bortførtes, bestod af:
17 Linieskibe,
16 Fregatter,
7 Brigger,
1 Kutterbrig,
1 Skonnert,
23 Kanonchalupper og Skærbaade
1 Kanonjolle
1 Mortérbarkasse og endelig
1 Skøtpram
desuden medfulgte 92 Førselsskibe, fyldte med ranet Gods.

Det var et stort Bytte, som saaledes bortførtes, og man kan forstaa med hvilke Følelser og Blikke, med hvilken Harme, den danske Marine og hele Folket saa Skibene føres bort under fremmed Flag. Landet havde nu mistet sin store Flaade, ikke ved Kamp, men ved et ganske uforudset Overfald. Alle Forsøg fra engelsk Side paa Fred og Forsoning bleve afviste af den danske Regering, der sluttede sig til de store Fastlandsmagter og endyderligere erklærede Sverrig Krig i 1808.

Kun nogle faa Skibe vare undgaaede at falde i Fjendens Vold, fordi de vare paa Togt. Man var derfor henvist til at forskaffe sig saadanne Krigsfartøjer, hvis Bygning fordrede mindst Tid, og man skred uopholdelig til Værket. Der havdes jo tilbage det store og øvede Personel og de vel ordnede Værfter, navnlig Nyholm og Gammelholm. Private Folk viste deres Offervillighed, ogsaa Flaadens Officerer bragte deres Pengeoffer, ja selv nogle blandt Marinens Haandværkere søgte, da de ikke havde Penge at raade over, ved at ofre Tid og Arbejde at bringe deres Skærv. Saaledes tilbød Marinens Sejlmagere uden Betaling i deres Fritid at sy Sejl til 8 Kanonchalupper. Tømmer maatte først og fremmest skaffes til Veje, og en Mængde Tømmermænd blev sendt paa Skovhugst.

Og det var ikke alene paa Holmene og paa Bodenhoff's Plads, at der arbejdedes paa at skabe en ny Flaade, paa Skibsværfterne i Glückstadt og i Frederiksværn, i Kristianssand, Bergen, Trondhjem samt i Svendborg og Kiel, og paa mange private Værfter i Provinserne sattes alle Hænder i Virksomhed til Bygning af mindre Skibe, hvortil Holmen leverede Tegningerne. I Løbet af 1808 blev der i og udenfor Kjøbenhavn bygget ikke mindre end 96 Kanon-

chalupper, 16 Mortérchalupper og 13 Kanonjoller. Bygningen fortsattes i de følgende Aar, saaledes at den egentlige Kanonbaadsflotille i Krigsaarene 1808—14 kan anslaas til at have været ialt 116 Kanonchalupper, 16 Mortérchalupper og 20 Kanonjoller.

Paa Marinens Værfter maa der i disse Krigsaar være arbejdet med en beundringsværdig Kraft og Iver, thi foruden forceret Bygning af ny Skibe og andet Krigsmateriel samt Forfærdigelse af utalligt og forskelligartet Inventarium, medens paa samme Tid Klargøring, Udrustning af Skibe og Fartøjer gav meget at tage Vare, saa havde man de talrige Kanonchalupper og andre smaa armerede Fartøjer at hale paa Land, kjølhale, kalfaktere og reparere, hver Gang de lagde ind til Værfterne. En saa betydelig Værftsdrift maa have fordret et meget stort Antal Haandværkere og Arbejdere, ikke at tale om de store Krav, der maatte stilles til de Officerer og Embedsmænd, hvem Ledelsen af hele Driften paahvilede. Paa samme Tid maatte Værfterne afgive mange Haandværkere til Arbejde andetsteds, til Skovhugst i danske Skove og i Udlandet, saavel som til Skibsbygnings- og Havnearbejder

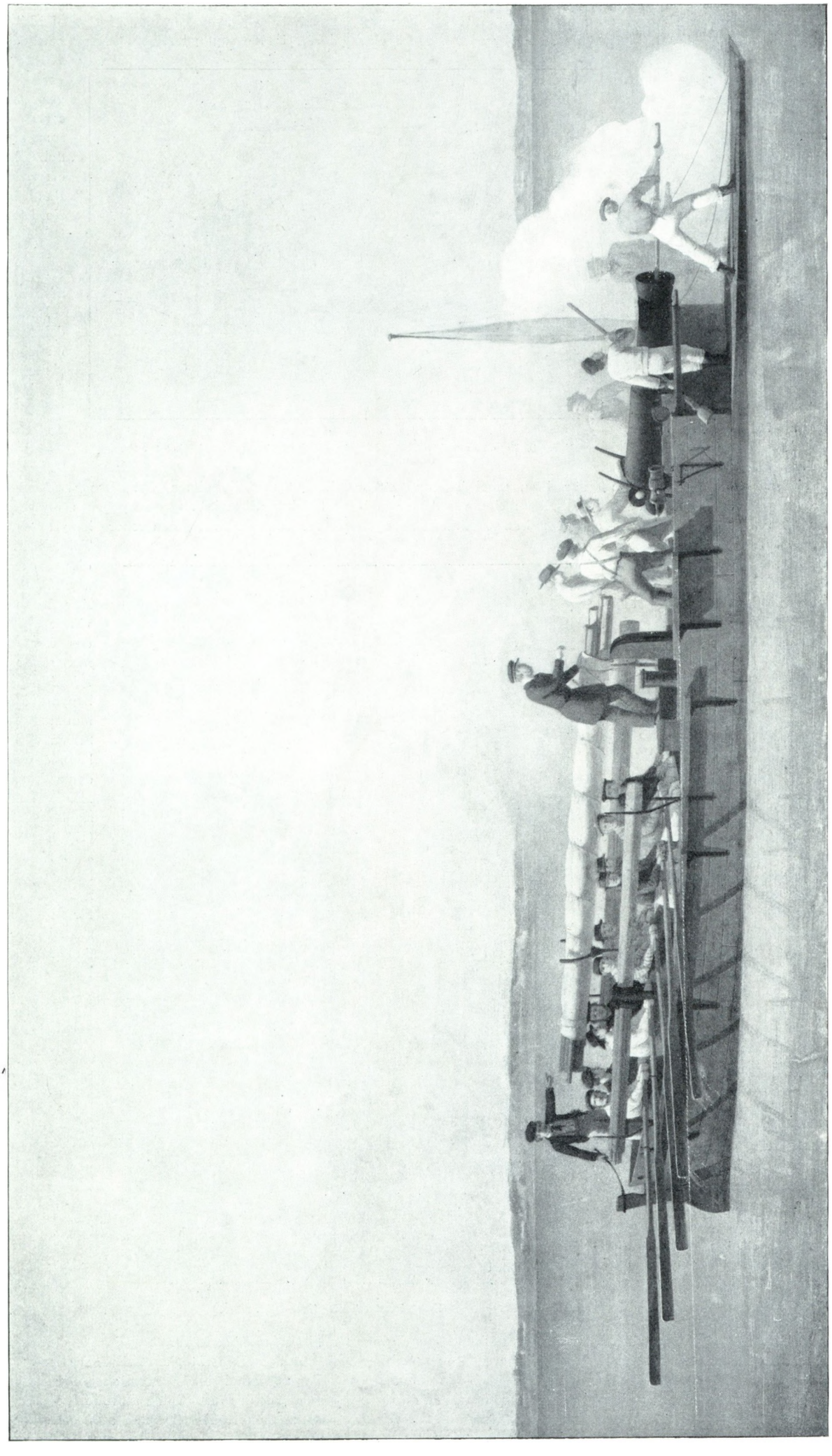

En Kanonjolle under Skydning.

Eckersberg pinx. Tilh. Grosserer F. Zachariae.

m. m. i Provinserne, i Norge og i Holsten. — Ogsaa et Par større Skibe, Linieskibene „Phoenix" og „Danmark" sattes i Bygning under Krigsperioden, (det førstnævnte Skib byggedes hovedsagelig af Tømmeret fra de af Englænderne paa Nyholm ødelagte 3 Skibsbygninger). Phoenix sattes i Vandet paa Nyholm den 5te December 1810 med stor Højtidelighed.

Den 13. Marts 1808 var Kong Christian VII stille og ubemærket død i Rendsborg, og hans Søn, Frederik VI, der allerede længe havde ført Styret, havde fulgt ham paa Tronen.

Ved Freden i Kiel den 14de Januar 1814, sluttedes den ulykkelige 7 Aars Krig. Med Norges Tab blev ikke alene Flaadens Opgave en anden end tidligere, men det Kontingent af Mandskab og Penge, som dette Land hidtil havde stillet til den fælles Flaade, bortfaldt. Finanserne vare jo ogsaa i en ussel Tilstand siden Statsbankerotten 1813, og en betydelig Reduktion var derfor nødvendig. Flaadeplanen af 1815 omfatter kun 6 Linieskibe og 8 Fregatter samt 8 Korvetter og Brigger, et sørgeligt lille Tal i Modsætning til tidligere, selvom det tages i Betragtning, at Flaaden samtidig var forøget med en forholdsvis stor Kanonbaadsflotille.

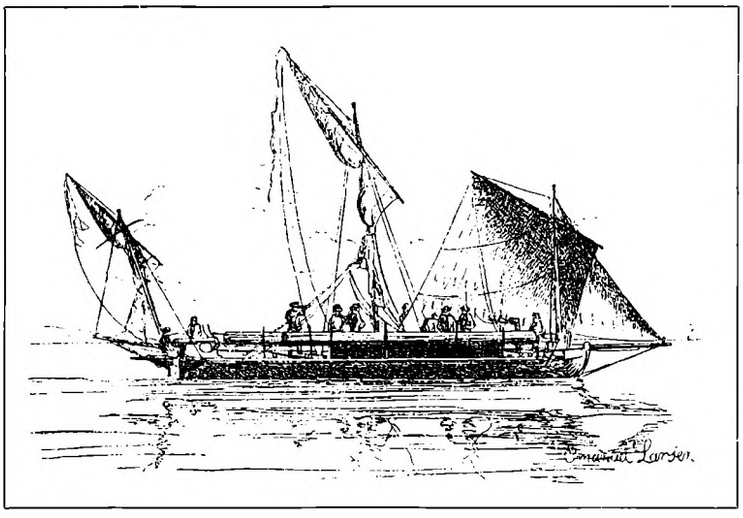

Kanonchalup under Sejl.
Forreste Kanon er nedfiret i Chaluppens Bund og Bougporten lukket for Sø. (Tegning af Emanuel Larsen).

Men ikke nok med Reduktionen blev jo ogsaa Forholdet dette, at de store Skibe byggedes langsomt, Flaadens Udrustninger indskrænkedes gennem mange Aar til det mindst mulige, hvorved Personnellets Uddannelse og Øvelse forsømtes.

Vi skulle nu standse lidt her og se, hvorledes selve Anlægget af Nyholmsværftet og Forholdene i Flaadens Leje havde udviklet sig i Mellemtiden. Som det vil erindres, paabegyndtes i Firserne den store Opmudring af Flaadens Leje, som var nødvendiggjort dels af den betydelige Tilmudring og Forurening af Byens Havn, dels af Fortøjningsretningen for Flaadens Skibe i Lejet. Ikke blot satte Strømmen uophørlig Sand ind i Havnen, men endnu mere den utilladelige Udskylning af Ko- og Fejeskarn, Affald fra Tranbrænderier, Sæbesyderier, Limfabriker og Slagterier, bedærvede Fødevarer og Lokumsurenlighed vedvarede trods alle Forbud, hvortil kom, at Opmudringen af Havnen var bleven i høj Grad forsømt. Søetaten, som fra 1737 havde faaet 800 Rdl. aarlig for at besørge Opmudringen, havde kun udrettet særdeles lidt. Der blev derfor i 1782 nedsat en Kommission om Havnens Opmudring. Midler bevilgedes, og omfattende Arbejder i Havnen og Kanalerne paabegyndtes i 1786 og foretoges til ind i det ny Aarhundrede. De lededes af en Opmudrings-Inspektions Kommission, bestaaende af to Søofficerer, under Admiralitetets Overopsyn. En væsentlig Støtte havde Kommissionen i Fabrikmester Gerner, men det lagte Program blev, som det jo plejer at gaa, ikke fulgt i alle Enkeltheder, thi Opgaven var langt fra løst i 1801. Admiralitetet havde derfor i 1798 søgt yderligere Midler, som ogsaa bevilgedes for et Tidsrum af 12 Aar. Det følger af sig selv, at man i Regeringskredse særlig interesserede sig for Flaadens Leje, som blev forbedret og uddybet, hvorhos Flaadens Skibe efter Fabrikmester Gerners Raad bleve lagte i Syd og Nord (eller langs Strømmen), i Stedet for, som hidtil, efter Danneskjolds Anordning i 1740, i Vest og Ost (paatværs af Strømmen).

Kong Frederik VI. 1808—1839.

Imidlertid var jo, i Forbindelse med ovennævnte Opmudringer, Opfyldningen paa Nyholms Øer skredet jævnt frem. Som det vil erindres, bestod Frederiksholm ved Midten af det 18de Aarhundrede kun af en lang smal Tarm „Langøen", som var forbundet med Nyholm og Øen, hvorpaa Arsenalet var bygget, ved Flydebroer. Paa Langøen byggedes først de 2 tidligere omtalte store Takkeladshuse, som senere benyttedes til Hovedmagasin og Takkelloft. For hver Ende af disse Huse opførtes en Samling „Rundholts- og Masteskure" og et lille „Hus til Mersene". Ved den videre Opfyldning af Øen dannedes først Yderlinierne af dens nuværende Form, hvorefter Opfyldningen af Øens Indre paabegyndtes østfra og fortsattes henimod Langøen. Paa denne Strimmel Jord, som derved efterhaanden opstod mod Ost, opførtes den endnu bevarede lange Række „Kanonbaadsskure" (c. 1794-1830), samt den gamle „Delehauge" (1795), som nu benyttes til Magasin for kasseret Gods. Delehaven havde oprindelig ligget paa Gammelholm. Det var jo i den, at den forfærdelige Ildebrand i 1795 opstod. Undersøgelserne for at udfinde Aarsagen til Ildens Opkomst førte til intet. Men allarmeret var man bleven ved denne store Ulykke, og Delehaven blev desaarsag flyttet til Nyholm med en afsides Beliggenhed. Opfyldningen af Frederiksholms Indre blev først fuldført i Halvfjerdserne af forrige Aarhundrede; endnu ved Tiden 1870 var det Terrain, hvor nu Beklædningsmagasinet og flere andre Bygninger ligge — altsaa mellem Smedien og Snedkerværkstedet — saa lavt, at det en stor Del af Aaret stod under Vand.

Øst for Arsenalet opfyldtes efterhaanden det store Fladvand, og Arsenaløen dannedes. Paa Øens Ostside byggedes i 1845 nogle „Kanonbaadsskure", og i 1846 opførtes paa Øens sydøstlige Del et nyt „Laboratorium" til Saartilleriet.

Paa den mindste af Øerne, Dokøen, som tidligere benævnedes Ankerøen, var der først Oplag af Ankere, og den paa Øen i 1780 opførte Bygning benyttedes til Oplag af Ankerstokke. Ved Opfyldningen forlængedes Øen efterhaanden navnlig i sydlig og vestlig Retning.

Eckersberg fecit.

Sejlfregatter langs Hønsebroen 1849.

Tilh. Raadhusmuseet.

For Skibsbyggeriets Vedkommende var der efter Hohlenbergs Afgang i 1803 foretaget en Forandring i Bestyrelsen. Fabrikmesterposten besattes ikke, men Mestrene gjordes ansvarlige for, hver i sit Fag, at udføre Arbejdet efter de hohlenbergske Tegninger og efter den antagne Forbindingsmaade. Der ansattes en Inspektionsofficer til at besørge de af Fabrikmesterforretningerne, som ikke angik det videnskabelige.

Denne Ordning blev dog ikke af lang Varighed. Allerede i 1814 udnævntes Capitainlieutnant A. Schifter til Fabrikmester efter at have havt Inspektionen ved Skibsbyggeriet siden 1808. Som det vil erindres, fastsatte Flaadeplanen af 1815, at Flaaden skulde bestaa af 6 Linieskibe, 8 Fregatter, 8 Korvetter og Brigger, 80 Kanonchalupper og Joller, samt 6 Mortérfartøjer. De første Aar anvendtes hovedsagelig til Bygningen af Korvetter og de ny Fregatter af „Freia" Typen. Flaaden talte i Aaret 1815 kun 1 Linieskib „Phoenix" paa 60 Kanoner og 2 Fregatter „Venus" og „Minerva", hver paa 36 Kanoner; i 1817 kom det under Krigsperioden paabegyndte Linieskib „Danmark" og to 36 Kanons Fregatter til, og endelig i 1824 det første af Schifter konstruerede Linieskib „Dronning Marie" paa 84 Kanoner. I Perioden 1819—25 kom Fregatterne „Freia", „Rota" og „Havfruen" til, saaledes at Flaaden i 1825, 10 Aar efter at Planen for dens Fremtid var bleven lagt, talte 3 Linieskibe og 7 Fregatter.

Efter Dronning Maries Tegning byggedes derefter 3 Linieskibe, nemlig, „Valdemar", som løb af Stabelen 14de August 1828, „Frederik den 6te" den 25. August 1831 og „Skjold" den 12te

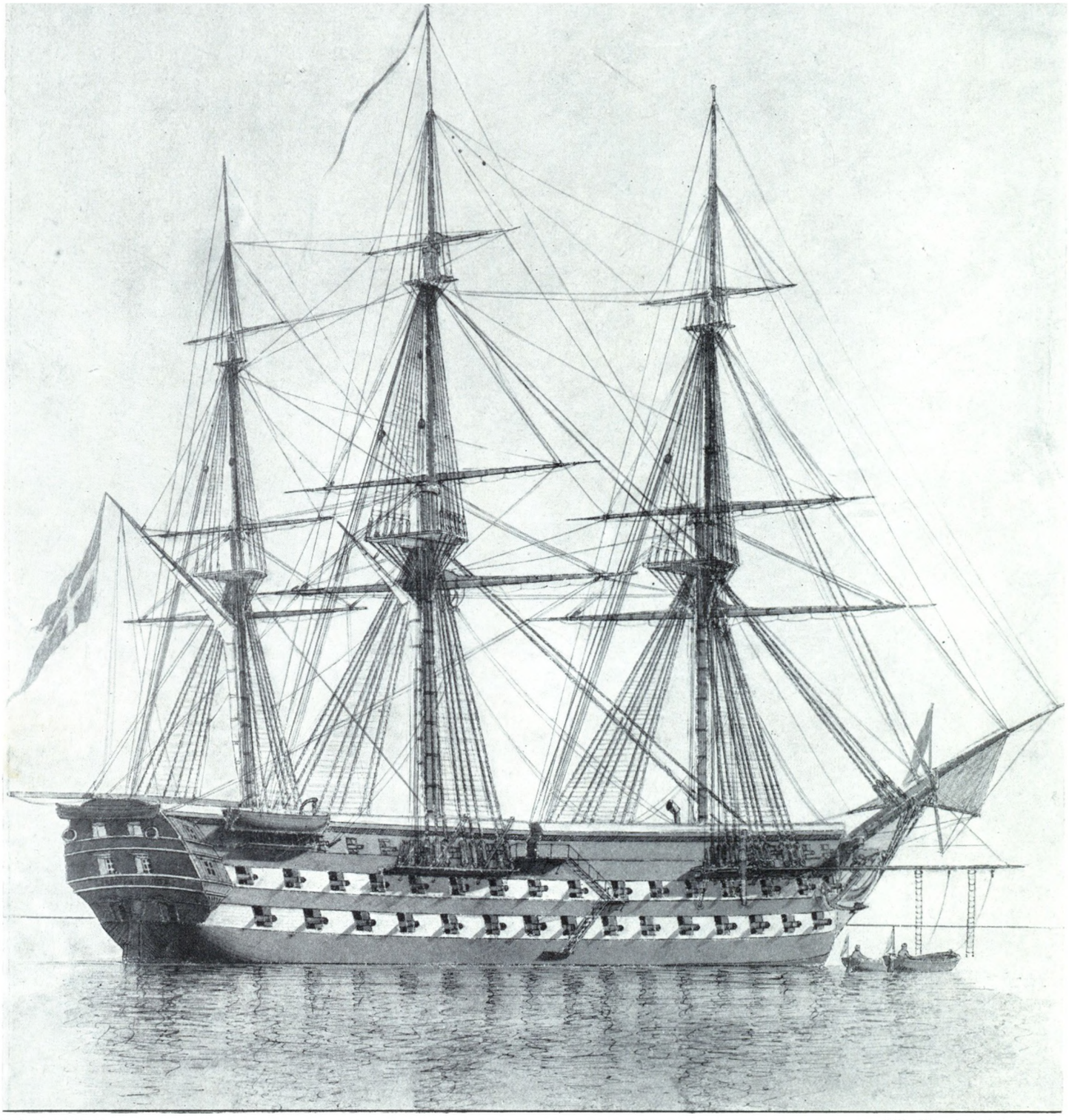

Carl Baagøe fecit. **Sejllinieskibet „Frederik den Sjette", 84 Kanoner, 1831—1872.** Tilh. Viceadmiral Zachariae.

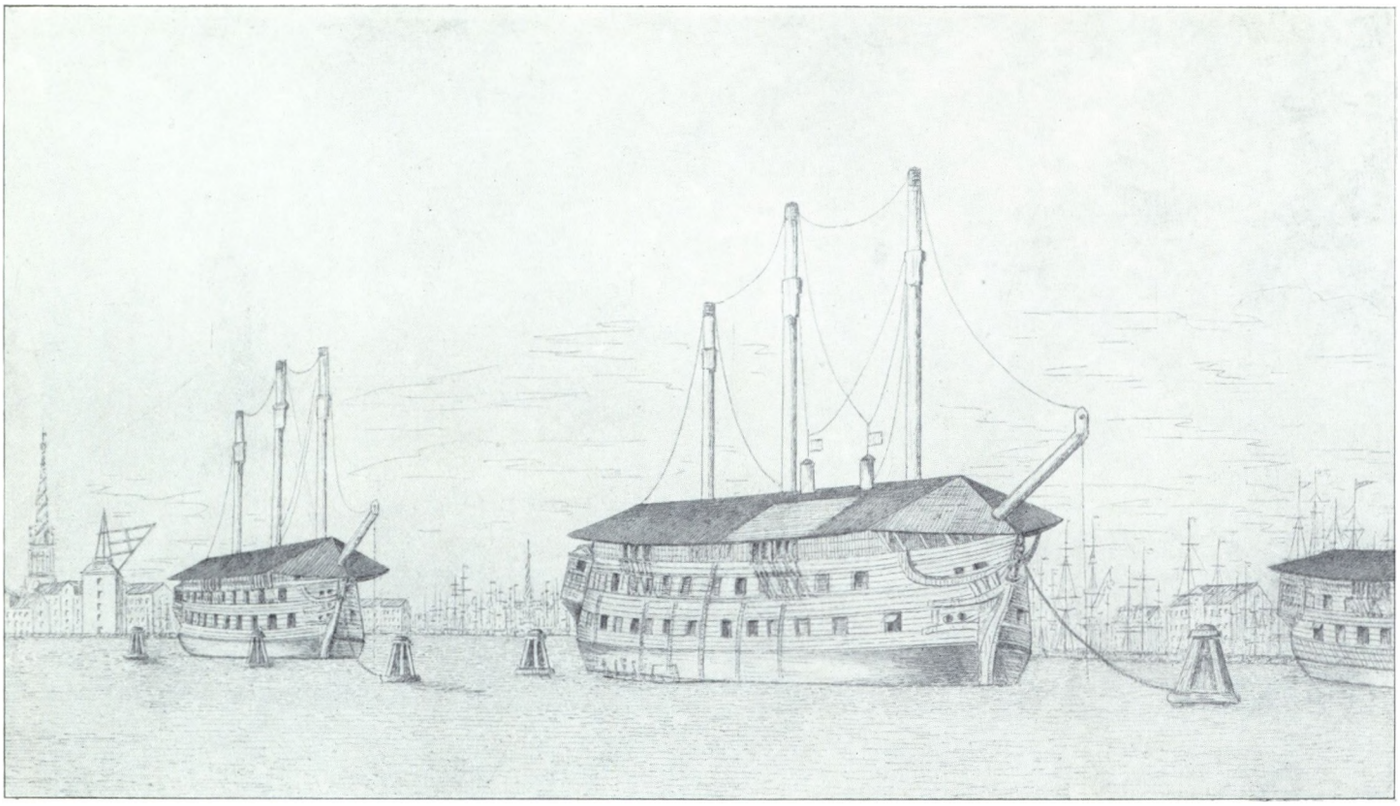

Tilh. Det kgl. Bibliotek.

Sejllinieskibet „Dronning Marie", 84 Kanoner, 1824—1848.
Derefter raseret til Fregat og indrettet til Logisskib for Værnepligtige i 1857. Ophugget 1896.

September 1833. Disse 4 Linieskibe vare fuldstændig éns, og med Skjolds Afløbning var Antallet af Linieskibe ifølge Flaadeplanen af 1815 naaet, idet dengang baade Phoenix og Danmark endnu vare tjenstdygtige.

Til Erstatning for Phoenix, som imidlertid snart vilde være kassabel, sattes i 1834 et Linieskib i Bygning. Det var af samme Tegning som de ovenfor nævnte 4 Skibe; men noget større. Den 22de Maj 1840 fandt Afløbningen Sted, og Skibet døbtes „Christian den Ottende". Nogle Aar efter Afløbningen sattes Danmarks sidste Linieskib, nemlig „Dannebrog" i Bygning. Kølen blev lagt den 28de April 1843, men Skibet sattes dog først i Vandet den 25de September 1850.

Den 3die December 1839 var Kong Frederik VI afgaaet ved Døden og efterfulgt paa Tronen af sin Fætter, Prins Christian Frederik, som Kong Christian VIII.

Ved Begyndelsen af Fyrretyverne var Flaadeplanen af 1815 sin Fuldendelse nær, idet Flaadens Størrelse da beløb sig til 6 Linieskibe, 7 Fregatter, 8 Korvetter og Brigger, samt 70 Kanonchalupper og Joller. Man gik imidlertid ikke videre ad denne Vej, men besluttede sig til at foretage Ændringer i Planen. Grunden

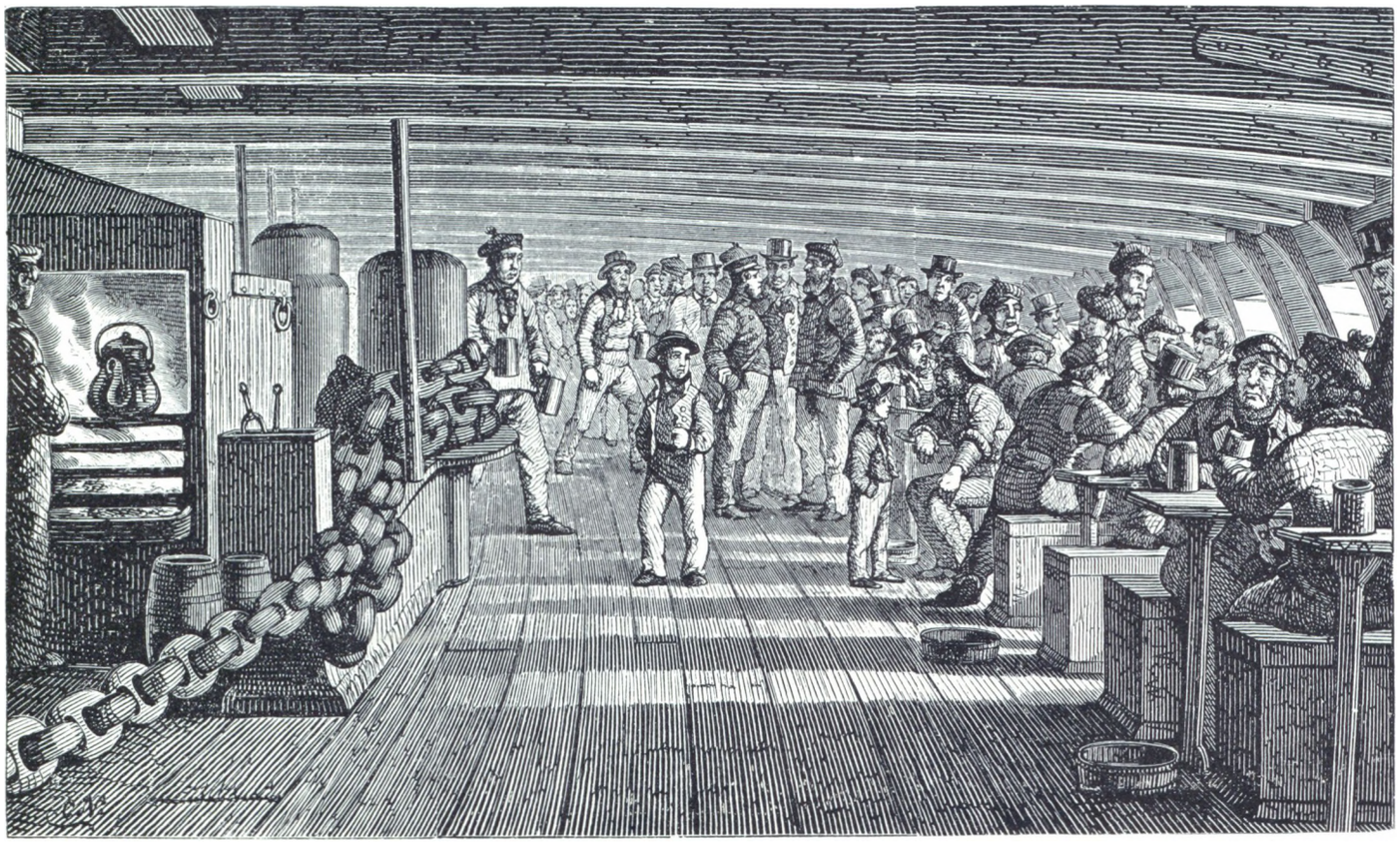

Fra Batteridækket i Logisskibet „Dronning Marie".

Sejllinieskibe ved Holmsbroen i 1860erne.
(Efter Tegning af C. Neumann).

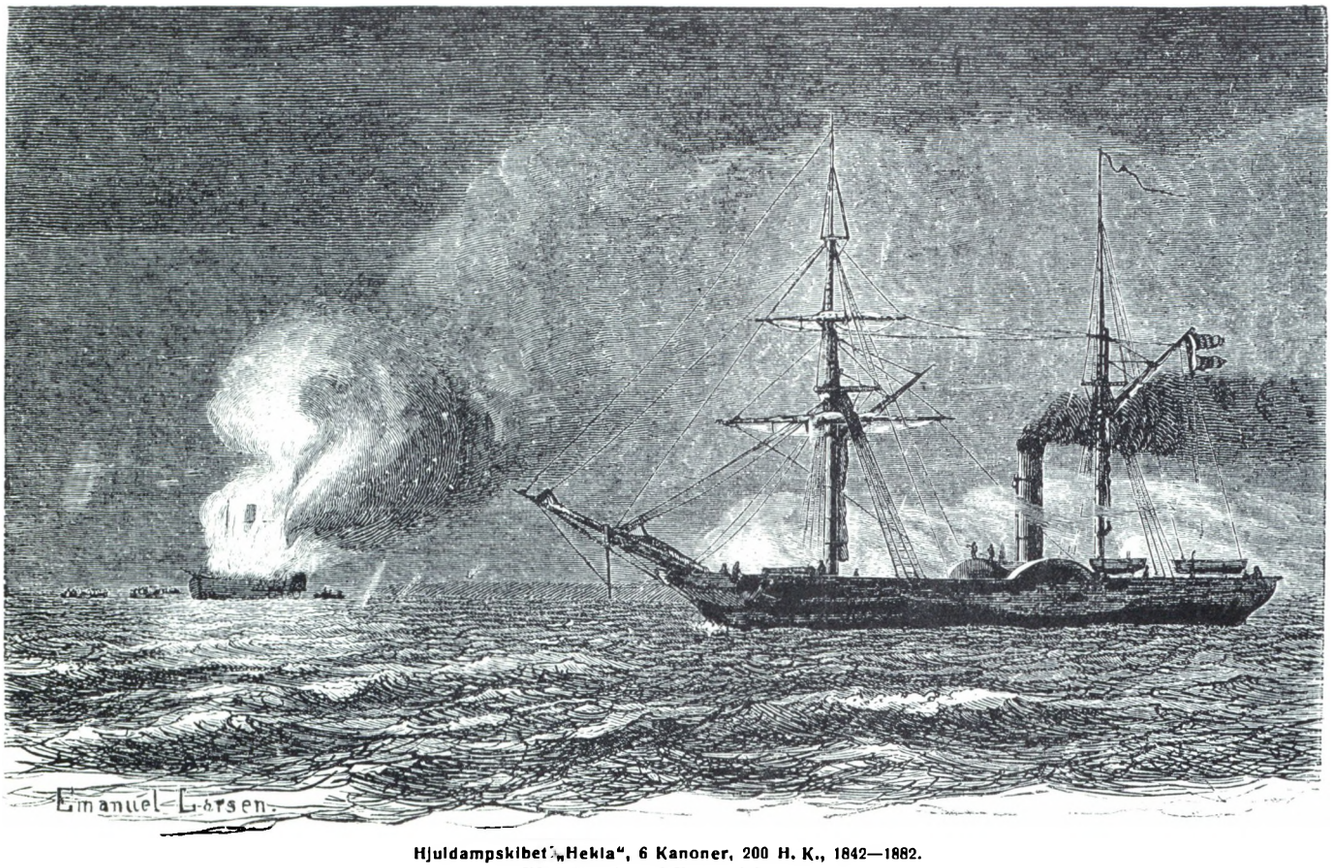

Hjuldampskibet „Hekla", 6 Kanoner, 200 H. K., 1842—1882.
(Efter Tegning af Emanuel Larsen).

til denne Beslutning var den Udvikling af Søkrigsmateriellet, som allerede da var paabegyndt i de store ledende Mariner.

Den første Ændring var foranlediget ved, at Dampen indførtes som Bevægkraft for Krigsskibe. Allerede i endel Aar havde den været anvendt saaledes i Handelsmarinerne, men først i Aaret 1832 paabegyndtes Bygningen af Krigsdampskibe. Det første danske egentlige Krigsskib af denne Art var Hjuldampskibet „Hekla" paa 6 Kanoner og 200 Hestes Kraft. Dette Skib byggedes i England i 1842, og paa Nyholmsværftet byggedes Hjuldampskibet „Gejser", 160 HK., som løb af Stablen 1844; derefter fulgte Skibene af samme Art „Skirner" og „Holger Danske" med Maskinerier paa henholdsvis 120 og 250 HK.

I November 1846 var Fabrikmester Schifter, som i 1843 var forfremmet til Kontreadmiral, traadt tilbage og afløst som Fabrikmester af Premierløjtnant O. F. Suenson.

Kontreadmiral Schifter udnævntes i Marts 1848 til Holmens Over-Ekvipagemester.

Hjuldampskibenes Periode blev imidlertid kun kort, den varede i det Hele kun en halv Snes Aar.

Saaledes var Flaademateriellets Sammensætning, da Kong Christian VIII den 20de Januar 1848 døde, og hans Søn Kronprins Frederik, som Kong Frederik VII, besteg Tronen. Oprøret i Hertugdømmerne, hvor det slesvigholstenske Parti allerede længe havde arbejdet paa at løsrive Sønderjylland fra Danmark, brød ud, og Landet indvikledes nu, efter at det i 34 Aar havde levet under fredelige Forhold, i Krig, den slesvigske Treaarskrig, 1848—1850, hvorunder Tyskland tog Parti for Oprørerne. Marinen stod ved dette Tidspunkt midt i et vigtigt Systemskifte, nemlig Marineministeriets Oprettelse og Admiralitetets Ophævelse; denne ældgamle Institution var blevet afløst af det moderne Ministerium, og den 4de April 1848 var Kommandørkaptain C. C. Zahrtmann udnævnt til Landets første ansvarlige Marineminister.

Kong Frederik VII. 1848—1863.

Da Fjenden ikke var nogen Sømagt, var der jo ingen Mulighed for virkelige Sammenstød paa Søen. Flaadens Virksomhed gik derfor hovedsagelig ud paa at blokere de fjendtlige Havne og opbringe hans Handelsskibe samt understøtte Hærens Operationer paa Halvøen, hvorunder der forefaldt Fægtninger med Landbatterier og Kanonbaade.

Erfaringerne fra Krigen havde godtgjort, at der tiltrængtes større Anvendelse af Dampkraft i Flaaden. Hjuldampskibene havde imidlertid udvist væsentlige Mangler som Krigsskibe, de vare desuden saa smaa og havde en faatallig, paa aabent Dæk placeret, navnlig Stævn-Armering. Drivskruen var jo nu, efter forskellige Forbedringer, naaet frem til at blive anerkendt som Hjulene overlegen, og den var jo i flere Retninger fordelagtig for Anvendelsen i de større Kampskibe, idet disse med Skruemaskiner kunde beholde deres svære Bredsidearmering. Maskineriet kunde anbringes helt

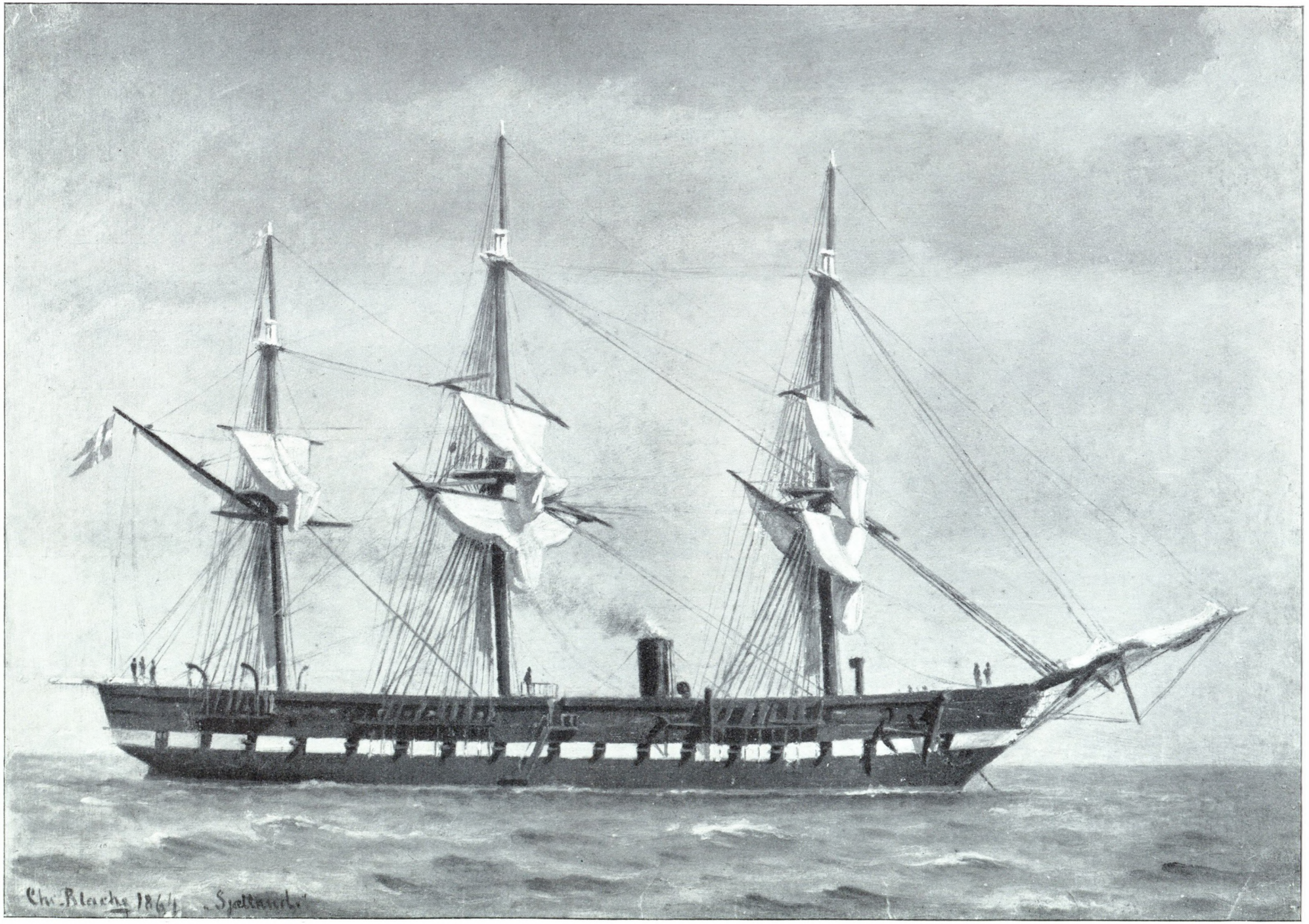

Chr. Blache pinx.

Skruefregatten „Sjælland", 42 Kanoner, 1000 HK., 1858—1885, derefter Kaserneskib og Vagtskib 1887—1905.

Tilh. Grosserer F. Zachariae.

Chr. Blache pinx. *Skruelinieskibet „Skjold", 84 Kanoner, Sejllinieskib fra 1833—1858, ombygget til Skruelinieskib, 64 Kanoner, 300 HK. Solgt til England 1876.* Tilh. Grosserer F. Zachariae.

nede i Skibets Bund, og var derigennem bedst mulig beskyttet mod Fjendens Ild, og endelig kunde Skibet beholde sin svære Rejsning og bruge Sejlene, naar Vinden var god, hvorved man sparede paa Kullene paa de lange Rejser.

I 1851 løb vort første Skrueskib, Korvetten „Thor", 650 HK, af Stablen. Thor blev efterfulgt af Skruefregatten „Niels Juel", 900 HK, 1855, Skruekorvetten „Hejmdal", 600 HK, 1856, Skruefregatterne „Sjælland", 1000 HK, og „Jylland", 1300 HK, henholdsvis 1858 og 1860, og endelig af Skruekorvetten „Dagmar", 500 HK, 1861.

Under Krimkrigen 1854 indsattes der i en meget stor Del af de engelske og franske Sejllinieskibe Hjælpeskrue, og derefter ophørte al Bygning af Sejllinieskibe i de store Mariner. Det blev derfor herhjemme bestemt, at Forsøg med Indsætning af Hjælpeskrue skulde gøres i et af vore ældre Linieskibe, og „Skjold" blev udsét dertil ifølge Resolution af 25de Juli 1858. Det udgik af Dokken efter Ombygningen den 8de August 1860, hvorved det fik Maskineri paa 300 HK.

Efter at Fremkomsten af den af den franske Major Paixhans konstruerede Granatkanon havde foranlediget Bygningen af bepansrede Krigsskibe under Krimkrigen, forandredes endel af de store Mariners Linieskibe til saadanne Skibe, idet de raseredes og beklædtes med Jærnplader, Rejsningerne reduceredes, og saaledes fremkom de første Panserfregatter. Da et Sejllinieskib som „Dannebrog" efter den Udvikling, Bygningen af Krigsskibe havde taget, var af temmelig ringe Værdi som saadant, hvorimod det ved at forandres til Panserfregat vilde blive et værdifuldt Led af Søforsvaret, blev det ifølge Resolution af 29de April 1862 beordret ombygget, forsynet med Maskineri paa 400 HK og pansret med 4½" Jern; det blev færdigt saa betids, at det kunde deltage i Krigen 1864. Endvidere blev ved samme Resolution bestemt,

Panserfregatten „Dannebrog", oprindelig Sejllinieskib, 72 Kanoner, 1850—1862.
Raseret og omdannet til Panserfregat 1863—1875, derefter Excercer- og Kaserneskib indtil 1896.

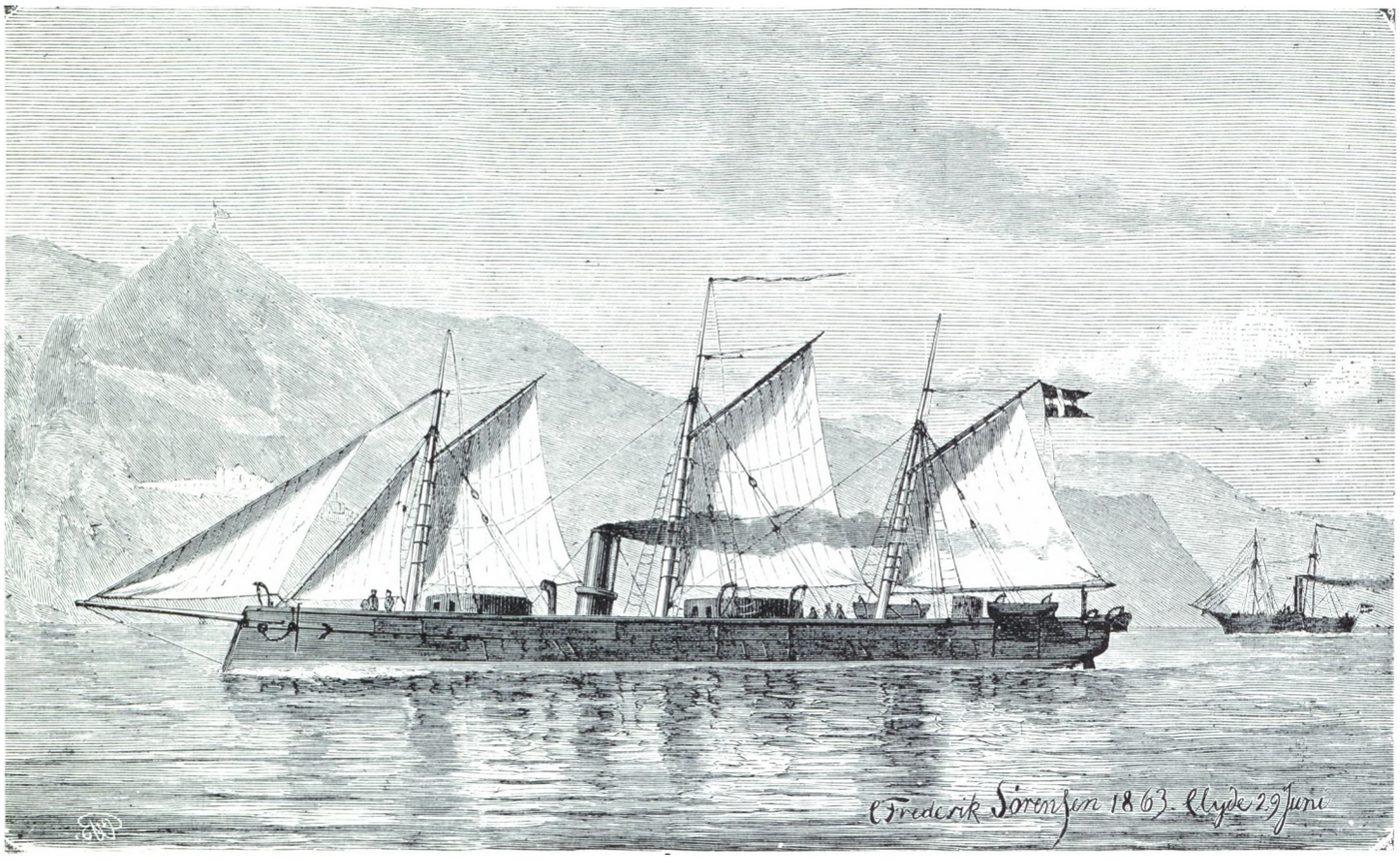

Panserbatteriet „Rolf Krake", 4 Kanoner, 700 HK, 1863—1893, derefter Forsøgsskib til 1896.

at den ny Træskruefregat „Peder Skram", 1680 HK, som stod paa Stabel paa Nyholm, skulde bepansres med 4½" Panser. Dette Skib blev først færdigt i 1866.

Som bekendt var det Kampen paa Hampton Rhed den 9de Marts 1862 mellem Monitor og Merrimac, der for alle Tider banlyste Træskibene fra Krigsskibenes Rækker, og fastslog Panserets absolute Overlegenhed og Nødvendighed.

Der anskaffedes derefter fra England til Flaaden to med 2½" Jern pansrede Jern-Skrueskonnerter „Absalon", 500 HK, og „Esbern Snare", 500 HK. Disse Skibe ankom hertil i Sommeren 1862, og

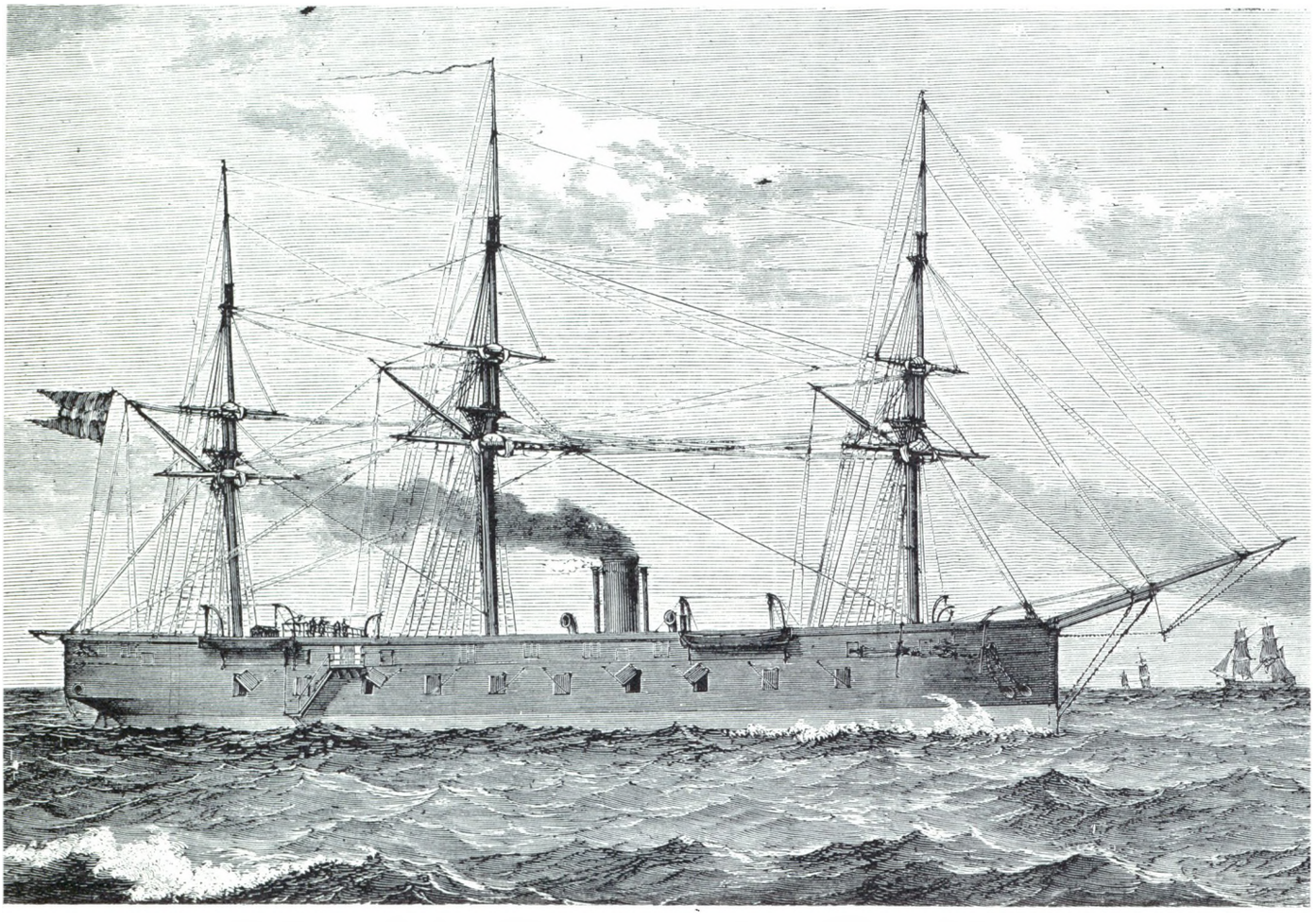

Panserfregatten „Danmark", 28 Kanoner, 1000 HK, 1864—1893, derefter Excercer- og Kaserneskib indtil 1900.

da Krigsudsigterne efterhaanden bleve truende, bestiltes der i Skotland et Panserbatteri, bygget af Jern, med Maskineri paa 700 HK og forsynet med 4½" Panser, som skulde føre 4 Kanoner i 2 bevægelige pansrede Taarne. Dette Skib, som fik Navnet „Rolf Krake", ankom hertil i Sommeren 1863. Endelig købtes endnu i Skotland en paa privat Værft under Bygning værende Panserfregat, bygget af Jern, med 4½" Panser og 1000 HK, nemlig „Danmark". Dette Skib kom imidlertid først hertil i Oktober 1864.

Den 15de November 1863 døde Kong Frederik VII. Hans Efterfølger paa Tronen blev, da den sidste mandlige Ætling af Frederik III's Stamme med Kong Frederik var død, ifølge Tronfølgeloven Prins Christian af Glücksborg, der var formælet med Christian VIII's Søsterdatter. Det tyske Forbund benægtede Kong Christian IX's Ret til Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg og vilde tage disse i Besiddelse, og de politiske Forhold udviklede sig

For 2den Gang i Aarhundredet var Danmark blevet sønderlemmet, og dets Forsvarsevne derigennem formindsket.

Det er jo selvfølgelig klart, at en saadan Udvikling, som den, der i Løbet af den sidste Snes Aar var foregaaet paa Skibsbyggeriets Omraade, nødvendigvis maatte medføre en tilsvarende Udvikling og tilsvarende Forandringer for Værftets Vedkommende. Det første Krigsdampskib, Hjuldampskibet Hekla, anskaffedes jo, som foran nævnt, i England, efterat Fabrikmesteren i 1841 havde været sendt derover for at afgive Beretning om Dampskibsbyggeriet. Til de næste, paa Nyholms Værftet byggede, Skibe af denne Art, anskaffedes Maskineriet fra Firmaet Maudslay Sons & Field i England. Det var jo imidlertid nødvendigt for at kunne reparere og vedligeholde Maskinerierne at have et dertil indrettet Værksted, og den 4de Juli 1850 blev derfor Holmens Over-Ekvipagemester beordret til snarest muligt at foranstalte paabegyndt

Udsigt fra Sextus Vold over den nærmeste Del af Nyholms Værftet, 1847.
(Efter Akvarel af Capitainlieutenant E. Normann). Tilh. Overlæge Halk.

nu saaledes, at Danmark uundgaaelig gik den 2den slesvigske Krig 1864 imøde, thi Krigens dybeste Aarsag var jo den, at Preussen, som var begyndt at blive en Sømagt, arbejdede paa at udstrække sit Herredømme over Østersøen og skaffe sig Værfter og Orlogshavne til sin opvoksende Flaade.

Den 1ste Februar udbrød Krigen med Preussen og Østerrig. Efter et halvt Aars tapper og udholdende Kamp med de to Stormagter, med en Fjende, der jo var den danske Forsvarsstyrke saa langt overlegen, maatte Landet, der jo ikke som forventet fik Støtte fra de os venskabeligt sindede Stormagter, opgive den ulige og haabløse Kamp, og slutte den sørgelige Fred i Wien den 30. Oktober 1864, hvorved de 3 Hertugdømmer Slesvig, Holsten og Lauenborg gik tabt for Danmark.

Flaadens Virksomhed under Krigen havde fra Begyndelsen af været den samme som under den 1ste slesvigske Krig. Senere hen paa Krigen kom det dog til Sammenstød, saavel i Østersøen under den fjendtlige Kyst med den unge preussiske Flaade, som i Nordsøen med Fortravet til den østrigske Flaadestyrke, som var under Opmarch til vore Farvande. Begge Steder var Valpladsen vor, men det var kun Lyspunkter, der paa Grund af Forholdene ikke kunde faa nogen Indflydelse paa den sørgelige Udgang af Krigen.

Arbejdet til Anlæget af et „Maskinværksted" paa Nyholm, bestemt til Reparation af Dampskibenes Maskiner, overensstemmende med et af Officéren i Mekanik- og Hydraulikfaget, Capitainlieutenant N. E. Tuxen, dertil udarbejdet Forslag. Værkstedet byggedes i Løbet af de følgende Aar paa Nordsiden af Frederiksholm; allerede 1862 maatte der gives Værkstedet en højst fornøden Udvidelse.

Endvidere blev der af Ministeriet under 23de Maj 1851 fastsat midlertidige Bestemmelser om Organisationen af et „Maskinkorps" ved Søetaten, hvorved det bestemtes, at der til at udføre den Tjeneste, som den udvidede Anvendelse af Dampkraften tilsøs gør nødvendig, saavel ombord i Dampskibene som i det ved Holmen oprettede Maskinværksted, skal oprettes et særegent Maskinkorps, som, uden at henhøre under Divisionerne, stilles under den Officér, hvem Mekanikfaget under Marinen er betroet. Under 27de s. M. bestemtes det, at den Fagmand ved Holmen, der hidtil har været benævnt „Officéren i Mekanik og Hydraulikfaget" for Fremtiden skal benævnes „Chef for Maskinkorpset og Søetatens Vandbygmester".

Til vore første paa Værftet byggede Skrueskibe, inclusive Fregatten Sjælland, anskaffedes Maskinerierne ligeledes fra Firmaet Maudslay Sons & Field. Til Jylland, Dagmar, Skjold, Dannebrog

Capitainlieutenant E. Normann fecit.

Udsigt fra Hovedvagten over den nordlige Del af Flaadens Leje og Toldboden 1847.

Tilh. Overlæge Halk.

NYHOLMS DOK.

fuldført 1858.

PLAN.

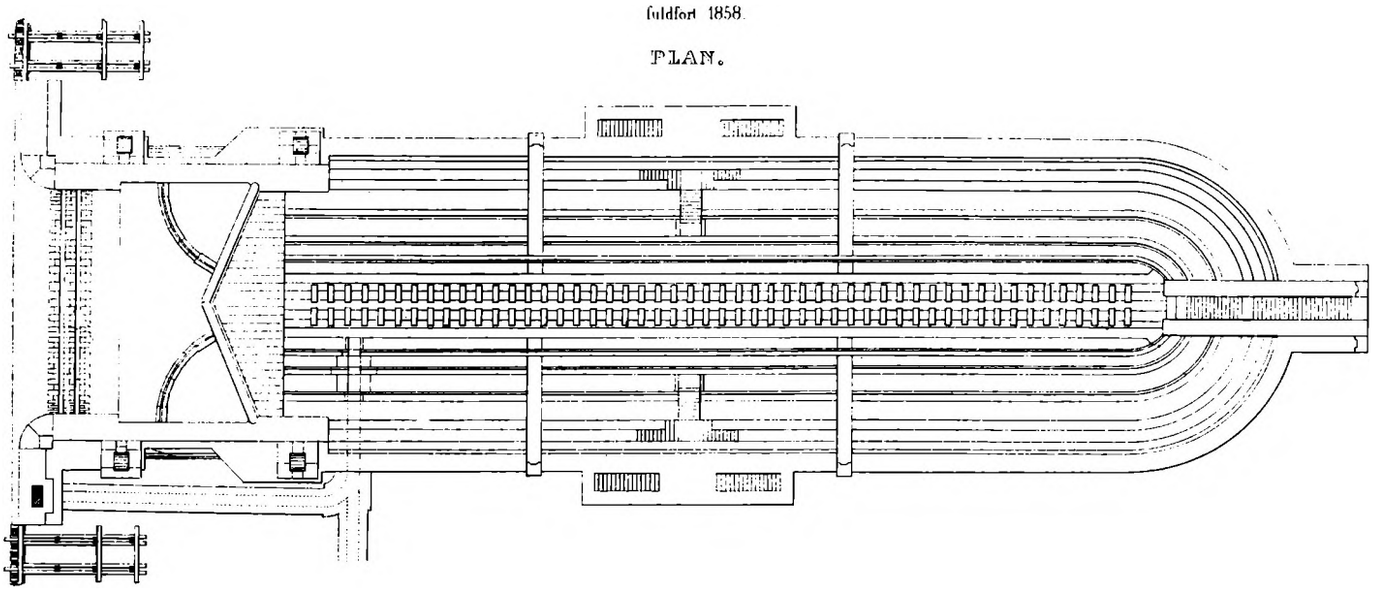

SECTIONER.

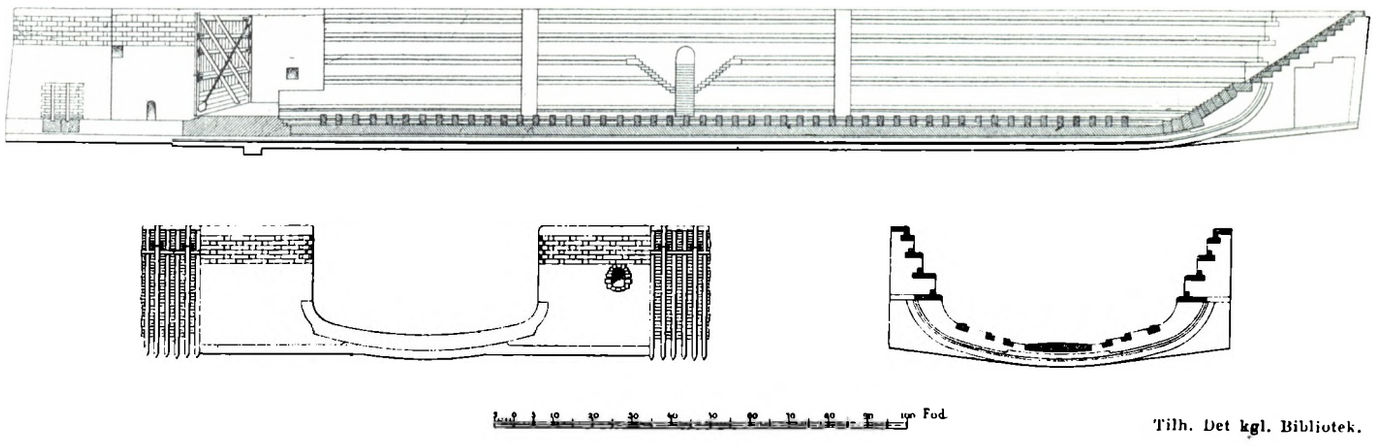

Tilh. Det kgl. Bibliotek.

og Peder Skram anskaffedes Maskinerierne derimod fra et indenlandsk Firma, nemlig Baumgarten & Burmeister i Kjøbenhavn. — I December 1852 afgaar Over-Ekvipagemesteren, Viceadmiral Schifter ved Døden, og den tidligere Marineminister, Kontreadmiral Zahrtmann, som samtidig udnævntes til Viceadmiral, beordres til foreløbig at overtage Forretningerne som Over-Ekvipagemester. Men allerede i April Maaned dør ogsaa Viceadmiral Zahrtmann, og Kommandør Gandil beordres til midlertidig at overtage Over-Ekvipagemesterens Forretninger. — I Aaret 1852 bleve de forberedende Arbejder til Bygningen af en „Dok ved Nyholm" paabegyndte. Den gamle Dok paa Christianshavn, der i over hundrede Aar havde været benyttet til Flaadens Skibe, var dels begyndt at forfalde, dels stillede den større Længde af Krigsdampskibene større Fordringer til Dimensionen af en Dok end dem, der vare gældende i fordums Dage.

Arbejdet forberedtes paa Grundlag af en Plan, der var udarbejdet af en tidligere nedsat Kommission, som havde afgivet Betænkning, ledsaget af Tegning og Overslag til et saadant Anlæg. Stedet til Dokbygningen var udsét af denne Kommission, som dertil havde foreslaaet den nordlige Ende af en Plade med ringe Vanddybde i den sydlige Del af Flaadens Leje. Denne Beliggenhed maatte erkendes at være særdeles bekvem for Dokkens Afbenyttelse, men den medførte paa den anden Side særegne Vanskeligheder ved Arbejdets Udførelse. Dokken skulde jo begyndes i Søen, saa at man maatte begynde med at afdæmme det hele Terrain. Man kunde ej heller indskrænke sig til ligefrem at

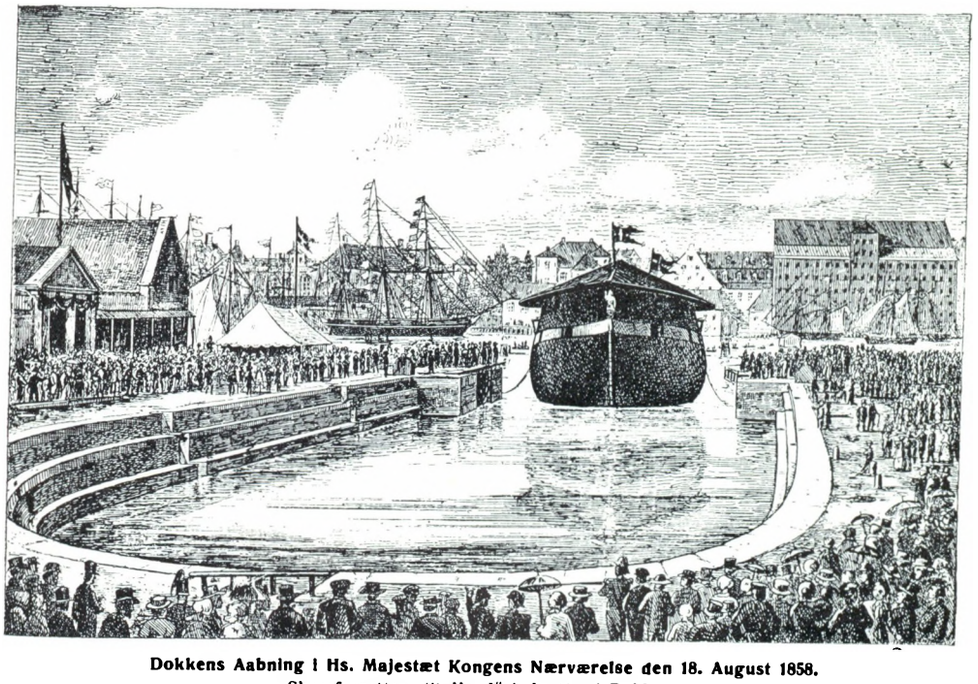

Dokkens Aabning i Hs. Majestæt Kongens Nærværelse den 18. August 1858.
Skruefregatten „Sjælland" indsættes i Dokken.

bygge en Dok, men i Forbindelse med den maatte der tilvejebringes opfyldt Land, omgivet af Bolværker med stor Vanddybde udenfor. De Betænkeligheder, som kunde rejses mod det udsøte Byggested, maatte imidlertid vige, da man ikke kunde paavise et blot nogenlunde bekvemt liggende Sted ved de tidligere opfyldte Grunde paa Værftet, hvor man ej vilde komme i Kollision med andre bestaaende Bygninger eller Indretninger. Det ny Jordsmon, der vilde vindes ved Opfyldning omkring Dokken, vilde desuden være en stor Vinding for Værftet. Det besluttedes derfor at blive ved det af Kommissionen paapegede Sted; dog valgtes Beliggenheden noget sydligere for at give mere Plads til Skibenes Oplag i Flaadelejet. Dokken kom derved til at støde med sin Inderende mod den tidligere opfyldte Holm, Ankerøen, og til derfra at strække sig i vestlig Retning.

Siderne ere lodrette paa Ydersiden, medens de ind mod det aabne Rum bleve forsynede med Afsætninger, saa at de aftage i Tykkelse opefter. De omhandlede Afsætninger lette Arbejdet med Skibet ved at tjene til Passage for Arbejdsfolk og tjene tillige til at anbringe de Tømmere, som behøves til at støtte Skibet. Inderenden af Dokken afsluttedes sphærisk med samme Bygningsmaade. Midt i Inderenden anbragtes en Trappe af Granit, og paa hver af Dokkens Sider ligeledes en saadan Trappe. Dokkens Bund forsynedes med to Rækker Blokke til Skibenes Køl.

Grænsen for Dybgaaendet af de største Skibe i den danske Flaade havde i c. 160 Aar været c. 22 Fod, en Grænse, der var betinget af de lokale Forhold i vore Farvande, og man antog derfor, at 20 Fod i Slusen ved daglig Vandstand vilde være tilstrækkelig, da der kun var liden Sandsynlighed for, at det oven-

Fra Dokøens Opfyldning ved Anlæget af den nye Dok — Nordre Arbejdshus, 1862.

Der foretoges nu Boringer; de bleve tilendebragte i Oktober 1852, og de lode ingen Tvivl tilbage om, at Grunden havde tilstrækkelig Fasthed til at bære Dokbygningen, om man end paa Grund af Jordsmonnets vandførende Egenskab maatte være belavet paa at træffe en stor Mængde Vand. Der fandtes derfor ingen Grund til at forlade det udsøte Byggested, ogsaa hensét til Erfaringerne fra Bygningen af Dokken paa Christianshavn og til de Undersøgelser angaaende et passende Sted til at bygge en Dok, der til forskellige Tider havde været foretagne andre Steder i Havnen, som lode formode, at man overalt vilde træffe paa lignende Forhold.

En engelsk Civilingeniør, Alfred Giles, var Konstruktør af Dokken og Leder af Arbejdet, der iøvrigt udførtes af Capitain N. E. Tuxen. Den kalkulerede Bekostning af hele Anlæget var 620,000 Rd. Dokken byggedes helt igennem af Mursten, alene beklædt med hugne Sten i Slusen og paa de Steder, der vare mest udsatte for Slid og Stød. Bunden byggedes som en omvendt Hvælving, hvilende umiddelbart paa Grunden, uden Pælefundament. Til Underlag for Bunden blev dog anbragt Blokke af Mursten, samlede med Cement, eller Sandsten af samme Dimensioner. nævnte Dybgaaende vilde blive væsentlig overskredet i Fremtiden, og da man altid vilde kunne lette Skibene flere Fod ved at udtage Vægte, saasom Kul, Vand o. l. Bredden i Slusen var bestemt til 58 Fod, Længden af Bunden fra Underenden af Trappen til Begyndelsen af Slusetærskelen 232 Fod, og Længden af Bundens Midtlinie fra Slusen til Trappen 250 Fod.

Foruden Dokken med dens Pumpemaskine henhørte jo endvidere til Anlæget at opfylde en Ø omkring Dokken og omgive den med Bolværker, samt foretage fornøden Opmudring. Endvidere at forbinde Øen med den øvrige Del af Værftet ved en Svingbro. Desuden at opføre en to Etages grundmuret Bygning paa den nordlige Side af Dokken til „Arbejds- og Oplagshus", og en Bygning til Begkogning og Plankebøjning ved Damp.

Arbejdet paabegyndtes i Juli Maaned 1854, Dæmningen anbragtes i Vinteren 1854—55, og i den følgende Sommer blev Vandet udpumpet, Jorden udgravet og Begyndelse gjort med Murarbejdet i Grunden. Den yderste Sten i det mellemste Skifte af Slusetærskelen blev sat den 15de August 1856 i Hs. Majestæt Kongens Nærværelse. Bygningen af Maskinhuset foretoges i 1857. Pumpemaskinerne bestaa af 2 Dampmaskiner, hver paa 20 Hestes

Kraft, samt en Dampmaskine paa 6 Hestes Kraft til den daglige Lænsholdning. Dokken skulde med alle 3 Pumper kunne lænses i henved 6 Timer, naar der ikke var noget Skib inde. Det hele Arbejde var fuldført i Begyndelsen af Sommeren 1858, og den 18de August, efterat et Løb var opmudret ind til Dokkens Indløb, blev Dokken aabnet i Hs. Majestæt Kongens Nærværelse, og Skruefregatten Sjælland indsattes i Dokken.

Da den i Skotland umiddelbart forinden Krigen 1864 indkøbte, paa privat Værft under Bygning værende Panserfregat (Danmark) havde en Længde af 263 Fod, og altsaa var for lang til at kunne indsættes i den ny Dok, maatte der snarest muligt fortages en Forlængelse af denne. Dette kunde dog gøres paa en forholdsvis hurtig og mindre bekostelig Maade, idet Trapper og Sledsker ved Inderenden borttoges, hvorved opnaaedes en Forlængelse af Dokkens Bund af omtrent 22 Fod, dog saaledes at den inderste Del af denne kun fik en Bredde af 14½ Fod. Denne Bredde var imidlertid tilstrækkelig efter den Form, som de lange Skibes Forpart havde. Trapperne bleve erstattede af andre Trapper i forskellige Løb.

I Aaret 1863 opførtes paa Dokøen, langs med Sydsiden af Dokken, et „Panserværksted" med de fornødne Maskiner og Rullekraner. Allerede i 1864 forlængedes dette Værksted, og i 1865 opførtes en grundmuret Bygning med Jerntag paa Nyholm tæt ved Beddingerne og indrettedes til „Jernskibsbygnings Værksted".

Værftet paa Nyholm havde nu efterhaanden faaet en saadan Udstrækning, at Gammelholm kunde overlades til Hovedstadens Udvidelse, og de derværende Værftsafdelinger overflyttes til Nyholm.

Denne Overflytning, eller rettere Værfternes Sammendragning paa Nyholm, eftersom de i næsten 180 Aar havde havt deres Værksteder og Magasiner spredte paa begge Steder, kom til Udførelse i Aarene 1860—66.

Forinden det gamle Værft stedes til Hvile, vil det formentlig have sin Interesse at tage et Overblik over, hvorledes det saa ud og var indrettet ved Slutningen af dets Tilværelse. Med den hosføjede Grundtegning af Gammelholm 1856 som Vejleder, skulle vi da i det væsentlige henholde os til den af Kontorchef H. Degenkolv i Aaret 1895 udgivne Beskrivelse af Værftet ved Grundtegningens Tidspunkt.

Gammelholm strakte sig fra Holmens Kirke til Nyhavn og begrænsedes paa den ene Side af Børskanalen og Kjøbenhavns Havn, paa den anden Side af gamle botanisk Have, Charlottenborg Slot, den militære Højskole, det kongelige Teater og Holmens Kanal; hvor denne Kanal — omtrent hundrede Alen fra Holmensgade — skar sig ind paa Gammelholms Grund for ved Gavlen af Holmens Kirkes Kapel at udmunde i Børskanalen, begyndte en Mur at danne Grænseskællet ud mod Gaden. En Port i denne Mur var Hovedindgangen til Gammelholm. Over Porten stod der med Metalbogstaver: Kongeligt Værft.

Indenfor Porten til højre laa „Gammelholms Hovedvagt". I underste Etage fandtes den vagthavende Officérs Lokale, Vagtstuer, et Lokale for Brikkeuddelingen og de øvrige med Mandskabets Morgenmønstring forbundne Forretninger, samt endelig det Kontor, hvor alle Forretninger vedrørende det indkaldte værnepligtige Mandskab bleve udførte, og som gik under Navnet „Hvervingskontoret" eller blot „Hvervingen". I øverste Etage havde Søetatens kombinerede Ret sit Lokale, og her var tillige et Kontor for Justitssergeanten, der var Arrestforvarer; Bygningen indeholdt nemlig de dengang bekendte, respektindgydende „Holmens Arrester", der vist ikke uden Grund havde Ord for at være særdeles „sikre", og til hvilke derfor ogsaa Kjøbenhavns Politi skal have taget sin Tilflugt, naar det havde meget farlige Forbrydere at sætte under Forvaring. De værste — eller, om man vil, de bedste — fandtes efter Sigende i Kælderen, i Niveau med Vandet i Kanalen, som beskyllede Foden af Bygningens østre Gavlmur. Arresterne maatte efter Nutidens Begreber vel kaldes barbariske, men de have sikkert passet for den Tid, hvori de bleve indrettede. Ligesaa Pælen, som i mange Aar opretholdtes paa Gammelholm, hvor Delikventer fik de dem tilkommende Slag Tamp nøjagtig udtalte.

For Holmens Kirke skal Hovedvagten i sin Tid have været en ubehagelig Nabo, Vinduerne fra Arresterne og Vagtstuen i Stueetagen vendte ud mod Kirkegaarden, og fra det aabentstaaende Vagtvindue hørtes undertiden paa Søn- og Helligdage mindre opbyggelige Sange og højrøstet Tale, til Forargelse for dem, som gik til eller fra Kirke, vare til Ligbegængelse eller besøgte deres kære Hedengangnes Grave paa Kirkegaarden. Dette Onde hævedes dog ved Anbringelsen af udvendige Skærme for de omhandlede Vinduer.

Paa Pladsen umiddelbart indenfor Indgangsporten, men til venstre for Porten og støttet op til den før omtalte Mur, laa et teglhængt Hus eller Skur, det kaldtes „Husarstalden", og var indrettet til Brug for Husarheste. Husarvagten oprettedes 1814 i Jødefejden, og Skuret kaldtes derfor ogsaa mange Aar efter, Mand og Mand imellem, for „Jødevagten"; det havde et Par Gange i Aarenes Løb fundet Anvendelse ved forefaldne eller befrygtede offentlige Tumulter, og der var ved de i sin Tid meget omtalte Optøjer ved Aarsskiftet 1858—59 sidste Gang Tale om at benytte det efter Bestemmelsen.

Naar man havde passeret Facaden af Hovedvagtsbygningen, kom man til Broen, som lige for Indgangsporten førte over Kanalen. For Enden af Broen var der en Stakitport, og indenfor denne laa der tilvenstre et ganske lille, grundmuret Hus til Brug for den dér om Dagen postérede Opsigtsbetjent, der skulde kontrollere al Ind- og Udpassage af Personer og Gods.

Bag ved Betjenthuset fandtes Klokkegalgen med den Klokke, man hver Arbejdsdag lod „lyde" i en halv Time for at kalde Mandskabet til Arbejde; nøjagtig Kl. 5 Morgen ophørte „Klokkelydningen" om Sommeren, og Klokkens sidste Slag var Tegnet til Portens Lukning; kun de Arbejdere, der vare komne indenfor Porten, fik Brikke. Ogsaa ved Arbejdstidens Ophør om Eftermiddagen (fra 1ste December til 15de Januar Kl. 3½, den øvrige Tid af Aaret Kl. 4) lod man Klokken lyde et Øjeblik. Mandskabets Ind- og Udpassage fandt kun Sted ad denne Port, de 2 andre Porte paa Gammelholm vare som Regel lukkede. Beboerne ved Holmens Kanal og i de tilstødende Gader vare vante til Klokkelydningen i den tidlige Morgenstund, og Ingen besværede sig derover; men da Klokken blev flyttet til Porten ved Nyhavn som Følge af, at Gammelholms Fraflytning var paabegyndt, og det sydlige Terrain afgivet til Bebyggelse, klagede Nyhavns Beboere over denne Forstyrrelse af deres Morgenro, og Klokken maatte indskrænke sin Virksomhed.

Skraas for Broen, til venstre, laa Marineministeriets (tidligere Admiralitets- og Kommissariats-Kollegiets) smukke Bygning med en temmelig anselig aaben Plads foran sig; det var en stor hvid, monumental Bygning i Barokstil, med 2 Etager foruden Kælder. Det fremtrædende Midterparti bar en med Forziringer prydet Frontispice, og Taget var afbrudt, beklædt med sorte, glaserede Teglsten. Bygmesteren var den bekendte Philip de Lange, og Bygningen maa betragtes som denne dygtige Mands Hovedværk (Philip de Lange havde ogsaa for Marinen opført den store Mastekran paa Nyholm og vistnok ogsaa de 2 store Takkeladshuse paa Frederiksholm). I Bygningen fandtes Ministeriets Kontorer, Ministerens egne Lokaler samt en Parolstue, et Foredragsværelse og Bibliotek for Flaadens Officerer, endvidere Kontorer for Ekvipagemesteren og Inspektionsofficererne.

Langs med Holmens Kanal laa „Hovedmagasinet", adskilt fra Kanalens Bolværk ved en græsbevokset Strimmel Jord, hvor om Sommeren Ekvipagemesterens Ged græssede. Denne store Bygning er allerede beskrevet og afbildet i Tidsskriftets forrige Hefte, Pag. 13. Af den ældre Del af Magasinet (den Del, som blev reddet fra Branden 1795), og som kun havde én Etage, blev et Stykke i 1839 afdelt ved en Brandmur og overladt til det kongelige Teater til Malersal og andet Brug; det var af denne Grund sat i Forbindelse med Teatret ved en Gangbro, der førte over Kanalen, idet denne her for Enden af Magasinet — altsaa mellem dette og Teatrets Grund — dannede en ret Vinkel og gik i østlig Retning, for derefter, under Navn af „Banegraven", at gaa under Reberbanen, løbe parallelt med dennes østlige Side og endelig udmunde i Havnen; dens Munding her laa lige overfor Dokken paa Christianshavn. Den mellem Magasinets 2 Fløje liggende Pavillon havde 3 Etager; i de to nederste opbevaredes Flaadens Arkiv, og i den 3die, der udgjorde en eneste stor Sal med Vinduer baade mod Øst og Vest, var Orlogsværftets Modelsamling opstillet. Pavillonen blev, som tidligere omtalt, ikke nedrevet ved Gammelholms Fraflytning, men blev omdannet til Brug for Studenterforeningen.

Bagved Marineministeriets Bygning laa „Ekvipagemesterens Embedsbolig", en grundmuret Bygning med 2 Etager og Kælder; umiddelbart ved Huset laa en smuk, skyggefuld Have, omgiven af et Plankeværk. Et Stykke derfra og i lige Linie med denne Bygning laa et andet Hus med 2 Etager, der gik under Navnet

Forklaring.

1. Hovedindgangsport.
2. Hovedvagt.
3. Husarstald.
4. Opsigtsbetjenthus.
5. Pavillonbygning (senere Studenterf.).
6. Hovedmagasin.
18. Spaanehave.
19. Staldbygning.
20. Bedding.
21. Sejlmagasin, Materialbod, Brandbænk og Tømmerværksted.
22. Sejlmagerværksted og Sejldugsvæveri.
23. Ekvipagemesterens Bolig.
24. Ekvipagemesterens Have.
37. Baadebygmesterens Kontor og Lægelokale.
38. Chalupskur.
39. Barkasskur.
40. Begkogeri.
41. „Smaløen".
42. Maste-Arbejdshus.
43. Arbejdsskur.

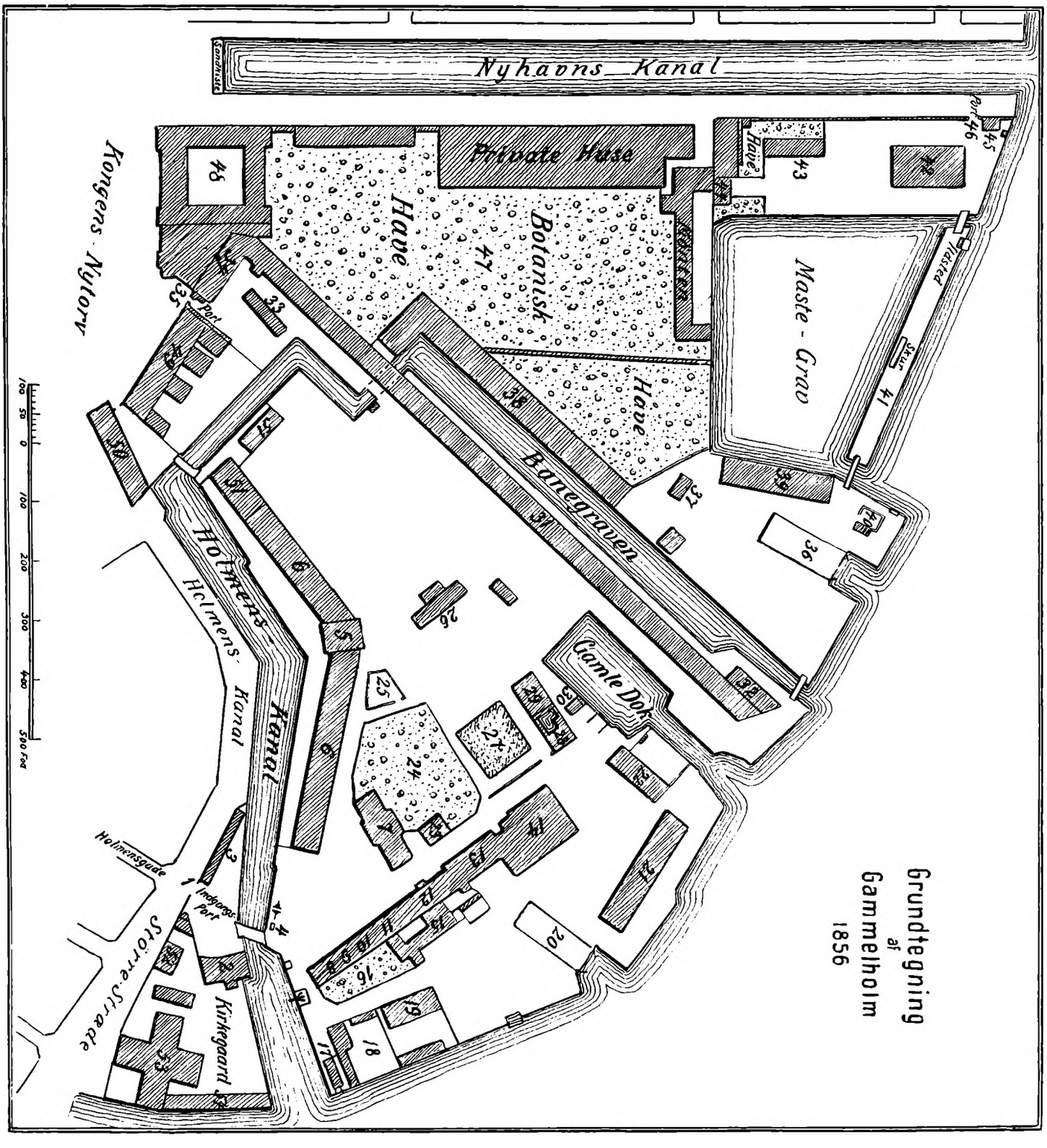

7. Ministeriets Kontorbygning.
8. Vejerbod.
9. Sprøjtehus.
10. Hovedmagasins-Kontor.
11. Ekvipage- og Kommando-Kontor.

} Øverste Etage „Sejlloftet".

12. Klejnsmedie.
13. Grovsmedie.
14. Ankersmedie.
15. Værftchefens Bolig.
16. Værftchefens Have.
17. Vadskehus.
25. Jernhave.
26. Bødkerværksted.
27. Kulplads.
28. „Gamle Søkortarkiv".
29. „Trunken".
30. Kalkhus.
31. Reberbane.
32. Hampemagasin.
33. „Drøien".
34. Garnmagasin (nu tilh. Charlottenborg).
35. Port til Kongens Nytorv.
36. Bedding.
44. Mastemagerens Kontor.
45. Vagt m. m.
46. Port til Nyhavn („Frossenborg").
47. Botanisk Have.
48. Charlottenborg.
49. Den militære Højskole.
50. Det kongelige Theater.
51. Lokaler og Grund, afstaaede til Theatret.
52. Søkortarkiv.
53. Holmens Kirke.
54. Holmens Kirkes Kapel.

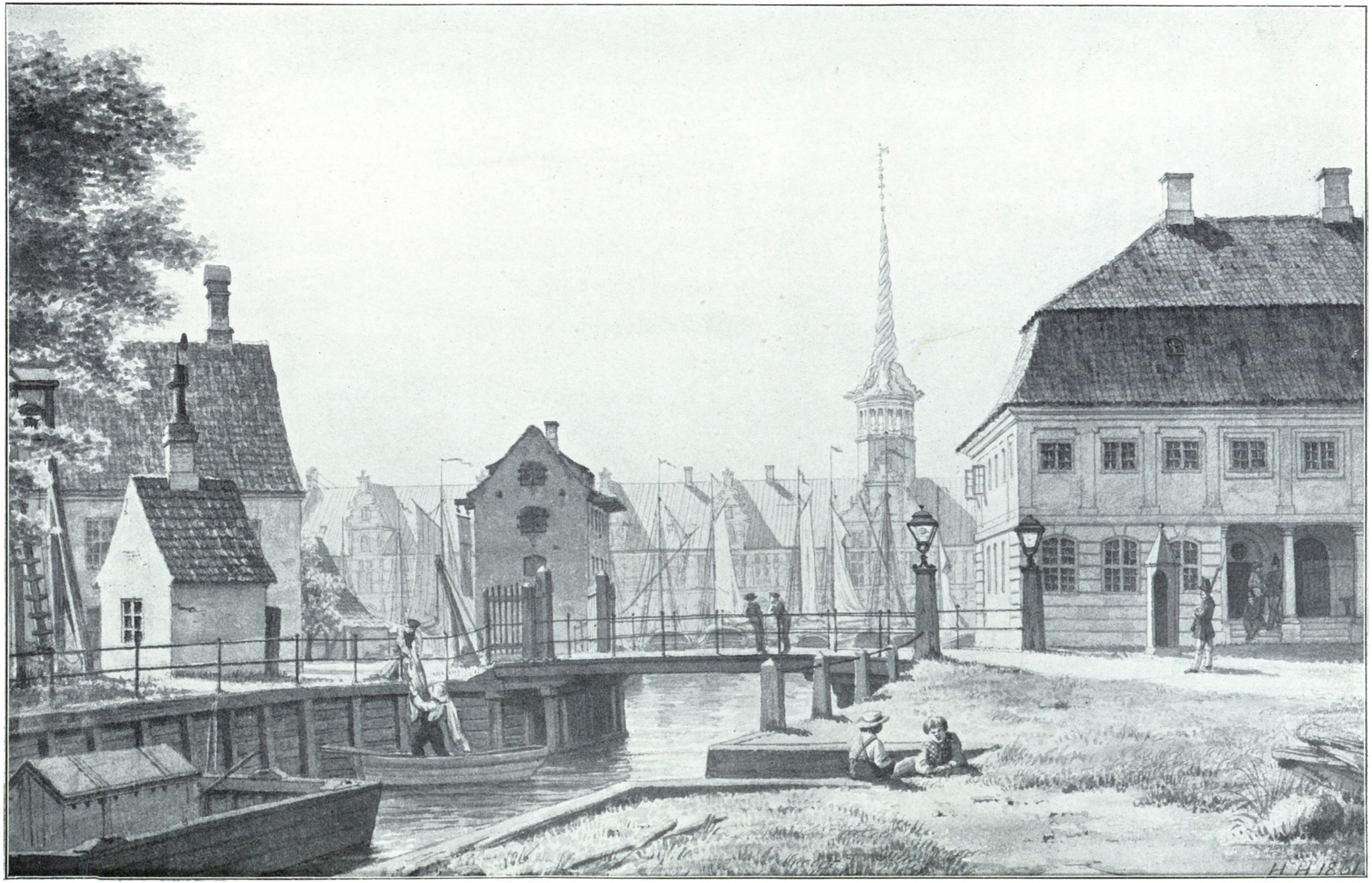

Broen over Holmens Kanal, som førte til „Værftet".

Tilhøjre Hovedvagtsbygningen, i Baggrunden Børsen. Tilvenstre Sejlvaskehuset, Klokkegalgen, Kontrolvagthuset og Værkstedslængen. Tegning af Heinrich Hansen 1861.

„Gamle Søkort-Arkiv", fordi Søkort-Arkivet nok engang havde benyttet øverste Etage. Nu var der i denne Etage Lokale for Overmunderings-Kommissionen, og forneden var der Kontorer for Underfabrikmesteren, Rebslagermesteren og andre.

Imellem Gamle Søkort-Arkiv og Ekvipagemesterboligen laa, omgivet med Træer, en i Midten ophøjet, brolagt Plads, bestemt til Smediernes Kuloplag. Lige overfor den sydlige Gavl af Marineministeriets Bygning og Facaden af de to sidst nævnte Bygninger laa Smedierne, adskilte fra disse Bygninger ved en Passage af en Gades Bredde. Smedierne fandtes i en Bygning, eller vel rettere i en Række af sammenhængende Bygninger, der strakte sig fra Kanalen — et Punkt af denne, der laa lige overfor Holmens Kirkes Terrain — hen til Gamle Søkort-Arkiv. Den Del af Bygningen, som laa nærmest Kanalen, blev anvendt til andre Øjemed (se Grundtegningen), derefter kom „Klejnsmedien" og „Grovsmedien", og Enden af Bygningen blev optaget af den store „Ankersmedie". Etagen ovenover lige hen til Klejnsmedien var et eneste

Hæderstegnet var indstiftet af Kong Christian VII i 1801 paa hans Fødselsdag, den 29de Januar. Det var indstiftet for „at opmuntre saavel til Troskab og Flid i vor Tjeneste, som til hæderlig Opførsel udenfor denne". *Præget i Sølv fremstilledes paa den ene Side den kongelige Stifters Navnetræk med Overskrift: „29. Januar* 1801" samt „for god Tjeneste", og paa den 2den Side: en Egekrans med Indskrift: „Fortjent". Adgang til at benaades med Hæderstegnet har enhver, som ifølge de gældende Organisationslove for Søværnet enten henregnes til Underklasserne blandt dettes faste Mandskab eller fra disse maatte have tjent sig op i højere Stillinger i Søværnet, naar han uafbrudt har staaet i Søværnets faste Tjeneste i fulde 25 Aar efter den Tid, han er udtraadt af Lærlingeklasserne og forøvrigt opfylder de i det aabne Brev om Indstiftelsen nærmere angivne Betingelser.

Det var i Ankersmedien, at den første Dampmaskine her i Landet blev opstillet og taget i Brug 1790. Selv det allersværeste Smedearbejde — som for Eksempel Linieskibsankere og Skibs-

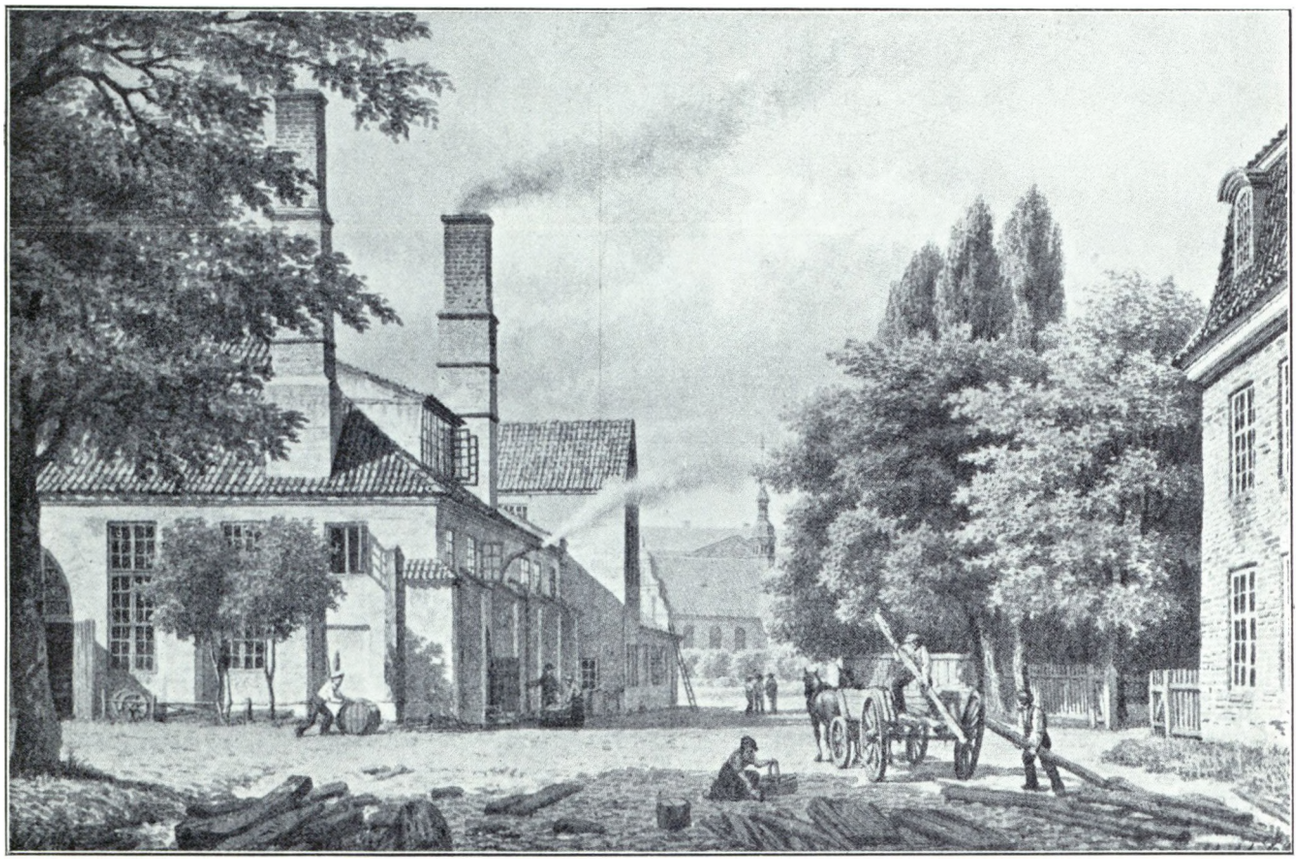

Ankersmedien paa Gl. Holm, tilvenstre.

Gamle Søkortarkiv, Smediernes Kuloplag og Ekvipagemesterens Have tilhøjre. I Baggrunden Bremerholms Kirke. Aar 1861. (Tegning af Heinrich Hansen).

stort Rum, der blev anvendt til Besigtelse og Opmaaling af Sejldug og Lærred. Besigtelse af hjemkomne Skibes Sejl, stundom ogsaa til Sejlsyning og kaldtes „Sejlloftet".

Paa Sejlloftet blev ogsaa Hæderstegnet for god Tjeneste ved Soetaten og den dermed forbundne Gave hvert Aar den 29de Januar paa højtidelig Maade uddelt af Over-Ekvipagemesteren. Personalet i Ekvipage- og Kommandokontoret traf Forberedelserne: Paa et Bord i Salens Baggrund bleve selve Hæderstegnene ordnede paa en Præsentérbakke, Hæderstegnsgaven blev aftalt i Portioner — 5 ny Sølvspecier i hver —, fornødne Lister o. s. v. kom til Stede. Efterhaanden som Mandskabet indfandt sig — de militære Korps og Haandværkerne, hvilke sidste den Gang vare uniformerede — blev det mønstret og opstillet af Over-Ekvipagemesterens Adjutant, nærmest ved Bordet de, som skulde modtage Hæderstegnet, derefter alle, som i tidligere Aar havde faaet dette og nu skulde modtage Gaven. Paa bestemt Klokkeslet ankom Over-Ekvipagemesteren, ledsaget af sin Stab, der bestod af Værftets øverste Myndigheder og Kontorchefen. Over-Ekvipagemesteren indledede Højtideligheden med en kort Tale, der endte med det af alle Tilstedeværende lydeligt gentagne „Gud bevare Kongen". Admiralen uddelte derpaa egenhændig Hæderstegnet, og umiddelbart derefter uddelte en af Officererne (Fabrikmesteren eller Maskindirektøren) Pengegaven.

knærer — var hidtil blevet udført med Haandkraft, thi man havde intet mekanisk Hjælpemiddel. Smediens Mestersvend Jens Andersen konstruerede vel 1786 en „Hammer-Machine", og han fik en Dusør til Opmuntring, men hans Opfindelse fandt ikke Anvendelse. Da blev der et Aars Tid efter overdraget den engelske Mekanikus Mitchell at anlægge en „Ild- eller Dampemachine" paa Gammelholm. Ved Enden af Grovsmedien og i Forbindelse med denne blev Ankersmedien opført: den stod færdig i August 1789, og Mitchell tog nu fat paa Værket. Ved Udgangen af 1790 stod Dampmaskinen opstillet og færdig. Maskinen voldte allerede efter faa Aars Forløb Vanskeligheder, og Dampkedlen, der var af Kobber, maatte idelig repareres; i 1801 maatte Kedlen udtages for grundigt at istandsættes, og man besluttede da med det samme at foretage Hovedreparationen af Maskinens øvrige Brøstfældigheder. I Juli 1801 erklæres: „af Ild-Machinen haves ingen Nytte", og i 1803 besluttede man sig til at smede Ankere „ved Haandkraft som tilforn". Det var dog kun midlertidigt, man benyttede denne Udvej, thi en ny Dampmaskine var da allerede bestilt i England; denne kom, blev opstillet og gjorde fortrinlig Nytte lige til 1862, da Smedien, paa Grund af Gammelholms Frallytning, blev nedreven.

Ved Børskanalen, lige overfor Gavlen af Kirkens Kapel, laa „Vadskehuset", og ved Siden af dette Hus fandtes den saakaldte

„Spaanehave", der tillige var Opbevaringsstedet for kasserede Inventariesager, gammelt Sejldug, Tovværk og lignende, som blev opsamlet for at sælges ved Auktion. Umiddelbart ved Spaanehaven fandtes „Staldgaarden" med Stalden til Værftets 3 à 4 Par velnærede „Materialheste", samt med Skure til Arbejdsvognene, Foderloft og Stald til 20 Køer.

Her paa dette Punkt af Gammelholm, altsaa paa den søndre Side af den lange Bygning med Smedierne, laa „Over-Ekvipagemesterens Embedsbolig"; den havde en fri Plads foran sig, og Facaden vendte over mod Nybørs. Foran Boligens Hovedindgang fandtes en Forstue i en af Træ opført Overbygning; fra dennes Forkant og hen til Hjørnet af Vejerboden strakte sig et Plankeværk, og bag dette laa Over-Ekvipagemesterens lille Have med skyggefulde Træer, Lysthus, Mistbænke o. s. v. Selve Bygningen var prunkløs, kun opført af Bindingsværk og Mur, men den havde dog et tiltalende, anseligt Ydre, saa at det straks var indlysende for Enhver, at her havde den Højstbefalende sin Bolig; den havde to Etager foruden Kælder. En Skildvagt var posteret ved Indgangsdøren. Bygningen havde 2 Sidefløje, i den ene af disse havde Konstruktions- og Regleringskommissionen sine Lokaler. I Haven her nød det i sin Tid jævnlig omtalte „ældste Morbærtræ i Danmark" omhyggelig Pleje; Grenene bleve understøttede af Pæle og dækkede med Cement, men til Trods for sin høje Alder bar det ogsaa hvert Aar ypperlige modne Bær. Da Bygningen i 1863 paa Grund af Gammelholms Fraflytning blev nedreven, Haven sløjfet, og Plankeværket som Følge deraf faldt, stod det gamle Træ, tæt behængt med halvmoden Frugt, prisgivet Gadeungdommen og omringet af de sørgelige Ruiner af Gammelholms fordums Herlighed.

Et Stykke fra Over-Ekvipagemesterens Bolig, nemlig ud for Ankersmedien, fandtes en Bedding, hvor mindre Skibe eller Pramme kunde landsættes til Reparation eller Ophugning (I sin Tid byggedes Brigger og andre saadanne Fartøjer paa denne Bedding), og tæt herved laa, parallelt med Bolværket, en stor, grundmuret to-Etages Bygning, hvis underste Etage var optagen af „Bradbænk", „Materialbod" og „Tømmerværksted", øverste Etage og Loftet var „Sejlmagasin", hvor Flaadens Sejl laa opskudte, hvert Skib for sig. Umiddelbart ved og omtrent vinkelret for denne Bygning laa en anden to-Etages Bygning, der ligeledes var opført af Grundmur. Underste Etage havde tidligere været Billedhuggerværksted, ogsaa Bødkerværksted, men var tilsidst „Sejldugsvæveri"; øverste Etage blev anvendt til „Sejlmagerværksted" og det dermed forbundne „Kompasmagasin", „Bødkerværkstedet" var lige til det sidste anbragt i et Træskur, der laa imellem Hovedmagasinet og Smediernes Kulplads. De to ovennævnte, vinkelret for hinanden opførte Bygninger og Ankersmediens Gavl omgave en firkantet Plads, som paa 4de Side tildels begrænsedes af Gamle-Søkort-Arkiv, hvis Gavlmur man i Reglen passerede for at fortsætte Vejen længere ned ad Gammelholm. Man fik da straks paa venstre Side „Trunken", en grundmuret, meget gammel, vistnok Gammelholms ældste Bygning; den bestod af to meget solide Hvælvinger og blev benyttet til Beg- og Tjæreoplag, men var ifølge et endnu eksisterende gammelt Kort over Bremerholm oprindelig Fængsel for de Forbrydere, der vare idømte Arbejde i Bremerholms Jern. „Fangekirken" har ifølge samme Kort ligget paa den Plads, hvor ovennævnte til Sejldugsvæveri og Sejlmagerværksted anvendte Bygning var opført. Bagved Trunken laa Kalkgaarden med et lille Hus til Kalkslagning, og man skulde nu for at fortsætte sin Vej passere rundt om Bassinet „Gamle-Dok".

Gamle Doks Historie er allerede anført i Tidsskriftets forrige Hefte, Pag. 12 og 13, og skal derfor ikke gentages her. Dokken var nu et Havnebassin for Nordbaade og lignende mindre Fartøjer.

Vi gaa nu videre og træffe straks paa Gamle-Doks østre Side den mægtige „Reberbane", der strakte sig fra Gammelholms Grænse ved Kongens Nytorv og næsten helt ned til Bolværket ved Havnen, saaledes at den omtrent spændte over hele Gammelholms Bredde, idet der mellem Bygningens Gavl og Havnen kun var den fornødne Plads til Passage. Dette Punkt af Gammelholm laa ligeoverfor Dokken paa Christianshavn, og der var i Arbejdstiden stadig Færgeforbindelse mellem denne Dok og en Landgangstrappe ved Reberbanens sydlige Gavl. Til Reberbanen hørte flere Bygninger, som for største Delen laa ved dens nordre Ende, saaledes et „Hampemagasin", et Hus, hvori Drøj- eller Tjæremaskinen fandtes, og endelig „Garnhuset". Her, tæt ved Reberbanens nordre Ende, fandtes den saakaldte „Gjethusport", eller som den ogsaa Mand og Mand imellem kaldtes „de Uærliges Port", formodenlig fremkaldt ved, at de Forbrydere, som i sin Tid vare domte til at arbejde i Bremerholms Jern, førtes her igennem. Porten førte ud til Kongens Nytorv, men var kun aaben ved særegne Lejligheder.

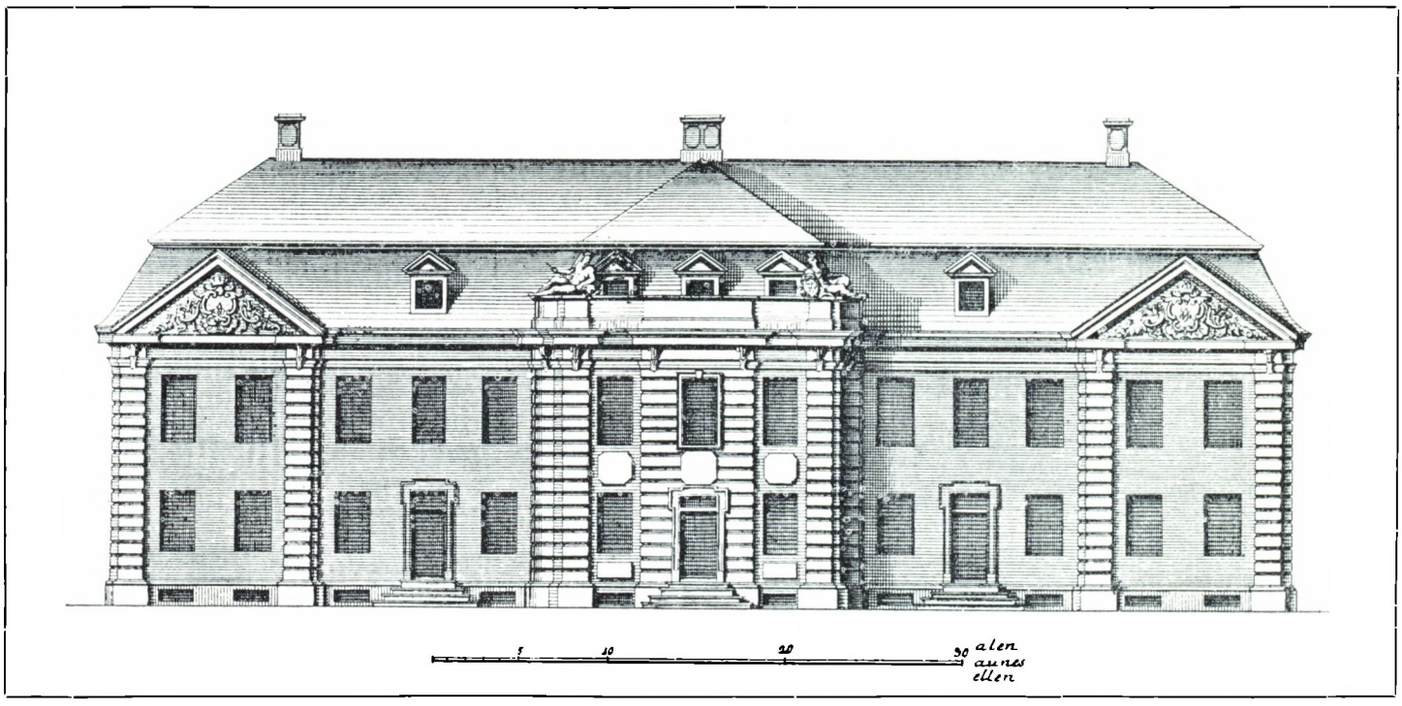

Marineministeriets Bygning paa Gl. Holm.
(Efter Thuras Hafnia hodierna).

Ved Reberbanens sydlige Ende førte en Bro over den tidligere omtalte Banegrav ind paa Baadebyggerpladsen. Langs med Banegraven laa det store „Chalupskur", hvor Flaadens Fartøjer bleve byggede, reparerede og opbevarede. Tæt ved Chalupskuret fandtes et Skur til Opbevaring af Baadeværftets Træmaterialer samt en grundmuret mindre Bygning, hvori Baadebygmesteren havde sit Kontor, og den vagthavende Læge sit Lokale. Der laa ogsaa paa Baadebyggerpladsen en Bedding, eller rettere sagt de ærværdige Levninger af en Fregatbedding, som i c. 40 Aar ikke havde været i Brug efter sin Bestemmelse, thi efterat Fregatten „Fylla" var løbet af Stabelen her i 1816, bleve vel mindre Skibe, f. Eks. Korvetten „Galathea" i 1833, byggede her, men sædvanligt blev der kun repareret Skibe paa denne Bedding. En stor Del af Pladsen

Udsigt fra Værftet over Holmens Kanal mod Størrestræde (nuværende „Holmens Kanal"), — Peschiers Gaard, i 1850 forhøjet til 3 Stokværk (nu Landmandsbanken).
Tilvenstre Holmens Kirke og Hovedindgangen til Værftet samt Hovedvagtsbygningen og Sokortarkivet. I Baggrunden Christiansborg Slot.

var optagen af en „Mastegrav", den „indre", hvor Mastetømmer laa nedsænket under Vandet; den havde 2 Indløbskanaler, over hvilke der var lagt Broer, og imellem disse laa den saakaldte „Smaløe", der paa begge Sider havde en Beklædning af tilhuggede Sten. I Havnen langs Smaløens ydre Side var der en med Pæle og Bomme indhegnet „ydre" Mastegrav. I denne laa der Svømmefaader, som bleve benyttede af Garnisonen og af nogle af Byens Drengeskoler.

Ved den indre Mastegrav laa „Barkasseskuret", hvori de store Rofartøjer bleve byggede og reparerede; her blev ogsaa, i en særskildt Afdeling, den smukke, gamle „kongelige Chalup" opbevaret. Naar man havde passeret over hele Smaløen, kom man ind paa „Masteværftet", der ved en Mur var adskilt fra Nyhavn, Charlottenborg Siden. I Muren var der en Port, som var aaben i Svømmetiden, men iøvrigt kun ved særegne Lejligheder. Dette Punkt af Gammelholm kaldtes „Frossenborg", og Porten altsaa „Frossenborg-Porten". Paa Masteværftet fandtes det store „Maste Arbejdshus", hvor Flaadens Master, Mers og Rundholter bleve forfærdigede, et mindre Arbejdsskur og et lille Bindingsværkshus med Mastemagerens Kontor. Op til Muren mellem Porten og Bolværket laa der et grundmuret Hus paa én Etage, og i dette var der indrettet en lille Smedie, hvor Masteværftets Smedearbejde blev udført, en Vagtstue for de her vagthavende Soldater og endelig et Lokale for en Opsigtsbetjent. Umiddelbart ved denne Bygning var der en Landgangstrappe; imellem denne og Christiansholm blev der med 2 Fartøjer vedligeholdt en stadig Færgeforbindelse, og her gik altsaa Persontrafiken mellem Gammel- og Nyholm.

Vi ere nu færdige med vor Vandring gennem det gamle, tildels endog ærværdige Værft. Den lange Fredsperiode, som gik forud for den slesvigske Treaarskrig, med de efter Flaadens Ran sparsomme Udrustninger og de faa Byggearbejder havde efterhaanden gjort Værftet til en temmelig stille og næsten idyllisk Plet indenfor den Stenmur, som dannede Grænseskellet ud imod Gaden. Administrationsbygningerne med de skyggefulde Haver, Mastemagermesterens, Baadebygmesterens og flere andre hyggelige Kontorer, skjulte bag frodige Frugttræers Grene, det gammeldags Præg, som var fremherskende over alt derinde, bidrog jo altsammen til at skabe Idyllen. Og ovre fra Nyholms udstrakte Marker, hvor Heste og Over-Ekvipagemesterens Køer stode i det saftige Græs, lød i Sommertiden Tøjrekøllens Slag og Leernes Klang, naar Admiralens Sluproere var ude at høste, og det duftende Hø i Pramme blev ført fra Nyholm over til Stalden ved Over-Ekvipagemesterens Bolig paa Gammelholm. Det var ikke saa lidt Mælk, som produceredes der i sin Tid. Mælken skal have været særlig god, Markerne paa Nyholm paa det oplagte Mudder stode jo ikke meget tilbage for Markerne i Marskegnene, og der var stor Rift fra Byen om at komme paa Ekspektancelisten hos Over-Ekvipagemesteren for at opnaa at kunne faa Mælk fra hans Køer. Ja, det var dengang at en Værftschef havde saadanne Biindtægter. Senere bortlicideredes Høsletten paa Orlogsværftet for en ringe Sum.

Boths Plan over København i 1660.
Viser Nyholmsværftets Udstrækning ved Sammendragningens Tid. (Efter Original i Havnevæsenets Arkiv).

Med Admiralitetets Ophævelse, Marineministeriets Oprettelse og Udbruddet af den slesvigske Treaarskrig forsvandt Idyllen paa Værftet. Der var ingen Arbejdskraft tilovers til de sædvanlige Foraarsarbejder i Haver og Vænger, men til Gengæld rørte der sig i alle Magasiner og Værksteder samt ombord i Skibene, som laa under Ekvipering, et Liv, som det gamle Værft ikke havde set Mage til i mange Aar.

Forinden vi gaa over til Afviklingen af det gamle Værft, skulle vi gøre Rede for nogle i Aaret 1856 gennemførte vigtige Ændringer i Marinens Organisation. Af Motiverne til et Lovudkast til en Lønningslov for Sø-Etatens Officérskorps, som forelagdes for Rigsraadet den 12te Marts 1856, skal følgende Uddrag anføres:

„Forandringen af Commandoforholdene iland er foranlediget ved, at den nu bestaaende Divisions- og Compagnie-Inddeling har efter lang Erfaring viist sig uhensigtsmæssig. Forandringen gaar ud paa at hæve Divisions-Inddelingen, og at henlægge det faste Mandskab under Holmens Over-Eqvipagemester, der saaledes vil komme til at staae i Spidsen for Værfterne, og tillige faae Commandoen over Mandskabet. Over-Eqvipagemester-Posten bliver derved af en mere indgribende Vigtighed for Marinen,*) og den Officeer, der ansættes i denne Post, bør formeentlig uimodsigeligen beklædes med den høieste Charge i Marinen, altsaa være Admiral."

I Rigsraads-Udvalgets Betænkning over nævnte Lovudkast udtales følgende:

*) Udhævet af G. H. R. Z.

„Udvalget samstemmer derfor ganske i, at Commandeursclassen og den ene Contreadmiralsplads ophæves, medens det paa den anden Side anerkjender, at Bibeholdelsen af de tvende Chefsposter for Officeerscorpset og for Orlogsværftet er begrundet i Tjenestens Trang til saadanne. Det antager imidlertid, at disse Poster kun bør opføres i Loven som Lønningsclasse, og at det henstilles til Hans Majestæt allerhøiest at bestemme deres Charakteer, og det finder saameget mere Anledning dertil, som Udvalget vilde ansee det hensigtsmæssigt, at Chefsposten ved Orlogsværftet stilledes paa en saadan Maade, at Administrationen kunde have det i sin Magt, i Samklang med ovenanførte Princip, ogsaa til denne Post at udnævne den blandt Capitainerne, som ansees bedst skikket dertil, hvorved det vil være muligt at foretage en Forandring, dersom det skulde vise sig, at man har været mindre heldig i Valget, eller dersom Trang skulde vise sig til yngre Kræfter i denne Post, der vil blive af større Omfang og Betydning end hidtil. Dette vil staae Regjeringen aabent, naar Loven redigeres paa den af Udvalget foreslaaede Maade, hvorimod det, naar der ligefrem i Loven opføres en Viceadmiral og en Contreadmiral, ei vilde lade sig gjøre at foretage en Forandring, uden ved at meddele den Vedkommende Afsked.

I Henhold til disse Bemærkninger har Udvalget i nedenstaaende Forslag opført „en Chef for Søofficeerscorpset", og „en Chef for Orlogsværftet" som første Lønningsclasse."

Loven vedtoges med de af Udvalget foreslaaede Bestemmelser og stadfæstedes af Kongen den 21. Juni. Samme Dag stadfæstedes ogsaa en af Rigsraadet vedtagen Lov angaaende visse Jurisdictionsforhold ved Søetaten.

Under 18. Juni blev fra Marineministeriet udfærdiget følgende Circulære: Hs. Majestæt Kongen har ved allerhøjeste Resolutioner af 16. Febr. (det bifaldes, at Divisions- og Compagni-Inddelingen ophæves, saasnart at der ad Lovgivningens Vej er bevilget de fornødne Midler dertil) og 7. Juni d. A. (Kongen bifalder Indstillingen, som gik ud paa at, da Rigsraadet har vedtaget de ovennævnte Love, som nu ville blive indstillede til Deres Majestæts Stadfæstelse, og da Ministeriet maa ansé det for rigtigt, at de deri omhandlede Forandringer snarest muligt bringes til Udførelse, saa anmoder man om Bemyndigelse til, at Divisions- og Compagni-Inddelingen ophæves allerede fra den 1. Juli, og om at Over-Ekvipagemesteren, Viceadmiral C. E. Mourier, fra samme Dag udnævnes til Chef for Orlogsværftet.) allernaadigst approberet, at Divisions- og Compagni-Inddelingen af Søetatens faste Mandskab den 1. Juli d. A. ophæves, at de Søofficerer, der ere til Tjeneste iland uden at være ansatte i faste Poster, underlægges en „Chef for Søofficeerscorpset", og at Commandoen over Mandskabet overdrages til „Chefen for Orlogsværftet" i Alt hvad det egentlige Tjenesteforhold angaaer, medens det i Alt Oekonomien og Ordens Overholdelse i Nyboder vedkommende underlægges Nyboders Commandant. Som Følge af disse allerhøieste Bestemmelser vil den Commando og Jurisdictionsmyndighed, som Divisionscheferne hidtil have havt over de til Tjeneste iland værende Søofficerer, fra den 1. Juli overgaae i samme Omfang og Udstrækning til Chefen for Søofficeerscorpset, fra hvis Commando ere undtagne: Generaladjutanten for Søetaten, Hans Majestæt Kongens Adjutanter, den militaire Directeur i Marineministeriet, Marineministerens Adjutant, de ved Orlogsværftet, Søcadetacademiet og Søkortarkivet ansatte Officerer. Chefen for Orlogsværftet vil fra samme Tid, foruden den Commando, som Holmens Over-Eqvipagemester hidtil har ført over Mandskabet, tillige overtage den Commando over Mandskabet, som Divisionscheferne hidtil have havt, og vil som Følge heraf Alt, hvad der angaar Mandskabets Antagelse i Tjenesten, dets Avancement, Nedsættelse og Afskedigelse, dets Tjeneste iland og Udcommando tilsøes eller andetsteds henhøre under Chefen for Orlogsværftet, til hvem ligeledes Jurisdictionsmyndigheden for Mandskabets Vedkommende, med Undtagelse af de Sager, der angaae Ordens Overholdelse i Nyboder, overgaaer. Under Chefen for Orlogsværftet have Fagmændene eller de ved Værftet ansatte Officerer Commandoen, hver for sit Vedkommende, over den Deel af Mandskabet, der efter den bestaaende Fordeling af Værftstjenesten har Tjeneste under dem. .....

Den 1. Juli 1856 blev altsaa Benævnelsen Orlogsværftet indført for Marinens Værfter og Posten som Chef for Orlogsværftet oprettet.

I Aaret 1860, den 21. April, nedsattes efter Indstilling af Marine-

Udsigt over Havnen og Flaadens Leje i 1860erne.
I Forgrunden af Lejet ses Hjuldampskibene „Gejser" og „Holger Danske", under Kranen Linieskibet „Frederik den Sjette", tilvenstre i Billedet Panserfregatten „Dannebrog", Linieskibet „Skjold" m. fl.

ministeren, Kontreadmiral S. A. Bille ved allerhøjeste Ordre en blandet Kommission, sammensat af nogle af Marineministeriets højeste Embedsmænd, nogle Officerer af Marinen og nogle Medlemmer af Rigsraadet eller andre Mænd af Anseelse, til at undersøge Orlogsværftet i alle dets Forhold, dets Drift og dets Arbejdskraft m. m.

Denne Kommission afgav Betænkning den 30. December 1861. Vi skulle af dette omfattende Aktstykke her kun anføre, hvad der under Afsnittet „Om Værftets Bestyrelse" findes indstillet enstemmigt med Hensyn til Posten som Chef for Orlogsværftet, nemlig:

at Posten som Chef for Orlogsværftet fremdeles beklædes af en af Marinens Officerer,

at der inden de ved Love, Anordninger og Instrukser anviste Grænser gives Chefen fuld Myndighed og Ansvar for Værftets Drift.*)

Nødvendigheden af Sammendragningen af de to Værfter havde man for længe siden indsét. I en Artikel i „Tidsskrift for Søvæsen" for 1904, benævnet „Trekvart Aarhundrede" skrives der herom følgende:

Kommandør Winterfeldt havde som Medlem af Dokkommissionen allerede i 1795 fremsat Tanken. Dog var det først efter 1807, at denne Tanke begyndte at spire, men Tidsforholdene og Statskassens slette Tilstand hemmede dens Vækst. Først i 1831 syntes der at komme lidt Liv i Sagen, idet der nedsattes en Kommission til dens Behandling; denne indgav det følgende Aar sin Betænkning, som blev henlagt paa Grund af de knappe Tider. I 1836 indgav Kaptajn de Coninck paa eget Initiativ og med den ovenmeldte Kommissions Betænkning som Grundlag et Forslag desangaaende til Admiralitets-Kollegiet. Planen synes at have været noget mangelfuld, men den vakte dog Marinens Opmærksomhed, og i 1840 berøres den i Tidsskrift for Søvæsen, idet M. Lütken i en Artikel om Besparelser i Marinen nævnede Gammelholms Fraflytning og derved fremkaldte et længere Indlæg af daværende Kaptajn Michelsen — den senere Marineminister — som søgte at paavise Manglerne ved de tidligere fremsatte Planer og sluttede med at erklære, at Foretagendet ikke kunde betale sig. Hans Beregninger ere ganske oplysende, han anslaar saaledes Prisen paa Gammelholms Grunde til 1 Rbdl., altsaa 2 Kr. pr. □ Alen.

Opmærksomheden var dog bleven vakt hos Befolkningen i Almindelighed. Dagspressen kom med Indlæg, og Arkitekten, Professor Hetsch, udgav under Henvisning til Tidsskriftet i Maj 1844 en Piece med et Udkast til Gammelholms Bebyggelse. Han henstiller heri, at et Aktieselskab, men dog helst Staden Kjøbenhavn selv, overtager Grundene til Forhandling. Han kæmpede ufortrøden videre i de følgende Aar og udkastede Planer, hvoraf den sidste var fremlagt paa en Udstilling paa Charlottenborg i 1855. Et Par Aar tidligere havde Jernbanedirektør G. Skram udgivet en Piece om Spørgsmaalet, ledsaget af en Plan, udarbejdet af Conrad Seidelin.

Det næste Aar, altsaa 1845, nedsattes der atter en Kommission, som ikke forhastede sig og derfor først, efter at den i April 1851 — da van Dockum var Minister — var bleven forstærket med ny Medlemmer, afgav sin Betænkning i August samme Aar.

I Maj 1856 tog C. van Dockum endelig i Tidsskriftet med Kraft fat paa Sagen. Han benyttede i sit Indlæg vel tildels den sidstnævnte Kommissionsbetænkning, men kritiserede den paa forskellige Omraader og sluttede sig for øvrigt til den sidste af Hetsch udarbejdede Plan. Hans Vurdering af Byggegrundene viser klart, i hvor høj Grad Forholdene havde forandret sig siden 1840, idet de nu vurderes til 10 Rbdl, 20 Kr. pr. □ Alen. — Man gaar ingen for nær, naar man hævder, at han gennem Tidsskriftet har givet det afgørende Stød til at fremme dette for Hovedstaden og for Flaaden saa vigtige Foretagende. I 1858 nedsatte Marineministeriet, efter Forhandling med Finansministeriet, nemlig den Kommission, hvis Betænkning blev afgørende. Et Lovforslag desangaaende indbragtes i Rigsraadet, og derved fremkom Loven af 15. April 1858, hvorved det ny Kvarter indlemmedes i vor Hovedstad". Den omhandlede Lov havde følgende Ordlyd:

§ 1. Paa Nyholm bliver efterhaanden at opføre de Værksteder, Magasinbygninger og øvrige Indretninger, som ville være nødvendige til at træde istedetfor de Bygninger o. s. v., der nu haves paa Gammelholm. Bekostningen ved de fornødne Anlæg paa Nyholm, deri indbefattet Vand- og Gasledning, samt ved Forandring af Marineministeriets Bygning og ved Opførelse af et Arrest- og Retslokale er anslaaet til 1,687,000 Rd. R. M., hvoraf atter paaregnes ved den senere Realisation af Gammelholms Grund (§ 4) at komme til Indtægt for Statskassen 1,583,400 Rd,

§ 2. Til ovennævnte Anlæg stilles for Finantsperioden 1858—60 97,800 Rd. R. M. til Marineministeriets Raadighed. Hvormeget der i de senere Finantsperioder dertil skal anvendes, bliver hvergang at bestemme ved Lov.

§ 3. Marineministeren meddeler i hver ordinair Rigsraadssamling Beretning om Anlægets Fremskridt.

§ 4. Efterhaanden som Anlægget af tilsvarende Værksteder o. s. v. paa Nyholm tillader det, bliver Gammelholms Grund med de derpaa værende Bygninger at afhænde. Hvorefter alle Vedkommende sig have at rette.

Paa Nyholm toges nu straks fat paa de i Anledning af Værfternes Sammendragning nødvendige Arbejder. Paa begge Takkelladshusene tilbyggedes en Etage, og det nordre Hus indrettedes til Hovedmagasin. Endvidere byggedes der paa Frederiksholm et Magasin til Kabysser og Jernvandkasser samt en ny stor Grov- og Klejnsmedie. En Interims Jernhauge oprettedes. Der indrettedes et Magasin for kasseret Gods i Delehavens søndre Skure, og den lille Smedie indrettedes til Magasin for Beg og Tjære. Endelig byggedes bl. a. paa samme Ø den store Kontorbygning og et nyt Tømmerværksted, og i den sidstnævnte Bygning indrettedes der Lokaler for Marketenderiet. En Bygning til et Baadeoplagshus og Arbejdssted opførtes, og 2 Rundholts Skure indrettedes til Mastearbejdshus. Paa Arsenaløen indrettedes Fadeværks- og Proviantmagasin i Arsenalets nordre Sidefløj, hvorfra Rapertværkstedet flyttedes til Drejerværkstedet. Proviantgaardens Beholdninger overflyttedes derefter til Arsenalet. Den Marinens Stabslæge tidligere tilhørende Beboelseslejlighed i Søkvæsthuset indrettedes til Brug for Chefen for Orlogsværftet.

Forbindelsen mellem Værftets Øer forbedredes. Der anlagdes en fast Bro mellem Nyholm og Frederiksholm. Mellem Frederiksholm og Arsenaløen byggedes der en Svingbro. Dokøen og Frederiksholm vare jo allerede forbundne ved en saadan Bro. Opfyldning og Planering foretoges for Anlæg af en Vej langs Bodenhoff's Plads mellem Christianshavn og Arsenaløen, og der opførtes en Pælebro, kaldet Værftsbroen, fra Arsenaløen til den ny Vej. To murede Vagtbygninger opførtes ved Broen.

Opfyldninger foretoges og Bolværker opsattes. Ny Veje anlagdes gennem Værftet og forsynedes med Sporveje. Gas- og Vandledninger nedlagdes gennem Værftet.

Da Øen Christiansholm i 1866 bortsolgtes til Aktieselskabet „Christiansholms Fabrikker", blev Øen fraflyttet, og Kontorer for Tøjmesteren og hans Personale indrettede i den tidligere Ankerstoks Bygning paa Dokøen.

Gammelholm afvikledes efterhaanden som Forholdene tillode det. Holmens Kanal blev opfyldt i Aarene 1860—61. Sejldugsvæver-Værkstedet ophævedes i 1859, efter at Garnbeholdningen var forbrugt. Paa Reberbanen blev den havende Beholdning af Hamp og Garn m. m. oparbejdet til Tougværk, hvorefter Banen nedlagdes den 1ste April 1861. Bødkerværkstedet tilligemed Fadeværksmagasinet henflyttedes samme Aar til Proviantgaarden, hvorfra det senere flyttedes til Nyholmsværftet. Den 1ste November 1862 bleve Grovsmedeværkstedet og Klejnsmedeværkstedet overflyttede til den paa Frederiksholm nybyggede Smedie. Bradbænken blev nedlagt den 1ste April 1862, og Baade- og Masteværftet overflyttedes til Frederiksholm i 1866.

I 1863 flyttede Chefen for Orlogsværftet, Viceadmiral C. E. Mourier, og Kontorerne over til den ny Kontorbygning paa Frederiksholm. I en Rude i Sekretariat og Kommandokontoret i denne Bygning er graveret „23de September 1863", og dette skal ifølge paalidelig Overlevering være Indflytningsdatoen.

Efter fuldendt Rømning afleveredes den sidste Del af Gammelholm den 1ste Juli 1866 til Finansministeriet.

Som bekendt skete Ombygningen af Holmen paa en ret haardhændet Maade; havde man fulgt Prof. Hetsch's smukke Plan fra 1853, vare baade Marineministeriet, Hovedmagasinet og andre interessante Partier blevne bevarede. Den trøstesløse Stenørken, der har afløst al den gamle Hygge, hører til de Ting, som man har ondt ved at forsone sig med.

Gammelholms Saga var forbi; det gamle idylliske Værfts Tid var omme. En ny Tid var inde, og der forestod en rivende Udvikling af den maritime Krigsteknik, som skulde medføre en dertil svarende Udvikling for Flaademateriellets og Orlogsværftets Vedkommende.

*) Udhævet af G. H. R. Z.

Orlogsværftet
fra Sammendragningen paa Nyholm indtil vor Tid.*)

Ved Kommandør T. A. Topsøe-Jensen.

Vi har nu i tidligere Hefter af „Før og Nu" fulgt vort gamle Orlogsværft fra dets første Tilblivelse og indtil Sammendragningen med Gammelholm. Vi skulle nu følge det videre op til vor Tid.

15. April 1858 foregaaet i et saa jævnt Tempo, at der paa ingen Maade skete noget Brud, hverken i Værftets daglige Arbejde eller i Udviklingen og heller ikke i de gode Traditioner, der jo selvfølgelig maatte være knyttede til en saa gammel Institution. Skibsbyggeriet havde jo allerede i mere end 170 Aar havt sit Hovedsæde paa Nyholm, hvor de større Beddinger fandtes, Ekviperingen af Flaadens Skibe, der jo alle havde havt deres Plads

Chr. Blache pinx. **Fregatten Niels Juel,** Tilh. Grosserer F. Zachariae.

1934 Tons, 42 Kanoner, 900 H. K., 1855—1910, udfor Bradbænken mellem Bedding 1 og 2. I Baggrunden ses Fregatten Peder Skram under Bygning paa Bedding Nr. 1. Tilhøjre ses Spanteloftsbygningen. Tilvenstre Jardin's Afløbningspavillon. Fregatten udgik af Flaadens Tal 1879, omdannedes til Kaserneskib, blev ophugget 1910.

Man kan passende inddele Orlogsværftets Historie i dette Tidsrum i 4 Perioder:

1. Periode fra Sammendragningen indtil Søværnsloven af 1880
2. — 1880 — — 1909
3. — 1909 — — 1922
4. — 1922 — vor Tid.

1. Periode.

Sammendragningen af de 2 Dele, hvoraf Orlogsværftet havde bestaaet, var, som vi allerede have set, i Henhold til Lov af

*) Til Udarbejdelsen er benyttet: Officielle Meddelelser, Artikler i Tidsskrift for Søvæsen, Kapt. V. V. J. Prom, Historisk Oversigt over Søminevæsenets Udvikling, 1906, og Løjtnant P. Andersen, Bidrag til Søartilleriets Historie.

i Flaadens Leje, ligeledes, og Sammendragningen af Magasiner og Værksteder maatte derfor, da det var overstaaet, føles som en Forbedring, selvom det maaske nok kan have skaaret en gammel Søofficer eller Holmens Mand i Hjærtet, da Gammelholms Port lukkedes bag ham for sidste Gang ved Udgangen af Juni 1866.

Allerede i Maj 1866 havde Marineministeriet meddelt Krigsministeriet og Chefen for Orlogsværftet, at Marinen fra 1. Juli s. A. overtog den fulde Bevogtning af Orlogsværftet, og at Passagen over Kongebroen fra samme Dag ophørte.

Christiansholm blev rømmet i de sidste Dage af Juni s. A., idet dog Søkadetakademiet beholdt sine Skolelokaler her indtil Skolens Flytning til den ombyggede Pigeskole i Nyboder i 1869. Kanoner,

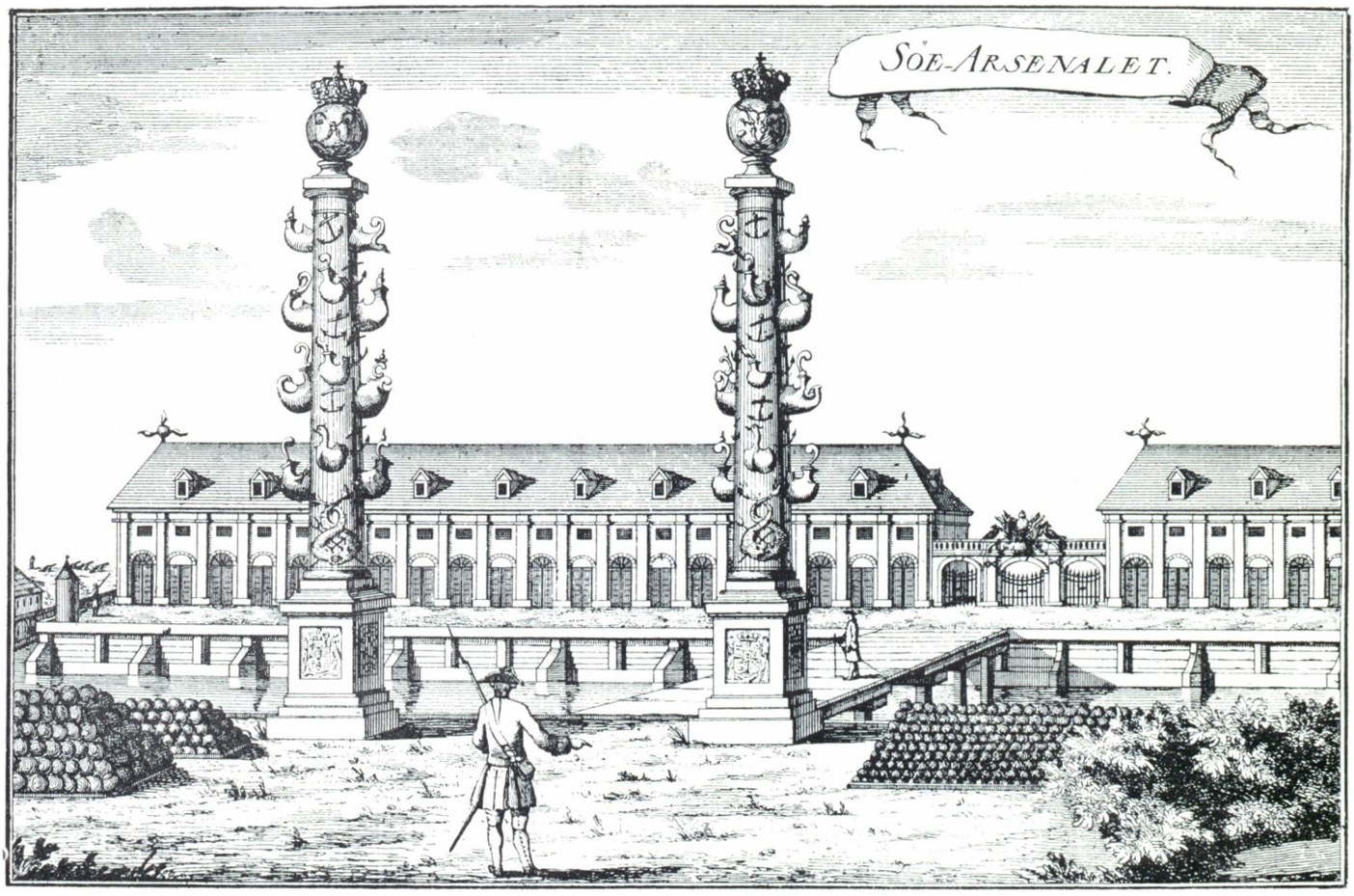

Arsenalbygningen set fra Christiansholm, 1764.
Efter Erich Pontoppidan: Den Danske Atlas.

Arsenalbygningen omkring Aar 1900.
Hovedmagasinet, Takkelloftet, Søndre Mastehuse, Mærsehuset, Fyrmagasinet, Arsenalporten, Arsenalet.

Ankre og Salpeterbeholdningen, der hidtil havde havt Plads paa Christiansholm overførtes til andre Dele af Orlogsværftet.

Gamle Dok paa Christianshavn hørte endnu med til Orlogsværftet. Den blev ved Resolution af 15. Juni 1871 afleveret til Finansministeriet. Dokken blev dog vedblivende anvendt af Søværnet indtil Udgangen af 1872.

Vi har i Slutningen af Viceadmiral Zachariae's Afhandling i tidligere Numre af „Før og Nu" set, hvorledes de forskellige Virksomheder var fordelt paa Terrainet, og vi skal nu se, hvorledes Tjenesten paa Orlogsværftet var organiseret.

Som højstbefalende over hele Virksomheden stod fra 1864 Chefen for Orlogsværftet, Kontreadmiral Bocher og under ham sorterede:

Direktøren for Skibsbyggeriet, Maskin-, Hus- og Vandbygningsvæsenet, der under sig havde 2 Underdirektører, 1 for Skibsbyggeriet og 1 for Maskin-, Hus- og Vandbygningsvæsenet.

Direktøren for Søartilleriet var Chef for Artillerikorpset, under sig havde han en Undertøjmester, paa den Tid en Kaptain i Landartilleriet.

Ekvipage- og Takkelmesteren, der foruden Ledelsen af Ekviperings- og Takkelarbejder havde Tilsyn med Bevogtningen af Orlogsværftet, var Chef for Matroskorpset, Ekvipagekorpset og Brandkorpset. Til sin Assistance havde han 2—4 Inspektionsofficerer.

Paa Orlogsværftet var en Del af de Arbejder, der var nødvendiggjort ved Sammendragningen, og som er nærmere angivne i det foregaaende Hæfte, endnu ikke afsluttede. Disse Arbejder fuldførtes i 1866 og i de nærmest følgende Aar.

Bekostningen ved samtlige Arbejder i Anledning af Sammendragningen*) fordelt paa de forskellige Finansaar var følgende:

I Finansperioden	1858—60 er bevilget	97.800	Rd.
—	1860—62 - —	275.000	—
—	1862—64 - —	173.291	—
—	1864—66 - —	44.460	—
I Finansaaret	1866—67 er bevilget	46.500	Rd.
—	1867—68 -	20.800	
—	1868—69 - —	115.262	
	1869—70 -	80.900	—
	1870—71 - -	71.600	—
		925.613	Rd.
Heraf er tilbagebetalt til Finanskassen som ikke brugt		15.740	—
	i alt Udgift	909.873	Rd.
Bekostningen ved Sammendragningen var efter Loven af 15. April 1858 anslaaet til		1.687.000	Rd.
	altsaa en Mindre Udgift	777.127	Rd.

*) En samlet Oversigt over de udførte Nybygninger, Forandringer og Arbejder m. m. og Bekostningen herved findes i Tidsskrift for Søvæsen 1871 Pag. 75—79.

Forsvarskommissionen, der var nedsat efter Krigen, afgav sin Betænkning i Slutningen af 1866, men Rigsdagen blev først færdig med Søværnsloven, saa den blev stadfæstet den 24. April 1868 og den tilsvarende Lønningslov stadfæstedes 15. Maj s. A. Begge disse Love sluttede med en Bestemmelse om, at de skulle forelægges Rigsdagen til Revision i Finansaaret 1872—73, og hvis denne Revision da ikke førte til nye Love, skulde der hvert Aar forelægges ny reviderede Lovforslag inden Udgangen af hvert Finansaar, saalænge indtil der blev vedtaget ny Love.

Det var just ikke de bedste Arbejdsvilkaar, der blev budt Søværnet ved saadanne Love, der jo ikke skabte Ro, og særlig uheldige blev Forholdene, da den politiske Kamp i Rigsdagen i de følgende Aar tog sin Begyndelse, hvorved Forsvarssagen, i Stedet for at være en Sag alle Partier kunde samles om, tværtimod gav Anledning til Splittelse og Strid.

En anden væsentlig Fejl havde Søværnsloven, idet der ikke i denne var fastsat nogen Flaadeplan, og følgelig heller ikke nogen Byggeplan eller fast Nybygningskonto. Hver Gang, der skulde bygges et nyt Skib, gav det Anledning til lange Diskussioner om Skibets Art eller Stridigheder om der overhovedet skulde bygges noget, og særlig uheldigt kom dette til at virke, da General Raasløff som fælles Krigs- og Marineminister gjorde Brud paa de Forudsætninger for Nybygning af Flaadens Skibe, som man havde fastslaaet i Forsvarskommissionen, idet han var en Mod-

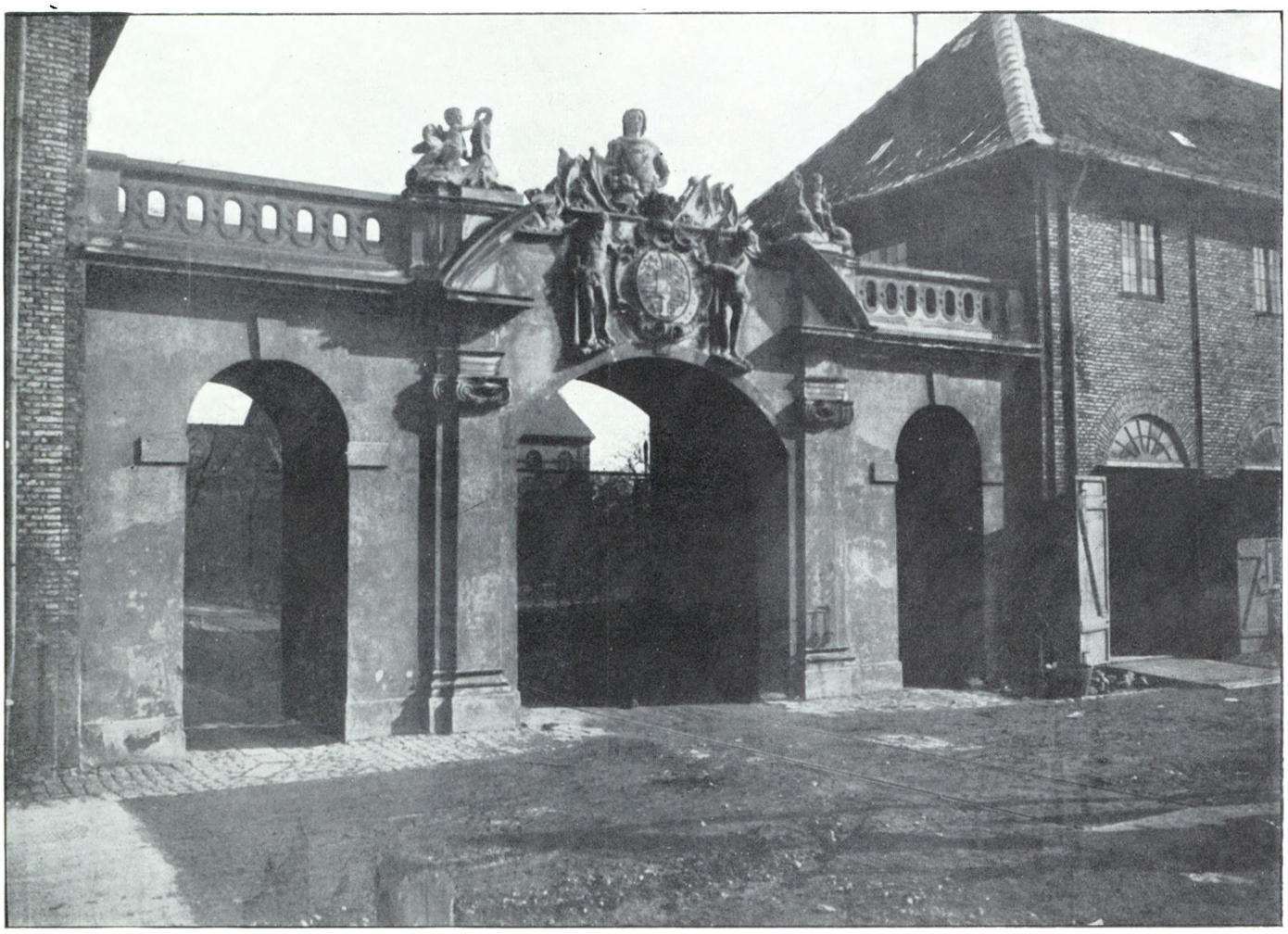

Porten i Arsenalbygningen.

stander af større Skibe og Tilhænger af smaa pansrede Skibe med et Dybgaaende af indtil 12′ og Kanonbaade, ligesom han tænkte sig Flaaden henlagt som en særlig Afdeling under Hæren. Ved de Raasløffske Experimenter fik Søværnet 6 Kanonbaade, der ikke havde nogen Betydning for Forsvaret, man opnaaede i væsentlig Grad at forsinke Bygningen af egentlige Krigsskibe, og Kassemat-skibet Odin blev væsentlig ringere end oprindelig paatænkt, da Pengene var forbrugt til Kanonbaade.

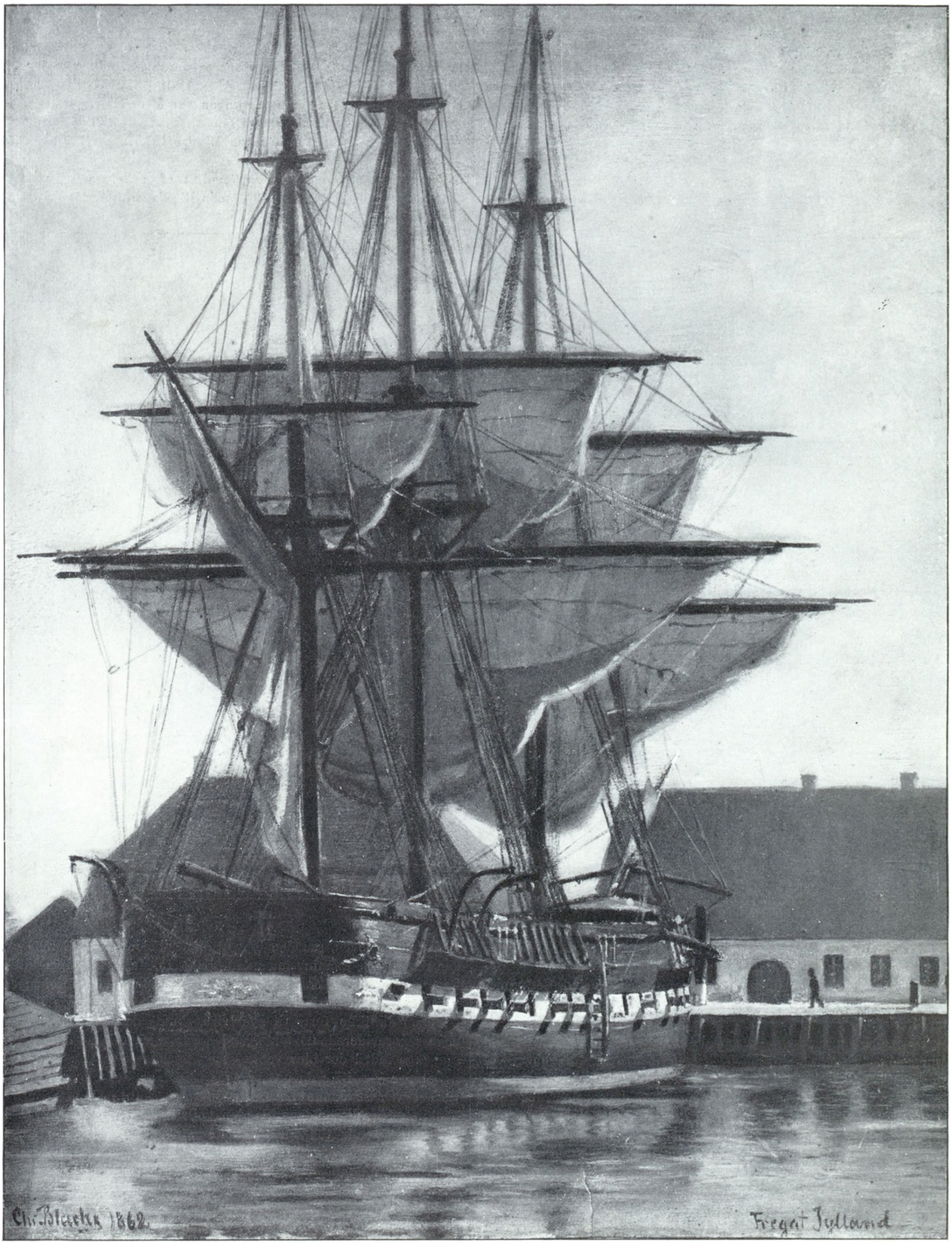

Chr. Blache pinx. **Fregatten Jylland,** Tilh. Grosserer F. Zachariae.

2450 Tons, 44 Kanoner, 1300 H. K. 1860—1908 ved Bradbænken Elefanten. Tilhøjre ses Gamle Smedie og tilvenstre Kanten af Nyholms Hovedvagt. Fregatten blev 1892 indrettet til Kaserneskib; den blev i 1908 solgt og tilhører nu Godsejer Schou, Palsgaard.

Nu var Loven imidlertid vedtaget og byggede for Orlogsværftets Vedkommende væsentlig paa de gamle Traditioner, idet dog Stillingen som Direktør for Søartilleriet blev nedlagt, og Stillingen som Tøjmester besat med en tjenstgørende Officer, den gamle Lærlingeskole blev nedlagt og Underofficersskolen oprettet med Tøjmesteren som Chef og underlagt Chefen for Orlogsværftet, og den gamle Skibbygningsskole (Konstruktionsskolen) blev nedlagt og en ny oprettet. Underofficersskolen fik Undervisningslokaler i Søartilleriets Bygning paa Dokøen, medens Skolens Elever blev indkasserede paa Kasernen paa Sokvæsthuset og Skibbygningsskolen fik Lokaler i Spanteloftsbygningen. Samtidig oprettedes den for Hæren og Flaaden fælles Forsøgskommission, og Artillerigeneralen blev Generalinspektør for Søartilleriet.

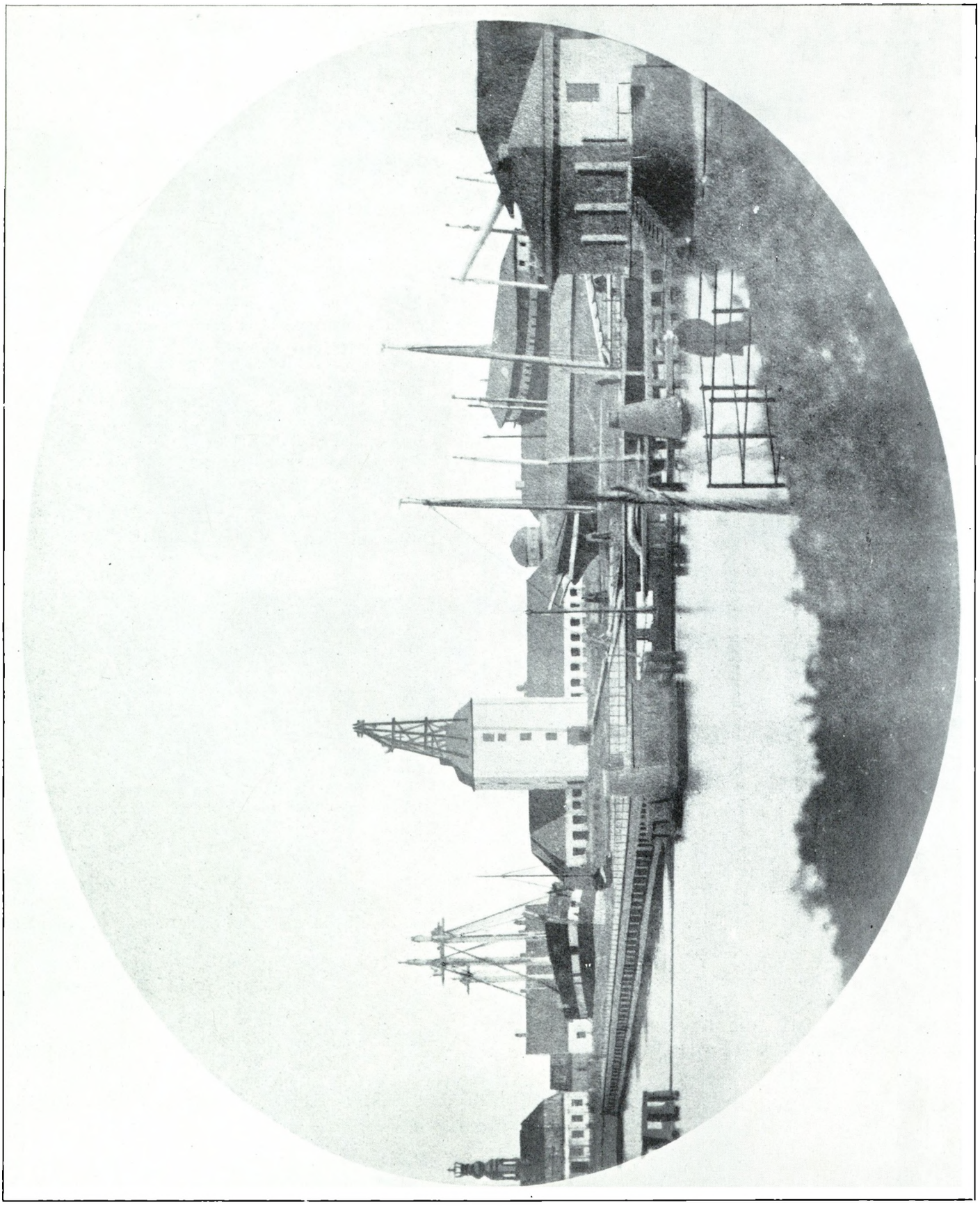

Udsigt mod Nyholm fra Plateauet, hvorpaa „Meyers Toldbodpavillon" var beliggende, Aar 1860.
Plateauet afgik ved 1879 ved Toldbodens Udvidelse, og paa en Del af Grunden opførtes Havnevæsenets nye Bygning.

Orlogsværftet stod nu fuldt rede til at løse de Opgaver, der stilledes, og det er ikke saa faa. Orlogsværftet er jo Hjemmet for Skibene og disses Personel. Her stod Skibenes Vugge, eller de flestes, her vedligeholdtes og repareredes de, naar de kom hjem fra Togter til fjerne Lande, og her fandt de fleste deres Grav, naar deres Tid var omme. Her fandtes Magasinerne, hvor Godset blev efterset og opbevaret. For Personellet var der rigelig

Arbejde ved de forskellige Virksomheder eller Undervisning paa de forskellige under Orlogsværftet hørende Specialskoler. For Officerernes Vedkommende var det særlig Ledelsen af de forskellige Virksomheder, Inspektions- og i de første Aar tillige Vagttjeneste, for Underofficerernes Vedkommende Vagttjeneste, Tjeneste i oplagte Skibe eller i Skibe under Ekvipering og endelig personlig Deltagelse i alt Arbejde paa Takkelloftet, Arsenalet og Laboratoriet fra Klokkelyd og til Klokkelyd, ligesom ogsaa de faste Menige deltog i alt forefaldende Arbejde. De fleste af Haandværkerne var faste Folk, de hørte til Rammerne, var undergivet de militære Love, havde Bolig i Nyboder og de deraf flydende Fordele saasom Læge, Sygepleje for sig og Familien, gratis Skolegang for Børnene i Nyboders Drenge- og Pigeskole, forskellige Ydelser in Natura og Pensionsret. Selv om den egentlige Pengeløn ikke var ret stor, var det dog en tilfreds og lykkelig Klasse Mennesker, der gik deres Gang mellem Nyboder og Orlogsværftet. Der herskede et smukt patriarkalsk Forhold mellem Over- og Underordnede, og der var en udpræget Standsfølelse hos Holmens faste Stok, der bevirkede, at Sønnerne oftest fulgte i Fædrenes Fodspor, og at Døtrene blev gifte i Nyboder. Mange dygtige og respektable Mennesker har levet deres Liv i de beskedne Boliger, og der var over Livet i Nyboder en Kolorit, som blandt andre Overskou paa en saa smuk og forstaaende Maade har bevaret for Efterverdenen.

Vi skulle nu gennemgaa de forskellige Afdelinger, hvoraf Orlogsværftet bestod og se paa det Arbejde, der udførtes i de forskellige Aar og den Udvikling, som Tiden førte med sig. Vi skulle begynde med den egentlige Flaades Nybygning, Ombygning og Udrangering, da det jo er denne Virksomhed, der er bestemmende for alt Arbejdet ved de militære Afdelinger. Derefter skal vi behandle Bygningsvæsenet, der jo gennem ny Husbygning og Nedbrydning af ældre Bygninger giver Orlogsværftet sit ydre Præg.

Skibsbyggeriet og Maskinvæsen.

Aar	Tilgang ved Nybygning eller Køb, Ombygninger	Afgang ved Udrangering, Salg eller Ophugning
1866	Panserfregat Peder Skram	Brig Ørnen udgaar, ophugget 1871.
1867	Dæksbaad Kalifen købt til Øvelse i Sejlads for Officerer.	Korvet Valkyrien udgaar, ophugget 1871.
1868	Panserbatteriet Lindormen Panserfregat Danmark Ombygning. Flaadens 1. Dampbarkas bygges paa Orlogsværftet.	
1869		Fregatten Bellona ophugget.
1870	Panserbatteriet Gorm. Fregat Tordenskjold klargøres til Telegrafudlægning i Østasien.	Linieskib Valdemar og Fregat Thetis ophugget, Kanonchalupperne udgaa og omdannes til Pramme.
1871		Hjuldampskibene Skirner og Ægir udgaa, solgt til Petersen og Albech 1872.
1872	Skonnerten St. Thomas. Kanonbaad Drogden købes i Frankrig. Kutter Agnete købt af Gros. Harald Hansen til Afløsning af Kalifen.	Fregat Tordenskjold udgaar, solgt til Handelshuset H. Puggaard & Co. Dæksbaad Kalifen solgt ved Auktion.
1873	Bugserbaad Fremad.	Linieskib Frederik VI ophugget. Linieskib Skjold og Hjuldampskib Holger Danske udgik, solgt 1876 til James Shaw i London.
1874	Kassematskibet Odin. Kutter Varsko skænket Søofficersskolen af Pr. Lnt. H. L. R. Thalbitzer. Fregatten Jylland klargøres til Kongerejsen til Island.	Kanonbaad Buhl strandet i Hornbækbugt.
1875	Kanonbaadene Falster og Øresund, 1 Stangtorpedobaad købt hos Thornycroft.	Panserfregat Dannebrog udgaar og indrettes 1878 til Exercerskib.
1876	Panserskonnerten Esbern Snare ombygges til Torpedoskib.	
1877	Skonnerten Ingolf.	Korvet Thor udgaar, ophugget 1885.
1878	Torpedobaadene Nr. 2 og 3 købt hos Samuel White.	
1879	Panserskibet Helgoland. Torpedobaad Nr. 4 (senere Hajen) købt hos Thornycroft & Co.	Fregat Niels Juel udgaar, indrettet til Kaserneskib 1887—88. Hjuldampskibene Hekla og Geiser udgaa, ophugget henholdsvis 1882 og 1891.
1880	Kongeskibet Dannebrog, bygget hos Burmeister og Wain. Torpedobaad Nr. 5 (senere Søulven) købt hos Forges & Chantiers Havre. Briggen Ørnen bygget paa Foren. Oplagspladser og Værfter.	8 Kanonjoller udgaa og indrettes til Pramme.

Hus- og Vandbygningsvæsenet.

Foruden de tidligere nævnte, som en Følge af Sammendragningen udførte Bygningsarbejder og almindelig Vedligeholdelsesarbejde af Bygninger, Beddinger, Bolværker, Fortøjningspæle, Veje m. m. samt Opmudringer er følgende større Arbejder udført:

1869 Nyholms Krans Top nedtaget, hovedrepareret og Kranen atter rejst. Lokale til Skibbygningsskolen indrettet i Spanteloftsbygningen.

1870 Mastekranen paa Dokøens Vestside rejst og prøvet, Ophalerbeddingen, der var begyndt i 1868 blev fuldført og prøvet ved Opsætning af Rolf Krake.

1872 indrettes Lanternemagasinet i Vandkassemagasinets Bygning. Beklædningsmagasin indrettes i sydlige Ende af Hovedmagasinsbygningen.

1875 nedrives den skønne omtrent 1760 af *Jardin* byggede ovale Pavillon til Brug for de kgl. Herskaber ved Allobning af Skibe. Der opførtes en ny Sydgavl paa Planbygningen. Grundmuren af den ind i Planbygningen gaaende Del af Pavillonen ses endnu i den sydligste Ende af Planbygningen.

Der indrettes Lokaler for det aktive Søminevæsen i Gamle østre Takkelladsbygning.

1877-78 opføres Magasin for Whiteheadske Torpedoer.

1878 opføres en ny Port ved Værftsbroen.

1879 bygges en ny Jærnbro mellem Nyholm og Elefanten. De fra Linieskibet Dannebrog i Kjøge Bugt opfiskede Kanoner og Anker blev opstillede sydfor Kontorbygningen paa Frederiksholm. De blev senere fjernet, da ny Kontorbygning skulde opføres. Kanonerne blev afgivet til Monumentet for Iver Hvitfeldt paa Langelinie, Ankeret har været opstillet forskellige Steder, det staar for Tiden i Kasernegaarden.

Efter at Fregatten Niels Juel var udgaaet af Flaadens Tal, blev dens Kanoner anvendt til Omarmering af Batteriet Sextus.

1880 Der indrettes Rets- og Arrestlokaler i Nyholms Hovedvagt.

Der opføres en midlertidig Kontorbygning af Træ paa Frederiksholm ligeoverfor Takkelloftsbygningen til Brug for Ekvipagemester og Takkelvæsen. Denne Bygning blev senere anvendt til Politistation og Auktionslokale, nu kun til Auktionslokale. Der opføres et Skomager- og Sprøjteslangeværksted.

Ekvipage- og Takkelvæsenet.

I den Periode, der her behandles, havde de fleste af Flaadens Skibe endnu Sejlrejsninger. Der var derfor paa Takkelloftet et stort Arbejde med Tildannelse af staaende og løbende Gods til de ny Skibe samt med Eftersyn af Godset fra de ældre Skibe. I Stueetagen, Underbygningen, opmagasineredes Ankerkjæder, der ogsaa her fik deres periodiske Eftersyn og Styrkeprøve.

Ved Ekvipageafdelingen udførtes alle Forhalings- og Fortøjningsarbejder, Doksætninger, i de første Aar tillige Kjølhalinger, endvidere Isningsarbejde, Transport af svære Genstande, Værftets og oplagte Skibes Renholdelse m. m.

De Ord, som den daværende Skipper i Flaaden, Frese, paa Forespørgsel i den Kommission, der i 1860 var nedsat for at undersøge Arbejdsforholdene paa Orlogsværftet, udtalte om Ekvipageafdelingens Arbejde: „Alt svært Arbejde paa Orlogsværftet, som de andre Afdelinger ikke kan udrette, kommer til Bradbænken," havde stadig deres fulde Gyldighed i den heromhandlede Periode og har det endnu den Dag i Dag. Som større Arbejder

paa og udenfor Orlogsværftet udført af Ekvipageafdelingen i disse Aar skal saaledes nævnes:

1867 Opsætning af Trekroners Fyrtaarn.

1873 Rejsning af Sojler i St. Pouls Kirke, Opsætning af Frederik VII's Rytterstatue paa sin Sokkel foran Christiansborg. (se Billede i „For og Nu" Bind 1915 Nr. 1 b.)

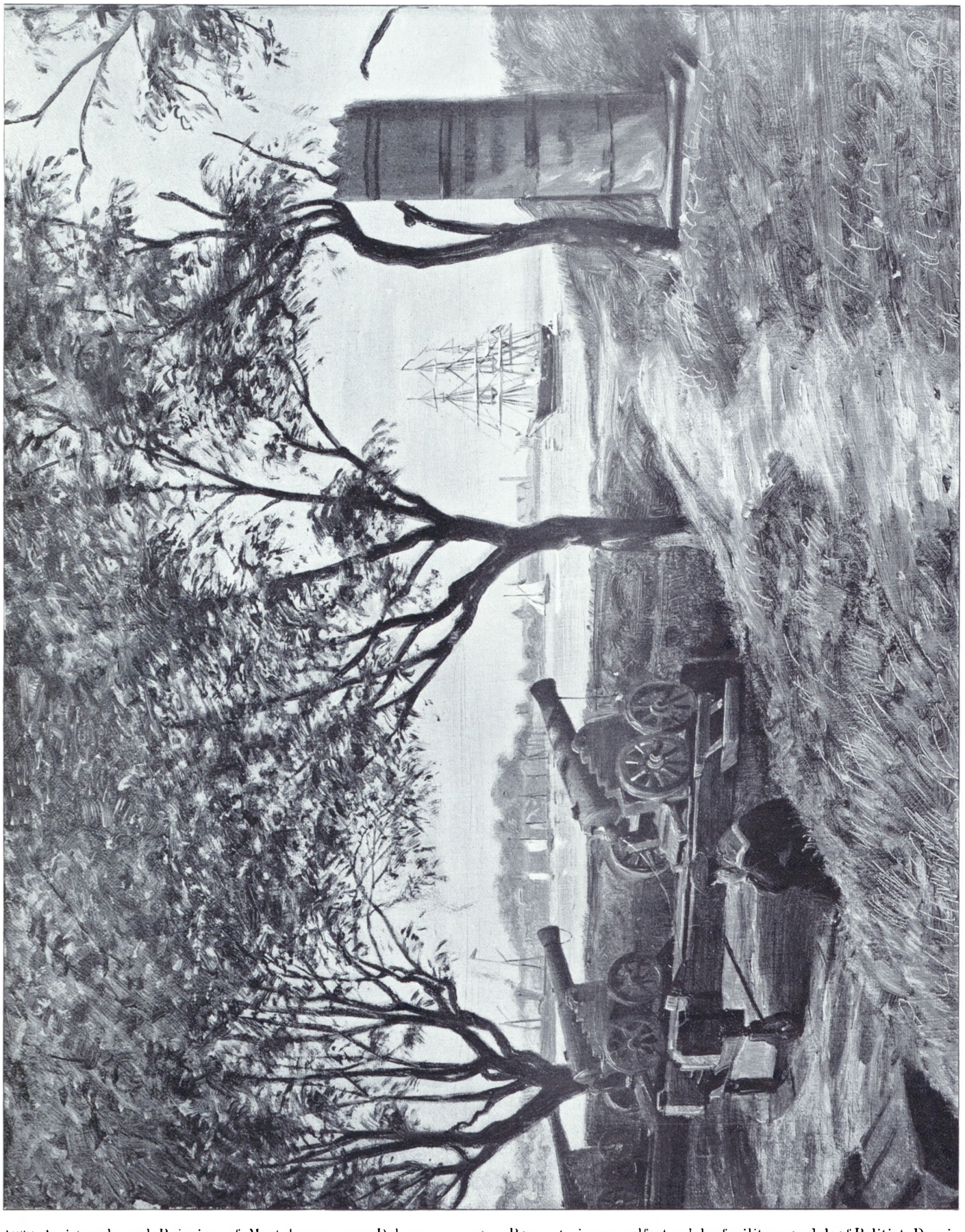

Tilh. Grosserer F. Zachariae.

Selvbatteriet paa Searus med Schrøderssee's Mindestøtte. Til Aakrys paa Reden ses Korvetten Dagmar.

Tom Petersen phot.

1868 Assisterede ved Rejsning af Mastekranen paa Dokøen.

1869 Assisterede ved Nedtagning og Opsætning af Toppen paa Nyholms Kran.

1871-72 Transport af en stor Meteorsten, hjembragt fra Grønland af en svensk Orlogsbrig, fra denne til Udstillingspladsen i 1872 og herfra til Universitetets Samling.

Bevogtningen udførtes dels af militære og dels af Politiet. De militære Vagter vare Hovedvagten, Værftsbrovagten og Bommens Vagt.

Hovedvagten kommanderedes af en Officer (Kaptainløjtnant eller efter 1868 yngre Kaptain eller Premierløjtnant) indtil denne Tjeneste paa Grund af Mangel paa yngre Officerer i 1874 blev overtaget af en Overkanoner. Foruden Hovedvagtchefen var der

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt, 1924. **Kongeskibet Slesvigs Galionsfigur.**

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt, 1924. **Korvetten Thor's Galionsfigur**

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt, 1924. **Linieskibet Dronning Marie's Gallionsfigur.**

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt, 1924. **Fregatten Niels Juel's Gallionsfigur.**

til daglig Vagttjeneste 3 Underofficerer (1 paa hver Vagt) og 1 Brandvagtsunderofficer, Vagtmandskabet bestod af 70 Værnepligtige, inddelt i 2 Hold.

Politiet, der var uniformeret som saadant fra 1. December 1866 bestod af 1 Overbetjent, 4 Betjente og 4 Underbetjente. Ved Søværnsloven af 1868 oprettedes det nuværende Politikorps, der lededes af en Politiassistent. Politiet ialt 20 Mand havde Tjeneste ved Værftets forskellige Indgange, hvor det kontrollerede al Ud- og Indpassage af Personer og Varer, samt udforte Tilsyn paa Værftet og øvrig Polititjeneste.

I Begyndelsen af 70erne forøgedes Korpset med 2 Reservepolitibetjente i Anledning af Revshalevejens Aabning. Disse Betjente betaltes af Kjøbenhavns Havnevæsen.

Materialboden henhørte ogsaa under Ekvipagen. I denne fandtes alle Slags Arbejdsredskaber, Materialer, Trækvogne m. m. til Udlaan til Værftets forskellige Afdelinger, Vagter og til Skibe under Ekvipering eller Desarmering.

Søartilleriet.

Foruden Tilrustning og Afrustning af Skibene, der skulde eller havde været paa Togt og Tilsyn med det Materiel, der var ombord i Skibene under Oplægning var Arbejdet ved Søartilleriet væsentlig fordelt paa følgende Maade:

Arsenalet. Vedligeholdelse, Eftersyn og Magasinering af det egentlige Artillerimateriel. — Bøssemagerværkstedet. Eftersyn og Vedligeholdelse af Haandvaaben.

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt. 1924.

Linieskibet Dannebrog's Gallionsfigur.
I Baggrunden Kleinsmedeværkstedet, tilhøjre Bygningsvæsenets Kontor- og Materialbygning.

Brandvæsenet. Fra 1866 bestod Brandvæsenet paa Orlogsværftet af en Brandmester og 7 Sprøjtemænd. Brandmesteren var Underofficer i Værftskorpset og var uniformeret, medens Sprøjtemændene var civile, dog under Udrykning forsynet med Brandhjelm m. m. Sprøjtemændene havde skiftevis Vagt paa Hovedvagten, de vedligeholdt og prøvede Sprøjterne og andet Materiel og arbejdede tillige i Skomagerværkstedet ved Vedligeholdelsen af Brandslanger, der vare af Læder.

Der var kun en enkelt og ret spinkel Vandledning gennem Værftet, og en Stikledning til Dokøen. Man havde derfor 7 gode Stationssprøjter fordelt rundt paa Værftet og 4 Sprøjtepramme. Der var en almindelig Brandrulle for hele Orlogsværftet, hvorved alle Officerer, Underofficerer, faste Haandværkere og Arbejdere var fordelt i Tilfælde af Ildebrand paa Værftet. Lille-Juleaftensdag om Eftermiddagen var der almindelig Brandmønstring med Sprøjteprøve over hele Værftet.

I 1880 fik Orlogsværftet en Dampsprøjte.

Hovedvisitation blev foretaget hver Eftermiddag efter Arbejdstidens Ophør af Brandmesteren og Brandvagtsunderofficeren i samtlige Bygninger og oplagte Skibe af Hensyn til Brandfaren.

Laboratoriet. Her afholdtes Prøve med det nye hovedsagelig fra Donse Krudtværk modtagne Krudt, der fyldtes Karduser, Granater, pressedes Brandrør, Fyrværkerisager, Redningsraketter, Redningspile m. m.

Medio Maj 1876 ankom fra Firmaet Krupp i Essen Flaadens første Bagladekanon, en 15 cm Kanon bestemt til Skonnerten Ingolf. Kanonen blev straks transporteret til Skydebanen paa Amager for at indskydes, hvorefter den i November s. A. blev fort til Arsenalet, hvor den blev opstillet til Indøvelse af Exercitien. Denne og 2 lignende Kanoner, der ankom i Maj 1877, opstilledes derefter i Ingolf.

Foruden Indskydning af Kanoner og Krudtprøver begynder man ved Søartilleriet i Midten af Halvfjerserne med mere indgaaende Forsøg for at komme til Klarhed over de forskellige Krudtsorters Egenskaber og Forbrænding. Ligeledes begyndes paa dette Tidspunkt omfattende Forsøg med ny Brandrør af forskellig Konstruktion, med Gas-Check Granater til Armstrong Kanoner samt Forsøg med Magasinriffler og Magasinkarabiner.

1878 modtoges Helgolands Artilleri fra Krupp, de tidligere omtalte Forsøg fortsattes og udvidedes, der afholdtes Forsøgs-

Fot. „For og Nu" ved Elfelt, 1921. **Korvetten Helmdal's Gallionsfigur i Kadetskolens Gymnastiksal i Nyboder.**

Fot. „For og Nu" ved Elfelt, 1921. **Korvetten Dagmar's Gallionsfigur i Kadetskolens Gaard i Nyboder.**
Tegnet af Prof. Dahlerup, skaaret af Billedskærer Bjorn i 1886.

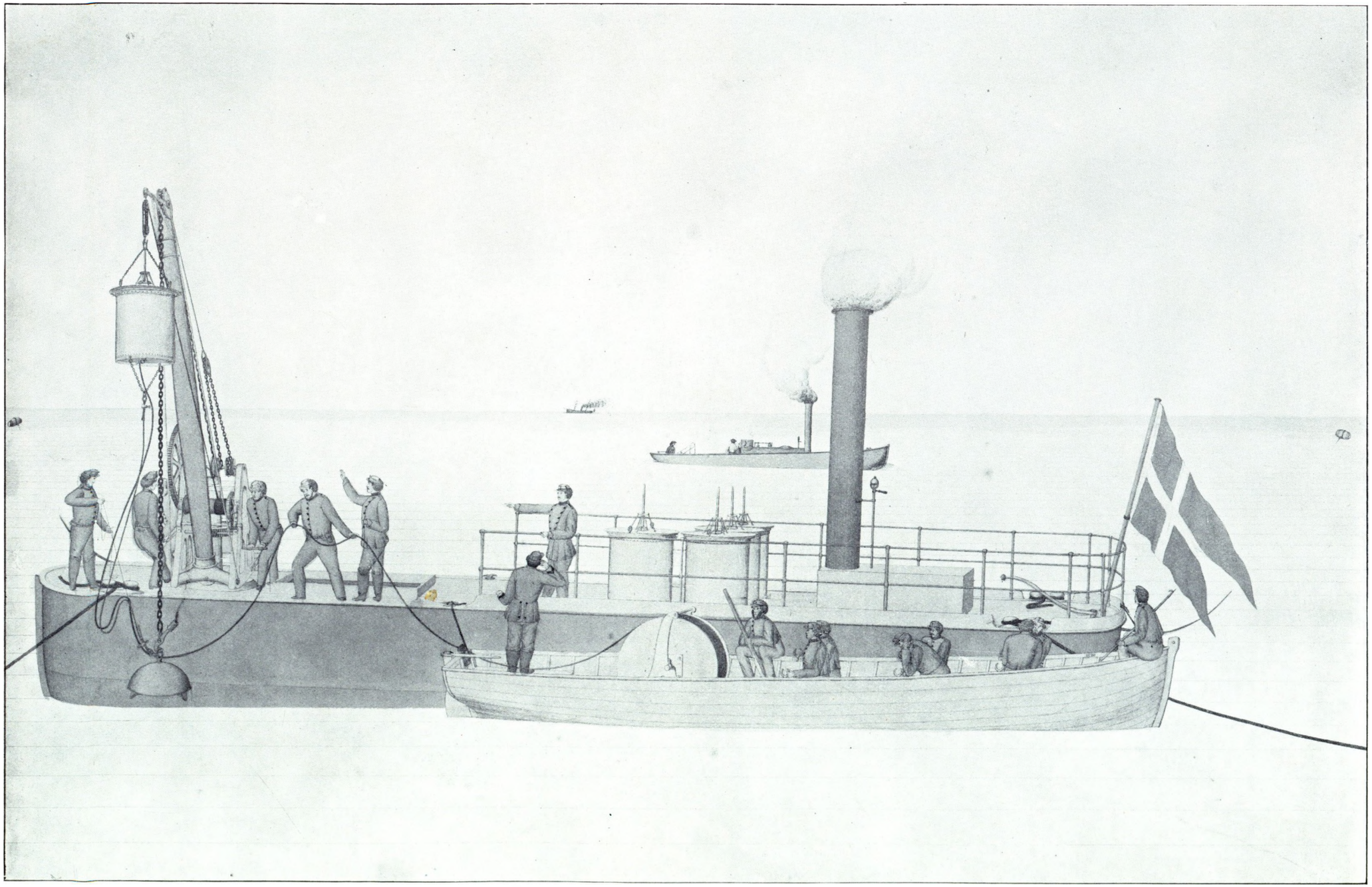

Minekran Nr. 1, 1872—1895, med Kabelbaad paa Siden.

Mineudlægning af 1. Ingeniørbataillons Sømineafdeling omkring 1875. Midt paa Dækket ses Kaptain Arendrup, den senere Guvernør i Vestindien, længst tilhøjre i den Gruppe, der arbejder ved Spillet, Stabssergent (senere Søminemester) van Deurs. Stående i Agterenden af Kabelbaaden ses Oversergent (senere Søminemester) Truelsen.

skydning mod en Panserplade af samme Beskaffenhed som Helgolands Panser. Man modtog den første 37 mm Hotchiss Revolverkanon og afholdt Proveskydninger med denne.

Der afholdtes Forsøg med en i December 1877 anskaffet Grammes Maskine med Motor af Brotherhoods Konstruktion og en Linseprojektør. Lysmaskinen blev opstillet i Odin's Kassemat og senere med sin Projektør udlaant til Forsøg dels paa Søforterne og dels paa Minekran Nr. 2, hvor den blev delvis ødelagt under Stangtorpedoexplosionen i Søminegraven i September 1878.

1879 og 1880 afholdtes Forsøg med kubisk og med det dengang ny sorte prismatiske Krudt. Proveskydning med Helgolands Kanoner og sammenlignende Forsøg mellem Hotchiss Revolverkanon og Palmkrantz's Mitrailleuse. Der afholdtes Forsøg med Skydning mod hvælvet Panser i Anledning af forestaaende Anskaffelse af Dækspanser til Tordenskjold.

Der afholdtes Forsøg med Lysmaskiner og Projektører til adskillige af Flaadens Skibe, alt leveret fra Firmaet Saûtter Lemonier i Paris.

Stangtorpedosprængningen i Søminegraven den 30. September 1878.

Bag Træerne ses Gamle østre Takkelladshus, midt i Billedet Gamle Kontorbygning paa Nyholm, tilhøjre ses den sydlige Ende af Spanteloftsbygningen.

Søminevæsenet.

Oprindelsen til Søminevæsenet hører ganske vist ikke under Orlogsværftets Historie, men dette Væsens Tilblivelse skal dog ganske kort berøres. Kaliums Miner fandtes allerede i Krigen 1864 og betjentes af Ingeniørerne, der ogsaa efter Krigen fortsatte Forsøg med disse og med andre Søminer. Den første Begyndelse til Søminevæsen sker ved Lov af 28. Maj 1870 om „Personellet ved Søminetjenesten", der oprettedes som en Underafdeling af 1. Ingeniørbataillon med Lokaler og Oplagsrum paa Kvintus.

En Søofficer, daværende Premierløjtnant, senere Viceadmiral, F. H. Jøhnke beordredes til Tjeneste ved den ny oprettede Afdeling, og allerede i Juli s. A. bestemte Marineministeriet, at der af Søværnets Personel i Marts—Maj følgende Aar skal uddannes 2 Officerer og 8 Underofficerer ved denne Tjeneste. Der arbejdedes i Begyndelsen kun med passive Miner — Sigteminer og elektriske Stødminer. Ved Siden heraf optoges nu ogsaa Forsøg med aktive Miner — Stang- og senere Slæbetorpedoer. Det havde hidtil været Søartilleriet, der havde haft med Stangtorpedoer at gøre, og dette installerede og betjente det første Stangtorpedoapparat i Panserfregatten Danmarks Dampbarkas.

I 1872 oprettedes „Flaadens aktive Søminevæsen" under Orlogsværftet med Lokaler i Gamle Kontorbygning paa Nyholm og paa Søartilleriets Laboratorium, og omtrent samtidig, 21. Oktbr. 1872, oprettes en for Hæren og Flaaden fælles Søminekommission.

Ved kgl. Resolution af 11. Marts 1878 bemyndigedes Krigs- og Marineministeriet til at samle alt Søminevæsen — saavel aktivt som passivt — under Marinen henlagt under Chefen for Orlogsværftet, idet dog det passive Søminevæsen stadig blev betjent af 1. Ingeniørbataillons Sømineafdeling.

1ste April 1878 oprettedes derefter Søminevæsenet med Kommandør Schiwe som Chef, idet dog hver af de 2 Afdelinger holdtes strengt adskilt. Ingeniørpersonellet ved Søminevæsenet 1. Afdl., som den nu kaldtes, var saaledes kun underlagt Chefen for Søminevæsenet med Hensyn til dets Uddannelse og Tjeneste ved Afdelingen.

Ved Søminevæsenets 2. Afdl. — det aktive Søminevæsen arbejdedes særlig med Stang- og Slæbetorpedoer. Ganske kort efter Oprettelsen af Søminevæsenet havde vi 2 Uheld, hvoraf det ene var meget alvorligt. Det første Uheld skete om Sommeren ved Vedbæk i et af Korvetten Heimdal's Fartøjer, der var forsynet med Stangtorpedo med 10 kg Krudt. Ved en Sprængning i Utide saaredes en Underofficerselev i Hovedet. Det andet og alvorligere skete den 30. September s. A. i Dampbaad Nr. 11, der var forsynet med Stangtorpedoapparat og sammen med 5 andre Stangtorpedobaade laa fortøjet i Krudtgraven (Søminegraven). Minen, der havde en Ladning af 12,5 kg Skydebomuld,

exploderede i Luften og der saaredes 2 Officerer, 3 Underofficerer og 8 Mand. Den ene Underofficer, Underbaadsmand Thorstensen, afgik ved Døden som Følge af sine Saar.

Forsøgene med Slæbetorpedoer — i Begyndelsen Harweys Torpedo, senere Cylindertorpedoen — fortsattes, og der lavedes Installation til disse i Panserskibene, de kom imidlertid aldrig ud over Forsøgsstadiet og fik ingen Betydning. Imidlertid havde Whitehead i Fiume konstrueret den selvbevægende Torpedo. Den var dyr, da der skulde betales en stor Sum Penge en Gang for alle for Hemmeligheden ved Dybdestyringen. Det blev imidlertid ordnet saaledes, at vi fik den betydelig billigere ved at Kjøbet samtidig ordnedes for de 3 skandinaviske Riger. Den første Whiteheadske Torpedo, der er en ren Musæumsgenstand, modtog vi 1. Juli 1875. I Foraaret 1876 modtog vi derefter 25 Stk. Torpedoer og det følgende Aar atter 25 betydelig forbedrede. Esbern Snare ombyggedes til Torpedoskib med Stævnundervandsudskydningsapparat og et midlertidig Magasin for Torpedoer indrettedes i Planbygningen ved Nyholm Kran. 1876 indrettedes gamle østre Takkelladshus til Arbejdslokaler og Oplagsrum for det aktive Sømineevæsen. Samtidig overgik Regnskabsførelsen med Materiellet fra Tøjhusløjtnanten ved Laboratoriet til en Regnskabsfører ved Sømineevæsenet.

1878—79 bygges Magasin for Torpedoer, nu anvendes dette Rum som den nordlige Ende af Sømineevæsenets Værksted. — I 1877 paabegyndtes Indskydning af Torpedoer fra Esbern Snare paa Strandegaards Rhed i dette og de 2 følgende Aar. Man blev imidlertid klar over, at det var nødvendigt at have en fast Indskydningsstation i Land og efter nogen Søgen bestemte man sig til at anlægge denne ved Bramsnæsvig i den sydlige og lukkede Del af Isefjorden, hvortil Esbern Snare i de følgende Aar henlagde sin Station. Fra 1879 udvidedes Skydning til ogsaa at omfatte Overvandstorpedoapparater. Det første Overvandstorpedoudskydningsapparat var til Forsøg installeret i den udrangerede Kanonjolle Trellenæs.

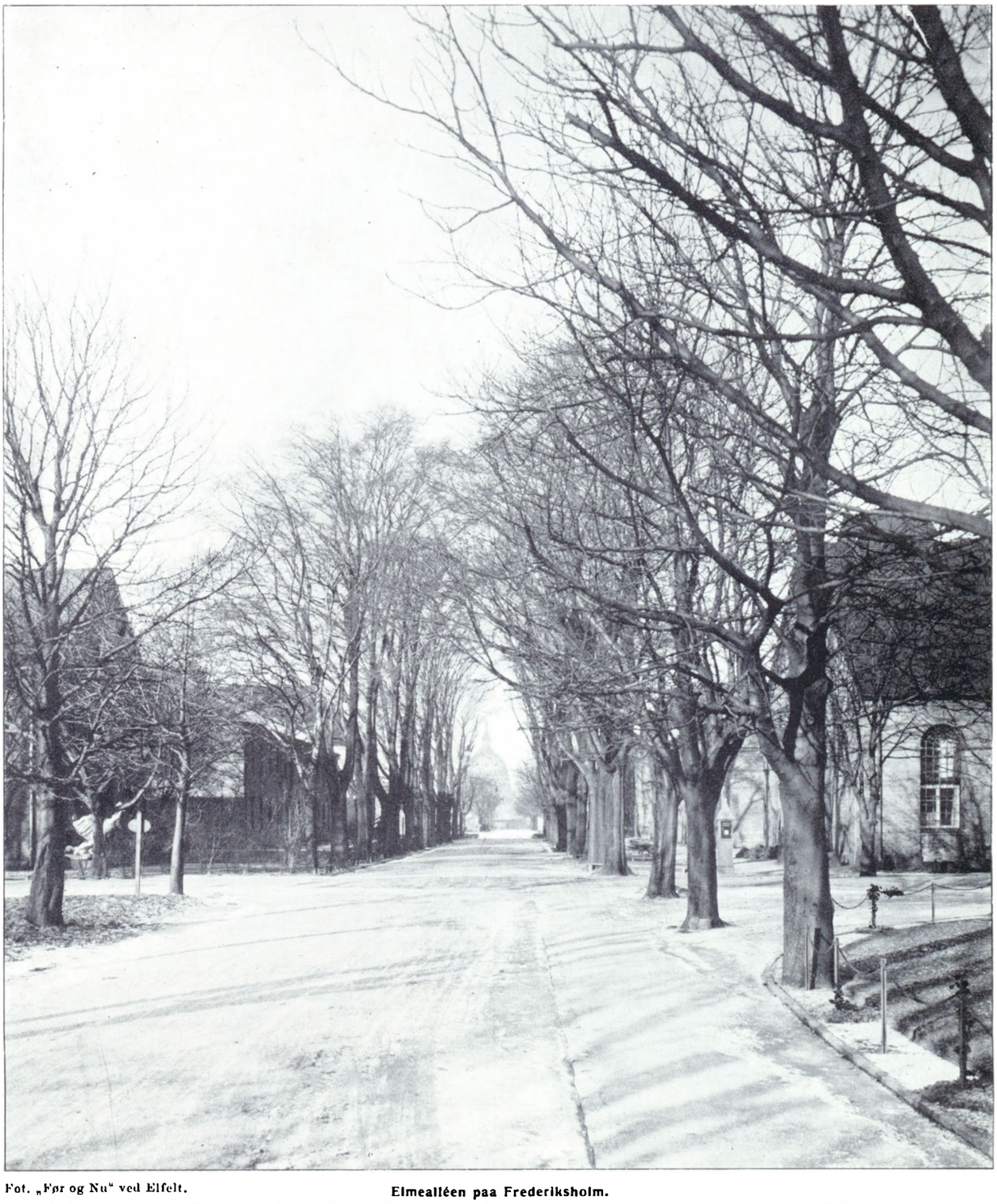

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt.

Elmealléen paa Frederiksholm.

I Hvælvingen under Træerne ses Marmorkirken. Tilvenstre for Alléen ses Modelkammeret, Ny Kontorbygning og Takkelloftets Tag. Tilhøjre Grovsmedien og Kontorbygningen.

Kontorbygningen, set fra S. O., Aar 1900.

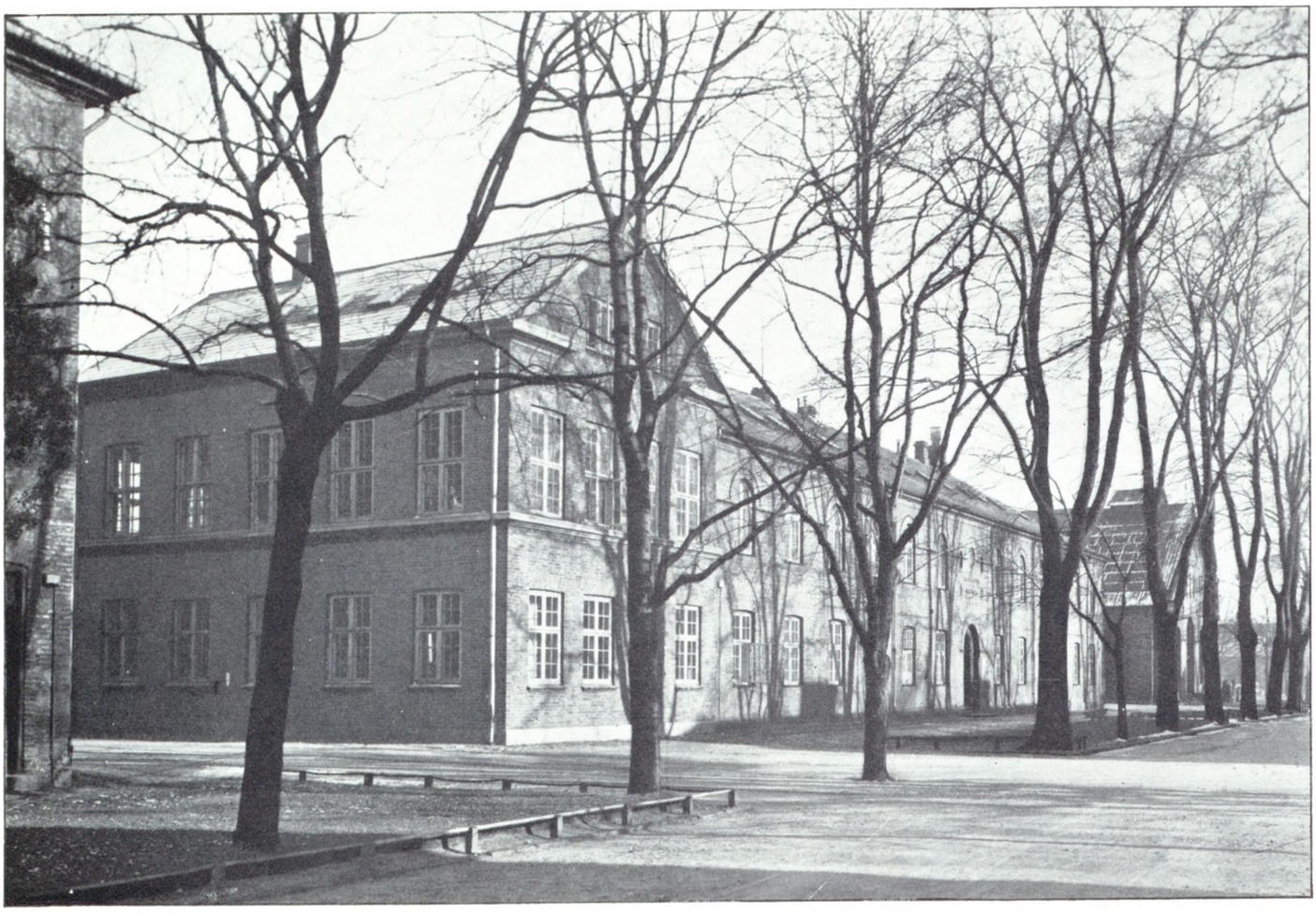

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt. 1924.

Kontorbygningen med Tilbygning fra 1918, set fra S. V.
I Baggrunden ses Grovsmedien.

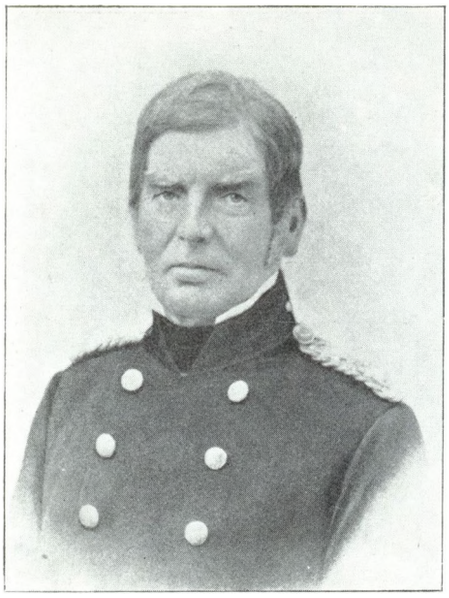

Viceadmiral C. E. Mourier,
f. $^{11}/_{4}$ 1795, † $^{20}/_{4}$ 1865.
Chef for Orlogsværftet $^{1}/_{7}$ 1856– $^{18}/_{4}$ 1861.

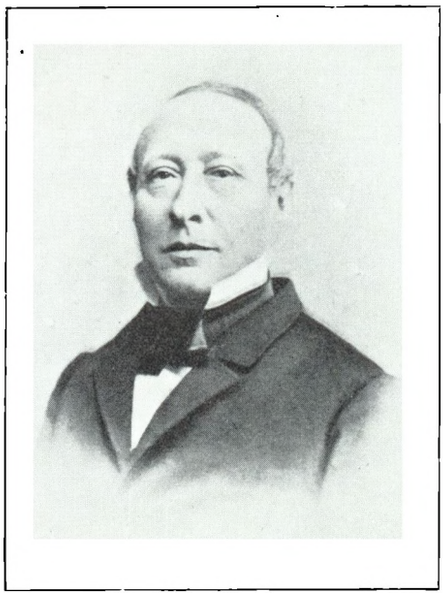

Kontreadmiral M. B. Bocher,
f. $^{3}/_{1}$ 1811, † $^{8}/_{11}$ 1886.
Chef for Orlogsværftet $^{19}/_{4}$ 1861—$^{1}/_{10}$ 1870.

Kontreadmiral E. F. Krieger,
f. $^{5}/_{7}$ 1819, † $^{21}/_{12}$ 1892.
Chef for Orlogsværftet $^{1}/_{10}$ 1870—$^{5}/_{7}$ 1881.

Kontreadmiral H. G. F. Garde,
f. $^{30}/_{11}$ 1825, † $^{13}/_{12}$ 1885.
Chef for Orlogsværftet $^{5}/_{7}$ 1881—$^{13}/_{12}$ 1885.

Kontreadmiral L. C. Braag,
f. $^{30}/_{1}$ 1827, † $^{2}/_{4}$ 1904.
Chef for Orlogsværftet $^{1}/_{3}$ 1886—$^{30}/_{1}$ 1892.

Kontreadmiral C. A. Bruun,
f. $^{21}/_{9}$ 1834, † $^{22}/_{4}$ 1911.
Chef for Orlogsværftet $^{30}/_{1}$ 1892—$^{21}/_{9}$ 1899.

Viceadmiral F. H. Jøhnke,
f. $^{13}/_{5}$ 1837, † $^{6}/_{1}$ 1908.
Chef for Orlogsværftet $^{21}/_{9}$ 1899—$^{31}/_{7}$ 1901.

Viceadmiral G. H. R. Zachariae,
f. $^{16}/_{9}$ 1850.
Chef for Orlogsværftet $^{1}/_{8}$ 1901—$^{16}/_{9}$ 1915.

Kontreadmiral J. Nyholm,
f. $^{27}/_{1}$ 1858.
Chef for Orlogsværftet $^{16}/_{9}$ 1915—$^{15}/_{10}$ 1920.

Spanteloftsbygningen mod Søminegraven, set fra Kvintus.
I Baggrunden tilhøjre ses Søværnets Kaserne.

Orlogsværftets Administration, Krigsberedskab, Lønningsforhold, Arbejdstid m. m.

Som allerede nævnt var Kontreadmiral Bocher Chef for Orlogsværftet efter Sammendragningen. Han afløstes i Oktober 1870 af Kommandør Emil François Krieger, der havde været Ekvipagemester 1856—68 lige efter Sammendragningen. Han var Chef for Orlogsværftet under hele Resten af Perioden.

Til Assistance for ham var et ret faatalligt Kontorpersonale, Personalet ved Hovedmagasinet, Orlogsværftets Kontrollør og Monstreskriverne.

Kontoret var dels et Sekretariat- og Kommandokontor og dels et Kontor for Værnepligtiges Sager (Hvervingen).

Hovedmagasinet bestyredes af en Forvalter.

I 1868 ansattes en Kontrollør. Af hans Instrux af 7. Novbr. 1870 fremgaar, at han havde at modtage alle de Varer, der leveredes til Orlogsværftet, indtil de ere underkastede Besigtigelse, Tømmerleverancer dog undtagne. Hvad der bortsolgtes ved Auktion for Magasin fra kasseret Gods, Proviantmagasin og Hovedmagasin blev udvejet, maalt eller talt af Kontrolløren. Han var nærværende ved al Aflevering af Gods fra Skibe paa Togt for at paase Godsets rette Overlevering til Vedkommende, der skulde modtage samme.

Viceadmiral H. Konow,
f. 7/5 1862.
Chef for Orlogsværftet
$^{15}/_{10}$ 1920—$^{30}/_{3}$ 1924.

Samtidig med denne Instrux udfærdiges Instrux for Besigtigelseskommissionen paa Orlogsværftet, og det bestemmes endvidere, at de Kontrolløren hidtil paahvilende Forretninger ved Afsendelse af Varer til Fyr og Fyrskibe, ville for Fremtiden være at overføre til Intendanten ved Proviantmagasinet uden særlig Godtgjørelser.

Fyrvæsenets Gods flyttedes nu til Proviantmagasinet og herved lagdes Grunden til det senere Fyrmagasin.

Kontreadmiral A. V. Scheel,
f. $^{12}/_{1}$ 1864.
Chef for Orlogsværftet
$^{1}/_{4}$ 1923.

Fabriksafdelingen førte sit særlige Driftsregnskab. Beregninger og Udbetaling af Lønninger til Faste, private og Daglejere blev foretaget af Monstreskrivere, af hvilke der ved Sammendragningen var 5, indtil 1. August 1871, da den ene, der var ansat til Tjeneste ved Dokken paa Christianshavn, ved dennes Afgivelse blev afskediget. — Den under Danneskjolds Ledelse af Marinen den 9. Januar 1739 ved kgl. Resolution oprettede Konstruktions- og Regleringskommission blev ophævet den 7. November 1870, og i dens Sted og i lignende Øjemed oprettedes Værftkommissionen i 2 Afdelinger, 1. Afdeling

Model af Korvetten Valkyrien, 1846—71.
20 Kanoner. Blev anvendt som Kadetskib i Tidsrummet 1852—65.

bestaaende af Værftets Teknikere, 2. Afdeling af farende Officerer. Kommissionen var underlagt Chefen for Orlogsværftet, der førte Forsædet i den samlede Kommission.

Krigsberedskab. Ekvipering af Skibe med Rejsninger tog i gamle Dage lang Tid, men Krigen kom jo heller ikke saa overraskende som i Nutiden. Man havde indtil 1870 2 Oplægningsmaader: „som i Krigstid" og „som i Fredstid". I I. Tilfælde var Kanonerne og en Del Gods ombord, Stængerne var strogne.

Mærseværne lagt langskibs i Mærsene. Skibe oplagte „som i Fredstid" var tomte for alt Gods.

I 1870 fastsætter et nyt Regulativ for Krigsskibenes Oplægning 4 forskellige Kategorier, der angive den mere eller mindre krigsberedte Tilstand, hvori Skibene efter Omstændighederne skulle oplægges. Samtidig foretages der forskellige Ændringer ved Mandskabets eventuelle Genindkaldelse under Mobilisering. Ændringer, der tilsigtede en hurtigere Indkaldelse af det mødepligtige Mandskab, ligesom der ogsaa indføres extraordinære Indkaldelsesordrer.

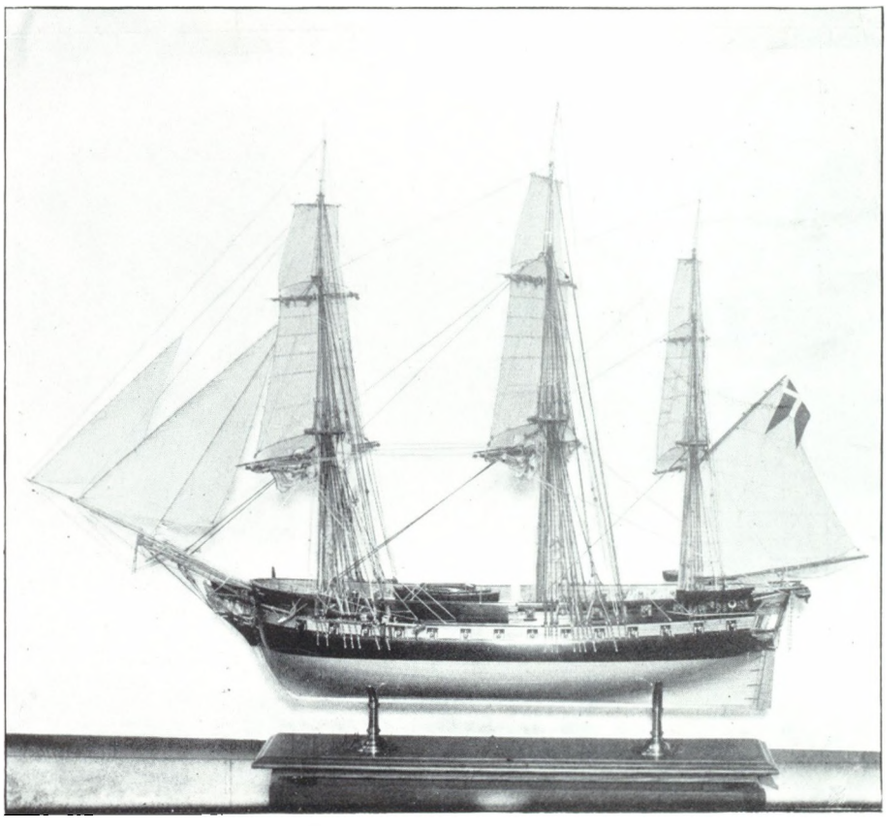

Model af Fregatten Rota, 1822—63.
46 Kanoner. Hentede i 1838 Thorvaldsen hjem fra Italien.

Krigsberedskabet forbedres yderligere ved Marineministeriets Bestemmelse af 12. Maj 1874, hvorefter der skal designeres Chef og Officerer til de i 1. Kategori oplagte Skibe, ligesom der gives Regler for Godsets Oplægning samt Ekvipagemesterens og designede Chef og Officerers Tjeneste

og Tilsyn ved Skibet. Samme Aar gives faste Regler for Kuls Modtagelse, Oplægning og Udlevering.

20. Marts 1871 træffes Bestemmelse om Udlevering af Klædningsstykker til det værnepligtige Mandskab fra det nyoprettede Beklædningsmagasin og ikke som tidligere ombord i Skibene. Beklædningsmagasinet fik som for nævnt Lokale i Hovedmagasinbygningen.

Lønningsforhold. Ved Sammendragningen gjaldt Lønregulativet af 16. Februar 1856. Det maa, som for nævnt, erindres at „det faste Mandskab" i de Tider boede i Nyboder og fik Mundering, Kost og andre Emolumenter — saaledes ogsaa en vis Kostportion til flinke Sønner i Drengeskolen, de saakaldte Rugdrenge, Kostdrenge eller Kompagnidrenge, samt Klæder og fri Skolegang til saavel Drenge som Piger.

I Følge Regulativet af 1856 lønnedes Mandskabet med en Løn, der udregnet som Daglønssatser var:

	Kr.
For Haandv. i 1. Kl. fra	1.83 til 1.91
-2. - -	1.75 - 1.83
-3. - -	1.67 - 1.75
-4. - -	1.47 - 1.55
For Værftsarbejdsm. i 1. Kl.	1.39
For Fyrbødere ..... - 1. -	1.47
-- ..... - 2. -	1.39

I disse Daglønssatser, som var beregnet for 293 Arbejdsdage var indbefattet Godtgjørelsen for Kostportionen, der var ansat til en Middelpris af 120 Kr. aarlig.

Ved Lønningsloven af 15. Maj 1868 sker Overgangen fra Aarsløn til Dagløn, og samtidig bortfaldt Kostportionen, der dog delvis erstattedes af Brødpenge, og en Del andre Emolumenter og Rettigheder, saaledes at der af disse blev tilbage: Adgang til Bolig i Nyboder (billig Bolig), fri Medicin og Læge, Adgang til Indlæggelse paa Garnisonssygehus for meget billig Betaling for det faste Mandskab med Hustruer og Børn under 18 Aar, fuld Løn paa Sygedage og Pensionsret.

Disse Emolumenter ere bibeholdte indtil 1919, men ere i Aarenes Løb dels blevne forbedrede og dels forøgede.

Ved Systemforandringen i 1868 blev de særlige Fridage bibeholdt, men der udbetaltes ikke Lønning paa disse. Arbejdsdagenes Antal blev normalt 293 og Arbejdslønnen — inclusive Brødpenge — var følgende:

For Haandværkere	i 1. Kl.	Kr. 2.18
—	- 2. -	- 2.06
—	- 3. -	- 1.85
—	- 4. -	1.68
For Værftarbejdsmænd.	- 1. -	- 1.77
-	- 2. -	1.68
For Fyrbødere	.....	1.77

Ved Lov af 17. Maj 1873 faa Haandværkere, Fyrbødere og Værftsarbejdsmænd en Forhøjelse af 20 % af Lønningen, og Loven gives tilbagevirkende Kraft til 1. Oktober 1872.

Arbejdstiden paa Orlogsværftet ved Sammendragningen var fastsat i „Reglement for Underklasserne af Soetatens faste Mandskab af 16. Februar 1856". Et nyt, men meget lignende, Reglement af 19. September 1868 fastsatte Fridagenes Antal til 72 Dage og Arbejdsdagene til 293. Fridagene var foruden Søndage, kirkelige Helligdage, Kongens Fødselsdag, Holmens Hæderstegns Indstiftelsesdag, Fastelavnsmandag, St. Hansdag, 2 Flyttedage og 24. Decbr.—2. Jan. begge incl.

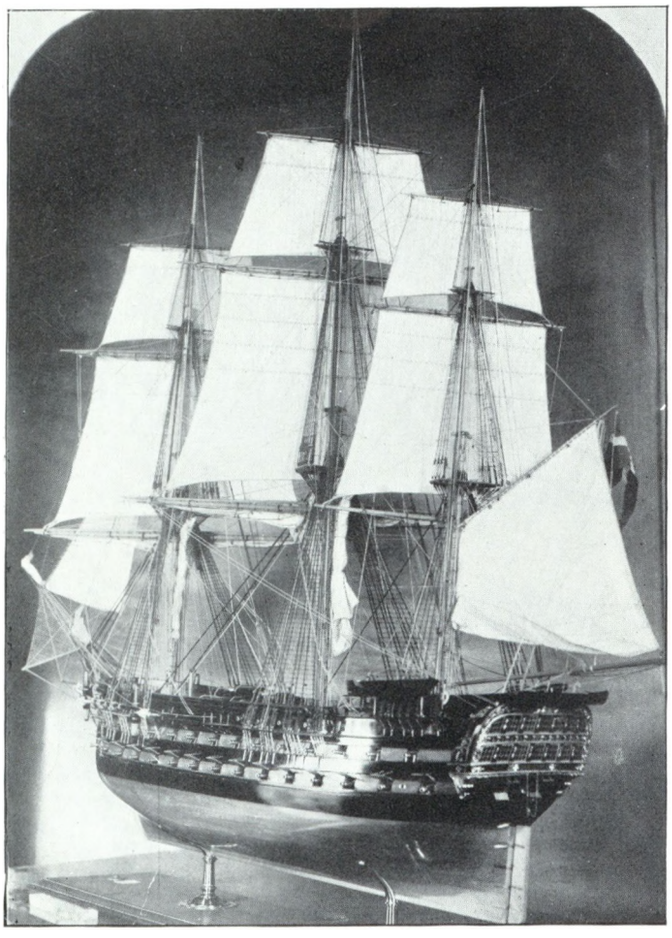

Model af Linieskibet Dannebrog, 1850—62.
Ombygget til Panserfregat (se Pag. 38).

Arbejdstiden fastsattes til:

fra 16. April	til 31. August	fra 5 FM.	til 4 EM.		
- 1. April	- 15. April	- 5½ —	- 4		
- 1. Septbr.	- 15. Septbr.				
- 16. Marts	- 31. Marts	- 6 —	- 4		
- 16. Septbr.	- 30. Septbr.				
- 1. Marts	- 15. Marts	- 6½	- 4	—	
1. Oktbr.	- 15. Oktbr.				
- 16. Febr.	- 29. Febr.	- 7 —	- 4	—	
- 16. Oktbr.	- 31. Oktbr.				
- 1. Febr.	- 15. Febr.	- 7½	- 4		
- 1. Novbr.	- 15. Novbr.				
- 16. Jan.	- 31. Jan.	- 8 —	- 4	—	
- 16. Novbr.	- 30. Novbr.				
- 1. Decbr.	- 15. Jan.	- 8½ —	- 3½ —		

Der tilstaas følgende Hviletid:

Naar Arbejdstiden er:

	Frokost	Middag
under 10 Timer ..	0 Min.	½ Time
10 eller 10½ Time.	20 —	½ —
11 Timer	20 —	1 —

Endvidere var der tilstaaet Mandskabet ¼ Time til Omklædning om Morgenen og ¼ Time om Eftermiddagen, saaledes at den gennemsnitlige effektive Arbejdstid Aaret rundt blev 8 Timer 19 Minutter.

Ved Marineministeriets Skrivelse af 14. November 1876 gjordes følgende Forandring i ovennævnte Reglement:

1) Paa de Dage, hvor Lønning udbetales, ophører Arbejdet 15 Minutter tidligere end ovenfor nævnt.

2) Der tilstaas følgende Hviletid:

Naar Arbejdstiden er:

	Frokost	Middag
under 9 Timer ..	0 Min.	½ Time
9 eller 9½ Time.	20 —	½ —
10 T. eller derover	20 —	1

Den daglige Arbejdstid blev herved 8 Timer 8 Min.

Den næste Ændring foretages i 1879, da Marineministeriet ved Skrivelse af 19. Maj bestemte, at der fremtidig skulde arbejdes med den fulde Arbejdsstyrke paa følgende 5 Dage, der indtil da havde været Fridage, nemlig: Holmens Hæderstegns Indstiftelsesdag, Fastelavns Mandag, St. Hansdag og 2 Flyttedage.

Arbejdsdagenes Antal forøgedes herved til 298, medens Arbejdstiden forblev uforandret.

Morgenmønstringen paa Orlogsværftet blev foretaget i Henhold til Instruktion af 9. September 1868, der sluttede sig nøje til tidligere Bestemmelser for Morgenmønstringen. Den foretoges for at kontrollere, om Underofficerer og Menige af det faste Mandskab og de private Haandværkere havde givet Møde i rette Tid, vare forsilde mødte eller udeblevne. Mønstringen skete for det nævnte Personels Vedkommende ved Uddeling af en Brikke til hver Mand ved Værftets 2 Indgange, Værftsporten og Bommen, der svingedes over til den faste Toldbodbro hver Morgen til Indpassage og hver Eftermiddag til Udpassage.

Mønstringsforretningerne varetoges af Hovedvagtschefen ved Bommen og af en af de under Ekvipagemesteren sorterende Inspektionsofficerer ved Værftsporten, samt af de af Marineministeriet ansatte Mønstreskrivere, som i denne Funktion var underlagt Chefen for Orlogsværftet.

Naar Klokkelydningen, der kaldte til Arbejde, var endt, lukkedes Portene, og der maatte kun uddeles Brikker til det Mandskab, der var inde, naar Portene lukkedes.

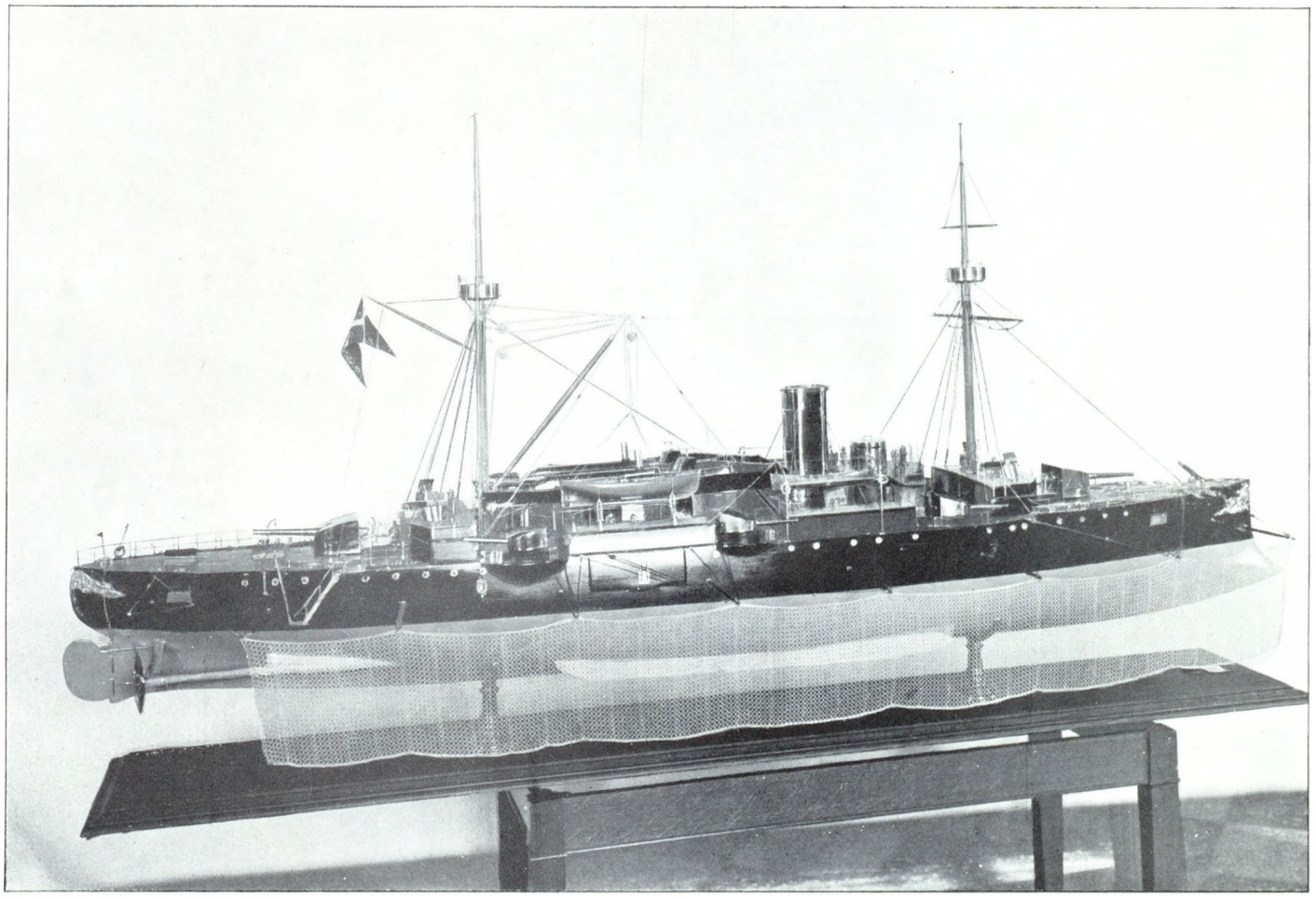

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt. 1924.

Model af Krydseren Valkyrien, 1888—1923.
3000 Tons, 5300 H. K., 10 Kanoner.

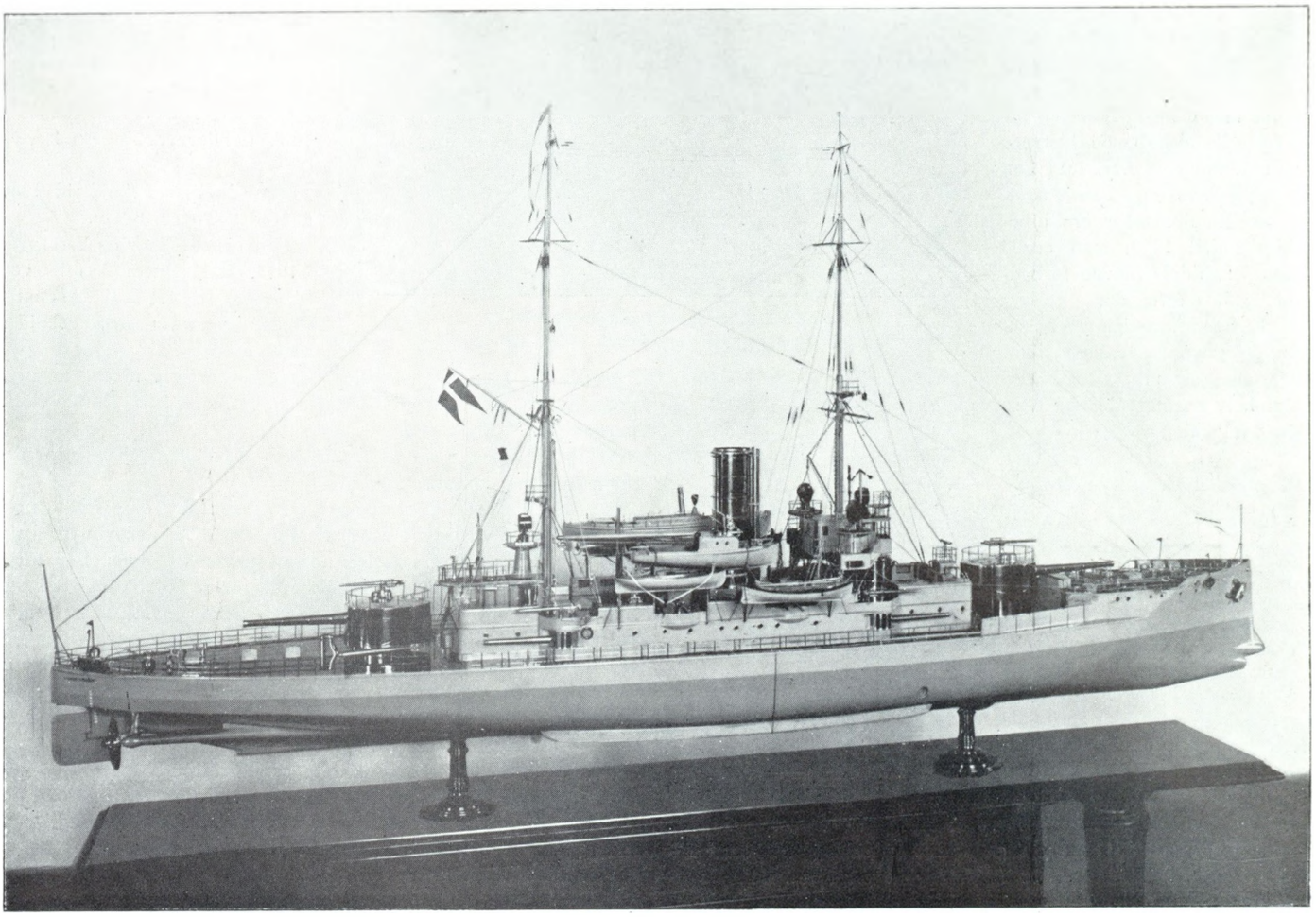

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt. 1924.

Model af Panserskibet Peder Skram, 1908.
3900 Tons, 5500 H. K. 16 Kanoner.

Brikken afleveredes derefter af den paagældende paa Arbejdsstedet til Legitimation for, at han var mødt i rette Tid.

Naar Brikkeuddelingen var ophørt, bragtes de tiloversblevne Brikketegn fra Værftsporten og Bommen til Mønstringslokalet paa Hovedvagten, hvor samlede Dagrapporter over det indpasserede Mandskab udfærdiges og tilstilledes de forskellige Korpschefer.

Mødte en Mand for silde i første Time fik han en Passerseddel med Angivelse af Tid for Indpassagen. Der afkortedes hans Løn svarende til en Time, hvis han mødte i Løbet af denne. Hvis han udeblev helt uden Tilladelse fik han „en Absent", hvorfor der afdroges ham 1½ Dagløn, og hvis han forlod Arbejdet uden Tilladelse fik han en „Løbeabsent", der kostede 2 Gange Daglønnen. I Gentagelsestilfælde kunde han naturligvis afskediges. Hver Mand havde Ret til 2 Gange om Maaneden at tage sig Frihed „med Forlov" mod Afkortning i Dagløn.

Tilbageblik.

Efter at have gennemgaaet Driften af og Arbejdsforholdene paa Orlogsværftet i den her omhandlede Periode, vil sikkert alle indrømme at det var en stor og meget omfattende Virksomhed, der blev drevet.

Denne Periode er særlig karakteristisk ved, at de sidste Linieskibe, Sejlfregatter og Korvetter samt Hjuldampskibe forsvinde, medens der samtidig skabes en Række desværre ret uensartede Panserskibe og indføres Skruekanonbaadene armeret med 1 svær Kanon. Artilleriet er i en stærk Udvikling. Bagladekanonen og Maskinskyts indføres, Søminevæsenet opstaar og udvikles, og de første Torpedobaade anskaffes. Det var som man vil se en Tid, hvor Udviklingen af Materiellet, der hidtil var foregaaet jævnt, pludselig tog Fart, saa at de ældre Officerer, der var opvoxede i og med Sejlskibene, vel nok undertiden havde nogen Vanskelighed ved at følge med Tiden.

Udsigt fra Nyholms Kran over Flaadens Leje og Havnen mod Kjøbenhavn. Aar 1907.
I Forgrunden ses Panserbatteriet Gorm og tilvenstre Agterenden af Krydseren Hekla. Mellem Pælene ved Hønsebroen ses Panserskibet Iver Huitfeldt og tilvenstre for dette Odin.

Skoler.

Foruden de allerede under Orlogsværftet sorterende permanente Skoler: Underofficersskolen og Skibbygningsskolen afholdtes ved Orlogsværftet

Exercerskoler for det indkaldte værnepligtige Mandskab.
Specialskole ved Søartilleriet for Officerer og Underofficerer.
Uddannelsesskoler ved Søminetjenesten og senere Søminevæsenet for Officerer og Underofficerer.
Skole for Maskinister, i de senere Aar af Perioden særlig for Torpedobaadsmaskinister.
Dykkerskole for Tømmermænd.
Fra 1868 afholdes aarlig Reserveløjtnantskole (Skole for Skippere og Styrmænd), der tilførte Søværnet mange dygtige Befalingsmænd, og knyttede Baandet mellem Orlogs- og Koffardimarinen fastere.

Endelig skal nævnes — selv om det ikke direkte vedrører Orlogsværftet — at Søetatens Drenge- og Pigeskole blev nedlagt 1874. Tiden førte det med sig, men det var maaske nok det første Stød, der rettedes mod Holmens faste Stok. Der kom desværre senere mange andre efter.

Det var jo som tidligere nævnt ikke særlig gode Forhold Søværnsloven af 1868 bød. De paabudte Revisionslovforslag blev fremsat i Efteraaret 1872. Søværnslovforslaget støttede sig i det væsentligste til den bestaaende Lov, idet det dog optog en Flaadeplan, indførte en Genindkaldelse for det værnepligtige Mandskab og stillede Direktøren i rent tekniske Sager noget mere uafhængig af Chefen for Orlogsværftet. Lovforslaget blev imidlertid ikke vedtaget og blev derfor — undertiden uforandret, undertiden noget ændret — forelagt fra Aar til Aar indtil det endelig i Finansaaret 1879—80 lykkedes Marineminister N. F. Ravn at gennemføre en ny Søværnslov, der blev stadfæstet den 28. Maj 1880.

De stadige gennem saa mange Aar resultatløse Forhandlinger paa Rigsdagen om Søværnsloven tjente ikke til at opmuntre Personellet, der under disse jævnlig var Genstand for haarde og uberettigede Angreb. Man faar et godt Indtryk af et saadant Angreb, naar man læser Marineministeriets Kundgørelse for 7. Juni 1873 der lyder:

Ministeriet har tilskrevet Chefen for Orlogsværftet saaledes:

„Under den nu afsluttede Rigsdagssession blev der i Folketinget rettet Forespørgsel til Marineministeren om, hvorvidt det maatte

Broen Linien, set vestfra imod Nyholm, i Slutningen af det 19. Aarhundrede.
Midt for Broen ses Nyholms Hovedvagt, tilvenstre Salutbatteriet Sextus, tilhøjre Gamle Smedie og Planbygningen med Nyholms Kran.

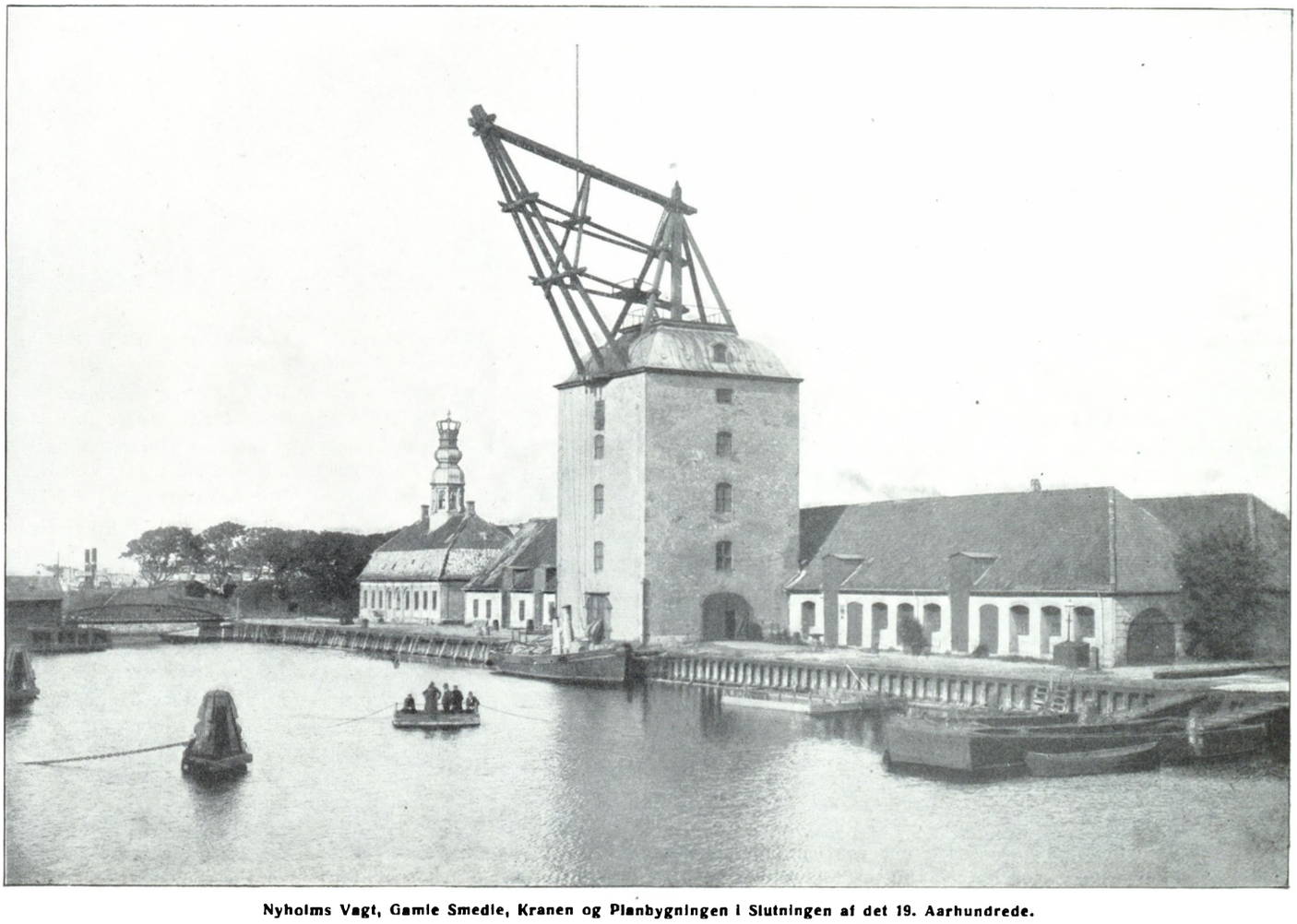

Nyholms Vagt, Gamle Smedie, Kranen og Planbygningen i Slutningen af det 19. Aarhundrede.

Carl Baagøe pinx. *Sejlfregatten „Thetis“ og Skruefregatten „Jylland“ under Jæderen ved den norske Kyst i 1860erne.* Tilh. Grosserer F. Zachariae.

Chr. Blache fecit.

Orlogsskibe udfor Hornbæk. Midt i Billedet Linieskibet „Skjold". Aar 1864.

Tilh. Grosserer F. Zachariae.

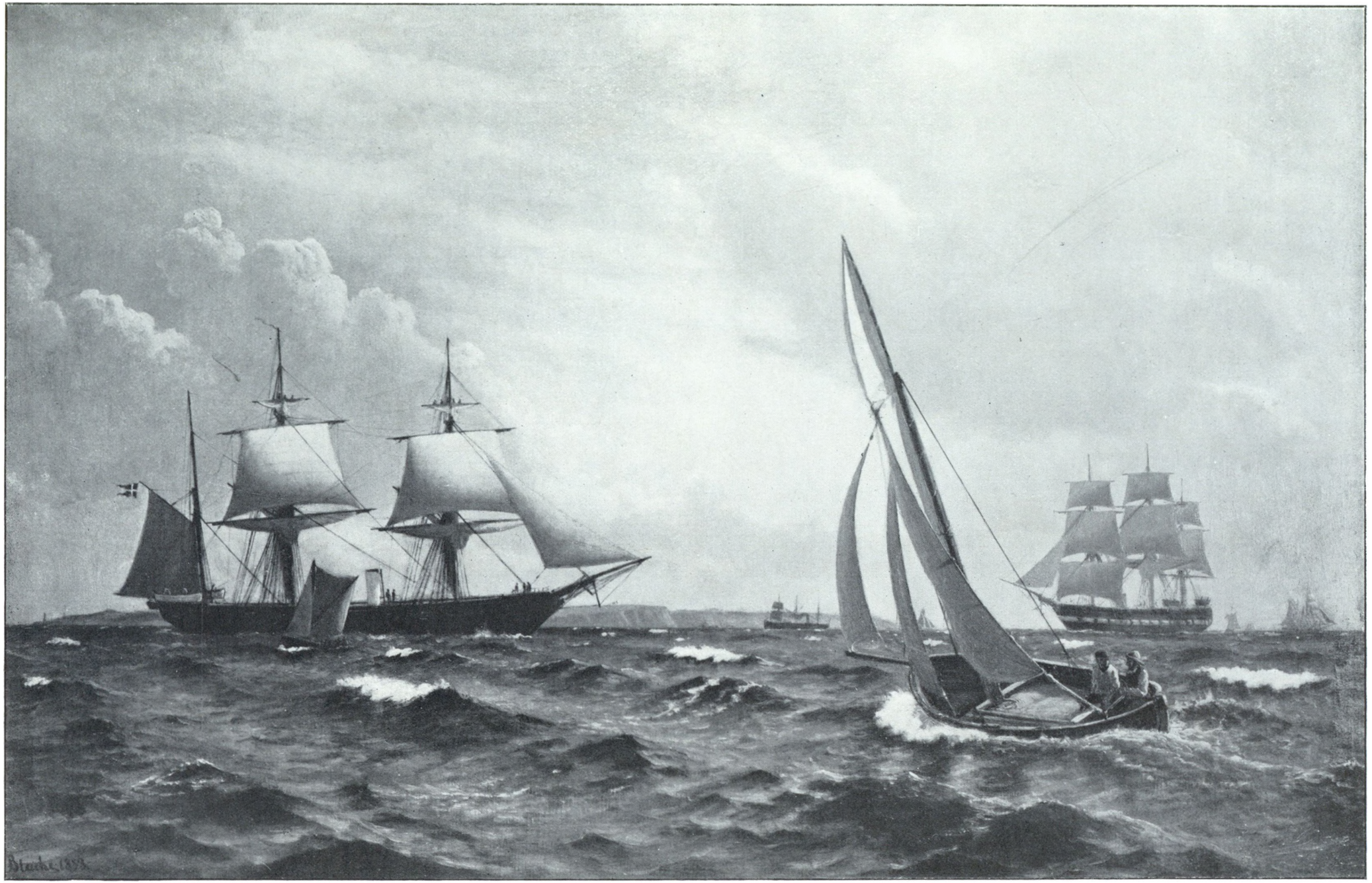

Chr. Blache pinx.

Korvetten „Heimdal“ (tilvenstre) og Fregatten „Sjælland“ (tilhøjre) mødes i Sundet vest for Hveen i Sommeren 1882.

Tilh. Kommandør T. A. Topsøe-Jensen.

forholde sig rigtigt, hvad Forespørgeren havde ladet sig sige, at Udmaalingen af Kraftudviklingen ved Modtagelsesprøverne af Maskinerne i Skonnerten St. Thomas og Panserbatteriet Gorm skulde være urigtig foretagen, nemlig for St. Thomas Vedkommende til Skade for de danske Fabrikanter og for Gorms Vedkommende til Fordel for de engelske Fabrikanter, og paa given Opfordring om at udtale, hvem der sigtedes til, blev der nævnt Underdirektør N. N.

Hr. Commandeuren ville i den Anledning behage at tilkjendegive Underdirektør N. N., at efter de indhentede Oplysninger og foretagne Eftermaalinger er Ministeriet kommet til den Overbevisning, at hans som Medlem af Prøvecommissionerne foretagne Maalinger af Kraftudviklingen ved Modtagelsesprøverne af Maskinerne til Skonnerten St. Thomas og til Panserbatteriet Gorm ere fuldkommen forsvarlige."

afdelingens Virksomhed, Reparationsværft kontra Nybygningsværft. Særlig var dette Spørgsmaal fremme i Begyndelsen af 70erne, da Burmeister & Wains Skibsbyggeri paa Revshaleøen blev anlagt. Vægtige Stemmer hævede sig dog for Nødvendigheden af at bevare Nybygning paa Orlogsværftet for at sikre sig en økonomisk Drift. Det andet Spørgsmaal var Chefen for Orlogsværftets Stilling overfor Direktøren. Det fremhævedes at denne sidste bør have Ansvaret og Ledelsen af den rent tekniske Virksomhed, medens Chefen for Orlogsværftet skal være den Højstbefalende paa Værftet, den ledende af alt Krigsberedskab og af alt Samarbejde, hvor dette er nødvendigt mellem de forskellige Afdelinger paa Orlogsværftet.

I Sommeren 1879 nedsattes af Krigs- og Marineministeriet en Forsvarskommission under Kronprinsens Forsæde. Denne Kommission udtalte i sin Betænkning, at den Opgave, der først og frem-

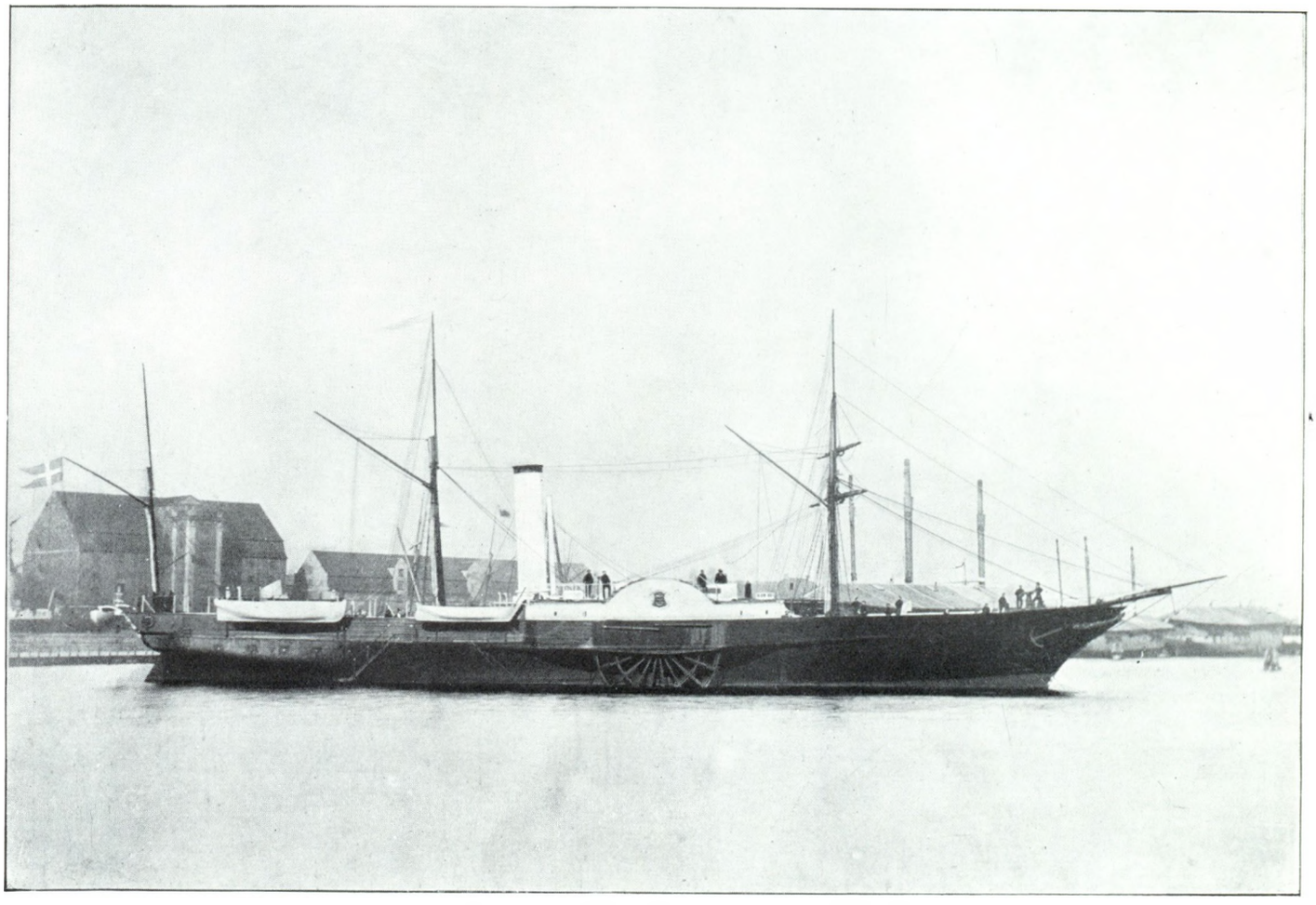

Kongeskibet „Slesvig", oprindelig „Copenhagen", bygget 1845 i Glasgow.
740 Tons, 500 H. K., 1856—79 Kongeskib, 1893 udgaaet af Flaadens Tal og ophugget.

Statsrevisionen øvede i Slutningen af 60erne og Begyndelsen af 70erne en stærk og i Almindelighed uretfærdig Kritik over Orlogsværftets Ledelse og kom herved undertiden ret langt udenfor sit lovlige Felt, hvilket ogsaa blev paatalt i Tinget.

Kritikken rettedes først og ganske uden Grund mod Materialbeholdningens Regnskab, der paa Grund af forskellige Priser ved Indkøb og Udlevering tilsyneladende kunde vise Uoverensstemmelse.

Værre var et paa en anonym Angivelse af nogle daglønnede Arbejdsmænd eller Sjovere, som de dengang kaldtes, bygget Angreb paa Besigtigelseskommissionen og dennes Formand i Anledning af en Besigtigelse af leveret Tømmer. Sigtelsen kom først frem fire Aar efter, at Sagen skulde have fundet Sted. Sagen blev undersøgt ved kombineret Ret, og Sigtelsen viste sig at være ubegrundet, hvilket dog ikke forhindrede enkelte Medlemmer af Statsrevisionen i at fastholde den.

Paa et enkelt Punkt var Statsrevisionens Kritik berettiget, nemlig ved en større Mangel i Orlogsværftets Kulbeholdning, fremkommet i Løbet af 5 Aar ved manglende Kontrol ved Udleveringen. Følgen heraf var Fremkomsten af de førnævnte i 1874 givne Regler for Kulregnskab paa Orlogsværftet.

Under de fortsatte Rigsdagsforhandlinger om Søværnsloven, var der 2 Emner, der jævnlig blev berørt. Det ene var om Fabriksmest maa stilles Flaaden, bør være at værne om Sjællands Kyster. Flaadens Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar mod Søsiden betragtes derimod kun som en secundair Del af dens Virksomhed, der betros dels det Defensions-Materiel, som anskaffes i dette Øjemed, dels til de Skibe, som paa Grund af Langsomhed og andre Mangler kun kunne anvendes til saadanne Opgaver. Kommissionen holder paa at Antallet af kraftige Kampskibe skal fastsættes til 12. Med Hensyn til Antallet af mindre Skibe fremsætter Kommissionen ikke noget bestemt Forslag.

2den Periode.

Efter 8 Aars Forhandlinger var det altsaa endelig lykkedes at gennemføre en Søværnslov, der paa mange Punkter førte Marinen et godt Skridt fremad og bragte Personellet ud af den sløvende Usikkerhed, der var Følgen af de mange Aars forgæves Bestræbelser for at fjerne Manglerne ved den bestaaende Ordning.

Loven af 24. April 1868 omhandlede jo, som nævnt, kun Personellet, medens den nye Lov af 28. Maj 1880 tillige indeholdt en Flaadeplan, der bestemte, at Flaaden skulde bestaa af 12 større og et passende Antal mindre Skibe. Af Bemærkninger til Lovforslaget fremgaar det, at det var Hensigten, at Flaaden skulde bestaa af 8 Panserbatterier og 4 større upansrede Skibe. De

Korvetten „Dagmar" paa Kjøbenhavns Rhed.
1222 Tons, 500 H. K., 16 Kanoner, 1861—1901. Kadetskib 1887—1901. Ophugget 1902.

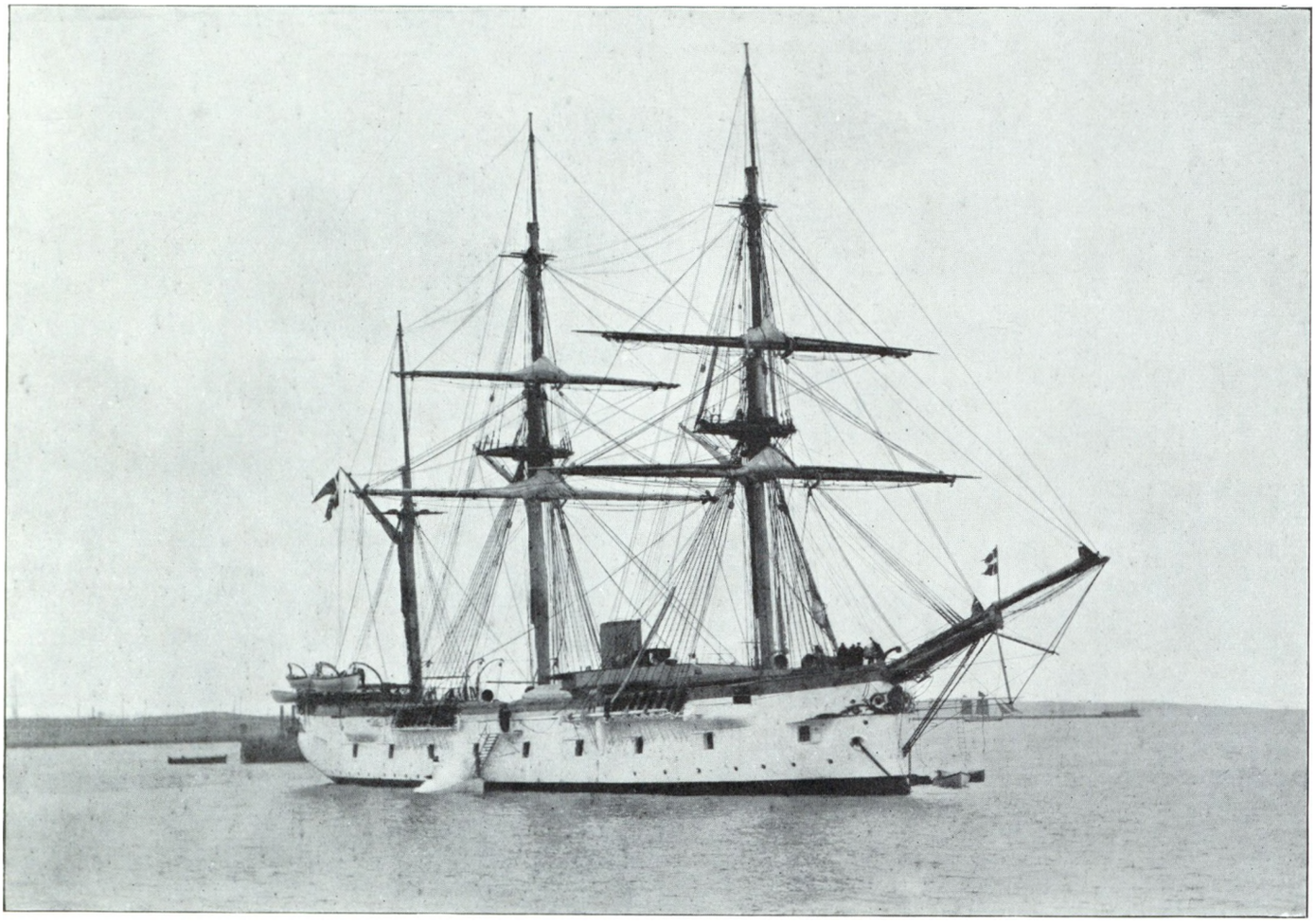

Fregatten „Fyen" med Barkrejsning og Vinterstænger.
2737 Tons, 2600 H. K., 16 Kanoner. Sat i Vandet 1882. Omdannet til Kasserneskib 1908.

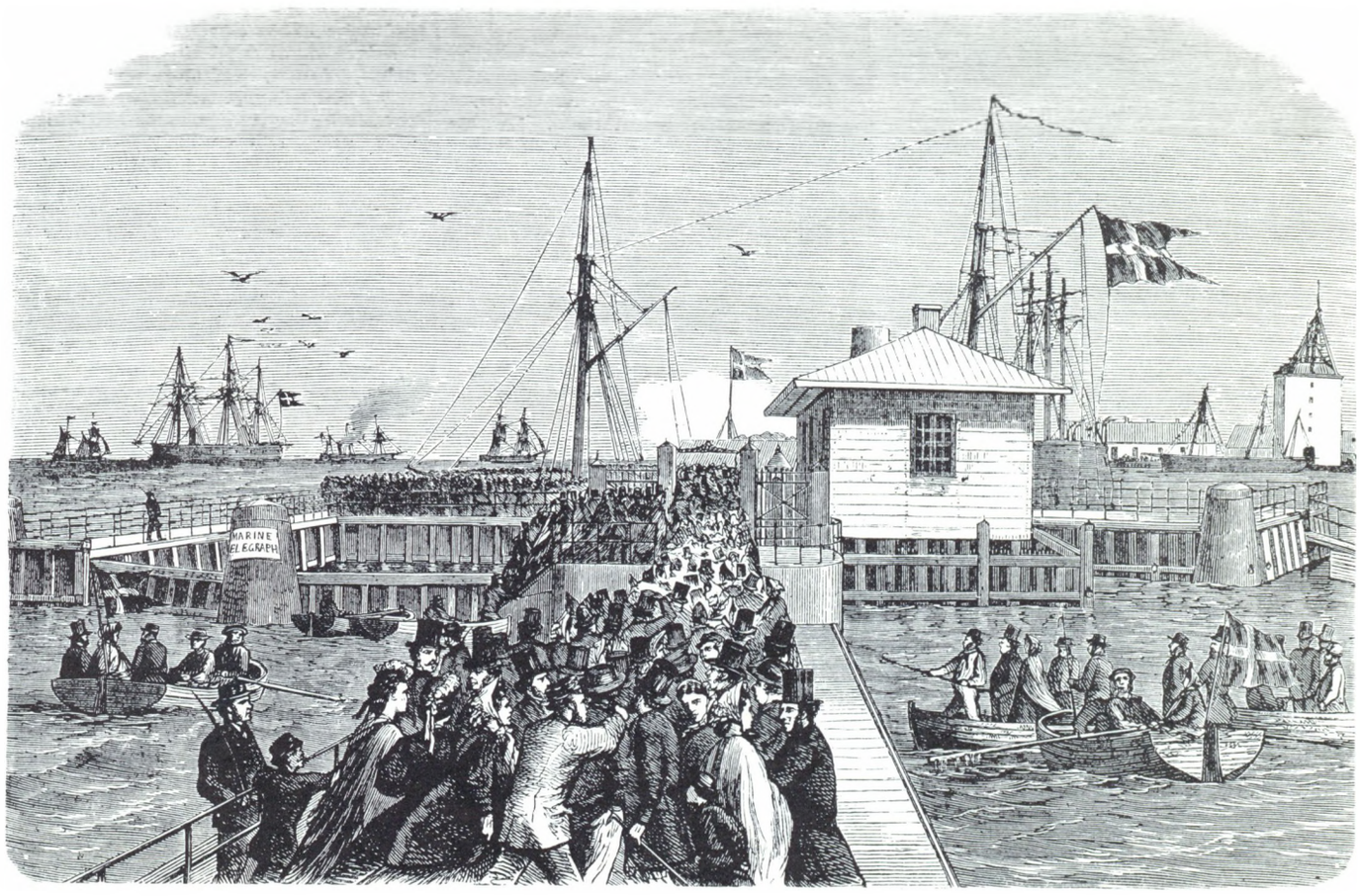

Besøgende paa Vej til Orlogsværftet ad Bommen i Anledning af Panserfregatten „Peder Skram"s Afløbning den 28. Oktober 1864.

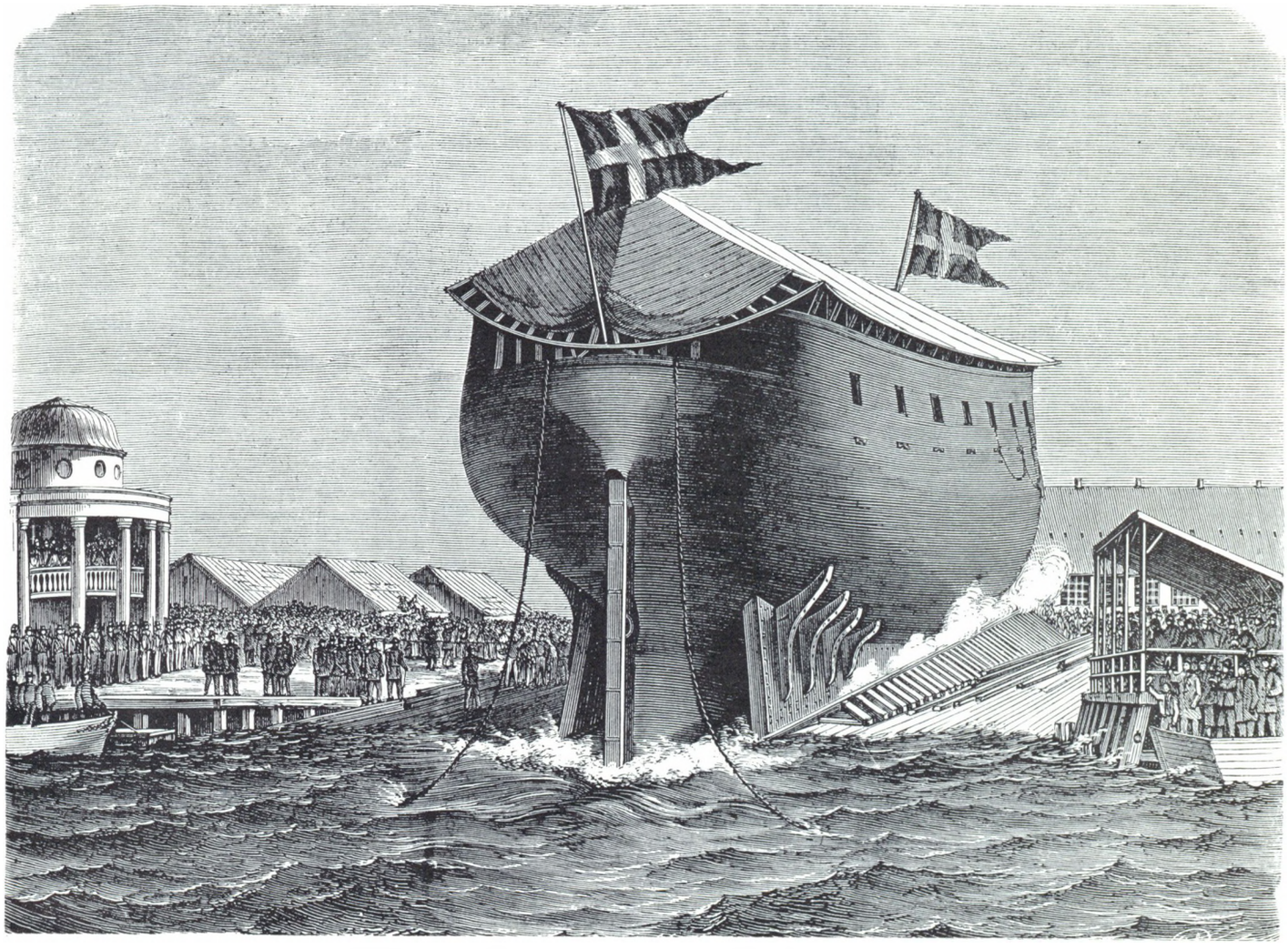

Panserfregatten „Peder Skram"s Afløbning paa Nyholm den 28. Oktober 1864.
3374 Tons, 1680 H. K. 14 Kanoner. Ophugget 1897. Tilvenstre ses Jardins Afløbningspavillon.

mindre Skibe skulde være 10 Korvetter, Skonnerter og Kanonbaade, 12 pansrede Kanonbaade med panserbrydende Skyts og endelig 30 meget hurtiggaaende Torpedobaade.

Nybygningskontoen, der ansaas for nødvendig til at skabe og vedligeholde denne Flaadestyrke blev anslaaet til 1.700.000 Kr. aarlig.

Det saa jo meget lovende ud, men de stigende Priser paa Materiellet og de langt kostbarere Vaaben, der efterhaanden fremkom, bevirkede at denne smukke Flaadeplan aldrig blev til Virkelighed.

For Personellets Vedkommende gav Loven nogle Udvidelser af de forskellige Korps, og derved nogle bedre Avancementforhold end hidtil, men Personellet var dog langtfra tilstrækkeligt til den fastsatte Flaadeplan. Det var derfor Hensigten senere at søge Personellet yderligere forøget. Der oprettedes et særligt Maskinkorps i Flaadens Rammer — tidligere havde dette hørt under Haandværkerkorpset — og dets Personel, saavel Maskinister som Fyrbødere, udvidedes betydeligt.

Den næste vigtige Bestemmelse gjaldt Øvelsesudrustningerne og fastsatte, at disse Udrustninger tilsammen skulde afgive Øvelse til 1200 Mand i 6 Maaneder. Kontoen hertil blev samtidig forhøjet fra hidtil 600.000 til 800.000 Kr. aarlig.

Det bestemtes, at der af det i Lægdsrullen staaende Mandskab aarlig skulde indkaldes 900 Mand, dygtigt til egentlig Krigstjeneste, og 100 Mand af Militærarbejderklassen samt 10 Underlæger, at dette Mandskab skulde uddannes i 6 Maaneder, og at der efter endt Uddannelse af dette Mandskab kunde udtages som Reserveunderofficerer 30 Mand, der derefter kunde tjene 3—6 Maaneder som saadan.

Nogen egentlig Instrux for Chefen for Orlogsværftet fandtes, som tidligere nævnt, ikke, idet den sidste Instrux for Holmens Chef, der var udfærdiget den 1. Juli 1756 af Kong Frederik den 5te, ganske vist ikke var ophævet og derfor hidtil og delvis havde været anset for gyldig, men dog paa mange Punkter var uanvendelig. Foruden denne Instrux var der i Aarenes Løb tilkommet forskellige Bestemmelser ved Resolutioner, Love og Anordninger. Hvor der derfor i et givet Tilfælde ikke var kommet nye Bestemmelser, maatte de gamle tages til Rettesnor og kunde ikke betragtes som satte ud af Kraft.

Ved Søværnsloven af 1880 fastsattes nu Chefen for Orlogsværftets Stilling, idet der i forskellige §§, særlig § 20, gives klar og udtømmende Redegørelse for hans Virksomhed og Ansvar. Den Instrux, der indeholdes i Lovens §§, maa sammenholdes med de „Foreløbige Bestemmelser for den Commando, som Chefen for Orlogsværftet fører over Søetatens faste Mandskab og over de indkaldte, kasserede Værnepligtige" af 30. Marts 1867, der vedblivende stod ved Magt. I Lovens § 20 bestemtes, at Chefen for Orlogsværftet var militær Chef for Værftet, at han har Overtilsynet med dette og med dets Anlæg samt med Flaadens Materiel. Han bestyrer alle Værftets Anliggender, undtagen dem, der angaa den egentlige Fabriksvirksomhed; han leder Ordningen overalt, hvor Samarbejde mellem Orlogsværftets forskellige Grene er fornødent. Han er Højstbefalende over Artillerikorpset, Matroskorpset, Søminekorpset, Maskinkorpset, Tøjhus- og Ekvipageafdelingen, samt de paa Værftet værende Uddannelsesskoler, og hele det paa Værftet tjenstgørende Personale er ham underlagt i alt vedrørende den militære Kommando og Jurisdiktion samt Skik og Orden paa Værftet. I andre §§ af Loven fastsættes de Regler Chefen for Orlogsværftet skal følge ved Antagelse, Forfremmelse, Afsked og Hjemsendelse af Bestillingsmænd, Underofficerer og faste Arbejdere.

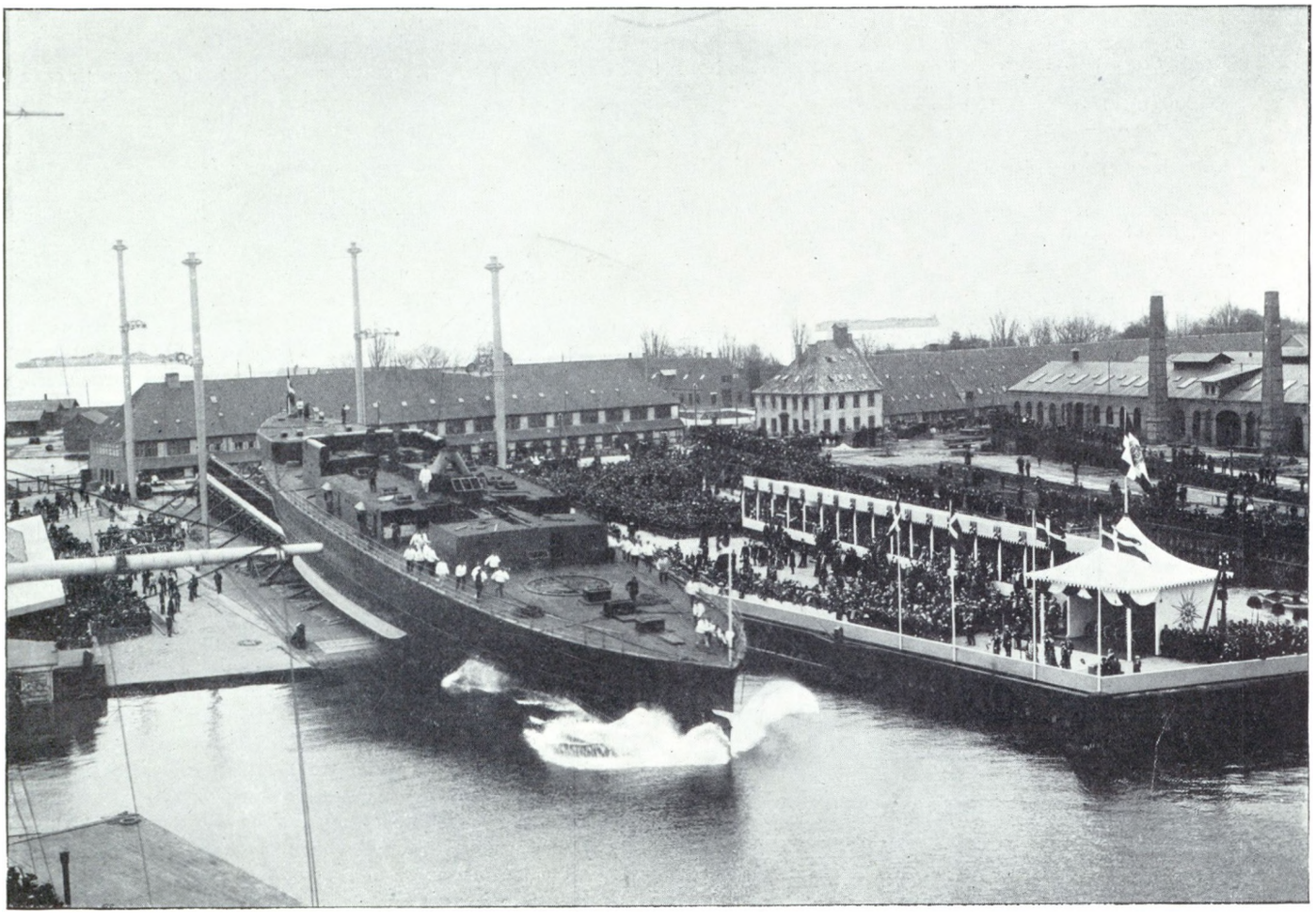

Panserskibet „Olfert Fischer"s Afløbning den 9. Maj 1903.
I Baggrunden ses Spanteloftsbygningen, Gamle Kontorbygning og Gamle østre Takkelladshus. Tilhøjre Nyt Skibsbyggeri.

Endelig nedlagdes ved Loven Skibbygningsskolen, der paa Grund af den stærke Udvikling af Maskinvæsenet ikke længere var tilfredsstillende. I Stedet for oprettedes „Skolen for Skibbygning og Maskinvæsen", en Skole der gennem Aarene viste sig som en udmærket Uddannelsesanstalt, hvorfra mange dygtige Maskinister og Konstruktører er udgaaet, dels til Søværnet og dels til civil Tjeneste.

Loven bragte saaledes, som man vil se, paa mange forskellige Omraader ganske betydelige Fremskridt. Ordningen gav i organisatorisk Henseende omtrent Alt, hvad man kunde ønske, i det alle tidligere Mangler paa en gennemgaaende tilfredsstillende Maade vare blevne afhjulpne.

Vi skulle nu ligesom i forrige Periode gennemgaa de Arbejder, der udførtes i Perioden ved Orlogsværftets forskellige Afdelinger, for derigennem at følge den stærke Udvikling, der foregik i Tidsrummet 1880—1909.

Skibbygning og Maskinvæsen.

Aar	Tilgang ved Nybygning eller Køb, Ombygninger	Afgang ved Udrangering, Salg eller Ophugning
1881	Torpedobaad Sværdfisken bygget hos Thornycroft & Co.	Kanonbaad Thura udgaar, ophugget 1884.
1882	Torpedoskib Tordenskjold 2 Stk. 2. Klasses Torpedobaade Nr. 4 og 5 bygget hos Thornycroft & Co. Torpedotransportskibet Slejpner.	
1883	Kanonbaaden Grønsund Torpedobaad Delfinen bygget hos Thornycroft & Co.	Slup Larsens Plads udgaaet og bortsolgt ved Auktion.
1884	Krydserkorvetten Fyen 2 Stk. 2 Kl. Torpedobaade Nr. 6 og 7 bygget hos Thornycroft & Co. Minekran Nr. IV.	
1885	Kanonbaaden Guldborgsund Torpedobaad Hvalrossen bygget hos Thornycroft & Co. Fregatten Sjælland indrettes til Vagt og Kaserneskib.	Panserfregatten Peder Skram udgaar, Vandskonnerten Regnbuen ophugget. Barkskibet Gammelholm udgaaet og ophugget.
1886	2 Stk. 2. Kl. Torpedobaade Nr. 8 og 9 bygget hos Thornycroft & Co. Hovedreparation af Korvet Dagmar, der indrettes til Kadetskib.	Korvet Hejmdal udgaar, ophugget 1888.
1887	Panserskibet Iver Hvitfeldt Torpedobaadene Støren og Søløven bygget hos Thornycroft & Co.	
1888	Torpedobaadene Narhvalen og Havhesten og 2 Stk. 2 Kl. Torpedobaade Nr. 10 og 11 alle bygget hos Thornycroft & Co.	
1889	Krydseren Valkyrien Patrouillebaad Nr. 4. Torpedobaad 2 Kl. Nr. 12 og 13 bygget hos Thornycroft & Co.	
1890	Patrouillebaade Nr. 5, 6, 7. Dampminebaaden Hjælperen. Dampskibet Slesvig indrettet til Brug og udlaant til Kaserneskib under Bygning af Middelgrundsfortet.	
1891	Krydseren Hekla. Torpedobaad Springeren.	Fregat Jylland udgaar og indrettes til Kaserneskib.
1893	Krydseren Geiser. Torpedobaad Nordkaperen. Bugserbaad Fremad.	Panserbatteriet Rolf Krake udgaar og anvendes som Forsøgsskib ved Skydeforsøg. Dampskib Slesvig udgaar og ophugges.
1894	Torpedobaad Makrelen. Patrouillebaad Nr. 8	Skonnerten Fylla udgaar, ophugget 1903. Kanonbaad Schrødersee udgaar, solgt ved Auktion 1895.
1895	Krydser Heimdal Patrouillebaad Nr. 9.	Minekran Nr. 1 udgaar, bortsolgt ved Auktion.
1896	Torpedobaad Hajen. Minekran Nr. 1.	Panserfregatten Peder Skram ophugget.
1897	Panserbatteriet Skjold Torpedobaad Havørnen	Exercerskibet Dannebrog ophugget.
1898	Torpedobaad Søbjørnen	Kanonbaad Hauch udgaar, ophugget 1901.
1899	Krydseren Valkyrien klargøres til Togt til Østasien.	
1900	Mineskibet Beskytteren	Panserfregat Danmark udgaar, solgt 1907.
1901	Panserskibet Herluf Trolle.	Korvet Dagmar udgaar, ophugget 1902. Skonnert St. Thomas udgaa, solgt 1908. Kanonbaad Møen sprunget i Luften.
1903		Skonnerten Diana udgaar, ophugget 1904.
1904	Panserskibet Olfert Fischer. Kutter Thyra, købt af Krydstoldvæsen.	Kanonbaad Drogden udgaar, solgt ved Auktion. Kutter Agnete udgaar, solgt ved Auktion.
1906	Inspektionsskib Islands Falk bygget paa Helsingørs Skibsværft.	Brig Ørnen udgaaet og ophugget.
1907	Torpedobaad Ormen. Kongeskib Dannebrog hovedrepareret og forlænget.	Panserbatteriet Lindormen og Skonnerten Absalon udgaaet og solgt 1908.
1908		Fregat Jylland solgt til et tysk Konsortium, tilbage købt til Danmark, derefter købt af Godsejer Schou paa Palsgaard, forsynet med Dagmars Rejsning og opankret ved Juelsminde. Panserskibene Helgoland og Tordenskjold udgaaede og bortsolgt. Krydserkorvetten Fyen udgaar og indrettes til Kaserneskib.
1909	Panserskibet Peder Skram	

Bygningsvæsenet.

Bygningsvæsenet havde hidtil ligget under Direktøren for Skibbygning og Maskinvæsen. Under denne blev der i Henhold til kgl. Resolution af 18. Marts 1878 fra 1. April s. A. ansat en Kaptain i Ingeniørkorpset som Bestyrer. Ved Søværnsloven af 1880 blev Bygningsvæsenet udskilt som en særlig Institution under en Bestyrer, der i sin Virksomhed ved Værftet var underlagt Chefen for Orlogsværftet.

Foruden almindelig Vedligeholdelse af Bygninger, Beddinger, Bolværker, Fortøjningspæle, Veje m. m. samt Opmudringer i Flaadens Leje er i Perioden udført følgende større Arbejder:

1881 Grænselinien (Hønsebroen) mellem Flaadens Leje og Havnen flyttedes noget, hvorved Havnen fik noget mere Plads. I den Anledning blev Bommens Vagt flyttet, og den faste Bro anbragt mellem Linien og Estakaderne. Nyt Løb blev udvidet.

1881 og følgende Aar blev Dokøen betydelig udvidet mod Syd og ny Bolværker satte. Der uddybedes ved disse til 6 m.

1882 8. Kanonbaadsskurafdeling blev indrettet til Opsætning af 2. Klasses Torpedobaade. Søminekorpsets Værksted bygges.

1883 Ny Kontorbygning paa Frederiksholm blev fuldført og taget i Brug af Direktøren for Skibbygning og Maskinvæsen, Skolen for Skibbygning og Maskinvæsen og Væftkommissionen. Baadebyggerværkstedet udvides og der bygges et Hus til Dampsprøjten sydfor Planbygningen.

Søminestationen ved Bramnæsvig fuldført og aabnet for Driften.

1884 Der bygges Torpedomagasin, Kanonhuset paa Dokøen, samt Kobbersmedie og Metalstøberi paa Frederiksholm.

1886 Der nedlægges ny og større Gasledninger paa Orlogsværftet og indføres Gasbelysning overalt paa Vejene.

Søndre Arbejdsbygning paa Dokøen (det tidligere Panserværksted) genopføres efter Branden den 28. Juni 1886.

1887 Kjedelsmedien paa Frederiksholm blev fuldført, man fortsatte med Bygning af Jernskure til Opsætning af Torpedobaade. Søminekorpsets Kontorbygning paa Nyholm blev fuldført, den sydlige Del af Maskinværkstedet blev ombygget. Der byggedes en 2 Etages Kasernebygning paa Søminestationen ved Bramsnæsvig. Der bygges Artilleriværksted paa Arsenaløen.

1888 Der opførtes et Vadskehus paa Dokøen og indrettedes Desinfektionsanstalt i Smedeværkstedet. Der opførtes et Kjedelhus til Opvarmning af ny Kontorbygning, Takkelloft og Beklædningsmagasinet.

Vandledningsnettet udvidedes og forbedredes.

1889 Beklædningsmagasinet paa Frederiksholm fuldført. Hovedreparation af Taarn og Krone paa Nyholms Vagt.

1890 Der bygges et Kabelmagasin paa Kvintus.

1891 Arresthuset paa Nyholm og Exercer- og Gymnastikhuset paa Frederiksholm fuldført, der byggedes et Jernskur til Patrouillebaade paa Frederiksholms N Ø Hjørne.

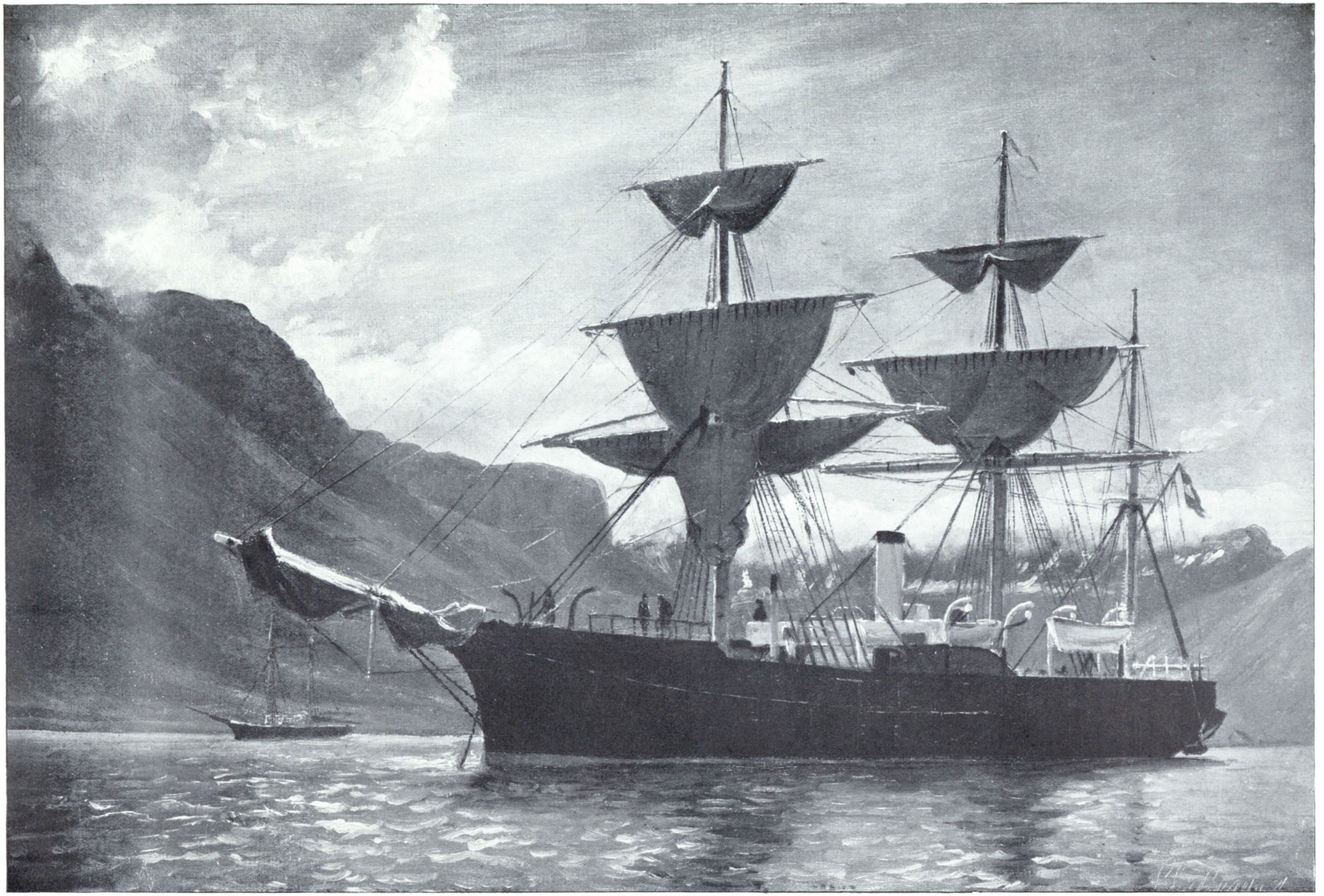

Chr. Blache pinx.

Skonnerten „Ingolf" til Ankers paa Isafjord.
1012 Tons. 600 H. K., 3 Kanoner. Sat i Vandet i September 1876.

Tilh. Grosserer Zachariae.

1892 Der byggedes et Modelkammer paa Frederiksholm. Søminekorpsets Værksted og Artilleriværkstedet blev udvidede.

1893 Der opførtes en ny Arbejdsbygning for Søartilleriets Laboratorium paa Arsenaløen.

1894 Marketenderiet blev udvidet ved en Tilbygning mod Øst.

Der byggedes et Patronmagasin paa Arsenaløen og et Krudtmagasin i Christianshavns Envelope mellem 2. og 3. Redan.

1895 Der opførtes et Petroleums Magasin for Fyrvæsenet paa Arsenaløens Nordside og bygges en 80 m lang Anlægsbro udfor Nordre Arsenalbygning til Fyrvæsenets Brug.

Gamle Gymnastiksal ved Arsenalet indrettes til Projektilmagasin.

1896 Der opføres en Tilbygning til ny Kontorbygning til Brug for Skolen for Skibbygning og Maskinvæsen.

Søartilleriet.

De forskellige Udrustnings- og Vedligeholdelsesarbejder ved de forskellige Afdelinger fortsattes. Udviklingen fortsattes gennem en stadig Tilgang af ny Bagladekanoner, foreløbig alle leverede af Firmaet Krupp.

I 1882 modtoges saaledes Tordenskjold's 14" B. K., den Gang den største Kanon, der havde flydt paa Østersøen, og Fyen's Batteri, bestaaende af 18 Stk. 6" B. K. og Revolver-Kanoner. Med disse Kanoner afholdtes Modtagelsesprøver, dels i Land og dels ombord, med Tordenskjolds's Kanon dog kun ombord.

Desuden fortsattes gennem hele Perioden sammenlignende Krudtforsøg og Forsøgsskydninger for at fastsætte Ladningens Art og Vægt til de forskellige Kanoner, ligesom der afholdtes talrige Forsøg med Skydning mod Panser, saaledes i 1882—83 mod hvælvet Panser, bestemt til Dækspanser, og i 1883 en stor sammenlignende Skydning mod 4 forskellige Slags Panser i Anledning af Anskaffelsen af et saadant til Iver Hvitfeldt.

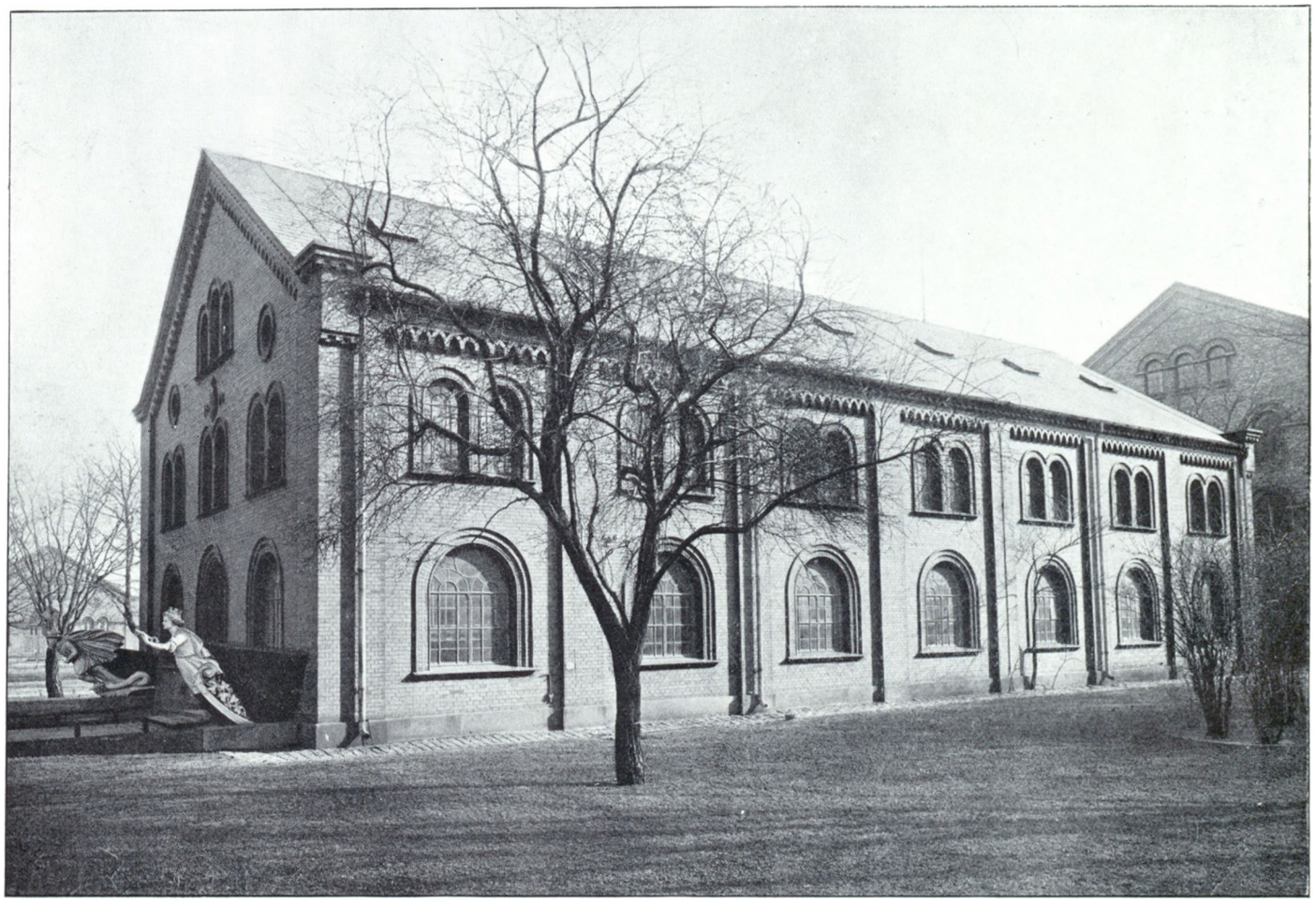

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt.

Modelkammeret paa Orlogsværftet, bygget 1892.
Foran Gavlen ses Korvetten „Thor"s og Kongeskibet „Slesvig"s Gallionsfigurer.

1897 Den nordlige Arsenalbygning, der var rømmet af Søartilleriet, blev indrettet til og taget i Brug som Fyrvæsenets Magasin.

1899 Kulskuret paa Dokøen (Paraplyen) opføres.

1900 Forandring af Grovsmedien paa Frederiksholm for at skaffe Plads til en Udvidelse af Maskinværkstedets Værksteder. Kongebroen ombygges.

1901 Der indrettes kemisk Laboratorium i det tidligere Vadskehus paa Dokøen. Det kgl. Theaters Kulisemagasin bygges, senere udvidet flere Gange.

1901—03 Jernbanesporene paa Værftet omlægges.

1903 Den vestlige Halvdel af Kanonhuset paa Dokøen nedrives.

1904 Broen mellem Nyholm og Frederiksholm ombygges.

1905 Thor's og Slesvig's Gallionsfigurer opstilles ved Indgangen til Modelkammeret. Dronning Marie's Gallionsfigur opstilles paa Nordgavlen af Takkelloftsbygningen.

1907 Kurtinen mellem Charlotte Amalies Bastion og Kvintus gennemskæres, og der bygges en Klapbro over Gennemskæringen.

1908 Der opføres en Radiostation paa Frederiksholm.

1908—09 Der opføres Kaserne for Søværnets værnepligtige Mandskab paa Nyholm.

I 1884 afholdtes sammenlignende Forsøg mellem Nordenfeldts, Gardners og Pratt og Whittreys Mitrailleuser og Skydning mod en Plade af Iver Hvitfeldt's Taarnkuppel. I 1885 foretoges kontraktmæssig Beskydning af en Compoundpanserplade af Iver Hvitfeldt's Panser og Modtagelsesprøver med dette Skibs Artilleri.

1886 modtog Søartilleriet adskillige Maskinkanoner og afholdt Prøveskydning med disse. 8 gamle Metalkanoner fra Linieskibet „Dannebrog", der en Tid havde været opstillet paa Værftet, blev afgivet til Monumentet for Iver Hvitfeldt paa Langelinie.

I 1887 modtoges og prøvedes de nye Bagladekanoner til Korvetten Dagmar og der afholdtes Skydeforsøg mod Plader og Skjolde til Maskinskyts. Krudtforsøgene fortsattes og omfattede nu ogsaa Prøver med dansk, brunt, prismatisk Krudt. Endvidere afholdtes Forsøg med Granatkardæsker til Bagladekanoner og med den af Premierløjtnant Güntelberg konstruerede Mitrailleuse.

I 1888 modtoges og prøvedes Valkyriens Artilleri og der afholdtes de første Forsøg med hurtigskydende Kanoner. Elektrisk Belysning af Sigtemidler til Natskydning prøvedes og indførtes,

og der blev afholdt Skydeforsøg mod Celluloseskiver i Anledning af Hekla's Forsyning med Celluloseceller i Vandlinien.

I 1889 modtoges og prøvedes Hekla's Artilleri, og der afholdtes Prøver med de til hurtigskydende Kanoner omdannede 87 m/m B. K. Der afholdtes Skydeforsøg mod lettere Panser og Stobestaalrør for at prøve Brandrør.

I 1890 modtoges Geiser's Artilleri. Der paabegyndtes en Række Forsøg, der strakte sig over flere Aar, med Skydning med Granat, ladet med stærkt explosive Stoffer, dels i Land og dels paa Søen. I sidste Tilfælde blev den udrangerede Panserfregat Peder Skram anvendt som Maal.

I 1891 afholdtes et interessant Skydeforsøg mod Hekla for at prøve Cellulosens Egenskaber til at stoppe en Læk, frembragt ved et Skud i Vandlinien. Skuddet blev affyret fra Absalon med en 15 cm uladt Granat imod Heklas Vandlinie nogle Meter agter for Stævnen. Granaten gik tværs igennem Skibet, der umiddelbart derefter lettede og løb Maximumsfart i 1 Time, hvorved Gennembruddene paa begge Sider af Stævnen kom under Vand. I Begyndelsen virkede Cellulosen efter sin Bestemmelse, idet den udvidede sig og lukkede Hullerne, saa at Vandet kun i ubetydelig Grad trængte ind i Skibet. Ved Slutningen af Prøven var en Del af Cellulosen af Bougbølgen skyllet ud, saaledes at Vandet nu begyndte at trænge ind.

I 1892 modtoges Heimdal's Artilleri og samme Aar begyndtes paa Prøver med tysk og svensk røgfrit Krudt.

1894 modtoges Skjolds Artilleri, og der afholdtes sammenlignende Skydeforsøg mod Panser i Anledning af Anskaffelse af Panser til Skjold.

1895 afholdtes sammenlignende Prøver mellem dansk røgfrit Krudt, leveret fra Frederiksværk og svensk Nitroglycerinkrudt, Modtagelsesprøve med Skjold's og Heimdal's Artilleri og Modtagelsesprøveskydning mod en Plade af Skjold's Panser leveret fra Creusot.

1896 fortsættes Skydning med Brisantgranat mod det udrangerede Exercerskib Dannebrog. Skydningen blev foretaget fra Gorm med en 10" F. K. og fra Rolf Krake med en 15 cm B. K.

1897 modtog Søartilleriet en 15 cm H. K. bestemt til Herluf Trolle fra Bofors i Sverige.

1898. De 10" Armstrongske F. K. i Odin var paa Hærens Artilleri-Værksted blevet omdannet til Bagladekanoner med Skruemekanisme. Der afholdtes Prøveskydning med en af disse Kanoner. Endvidere afholdtes Skydeforsøg mod en Panserplade af Chrom-Nikkelstaal fra Beardmore et Co., Glasgow, bestemt til Herluf Trolle. Pladen blev kasseret efter Skydningen, hvorefter Firmaet fik Tilladelse til at fremstille en ny Plade, som ved senere Prøveskydning viste sig fuldt tilfredsstillende.

Kongefamilien gaar i Land paa Orlogsværftet fra den blaa russiske Kongechalup i Anledning af Panserbatteriet „Skjold"s Afløbning den 8. Maj 1896.
Premierløjtnant (senere Viceadmiral) Konow kommanderer Honnørvagten. Staaende agter i Fartøjet Jagtkaptajn, Kommandør Jacobsen. Hs. Durchlaut Fyrsten af Schaumburg Lippe. Kronprins Frederik (Fr. VIII) (med Ryggen til). Nederst paa Broen Chefen for Orlogsværftet, Kontreadmiral Brunn, og lige over hans Hoved ses Kong Christian IX i Samtale med Marineminister Ravn. Paa Trappen ses Dronning Louise. I Gruppen af Søofficerer tilhøjre ses Kaptajn (senere Viceadmiral) Evers, Kontreadmiral Braag og længst tilhøjre uden Hat Kommandør (senere Viceadmiral) Uldall.

1899. Der afholdtes Modtagelsesprøver med Herluf Trolle's 24 cm B. K. leveret af Schneider et Co., Havre, samt med 3 Stk. 15 cm H. K. fra Bofors, samt Modtagelses- og Installationsskydninger med de omdannede 25 cm B. K. til Odin.

1901 afholdtes Modtagelsesprøver med 6 Stk. 57 m/m H. K. forfærdigede ved Hærens Artilleri-Værksted og bestemte til Olfert Fischer.

30. Septbr. s. A. afholdtes Skydning med Brisantgranater udskudt fra den 10" 407 Cnt. F. K. i Kanonbaaden Møen. Kanonbaaden var fortøjet paa Nordenden af Saltholmsflakket, og Kabel til elektrisk Affyring var overført fra Panserbatteriet Skjold, der var opankret ca. 400 m nordenfor Møen. Alt Personel blev overført til Skjold før hvert Skud.

Ved 1. og 2. Skud sprang Granaten i 1. Nedslag med voldsom Explosion. Nedslag af Sprængstykker observeredes tværs ud for Sprængpunktet.

Ved 3. Skud fandt der i Skudøjeblikket en stærk Explosion Sted under Udvikling af en meget tæt Røg. Større og mindre Sprængstykker faldt ned omkring Skjold. Omtrent 4 Sekunder

efter den første Explosion fulgte en anden, lige saa kraftig, og da den tætte hvide Røg, som ledsagede denne, trak bort, var Moen forsvundet. Katastrofen var formentlig foraarsaget ved en Sprængning af Brisantgranaten i Løbet under Udskydningen, hvilket atter har foranlediget Kanonens voldsomme Sprængning og Explosionen af den ombordværende Ammunition.

1902 fortsattes Forsøg med Melinitgranater fra Rolf Krake samt afholdtes Sprængforsøg for at tilvejebringe Oplysning om hvilken Virkning Explosionen af en Patron til en Patronkanon, en krudtladet Granat eller en Melinitgranat vilde udøve paa Ammunition af samme Slags under Magasinering. Endelig afholdtes Skydeforsøg mod en Panserplade bestemt til Olfert Fischer.

1904 indføres Sigtekikkerter (korte) ved de 15 cm K. i Herluf Trolle og der afholdtes Skydeforsøg for at bestemme Panserdæk til Peder Skram.

Kanoner, Maskinkanoner, indvendige Kanongeværer m. m. saaledes at Værkstedet i 1892 atter udvidedes betydeligt.

Laboratoriet fortsatte sin Virksomhed, der ligeledes i denne Periode udvidedes stærkt i Anledning af Artilleriets Udvikling. Det blev derfor ogsaa nødvendigt at opføre en ny Arbejdsbygning, der blev taget i Brug i 1893. Forarbejdelse af Redningsraketter til Redningsvæsenet fortsattes.

Søminekorpset.

Ved Lov om Soværnets Ordning af 28. Maj 1880 oprettedes Søminekorpset og dets Depot, og der blev i Loven fastsat Rammer for det Personel, der skulde gjøre Tjeneste ved denne Virksomhed.

Virksomheden faldt i 3 Afdelinger: Korpset, 1. og 2. Afdeling, hvoraf de to sidstnævnte jo hidtil havde været skarpt adskilte.

Panserskibet „Peder Skram"s Afløbning.

Kong Frederik VIII med Chefen for Orlogsværftet, Admiral Zachariae. Kronprinsen (Kong Christian X) med Konseilspræsident I. C. Christensen. Mellem disse ses Direktøren for Skibsbygning og Maskinvæsen, Kammerherre I. C. Tuxen.

1905. Indførelse af Sigtekikkerter til forskellige Kanoner fortsættes. Der afholdes Indskydninger og Installationsskydninger med Olfert Fischer's Artilleri.

1906—07. Indførelse af Sigtekikkerter (lange) fortsættes. De lange Kikkerter anbringes paa Kanonerne i Olfert Fischer, Herluf Trolle, Geiser og Heimdal.

1907 indføres 57 $^{m}/_{m}$ halvautomatisk P. K., forarbejdede ved Hærens Artilleri-Værksted. Disse Kanoner installeres i Iver Hvitfeldt.

1908 modtoges fra Bofors 2 Stk. 24 cm og 4 Stk. 15 cm Kanon bestemte til Peder Skram med Affutager og Tilbehør. Disse Kanoner blev derefter prøveskudte og antagne.

1909 afholdes Installationsskydningerne i Peder Skram.

Arsenalet. 1896 blev den nordlige Fløj af Arsenalbygningen rømmet for at indrettes til Fyrmagasin. Materiellet, hvoraf en stor Del nu opbevaredes i Skibene, samledes i den sydlige Fløj af Bygningen.

Artilleriværkstedet. Bøssemagerværkstedet, der hidtil havde været i Kleinsmedeværkstedet, flyttede i Februar 1887 til sin ny Bygning paa Arsenaløen og benævnes derefter Artilleriværkstedet. Virksomheden udvidedes stærkt efter Tilgangen af hurtigskydende

idet 1. Afdeling hovedsagelig var betjent af Ingeniørerne. Nu samledes de helt og adskilligt af Personellet fra Ingeniørkorpset fulgte med. Officererne, Kaptain Arendrup, Premierløjtnanterne Daugaard og Juul, forblev til Tjeneste ved 1. Afdeling, den førstnævnte som Chef, de gik i Henhold til kgl. Anordning af Januar 1881 udenfor Nr. i Ingeniørkorpset og sattes i Nr. i Søofficerskorpset; Underofficererne gik over til Soværnet, 2 af dem som Undersøminemestre, Resten i Underofficersnummer. Endvidere overførtes Underofficerer fra Matros- og Artillerikorpset til det nyoprettede Korps. De af Loven nødvendiggjorte Personalansættelser og Overførelser blev efter Indstilling af Chefen for Søminekorpset fastslaaet af Marineministeriet den 29. Oktbr. 1880 og allerede den 1. November s. A. traadte det ny Korps ud i Livet, og 1. Ingeniørbataillons Søminеafdeling ophævedes samtidig. Af de førnævnte Officerer fratraadte Kaptain Arendrup allerede i Februar 1881, Premierløjtnant Daugaard samme Aar om Efteraaret, medens Premierløjtnant Juul, der tillige gjorde Tjeneste som Kemiker ved Søminekorpset, forblev til Tjeneste her indtil Januar 1884.

1. Afdeling blev paa sit tidligere Sted paa Kvintus, hvor den delte Pladsen med Ingeniørdirektionens 3. Bygningsdistrikt og

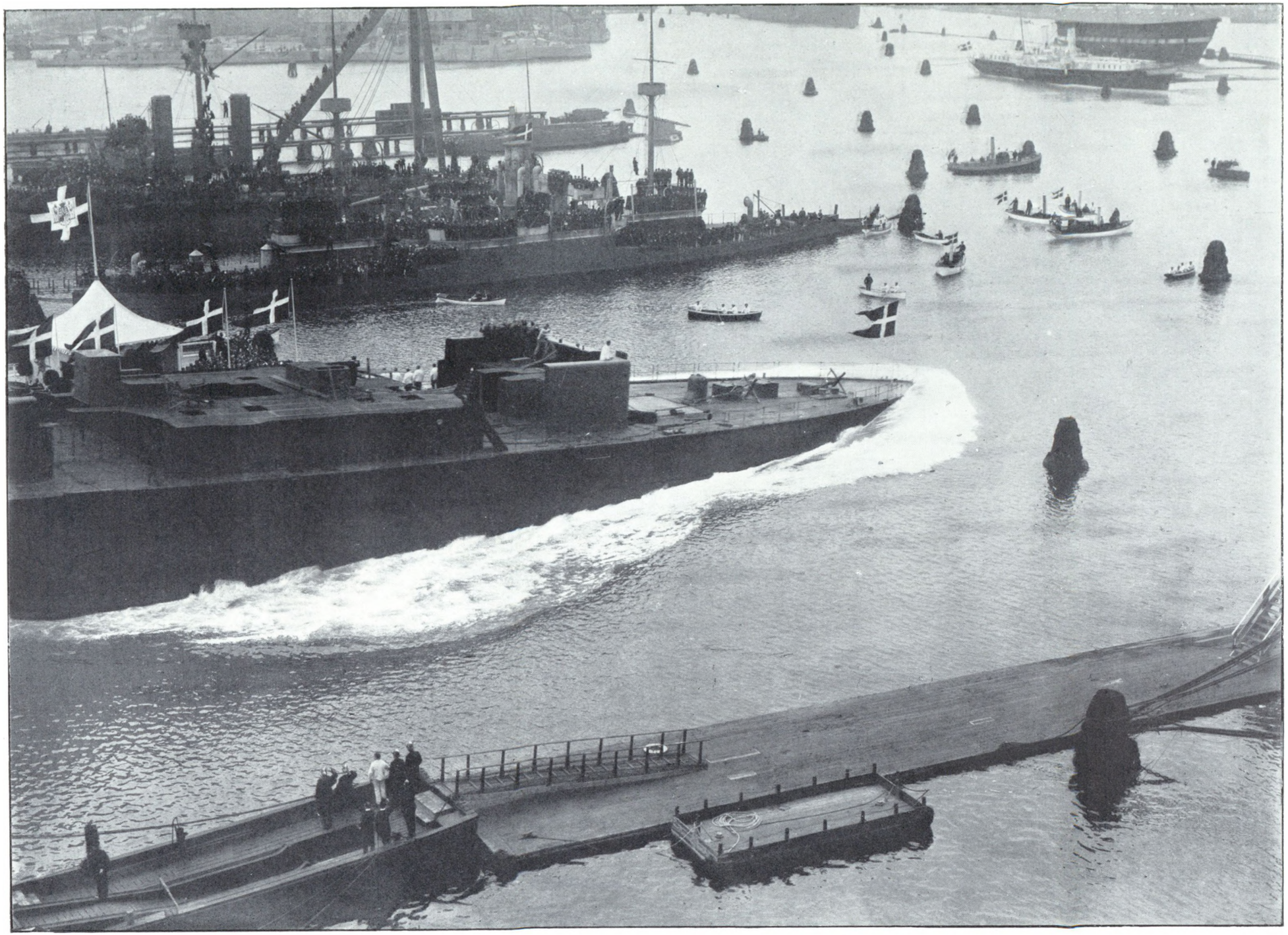

Panserskibet „Peder Skram"s Afløbning paa Nyholm den 2. Maj 1908.

Ovenover „Peder Skram" ses Panserskibene „Odin" og „Tordenskjold". I Baggrunden Kongeskibet „Dannebrog" og bag dette Fregatten „Niels Juel".

Sobefæstningen, og det var først i 1887, at der sattes et Plankeværk op tværs over Kvintus Bastion, hvorved Hærens 2 Afdelinger blev adskilt fra Sominekorpsets 1. Afdeling og dennes Terræn helt til Kongeporten blev lagt ind under Orlogsværftet.

Chefen for Sominekorpset beholdt Kontoret i den røde 2 Etages Murstensbygning paa Kvintus, i den Bygning, der nu ligger østenfor Plankeværket. I 1885 flyttedes Kontoret over i Gamle Kontorbygning paa Nyholm, hvor nu Officersskolen har Lokaler. Den ny Kontorbygning blev taget i Brug i 1888, hvorefter Lokalerne i Gamle Kontorbygning anvendtes til Undervisningslokaler for Sominekorpsets Skoler.

Tegnestue og Værkstedsdrift var oprindelig underlagt Chefen for Flaadens Sømineafdeling, derefter Chefen for 2. Afdeling. Ved Disse først byggede Torpedoer, der viste sig at være særdeles gode, havde tillige den Fordel, at de var langt billigere, end de fra Whitehead leverede, idet Sominekorpsets Pris pr. Torpedo var 4960 Kr., medens den sidste fra Whitehead leverede af samme Type kostede 6890 Kr. Man vedblev dog for at følge Udviklingen af og til at tage enkelte Torpedoer af ny Type fra Whitehead.

I 1891 begyndte man tillige paa Fabrikation af passive Miner.

Det er en Selvfølge, at Udvidelsen af Driften maatte medføre Udvidelse af Værksteder og Magasiner. I 1884 byggedes et nyt Torpedomagasin i Forlængelse af Værkstedet, og det tidligere Magasin gik da ind som en Del af dette, Aaret efter byggedes Kjedelhuset, i 1886 udvidedes Værkstedet mod Vest og samtidig

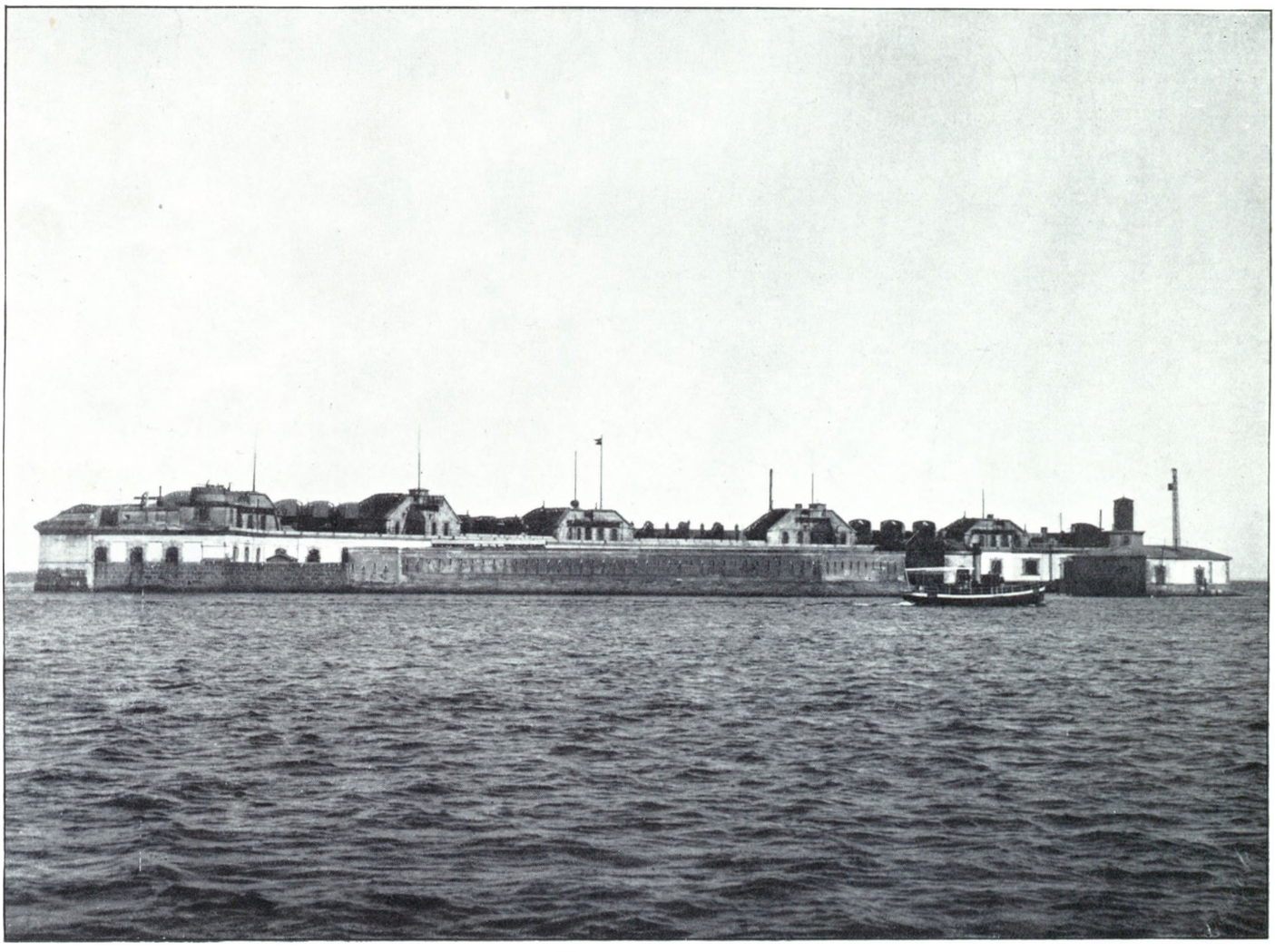

Batteriet „Prøvesten".

Instrux for Chefen af Sominekorpset af 29. Decbr. 1888 blev det bestemt, at Kontorer, Tegnestue og Værksted blev direkte underlagt Korpschefen. Regnskabsførelsen ordnedes ved Marineministeriets Bestemmelse af 31. Marts 1881. Sominekorpset anskaffede og besigtigede selv sit Gods udenom Orlogsværftets Regnskabsvæsen, Regnskabsordningen ændredes først ved Marineministeriets Skrivelse af 5. Novbr. 1887, derefter ved Kundgjørelse af 27. Juni 1904, hvorved Regnskabet for Korpset og begge Afdelinger samledes under en Regnskabsfører.

Værkstedet var som før nævnt oprindelig knyttet til Flaadens Sømineafdeling, det kom derfor ganske naturligt ved Sominekorpsets Oprettelse under Chefen for 2. Afdeling, men lagdes allerede i 1886 ind under Korpschefen. 1885 udvidedes Driften, idet man fra dette Aar begyndte paa Fremstilling af Udskydningsapparater, og i 1888—89 begyndte man — paa en Maade — paa Fabrikation af Torpedoer, idet man omdannede 20 enkeltskruede Staaltorpedoer til dobbeltskruede Composite Torpedoer. Da det af de oprindelige Torpedoer kun var Luftkjedlen, der bevaredes, var det i Virkeligheden helt ny Torpedoer, der efter Omdannelsen forlod Værkstedet. I 1889 begynder den egentlige Fabrikation af Torpedoer med 10 Stk. 38 cm Composite Torpedoer. indrettedes et Pladeværksted i en Træbygning, der laa nord for Værkstedet og oprindelig var bestemt til Opsætning af Sleipner. I 1892 fik Værkstedet sin sidste Udvidelse ogsaa imod Vest.

I 1879 bestod Værkstedet af et lille Rum, hvori var opstillet 1 Drejebænk. Personalet bestod af en Maskinmester, 1 Maskinassistent og 1 Arbejder. I 1892 var Værkstedet i Stand til at fabrikere alt det Sømine-materiel — aktivt og passivt — som Flaaden havde Brug for, og der arbejdedes med en daglig Styrke paa c. 150 Mand.

Sprængstofferne. Ved det passive Sominevæsen fandtes som nævnt en Officer, der førte Tilsyn med Sprængstofferne. Ved Sammenslutningen af de 2 Afdelinger henlagdes denne Tjeneste direkte under Korpschefen. Tilsynet med og Undersøgelsen af Sprængstofferne lededes af den Officer, der ved Søværnsloven fik Benævnelsen „Kemiker". Laboratoriet var oprindelig indrettet i et Lokale i Soartilleriets Laboratorium paa Arsenaløen. I 1880 flyttedes det til Kvintus, og det bestod her, indtil Orlogsværftet fik sit eget kemiske Laboratorium paa Dokøen. Fra 1896 ansattes en civil Kemiker som kemisk Konsulent ved Orlogsværftet, tidligere havde man hjulpet sig med mere los civil kemisk Assistance ved særlige Lejligheder, og i 1901 ansattes en fast Kemiker.

Batteriet „Trekroner".

Middelgrundsfortet.

Søminekorpsets 1. Afdeling. Det passive Sominevæsen gik ved Søværnsloven som et organiseret Hele over til at blive Søminekorpsets 1. Afdeling. Personalet fik andre Benævnelser og andre Uniformer, og de Værnepligtige leveredes fremtidig fra Logisskibet eller Søværnets Kaserne, men nogen gennemgribende Forandring foregik iøvrigt ikke. Der arbejdedes videre i det samme Spor som hidtil med det vel indarbejdede faste Personel, medens Forbindelsen med Ingeniørkorpset mere og mere løsnedes. efterhaanden som Ingeniørofficererne afløstes af Søofficerer. Den sidste Forbindelse med Ingeniørkorpset, nemlig vedrørende Plads- og Kommandoforholdene paa Kvintus, lykkedes det — som før nævnt — først at faa løst paa tilfredsstillende Maade i 1887. — Den Hovedopgave, der foreløbig forelaa for Afdelingen, var Fuldstændiggørelsen af Materiellet til de i 1878 vedtagne Spærringer ved Kjøbenhavn. Det sidste Materiel til denne Spærring blev anskaffet i 1883—84. Indtil 1887 var dog en Del af Minerne

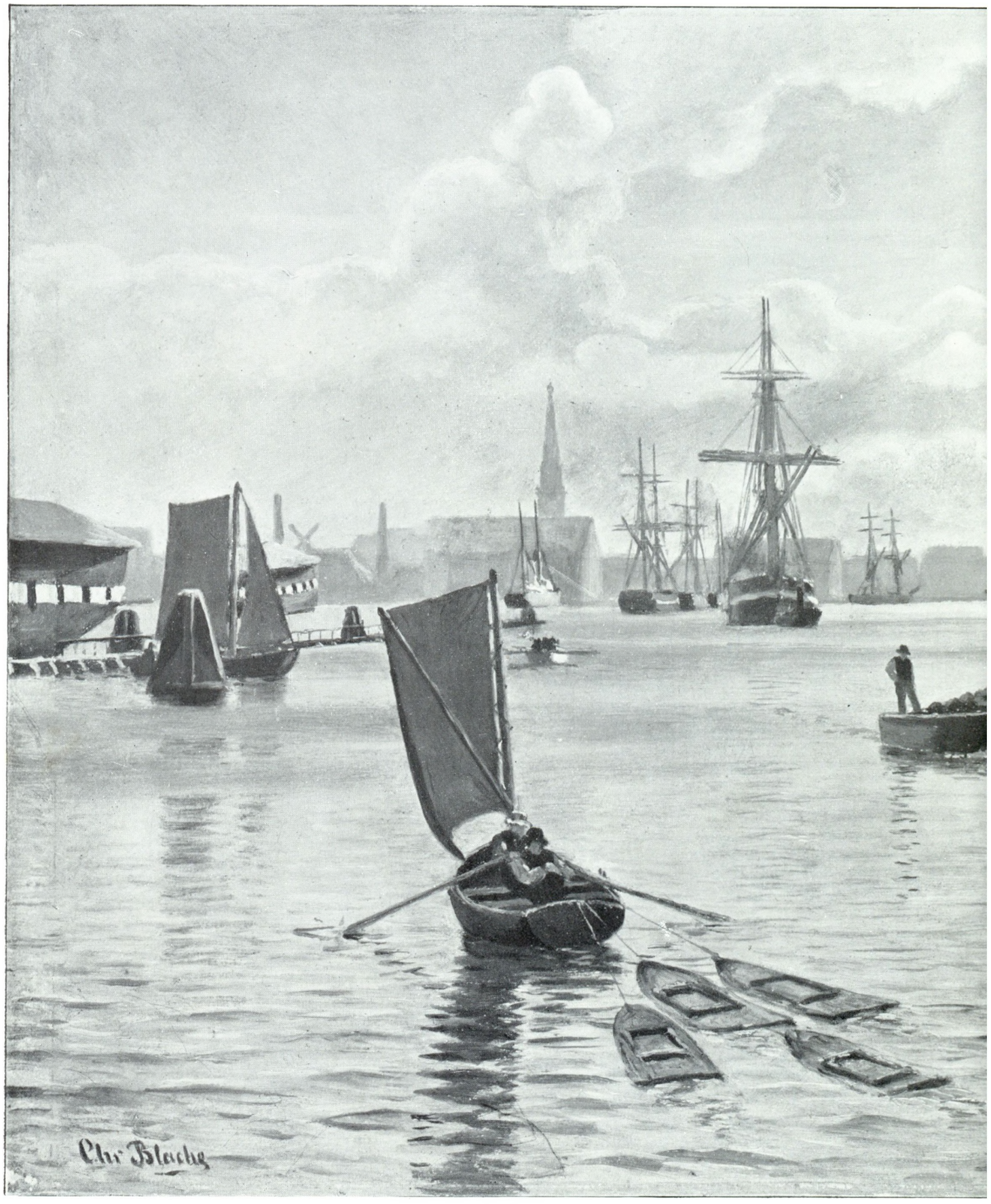

Chr. Blache pinx. Vor Frelsers Kirke. **Parti af Københavns Havn, i 1870e**

ladede med Krudt. Minerne var dels Sigteminer, dels elektriske Stødminer og indtil 1890 tillige Kaliumsminer, bestemte til Forsvar af Soforterne. Den nævnte Spærring fra 1878 forblev uforandret i en Aarrække, men da Bombardementsgrænsen for Skibskanoner forøgedes, følte Trang til at faa Spærringen skudt længere frem. Det tog lang Tid at udlægge disse Spærringer, man regnede med 2 à 3 Uger efter Aarstid og Omstændigheder. Man arbejdede derfor nu i første Række paa at faa en hurtigere Udlægningsmaade, og i 1884 havde man løst Spørgsmaalet ved Konstruktionen af en selvvirkende Dybderegulator og ved Anbringelse af Skrueforbindelsesstykker paa alle Kabeltampene. Man kunde nu gaa over til at udlægge Minerne rækkevis fra en Minebaad under Gang. Til Minebaade indrettedes i 1886—87 3 ældre Transportbaade, som i den Anledning forsynedes med 12 Minedavider paa hver Side med Slippetaljer.

Af Skibsmateriel til Udlægning og Udstikning raadede Afde-

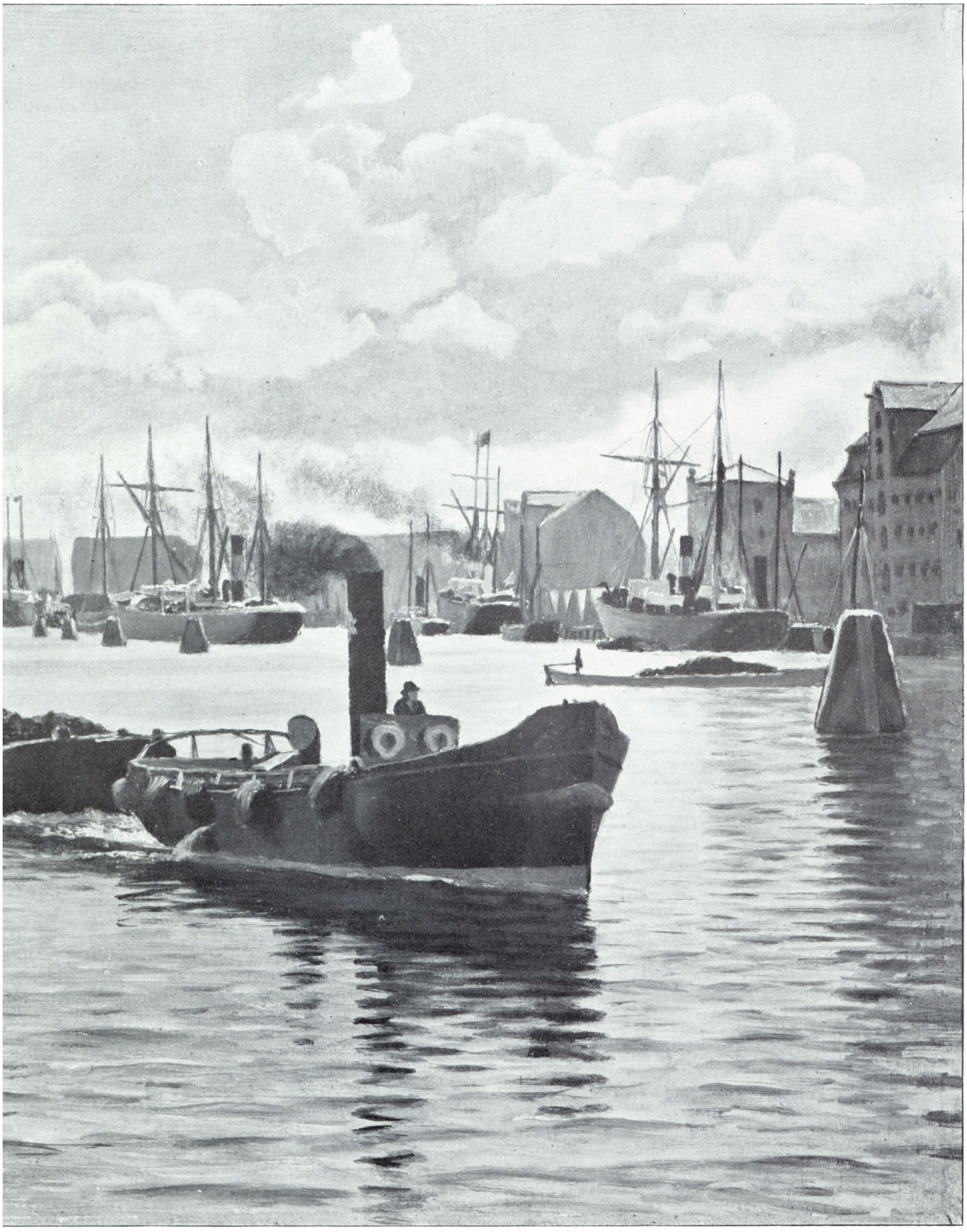

s et Stykke af Hønsebroen. Tilh. Grosserer Zachariae.

lingen i 1880 over 3 Minekraner og 2 Dampbaade. I 1884 byggedes Minekran Nr. IV, da den gamle Minekran Nr. I ikke længere var anvendelig til Udlægning.

I Anledning af Bygningen af Middelgrundsfortet blev Spærringerne flyttede længere ud. De nødvendige Penge hertil bevilgedes i Finansaarene 1891—92 og 1892—93. I den Anledning forøgedes Materiellet betydeligt og Minebaadenes Antal forøgedes i 1892 med 2 Baade og i 1895 yderligere med 2 Baade.

I 1896 byggedes en ny Minekran Nr. 1 til Erstatning for den nu udrangerede af samme Navn.

Til Betjening af Minespærringerne fandtes Søminestationer paa Middelgrundsfortet, Trekroner, Prøvesten, Charlottenlund Fort og Kastrup Fort.

Samtidig med at der arbejdedes med Minespærringerne ved Kjøbenhavn, havde man ogsaa tilvejebragt og klargjort Materiel til Anvendelse i Farvandene udenfor Sundet. Til denne Udlægning af Miner anvendtes først Kanonbaaden Falster, der blev indrettet til Mineskib i 1885, derefter 1 Minebaad slæbt af Minekran Nr. IV, der i flere Aar var stillet til Raadighed for Eskadren, og endelig fra 1891 Dampminebaaden Hjælperen. Minemateriellet blev naturligvis i Aarenes Løb betydelig udviklet og forbedret. Man skal dog ikke her komme nærmere indherpaa. — Søminekorpsets 2. Afdeling afløste i 1880 Flaadens Søminevæsen og fik Lokaler i Gamle Kontorbygning paa Nyholm.

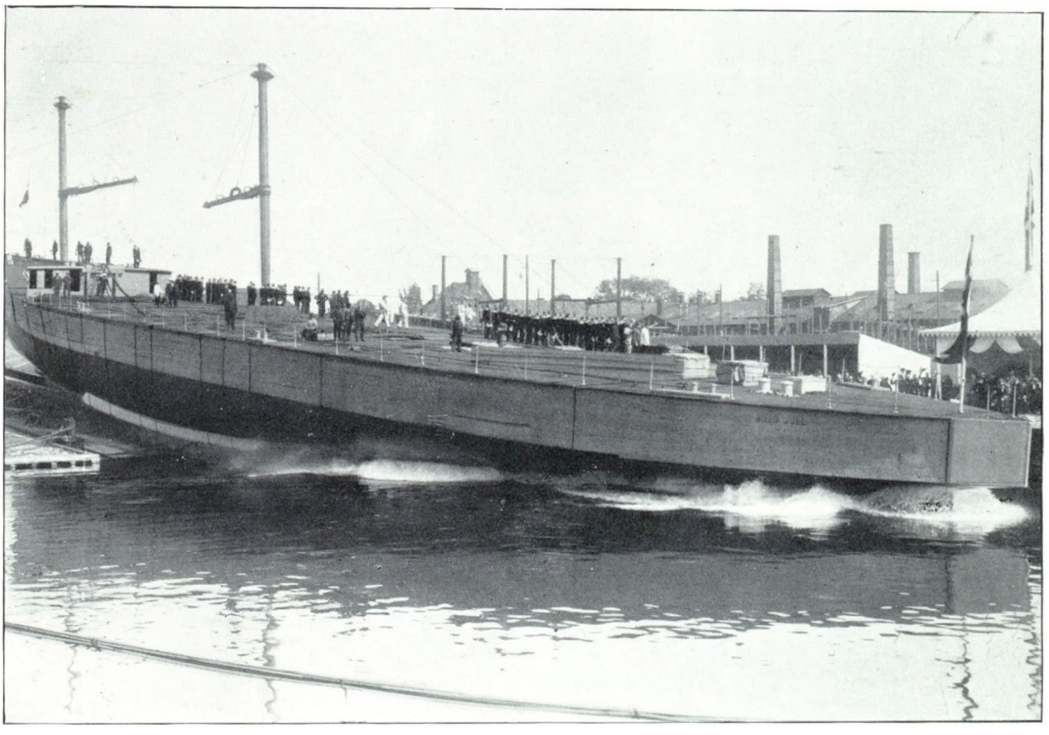

Fot. Elfelt. **Orlogsskibet „Niels Juel"s Afløbning paa Nyholm den 3. Juli 1918.**

Det var i Begyndelsen meget sparsomt med Plads. Foruden Afdelingschefens Kontor fandtes kun en lille Tegnestue, en Skrivestue, et Officersværelse og et Værelse til Arkiv. I Stuen nedenunder var Auktionslokalet, 3 Værelser for Skibbygmestre og Søofficerskorpsets Parolstue. I gamle østre Takkeladshus raadede Afdelingen over et Arbejdsrum, et Officers-Værelse og et Kontor for Regnskabsføreren. Paa Loftet var Oplagsplads for Stang- og Slæbetorpedomateriellet. Efterhaanden begyndte Afdelingen dog at udvide sig, i 1881 flyttede Skibbygmestrene ud og Søofficerskorpsets Parolstue flyttedes til Vildandegade i Nyboder. I 1882 fik Afdelingen de af Skibbyggeriet paa Loftet benyttede Lokaler, her indrettedes nu Tegnestue, Skrivestue og Arkiv, i 1883 flyttedes Auktionslokalet til Frederiksholm og Værftskommissionen ind i den ny Kontorbygning, som nu var bleven færdig, saaledes at Afdelingen efterhaanden fik hele Kontorbygningen og det meste af Gamle østre Takkelladsbygning til Raadighed. I det sidste indrettedes nu Plads til Torpedobaadenes Gods, Begyndelsen til Torpedobaadskamrene, og til det elektriske Lysmateriel, som Søminekorpset i 1880 overtog fra Søartilleriet.

Materiellet. Stangtorpedoer fandtes i 1880 til 2 Stangtorpedobaade, til Dampbarkasser og til private Dampbaade, uden at man dog i de følgende Aar nærede nogen særlig Interesse for dette Vaaben. Først i 1888 fik man ved Bygningen af 4 nye Patrouillebaade atter Anvendelse for Stangtorpedoer, idet hver Baad var forsynet med 2 Apparater. Siden den Tid er Stangtorpedo ikke installeret i noget Fartøj.

Slæbetorpedoer fandtes ligeledes reglementerede til Panserskibene. De blev imidlertid saa stærkt kritiserede, at de i 1887 udgik af Helgoland's Reglement og i 1888 af Gorm og Lindormen's. 24. Decbr. 1888 bestemte Marineministeriet at Slæbetorpedoer skulde udgaa af alle Skibenes Reglementer, men først 3. Febr. 1898 blev alt hertil hørende Materiel kasseret og bortsolgt.

Den selvbevægende Torpedo. Den 1. November 1880 bestod Beholdningen af:

24 Stk. 35½ cm (14 inch) Staaltorpedoer
58 — 38 cm (15 inch) —

Samme Aar fuldendtes Forsøgene med de første dobbeltskruede Torpedoer. Staaltorpedoer var naturligvis vanskelige at konservere, naar de havde været i salt Vand. I 1883 gik man over til Composite Torpedoer, hvor alt undtagen Luftkjedlen var af Metal, samtidig med at Torpedoen i konstruktiv Henseende blev betydelig forbedret. Som før nævnt forandrede Værkstedet i 1888 og følgende Aar næsten alle endnu anvendelige Staaltorpedoer til Composite Torpedoer. Torpedoerne gik efterhaanden jævnt fremad baade i Rækkevidde, Fart og Ladningens Størrelse.

Efter at Søminestationen ved Bramsnæsvig var kommet i regelmæssig Drift i 1884, havde man god Lejlighed og gode Forhold til at afholde de Forsøg i forskellige Retninger, som Udviklingen af Vaabnet krævede, og man samlede her solide Erfaringer, som kom Fremtiden til Gode. I 1889 begyndte man selv at fabrikere Torpedoerne, og de i Værkstedet forarbejdede Torpedoer udmærkede sig ikke alene ved Prisbilligheden, men først og fremmest ved det langt omhyggeligere Arbejde. I 1890 kjøbte man fra Whitehead de første 45 cm. Torpedoer, og i 1893 havde Søminekorpset konstrueret en Torpedo af samme Type, der nu efterhaanden blev indført i alle senere byggede Skibe og Torpedobaade. Med den større Type blev Skudafstand, Fart og Ladning atter yderligere forøget. I 1896 fremkom et Apparat, der fik stor Betydning for Torpedoens Anvendelse, det af Østrigeren Obry opfundne Gyroskop, der anbragtes i Torpedoens Agterrum og kaldtes for „Sidestyreren". I 1897 fik vi de første Sidestyrere, og samme Sommer blev der skudt med Torpedo med Sidestyrer fra Stationen, Esbern Snare og fra Torpedobaad. I Aarenes Løb indførtes Sidestyrer i alle Torpedoer, undtagen de af ældste Typer, og Vaabnet vandt derved betydeligt i Værdi. Korpset har derefter selv i Aarenes Løb indført adskillige praktiske Forandringer ved Sidestyreren, som betydelig har forhøjet dens Paalidelighed.

Udskydningsapparater. I 1880 havde man kun Undervandsudskydningsapparat i Stevnen af Esbern Snare. I Helgoland og Tordenskjold indførtes foruden Undervandsstevnapparaterne tillige Tvers-Overvandsudskydning og Agterapparat. I de indtil 1887 anskaffede Torpedobaade findes kun Stevnovervandsapparat, i senere byggede større Baade tillige Tvers-Apparater. I Iver Hvitfeldt fandtes Stevnundervandsapparat, Side- og Agterapparater over Vandet. I Krydserne udelukkende Overvandsapparater. I 1898 sluttedes Kontrakt med Armstrong om Levering af 2 Tvers-Undervandsudskydningsapparater til Herluf Trolle. Lignende men forbedrede Apparater er derefter fabrikerede i Søminekorpsets Værksted til Olfert Fischer og Peder Skram.

Udsigt over Havnen og Flaadens Leje fra „Blaa Pakhus" i Efteraaret 1903.

I Forgrunden Sunddamperen „Gefion", som bakker ind igennem Havnen til Havnegade. Tilvenstre i Flaadens Leje Vagtskibet „Sjælland", bag dette Panserfregatten „Danmark".
Tilhøjre ses Fregatten „Jylland" og over Forenden af denne Krydseren „Valkyrien". Længst tilhøjre ses Spidsen af „Niels Juel"s Stævn.
Salut-Batteriet Sextus. Nyholms Vagt. Mastekranen. Spanteloftsbygningen.

Elektrisk Materiel. Det væsentligste elektriske Materiel i Flaaden, Lysmaskiner med Tilbehør, sorterede som tidligere nævnt under Soartilleriet, hvor man dog gerne vilde af med det, da man ikke raadede over de fornødne tekniske Kræfter. Tøjmesteren indsendte derfor i Efteraaret 1880 et Forslag om, det elektriske Lysmateriels Henlæggelse under Sominekorpset, og den 3. Novbr. s. A. bestemte Ministeriet, at Flaadens Lysmaskiner skulde afleveres fra Soartilleriet til Sominekorpsets 2. Afdl. Afleveringen af Materiellet, der bestod af 7 Lysmaskiner, 6 Linse- og 2 Spejlprojektører med Tilbehør, blev foretaget den 10. Decbr. s. A. I 1881 installeredes til Forsøg elektrisk indenbords Belysning i Helgoland. Den til Forsøg her installerede Maskine blev atter udtaget og opstillet i Værkstedets Kjedelhus, hvorfra man i Decbr. s. A. begyndte at levere Lys til Værkstedet og til Skibbygningsværkstedet. Lysmaskiner og fuld elektrisk indenbords Belysning installeredes nu i Tordenskjold og i Helgoland. I Iver Hvitfeldt og Valkyrien installeredes strax fuldstændig gennemført elektrisk Belysning, og i begge disse Skibe opstilledes tillige Akkumulatorbatterier til Natbelysning. Projektørerne gik efterhaanden frem i Størrelse og Lysstyrke, og der indførtes elektrisk Drejning af disse.

Ogsaa paa andre Maader fandt man Anvendelse for Elektricitet ombord, saaledes til Affyring af Kanoner og Torpedoudskydningsapparater, Signalmidler m. m.

I 1886 installeredes for første Gang Telefonmateriel i Eskadrens Skibe til indbyrdes Kommunikation, naar disse vare til Ankers, og samtidig bragtes Telefoner i Anvendelse paa Orlogsværftet.

Medens Sominekorpsets Personel i de første Aar udelukkende havde betjent Elektriciteten ombord, blev den 8. Marts 1893 af Ministeriet truffet den Bestemmelse, at Dynamoer og elektriske Kraftmotorer til Taarndrejning e. l. fremtidig skulde betjenes af Maskinpersonellet ombord.

I 1900 overtog Kjøbenhavns Telefonselskab Marinens Telefonledninger, idet det dog bestemtes, at Sominekorpset ogsaa fremtidig skulde føre Tilsyn med Anlægget paa Orlogsværftet.

Traadløs Telegraf installeredes til Forsøg i 1899 i Helgoland og i en Minekran. I 1902 sluttedes Kontrakt med Siemens og Halske om Levering af 2 komplette Stationer til Helgoland og Herluf Trolle. I de følgende Aar anskaffedes Stationer til de fleste større Skibe af System „Telefunken". Radiostationen paa Orlogsværftet blev taget i Brug i 1905, den var dog foreløbig kun til Flaadens Brug. 1/4 1909 aabnedes den for offentlig Radiotelegrafering, foreløbig kun med Dagtjeneste.

Sominekorpset havde lige siden 1880 været forende paa det elektrotekniske Omraade i Danmark og dets Sagkundskab fandt ogsaa Anvendelse udenfor Marinen. Saaledes fik Chefen for Sominekorpset i 1888 Sæde i den Kommission, der skulde tage Spørgsmaalet om Anvendelse af elektrisk Belysning i det Kgl. Theater under Overvejelse, og Søminekorpsets Personel fik senere Kontrollen med Installationen af den elektriske Belysning i Theatret.

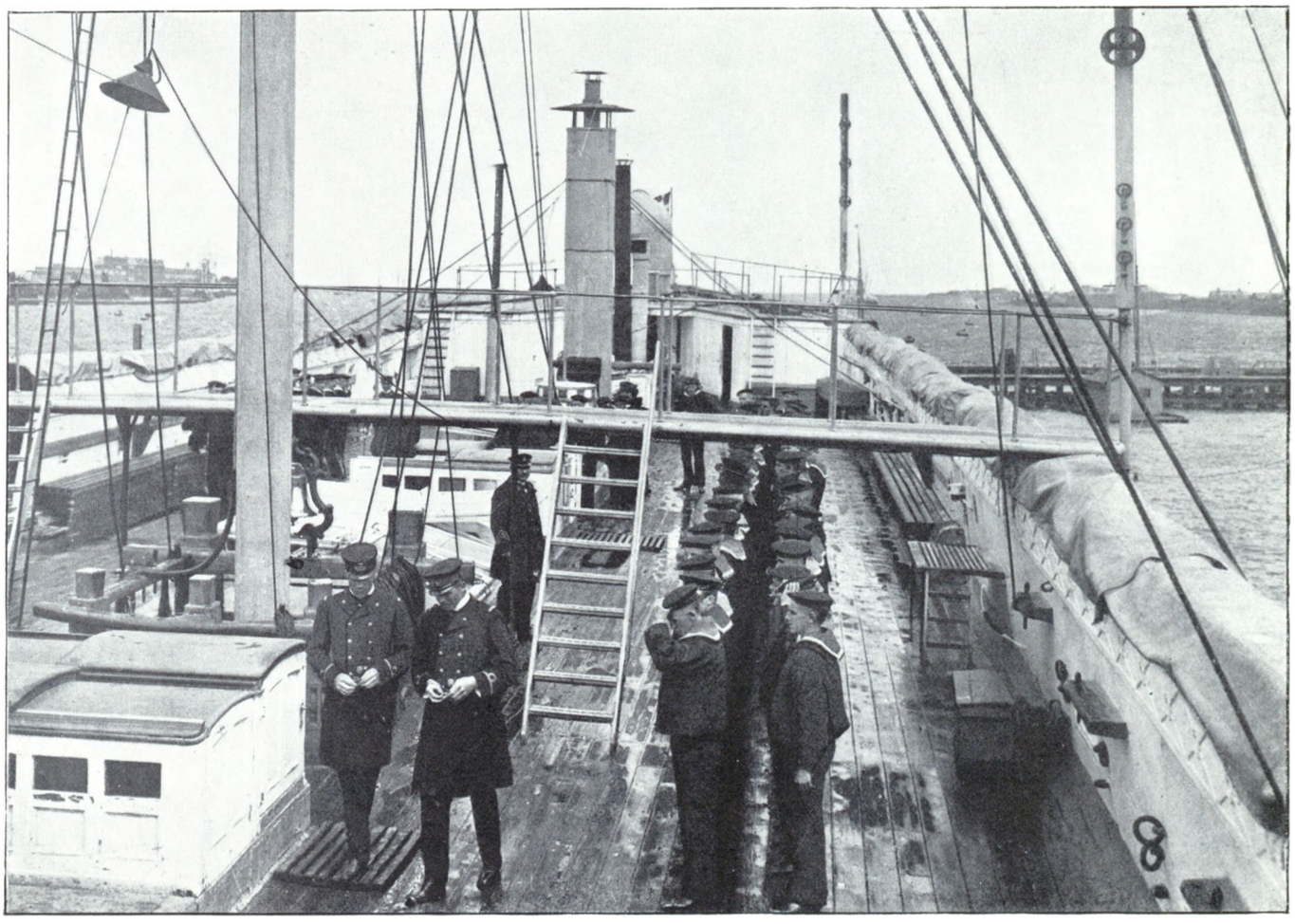

Vagtskibet „Sjælland"s Dæk. Aar 1907.

Ekvipageafdelingen.

Ved Søværnsloven af 1880 blev Værftskorpset aflost af Ekvipageafdelingen. De 2 Skippere, der hidtil havde staaet i Matroskorpset overførtes til Ekvipageafdelingen som Værftsløjtnanter. Den ene af disse var som hidtil til Tjeneste paa Takkelloftet, den anden ved Bradbænken eller Flaaden.

Arbejdet ved disse 2 Afdelinger var væsentlig det samme som i den forrige Periode.

Af større Arbejder udenfor Orlogsværftet udført af Ekvipagen i denne Periode skal nævnes:

1888 Transport af en 2. Kl.'s Torpedobaad paa Blokvogn fra Orlogsværftet til Udstillingen.

1890—92 Nedsætning ved Hjælp af den flydende Dampkran af alle Cementkisterne til Fundamentering af Middelgrundsfortet og Landsætning af de svære Kanoner til dette.

1900 Opstilling af Monumentet over Christian den IV i Nyboder.

Bevogtningen udførtes som i forrige Periode dels af Politi dels af de militære Vagter paa samme Maade som hidtil. Hovedvagten forandrede Navn til Nyholms Vagt den 8. August 1887, da Vagt- og Kaserneskibet Sjælland hejste Kommando. Sjælland havde faaet Heimdals Rejsning isat og var henlagt i Flaadens Leje ved den nordligste Ende af Hønsebroen. Samtidig ophævedes Kasernering af værnepligtige paa Søkvæsthuset, og man

Underofficersmessen i Vagtskibet „Sjælland".

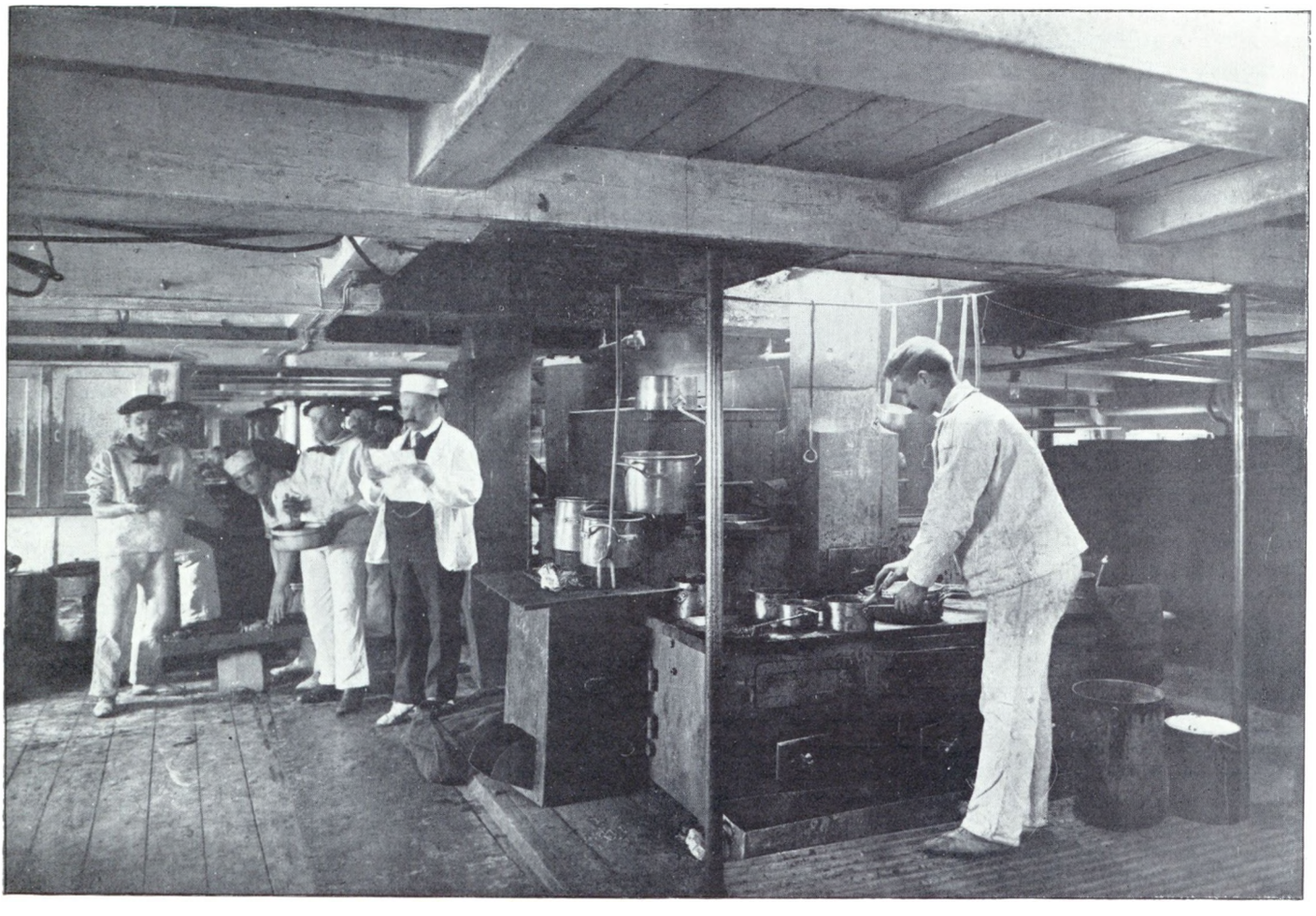

Kabyssen paa Batteridækket i Vagtskibet „Sjælland".

ophørte at anvende den gamle Dronning Marie som Kaserneskib. Hovedvagtstjenesten overgik nu til Vagtskibet, men Vagtmandskabets Størrelse og Tjeneste blev iøvrigt uforandret.

Politiet. Ved Søværnsloven af 1880 forøgedes dette Korps for Orlogsværftets Vedkommende til: 1 Politiassistent, 4 Overbetjente, 21 Politibetjente og 2 Reserve-Politibetjente.

Brandvæsenet. Ved Søværnsloven gik Brandmesteren, der hidtil havde været Underofficer i Værftskorpset over til at være Formand i Haandværkerkorpset og samtidig, dog kun til 1883, tillige Formand i Skomagerværkstedet.

I 1904 forøgedes Brandmændenes Antal fra 7 til 12 og samtidig bleve de uniformerede.

Tjenesten var væsentlig den samme som i forrige Periode.

Materiellet forøgedes i 1886 med endnu en Dampsprøjte og i 1894 med Dampbaaden Fremad, der er indrettet som Sprøjtebaad.

Af større Brande i denne Periode skal nævnes:

30/6 1886 Branden af Panserværkstedet paa Dokøen. Det var en stille Sommeraften, at der ved Selvantændelse opstod en kraftig Ild. Fyen, der laa i Dokken lige nord for det brændende Værksted var stærkt truet. Fra Jylland og Heimdal, der begge laa paa Rheden, samt fra Nyboder strømmede Mandskab til Assistance.

18/12 1903. Branden i Iver Hvitfeldt beliggende ved Dokøen.

Udenfor Orlogsværftet har dettes Brandvæsen assisteret:

1884 ved Christiansborg Slotsbrand.

1890 ved Kielerpakhusets Brand.

1893 ved den store Brand paa Kongens Nytorv.

Christiansborgs Slotsbrand den 3. Oktbr. 1884.

Ved Efterretningen om Slotsbranden mødte Officerer, Underofficerer og faste Folk for at tilbyde deres Assistance. Søkadetterne under Chefens Kommando rykkede ligeledes til Assistance. Da Orlogsværftets forskellige Afdelinger tog stærkt Del i Bekæmpelse af Ilden og Bjærgning af Malerier, Indbo, Arkiver m. m. skal her gives et Uddrag af Chefen for Orlogsværftet Kommandør H. G. F. Garde's Rapport til Marineministeriet over Værftets Deltagelse.

„Saasnart jeg erfarede, at en større Ildebrand var udbrudt i Byen, beordrede jeg Hjælp afgivet fra Kasernen og Underofficersskolen. Jeg sendte en Ordonans til Hovedvagten paa Nyholm med Ordre til at møde med Dampsprøjten, og jeg beordrede Premierløjtnant A. Garde til at begive sig ombord i Exercerskibet Dannebrog for at hente Mandskab til Sprøjtens Transport til Brandstedet samt til Overholdelse af Orden om fornødent. Efter at have givet disse Ordrer, begav jeg mig til Slotspladsen og tilbød Branddirektør Meyer, hvem jeg efter nogen Søgen fandt, al den Hjælp, som han ønskede, og som Orlogsværftet kunde yde. Han udtalte sin Tak, men gav forøvrigt ingen bestemt Anvisning. Paa Vejen til Brandstedet mødte jeg Ekvipagemesteren, som jeg paalagde særlig at lede Dampsprøjtens Bevægelser.

Efterhaanden som Mandskabet mødte, gik det i Gang med Redningsarbejder paa forskellige Steder, saasom i Rigsdagsarkivet, Malerigaleriet, Højesterets Arkiv m. m.; men efterhaanden som Ilden udbredte sig, concentreredes Styrken paa 4 Steder, nemlig ved Zahlkammerporten, hvor en dobbelt Sprøjte arbejdede, ved Slottets nordre Side ud imod Slotspladsen, hvor Dampsprøjten kom til Virkning omtrent Kl. 11 efter i længere Tid at have været uvirksom paa Grund af et Bræk paa Maskinen, paa Taget af Slotskirken og ved Thorvaldsens Musæum. Da Hans Majestæt Kongen, til hvem jeg meldte mig, saasnart jeg erfarede hans Ankomst, befalede mig til at lade hente Sejl fra Orlogsværftet for dermed at bedække Taget paa Musæet, lod jeg Ekvipagemesteren begive sig til Værftet for at iagttage det fornødne desangaaende; men da jeg samtidig indsaa Nødvendigheden af at skaffe rigelig Vand til at overøse disse Sejl med, saafremt de ikke skulde stifte mere Ulykke end Gavn, søgte jeg af yderste Evne at etablere en regelmæssig Vandlangning op paa Musæets Tag. Heldigvis skagede Vinden sig rundt, da Faren nærmede sig Musæet, og det var vistnok denne Omstændighed, som var den væsentligste Aarsag til Bygningens Frelse. Da der i Løbet af Aftenen blev Tale om at anvende Sprængninger for at begrænse Ilden, sendte jeg en Officer til Søminevæsenet med Ordre til at forberede en saadan Sprængning. Captain Lund mødte ogsaa efter meget kort Tids Forløb med Minen og Mandskab, men da Faren ved den forandrede Vindretning afledes fra Kirke og Musæum, blev der ingen Brug for flere Sprængninger end den, som Ingeniørkorpset allerede havde foretaget.

Efter saaledes at have givet en almindelig Oversigt over Begivenhedernes Gang skal jeg nærmere omtale de forskellige Afdelingers Virksomhed, idet jeg skal udelade alle Tidsangivelser, da der i Følge Sagens Natur ikke er lagt synderligt Mærke til Tiden, navnlig for den første Del af Episoden.

A. Fra Kasernen afsendtes under Kommando af Pr. Ltnt. Schoustrup 40 Mand værnepligtige og 12 af de ældste Elever, blandt hvilke en Hornblæser. Disse Folk medbragte Kasernens Beholdning af Brandspande, Pøse og Økser. Styrken begav sig i Løb til Slottet og anvendtes først ved Redningen af Rigsdagens Arkiv. Dette Arbejde afbrødes ved at Loftet styrtede ned, hvilket tillige havde til Følge, at Styrken spredtes noget; men den største Del af Mandskabet samledes dog, da Premierløjtnant Schoustrup lod blæse Appel, og han førte det derefter ned i Kollonaden, og det fordeltes til Bjærgning fra Malerisamlingen, de kongelige Gemakker og Højesterets Bibliothek.

En Afdeling af Artilleriet, som var tilstede ved Loftets Nedstyrtning, skal have fundet Udgang ved Hjælp af Pr. Ltnt. Schoustrups Hornsignaler, idet de ved at tage hinanden i Haanden og ledede af Hornets Lyd fandt Udgangen igennem den tykke Røg. Ved Loftets Nedstyrtning blev Elev Nr. 35 Hans Rasmussen delvis begravet under de nedfaldende Dele, men kunde dog skjønt stærkt forbrændt redde sig hen til et Vindue, igennem hvilket han krøb og ved derefter at klatre langs Gesimsen, naaede han en Brandstige, ad hvilken han da frelstes. Værnepligtig af Orlogsværftets Vagtmandskab Nr. 69 Niels Pedersen maatte ogsaa søge Redning fra den brændende Sal igennem Vinduet, men da han fra Gesimsen lod sig falde ned i Gaarden, fik han Foden forstuvet og et Hul i Hovedet. Begge de Saarede bragtes paa Sygehuset og ville om kort Tid atter komme til Tjeneste.

Eleverne hjemsendtes omtrent Kl. 10 1/4 E. M. og det øvrige Mandskab begav sig til Thorvaldsens Musæum, hvor det assisterede ved Vandlangning og Udbredning af Sejl og Tæpper. Ved Sprængningen af Kirkeporten blev Premierlieutenant Schoustrup, som var beskæftiget i Nærheden af Musæets Indgang, saaret i Ansigtet af Glasstumper, hvorved han led et betydeligt Blodtab. Han blev kjørt til Kommunehospitalet, hvorfra han allerede er udskrevet og ventes til Tjeneste om kort Tid.

Kl. 10 afgaves ifølge Ordre fra Marineministeren 1 Underofficer og 15 Mand til Vagttjeneste i Marineministeriet. Kl. 3 F. M. sendtes denne Deling tilbage, medens de øvrige beordredes til Kasernen Kl. 1 1/2 F. M., da der var tilstrækkeligt Mandskab tilstede foruden dem og en regelmæssig Afløsning ikke kunde finde Sted saaledes som med de øvrige Folk.

B. Fra Exercerskibet Dannebrog afsendtes følgende Mandskab:

1. 3 Underofficerer og 60 Mand under Premierlieutenant Garde med Dampsprøjte og Sprøjte Nr. 1.

2. 1 Underofficer og 40 Mand bevæbnede med Sabler under Reservelieutenant v. d. Recke.

3. Omtrent Kl. 10 E. M., 1 Reservelieutenantselev, 1 Underofficer og 30 Mand i 2 Fartøjer efter Presseninger og Tæpper.

4. Omtrent Kl. 10 1/2 E. M. Reservelieutenantselev Scharff med 3 Underofficerer og 40 Mand i 3 Fartøjer med Ballier, Pøse og Brandspande.

5. Endelig sendtes senere paa Natten 50 Mand til Afløsning.

Dagen efter sendtes 4 Underofficerer og 30 Mand under Reservelieutenant Jensen til Flytning af Geheimearkivet og om Søndagen den 5te 1 Officer og 16 Mand til Flytning af Vinkjælderen.

Premierlieutenant A. Hovgaard kom ombord Kl. 7 1/2 paa Brandaftenen og sendtes da til Slottet for at overtage Kommandoen af Mandskabet.

Det under 1. og 2. nævnte Mandskab afsendtes hurtigst muligt efter den første Ordres Modtagelse, og af disse Folk anvendtes nogle til de medbragte Sprøjters Klargøring, medens Resten strax tog fat paa Nedbæring og Transport af Genstande, hovedsagelig Malerier, fra de forskellige Dele af Slottet, men efterhaanden, som de fordreves af Ilden, fordeltes de til Sprøjterne og til Kirkens og Musæets Beskyttelse.

Værfts Sprøjte Nr. 1 var anbragt ved Zahlkammerporten tillige med 1 af Byens Dampsprøjter og 3 andre. Paa Taget af Bygningen ledede Premierlieutenant Garde Straalen først fra Værftets Sprøjte og senere fra Dampsprøjten, medens Sekondlieutenant Carstensen ledede Slukningen i Mezaninetagen. Denne Sprøjte afgik til Værftet Kl. 6 1/2 Morgen.

Dampsprøjten opstilledes først ud for Kong Frederik den VII's Statue ved Kanalen med Slanger ind igennem Hovedporten, men først efter længere Tids Forløb, efter Ekvipagemesterens Angivelse henimod Kl. 11, lykkedes det at faa den til at virke; den flyttedes da hen imod Kirkeporten, hvorfra den virkede Resten af Natten. Kl. 8½ Morgen sendtes den tilbage, og da først forlod Ekvipagemesteren Brandstedet.

Ved begge de nævnte Sprøjters Betjening var Premierlieutenant Hovgaard tilstede og denne Officer fik paa H. K. H. Prinds Valdemars Opfordring 2 Slanger bragt op paa Slotskirkens Tag, hvor Reservelieutenant Jensen og Værftslieutenant Koefoed med en Del Folk halede Slanger op og betjente dem.

I Musæet udfoldedes der stor Virksomhed af alle: Studenter, Kadetter, Soldater, Matroser, og Hovedstyrken af Værftets Mandskab har særlig været koncentreret her, dengang Bygningen syntes truet. Ved Udbredningen af Sejl og Presenninger paa Musæets Tag var Ekvipagemesteren og Værftslieutenant Koefoed tilstede og ved Vandlangningens Ledelse udfoldedes megen Virksomhed af flere Officerer.

Foruden det Mandskab, som saaledes efter Ordre vare beskæftigede med Redning- og Slukningsarbejde, vare en stor Del Frivillige mødte.

Jeg kan ikke slutte denne Beretning uden at fremhæve den Iver, men ved Siden deraf ogsaa den Koldblodighed, hvormed alle Officerer, Underofficerer og Menige udførte deres Gerning og skjøndt jeg ikke selv kan fremhæve nogen enkelt paa en Tid, da alle gjorde deres Pligt i fuldt Maal, og det saa meget mindre, som Kræfterne vare sprødte over et saa stort Terrain, skal jeg ikke undlade at nævne de Personer, som i de forskellige Indberetninger ere omtalte som særlig flinke.

Kasernekommandanten, Commandeur Wulff fremhæver den Paalidelighed og Conduite, hvormed Premierlieutenant Schoustrup førte Mandskabet og satte det i Virksomhed, hvilket er i fuld Overensstemmelse med de fortrinlige Tjenester, han stedse har ydet ved Skolen.

Endvidere nævner Kasernekommandanten, at Premierlieutenant Bræstrup har fremhævet Militærarbejder Nr. 88 Hans Frederik Schiødt Hansen som fortjenende Anerkjendelse for Aktivitet Hurtighed og Dygtighed ved Nedtagning af Malerier.

Af de Folk, der arbejdede ved Zahlkammerporten nævnes Underbaadsmand E. Jacobsen, samt Fyrbøder Nr. 210 Chr. Sørensen og 216 E. V. Andersen som særlig ivrige og udholdende.

Da der imidlertid kan have været mange andre som i lige saa fuldt Maal har vist Iver, Udholdenhed og Dygtighed, uden at man har lagt Mærke dertil, skal jeg indskrænke mig til at anbefale, at der meddeles mig Bemyndigelse til gennem Chefen for Exercerskibet og Afdelingscheferne at udtale Marineministeriets Anerkjendelse af Officerer, Underofficerer og Meniges Iver, Udholdenhed og gode Opførsel ved de foretagne Slukning- og Redningsarbejder".

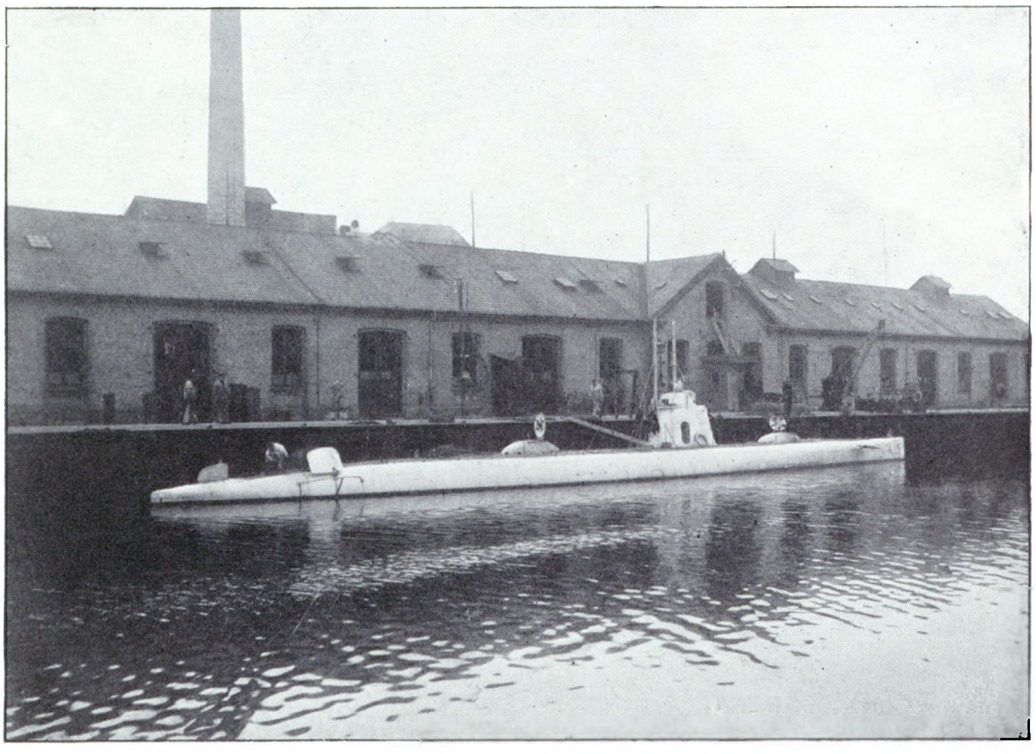

Søminekorpsets Værksted imod Søminegraven.
Ved Bolværket ses Flaadens første Undervandsbaad „Dykkeren".

Søminegraven, set sydfra.
Tilhøjre for Graven ses Søminekorpsets 1. Afdeling paa Kvintus og Minekran Nr. 3.

Flaadens Deltagelse i den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling 1888.

Ved Marineministeriets Resolution af 4. August 1887 var Overledelsen med Hensyn til al Udstilling fra Flaadens Side lagt i Orlogsværftets Haand, og de under Marinen henhørende Institu-

tioner, som ligge uden for Værftet, og fra hvilke Udstilling paatænktes, bleve af Ministeriet beordrede til for denne Sags Vedkommende at sætte sig i Forbindelse med Værftet.

En Fællesbygning for Flaadens og Hærens Udstilling blev af Udstillingskomiteen opført uden Godtgjørelse af Omkostningerne. I Overensstemmelse med et Tilbud fra Kammerherre Scavenius, der ønskede at udstille Kridtsten fra Stevns, blev dette Bygningsmateriale anvendt til Opførelsen af et Fyrtaarn, i hvilket Hanstholm nye elektriske Fyrlanterne blev anbragt i fuld Virksomhed. Den nævnte Fællesbygning bestod af 2 Sidefløje, hver især af c. 30 Meters Længde og c. 20 Meters Bredde, samt en Forbindelsesbygning, i hvilken Fyrtaarnet dannede det midterste Facadeparti; Flaadens Udstilling optog den ene Sidefløj, Forbindelsesbygningen og største Delen af den mellemliggende aabne Plads.

For at kunne vise Fyret brændende, og for at kunne holde de militære Udstillingspavilloner fuldt oplyste om Aftenen, var paa Terrænet opført et særskilt Kjedelhus med en ældre Torpedobaadskjedel og en Dynamomaskine med Motor, tilstrækkelig til at kunne drive alle de til Belysning i Flaadens og Hærens Pavilloner fornødne elektriske Lamper. Hele Installationen og Driften af Belysningen blev besørget af Søminekorpset.

Af de udstillede Genstande skal særlig fremhæves:

Skibbygning og Maskinvæsen. Parti af Krydserkorvetten Valkyrien, naturlig Størrelse, visende dets Kommandotaarn med deri opstillede Apparater, Logement for Officerer, Underofficerer og Mandskab, Sygelukaf m. m. Forskellige Modeller fra Modelkammeret. 1 Redningsbaad til Skibsbrug og 1 Dampbarkas.

Søartilleriet. Forskellige Typer af Bagladekanoner, Maskinkanoner og Mitrailleuser, Artillerimodeller, Redningsraketter med Tilbehør, Ammunition m. m.

Søminekorpset. Forskellige elektriske Minesystemer og tilhørende Instrumenter.

En Torpedobaad af 2. Klasse.

En Slæbetorpedo, et Stangtorpedoapparat.

Forskellige Typer af Whiteheads Torpedoer.

Fortætningspumper, elektrisk Lysmateriel m. m.

Takkelvæsenet. Forskellige Tovværksarbejder.

Orlogsværftets Administration, Krigsberedskab, Lønningsforhold, Arbejdstid m. m.

Der er allerede tidligere gjort Rede for Chefen for Orlogsværftets Stilling efter Søværnsloven af 1880.

Nyholms Hovedvagt set fra N. O.

Stillingen var i den her omhandlede Periode besat med følgende Officerer:

Kommandør (fra $^{8}/_{7}$ 1880 Kontreadmiral) E. F. Krieger til $^{5}/_{7}$ 1884.

Kommandør (fra $^{10}/_{11}$ 1885 Kontreadmiral) H. G. F. Garde fra $^{5}/_{7}$ 1884—$^{13}/_{12}$ 1885.

Kontreadmiral L. C. Braag fra $^{1}/_{3}$ 1886—$^{30}/_{4}$ 1892.

Kommandør (fra $^{25}/_{11}$ 1892 Kontreadmiral) C. A. Bruun fra $^{30}/_{4}$ 1892—$^{24}/_{9}$ 1899.

Kontreadmiral F. H. Jøhnke fra $^{24}/_{9}$ 1899—$^{24}/_{7}$ 1901.

Kontreadmiral G. H. R. Zachariae fra $^{1}/_{8}$ 1901.

Ved Søværnsloven af 1880 bestemtes det, at Kontorpersonalet skulde bestaa af:

1 Chef for Regnskabsvæsenet, 5 Kontorchefer, 10 Fuldmægtige og 15 Assistenter, altsaa en betydelig Forøgelse sammenlignet med den forrige Søværnslov. Hele Orlogsværftets Regnskabsvæsen blev centraliseret. Det kom til at bestaa af et Centralkontor med Bogholderi, Magasinkontor og Lønningskontor. Hovedmagasinet lagdes direkte under Regnskabsvæsenet, ligesom ogsaa Regn-

Nyholms Vagt og Salutbatteriet „Sextus", set fra „Elefanten".

skaberne over Flaadens og Orlogsværftets Inventariesager overgik hertil. Ordningen og Bevaringen af Gods i Søminevæsenets Magasiner og i Arsenalet, Krudt- og Granatmagasinerne var dog Regnskabsvæsenet uvedkommende og forblev henholdsvis under Chefen for Søminekorpset og Tøjmesteren. Regnskabsførelsen ved Proviantmagasinet, Fyrmagasinet og Beklædningsmagasinet sorterede som hidtil direkte under Chefen for Orlogsværftet.

Morgenmønstringen henlagdes under Regnskabsvæsenet, og Dagrapporterne udarbejdedes ved Lønningskontoret.

Krigsberedskabet. I 1889 forbedredes dette yderligere ved Krigsflaadens Inddeling i 3 Eskadrer (2 Farvands- og 1 Defensionseskadre), saaledes at hver Eskadre var paa Togt hvert 3. Aar. Den Eskadre, der sidst havde været ude, forblev da liggende krigsberedt med Chef, Officerer og Regnskabsførere til daglig Tjeneste i Skibene. Man opnaaede herved i de 6 sidste Aargange af Værnepligtige at have to uddannede Besætninger til hvert af de egentlige Krigsskibe, saaledes at man i Mobiliseringstilfælde altid vilde være i Stand til at sætte en Værnepligtig paa det Skib og saavidt muligt paa den Plads, hvor han var uddannet.

Krigsberedskabet forbedredes ved Oprettelsen af Torpedobaadskamrene, der først sorterede under Søminekorpset og senere under en særlig Inspektionsofficer ved Ekvipagen, samt ved Forøgelsen af Minebaade og disses Henlæggelse i den ny Minebaadshavn udenfor Volden mellem Kvintus og Charlotte Amalies Bastion. Endelig forbedredes Mobiliseringsforholdene ved den betydelige Udvidelse af Dokøen mod Syd, ved Forøgelsen af Kajplads og af Orlogsværftets Kulbeholdning.

Lønningsforhold. I de tidligere gennemgaaede Lønningsbestemmelser for Søværnets faste daglønnede Personel skete i den her behandlede Periode følgende Forandringer.

Ved Lov af 24. Juni 1880 blev der tilstaaet Fyrbøderne i Munderingspenge 21 Øre pr. Dag — Kalenderdag — eller ca. 76 Kr. om Aaret.

Samme Aar blev der ved Finansloven givet Dyrtidstillæg til fast ansatte Personer, der var fyldt 25 Aar, og hvis samlede Tjenesteindtægt ikke naaede 2500 Kr. Tillægget udbetaltes med 12% af de første 1200 Kr. og 6% af de efterfølgende 800 Kr., dog kunde den samlede Indtægt ikke forhøjes udover 2500 Kr. Var en Lønning forhøjet efter 1. Januar 1872, nedsattes Dyrtidstillægget med en Trediedel. Herved opnaaede det faste Mandskab en Forhøjelse af Daglønnen paa 15 à 20 Øre.

Ved Lov af 29. Marts 1893 bestemtes det, at der for 8 og 16 Aars dadelfri Tjeneste kunde tilstaaes et Tillæg af henholdsvis 30 og 50 Kr. eller pr. Arbejdsdag af 10 og 16 Øre.

I 1898 blev der ved Tillægsbevillingsloven for 1898—99 givet det daglønnede Personale et Tillæg af 20 Øre pr. Dag.

I 1901 udkom 1. Gang Lov om midlertidigt Lønningstillæg, som gav det faste, daglønnede Personel, der var over 25 Aar, et Tillæg til Daglønnen af 25—30 Øre.

Nyholms Vagt, set vestfra.
Bag Vagtbygningen ses Kasernen.

I 1902 bortfaldt Brødpengene og erstattedes med det saakaldte 40 Kr.s Tillæg, hvilket svarede til en Forøgelse i Daglønnen paa 3 Øre.

I 1905 blev der atter paa Finansloven givet et nyt Tillæg paa 20 Øre pr. Arbejdsdag, og endelig blev samtlige Lønninger fra 1. April 1907 regulerede saaledes, at alle Tillæg med Undtagelse af Fyrbødernes Munderingspenge indgik i Daglønnen, og denne afrundedes opefter, hvorved Lønningen for Arbejdsdag forhøjedes 2—7 Øre. Ved denne Regulering bortfaldt Aldersbetingelsen for Opnaaelse af Dyrtids- og Midlertidigt Tillæg, herved forhøjedes alle de unge (under 25 Aar) Arbejderes Løn 40 à 43 Øre pr. Dag. I Aarsløn betød Reguleringen en Forøgelse paa 9—24 Kr. for Arbejdere over 25 Aar og ca. 125 Kr. for Arbejdere under 25 Aar.

Den 27. Maj 1908 forhøjedes med tilbagevirkende Kraft fra 1. April s. A. Tillægget for 8 og 16 Aars dadelfri Tjeneste fra henholdsvis 30 og 50 Kr. til 96 og 192 Kr. Pr. normeret Arbejdsdag svarede dette til en Forhøjelse af henholdsvis 20 og 45 Øre pr. Dag.

Samtidig ophævedes Inddelingen af Værftsarbejdsmænd i 2 Klasser, saaledes at 2. Klasse rykkede op paa samme Lønning som 1. Klasse, hvilket gav de Oprykkede en Forhøjelse af 10 Øre pr. Dag.

Den 1. April 1909 ophævedes Haandværkernes 4. Klasse. De i Klassen værende Arbejdere rykkede derved op paa den for 3.

Klasse normerede Løn, hvilket svarede til en Forhøjelse af 25 Øre pr. Arbejdsdag.

Som man vil se, var der i denne Periode en jævn og stadig Stigning i det faste Mandskabs Lønning, dels paa Grund af Prisstigninger og dels og særlig under Paavirkning af den stadig stigende Løn til de private Arbejdere paa Orlogsværftet.

Arbejdstiden. Det foreløbige Reglement af 1868 med de i 1876 og 79 indførte Ændringer bestod til Aaret 1891. I dette Aar skete en Omlægning af Arbejdstiden, hvis væsentligste Formaal var en ligeligere Fordeling af denne paa Aarets Arbejdsdage, samtidig med at Arbejdet paa Værftet ikke begyndte tidligere end Kl. 6 FM. Den gennemsnitlige effektive Arbejdstid blev, naar Hvil og Tid til Omklædning var fradraget, 7 T. 50 M. Den næste Forandring indførtes 1898, idet den Tid, der tilstodes Arbejderne til Omklædning afkortedes til 10 M., hvorved den effektive Arbejdstid forlængedes til 8 Timer.

Allerede i 1891 havde Marineministeriet ved Skrivelse af 7. Decbr. bestemt, at Orlogsværftets Arbejdere i størst mulig Udstrækning skulde have Adgang til Arbejde i Juleferien udenfor de egentlige Helligdage. Denne Bestemmelse blev yderligere udviklet ved Marineministeriets Bestemmelse i Skrivelse af 25. April 1904, hvori det fastsloges, at disse Fridage fremtidig skulde være tvungne Arbejdsdage, idet Mandskabet fik Absent ved Udeblivelse. Bestemmelsen indgik i det reviderede Reglement af 28. Febr. 1906, der tillige bestemte, at der paa Grundlovsdagen skulde arbejdes til Kl. 11½ FM., uden at der derfor blev gjort Afdrag i Lønnen. Arbejdsdagenes Antal blev derved 302½ og den gennemsnitlige Arbejdstid 7 T. 59 M. Endelig bestemte Ministeriet ved Skrivelse af 4. Juni 1908, at der skulde tilstaas Mandskabet Sommerferie i 6 Arbejdsdage uden Afkortning.

Skolerne.

Af de i forrige Periode nævnte permanente Skoler henhørte Underofficersskolen under Chefen for Orlogsværftet indtil 4. Maj 1886, da det ved ny Skoleplan bestemtes at Skolen skulde sortere direkte under Marineministeriet. Som Kasernekommandant vedblev Chefen dog at ligge under Chefen for Orlogsværftet, indtil Kasernen evakueredes ved Kommandoens Hejsning i Vagtskibet Sjælland i 1887. Den endelige Bestemmelse om Kasernens Nedlæggelse er dog først dateret den 14. Maj 1888.

Skolen for Skibbygning og Maskinvæsen oprettedes i Henhold til Søværnsloven af 1880 og bestod til den d. 15. Maj 1903 blev forandret til Maskinskolen, hvis Elever — Ingeniørelever — ved Afgang fra Skolen fik Officersrang som Ingeniørassistenter. Eleverne fra den ny Skole fik en betydelig bedre theoretisk Uddannelse, men de naaede ikke den praktiske og haandværksmæssige Færdighed som Eleverne, udgaaet fra Skibbygning og Maskinskolen, der som Maskinassistenter kom til at deltage i alt — Maskinvæsenet vedrørende — forefaldende Arbejde.

Grovsmedien og andre Værksteder.
Længst tilhøjre Kjedelsmedien og Vejen over Frederiksholm til Nyholm.

De under forrige Periode nævnte Specialskoler fortsattes og udvidedes efter Tidens Krav, saaledes at Personellet var vel skolet og nøje kjendt med Materiellets Behandling og Betjening.

Forskelligt.

Orlogsværftet var jo en lille Verden for sig og i Almindelighed lukket for Uvedkommende. Kjøbenhavnerne saa fra Langelinie over mod Sextus med Hovedvagten med det skønne Taarn og den gamle Kran med sin karakteristiske Form og glædede sig over dette skønne Billede, og fra Kvæsthusbroen saa man over mod de stilfulde Arsenal- og Takkelloftsbygninger. Kun ved Afløbninger af de større Skibe aabnedes Portene, og Kjøbenhavnerne benyttede sig da i fuldt Maal af den sjældne Lejlighed til at komme ind og se det hemmelighedsfulde Land. Ved saadanne Lejligheder var da ogsaa Modelkammeret med sine vidunderlig dejlige Modeller aabnet for Besøgende og i Reglen et af de nyere Skibe. Paa Billedet fra 1864 ser man Kjøbenhavnerne strømme over Toldbodbommen for at overvære Panserfregatten Peder Skrams Afløbning. Ved senere Afløbninger var Adgangen over Land ad Værftsporten og med Baadforbindelse over Toldboden og Kvæsthusbroen. Ved Beddingen, hvorfra Skibet skulde sættes i Van-

Chr. Blache pinx. Tilh. Grosserer Zachariae.

Kongeskibet „Dannebrog“
og Vagtskibet „Sjælland“, hver paa sin Side af Hønsebroen ved Holmens Vagt.
I Baggrunden tilhøjre det russiske Kejserskib „Derjava“.

Russiske Matroser fra Kejseryachterne vasker Tøj paa Slæhestedet ved Saluthatterlet Sextus.

Chr. Blache pinx. *Den russiske Kejseryacht „Derjava" fortajet paa Kobenhavns Inderrhed.* Tilh. Grosserer Zachariae.

det, var bygget to lange Telte for de Indbudne, et paa hver Side af Skibet. Da Jardins Afløbningspavillon ikke længere benyttedes opstilledes et Kongetelt Vesten for Søndre Telt, i hvilket Kongen, den kongelige Familie og eventuelle Gæster overværede Afløbningen. De kongelige Herskaber afhentedes i Kongechaluppen, enten den gamle hvide med den forgyldte Neptun i Stævnen og det danske Rigsvaaben paa Agterspejlet eller i den store blaa Kongechalup, der af den russiske Storfyrsttronfølger, den senere Kejser Alexander III, blev skænket Kong Christian IX i 1872. Den gamle hvide med de røde Aarer er bygget af en ukjendt Baadebygger i Slutningen af det attende Aarhundrede og er altsaa snart 150 Aar gammel. Den har stadig været benyttet, sidste Gang ved Niels Juels Afløbning i Juli 1918. Besætningen paa Kongechaluppen var indtil for kort Tid siden iklædt en særlig Chaluproer-

sætte sig i Bevægelse, og under den forsamlede Mængdes Hurraraab gled det nu ned ad Beddingen og ud i Vandet. Svære Stoptouge (de gamle Ankertouge) forsynede med Knæktouge standsede efterhaanden Skibet, der nogle Øjeblikke senere laa stille i Flaadens Leje for straks at blive taget af Slæbebaade og bragt paa Plads og fortøjet ved Bradbænken. De kongelige forlod Værftet under Salut, de Indbudne og Tilskuerne fjernede sig, de sidste gik videre paa Orlogsværftet for at faa Lejlighed til at se og beundre alt det mærkværdige, der fandtes derude.

Et andet Billede fra Aarhundredets Slutning er de russiske Krigskibes Besøg. I Vinteren 1879 fik 3 russiske Krydsere Europa, Asia og Africa, der paa Grund af Is ikke kunde komme hjem til Kronstadt, Tilladelse til at ligge i Flaadens Leje, hvor de fik Plads mellem Pælene langs Hønsebroen. Fra denne Periode

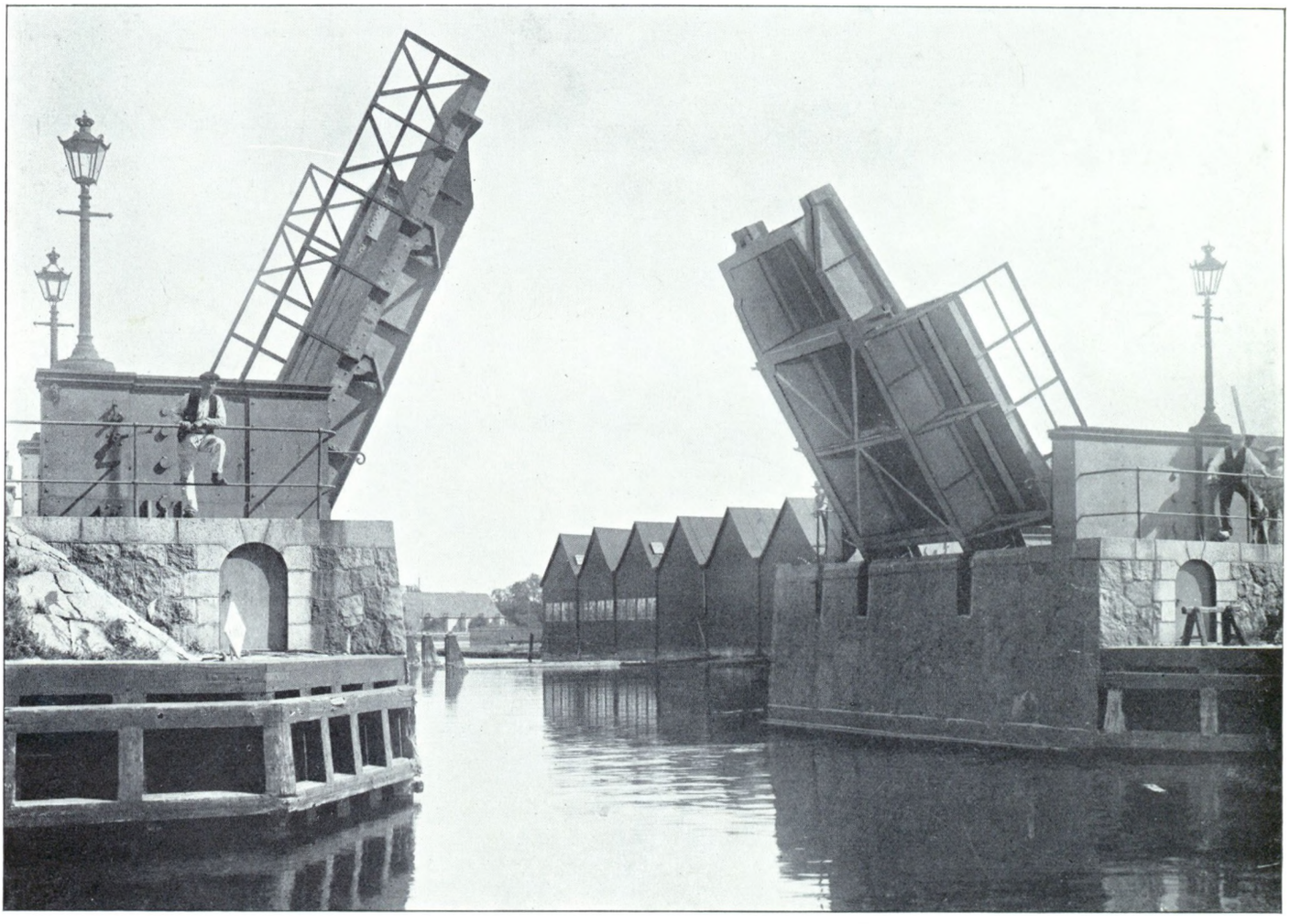

Nyholms Broen aaben. I Baggrunden ses Gavlene af Kanonbaadsskurene paa Nordsiden af Frederiksholm.

dragt. Baaden med sin rige Forgyldning, de røde Aarer og stilfulde Roning virkede baade malerisk og imponerende. Kongen blev ved Landstigningen ved Afløbningspladsen modtaget af Marineministeren, Chefen for Orlogsværftet og Værftets Myndigheder og af en opstillet Honnørvagt, Kadetkorpset m. fl. Saasnart Kongen var gaaet i Land hejstes Kongeflaget paa Teltet, Sextus og de paa Rheden liggende Orlogsskibe afgav Kongesalut. Ledsaget af Chefen for Orlogsværftet og Direktøren for Skibbygning og Maskinvæsen foretog Kongen en Tur rundt om Beddingen for at bese Skibet, der stod og ventede paa at komme ud i sit rette Element. Efter en Tale, i Almindelighed af Holmens Provst, gav Kongen Ordre til at Skibet skulde sættes i Vandet. De sidste Støtter mod Agterstevnen blev taget bort, og Laasen, der bandt Afløbningsslæden til Beddingen, blev slaaet fra. Hvis Skibet nu ikke af sig selv gav sig til at glide, begyndte man at hive rundt i Spillene indtil den Braag, der var lagt om Forstevnen var halet godt stiv. Nogle Rambukslag mod Kiler paa Forkant af Slæden var da i Almindelighed tilstrækkelig til at sætte Skibet i Bevægelse. Det begyndte at glide, først ganske langsomt, saa hurtigere og hurtigere. Røg og Damp stod op af Beddingen paa Grund af den ved Gnidningen udviklede stærke Varme. Alle Tilskuerne var grebne af Spænding og Betagelse ved at se et stort Skib er det særlig de russiske Kejserskibes Besøg, der vil blive erindret.

Lige fra Kejser Alexander III's Tronbestigelse i 1881 og til hans Død i 1894 tilbragte Kejseren næsten hver Eftersommer paa Fredensborg, og efter hans Død vedblev Enkekejserinde Dagmar at komme. Den gamle store, prægtfuldt udstyrede Kejseryacht, Hjuldampskibet Derjawa, senere Polarstjernen, og de sidste Aar, den i Kjøbenhavn byggede Kejseryacht Standart, ledsagede af den lille Zarevna og et eller flere Krigskibe pyntede op paa Inderreden. Den smukke Musik og Sang, der paa stille Sommeraftener lød udover Rheden, Yachternes smukke Ro- og Dampbaade med de høje og kjønne russiske Matroser eller Salutskuddene, der rullede hen over Vandet, naar de kejserlige og kongelige Herskaber aflagde Besøg ombord, glædede alle Kjøbenhavnerne, der i den Anledning i højere Grad end ellers spadserede paa Langelinie. Skibene og deres Besætninger følte sig hjemme i Kjøbenhavn. Fra Orlogsværftet fik de al ønskelig Assistance f. Eks. til mindre Reparationer, Kulfyldning, Vandfyldning m. m. og i den lille Havn indenfor Estakaderne ved Sextus, den senere Kasernehavn, havde de faaet anvist Plads til Tøjvadsk, Vadsk af Køjer og Overtræk og til Opsætning og Rengøring af Fartøjer. Den lille Havn frembød i de Dage et livligt og fornøjeligt Marinelivsbillede.

Tilbageblik.

Det der karakteriserer den foreliggende Periode er Udrangeringen først af Træskibene: Fregatterne, Korvetterne og Skonnerterne, og dernæst af de ældste Panserskibe og Udviklingen af Panserskibe og Torpedobaade og den dermed følgende stærke Udvikling af Artilleri, Torpedovæsen og Panser. Kampen mellem Artilleri og Panser fortsattes, men det lykkedes stadig Artilleriet at beholde den første Plads. Som Erstatning for de udrangerede lettere Skibe og mulig ogsaa under Paavirkning af „La jeune école"'s Ideer byggede vi i Midten af Perioden Krydsere, først Valkyrien og derefter 3 mindre Krydsere. Alle disse Skibe have gjort god Fyldest i ca. 30 Aar som Stationsskibe, Skoleskibe og Vinterskibe.

Det var jo, som før nævnt, med Glæde man hilste Søværnsloven af 1880 trods dens Personelmangel. Haabet om, at denne skulde blive afhjulpet, blev dog skuffet, og tilsidst helt opgivet, da den politiske Kamp paa Rigsdagen med de provisoriske Finanslove i sit Følge tog Fart fra Midten af Firserne. I Provisorieaarene byggedes som bekjendt Kjøbenhavns Landbefæstning og Middel-

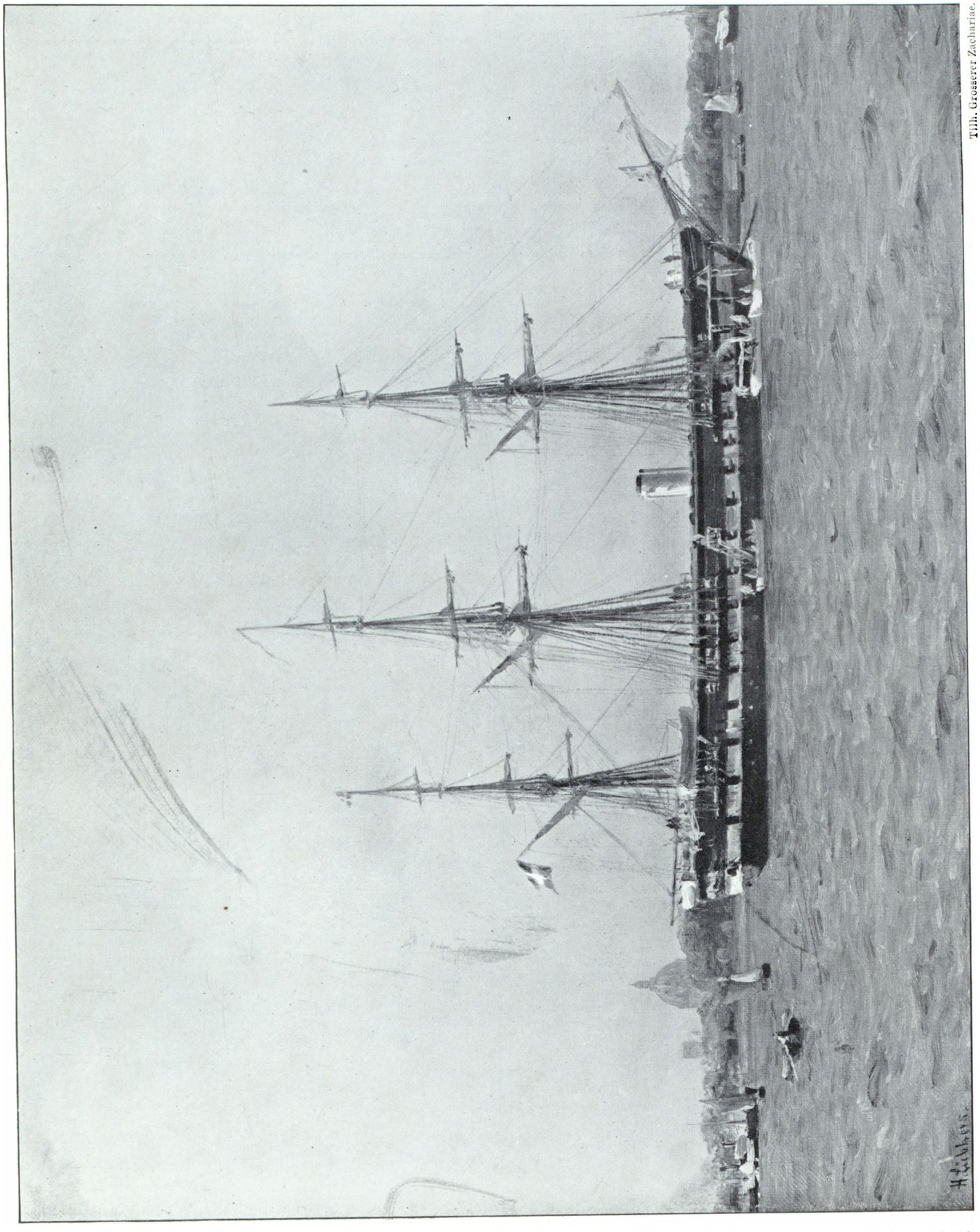

Tilh. Grosserer Zachariae.

Fregatten Jylland tlankers paa Københavns Rhed.

H. Lübbers pinx.

Kongefamilien forlader efter Panserskibet „Peder Skram"s Afløbning d. 2. Maj 1908 Orlogsværftet i Kongens Dampbarkas

(tidl. Torpedobaad Nr. 2 bygget 1878, Marineministerens Dampbarkas 1887—1902. Kongens Dampbarkas fra 1902). Tilvenstre ses Stevnen af „Peder Skram" lige efter Afløbningen. Staaende i Baaden ses Kong Frederik VIII, Dronningen (den nuværende Enkedronning) er i Færd med at gaa ombord assisteret af Jagtkaptajnen, Kommandør A. Hovgaard. Tilhøjre for denne ses Kontreadmiral, Kammerherre F. Bardenfleth. Tilhøjre for Dampbarkassen Konseilspræsident J. C. Christensen. Paa Trappen, der fører ned fra Bradbænken, ses Kronprinsen (Kong Christian X) og øverst Prinserne Harald og Gustav.

Kongefamilien forlader Orlogsværftet i den gamle Kongechalup fra c. 1780 efter Orlogsskibet „Niels Juel"s Afløbning d. 3. Juli 1918.

Siddende i Fartøjet ses fra venstre til højre: Dronningen, Kong Christian X, Enkedronningen, Prins Carl af Sverige, Prinsesse Ingeborg, Prins Valdemar, Prins Harald. Staaende agter Jagtkaptajnen, Kommandør Grove.

grundsfortet. Panserbatteriet Skjold, det første Panserskib, der byggedes efter Iver Hvitfeldt, viste, at man var gaaet bort fra den Opfattelse af Flaadens Opgaver, som var udtalt i Betænkningen af Forsvarskommissionen af 1866 — Sjællands Forsvar — til Fordel for Kjøbenhavns Forsvar mod Søsiden. Skjold var nemlig bygget som Defensionsskib og tænkt anvendt særlig paa Kjøbenhavns Sydfront med Udfalds- og Retrætelinie gennem Kallebodstrand, der tænktes uddybet. Perioden sluttede dog heldigvis med Bygningen af 3 ensartede Panserskibe af Herluf Trolle Typen, en Type, hvor man paa et beskedent Deplacement forenede betydelige saavel offensive som defensive Egenskaber. Vi havde her faaet en velegnet Skibstype, der har vakt Opmærksomhed og Anerkjendelse ogsaa uden for Landets Grænser.

Den stigende Arbejdsløn, de kostbarere Vaaben og forskellige Nedskæringer paa Budgettet bevirkede imidlertid, at Nybygningssaa Resultatet af Kommissionens Arbejde. Venstrepartiet var jo i Flertal i Folketinget og havde overtaget Ministerpladserne, og man havde Grund til at tro, at Venstres Anskuelser om Flaadens Opgaver nærlig vilde falde sammen med de Anskuelser, der nærredes af Flaadens Officerer, og var udtalte af Forsvarskommissionen af 1866. Kommissionens Arbejde trak imidlertid i Langdrag, idet den først afgav sin Betænkning den 10. Juli 1908. Medens Kommissionen arbejdede, fik man dog et Tillæg til Lov om Søværnets Ordning af 15. Maj 1903, særlig vedrørende Søværnets Skoler. Den 29. Marts 1906 nedsatte Marineministeriet en Kommission under Chefen for Orlogsværftets Forsæde med det Formaal — i Anledning af den Revision af Søværnsloven, der antagelig vilde blive nødvendig efter Forsvarskommissionens Betænkning — at fremsætte Forslag til Revision af de Bestemmelser, Orlogsværftet vedrørende, hvor Ændringer, skønnedes ønskelige.

Modelsnedkerværkstedet paa Frederiksholm, opført 1918.

kontoen paa ingen Maade var tilstrækkelig til at Flaadeplanen kunde blive til Virkelighed, ja end ikke til at det forældede Krigsmateriel kunde blive erstattet med moderne. Bygningen af Torpedobaade, hvorpaa der i Periodens første Halvdel var sat megen Kraft ind, hørte i dennes sidste 10 Aar omtrent op, der byggedes kun en enkelt lille Baad Ormen, der nærmest maa opfattes som et Forsøg.

Trods de daarlige Tider arbejdedes der dog med Liv, Lyst og Dygtighed paa Orlogsværftet, hvorom Fremskridtene ved Artilleriet og Søminevæsenet bærer tydelige Vidnesbyrd, ligesom ogsaa Personellets gode Uddannelse dels ombord og dels paa Orlogsværftet i nogen Grad bødede paa de korte Udrustninger.

Saa kom endelig Systemskiftet i Juli 1901 og Forsvarskommissionen nedsattes den 7. Marts 1902. Kommissionens væsentligste Opgave var — som ogsaa fremhævet i Loven om Kommissionens Nedsættelse — at udrede i Hovedtræk en samlet Plan til Opnaaelsen af den efter Landets Forhold afpassede og til Opretholdelsen af dets Neutralitet egnede, bedst mulige Ordning af Land- og Søforsvaret under tilbørligt Hensyn til Statens Evne til at bære de med den paatænkte Ordning følgende øjeblikkelige og stadig tilbagevendende Udgifter.

Det var med Tillid og Fortrøstning, at Søværnets Personel imødeEfter forskellige Vanskeligheder lykkedes det I. C. Christensen som Forsvarsminister at faa vedtaget Forsvarslovene i September 1909. Lovene stadfæstedes den 30. Septbr. 1909 og var for Søværnets Vedkommende følgende:

Lov om Søværnets Ordning,
Lov om en extraordinær Bevilling til Anskaffelse af Søkrigsmateriel,
og Lønningslov og Lov om Søtillæg.

3die Periode.

Ved de militære Love af 30. Septbr. 1909 afsluttedes mange Aars Strid om Forsvarssagen og deraf følgende Usikkerhed i Udviklingen. For Søværnets Vedkommende betød Søværnsloven et vigtigt Skridt fremad. Loven byggede videre paa den Grund, der var lagt ved Søværnsloven af 1880, idet dog forskellige Mangler ved denne Lov blev afhjulpne. Saaledes indførtes nu en øverste Kommandomyndighed ligesom i Hæren, idet Viceadmiralen blev Kommanderende Admiral, hvorved man opnaaede allerede i Fredstid at give ham Indflydelse paa og Ansvar for Personellets Uddannelse og Anvendelse og Materiellets Beskaffenhed. Samtidig oprettedes Flaadens Stab, hvorved man skabte det savnede Hovedorgan for Krigsforberedelsen. Af andre Forbedringer, der var

en Følge af Loven, skal nævnes Udvidelsen af Personellet, der jo ikke var tilstrækkeligt ved den forrige Søværnslov.

Ved Loven fastsattes en Flaadeplan, i Følge hvilken Flaaden deltes i en „Linie", en „Reserve" og „Skibe til særlige Øjemed". Linien skulde bestaa af 4 Kystforsvarsskibe, 24 større Torpedo- og Undervandsbaade, 2 Mineskibe m. m. Reserven af Krydsere, ældre Skibe og Fartøjer.

Ved Orlogsværftets Administration og Organisation skete ingen væsentlige Forandringer.

Af andre Forandringer, der var en Følge af Loven skal nævnes Sammendragning af Matroskorpset og Søminekorpset til Matros- og Søminekorpset, samt at „Maskinskolen" blev forandret til „Ingeniørelevskolen", hvilket sidste dog kun var at betragte som en Navneforandring.

Samtidig med Søværnsloven stadfæstedes ogsaa Lov om en extraordinær Bevilling til Anskaffelse af Søkrigsmateriel, særlig Torpedobaade, Undervandsbaade og Miner, hvorved der stilledes 6,300,000 Kr. til Raadighed, heraf 2 Mill. i Finansaaret 1909—10 og 1/3 af Resten i hvert af de følgende 3 Finansaar. Ved det Normalbudget, der fulgte med Søværnsloven forhøjedes Nybygningskontoen fra 1,200,000 Kr. til 1,536,000 Kr. og Udrustningskontoen fra 840,000 Kr. til 1,400,000 Kr. Disse efter vore Forhold store Bevillinger medførte en betydelig forøget Virksomhed paa Orlogsværftet, hvor der i de følgende 5 Aar arbejdedes med Kraft og Energi for at afbøde de forskellige Mangler, hvilket vil fremgaa af nedenstaaende Oversigt over det udførte Arbejde ved Orlogsværftets forskellige Afdelinger.

Skibbygning og Maskinvæsen.

Aar	Tilgang ved Nybygning eller Køb, Ombygninger	Afgang ved Udrangering, Salg eller Ophugning
1909	Undervandsbaad Dykkeren købt hos Fiat San Giorgio i Spezzia.	
1910		Vagt- og Kaserneskibet Sjælland solgt til John Forbæchs Eftf. til Ophugning.
1911	Mineskibet Lossen. Torpedobaad Søridderen købt hos Yarrow & Co. Torpedobaad Tumleren købt hos Schichau. Undervandsbaad Havmanden købt hos Whitehead. Undervandsbaad Havfruen.	Kaserneskibet Niels Juel ophugget.
1912	Torpedobaade Vindhunden og Spækhuggeren. Torpedobaade Flyvefisken og Søulven bygget hos Burmeister og Wain. Undervandsbaad Thetis købt hos Whitehead.	Panserskibet Odin solgt til Tidemann i Rotterdam, Gorm til Gebr. Beermann i Stettin. Kanonbaad St. Bælt og Øresund udgik og forandredes henholdsvis til Oliedepotskib Nr. 1 og Kuldepotskib Nr. 1.
1913	Torpedobaade Hvalrossen og Delfinen. Undervandsbaad 2den April bygget hos Whitehead, skænket til Søværnet af Forsvarsindsamlingen 1913. Undervandsbaad Najaden. 2 første Flyvebaade Maagen og Ternen købt hos Donnet Lévêque, Paris.	Krydser Hekla udgik og indrettedes til Logis- og Depotskib for Undervandsbaadene, blev taget i Brug 7. Jan. 1914.
1914	Torpedobaad Sværdfisken. Undervandsbaad Nymphen. Flyvebaad Maagen II og III bygget paa OV. 21. Sept. blev Kølen lagt til Niels Juel.	
1915	Undervandsbaade Ægir og Ran. 2 Flyvebaade.	
1916	Undervandsbaad Triton og Neptun. Torpedobaad Springeren. Tender Fenris og Bugserbaad Fremad II købt i Holland. Kanonbaad Grønsund ombygget til Værkstedsskib for Undervandsbaade. 6 Flyvebaade.	9. Oktbr. blev Undervandsbaad Dykkeren paasejlet i Sundet og sank, optaget og indbragt paa O. V. 13. Juni 1917 udgaaet og ophugget.
1917	Torpedobaade Støren, Søløven, Søhunden, Havhesten, Narhvalen. Undervandsbaad Galathea. Inspektionsskib Diana bygget hos Gebr. Bodewes Holland. 10 Flyvebaade	
1918	Torpedobaad Makrelen og Nordkaperen. Minekran Nr. V. 8 Flyvebaade og Flyvemaskiner. 6 Flyvemaskiner købt i Tyskland.	
1919	Torpedobaad Sælen og Havkatten. Minekran Nr. VI. 6 Flyvemaskiner.	Panserskib Iver Hvitfeldt solgt til Phillipsen & Co., Kbhvn., senere Stationsskib i Tanjang Priok, Batavia. Kanonbaad Falster solgt til Arentz Kbhvn., forandret til Sandpumper.
1920	Patrouillebaad Nr. 1 købt af engelske Marine. Undervandsbaad Rota. Stationsskib Fylla købt af engelske Marine.	Kanonbaad Lille Bælt udgaar, omdannes til Kuldepotskib Nr. 2.
1921	købt 5 Flyvemaskiner fra England.	Kanonbaad Guldborgsund udgaaet, ophugget 1922. Samtlige Torpedo- og Patrouillebaade bygget før 1888 samt Torpedobaad Springeren udgaaet og bortsolgt til Ophugning.
1922	Undervandsbaad Bellona. Transportskib Hermod. 2 Hydromonoplaner.	

For andre Statsvirksomheder og private er bygget:

For Statsbanerne: Dampfærgen Fyn afleveret Jan. 1920.
„ „ Dan „ Foraar 1921.

For Postvæsenet: Motorfærge Næssund afleveret April 1920.

For St. Nord. Telegrafselskab: Kabeldamper Edouard Suenson afleveret 1922.

For Havundersøgelses-Selskabet: Dampskibet Dana ombygget 1921—22.

Ved Baadeværftet er der bygget følgende Redningsbaade:

Efter 1880 59 Roredningsbaade til det danske Redningsvæsen.
— — 4 — — — svenske —
— — 2 — — — portugisiske —
Efter 1914 10 Motorredningsbaade til det danske Redningsvæsen.
— — 1 — — — hollandske —

Bygningsvæsenet.

1909:

Værftsbroen nedrives og erstattes med en Dæmning. Der opføres et Bageri ved Kasernen. Mærsehuset paa Frederiksholm ombygges og afgives til Magasin for Vagerværsenet.

1910:

Hovedreparation af Ophalerbeddingen. Der anlægges en elektrisk Centralstation for OV. i Maskinværkstedets Maskinhus.

1911:

Der opføres en Bygning til Torpedomagasin og Torpedobaadskamre paa Vestsiden af Nyholm og opføres 3 Anlægsbroer for Torpedobaade udfor denne Bygning. Der bygges en Flydeport til Tørdokken, hvorved denne forlænges 10,25 m.

1912:

Kabelmagasinet paa Kvintus udvides. Det gamle dobbelte Vinkeltag paa Planbygningen nedbrydes. Dannebrogs Anker opstilles i Kasernegaarden og Fregatten Niels Juels Gallionsfigur anbringes ved Hovedmagasinets sydlige Gavl.

1913:

Planbygningens Tag ombygges og løftes, Bygningen indrettes til at kunne rumme 5000 Tons Kul. Der indlægges elektrisk Lys i alle Værksteder og Magasiner. Der uddybes en ny, 100 m bred, Skydebane for Torpedoer ved Søminestationen i Bramsnæsvig, hvorved man kan skyde c. 10000 m.

1914:

Radiostationen udvides. Der anlægges en Fodboldbane paa Arsenaløen.

1915:

Der indrettes Ophalingsbeddinger for Undervandsbaade i Torpedobaadsskurene og indrettes Artilleriværksted i Granatmagasinet (gamle Gymnastiksal) ved Arsenalet.

1916:

Der opføres en Arbejds- og Depotbygning for Undervandsbaadene.

Nyholms Kran og Planbygningen inden sidstnævntes Ombygning 1913. Den gamle Smedie.

Nyholms Kran og Planbygning efter sidstnævntes Ombygning 1913.

Nyholms Krans Hovedreparation, 1922.
Den flydende Kran med Forlængelsesben anbringer Rejsebuk paa Kranens Top.

Nyholms Krans Hovedreparation, 1922.
Den flydende Kran anbringer den første Hovedbjælke paa Kranens Top.

Nordre Masteskure nedrives. Paa Grunden opføres det nye Maskinværksted paa Frederiksholms Nordvesthjørne. Der opføres et nyt kemisk Laboratorium paa Arsenaløen. Gasbelysning paa Orlogsværftets Veje forandres til elektrisk Belysning. Der indrettes et Periskopværksted i Lanternemagasinets Nordende.

Paa Lossepladsen syd for Kvinti Lynette indhegnes og planeres et ud i Sundet opfyldt Areal paa 12000 □ m til Flyvebaadsstation. En Hangar, en Værkstedsbygning og en Barak flyttes hertil fra Flyvepladsen paa Christianshavns Fælled. Der opføres en ny Hangar (C) og en Bro til Udsætning af Flyvebaade, samt Hangar (D. E).

Der opføres en Arbejdsbygning for Ekvipagen paa Dokøen, et nyt Kabelmagasin i Volden ved Kvintus, et Patronmagasin i Charlotte Amalies Bastion og et nyt Minemagasin i Kurtinen mellem Charlotte Amalies og Frederiks Bastioner. Der indrettes Skolelokale for Radioskolen i den sydlige Ende af Gamle østre Takkelladsbygning. Den sydlige Afdeling af søndre Masteskure paa Frederiksholm indrettes til og afgives til Magasin for Vagervæsenet.

1917:

Der bygges et Montageværksted for Flyvemaskiner og et nyt Støberi paa Frederiksholm og et Akkumulatorstøberi paa Nyholm. Den ny Kontorbygnings Vestfløj udvides til Arkiv for Fabriksafdelingen, Tegnestue m. m. Der indrettes Tvistrenseri i det tidligere kemisk Laboratorium paa Dokøen, og der bygges Oliebeholdere paa Arsenaløen. — Paa Flyvebaadsstationen bygges en ny Hangar (F). Der bygges et Slæbested og udgraves Rende til Udsætning og Optagning af Flyvebaade.

1918:

Der bygges et Modelsnedkeri paa Frederiksholm. Det gamle Maskinværksted ombygges til elektrisk Værksted. Der bygges en Tilbygning til Gymnastikhuset, for at dette kan benyttes til Lazaret under Epidemier. Der opføres Hærderi og Værktøjsmagasin ved det ny Maskinværksted. Der opføres en Officersbarak paa Flyvebaadsstationen.

1919:

Der opføres en Tilbygning til ældre Kontorbygnings vestlige Gavl til Regnskabsvæsenet. Smedeværkstedet, der var brændt i Februar 1918 genopføres og der bygges en ny Kleinsmedie (Fileværksted) ligeoverfor.

Der opføres et Brevduehus, en Forlængelse til den ældre Mandskabsbarak, en ny Mandskabsbarak samt en ny Hangar (G) paa Flyvebaadsstationen.

Marketenderiet paa Frederiksholm udvides, og Tvistrenseriet paa Dokøen omdannes til Vadskeri. Værftets Begrænsning ved Kongeporten flyttes ca. 60 m mod Syd indtil Gennemskæringen for Revshalevejen.

1920:

Der bygges et Skur for Fyrvæsenet til Klargøring af Lystønder paa Arsenaløen. Der anlægges en Idrætsbane paa Frederiksholm. „Dannebrogs" Gallionsfigur, der blev beskadiget ved Smediens Brand i 1918, blev efter at være restaureret atter opstillet foran Kleinsmedeværkstedet.

1921:

Større Ombygning i Hovedmagasinsbygningen (Sejlloftet). Der opføres en Politibygning ved Værftsporten med Anvendelse af de gamle Vagtsbygninger og Gasmaalerhuset samt en Hundegaard for Politihunde.

Paa Flyvebaadsstationen udvides Arealet betydeligt, der opføres en ny Hangar (H), Skolebarak og Kogehus. Den fritstaaende Del af Nyholms Kran nedtages.

1922:

Nyholms Kran hovedrepareres og dens fritstaaende Del fornyes. Tømmerarbejdet blev udført af Tømmermester Kornerup-Koch.

Gamle Smedie, Orlogsværftets ældste Bygning, opført 1736 nedrives og Pladsen planeres.

Nyholms Krans Hovedreparation, 1922.
Toppen anbragt paa Plads. Rejsebukkene endnu ikke fjærnede.

Søartilleriet.

Ved Søværnsloven skete kun faa egentlige Forandringer ved Organisationen. Stillingen som Chef for Artillerikorpset, der indtil 1905 havde været en af Tøjmesterens Funktioner, udskiltes, men Stillingerne blev dog snart efter atter forenede, og den i 1868 oprettede Stilling som Generalinspektør for Søartilleriet, som Artillerigeneralen havde beklædt, blev ophævet.

Ved Lov om extraordinær Bevilling var det særlig Torpedovæsenet, Undervandsbaade og Minevæsen, der skulde nyde godt af

Pengene. For Soartilleriets Vedkommende blev det derfor i Begyndelsen af Perioden udelukkende mindre Kanoner til Torpedobaade, Undervandsbaade og Mineskibe m. fl., særlig 75 mm P. K., der anskaffedes fra Hærens Kanonfabrik, og med hvilke der afholdtes de sædvanlige Prøver. Senere anskaffedes fra Bofors i Sverige Reservekanoner, saavel 24 cm. som 15 cm. til Kystforsvarsskibene.

Fra 1915 afholdtes Prøver med Antiluftskyts, hvorefter dette Artilleri installeredes dels i Kystforsvarsskibene og Undervandsbaadene og dels i Land.

Omtrent samtidig erstattedes Antitorpedobaadsskytset i Herluf Trolle og Olfert Fischer, der bestod af 57 mm og 47 mm P. K. med 75 mm P. K.

Artilleriet til Niels Juel 10 Stk. 15 cm PK. L/45 og 2 Reservekanoner leveredes fra Bofors i Sverige. Proveskydning og Indskydning af disse Kanoner blev foretaget i 1922 paa Skydepladsen ved Bofors.

Selv om denne Periode saaledes ikke bragte Soartilleriet noget af det egentlige svære Artilleri, saa er der paa andre Maader sket vigtige og væsentlige Forbedringer ved Materiellet, saaledes skal nævnes, at man efter forudgaaende grundige Forsøg indførte Brisantgranater. Disse Forsøg afsluttedes allerede i 1906 efter at man, da man var klar over, at den for omtalte Sprængning af Kanonen i Møen og Sprængning af en 15 cm K. i Rolf Krake skyldtes Brandrøret, havde indført det ved Søartilleriet af Bastrup og Mentz konstruerede Sikkerhedsbrandrør, der stadig anvendes og ogsaa er indført i Hæren. Afstandsmaalere efter Coincidens Princippet indførtes allerede 1896 til Prøve. De blev efterhaanden forbedrede og indførtes nu efterhaanden i forskellige Størrelser i alle Flaadens Skibe, først leveret fra Barr and Stroud senere fra Zeis. I Slutningen af Perioden overgik man fra Coincidens Princippet til Stereoprincippet, der forsøgsvis er indført i Niels Juel. For at fremme Betjeningsmandskabets Uddannelse indførtes Hurtigladningsapparater, Dotterapparater, bevægelig Platform m. m. Foruden de alt nævnte Forsøg afholdtes Forsøg med forskellige Slags Patronhylstre og med Nat- og Dagtracere, hvorefter disse indførtes. I Slutningen af Perioden afholdtes i Forbindelse med kemisk Laboratorium Prøver med Taageudviklingsapparater.

I Artilleriværkstedet og Laboratoriet fortsattes og udvidedes Arbejdet, hvorfor Værkstedet fik en yderligere Udvidelse, idet den gamle Gymnastiksal blev omdannet til Værksted.

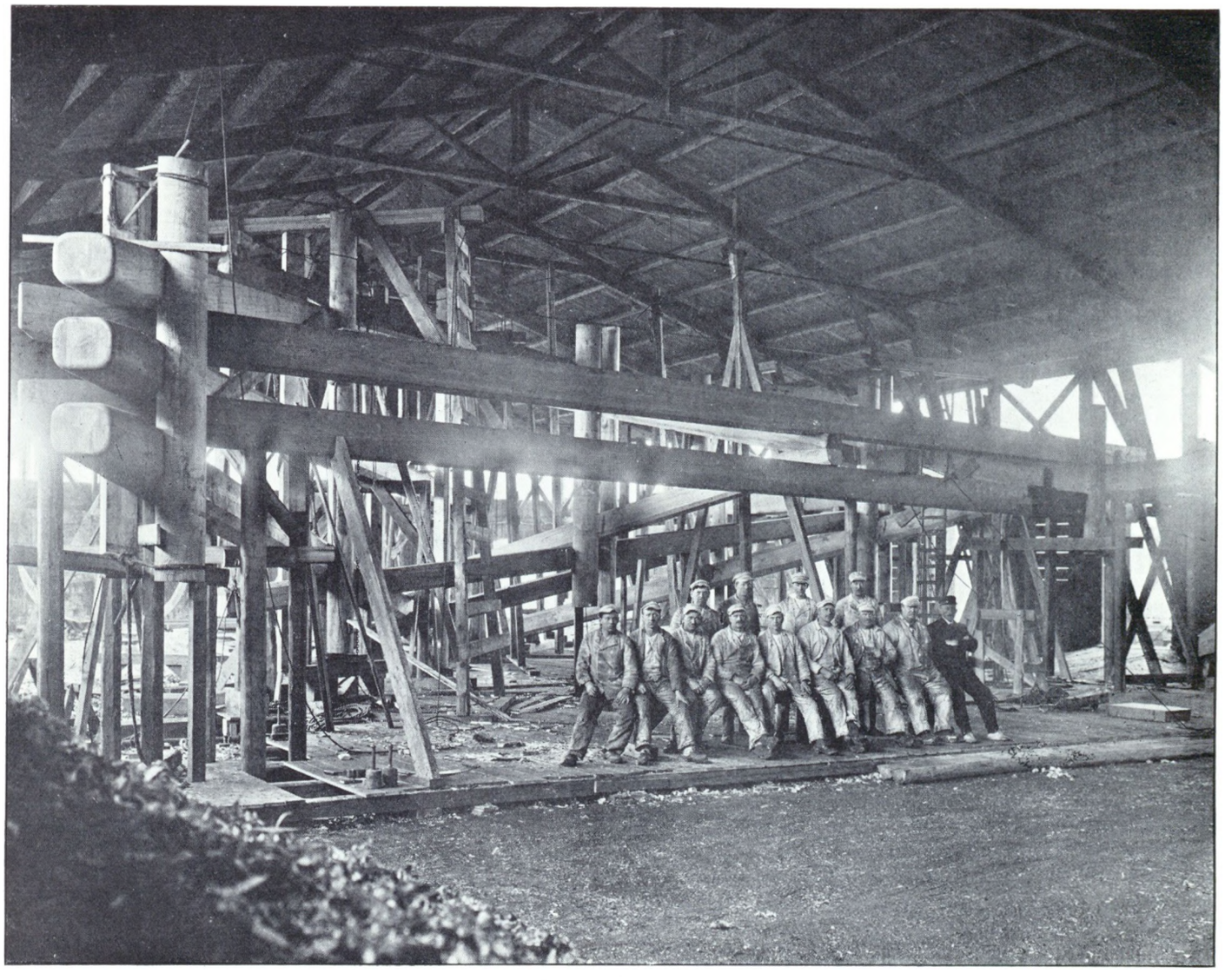

Nyholms Krans Hovedreparation, 1922.
Krantoppen tilpasset og samlet i det indre af Planbygningen.

Lige fra 1905 er alle Affutager til 75 mm Kanoner og nedefter konstruerede ved Soartilleriet og fremstillede i Værkstedet, medens Kanonerne, der ogsaa er konstruerede ved Soartilleriet, er fremstillet paa Hærens Tøjhusværksted

I 1921 blev paa Arsenalet i Vaabensalen indrettet et Marinemuseum, hvor man ved at samle, hvad der fandtes ved de forskellige Afdelinger paa Orlogsværftet, har skabt en meget righoldig og interessant Samling af udrangerede Vaaben og andet Krigsmateriel samt Materiel fra Kompasvæsen, Værksteder og Genstande af historisk Betydning.

Matros- og Sominekorpset.

Ved Soværnsloven af 1909 ophævedes Matroskorpset som selvstændigt Korps og henlagdes under Matros- og Sominekorpset som dettes 3. Afdeling. Den Omstændighed, at Sejl og Rejsninger efterhaanden vare saa godt som forsvundne i Flaadens Skibe, bevirkede ganske naturligt, at Matroskorpsets Virksomhedsomraade var bleven betydeligt formindsket. Man havde i Overgangstiden bodet noget herpaa ved at henlægge alt Signalvæsen til dette

Korps, men fandt nu Tidspunktet egnet til at sammendrage det med Søminekorpset. De yngre Underofficerer i det ny Korps vil ganske naturligt aldrig opnaa den manuelle Færdighed i Sømandsarbejder, som Matrosunderofficererne var i Besiddelse af, en Færdighed som var opnaaet gennem fortsat personligt Arbejde paa Takkelloftet, men foreløbig kunde man leve paa den Dygtighed og Erfaring som Matroskorpsets Underofficerer ved Sammendragningen var i Besiddelse af. Det tekniske Personel, der hidtil havde hørt til Søminekorpsets Depot, Sominemestre og Søminеassistenter m. fl., overførtes til Maskinkorpset, hvorfra de atter kunde afgives til Tjeneste ved Søminekorpset.

Søværnsloven og Loven om extraordinære Bevillinger gav meget Arbejde og stærkt forøget Virksomhed saavel til Søminekorpsets Værksted, 1. og 2. Afdeling som til Sprængstofafdelingen.

Værkstedet fremstillede alle de paa Grund af Nybygning af Torpedo- og Undervandsbaade nødvendige Udskydningsapparater og de hertil hørende Torpedoer. Samtidig hermed fremstilledes Miner og Mineankre, Udlægningsapparater til Miner, Minestrygere, Minefangere, Vandtrykkontaktcylindre m. m.

De forøgede Udrustninger og deraf følgende større Skydning med Torpedoer medførte samtidig et stærkt forøget Eftersynsarbejde af alt Materiellet.

I 1917 gik man over til fuldstændig elektrisk Drift af Værkstedet.

1. Afdeling. Materiellet forbedredes og alle Spærringer ved Kjøbenhavn omordnedes og blev skudt længere frem paa Grund af Bygningen af Saltholmflakfortet. Forsøg afholdtes for at fastslaa en forbedret Udlægningsmetode og Agterudlægningsapparater installeredes saavel i Lossen, som i Minebaade og større Torpedobaade. Lige fra Periodens Begyndelse og til Slutningen af Verdenskrigen afholdtes Forsøg med Minesprængningsapparater, Minefangere, Minestrygere og Minetrawl, indtil man havde fundet det bedst egnede Materiel. Ligeledes paabegyndtes og fortsattes Forsøg med Dybdebomber og fra 1920 tillige med Paravanes.

Under Sikringsstyrkens Formering fra 1. August 1914 til November 1918 var samtlige Minespærringer i Sundet og Bælterne udlagte og under Betjening. Saavel ved Udlægningen som ved den daglige Betjening og Vedligeholdelse, der ofte udførtes under særdeles vanskelige Forhold, præsteredes et udmærket Arbejde af Afdelingen, og dens Materiel skuffede ikke de Forventninger, der stilledes til det.

2. Afdeling. Virksomheden fortsattes ogsaa her i stærkt stigende Tempo i Periodens første Aar. Allerede i 1903 var man ved Afdelingen begyndt med Forsøg paa at forøge Torpedoens Distance ved at opvarme Luften inden den lededes ind i Drivmaskinen. I 1909 var disse Forsøg heldig afsluttede, og man begyndte nu paa Indførelse af „Varmluftstorpedoer" dels ved Bygning af ny Torpedoer og dels ved Forandring af ældre. Skydebanen i Bramnæsvig blev derved for kort, en ny Bane, 100 m bred, blev udgravet fra Stationen nordefter, hvorved man blev i Stand til at afholde Skydninger helt ud til 10000 m. Samtidig afholdtes Forsøg til Gennembrydning paa forskellig Maade af Torpedonet, Forsøg med Sidestyrer indrettet til Vinkelskydning m. m.

Den 31. Oktbr. 1919 bestemte Marineministeriet, at Stangtorpedomateriellet, der allerede paa dette Tidspunkt var forældet, skulde udgaa.

Sprængstofafdelingen. Den store Forøgelse af Torpedoer og Miner gav ogsaa rigelig Arbejde til denne Afdeling. I 1913 afholdtes sammenlignende Forsøg med forskellige Sprængstoffer for at finde det til Ladninger i Torpedoer og Miner bedst egnede.

Under Verdenskrigen var denne Afdeling stærkt optaget af at modtage, uskadeliggjøre og eventuelt aflade ilanddrevne eller drivende fremmede Miner. Af saadanne er der i Tidsrummet 1914—22 uskadeliggjort c. 10000 Stk.

Radiotelegrafstationen paa Orlogsværftet fik fuld Døgntjeneste fra 1911. Der afholdtes Forsøg med Radioapparater af Poulsens System, der installeredes i forskellige af Skibene. I Tidsrummet 1914—16 installeredes Radiostationer i saa godt som alle Skibe, Torpedobaade, Undervandsbaade m. m., og der afholdtes Forsøg med Retningsfinder.

Ekvipageafdelingen.

Som nævnt ophørte Ekvipagemesteren som en Følge af Søværnsloven med tillige at være Chef for Matroskorpset og Takkelmester. Takkelloftet overgik i den Anledning den 1. April 1910 til Direktøren for Skibsbygning og Maskinvæsen. Ved den egentlige Ekvipageafdeling fortsattes Arbejdet som hidtil og bestod af foruden almindelig Havnetjeneste, Skibes Fortøjning og Forhaling, større Transporter af svære Genstande tillige af Assistering ved Dokninger, Afløbninger m. m.

Af større Arbejder paa Orlogsværftet foruden ovennævnte skal nævnes: Rejsning af Master til Radiotelegraf, Rejsning af Kranmaster ved Bedding Nr. 1 og 2 og Assistance ved Opsætning af den fritstaaende Del af Nyholms Kran.

Udenfor Orlogsværftet er samtidig udført meget betydelige Arbejder særlig ved Hjælp af den flydende Dampkran. Blandt disse skal nævnes: Indsættelse af Dieselmotorer i de første Motorskibe for Burmeister & Wain, Indsætning af Maskiner og Kedler for de private Skibsbyggerier i adskillige Nybygninger. I 1908 optog Orlogsværftets flydende Kran et Lokomotiv, der var styrtet i Vandet ved Orehoved Færgeleje, senere fjernedes Broklapperne fra gamle Knippelsbro, der opsattes Kanoner paa Dragør Fortet. Den ved Taarbæk den 2. Maj 1918 strandede Torpedobaad, der stod klos i Land med en stor Sten op gennem Bunden, blev taget af Grunden og bragt til Orlogsværftet. I 1919 assisterede Kranen ved Havneudvidelsen mod Nord ved Nedsætning af 19 store Cementblokke, der hver vejede 75 Tons. I 1921 monteredes ved Hjælp af den flydende Dampkran, der havde faaet paasat Forlængelsesben, den store nye Kran paa Burmeister & Wain's Skibsværft. Samme Aar indsatte Kranen for Kockum i Malmø 4 Stk. 28 cm Kanoner i det svenske Panserskib Gustav V. Hver Kanon vejede 61 Tons. I Efteraaret 1921 rejstes med Kranen ved Gjedser en Fyrbaake, der paa Grund af Paasejling af Dampfærgen var væltet paa 6 m Vand. Baaken vejede 219 Tons.

Bevogtningen udførtes som i forrige Periode. Den 20. Juni 1910 blev den nye Kaserne taget i Brug. Samme Dag strøg Vagt- og Kasserneskibet Sjælland Kommando og Mandskabet overgik til Kasernen, der overtog Vagtskibets Funktioner, ogsaa hvad Bevogtningen angik, indtil de militære Vagters Inddragelse den 1. April 1922 i Følge Marineministeriets Skrivelse af 20. Febr. s. A.

Politiet. Ved Søværnsloven 1909 forblev Politiets Størrelse og Sammensætning uforandret. Paa Grund af Indførelsen af 8 Timers Arbejdsdagen blev Styrken ved Tjenestemandsloven af 1919 tilsvarende forøget, og da Tjenestetiden atter udvidedes, blev Antallet ved Normeringslov tilsvarende indskrænket. Da de militære Vagter ved Orlogsværftets Indgange den 1. April 1922 blev inddragne, overtog Politiet denne Tjeneste, samt Ronderingstjenesten ved Krudttaarnene langs Revshalevejen uden nogen Forøgelse af Korpset. Ved denne Lejlighed indførtes Politihunde til Ledsagelse af den patrouillerende Betjent. I 1922 blev den ny Politistation ved Værftsporten taget i Brug.

Brandvæsenet. Brandmændenes Antal forøgedes i 1908 til 15 Mand, paa Grund af en stærkt udvidet Natinspektion paa Værftet og i Skibe. Ved Tjenestemandsloven og Indførelsen af 8 Timersarbejdsdag forøgedes Antallet af Brandmænd til 19. I 1922 blev Antallet paa Grund af forlænget Tjenestetid og Indskrænkning i Tjenesten nedsat til 13 Mand. Materiellet forøgedes i 1913 med en Motorsprøjte, hvorefter Dampsprøjte Nr. 1 udrangeredes i 1915. I 1916 anskaffedes en fritstaaende mekanisk, transportabel Brandstige. 1921 udrangeredes 3 Stationssprøjter og 2 Sprøjtepramme og i 1923 udrangeredes Dampsprøjte Nr. 2.

Af større Ildebrande skal nævnes:

1) paa Orlogsværftet:
   1917 3 Gange Ild i Værftets Kulbunker.
   1918 Smediens Brand.
2) Udenfor Orlogsværftet har Brandvæsenet assisteret ved følgende større Brande:
   1910 Ved Petroleumstankdamperen Standard's Brand ved Revshaleøen.
   1912 Ved Sukkerhusets Brand i Helsingørsgade.
   1914 og 21 Ved 3 større Brande paa Lossepladsen ved Krudttaarnsvejen.

Kemisk Laboratorium.

Da Laboratoriet oprettedes i 1901 som en selvstændig Institution bestod Arbejdet dels af Sprængstofprøver og dels af Analyser for Orlogsværftets Afdelinger, særlig for Regnskabsvæsenet. Den forøgede Virksomhed paa Orlogsværftet, der var en Følge af Søværnsloven af 1909, gav ogsaa stærkt forøget Arbejde til Laboratoriet, særlig efter at denne Virksomhed i 1916 havde faaet en fuldt moderne og veludstyret Bygning. Foruden Sprængstof-

prøver og Analyser har Laboratoriet beskæftiget sig med Metalanalyser, mekaniske Prøver og mikroskopiske Undersøgelser af Materialer.

Samtidig hermed er afholdt talrige Forsøg til dels i Forbindelse med andre militære Afdelinger paa Orlogsværftet, f. Ex. Forsøg med Fremstilling af kunstig Taage.

Endvidere har Laboratoriet fremstillet al den Sæbe, der benyttes i Flaadens Skibe og i Søværnets øvrige Tjeneste.

Kompasvæsenet.

Kompasvæsenet var indtil den 24. Oktbr. 1874 underlagt Navigationsdirektøren. Fra denne Dato henlagdes det i Henhold til Marineministeriets Bestemmelse under Læreren i Navigation ved Søofficersskolen. Den 26. Oktbr. 1885 overdroges denne Tjeneste til Underdirektøren ved Skibsbyggeriet. Den 11. Septbr. 1898 ansattes en særlig Bestyrer for Flaadens Kompasvæsen og ved Marineministeriets Bestemmelse af 11. Novbr. 1904 forandredes Navnet til „Flaadens Kompasvæsen og Prøvekammeret for Skibslys og Lanterner" og henlagdes direkte under Chefen for Orlogsværftet, hvilken Ordning stadig er bestaaende. Under Kompasvæsenet henhører foruden Kompasser Peilskiver, Lodde- og Loggemaskiner og øvrigt Navigationsinventar undtagen Søkort og Søure. Prøvekammeret undersøger tillige paa Forlangende Kompasser og Navigationslanterner m. m. for Handelsflaadens Skibe og udsteder Certifikat for saadanne Undersøgelser.

I 1913 indførtes det første Gyroskopkompas i Flaaden. Efterhaanden er de fleste større Skibe og alle Undervandsbaade forsynet med disse Kompasser. Gyroskopkompasserne henhører dog ikke under Kompasvæsenet, men under Direktøren for Skibsbygning og Maskinvæsens elektriske Afdeling.

Orlogsværftets Administration og Krigsberedskab, Lønningsforhold, Arbejdstid m. m.

I den her behandlede Periode har følgende Søofficerer beklædt Stillingen som Chef for Orlogsværftet:

Kontreadmiral G. H. R. Zachariae indtil $^{16}/_{9}$ 1915.
„ J. Nyholm fra $^{16}/_{9}$ 1915 indtil $^{15}/_{10}$ 1920.
„ H. Konow fra $^{15}/_{10}$ 1920.

Som tidligere nævnt skete ved Søværnsloven af 1909 ingen Forandring i Orlogsværftets Administration udover, at Ekvipagemesteren ophørte med at være Takkelmester. Kontorpersonalet indskrænkedes en Del, og Værftskommissionen ophævedes, idet dens Virksomhed blev overtaget af Flaadens Stab.

Krigsberedskabet forbedredes yderligere ved Krigsflaadens Inddeling i „Linie" og „Reserve", idet nu alle Liniens Skibe saavidt mulig altid holdtes krigsberedte med næsten alt Gods ombord, i Kystforsvarsskibene tillige med Ammunitionen ombord. Foruden de ret store Eskadrer, der var udrustede i Sommerhalvaaret i Tidsrummet 1909—14, var 1 à 2 Skibe tillige udrustede om Vinteren, og yderligere var 1 Kystforsvarsskib oplagt med en mindre Stambesætning ombord. I Stedet for tidligere under Mobilisering at paaregne 6 Aargange af Værnepligtige, blev det nu muligt at besætte alle til Linien hørende Skibe, Torpedobaade m. m. med Mandskab af de sidste 4 Aargange, hvilket naturligvis var af stor Betydning for Mobiliseringen.

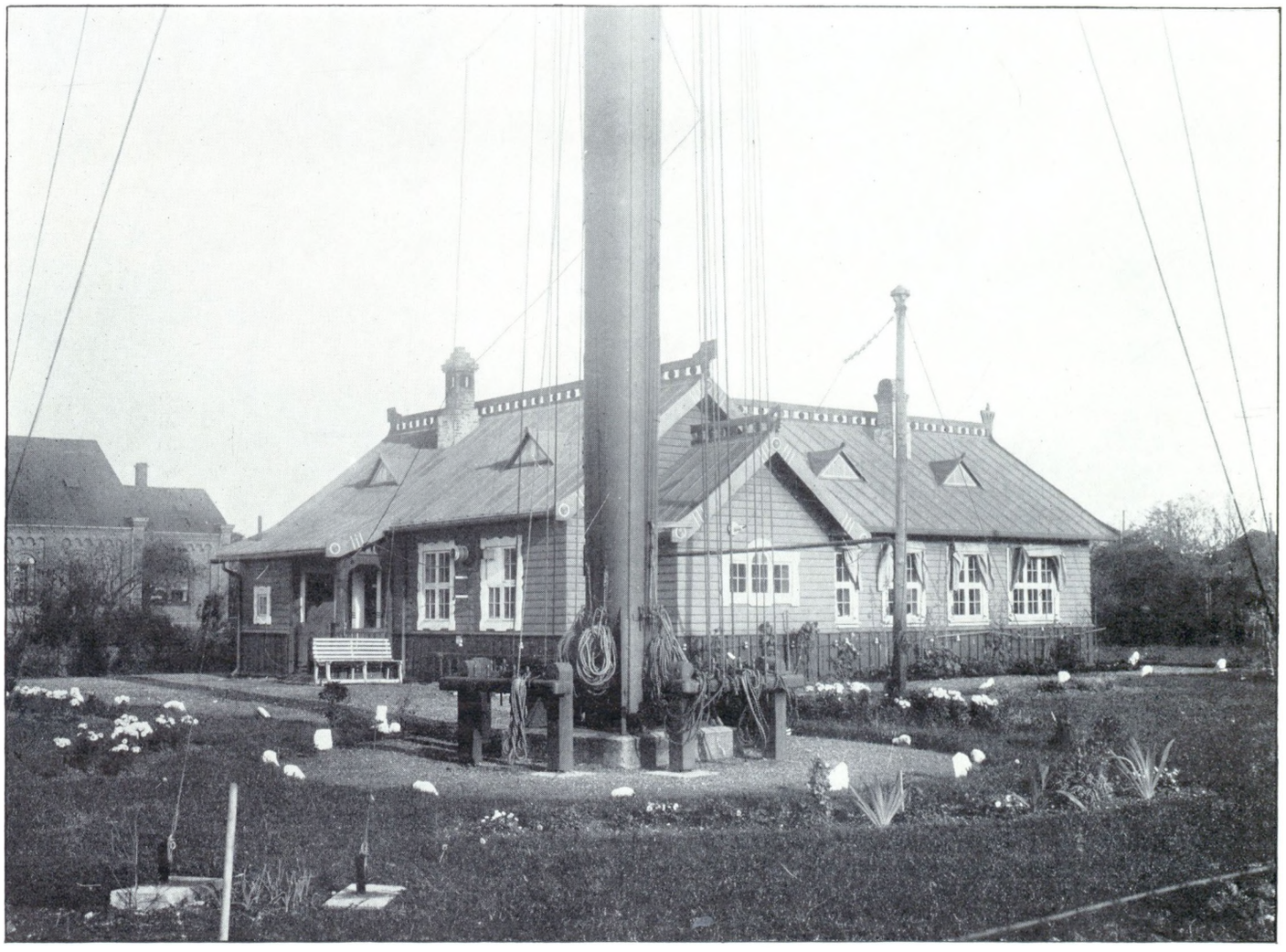

Radiostationen paa Frederiksholm, opført 1918.

Lønningsforhold. Ved Loven om Søværnets Ordning af 30. Septbr. 1909 udvidedes Rammen for de faste Haandværkere m. fl. noget, og dette i Forbindelse med den under forrige Periode nævnte Ophævelse af 4. Klasse betød en ikke ringe Forøgelse i Indtægt for en stor Del af Haandværkerne. Endvidere skabtes en bedre Udsigt til Forfremmelse ved, at der oprettedes en ny Klasse: „Overhaandværkere".

Ved Forlængelsen af Orlogsværftets Arbejdstid den 1. Maj 1913 fra 8 til 9 Timer gennemsnitlig pr. Dag forhøjedes Daglønnen for Overhaandværkere, Haandværkere, Tøjhusarbejdere og Værftsarbejdsmænd med $^{1}/_{8}$ ($12^{1}/_{2}$ %), afrundet opefter til nærmeste 5 eller 10 Øre, og der tilstodes Fyrbødere og Minematroser et Dagtillæg af 45 Øre for hver Dag, de paagældende gjorde Tjeneste ved Orlogsværftets Afdelinger.

Fra 1. April 1914 blev Daglønnen for Tøjhusarbejdere og Værftsarbejdsmænd forhøjet fra 3 Kr. 40 Øre til 3 Kr. 50 Øre, og samtidig indgik ovennævnte Dagtillæg for Fyrbødere og Minematroser (45 Øre) i Daglønnen, saaledes at denne blev 3 Kr. 70 Øre.

Fra samme Tidspunkt ophævedes Fabriksafdelingens 3. Klasse, og de i denne Klasse værende Haandværkere c. 40 rykkede op i 2. Klasse, hvilket for disse betød en Forhøjelse i Dagløn af 35 Øre. De resterende 85 Pladser, der vare vakante, overførtes til 1. Klasse, og der blev saaledes bedre Udsigter til Forfremmelse for de unge Haandværkere.

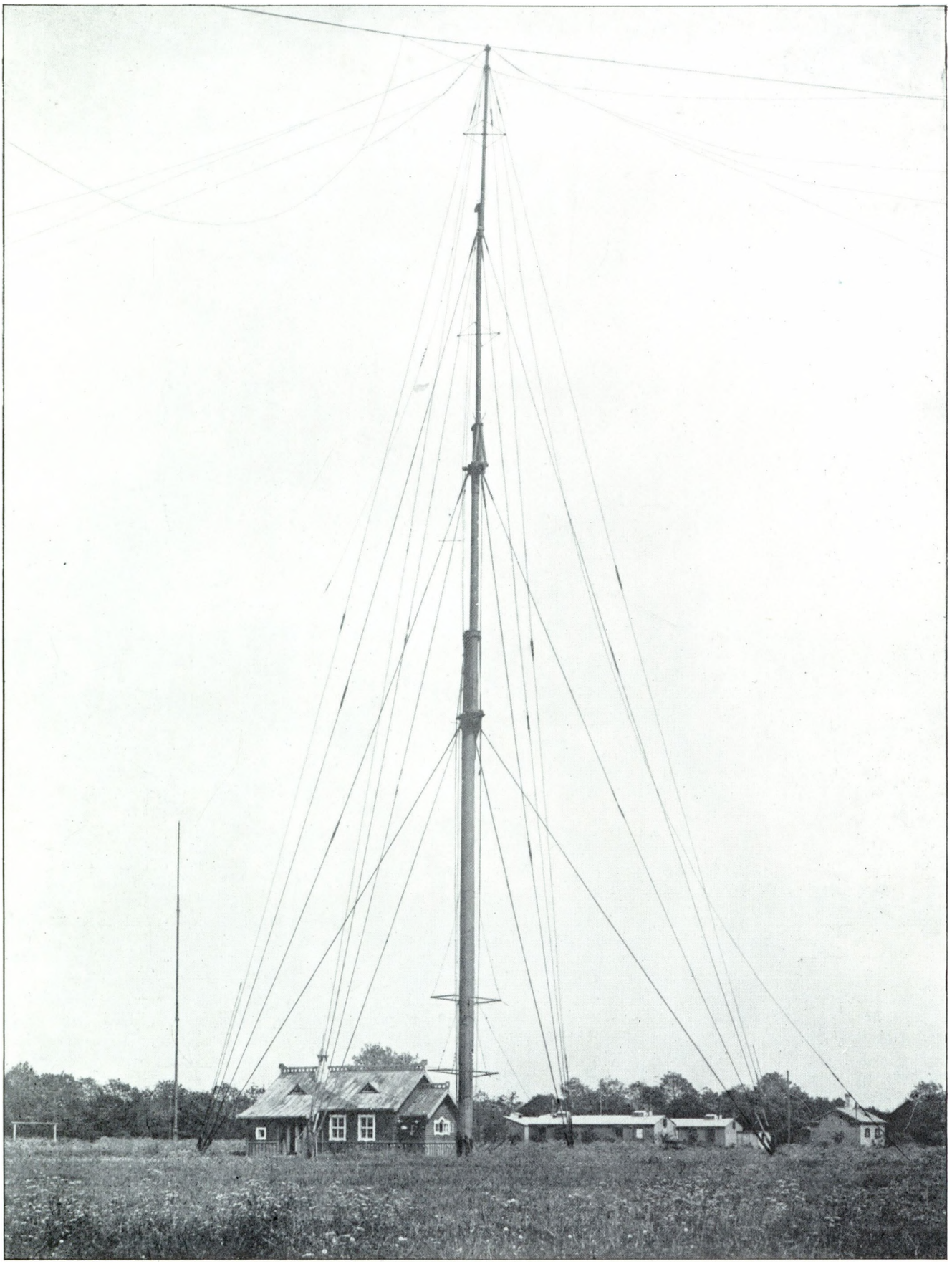

Radiostationen paa Frederiksholm og den 75 Meter høje Radiomast.

Endelig blev der ved Bevilling paa Finansloven for 1914/15 tilstaaet Orlogsværftets daglønnede Personel samt Fyrbødere og Minematroser, naar de var til Tjeneste ved Orlogsværftets Afdelinger, Betaling for de kirkelige Helligdage (normalt 9), der ikke falder paa Søndage. Dette betød for det her omhandlede Perso-

nel en forøget Indtægt af fra Kr. 31,50 (Værftsarbejdsmænd) til Kr. 46,80 (Overhaandværkere) aarligt.

I Tidsrummet 1914—19 steg Daglønnen yderligere c. 30 Øre for Haandværkere og c. 25 Øre for Værftsarbejdsmænd, Tøjhusarbejdere, Fyrbødere og Minematroser.

Sammenligner man Lønningerne fra 1868 med tilsvarende Lønninger i 1913 vil man finde:

at Begyndelseslønninger for Haandværkere i 1. Kl. er forhøjet fra Kr. 2,18 til Kr. 4,05 pr. Dag eller med 86% og Slutlønningen fra Kr. 2,18 til 4,68 pr. Dag eller med 115%. For Haandværkere af 2. Kl. er Begyndelseslønnen forhøjet fra Kr. 2,06 til Kr. 3,85 pr. Dag eller med 87% og Slutlønnen fra Kr. 2,06 til Kr. 4,48 eller med 117%; men tager man i Betragtning, at Haandværkerkorpset i 1868 var delt i 4 Klasser, hvorimod der i Fabriksafdelingen i 1913 kun fandtes 2 Klasser Haandværkere, er Begyndelseslønningen for de unge Haandværkere i Virkeligheden forhøjet fra Kr. 1,68 til Kr. 3,85 eller med c. 129%.

For Værftsarbejdsmænd og Fyrbødere stiller Forholdene sig saaledes:

Værftsarbejdsmænd:

Begyndelseslønning forhøjet fra Kr. 1,68 (2 Kl.) til Kr. 3,50 eller 108%.

Slutlønning forhøjet fra Kr. 1,77 (1. Kl.) til Kr. 4,13 eller 133%.

Fyrbødere:

Begyndelseslønning forhøjet fra Kr. 1,77 til Kr. 3,70 eller 109%.

Slutlønning „ „ „ 1,77 „ „ 4,33 „ 145%.

I de ovennævnte Daglønssatser er ikke medregnet Værdien af Emolumenterne, der som tidligere nævnt bibeholdtes ved Overgangen til Dagløn i 1868.

Arbejdstiden. Ved det den 1. Decbr. 1910 udfærdigede reviderede Reglement bibeholdtes Arbejdstiden uforandret, medens der i dette blev optaget de ovennævnte Bestemmelser om Ferie. Den 1. Maj 1913 forlængedes Arbejdstiden fra 8 T. til 9 T. gennemsnitlig pr. Dag. Den 1. Marts 1918 nedsattes Arbejdstiden til 8 T. 15 M. og den 1. April 1919 til 8 T. effectiv, gennemsnitlig Arbejdstid pr. Dag, hvilket senere er bibeholdt.

Arbejdsforhold. Ved Søværnsloven af 1909 udvidedes den faste Haandværkerstamme en Del. Ved den forøgede Virksomhed paa Orlogsværftet steg Antallet af de private dog forholdsvis stærkere, og endnu mere forrykkedes Forholdene mellem disse 2 Kategorier af Haandværkere under det forcerede Arbejde under Sikringsstyrken.

I Finansaaret 1910—11 udbetaltes saaledes en aarlig Lønning til faste Haandværkere paa 712.000 Kr. og til de private 1.238.000 Kr., medens der i Finansaaret 1918—19 udbetaltes henholdsvis 1.027.000 Kr. og 4.662.000 Kr.

Den store Forøgelse af de private Arbejdere og disses lettere Adgang til Lønforhøjelser, der jo automatisk fulgte tilsvarende Lønstigninger i Kjøbenhavn, bevirkede, at en Del, særlig af de yngre, faste Arbejdere ikke længer følte sig tilfredse i deres Stilling som faste. De private havde ikke alene opnaaet betydelige Forhøjelser i Daglønnen, men tillige erhvervet sig de fleste af de Goder og Emolumenter, som de faste hidtil havde havt, saaledes Sommerferie, Betaling for Sygedage m. m. samt Pension i Henhold til Lov af 19. April 1907 om Pensionering af civile Funktionærer og Haandværkere m. fl. ved Hæren og Søværnet, der tillige under visse Forhold ogsaa gav Enker efter saadanne Personer Pensionsret. Da det nu heller ikke passede disse civile Herrer at lade sig lede af uniformerede Kvartermænd og Formænd, blev det ved Lov om Tillæg til Lov om Søværnets Ordning af 30. Juni 1919 bestemt, at Kvartermænd, Formænd, Overhaandværkere, Haandværkere, Tøjhusarbejdere og Værftsarbejdsmænd blev opsagte af deres Stillinger og samtidig antagne i tilsvarende civile Stillinger.

Holmens faste Stok med alle sine gode gamle Traditioner havde hermed faaet sit Banesaar. Det varede imidlertid ikke mange Aar før de tidligere faste Arbejdere bittert angrede, at de selv havde været med til at nedbryde deres Stilling; men da var det forsent. Mange af de tidligere faste, som var blevet antagne som private, ere allerede afskedigede paa Grund af Indskrænkninger i Arbejdsstyrken, og Orlogsværftet er ikke som tidligere, da det havde sin mindre faste Styrke, uafhængig af Strejker.

Kemisk Laboratorium paa Arsenaløen, opført 1916.
Tilvenstre Arsenalbygningen; tilhøjre Æbleallèen.

Faa Uger efter at Loven om Fabriksafdelingens faste Haandværkerkorps m. fl.'s Afskaffelse var stadfæstet, stadfæstedes den 12. Sept. 1919 Lov om Statens Tjenestemænd. Ved denne Lov fortes de tidligere Underofficerer ved Haandværkerkorpset, Kvartermænd, Formænd og Overhaandværkere, tilbage til Søværnets faste Personel, de havde slet ikke naaet at komme ud af det, da de først vare opsagte til 1. Oktbr. s. A. De to første af ovennævnte Klasser af Haandværkerunderofficerer benævnedes Værkførere, den sidste Værkstedsformænd. De blev optaget under Søværnets Personel under Afsnit: Andre Tjenestemænd under Søværnet. Ved Tjenestemandsloven udvidedes Kontorpersonalet paa Orlogsværftet betydeligt. Ved samme Lov afløstes Lov om Lønninger ved Søværnet, tillige skete den vigtige Forandring, at Antallet af Tjenestemænd i de forskellige Klasser og Grader kunde forandres ved de aarlige Normeringslove, medens det tidligere kun kunde ske ved en Ændring i Søværnsloven.

Fregatten Jylland med Dagmars Rejsning ved Langelinielkajen. Jylland blev, efter at være udrangeret og solgt af Staten, indrettet til flydende Udstillingslokale.
Billedet er taget i Sommeren 1909, da den gamle Fregat — i privat Eje — havde Station ved Langelinie.

Skoler.

Ved Soværnsloven af 1909 blev den i 1903 oprettede Officersskole, der hidtil havde ligget under Chefen for Orlogsværftet, henlagt under Marineministeriet. Den beholdt dog sit Lokale i Gamle Kontorbygning paa Nyholm. Der oprettedes en Underofficersskole under Chefen for Orlogsværftet med det Formaal at bibringe Underofficererne den nødvendige Special-teoretiske Uddannelse og vedligeholde deres Fagkundskaber samt give dem bedre almene Kundskaber. Ligeledes indførtes Reserveelevskolerne, og der var optaget en Bestemmelse om, at der ved Orlogsværftet kunde afholdes Instruktionskursus for Soværnets Personel.

Ved Loven forandredes Maskinskolen til Ingeniørelevskolen, dette var dog kun en Navneforandring. Denne Skole havde under sine forskellige Navne hvert Aar havt Kanonbaaden Falster til Øvelsesskib, fra 1911 kom Eleverne ombord i Kadetskibet, ved Lov af 15. Marts 1916 nedlagdes Skolen, og Eleverne blev optaget som en særlig Afdeling af Kadetskolen og var følgelig ikke længer underlagt Chefen for Orlogsværftet. Her fik den imidlertid kun en kort Levetid, ved Soværnsloven af 1922 blev Ingeniorafdelingen paa Kadetskolen afskaffet og sidste Hold Ingeniorassistenter udnævntes ved Kadetskibets Hjemkomst i Septbr. 1923.

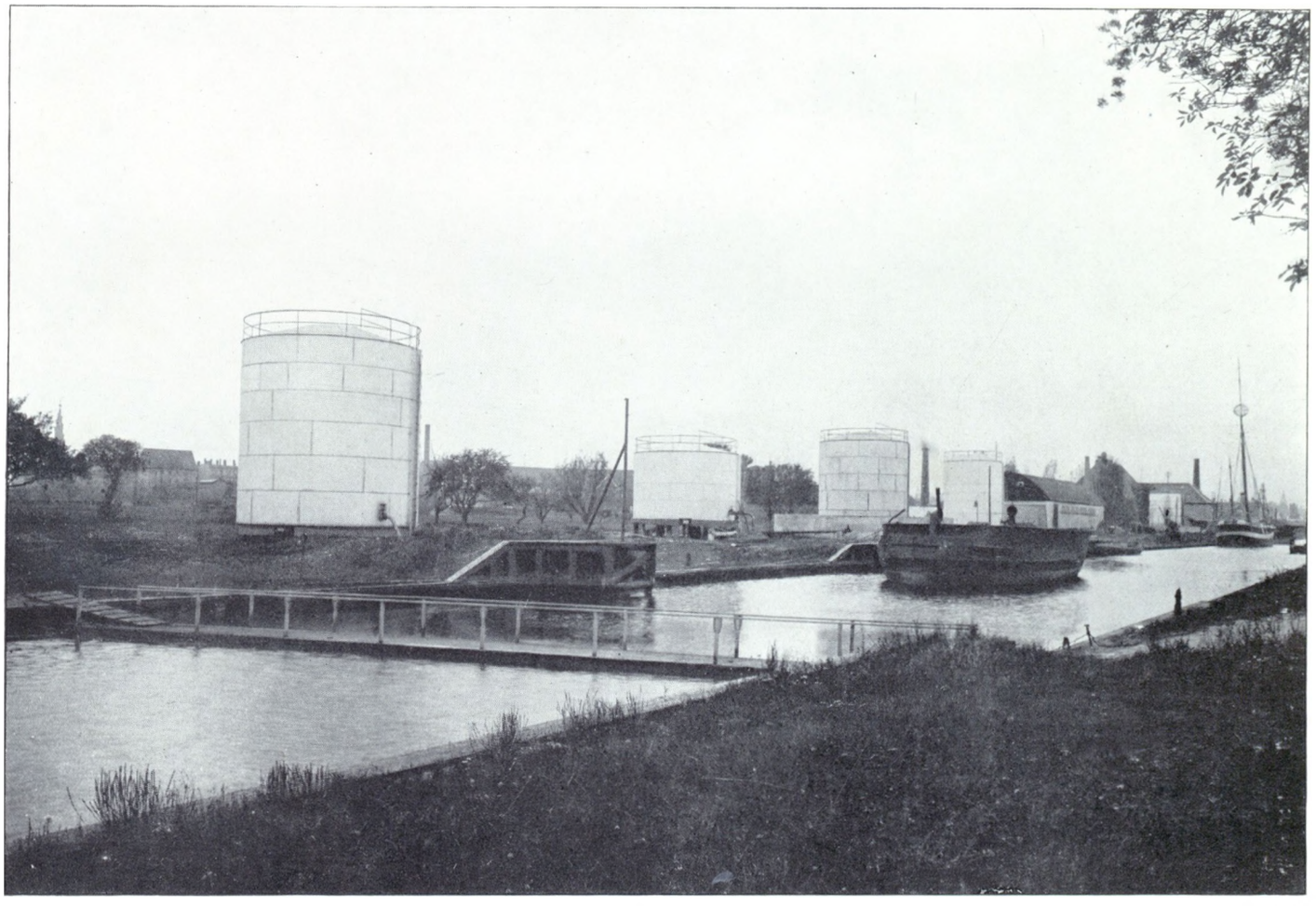

Kanalen imellem Frederiksholm og Arsenaløen og Flydebroen, som forbinder Frederiksholm med den Del af Arsenaløen, som i daglig Tale benævnes „Halvtolv".
Billedet er set fra Magasinet for kasseret Gods.

Vagervæsenet.

Vagervæsenet havde hidtil i mange Aar havt Magasin paa Lynetten. I 1909 blev Mærsehuset paa Frederiksholms Sydvesthjørne indrettet til Vagermagasin og samtidig lavedes Bolværksplads til Løvenørn. Senere er Vagervæsenets Plads og Magasiner udvidet, blandt andet ved at to Fag af de sydl. gamle Mastehuse er overladt Vagervæsenet.

Sikringsstyrken.

Efter Soværnsloven og ved Loven om en extraordinær Bevilling blev der, som før nævnt, stillet — efter vore Forhold — ret betydelige Beløb til Raadighed for Nybygning og Forbedring af Materiellet. De extraordinære Bevillinger var netop fuldt anvendte i Sommeren 1914, da Verdenskrigen brød ud. Samtidig havde Soværnsloven faaet Tid til at virke saalænge, at Eskadreuddannelsen og særlig Skydeuddannelsen ved de forlængede Togter var væsentlig forbedret, saaledes at Soværnet saavel i organisatorisk Henseende som i Henseende til Materiellets Godhed og Personellets Uddannelse stod saa højt, som det ikke havde været i mange Aar. Det lykkedes derfor ogsaa Soværnet paa en fuldt tilfredsstillende Maade at løse de mange forskelligartede Opgaver, der stilledes til det i de mere end 4¼ Aar, Krigen varede, og Soværnet har derved baade direkte og indirekte bidraget sit til, at Landet ikke blev inddraget i Verdenskrigen. Hvad der af Soværnet i Almindelighed er udrettet i denne Periode falder imidlertid udenfor denne Afhandlings Rammer. Her skal kun omtales Orlogsværftets Andel i Arbejdet. Paa det Tidspunkt, da Krigen udbrød, var Eskadren, bestaaende af 2 Panserskibe, 1 Mineskib, 9 store Torpedobaade, 7 Undervandsbaade og 2 Patrouillebaade under Kommando. Den 31. Juli 1914 om Eftermiddagen beordredes extraordinære Indkaldelsesordrer udsendt til c. 1800 værnepligtige og Reserveunderofficerer, af hvilke der mødte c. 1400, endvidere indkaldtes 81 Underofficerer og stoppedes 141 Befarne, hvilket i Forbindelse med det Mandskab, der var til Tjeneste, var tilstrækkeligt til at besætte alle Flaadens Skibe, Torpedobaade, Undervandsbaade, Stationer m. m. Den 1. August mødte Mandskabet, alle Flaadens Skibe, som ikke allerede var udrustede, hejste Kommando, og samme Aften ved Solnedgang begyndte Skibene at gaa ud fra Orlogsværftet, og i Løbet af Natten var hele Flaaden udrustet og samlet i en Eskadre, der dog allerede 5. August deltes i 2 Eskadrer, og den flydende Defension. Ganske enkelte af Skibene, som var under større Eftersyn, sluttede sig dog først nogle Dage senere til. Mobiliseringen paa Orlogsværftet: Modtagelse, Beklædning og Fordeling af c. 1500 Mand, Omfordeling af det faste Mandskab, der var udkommanderet, og Udrustningen af samtlige oplagte Skibe samtidig med Komplettering af Beholdningerne i de allerede udrustede Skibe udførtes i Løbet af en enkelt Dag, uden at der var nogen Gnidning eller Forsinkelse paa noget Sted. Orlogsværftet præsterede paa denne Dag et Arbejde, som kun var muligt ved, at dets Organisation gennem Aarene havde vundet en saadan Fasthed, særlig ved at den øverste Myndighed og Ansvaret var samlet paa en enkelt Haand, nemlig

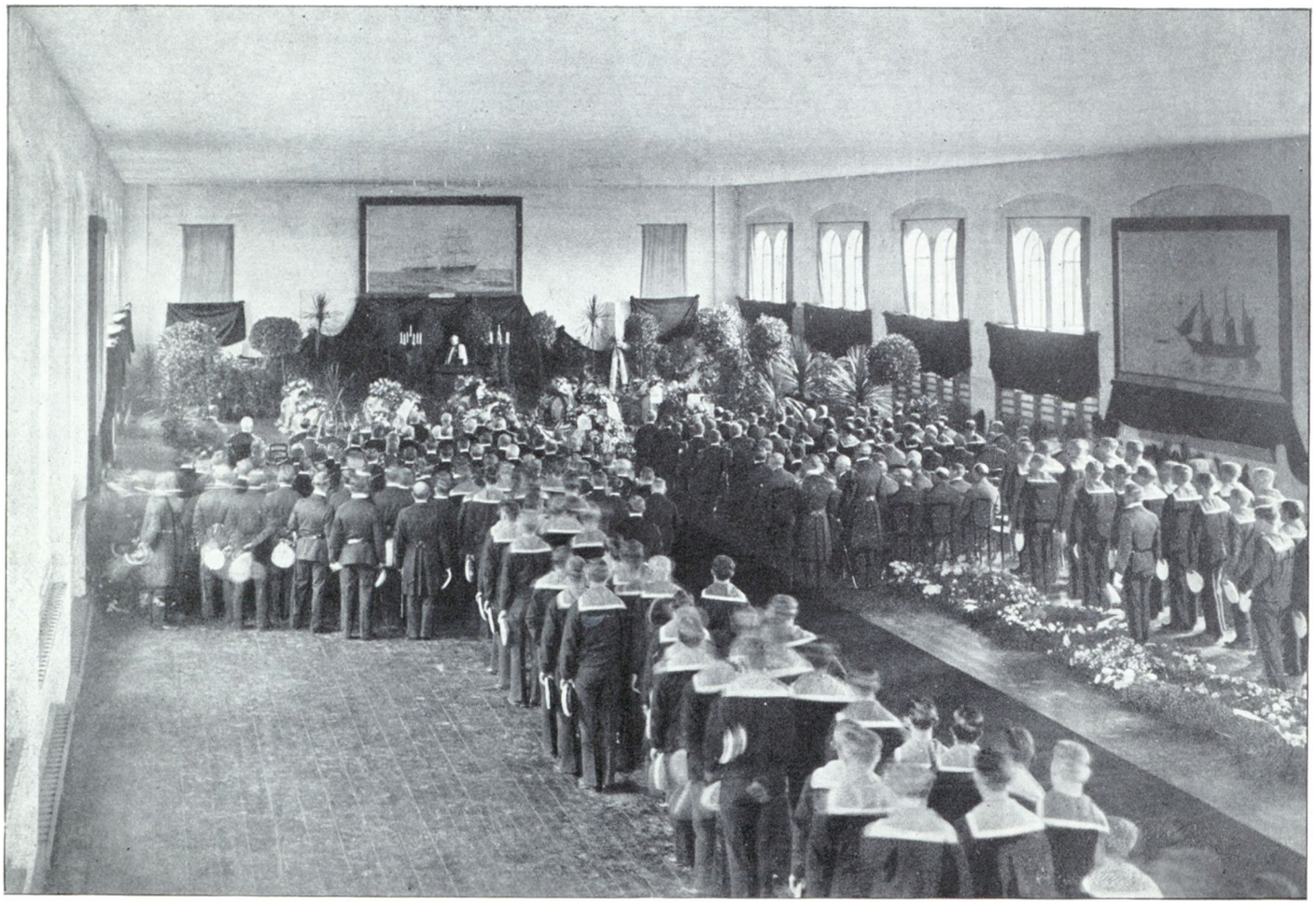

Sorgehøjtiden for de Døde fra den engelske Undervandsbaad E 13, som d. 19. August 1915 gik paa Grund ved Svaneklapperne og blev beskudt af en tysk Torpedobaad (se Texten Side 122).

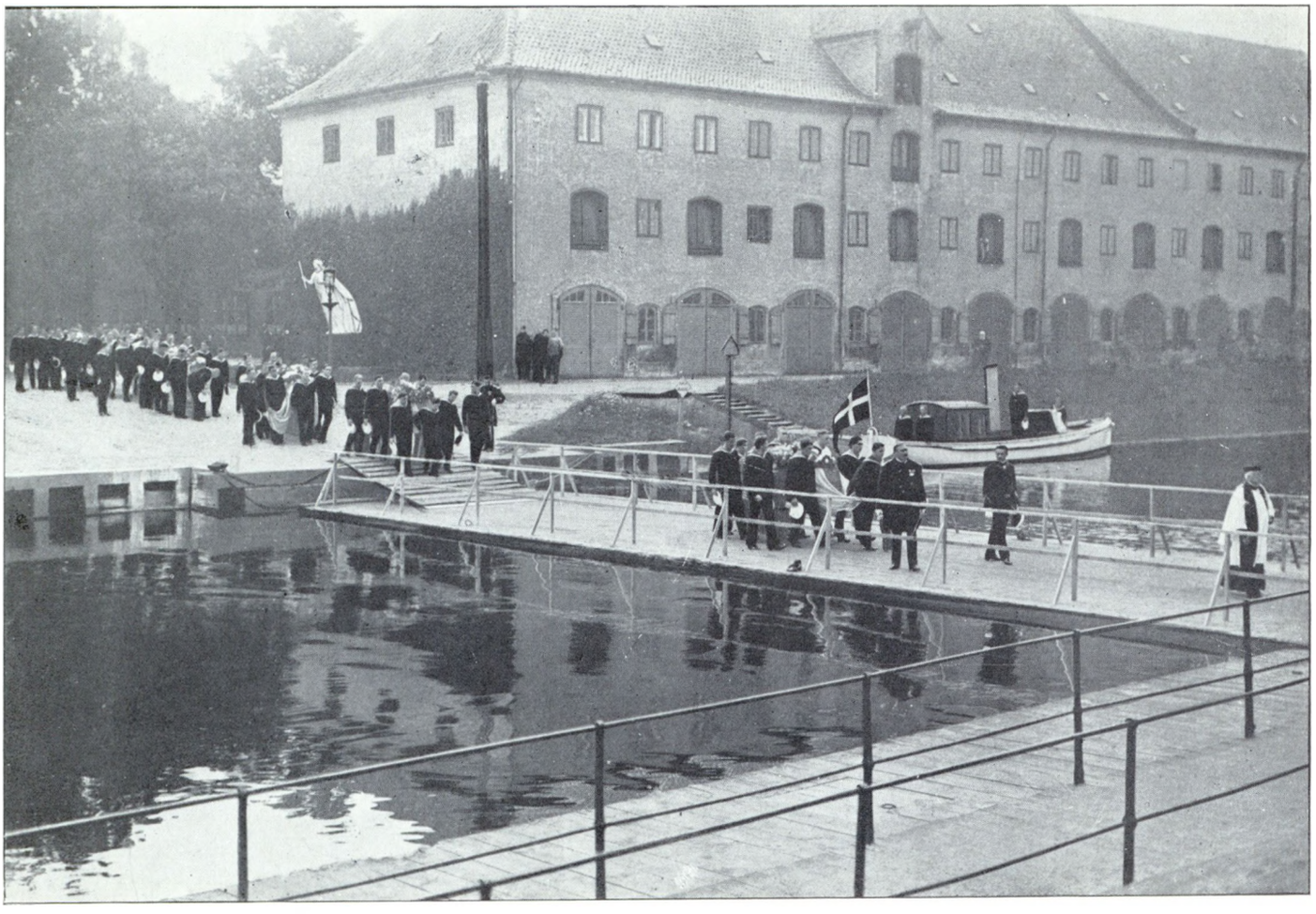

De Døde fra E 13 bæres fra Frederiksholm over paa Dokøen for at sættes ombord i den Damper, der førte dem til England (se Texten Side 122).
Paa Billedet ses Takkelloftsbygningen.

Værftsbrovagten og Porten i 1878 (Indgang til Orlogsværftet fra Prinsessegade) samt Værftsbroen, som førte fra Værftet til Prinsessegade.

Værftsbrovag

Værftsbroen er ved at blive erstattet af en Dæmning. Yderst tilhøjre ses den interimistiske Bro. Udsigt over Arsenaløen. Tilvenstre Eblealléen. Tilhøjre Exerce og længst til højre Baadeskure paa Arsenaløen „H

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt.

Værftsbrovagten og Dæmningen, som erstattede den nedrevne Bro, 1923.

Bag Plankeværket tilvenstre ses Artilleriværkstedet og over dette Proviantmagasinets Tag, og tilhøjre herfor Kemisk Laboratorium.

rten i 1908.

Baggrunden fra venstre til højre: Snedkerværkstedet og foran dette Møbelmagasinet med det buede Tag, Baadebyggerværkstedet, Magasinet for kasseret Gods, over disse Taget af Krudttaarnet i Carls Bastion.

hos Chefen for Orlogsværftet. Den 1. August 1914 vil derfor staa som en af de ærefuldeste Dage i Orlogsværftets Historie. Denne Dag efterfulgtes af en lang Periode, hvor c. 75 Skibe, der til dels vare gamle, skulde holdes under Kommando, have den nødvendige Vedligeholdelse, have eventuelle Havarier hurtigst udbedrede, hvor Ammunitionsbeholdninger og andre Beholdninger af enhver Art, af hvilke Forbruget blev langt større end nogen havde tænkt sig paa Grund af Krigens uventede Udstrækning, skulde vedligeholdes og skaffes tilveje trods Blocade og alle de andre Vanskeligheder, der lagdes i Vejen for vor Handel og Skibsfart, og det lykkedes. Det var ikke alene de rent militære Afdelinger paa Orlogsværftet, men ogsaa den tekniske Afdeling og Regnskabsvæsenet, der i disse Aar udførte et stort og godt Arbejde, og derved viste, at den ved Søværnsloven af 1880 og 1909 givne Organisation af Orlogsværftet havde været fortrinlig. Orlogsværftet

Underofficerer og Menige interneredes paa Orlogsværftets Kaserne. Den 20. August overførtes de 14 Kister til Exercerhuset paa Frederiksholm. Her henstod de til den 25. s. M., da der her afholdtes en smuk Sorgehøjtid, hvor den engelske Legationspræst Mr. Kennedy assisterede. Efter Sørgehøjtiden blev Kisterne baaret fra Gymnastiksalen over til Dokøen og ombord i Dampskibet Vidar af Foren. Dampskibsselskab, i hvis Agterlast der var indrettet et Slags Kapel, hvor Kisterne blev hensat. Vidar afsejlede derefter til England. Samme Dag blev den eneste savnede fundet som død af nogle Fiskere fra Dragør og hjemsendt.

De overlevende blev internerede paa Kasernen, derefter var en Del paa Hekla, senere paa Søminestationen ved Bramsnæsvig, tilsidst paa en Kaserne i Aarhus.

E. 13 blev optaget af Svitzers Bjergningsentreprise og interneret paa Orlogsværftet, hvor den henlagdes ved Hekla under Tilsyn

Admiral Zacharlae i Værftchefens Dampbarkas forlader Orlogsværftet d. 16. September 1915, hvis Chef han havde været i over 14 Aar (fra 1901—1915).
I Dampbarkassen ses Kommandør R. Hammer.

høstede ogsaa fortjent Anerkjendelse for sit Arbejde i disse Aar.

I Krigens 1. Aar blev Flaadens Skibe m. m. besat foruden med de Værnepligtige, der var til Tjeneste, med extraordinært indkaldt Mandskab af tidligere Aargange, idet der dog allerede i Novbr. 1914 hjemsendtes c. 400 Mand af de ældste Aargange. De øvrige indkaldte afløstes efterhaanden af nyt Mandskab, idet Forsvarsministeren ved midlertidige Love af 23. Juli 1915 og 27. Marts 1917 bemyndigedes til at indkalde et større Antal Værnepligtige end bestemt i Søværnsloven, samtidig med, at Tjenestetiden for de indkaldte blev forlænget til 1¼ à 1½ Aar.

Af mærkelige Hændelser under Sikringsstyrken skal omtales Orlogsværftets Berøring med den engelske Undervandsbaad E. 13. Denne Undervandsbaad kom under et Forsøg paa gennem Flinterenden at gaa ned til Østersøen paa Grund ved Svaneklapperne tidlig om Morgenen den 19. August 1915 og blev indtil danske Torpedobaades Tilstedekomst og Protest beskudt af en tysk Torpedobaad. Følgen af denne grove Neutralitetskrænkelse var, at Baaden blev ødelagt, og 15 Mand af den 29 Mand store Besætning blev dræbt. 14 af de Døde, hvoraf nogle vare blevne dræbt under Forsøg paa at redde sig iland ved Svømning, blev samme Aften bragt til Marinehospitalet, medens 14 overlevende, Chef, Officerer,

af Undervandsbaadsstationen. Efter Krigens Afslutning blev E. 13 efter den engelske Regerings Bestemmelse bortsolgt til Ophugning.

Tilbageblik.

Det der karakteriserer denne Periode er den raske Fremgang paa saa at sige alle Omraader indenfor Søværnet i Periodens første 9 Aar. Der var Udvikling overalt. Flaaden fik de haardt tiltrængte større søgaaende Torpedobaade og fik Mineforsvaret stærkt udvidet. Undervandsbaade fremkom samtidig med Periodens Begyndelse og var i stærk Udvikling baade i Retning af Antal og Anvendelighed. Flyvevæsenet opstod, men var dog endnu i sin Barndom. Kommandoforholdenes Ordning ved Søværnsloven gav Sikkerhed og fast Plan for Tjenesten og Øvelserne. De forlængede Søtogter gav Officerer, Underofficerer og Menige en bedre Uddannelse end hidtil og mere Erfaring. Eskadreovelserne fik forøget Interesse ved Anvendelsen af det ny og efter vore Forhold afpassede Materiel. Artilleriuddannelse og Ildledelse gik frem fra Aar til Aar gennem Fægtningsskydningerne og ved det forbedrede Ildledningsmateriel. Det var derfor paa et for vort Land heldigt Tidspunkt, at Flaaden blev stillet overfor den vanskelige og alvorlige Opgave, som forelaa under hele Krigen, og et af Hovedformaalene ved vort Forsvar — at holde Landet neu-

tralt under et saa voldsomt Sammenstød mellem de fleste europæiske Stater, Japan og senere De nordamerikanske Fristater -- opnaaedes. Forsvarsordningen af 1909 havde staaet sin Prøve, hvilket maa have været en Glæde og Tilfredsstillelse for de Mænd, der havde gennemført den. Man havde jo derfor ogsaa al Grund til at vente, at der ikke vilde blive foretaget væsentlige Forandringer ved Søværnsloven eller ved den Organisation, der var skabt gennem den og gennem ældgamle gode Traditioner, ikke mindst for Orlogsværftets Vedkommende, men denne Forventning viste sig imidlertid ikke at holde Stik.

Efter Krigens Afslutning den 11. Novbr. 1918 hjemkaldtes strax en Del af Skibene, medens andre gik igang med Optagning af egne Minespærringer og Rydning af fremmede Spærringer. Under et saadant Arbejde blev Torpedobaaden Sværdfisken stærkt beskadiget i Langelandsbeltet ved en Minesprængning under Rydning af en tysk Minespærring. Besætningerne hjemsendtes, og der paabegyndtes ved Orlogsværftet et stærkt tiltrængt Hovedeftersyn af alle Skibene og alt øvrigt Materiel.

Efter Krigen indskrænkedes Togterne betydeligt, og udover det ovennævnte Eftersynsarbejde var der Stilstand paa de fleste Områder undtagen ved Undervandsbaadsvæsenet og Flyvevæsenet, hvor Udviklingen fortsattes i jævnt Tempo.

I Henhold til Lov af 12. Febr. 1919 nedsattes en Kommission til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning. Kommissionens Opgave var:

a) At tilvejebringe en samlet Redegørelse for hvorledes Forsvarsordningen af 1909 er anvendt og har virket.

b) At udrede en samlet Plan til Hærens og Flaadens Ordning i Fremtiden, hvorved der maa tages særlig Hensyn til, at Ordningen passer til Danmarks Stilling til de øvrige Stater.

Foranlediget ved et derom fra Statsministerens Side udtalt Ønske, blev Kommissionen enig om at dele Afgivelsen af Beretningen og Betænkningen, saaledes at man foreløbig kun afgav Betænkning angaaende Hærens og Flaadens fremtidige Ordning, medens man forbeholdt sig senere at fremkomme med den i Kommissoriet under Pkt. a forlangte Beretning.

Den foreløbige Betænkning om Kommissoriets Pkt. b blev afgivet den 3. Maj 1922.

Inden denne foreløbige Betænkning var afgivet, var dog sket enkelte ret vigtige Ændringer ved Søværnsloven. Saaledes skal nævnes, at man ved Lov af 30. Juni 1919 afskaffede den faste Haandværkerstamme samt gav Kvartermænd og Formænd m. fl. Afsked af den faste og militære Tjeneste og genansatte disse i tilsvarende private og civile Stillinger. Den 12. Sept. s. A. (altsaa kun c. 10 Uger senere) gennemførtes Tjenestemandsloven, ved hvilket dette sidstnævnte Personel, nu kaldet Værkførere og Værkstedsformænd atter blev opsagt fra den private og civile Stilling og genantaget som faste, militære Tjenestemænd.

I Bemærkningerne til Tjenestemandsloven udtales om dette Punkt:

Disse Tjenestemænd har hidtil ikke*) været optaget i de militære Lønningslove, men har været lønnede af særlige Bevillinger paa Marineministeriets Budget. *Da de imidlertid er fast knyttet til militære Institutioner***, har man anset det rigtigst at optage dem i nærværende Forslag.

I Tjenestemandsloven § 21—26 findes Bestemmelser om Tjenestemænds Organisationsret og Forhandlingsregler og i § 1284 Stk. 2 fastsættes, at Ministeren er bemyndiget til for Søværnets Vedkommende at tilstede saadanne Afvigelser fra disse Bestemmelser, som anses fornødne efter Tjenestens særlige Art.

I Henhold hertil udfærdigede Marineministeriet den 9. Marts 1920 Regler for Forhandling mellem Søværnets Myndigheder og Tjenestemænd ansatte ved Søværnet.

Man har tidligere anset en Organisations- og Forhandlingsret for militært Personel for uforeneligt med den militære Tjeneste. Selv om en Forhandling føres under passende Former, rummer den dog altid den Fare, at man herunder kan komme ind paa en Kritik af Tjenesten eller af Foresattes Dispositioner, ligesom man ogsaa er udsat for, at enkelte Klasser under deres Forhandling

Broen over Gennemskæringen i Kurtinen mellem Kvintus og Charlotte Amalies Bastioner.
I Broaabningen ses Søminegraven og „Gamle østre Takkelladshus".

*) Der burde vist rettelig i Stedet for „hidtil ikke" have staaet: „ikke i de sidste 3 Uger", da Kvartermænd og Formænd m. fl. lige til den 30. Juni 1919 havde været opført i den militære Lønningslov. Forslag til Loven og Bemærkninger er fremsat i Folketinget den 22. Juli. 1919. T.-J.'s Bemærkning.

**) Fremhævet af T.-J.

mere har egne Standsinteresser end det samlede Værns Tarv for Øje.

Paa Grundlag af den førnævnte Betænkning, der blev afgivet den 3. Maj 1922, udarbejdedes nu og forelagdes Forslagene til Forsvarslovene, der meget hurtigt blev færdigbehandlede i Rigsdagen.

Den 7. August s. A. stadfæstedes disse Love der, for Søværnets Vedkommende var:

Lov om Søværnets Ordning og

Lov om Ændring i Lov om Statens Tjenestemænd (Afdl. 31 Søværnet).

4. Periode.

Medens Søværnets Organisation lige fra Ophævelsen af Divisionerne 1. Juli 1856 i Hovedtrækkene har været uforandret og kun er styrket og udviklet gennem Søværnslovene af 1868, 1880 og 1909, skete der ved Søværnsloven af 7. August 1922 et gennemgribende Brud med Fortiden.

Blandt de vigtigere Nybestemmelser i denne Lov skal særlig fremhæves:

Stillingen som kommanderende Admiral ophæves.

Chefen for Orlogsværftets Stilling forandres. Medens denne Stillings Virksomhedsomraade og Ansvar lige siden 1880 klart har været fastslaaet i Loven, er man ved den ny Lov gaaet over til om dette Emne at holde Bestemmelserne i mere almindelige Udtryk og slutte med en Henvisning til en kongelig Anordning, der skal fastsætte de nærmere Regler. Denne kgl. Anordning er imidlertid endnu ikke kommet.

Der er ved Loven oprettet Skibs-, Torpedobaads- og Undervandsbaadsdivisioner, der skal være en Støtte for Krigsberedskabet og et selvstændigt Flyvevæsen.

Korpsinddelingen, som man hidtil har tillagt stor Betydning, og som skriver sig fra 1856, er bortfaldet.

Det gamle Underofficerskorps, der ved den udmærkede Maade paa hvilken det havde udfyldt sin Plads i Søværnet, havde vundet almindelig Agtelse og Tillid er faldet bort og erstattet af Dæksofficerer og af en ny Klasse Befalingsmænd, Midlertidige Befalingsmænd, der er udgaaet af de faste meniges Rækker. Der er Grund til at frygte, at denne Forandring i Længden næppe vil være til Gavn for Tjenesten eller til Glæde for Dæksofficererne, der efterhaanden som Tiden gaar paa mange Omraader vil have vanskeligt ved at gøre ligesaagod Fyldest som den gamle Underofficersstand.

Endelig er Personellets forskellige Benævnelser og Antallet i de forskellige Klasser udeladt af Søværnsloven og overført til Tjenestemandsloven, hvorved Overblikket over Søværnets Inddeling m. m. bliver betydelig vanskeligere end tidligere.

Kort efter at denne Lov var traadt i Kraft, nedsatte Marineministeriet den 31. Oktbr. 1922 en særlig Kommission for at undersøge Driftsordningen paa Orlogsværftet og dettes tekniske Hjælpemidler og Arbejdsmetoder m. v.

Anledningen til denne Kommissions Nedsættelse var en Kritik, der var fremkommet over Orlogsværftets Bygning af Skibe for andre Statsvirksomheder, nemlig to Dampfærger til Statsbanerne og en mindre Motorfærge til Postvæsenet. Disse Arbejder faldt udenfor de sædvanlige Arbejder, som man var vant til ved Skibsbyggeriet, de blev udført paa et Tidspunkt, hvor Orlogsværftet var fuldt optaget af Arbejde, samtidig med at intet Privatværft kunde paatage sig Arbejdet, og Priser paa Materialer og Arbejdsløn var paa Toppunktet. Disse Omstændigheder i Forbindelse med, at det paa Orlogsværftet udførte Arbejde i højere Grad er Præcisionsarbejde end i Almindelighed forlangt paa private Værfter, og Priskuranterne som Følge deraf noget højere, bevirkede, at disse Nybygninger blev dyre.

Paa Grundlag af disse 3 Nybygninger og uden at udvide Undersøgelsen til Bygningen af egentlige Krigsskibe, hvilket sikkert vilde have givet et andet Resultat, afgav Kommissionen sin Betænkning den 31. Oktbr. 1923. I denne er Kommissionen gaaet langt ud over den Opgave, der blev stillet den i Kommissoriet, idet den uden at høre de Sagkyndiges Mening har stillet Forslag, der i høj Grad tilsidesatte de militære Hensyn, saasom Ordning af Kommandoforhold, Adskillelse mellem den rent militære og den tekniske Del af Orlogsværftet, Bortsalg af Arealer, hvilket vilde betyde en væsentlig Nedsættelse af Krigsberedskabet m. m.

Nyt Maskinværksted paa Frederiksholm, opført 1916—17.

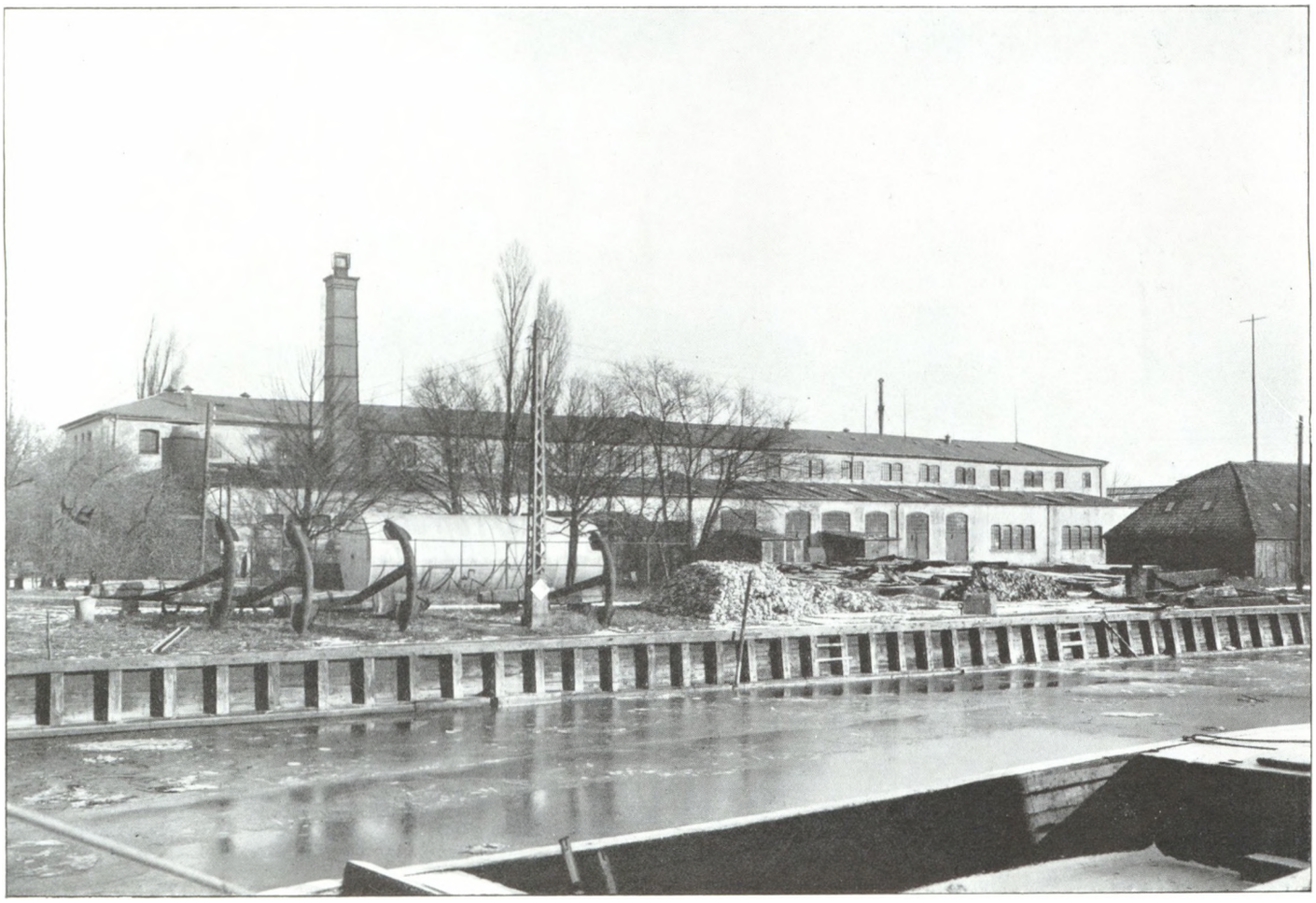

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt.

Snedkerværkstedet og vestligste Ende af Møbelmagasinet set fra SV. Kanalen skiller Arsenaløen fra Frederiksholm.

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt.

Magasinet for kasseret Gods (Delehaven) set fra Halvtolv (Arsenaløen).

I Baggrunden til højre ses Krudttaarnet i Carls Bastion.

Fot. „For og Nu" ved Elfelt.

Udsigt fra Nyholms Kran mod Nord.

Kasernehavn. Batteriet Sextus. Nyholms Vagt. Burmeister & Wains Skibsværft. Officershuset paa Kasernen.

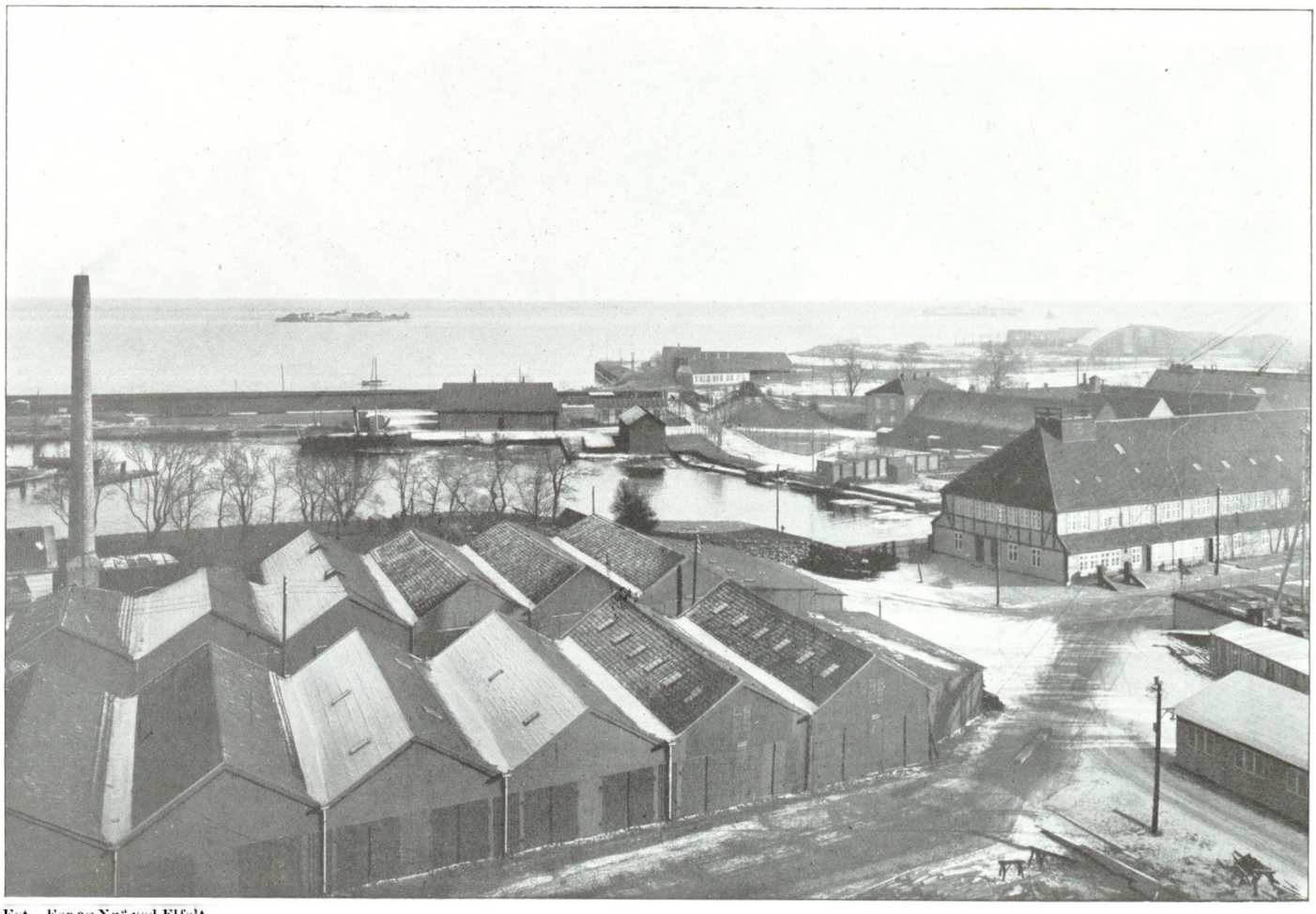

Fot. „For og Nu" ved Elfelt.

Udsigt fra Nyholms Kran mod SO.

Tilvenstre Tømmerskure, ovenfor disse ses Revehalevej og Prøvesten. Tilhøjre Spanteloftsbygningen, Batteriet Kvintus og øverst Flyvebaadsstationen.

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Udsigt fra Nyholms Kran mod NO.

Nyholms Vagt. Burmeister & Wain Officershuset. (i Baggrunden). Kasernen. Arresthuset.

Udsigt fra Nyholms Kran mod Syd.

I Forgrunden Dampsprøjtehuset, bag dette Dampfærgen Dan under Bygning paa Bedding Nr. 1, bag denne Nyt Skibsbyggeri. Yderst tilhøjre ses Enden af Dampfærgen Fyn, og bag denne Orlogsskibet Niels Juel under Bygning. Bagest ses Mineskibet Lossen.

Paa Grundlag af denne Kommissionsbetænkning forelagde Regeringen i Decbr. 1923 Forslag til Ændring af Søværnsloven og Tjenestemandsloven, hvilke Forslag med enkelte mindre Ændringer blev vedtagne og stadfæstede den 29. Marts 1924.

Ved den saaledes ændrede Søværnslov er Orlogsværftet i den Skikkelse, i hvilken det blev grundlagt af Kong Hans, udvidet af Kong Christian d. 4., reorganiseret under Niels Juel, yderligere udviklet under Kong Christian d. 6. og Danneskjold-Samsøe, sammendraget og forbedret efter Flytningen fra Gammelholm, ophørt med at eksistere, idet det vil blive delt i to skarpt adskilte Dele, en militær Del, Flaadestationen, og en civil Del, Orlogsværftet, under Ledelse af en civil Direktør.

I Løbet af denne 4. Periode er Niels Juel bleven fuldført og har været paa Togt, Undervandsbaaden Flora er fuldført, og der er bygget et Fyrinspektionsskib Argus.

muneskoledrenge have Tilladelse til at dyrke den yndede Sport. Længst til højre i det sydøstlige Hjørne af Arsenaløen ligger Søartilleriets Laboratorium, og i det nordøstlige Hjørne ser vi en Del af de maleriske c. 100 Aar gamle Kanonbaadsskure paa den Del af Øen, der kaldes Halvtolv. Følger vi nu den smukke Allé med de gamle Æbletræer, der er plantede i 1870 paa Foranledning af daværende Lieutenant (senere Kommandør) Münter, der dengang var Underdirektør ved Orlogsværftet, passerer vi det ny, smukke Kemisk Laboratorium og ser bag dette den skønne Arsenalbygning med sine 2 Sidefløie, hvor Marinemusæet findes i den sydlige, Proviantmagasinet i den nordlige.

Gaar vi nu over Broen ved Proviantmagasinet kommer vi over paa Frederiksholm. Standser vi lidt her og lader Øjet følge Øens Sydside, ser vi først længst til venstre Vagervæsenets Etablissement i det gamle Mærsehus og tilstødende Mastehuse.

Undervandsbaadsstationens Værksteds- og Depotbygning, opført 1916 samt Torpedokamrene og Torpedomagasin, opført 1911.

Samtidig er følgende Skibe blevet udrangerede: Krydseren Valkyrien og Mineskibet Hjælperen udgik 1923 af Flaadens Tal og solgtes til Petersen & Albeck i Kjøbenhavn til Ophugning. Endvidere er Depotskibet Esbern Snare, der fra September 1920 til November 1922 har været anvendt til Logisskib for Garnisonen i Aabenraa, og Inspektionsskibet Absalon (den gamle Løvenørn) udgaaede for at bortsælges.

Stillingen som Chef ved Orlogsværftet har været besat med:

Kontreadmiral H. Konow indtil 31/3 1923.

Kontreadmiral A. V. Scheel fra 31/3 1923.

Iøvrigt udmærker denne Periode sig ved det lidet Arbejde, der har været paa Orlogsværftet, og Arbejdsstyrken er mindre end den har været i mange Aar.

Vi skulle nu efter at have fulgt Orlogsværftets Udvikling paa Nyholm og tilkommende Øer i de sidste 240 Aar foretage en hastig Gennemgang af Terrænet. Vi kommer ind paa Orlogsværftet fra Prinsessegade paa Christianshavn gennem Værftsporten og passerer den stilfulde Politibygning. Vi befinder os nu paa Arsenaløen. Lige for ligger Eksercerpladsen med Fodboldbanen, hvor ikke alene de militære Skoler og det faste og værnepligtige Mandskab spiller Fodbold, men hvor ogsaa Christianshavns Kom-

Tilhøjre ser vi nærmest Broen det lange, gamle Snedkerværksted, som nu snart skal forsvinde. Det var i 1852 Udstillingshal i vor første Industriudstilling, der afholdtes paa Christiansborg Ridebane, hvorefter det flyttedes til Orlogsværftet. Da det blev bygget paa Udstillingspladsen, havde vistnok ingen tænkt, at det skulde holde i mere end 70 Aar. Længere tilhøjre ser vi Baadebyggerværkstedet med den ny Montagehal for Flyvemaskiner og længst til højre paa Frederiksholms sydøstre Hjørne ligger det gamle maleriske Magasin for kasseret Gods (tidligere Delehaven). Gaar vi nu lidt nordpaa ad Vejen til vi har passeret Snedkerværkstedet, ser vi længst tilhøjre Rækken af de gamle Kanonbaadsskure, der ligger langs hele Frederiksholms Østside og tager sig overordentlig maleriske ud. Disse Skure anvendes nu til Oplagsrum for Flaadens Fartøjer med Inventar og Tømmer m. m. Nord for Baadebyggerværkstedet ligger en mægtig, rød Magasinsbygning, der ser højst mærkelig ud, det er det kgl. Teaters Kulissemagasin. Alle disse Bygninger ere ret brandfarlige, hvorfor en nogenlunde spredt Bebyggelse har været nødvendig. Nord for Kulissemagasinet ligger en aaben Plads. Midt paa denne ligger Radiostationen med sin mægtige Mast, hvis underste Del er lavet af Fregatten Fyens Stormast. Pladsen omkring Stationen og under Radionettet er paa den hensigtsmæs-

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Udsigt fra Nyholm over Flaadens Leje mod Bommens Vagt og Toldboden 1923.
I Forgrunden Kasserneskibet „Fyen“.

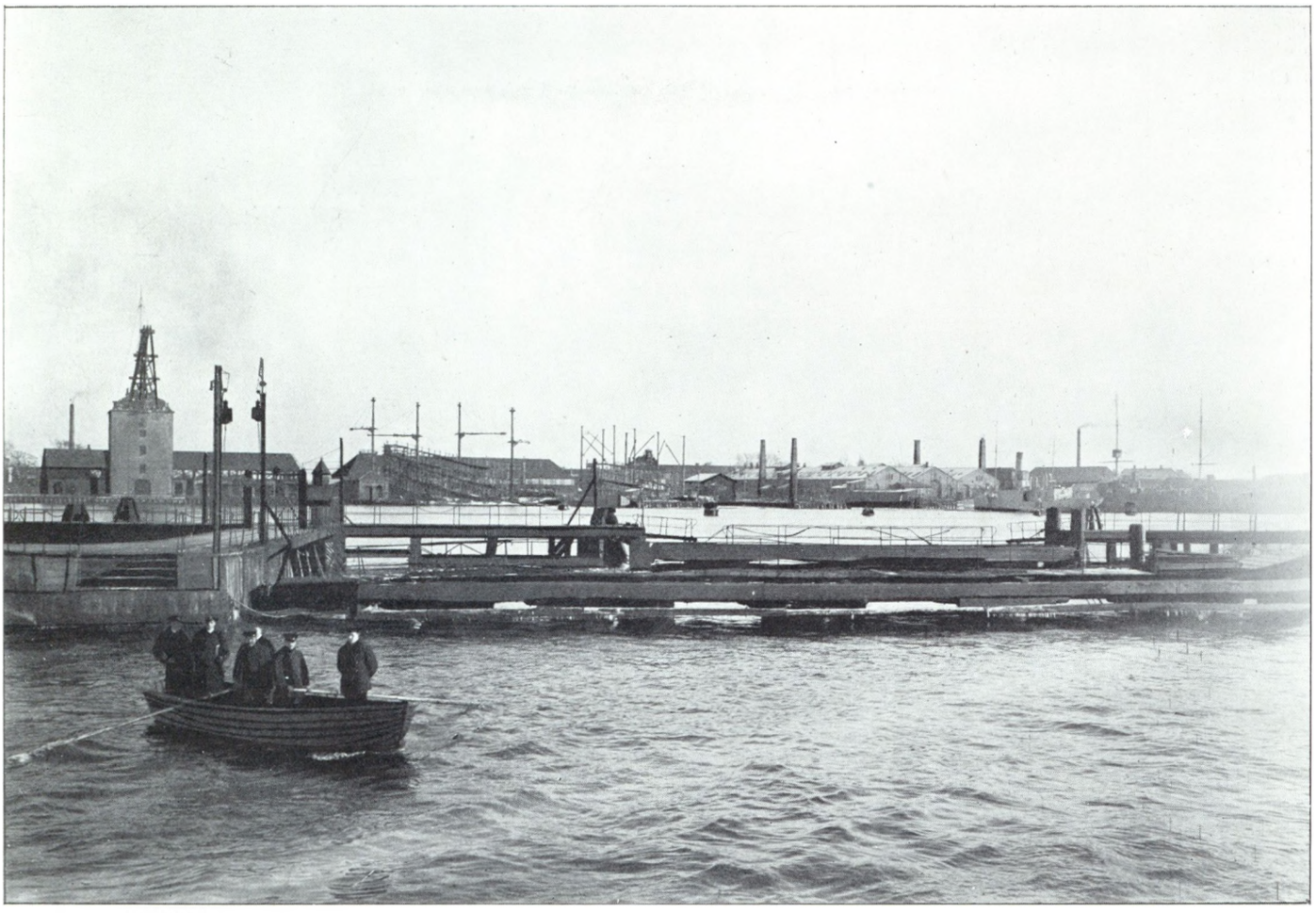

Fot. „Før og Nu“ ved Elfelt.

Udsigt fra Toldbod-Bomhuset mod Orlogsværftet.
Man ser den gamle Svingbro, som i mere end 200 Aar har tjent som Passage for Holmensfolkene, naar de daglig gik til og fra Værftet. Svingbroen benyttedes for sidste Gang i Novbr. 1923, da Havneindløbet ved Toldboden skulde udvides. I Forgrunden tilvenstre ses Rofærgen „Lynet“, som færger Besøgende til Orlogsværftet over fra Toldbod-Bomhuset.

sigste Maade anvendt til Idrætsplads. Pladsen afsluttes mod Nord af Gymnastik- og Exercerhuset. Vest for Pladsen langs Hovedvejen, der fortsættes nordpaa gennem Orlogsværftet, ser vi det store Beklædningsmagasin. Den største Del af den vestlige Side af Frederiksholm optages af de 2 gamle, smukke Bygninger, der anvendes til Takkelloftet og Hovedmagasinet. Tværs over Frederiksholm i øst-vestlig Retning ligger den smukke Elmealle, hvis høje Træer danner den skønneste, gothiske Kirkehvælving. Alleen begynder ved Kanonbaadsskurene, løber mellem Exercerhuset og Bygningsvæsenets Kontor og Materialgaard, videre forbi Modelkammeret og Direktørens Kontorbygning paa den ene Side, Grovsmedien og Chefen for Orlogsværftets Kontorbygning paa den anden Side og adskiller Takkelloftet fra Hovedmagasinet. Alleen er prydet med Gallionsfigurerne fra de gamle Skibe, og ser man gennem Alleen østfra, ser man Marmorkirkens Kuppel midt i Træernes Hvælving. Nordenfor Alleen ligger de fleste af de under Sammendragningen med Gammelholm byggede Værksteder, Magasiner og Marketenderi samt enkelte senere tilkomne. Paa NV. Hjørnet af Frederiksholm ligger det ny, hæslige Maskinværksted, den eneste Bygning paa Orlogsværftet, der støder Øjet. Følger vi herfra Holmens Nordside østefter ser vi først det kønne, gamle Maskinværksted, nu elektrisk Værksted, derefter den imponerende, solide Kedelsmedie, med Orlogsværftets elektriske Centralstation og østenfor Vejen de smukke, gamle Kanonbaadsskure. Vestenfor Frederiksholm ligger Dokøen med Tørdok og en Arbejdsbygning paa hver Side, Søartilleriets gamle stilfulde Bygning, Kanonhuset, Kulskurene og den høje Mastekran.

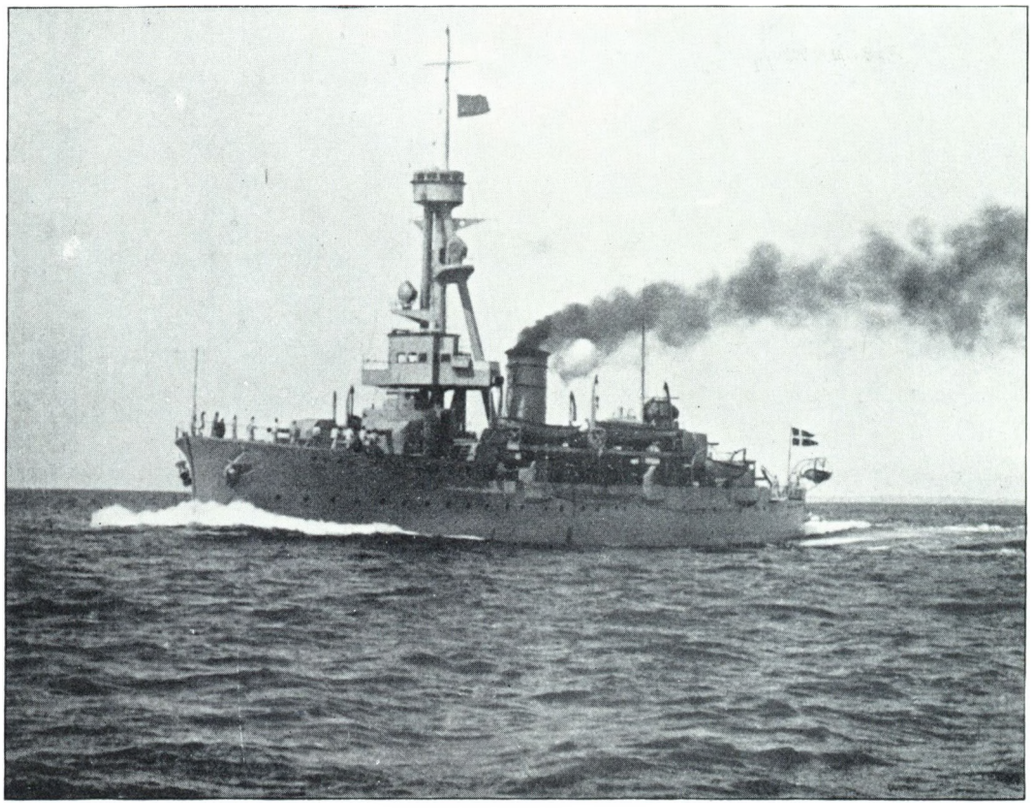

Orlogsskibet „Niels Juel".

Gaar vi fra Frederiksholm nordefter over Broen til Nyholm, kommer vi til den ældste Del af Orlogsværftet. Vi passerer Søminekorpsets Kontor, Torpedobaadsskurene, Søminekorpsets Værksted og op langs med gamle, østre Takkelladshus og forbi Gavlen af gamle, vestre Takkelladshus, begge fine, gamle Magasinsbygninger fra den første Halvdel af det 18. Aarh. Nord for vestlige Takkelladshus ligger Ophalerbeddingen, som nu næppe mere vil blive anvendt, og nordfor denne Skibbygningsværkstedet, og derefter Byggepladsen med de 3 Beddinger, af hvilke de to nordligste er fra Niels Juels Tid. Øst for Beddingerne ligger Spanteloftsbygningen, en af de ældste og interessanteste Bygninger paa Orlogsværftet; Bygningens Østside ligger lige ud til Søminegraven, set fra Kvintus frembyder den et meget malerisk Skue. Nord for Byggebeddingerne ligger de 3 dejlige, gamle Bygninger: Planbygningen, Nyholms Kran og Nyholms Vagt. Af nyere Bygninger ligger her Kasernen, der er godt afstemt med den ligeoverfor liggende Vagtsbygning. Alle disse Bygninger er mod Nord og Øst smukt indrammede af Salutbatteriet Sextus med gamle Træer, med Flagstangen, hvorfra Orlogsværftets Flag vajer, og med Schrødersee's Monument. Østenfor Nyholm ligger Kvintus med de 2 nordligste Bastioner af den gamle Fæstningslinie, der strakte sig i en Bue udenom Orlogsværftet og Christianshavn. Her har Søminekorpsets 1. Afdeling sine Magasiner og Arbejdsplads. Langs Vestsiden af Nyholm sydfor Ophalerbeddingen ligger Undervandsbaadsstationen med Magasin- og Værkstedsbygning og Bro, ved hvilken Hekla, Undervandsbaadenes Depot- og Kaserneskib ligger. Syd herfor ligger det ny Torpedomagasin og Torpedobaadskamre med Broer til Anlæg for Torpedobaadene. Mellem denne Bygning og Søminekorpsets Kontor ligger de maleriske Tømmerskure og Akkumulatorværkstedet. Gaar vi fra Nyholms Vagt over Broen, kommer vi til Bradbænken Elefanten, hvor Skibene i gamle Dage ekviperedes, og hvor senere Logiskibet Dronning Marie havde sin Plads, og nu Kaserneskibet Fyen ligger; i disse 2 Skibe har mange unge værnepligtige tilbragt de første Dage af deres Tjenestetid. Vi passerer nu Flydebroen over Nyt Løb og gaar ad Broen, Linien, Orlogsværftets nordlige Begrænsning, over gennem Vagtsbygningen ved Bommen. Vi kaster et Blik langs den morsomme, gamle Hønsebro og udover Flaadens Leje. Der er ikke saa fuldt af Skibe, som i gamle Dage, da Linieskibene fyldte Lejet, indtil Englænderne tømte det i 1807, eller som for blot 30 Aar siden. Nu ligger Skibene paa Grund af Krigsberedskabet saavidt mulig ved Bolværk, Panserskibene ved Dokøen, Torpedobaadene, forsaavidt de ikke staa i Skur, ved Torpedobaadsbroerne og Undervandsbaadene i Undervandsbaadshavnen. Saa forlader vi Orlogsværftet ad Gitterporten. Her ligger Bommen endnu. I over 200 Aar har den været svinget over Morgen og Eftermiddag, for at Holmens Folk kunde gaa til og fra Værftet. I November 1923 var den ovre for sidste Gang. Kravet om yderligere Udvidelse af Havneindløbet ved Toldbodbommen har nu tvunget denne bekvemme Forbindelse med Toldboden bort. Over Bomløbet kommer man endnu med den gamle Rofærge, populært kaldet Lynet.

Ved en saadan hastig Gennemgang af Orlogsværftet kunde man maaske faa det Indtryk, at det er stort. Nu er det jo i Almindelighed bedre, at det er for stort end for lille, og man maa her huske paa, hvorledes Orlogsværftet er indvundet fra Vandet ved Fyld, hovedsagelig fra Havnen, hvilket er Grunden til, at det har faaet sin langstrakte Form, og at det er Orlogsværftet, der har gjort Kjøbenhavns gamle Havn til den udmærkede Havn, den nu er. Og endelig maa man huske paa, at Grundene herude, paa Grund af den isolerede Beliggenhed og Byens Udvidelse i andre Retninger, ikke har nogen nævneværdig Værdi for Øjeblikket. Et andet Indtryk, som man tager med fra et saadant Besøg er, hvor der dog er smukt og afvexlende, Øer og Holme med dejlige Træer og Buske, adskilte af Kanaler, der minder os om et hollandsk Landskab, det Hele indrammet af den skønne, gamle Vold. Og ved at se Bygningerne forbavses man over den arkitektoniske Finhed, særlig i de ældste og de fleste af de nyeste Bygninger, hvor man med smaa Midler af Arbejdsbygninger og Magasiner har skabt et saa harmonisk Billede. De Bygninger, der blev op-

fort ved Sammendragningen med Gammelholm og i Slutningen af det 19. Aarhundrede, staa vel ikke saa højt i Retning af Skønhed, men ere dog gode og tiltalende Bygninger, der udmærke sig ved Soliditet, hvorfor disse Bygningers Vedligeholdelse altid har været forholdsvis billig. Bygningsvæsenet i dette Aarhundrede har Æren af at have skabt en Række Bygninger, der harmonerer godt med de ældste Bygninger paa Orlogsværftet.

Det er intet Under at Arkitekter, Malere og alle andre, der har Øjet aabent for Naturskønhed og Arkitektur, glæde sig over den Skat vi ejer i Orlogsværftet og haabe, at det maa blive bevaret til sene Slægter.

At man ogsaa i ældre Tider har havt Øjet aabent herfor ses hos Erich Pontoppidan: Den Danske Atlas Tomus II fra 1764, hvor der Pag. 212–13 gives en begejstret Beskrivelse af forskellige Bygninger paa Nyholm.

Men Skønheden alene vilde ikke være nok til at forsvare Bevarelsen af Orlogsværftet som saadant, hvis man ellers ikke længere havde Brug for det. Men nu viser jo vor Historie os klart og tydeligt, at naar det er gaaet os godt i Krig og i Fred, saa er det altid, naar Flaaden har været paa Højde med Tidens Krav. Den har værnet vore Kyster i Krig eller bevaret vor Neutralitet, naar andre krigedes. Den har i Fredens Dage beskyttet vor Han-

Chr. Mølsted fecit. **Linieskibet Christianus Quintus, Niels Juels Flagskib i Slaget i Køge Bugt den 1. Juli 1677.** Tilh. Grosserer Zachariae.

Christianus Quintus blev sat i Vandet 1673, det var en Tredækker, armeret med 100 Stkr. 24ūdige Metalkanoner og bemandet med 662 Mand. Længde over Stevnene 160', Bredde 41', Dybgaaende 22'. Skibet blev stedse anvendt som Admiralskib, første Gang i 1676 og sidste Gang i 1711. I 1715 udgik det af Flaadens Tal og grundsattes i 1717 ved Trekroner for at danne Underlag for en Udvidelse af dette Fort.

del, vist vort Flag paa fremmede Have og derved bidraget til at bringe Velstand til Landet. Men i onde Tider have vi undertiden glemt Havet.

Holger Drachmann, der jo som faa havde Øjet aabent for, hvad Havet betyder for Danmark, skriver i Indledningsdigtet til Tordenskjold:

„Havet som maner, Havet som slaar
stedse sin Kno paa vor tætklinte Rude,
Vuggen, hvis Gænger evindelig gaar,
mindende Slægten om Ungdommens Aar,
Kæmpetids-Drøn om vor Pude:
Havet vi glemte derude".

Maatte vi lytte til hans manende Ord og altid holde vor Flaade i god Form, afpasset efter Tidens Krav, saa have vi Grund til at tro, at vort Land vil bestaa.

Men til at holde en Flaade hører nødvendigt et Orlogsværft.

EFTERSKRIFT.

Vi have nu igennem 5 Hefter af „Før og Nu" givet en Oversigt over Orlogsværftets Historie gennem mere end 400 Aar. Vi have set det voxe op fra en ringe Begyndelse til en stor og velorganiseret Institution, og vi have med Sorg set, at man i de sidste Aar er begyndt paa et vistnok skæbnesvangert Brud paa de gamle Traditioner. Naar vi har fulgt Udviklingen af Orlogsværftet, har vi samtidig set en vigtig Side af Soværnets Historie, idet det jo er Orlogsværftet, der har skabt Vaabnene, som vor Marine har brugt, og derved har bidraget sit til, at vort Søværn paa en saa glimrende Maade har opfyldt de Fordringer, der har været stillet til det gennem Tiderne.

Der har jo i de forløbne Aarhundreder været mørke og trange Dage mellem de lyse og festlige, Tider hvor Orlogsværftet og Flaaden er bleven forsømt, og hvor Landet har været i Vaande; men Folkets Fædrelandskærlighed og Forsvarsvilje har dog altid baaret Landet frelst gennem Mørketiderne. Og der har været lyse og festlige Dage, hvor danske Sømænd paa en glimrende Maade har indskrevet deres Navne i Fædrelandets Historie. Jeg skal her minde om Kong Christian den 4des utrættelige Arbejde og Interesse for Flaaden, om Niels Juel's, Nordens største Sohelts, lysende Bedrifter, om Æventyrglansen fra Tordenskjold's Aladdinskikkelse, om den glimrende Periode i Slutningen af det attende Aarhundrede, da vor Flaade banede Vejen for Handelsflaaden til de fjerne Have, hvorved der skabtes Velstand i Landet, om Kanontordenen den 2. April 1801 og om den fine og ridderlige Olfert Fischer og til Slut om den djærve Edouard Suenson, der med Affairen ved Helgoland bragte et af de faa Lyspunkter i den sidste sorgelige Krig.

Men det er ikke alene af de festlige Dage, vi skal hente Mod og Kraft til at følge vore Forfædre efter, men ligesaameget og maaske endnu mere af de mørke Dage.

Da Landet under Grevens Fejde var sin Oplosning nær, valgte Kong Christian den 3die Peder Skram til Anfører for Flaaden. Krigens Udgang og den dansk-norske Somagts Udvikling gennem adskillige Aar blev en Følge af dette Valg.

I Begyndelsen af Frederik den 3dies Regering var Flaaden paa Grund af Landets Pengemangel gaaet i Forfald. Følgen heraf var, at Nordsøen og de norske Kyster blev hjemsøgt af Fribyttere, hvorved vor Handel led stor Skade. Da Landet tilmed efter den korte og ulykkelige Krig, der endte med Freden i Roskilde 1658, var slaaet til Jorden, og Carl Gustav kort efter i August s. A. brød Freden for at erobre hele Danmark, vaktes Folkets slumrende Forsvarsvilje, og Kjøbenhavns heltemodige Forsvar til Søs og til Lands reddede Landet.

Da Englænderne paa lumsk Maade uden forudgaaende Krigserklæring bombarderede Kjøbenhavn og bortførte Flaaden i 1807, skulde man synes at Tilstanden maatte forekomme alle fuldstændig haabløs. Men ved en sjælden Offervillighed og Energi udvikledes et Kanonbaadsmateriel, der tilføjede den britiske Handelsflaade mere Skade, end Englænderne tilføjede vort lille Land.

Vi lærer heraf og af andre smaa Landes Historie, at det Folk, der bevarer sin Forsvarsvilje, kan ikke gaa under.

Naar vi nu lige har oplevet Verdenskrigens Rædsler og set, at det i første Linie skyldtes Tilstedeværelsen af et Søværn, at vi ikke blev inddraget i Krigen, saa maa man forbavses over, at nogen Regering tør tage det Ansvar paa sig at svække, ja maaske endog nedlægge, Søforsvaret, og det paa en Tid, hvor der er mere Uro i Europa og mere Had mellem Folkene end nogensinde tidligere.

De Danske er et fredselskende Folk, der ikke søger Kampen for Kampens Skyld, og alle ogsaa her i Landet vilde sikkert hilse den Dag med Glæde, da Løven og Lammet græsser fredeligt ved hinandens Side, og da Sværdet kan smedes om til Plovjærn. Men den Dag er ikke kommen endnu. Enhver af os her hjemme, hvilket politisk Parti vi end tilhører, elsker jo vort Land og forstaar, at det vilde være en Ulykke, om vi skulde miste det.

Derfor maa man ikke lade sig narre af de Mennesker, der stadig fortæller os, at der ingen Fare er, for der er Fare, det har de sidste 10 Aars Historie vist os. Man skal heller ikke lade sig forskrække af de Mennesker, der sige „Hvad kan det nytte". Historien har lært os, at det kan nytte, naar vi selv vil. Men vi skal bruge vor sunde Forstand, den siger os, at saalænge der er Fare for et Angreb paa vort Land, maa vi være beredt paa at forsvare os og sørge for, at Landets Børn har passende og tidssvarende Vaaben til at bruge i Farens Stund.

Kun paa den Maade bevarer vi: **et frit Folk i et frit Land.**

Fredensborg, Juli 1924.

ZACHARIAE,
Udgiver af „Før og Nu".

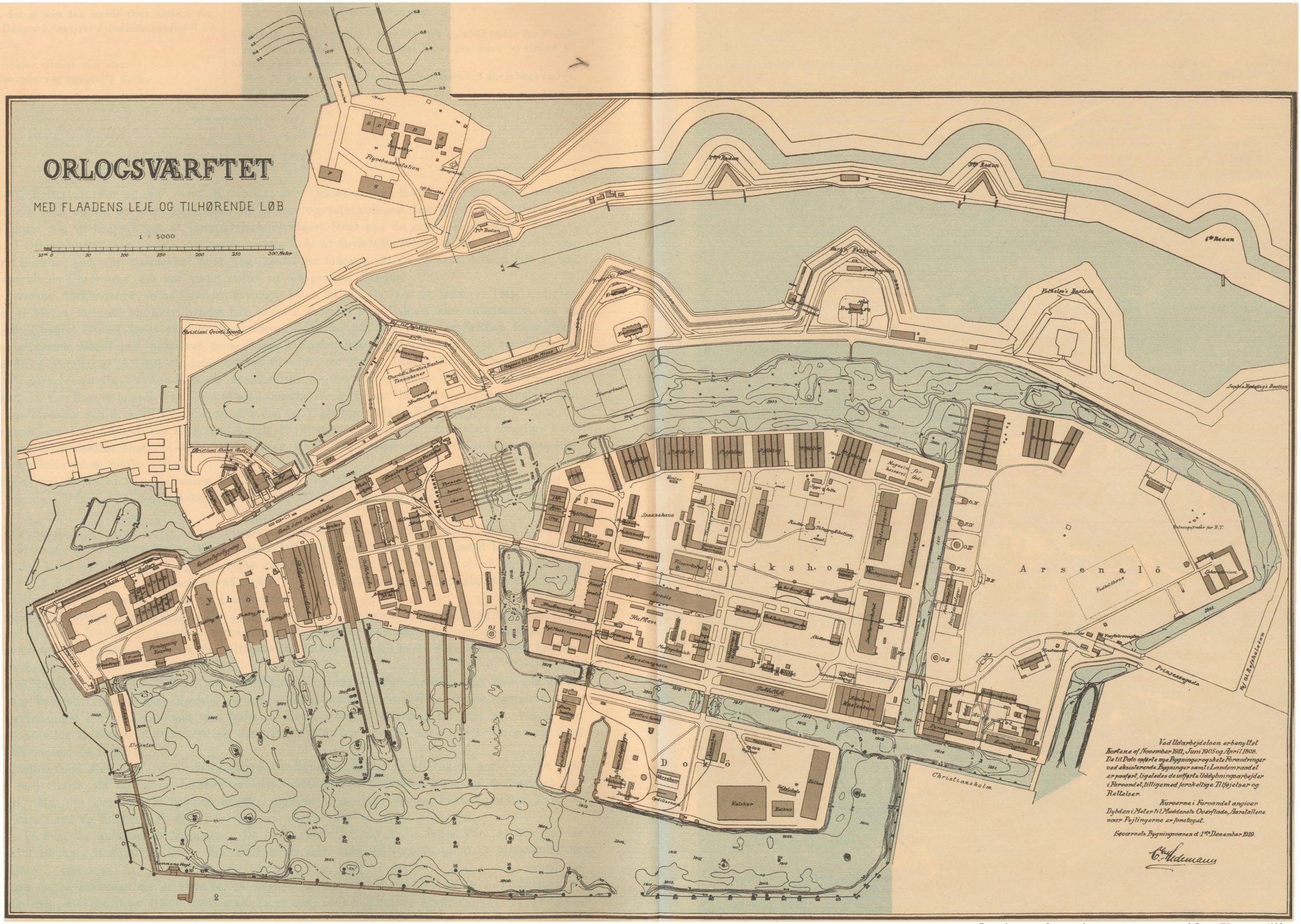

Reproduceret ved Generalstabens topografiske Afdeling København 1921

Dette Kort (udarbejdet 1919) viser Orlogsværftet i dets nuværende Skikkelse. Værftet har velvilligst tilladt os at reproducere det for „Før og Nu".

X-A1-55 *Loven af 29. Marts 1924 har jo fastslaaet en ny Ordning af Værftets Forhold, saavel i topografisk som i traditionel Henseende med Hensyn til dets Ledelse. — Denne Lov vil, hvis den gennemføres, pietetsløst tilintetgøre Aarhundreder gamle Traditioner vedrørende Ledelsen, og — om jeg saa maa sige — omforme Værftet fra dets særlige Stilling som Militærinstitution til en delvis civil Fabriksvirksomhed; hvorvidt denne Tanke vil vise sig gennemførlig, er dog vistnok tvivlsomt, — qui vivra verra! Undertegnede Udgiver af „Før og Nu" har ved det indsamlede omfattende Billedstof søgt at opfriske Minderne og Traditionerne ved Orlogsværftet gennem flere Hundrede Aar, og retter en Tak til Alle, som har ydet deres Bistand ved Fremskaffelsen af Billederne.*

ZACHARIAE
Udgiver af „Før og Nu".

De tre ældste Klasser paa Søcadetakademiet 1867—68 (se Beskrivelsen Side 136).

Bageste Række fra venstre: Kadet H. Th. Hedemann, † 1917 som Kommandør, Kadetunderofficer C. A. P. Schultz, † 1904 som Kommandør, Kadetunderofficer O. F. W. Schwanenflügel, † 1922 som Kommandør, Kadet C. L. With, nuv. Kommandør With Seidelin, Kadet C. A. D. Jensen, afsk. som Navigationsdirektør, Kadet L. Poulsen, afg. som Kadet, Kadet I. Th. Olsen, † 1911 som Kommandør, Kadetunderofficer F. C. Mygind, † 1902 som Kommandør og Chef for Orlogsværftets Regnskabsvæsen.
Forreste Række fra venstre: Kadet C. F. Scheller, † 1917 som Kontreadmiral, Kadet C. Bræstrup, nuv. Kommandør, Kadet W. Anholm, † 1884 som Premierlitnt., Kadet G. H. R. Zachariae, nuv. Viceadmiral.

Bageste Række fra venstre: Premierlitnt. F. C. C. Bardenfleth, Sekondlitnt. L. T. Olsen, Sekondlitnt. O. F. W. Schwanenflügel, Premierlitnt. H. P. Holm, Sekondlitnt. A. C. de Fine Skibsted, Proviantforvalter Th. Beck, Premierlitnt. O. Güldenerone, Sekondlitnt. G. F. Holm, Overskibslæge H. F. Bronniche, Underskibslæge H. Gerber.

Forreste Række fra venstre: Næstkommanderende Kaptain V. L. Pedersen, Kaptain A. W. Buchwald, Sekondlitnt. H. T. Hedemann, Chefen Kommander A. R. Hedemann, Maskinmester West, Premierlitnt. L. C. Oldenburg.

som i 1874 overførte Kong Christian IX til Island i Anledning af Oens Tusindaarsfest, som han overværede.

Øverste Række paa Dækket fra venstre: Sekondltnt. O. G. Lütken, Premierltnt. G. H. R. Zachariae, Premierltnt. C. L. With.
Nederste Række fra venstre: Overskibslæge H. F. Bronniche, Premierltnt. C. A. de Fine Skibsted, Næstkomm. Kaptain L. A. Mourier, Premierltnt. O. F. W. Schwanenflügel, Chefen Kommandør R. C. M. Bruun, Maskinmester F. C. Kæhler, Proviantforvalter Th. Beck, Premierltnt. H. T. Hedemann, Premierltnt. N. C. Gad, Premierltnt. V. Anholm, Premierltnt. V. T. Koefoed, Underskibslæge Gerber.

De 3 ældste Kadetklasser paa „Søcadetakademiet" i Vinteren 1867—68.

Vi bringer dette Billede for at vise hvorledes Sokadetterne var uniformerede i de gode gamle Dage. De viste Uniformer indførtes $^{17}/_{11}$ 1851 og opretholdtes indtil 1870 ved Oprettelsen af „Søofficersskolen" og Nedlæggelsen af „Socadetakademiet", da den da herskende demokratiske Aand fandt Uniformerne for fine, for klædelige og for pyntelige, og derfor afskaffede dem og erstattede dem med en komplet civil Uniform, bestaaende af 2radet Jakke med Omfaldskrave, paa hvilken var anbragt 2 Ankere, fremdeles 8 Ankerknapper i 2 Rækker og intet videre. Dolken i Lædergehænget over Skulderen bibeholdtes dog.

Den paa Billedet viste Uniform bestod af en kort Troje med 8 smaa Ankerknapper i hver Side og med opstaaende Krave. Kraven sammenholdtes med en Hægte, og Trøjens Opslag stod da aaben (som Billedet viser).

Paa Kraven var anbragt Distinktioner, som for 1. og 2. Klasse bestod af 4 Guldtresser paa hver Side af Kraven, som var af rødt Klæde. 3. Klasse havde kun 2 Guldtresser paa hver Side af Kraven.

Øverste Klasse var „Kadetunderofficererne"; foruden den daglige Trøje, paa hvilken der yderligere var en Officers-Distinktion paa højre Skulder, havde denne Klasse ogsaa en Kjole, specielt til Galla.

I Stedet for Skulderdistinktionen, som bares paa Trøjen, ombyttedes denne paa Kjolen med en Officers-Epaulet.

Kjolen kunde dog ogsaa bæres til daglig, dog uden Epaulet, kun med Epaulet-Strop (se Personen yderst til højre paa Billedet, Kadetunderofficer F. C. Mygind).

Paa Huen havde Underofficeren en Guldtresse, Kadetten kun en Kokarde.

Kong Christian IX's Islandsfærd 1874.

(Efter Illustreret Tidende).

Søndag d. 19. Juli 1874 afsejlede Fregatten „Jylland" og Corvetten „Heimdal" fra København til Frederikshavn, hvor de skulde afvente H. M. Kongens Ankomst, der antoges at ville finde Sted om Tirsdagen den 21. Mandag Morgen ankrede begge Skibe udenfor Frederikshavn.

Den 21. gik Kongen ombord, ledsaget af et stort Følge, og den 25. ankom Skibene til Thorshavn, hvor „Jylland" i samme Øjeblik var omgivet af en Vrimmel af de prægtige, skarptbyggede Baade, som Færingerne manøvrerede med utrolig Behændighed og Dygtighed. Hver Baad havde 6 à 10 Mand ombord, og alle var smykkede med Dannebrogsflag; disse Baade skulde nemlig udgøre Æreseskorten ved Landgangen i Thorshavn. Deres Antal voksede stadig, saa at de udgjorde en fyrretyve Stykker, og dog var deriblandt kun meget faa af Thorshavns egne Baade, da dens Indbyggere jo vilde modtage Kongen, — den første, der som Konge skulde sætte sin Fod paa Færøisk Jord, — i selve Byen ved Landingsbryggen, der med en ikke ringe Bekostning for den lille Kommune var opført i denne Anledning.

Torsdagen den 30. Juli, omtrent ved Middagstid, dampede Fregatten „Jylland" ind paa Reykjaviks Rhed, fulgt af sin tro Fælle og Escorte, Corvetten „Heimdal" samt Dampskonnerten „Fylla", der om Morgenen var løben ud fra Reykjavik for at hilse og følge Kongeskibene, saasnart de var passerede „Skagen", ɔ: den nordligste Pynt af den Halvø, der mod Vest strækker sig ud fra Reykjavik og begrænser Faxefjorden mod Syd.

Natten mellem Onsdag og Torsdag havde været stormfuld, og Himmelen var ved Daggry overtrukken og fuld af Byger, saa at der kun var lidet Land at se. Selvfølgelig var der ikke Tale om at faa Øje paa den stolte Snæfellsjøkel fjernt i Nordvest, som i klart Vejr hæver sig saa pragtfuldt yderst paa den Halvø, der løber ud imellem Faxefjorden og Bredefjorden. Det klarede imidlertid opad Formiddagen, og Solen fik Magt til at trænge igennem og kaste Glans paa de smukke Fjelde, navnlig paa Esja, der hæver sig nord for Reykjavik med bløde Linier og i Solskinnet antager forunderlig skønne blaarøde Farvetoner.

Da Skibene løb ind paa Rheden imellem de to grønsgronne Øer Effersø og Engø, viste Havnen sig pragtfuldere end nogensinde før; flagsmykkede og med mandede Ræer laa fem fremmede Orlogsmænd paa begge Sider af Kongeskibets Vej; de sendte det en Hilsen i en vældig Kanontorden, der gav Ekko i de fjerne Fjelde, medens Matroserne paa Ræer og Vanter raabte Hurra og de forskellige Musikkorps paa Skibsskandserne bragte Danmarks Konge en Hilsen i Tonerne af „Kong Christian stod ved Mast". De fem Skibe vare: den tyske Cadetcorvet „N og den svenske Fregat „Norrköping"; den norske Fregat „ stjernen" og de to franske Skibe, Corvetten „Beauma og Briggen „Indre". Endvidere var tilstede den eng Damper „Albion", der ligeledes var smykket med Flag fra O til Nederst, og en Del Handelsskibe af forskellige Nationali laa spredte rundt omkring. Foran laa den lille Stad i Dals ningen mellem de grønne Bakker paa begge Sider; omtrent h eneste Hus havde smykket sig med Dannebrog, og nede Stranden i Nærheden af Landgangsbryggen saas de mørke G per af forventningsfulde Mennesker.

Efter at Skibene havde kastet Anker, kom Landshøvdingen Land, og Kong Oscars Repræsentant, Admiral Lagerkranz, o forskellige Skibschefer fra deres respective Skibe ombord „Jylland", for at hilse paa Kongen. En Timestid derefter Kongebaaduppen fraborde; medens Kongeflaget faldt og F marchen klang fra „Jyllands" Dæk, sendte „Heimdal" Kong lutten. Landgangen skete ved en af Bryggerne, der var smyk med Flag og Guirlander af Lyng, Birkeløv og Blomster, som h imellem hvide, vimpelsmykkede Stænger. Yderst, hvor Baa skulde lægge til, var der anbragt en interimistisk firkantet, r rødt Klæde overtrukken Sidebro, og inderst endte Bryggen i en Sl Triumfbue. Denne bestod af en Himmel, som var overtrukk med rødt Klæde og oventil var prydet med en forgyldt Krone bares af fire Hjørnestænger, hvorfra der vaiede Dannebrogsfan

Kongen modtoges paa Bryggen af Landshøvding Finsen i Sp sen for Landets fornemste Embedsmænd, Kommunalbestyrels de forskellige i Reykjavik bosatte Consuler og andre Autoritet Landshøvdingen bød Kongen Velkommen i Landets Navn, og i Svar paa hans hjertelige Tiltale ytrede Kongen blandt andet, han selv her fik et kært Ønske opfyldt, naar han med egne Øj fik at se dette Land, saa meget mere, som det skete nu i en s festlig og hellig Mindets Tid. Varme Leveraab fulgte efter dis Ord, og under glade Hilsener og mangt et hjerteligt Udbrud f de paa begge Sider af hans Vej opstillede Mænd og Kvinder g Kongen med sin Søn ved Siden og fulgt af Landshøvdingen sit Følge, op til Landshøvdingsboligen, hvor han agtede at under sit Ophold i Reykjavik.

Søndag den 2. August var den egentlige Hovedfestdag for hel Landet; paa den skulde der nemlig i alle Islands Kirker afholde Takkefester for det svundne Tusindaar og sendes Bønner for de kommende Tid, navnlig for at den frie Forfatning, der med de Dag skulde træde i Kraft, maatte blive til Held og Velsignels for Landet.

Kirken i Reykjavik straalede paa Festdagen i en aldrig før se Glans; rundt omkring brændte Lys; Alter, Chor og Galleri var prydede med Tæpper og Guirlander, og navnlig var Kongestolen paa Galleriet ligeoverfor Prædikestolen pyntet paa det smagfuldeste med røde Drapperier og Blomster. Udenfor Kirken paraderede en Del af „Jyllands" Besætning under Premierlitnt. Koefoeds Kommando, og inde i Kirken var „Heimdals" Kadetkorps opstillet i 2 Rækker fra Indgangen til Choret. Da Kongen med sit Følge nærmede sig Kirken Kl. $10^1/_2$, spilledes Fanemarchen og Matroserne præsenterede Gevær, medens Kongen gik forbi, men ved Indgangen til Kirken traadte Biskoppen, Dr. Pjetursson, ham imøde og nedbad Guds Velsignelse over Landets Konge, hvorefter selve Gudstjenesten foregik med stor Højtidelighed.

Torsdag Aften d. 6. August red Kongen ned paa Thingvallasletten, escorteret af sit Følge og tolv ridende islandske Bønder, der var komne ham imøde oppe paa Lavasletten med Bøn om, at han vilde give Møde ved den islandske Folkefest paa Thingvellir. Sletten mellem Almannagja og Oxaraa var bedækket af hvide Telte, større og mindre, og Almannagjas østre Skraaning var fyldt med Grupper, der svang Tørklæder og Hatte. To Rækker af Mænd og Kvinder stod ærefrygtsfulde paa begge Sider af Kongens Vej; Leveraabene klang ham imøde og fandt saa stærk Genlyd i Klofter og Klipper, at Hestene neppe lod sig styre.

Paa Festdagen den 7. August oplæste Dr. Grimur Thomsen med høj Røst paa Islandsk en Adresse, hvori der bragtes Kongen en Tak for den Frihedsgave, han havde skænket Landet i den nye Forfatning, som allerede gav saa Meget og indeholdt al ønskelig Spire til Fremgang og Udvikling.

Søndag d. 23. August vendte Kongen tilbage til Hovedstaden, som beredte ham en overordentlig festlig Modtagelse.

Frederiksberg Allé Nr. 5. Aar 1885.
Oplysninger om Ejendommen findes Side 139.

Fot. „For og Nu" ved Elfelt.

Frederiksberg Allé Nr. 5. 1924.

Bassinet i Søndermarken.

Medfølgende Akvarel af „Bassinet i Søndermarken" viser Bassinet saaledes som det fra først af i 1856 blev anlagt efter Planer og Forslag af daværr. Vandinspektør og controll. Ingenior ved Anlægget af Kjøbenhavns ny Vand- og Gasværker, senere Stadsingenior L. Aug. Colding indtil dets Ombygning i 1889.

I de første c. 30 Aar efter dets Anlæg fremtraadte det som et smukt nydeligt Parti i den forreste Del af Søndermarken, indtil det ret pludselig forsvandt og stille gled ud af Folks Bevidsthed i 1889, saaledes at de allerfleste Besøgende, som nu passerer den med Jernstakit indhegnede Græsplæne foran Slottet i Søndermarken slet ikke tænke paa, at der under Plænen findes et ret stort tildækket Vandbassin; en integrerende Del af Kjøbenhavns Vandforsyning.

Det oprindelige Bassin, saaledes som det er vist paa Billedet, havde en Længde = c. 157 m, en Brede = c. 39 m og Dybde = c. 3,3 m og rummede ialt en Vandmængde = c. 20 000 cbmt = c. 150 000 Tdr. Det omgaves med en lav Dæmning, saaledes at Vandstanden i Bassinet kunde paaregnes at ligge = c. 34 m o. dgl. V. Bunden blev beklædt med Fliser og lodrette Sidevægge opmurede af Kampesten i Cement til Beskyttelse mod Udvaskning og dermed følgende Forurening af Vandet.

Bassinet var planlagt med det Formaal at forsyne Byen med Drikkevand, naar Vandværksmaskinerne enten ikke var i Gang [saasom om Natten] eller naar der i Byen skulde bruges mere Vand, end Maskinerne i givet Øieblik kunde levere.

Det blev derfor anlagt paa det høieste Punkt i Byens umiddelbare Omegn paa en i mange Aar ikke benyttet Plaine foran Slotsfaçaden, saaledes at naar Bassinet var fyldt med Vand, stod dette højere end noget Hus i Staden og dens Forstæder alene med Undtagelse af Christiansborg Slot og enkelte Kirker.

Der havde ved Bassinets Anlæg været Tale om et Valg mellem 2 forskjellige Pladser for samme, nemlig det ovenfor nævnte, som viste sig at have alle Fordele baade med Hensyn til Beliggenhed, Undergrundens Beskaffenhed og Høide over dgl. Vande — og saa en ældre Sandgrav, beliggende bag Søndermarken lige syd for Valby Langgade [en Rest kan endnu spores i Lavningen mellem Carlsberg Vej og Bjerregaards Vej], men her var Undergrunden mere los og dets Høide c. 3–4 m lavere. Den første Henvendelse til vedkommende Autoriteter om Tilladelse til at benytte den paagjældende Plads i nævnte Øiemed, blev ganske vist modt med et Afslag motiveret med at man mente, at saadant Bassin vilde blive til Vanzir for Slottet og Parken. Men man fik dog omsider Tilladelsen og Bassinet, som var Renvandsbeholder, indrettedes saa paa den Maade, at alt det Vand, som der ikke var øieblikkeligt Brug for i Staden, gjennem en særlig Ledning blev pumpet op til Bassinet, hvor det først maatte passere et i det vedliggende Taarn opsat „Standror", hvis Top blev ansat til c. 10 m o. dgl. Vande, før det blev ledet ind gjennem den i Bassinets Midte anbragte Fontæne, saaledes som Billedet viser. At det fuldt færdigt var en Pryd for hele det omgivende Terrain var vist Alle enige om.

Skjøndt Vandet i Bassinet var forholdsvis let at holde rent, blev det formentlig paa Grund af Vanskeligheder ved det daglige Tilsyn med de store Udvidelser som i Aarene omkring 1889 blev foretaget ved Vandværket besluttet, at forandre Bassinet og overdække det Hele med Betonhvælvinger. Fontænen forsvandt tillige med de Bassinet omgivende Dæmninger, saaledes at den over Bassinet dannede Plaine fik samme Høide som det omgivende Terrain. Paa Bassinets Midte anbragtes over Hvælvingerne et mindre Springvand — spinkelt og ubetydeligt imod det tidligere —, hvorfra Afløbsvandet blev ledet ind til Brug for Zoologisk Have.

Villa „Elysium" Frederiksberg Allé Nr. 24 i 1870erne.
Personerne paa Billedet er Enkefru E. L. Anthon og hendes Børn. Oplysninger om Ejendommen findes Side 139.

Naar man kjender det paagjældende Terrains Udseende vil man ved Betragtning af Billedet vistnok vanskeligt kunne benægte, at den derved skete Forandring maa betragtes som et Skønhedstab for Terrainet.

Paa Opfordring af flere Subskribenter, som fandt vor Omtale i 1920 af Villaer i Frederiksberg Allé ikke omfattende nok, bringer vi omstaaende Gengivelser af en Del, nu forsvundne, smukke Villaer i Frederiksberg Allé med Pendanter, som viser de mindre smukke Kolosser, som har aflost Idyllen i den tidligere saa fornemme

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt.

Hjørnet af Frederiksberg Allé og St. Thomas Allé, som anlagdes paa Villa „Elysium"s Grund.

Se Billedet paa foregaaende Side.

Allé. Saafremt det lykkes os at fremskaffe flere interessante Billeder herfra, skal vi gengive disse i et efterfølgende Hefte.

Vi bringer i det følgende nogle Oplysninger om Ejerne af de gengivne Ejendomme gennem Tiderne.

Frederiksberg Allé Nr. 5 (Side 137).

Auktionsskøde læst 23. Juni 1847 til Capitain Claus Henrich Sandholt.

Udlægspaategning læst 27. Juni 1855 som Adkomst for Sandholts Enke, Caroline Cicilie Johanne Sandholt, f. Wivet.

Skøde af 29. Oktober 1858, tinglæst 10. November s. A. fra Enkefru Caroline Cicilie Johanne Sandholt til Landinspektør Jacob Hansen Bang.

Skøde af 3. September 1873, tinglæst 17. s. M. fra J. H. Bang til Bogbinder og Papirhandler Harald Henrik Rasmussen.

Skøde af 14. Marts 1891, tinglæst 3. April s. A. fra H. H. Rasmussen til Gartner Jens Peter Hansen.

Skøde af 16. November 1905, læst 1. December s. A. fra Gartner J. P. Hansen til Grosserer Halfdan Dittmann.

Skøde af 14. Juni 1911, læst 23. s. M. fra H. Dittmann til Frederiksberg Kommune.

Frederiksberg Allé Nr. 24 (Side 138).

Skøde af 29. Oktober 1858 fra Musikhandler Emil Hornemann til kgl. Postkontrolør P. W. Jensen.

Auktionsskøde af 23. Maj 1864 for Enkefru Elisabeth Louise Anthon.

Skøde af 22. Maj 1874 fra Fru Anthon til Isenkræmmer Th. M. Werner.

Skøde af 16. Juni 1880 fra Th. M. Werner til Enkekammerherreinde Marie Juel.

Skøde af 6. December 1884 fra Kammerherreinde Marie Juel til Fabrikant Ferdinand Jensen, Blikkenslagermester Viggo Steenberg og Grosserer V. Thomsen.

Skøde af 21. April 1891 fra Blikkenslagermester V. Steenberg til Overretssagfører H. M. Madsen paa 1/3.

Skøde af 11. December 1900 fra Ex. test. i Grosserer Vilh. Thomsens Dødsbo til Enkefru Agnes Elisabeth Jensen, f. Grønberg paa 1/3.

Skøde af 26. August 1903 fra Enkefru Agnes Elisabeth Jensen og Overretssagfører H. M. Madsen til Murermester C. W. Nielsen.

Fogedudlægsskøde af 31. Januar 1912 til Boet efter afdøde Partikulier Ole Jørgensen og ligeledes afdøde Ægtefælle Jensine Frederikke, f. Andersen.

Skøde af 14. November 1914 fra Dødsboet efter afdøde Partikulier Jørgensen til Frk. Addi Schilder.

Skøde af 26. September 1919 fra Fru Addi Jørgensen til Direktør P. P. Hedegaard og Direktør E. Knudsen, hver for Halvdelen.

Frederiksberg Allé Nr. 35 (Side 140).

Skøde læst 7. Juli 1852 fra Grosserer Jens Hansen Lund til Hans Ludvig Friis.

Auktionsskøde af 22. December 1871, tinglæst 10. Januar 1872 til Købmand Christian Julius Svendsen.

Skifteudskrift, tinglæst 25. November 1885 for Christian Julius Svendsens Søn, Postinspektør Christen Svendsen.

Frederiksberg Allé Nr. 35. Aar 1890.

Villaen, som var opført 1852, nedreves 1892, hvorefter Paludan Müllersvej anlagdes ind over Grunden.
Oplysninger om Ejendommen findes Side 139.

Fot. „For og Nu" ved Elfelt.

**Hjørnet af Frederiksberg Allé, Aar 1924,
og Paludan Müllersvej, som anlagdes paa ovenstaaende Villas Grund.**

Frederiksberg Allé Nr. 45, set fra Baghaven. Aar 1890.

Villaen blev nedbrudt da Henrik Ibsensvej Aar 1899 blev ført ind over Grunden. Personerne paa Billedet er Grosserer N. A. Schørring med Familie.
Oplysninger om Ejendommen findes Side 143.

Fot. „For og Nu" ved Elfelt.

Samme Parti som paa ovenstaaende Billede i 1924.

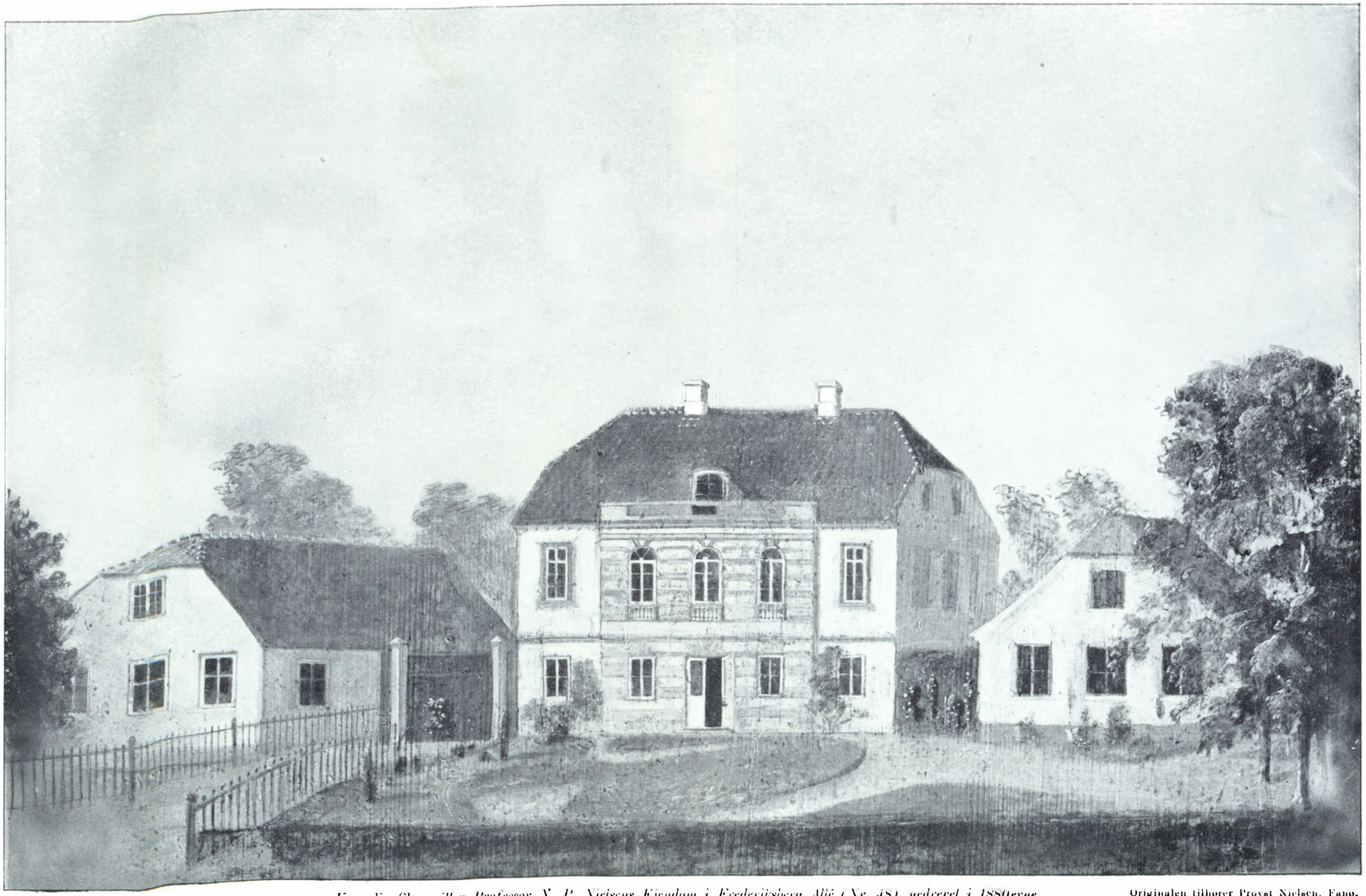

Kongelig Skuespiller Professor N. P. Nielsens Ejendom i Frederiksberg Allé (Nr. 48), nedrevet i 1880erne.

Originalen tilhører Provst Nielsen, Fanø.

Oplysninger om Ejendommen findes Side 143.

Skøde af 21. Juni 1892, tinglæst 1. Juli s. A. fra C. Svendsen til Typograf Hans Theodor Sørensen.

Skøde af 24. December 1921, læst 30. December s. A. fra Arentzen og H. Lundsteen som exc. test. i Boet efter afdøde Enkefru Adelaide Sørensen til Direktør J. T. Goldberg og Bogholder Chr. Nielsen.

Frederiksberg Allé Nr. 45 (Side 141).

Skøde af 17. April 1830 fra Carl Brosbøll og C. J. Rosenfalk til Justitsraad Ditlev Christian Wibe.

Skøde af 17. September 1851 fra D. C Wibes Enke, Sophie Magdalene Wibe, til Justitsraad Carl Seckemann Stage.

Skøde af 30. December 1873, tinglæst 7. Januar 1874, fra C. S. Stage til Grosserer N. A. Schjørring.

Skifteudskrift af 29. November 1907 som Adkomst for Enkefru Sophie Severine Blechingberg.

Skøde af 16. December 1909 fra Fru Blechingberg til Frederiksberg Kommune.

Frederiksberg Allé Nr. 42 (Side 144).

Skøde læst 23. December 1846 fra Grosserer G. Melchiors Enke til Kancellist Johannes Frederik Gradmann.

Skøde af 16. Oktober 1857, tinglæst 28. s. M., fra Krigsassessor J. F. Gradmann til Musikhandler Emil Hornemann.

Udlægsskøde af 22. Marts 1862, tinglæst 9. Juli s. A. som Adkomst for cand. phil. Christoffer Høst paa Matr. Nr. 52 a og 52 ø.

1862 d. 9. Juli er læst allerhøjeste Commissorium af 24. December 1860 for Overretsprokurator Alberti og Sagførerfuldmægtig

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt.

Samme Parti i 1924 som paa Billedet lige overfor.

Frederiksberg Allé. Münstersvej.

Skøde af 4. Januar 1898, læst 14. s. M. fra N. A. Schjørring til Frederiksberg Kommune.

Skøde af 8. Juni 1898, læst 17. s. M. fra Frederiksberg Kommune til Tømrermester Christian Hansen, Købesum 78,000 Kr.

Fogdens Udlægsskøde af 28. Maj 1909, læst 9. Juli s. A., til Direktør Carl Larsen. Auktionsbud 275,000 Kr. E. S. 295,000 Kr.

Skøde af 1. Juni 1912, læst 14. s. M., fra Direktør C. Larsen til Restaurator P. Hansen. Købesum 285,000 Kr. E. S. 280,000 Kr.

Skøde af 12. Maj 1920 fra P. Hansen til fhv. Hotelejer C. V. Olsen.

Frederiksberg Allé Nr. 48 (Side 142).

Ejendommen solgtes 1838 af Grevinde Hjelmstjerne Rosencrone til kgl. Skuespiller, Professor N. P. Nielsen, som ejede den til 1850, da han solgte den til Højesteretsassessor Otto Frederik Müller, fordi den som liggende udenfor Voldene blev for ubekvem og kostbar at holde, idet kgl. Skuespiller Nielsen bl. a. maatte holde privat Teaterbud o. s. v.

Skøde af 16. Januar 1850 fra kgl. Skuespiller N. P. Nielsen til Overretsassessor Otto Frederik Müller.

Skøde af April 1885 fra Højesteretsassessor O. F. Müllers Arvinger til Frk. Frederikke Filbert og Fru Sophie Blechingberg.

C. A. Westrup til at tiltræde Behandlingen af Musikhandler Hornemanns Bo.

Skøde af 21. Marts 1865, tinglæst 29. Juli s. A., fra cand. phil. Christoffer Høst til Premierltnt. Georg Julius Vilhelm Wolff.

Skøde af 20. Juli 1872, tinglæst 31. s. M., fra Capitain J. G. V. Wolff til Concertmester Carl Adolph Helsted.

Skøde af 15. April 1903, læst 24. s. M., fra Professor C. A. Helsted til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet.

Skøde af 14. Juli 1905, læst 21. s. M. fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet til „Ejendomsselskabet Alhambra A/S."

Frederiksberg Alle Nr. 68 (Side 145).

Skøde læst 14. November 1885 fra Konsul Ipsen og Justitsraad Müllenstedt til Grosserer H. C. Hellesen.

Skøde af 11. December 1866, tinglæst 19. s. M., fra Grosserer H. C. Hellesen til Grosserer Joh. G. Richter.

Skifteudskrift tinglæst 21. Januar 1885 som Adkomst for Enkefru Vilhelmine Jensine Philipine Richter, f. Schwartz.

Skøde af 11. Januar 1900, læst 11. s. M., fra Enkefru V. J. P. Richter til Enkefru Petrea Malling, f. Stoltze. Købesum 65,000 Kr.

Frederiksberg Allé Nr. 42, Hj. af Alhambravej. Aar 1905.

Ejendommen, som var en af de først opførte i Frederiksberg Allé, nedreves i Efteraaret 1905. Oplysninger om Ejendommen findes Side 143.

Fot. „For og Nu" ved Elfelt.

Samme Parti i 1924 som paa ovenstaaende Billede.

Frederiksberg Allé. Alhambravej.

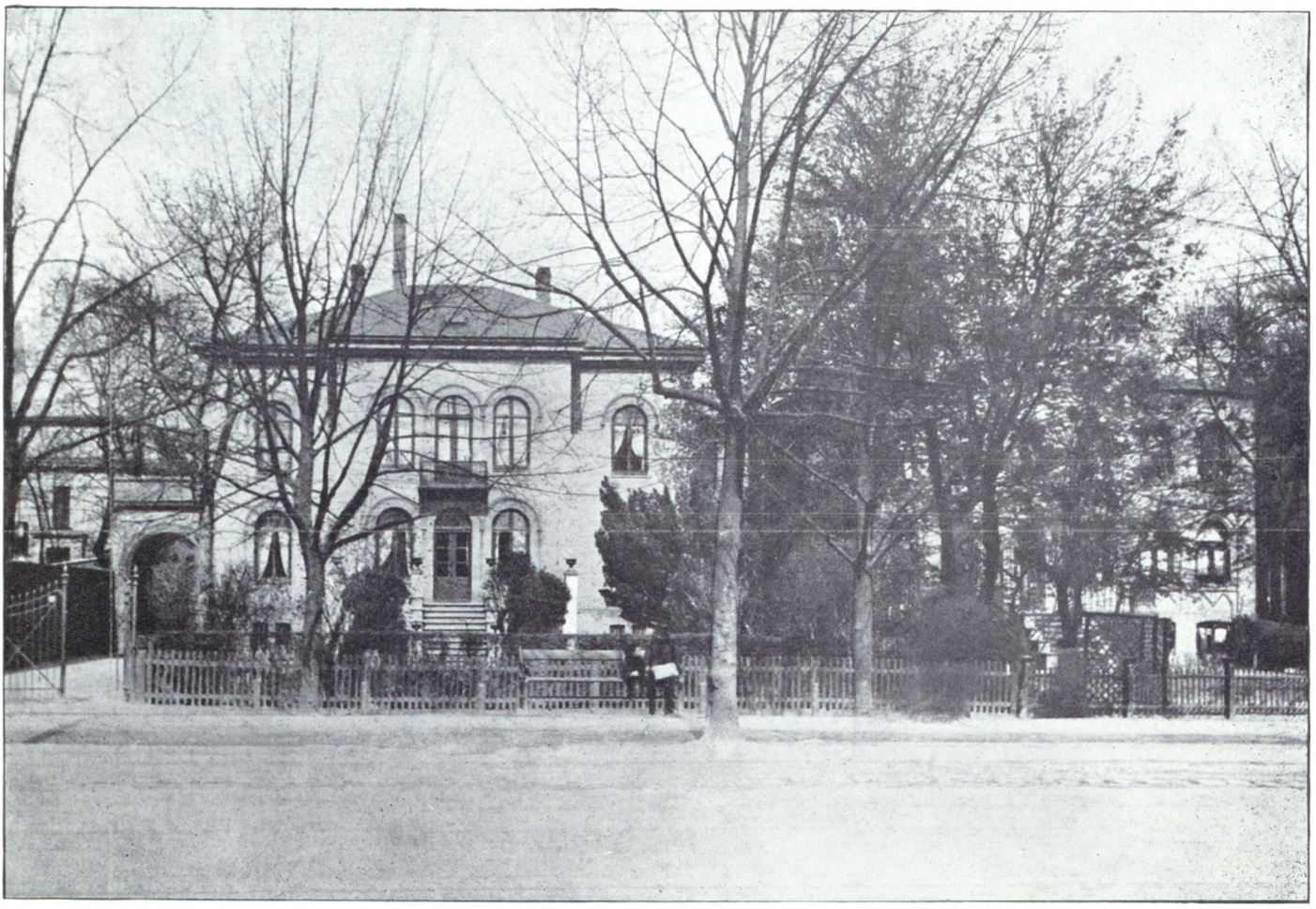

Villa „Calunda", Frederiksberg Allé Nr. 68. Aar 1900.
Oplysninger om Ejendommen findes Side 113.

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt.

Samme Parti i 1924 som paa ovenstaaende Billede.

N. J. Bredal fecit.

Tranbakker.

Den kongelige grønlandske Handels Plads. Aar 1810.

Pladsmesterbolig (nu Kontorbygning).

Tilhører Bymuseet.

Pakhus.

N. J. Bredal fecit.

Den kongelige grønlandske Handels Plads. Aar 1818.

Tilhører Højesteretssekretær Otto Rung.

Færøsk Pakhus.
Tranbakker.

Pladsmesterbolig (nu Kontorbygning).

Pakhus.

Hakkebakkehus (nu Værksteder og Tranbakker).

W. Kühn pinx. Trankogeri. *Parti af Den kgl. grønlandske Handels Plads, 1845.* Klarebakkehus. Lille Bakke (nu Kedelhus). Pakhus, Værksteder, Dunrenseri. Tilh. Højesteretssekretær Otto Rung. Hakkebakkehus (nu Værksteder og Tranbakker). De 3 Personer med høje Hatte er Skibsførere.

Skøde af 6. Juli 1903, læst 10. s. M., fra Enkefru P. Malling til Murermester C. M. Rasmussen. Købesum 80,000 Kr.

Fogedudlægsskøde af 13. November 1916, læst 17. s. M., for Snedkermester Andr. Jensen. Auktionsbud 225,000 Kr. E. S. 242,000 Kr.

Skøde af 24. Marts 1917, læst 13. April s. A., fra Snedkermester A. Jensen til Grosserer Julius Einar Seligmann. Købesum 286,000 Kr. E. S. 242,000 Kr.

Sortedams Dossering Nr. 39.
(Side 151).

Tilskødet 27. August 1866: cand. jur. Ludvig Jensen.

Tilskødet 29. April 1872 og 12. Maj 1873: Grosserer Carl Michael Holm, 9. Februar 1914 læst Skifteudskrift og Testamente, hvorefter Grosserer C. M. Holms Enke, Hertha Adolphine Holm, f. Liebert hensidder i uskiftet Bo.

Tilskødet 16. Februar 1914: Oberstinde Helga Cecilie Garde Jørgensen og Baronesse Clara Adeler, begge som Særeje.

Tilskødet 10. Juni 1918: Frk. Dagmar Kirchhoff.

Tilskødet 24. Januar 1921: Direktør Andr. Erlandsen.

Tilskødet 22. Maj 1922: Fabrikejer C. Ferslew.

Den kongelige grønlandske Handel.

I Anledning af den kgl. grønlandske Handels 150 Aars Jubilæum skrev Provst Schultz-Lorentzen følgende i „Politiken" d. 16/5 24:

Grønlands Flag er det kongelige danske Splitflag.

Det smælder sine Flige ud over alle Handelspladserne, store og smaa, fra Kap Farvel til Upernivik paa Vestkysten, ved Angmasalik paa Østkysten. Det slæber dem i Vandet fra Slupper og Motorbaade, der færdes ud og ind i Fjorde og mellem Skærgaardens Øer, hvor Læge eller Præst eller Inspektør har Ærinde — kongeligt Ærinde.

Det er Splitflaget med de to korslagte Harpuner som Mærke, under hvilket den grønlandske Handels Skibe sejler mellem Kjøbenhavn og Grønland — frem og tilbage.

Ved Siden af dette bliver Slutflaget saa borgerligt firkantet. Ingen Grønlænder og ingen Dansk i Grønland vil undvære Splitflagets Fest — det er langt det kønneste, og det er Beseglingen paa, at Grønland er under kongeligt Styre.

Det har det nu været i 150 Aar.

— — —

Det første halve Aarhundrede efter Hans Egedes Landnam 1721 stod Grønlands Valuta meget lavt.

De norske Købmænd i Bergen trak sig hurtigt ud af Foretagendet (1726).

Et Forsøg paa en militær Besættelse af Grønland og en Kolonisation med Straffefanger gik straks i Stykker (1728).

Kong Christian den Sjette tænkte paa at opgive det Hele, men Hans Egede bed sig fast og nødte Kongen til at blive ved (1731—33).

En kjøbenhavnsk Storkøbmand, Jakob Severin, forpagtede den grønlandske Han-

del i en Række Aar (1734—1750), og fik vistnok noget ud af det. — Men det almindelige Handels-Compagnie med Aktiekapital og Statsunderstøttelse kørte helt i Grøften.

Saa var der intet andet tilbage. 1774 besluttede Kongen at tage sig Handelen an til Rigernes Bedste. Den 16. Maj 1774 blev de første Skridt gjort. En kongelig Handelsdirektion forestod fra nu af Handelen paa Grønland sammen med den kongelige Handel paa Finmarken, Færøerne og Island. De sidste gled ud efterhaanden. Men Grønland forblev og er den Dag i Dag under kongeligt Styre.

— — —

Den kongelige grønlandske Handel var den faste Haand, Grønland trængte til. Den skaffede i Løbet af nogle Aar Orden til Veje. Der var mere end én Front at kæmpe paa. Den Gang var det Hollænderne, der bestred den danske Suverænitet og Mo-

Skuffelser. Men man havde den Gang forstaaet, at Handelens Velfærd beroede paa Grønlændernes, at dens eneste Grundlag var Grønlændernes Produktion, en Byttehandel mellem dem og os.

Naturligvis var den kongelige grønlandske Handel et stort og tungt Maskineri. Der var mange Hjul, der greb ind i hinanden. Det kostede mere Kul, end det ydede Arbejde. Men sat i Gang blev det ved at gaa af sig selv. Det kom til at betyde en Del i adskillige Kriser. Handelen stampede sig sindigt gennem Nedgangstider og Statsfallittens Virvar. Den tog imod den store Krig 1807—14, da næsten alle dens Skibe blev opbragte af Englænderne og næsten al Forbindelse med Grønland blev afskaaret. Den skal ikke roses for sin Foretagsomhed og Hensynsfuldhed mod Evropæerne i Grønland i den Periode, men den standsede ikke, og det var allerede store Ting. Den tog Traadene op igen, efter som Lejligheden kom. Den bar Monopolet gennem forrige

Axel Holm fecit.

Parti af Den kgl. grønlandske Handels Plads. 1924.

nopolet. Og den Strid foregik ikke paa Papiret, men med Vaaben i Haand. De danske Skibe var orlogsmæssigt udrustet for at afvise de hollandske Hvalfangere og Frihandlere, der sværmede paa Vestgrønlands Kyst. Men det endte med Danmarks fuldkomne Sejr. Og Forholdene i selve Grønland var ret lovløse. Ikke blot Købmænd og Skippere, men ogsaa af og til Præsterne gik uden om Monopolet og stak til Side, hvad der kunde udbringes til egen Fordel. Tidt kom Skibene til Danmark med mere Kontrabande end lovlig Ladning. Efterhaanden blev dette ændret. Det kongelige Monopol blev et Hegn omkring Grønland uden noget Hul.

Det kongelige Styre havde Raad til at være hensynsfuldt mod den indfødte Befolkning. Det hedder i den gamle Instruks: „Handelens Betiente, Mandskabet, og overhovedet alle Europæere i Landet bør med Kierlighed og Sagtmodighed omgaaes Indbyggerne, være dem til Hielp i hvad man kan, foregaa dem med gode Exempler, samt nøie tilsee, at dem ingen Uret eller Overlast i nogen Maade vederfares." Den Forskrift blev alt i alt overholdt. Den passede godt til det danske Lynne, og den var tilmed et Vilkaar for Handelens Trivsel. Man havde for længst opgivet de første Drømme om Guld og grønne Skove i Grønland. De spøger endnu i utallige Projekter og har foraarsaget mange

Aarhundredes økonomiske Liberalisme, da Ordet Monopol blev lagt for Had og den løsslupne Frikonkurrence førte det store Ord. Gang paa Gang har den løbet Storm mod Grønland med Krav om Monopolets Ophævelse, og hver Gang blev den slaaet tilbage, ikke af Beviser, men af den sindigt virkende Mekanisme, der hed den kongelige Handel, og det var en Lykke. Der blev ikke gjort Fortræd ved teoretisk Eksperimenteren. Monopolet blev baaret frem til Tiden nu, hvor der er vaagen Sans for Samfundets Pligter over for de Værgeløse. Ikke fordi Ordet Monopol lyder bedre nu, men fordi man har Mulighed for at se Sagen indefra og forstaa, at det i Virkeligheden er og mere og mere bør være et grønlandsk Andelsforetagende, hvor Grønlænderne udfører og indfører i Fællesskab til fælles Fordel. Og Andelsforetagender — cooperation — er Tidens Slagord. Selv det fri Amerika har begyndt at værne sine Eskimoer i Alaska ved at bygge et saadant Andelssystem op. Her har den kongelige Handel haft en Betydning for Grønland, der ikke kan vurderes højt nok.

Men Risiko turde den aldrig løbe. Mekanismen taalte ikke store Stød. Handelen var forsigtig med alle Noviteter. Igennem de 150 Aar har foretagsomme Danske i Handelens Tjeneste gjort Forslag paa Forslag. Snart var det Fiskeri, snart Hvalfangst. Gik man

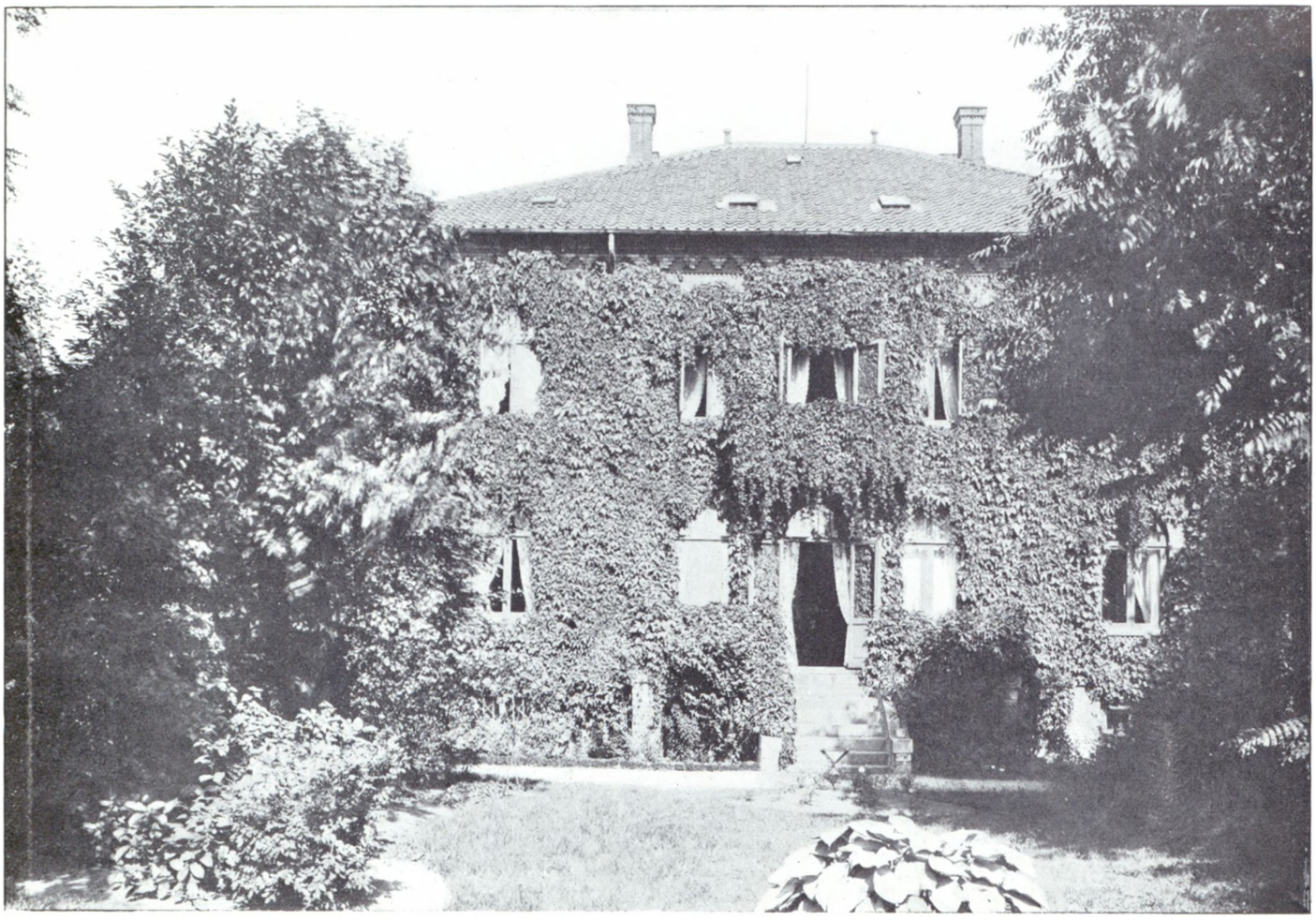

Sortedams Dossering Nr. 39 omkring Aar 1900.

Oplysninger om Ejendommen findes Side 149.

For „Før og Nu" ved Lilli It.

Samme Villa i 1924, efter at den er bleven forskønnet!!

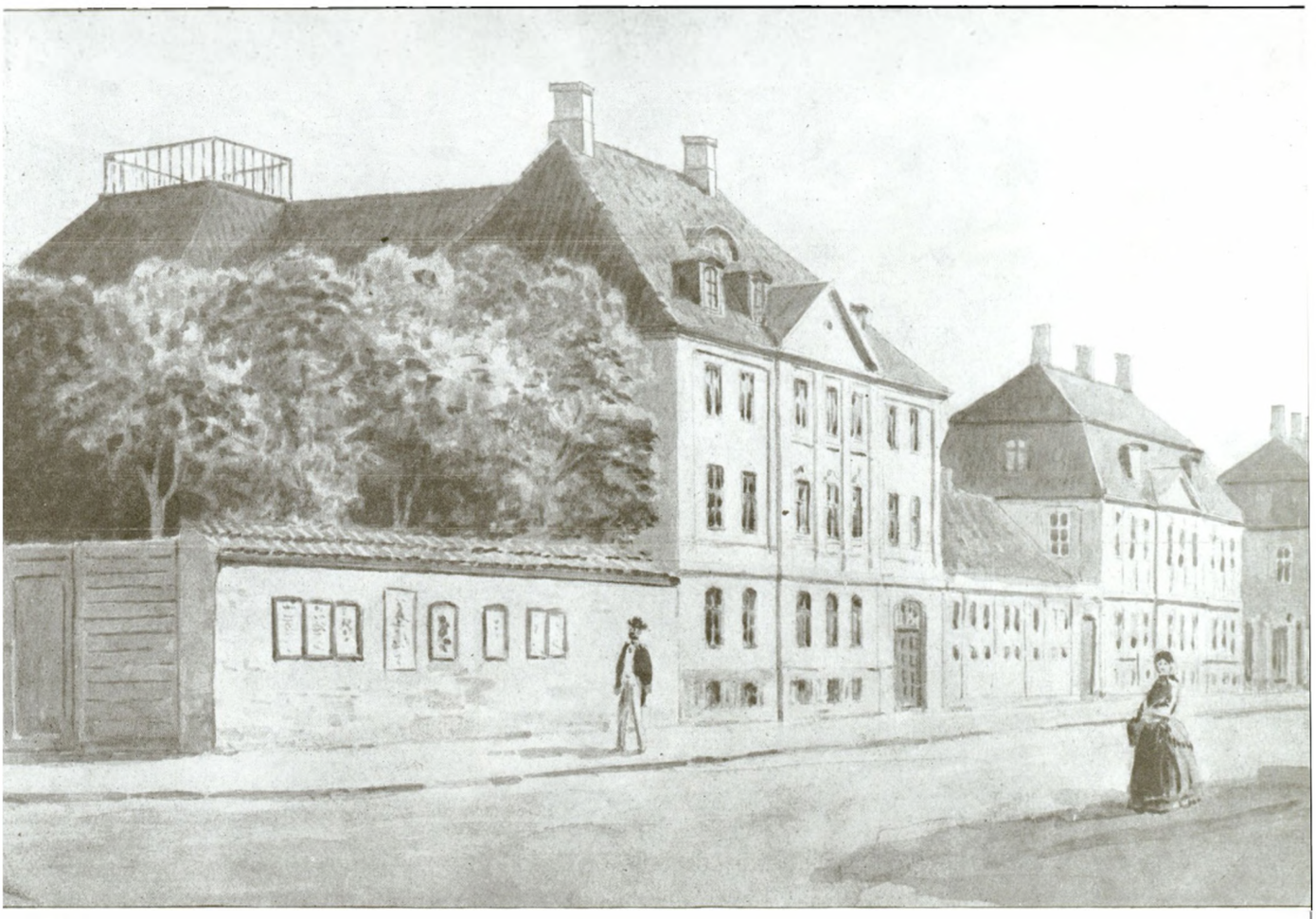

Søkadetakademiet i Bredgade, Hj. af Toldbodvej.
Se Teksten Side 135.

Samme Parti som paa ovenstaaende Billede. Aar 1916.
Søkadetakademiets Bygning ligger der endnu, medens Haven er bebygget med den store Hjørneejendom.

ind paa Forsøget, var det altid med smaa og utilstrækkelige Midler. Man havde aabenbart ikke noget imod, at det døde af sig selv eller fik andet Afløb. Det kostelige Kryolit med dens Millionindtægter lod man private Folk løbe med. Op mod vor Tid var Laksen og Hellefisken ligeledes længe overladt til privat Trafik, der høstede den første og bedste Afgrøde. Man kan altid gaa ud fra, at hvad der kommer af Nyt i den grønlandske Handel, har haft et halvt Aarhundrede til at modnes i — og kommer derfor mestendels bagefter.

Den kongelige grønlandske Handel er 150 Aar og eksisterer fremdeles. Grundlov og Folkestyre, Fagministerier og talløse Kommissioner har ingen Forandring gjort. Den har undertiden skiftet Navn. Da Ordet „Handel" blev mindre fint, kom det til at hedde Direktoratet, senere Styrelsen af Kolonierne i Grønland eller bare af Grønland. Det lød ligesom af noget højere. Façaden er pudset op, men indvendig stamper Maskineriet videre paa sin gamle Tone. Der har været en vis Ukuelighed over det. Af og til blev der slaaet Revner. Selveste Handelsdirektøren, Videnskabsmanden, Grønlændervennen Rink, der i Grønland fik lagt Grunden til et vist Selvstyre, krævede — det er nu mange Aar siden — en Adskillelse af Handelen og Administrationen og fik Lov til at begynde derpaa. Men Maskineriet fik ham stille skubbet til Side og kørte videre. For snart 20 Aar siden lød Kravet igen, og det saá ud til endelig at skulle blive Virkelighed, idet Handelen og Administrationen i 1908 fik hver sin Ledelse. Men allerede 1912 var den Periode forbi. Maskinen kørte fremdeles. Ja, det eneste Vindue ud mod dansk Aandsliv og Folkeliv, Grønland hidtil har haft, Missionen eller, som det nu hedder, Kirke og Skole, den eneste Faktor, som i alle Aarene havde levet sit eget Liv ved Siden af den enevældige kongelige Handel, blev samtidig slugt af denne. Saa var det ikke sandt før, er det nu blevet Sandhed, Grønland og den kongelige grønlandske Handel er i Grunden akkurat det samme.

Der behøves altsaa for saa vidt ikke noget Jubilæumsleve for denne ærværdige Institution. Den er blevet ældre, noget mere raslende og meget dyrere end før. Men den lever fremdeles godt. Der er ikke mange Institutioner, der har oplevet disse sidste halvandet Aarhundrede og bevaret sig saa uforandret som den kongelige grønlandske Handel.

Men der er Grund til at takke den for meget godt og til at ønske den til Lykke med — ja med at finde en Form for Fornyelse, der bevarer det gode Gamle og kan bruge det gode Ny.

Fra det gamle Søkadetakademi.*)

Ved Kommandør T. A. Topsøe-Jensen.

Under den Skaanske Krig, hvor vi havde været nødt til at antage mange hollandske Søofficerer for at faa Flaadens Skibe besat, blev man klar over Nødvendigheden af udelukkende at have indfødte Søofficerer. Den Tanke opstod da derfor ganske naturligt, at man maatte skaffe sig de nødvendige Befalingsmænd ved at opdrage unge Mænd dertil ved at give disse en passende Uddannelse ombord og iland.

Søofficersskolen i Gernersgade. Aar 1900.

Man begyndte derfor 1680 at antage Lærlinge, der fik Udsigt til, naar de var blevet dygtige Sømænd, at kunne blive udnævnte til Officerer. Blandt de første Lærlinge finder vi adskillige, der har gjort deres Navn bekjendt under den store nordiske Krig som Peter Raben, Knud Reedtz, Christen Thomsen Sehested og Iver Tønnesen Huitfeldt. Disse Lærlinge fik Kost og Løn og undervistes, naar de ikke var til Søes, i Navigation.

Den 3. April 1683 fastsattes de nærmere Regler for Lærlingene i en kgl. Resolution, der blandt andet bestemte, at de skulde have Undervisningslokale paa Holmen, og at de efter endt Uddannelse skulde udsendes med Skibene for at gøre Tjeneste som Underløjtnanter. Lærlingeinstitutionen blev den Stamme, hvoraf Søe-Cadet-Korpset opstod.

Ved Aarhundredskiftet (1700) viste det sig, at denne Uddannelse i Almindelighed ikke var tilstrækkelig til at skabe dygtige

*) Ved Udarbejdelsen er benyttet: H. G. Garde, Efterretninger om den danske og norske Sømagt, 1832; H. C. A. Lund, Søkadetkorpsets Historie, 1901; Oplysninger fra Landsarkivet og Raadhusarkivet.

Søofficerer, hvorfor Generaladmiralløjtnant Ulrik Christian Gyldenløve den 26. Januar 1701 sendte en længere Indstilling til Kongen om en bedre Ordning og om en fyldigere Undervisning for de vordende Søofficerer. Den 26. Februar s. A. udstedtes en kgl. Resolution, der bifaldt Gyldenløves Forslag. Allerede 9. April s. A. kunde Gyldenløve indsende nærmere udarbejdede Forslag om Indretningen af den ny Skole og Forslag til Uniform m. m. Alle disse Forslag approberedes af Kongen 26. April s. A. Navnet Søe-Cadet-Kompagniet anvendtes dog først fra 1703.

Til den første Chef for det nye Korps udnævntes Christen Thomesen Sehested. Til Undervisningslokaler anvistes nogle Værelser paa Gammelholm ud imod Holmens Kanal.

Af Reglementet for Undervisningen ser man, at Kadetterne hver Morgen Kl. 6½ mødte paa Gammelholm for derefter at bivaane Morgentjenesten i Holmens Kirke. Derefter begyndte Undervisningen, der omfattede følgende Fag: Navigation, Artilleri, Skibskonstruktion, Regning (Mathematik), Ritzning (Tegning), Skrivning, Geværexercits, Kanonexercits, Skarpskydning med Kanon og Holmens Arbejder. Allerede kort Tid efter indførtes Dans, i 1707 Engelsk og i 1713 Fransk som Undervisningsfag, saaledes at Undervisning gaves særlig i de samme Fag, i hvilke der undervistes i de følgende 100 Aar.

I 1714 ansattes en Lærer i Religion. Han skulde møde hver Morgen, naar der var Undervisning paa Akademiet og „sammesteds med gudelig Andagt og Skikkelighed holde Bøn, som til hver Dag i Ugen brugelig er, det samme han og hver Dags Aften haver at efterkomme, naar Informationerne er til Ende". Desuden skulde han prøve alle Kadetterne, om de vare hjemme i deres Kristendom. De, der ikke kunde gøre Rede for deres Saligheds Sager, skulde da yderligere modtage Undervisning af ham fire Timer om Ugen. Kadetternes Alder ved Antagelsen var højst forskellig, varierende fra 10 til over 20 Aar. Uddannelsestiden var ligeledes højst forskellig. Kadetterne boede i Byen og mødte kun til Undervisning paa Holmen.

Søe-Cadet-Akademiet var den første højere Skole i Danmark, hvor Modersmaalet kom til sin Ret. Paa Universitetet taltes paa den Tid kun Latin, det samme var Tilfældet i de lærde Skoler og paa Landkadetakademiet taltes lige til Guldberg's Tid kun Tysk. Paa Søkadetakademiet blev der lige fra dets Stiftelse udelukkende undervist paa Dansk, ligesom ogsaa alle Ordrer og Skrivelser var danske. Mange gode Mænd er udgaaede fra Akademiet, den berømteste af alle, der har slidt dettes Bænke, er ubestridt Peder Wessel, der blev Kadet den 11. Januar 1709 i en Alder af lidt over 18 Aar. Da Krigen var til Ende, var han Viceadmiral, medens enkelte Kadetter, der var optaget samme Aar som Wessel, endnu var Kadetter.

Sehested, der imidlertid var bleven Viceadmiral, afløstes den 7. December 1715 af Viceadmiral A. Rosenpalm som Chef for Søkadetkorpset.

I 1717 var der Planer om at opføre et Søkadetakademi paa Gammelholm. Det blev imidlertid ikke til noget paa Grund af Pengemangel. I 1725 paatænktes det at flytte Søkadetakademiet sammen med Landkadetterne, der havde Akademi i det Gamle Operahus paa Hjørnet af Norgesgade (Bredgade) og Blancogade (Fredericiagade). Denne Flytning blev endelig besluttet i Novbr. 1727 og Indflytningen skete lige efter Nytaar 1728. Denne Sammenflytning med tildels fælles Undervisning for de 2 Slags Kadetter var ikke overensstemmende med Chefens, Viceadmiral Rosenpalms Ønske. Han gjorde i den Anledning gældende, at det var skadeligt at fjærne Søkadetterne fra Holmen, Modelkammeret og Takkelloftet. Han slutter sin Indstilling, der indsendtes den 18. Novbr. 1827 med at udtale: „For Gud konstaterer jeg ej at kunne se andet end Kompagniets Ruin, om de tages fra Holmen og inddeles under de andre Mestre, som sandelig ej kan give dem den rette Information". Følgen af hans Indstilling var, at han allerede 8 Dage senere modtog Ordre til at afgaa fra Stillingen som Chef for Søkadetkorpset. Han afløstes af Kommandørkaptain Frederik Hoppe, der atter efter kun 3 Maaneders Forløb afløstes af Kaptainløjtnant G. F. le Sage de Fontenay. Efter at Greve Frederik Danneskjold-Samsøe den 26. Marts 1735 havde faaet Overbestyrelsen af Søværnet, blev Forholdene for Søkadetterne forbedrede. Først blev de 2 Kadetkorps adskilte fra hinanden, og den fælles Undervisning ophørte. Fra 1738 indførtes et særligt Kadetskib. I 1746 blev der paabegyndt en Bygning paa Gammelholm til Søkadetakademi (se Billede i Supplement „Før og Nu" 1924, Pag. 48). Inden Bygningen blev fuldført, blev der imidlertid taget anden Bestemmelse med den, og Søkadetterne blev foreløbig, hvor de var.

I 1767 flyttede Landkadetterne til det nordostlige af Palæerne paa Amalienborg (det Brockdorffske), det senere Frederik den 8des Palæ. Søkadetterne fik nu Gamle Operahus for sig selv. Her boede de saa indtil 1788, da det ved kgl. Resolution blev bestemt, at de 2 Akademier skulde bytte Plads, saaledes at Søkadetterne kom paa Amalienborg, og Landkadetterne i Gl. Operahus.

Paa den Tid var Kommandørkaptain Jørgen Balthasar Winterfeldt Chef for Korpset.

Paa Amalienborg havde Søkadetakademiet sin bedste Periode, særlig medens Hans Christian Sneedorff var Chef fra 1797 til hans Død 1824. Fra denne Periode lever endnu mange Smaahistorier, der viser det udmærkede Kammeratskab, som f. Ex. følgende: Kadetterne blev holdt meget knapt med Brænde og frøs derfor Vinteraftenerne paa de store Læsesale. En af Kadetterne blev saa sendt ned for at stjæle Brænde i Brændekjælderen. Man mærkede, at der var Svind i Brændebeholdningen og en af Skoleofficererne stillede sig saa paa Lur for at fange den Skyldige. En Aften lykkedes det virkelig for Løjtnanten at træffe en Kadet i den mørke Kælder. Kadetten agerede imidlertid stum for ikke at røbe sig, og Løjtnanten gav ham — for at mærke ham — et Stød med den store Kjældernøgle i Panden. Næste Morgen stillede hele Korpset som sædvanlig til Morgenparade, alle Kadetter med en Bule i Panden. Kadetten, der den Aften hentede Brænde var — efter mundtlig Overlevering — Magnus Christian Thulstrup, f. 1808, død 1873 som kar. Kommandør.

Sneedorff havde megen Interesse for Svømning. Under en Svømmekonkurrence opflammede han Kadetterne ved at love Sejrherren, at han maatte udbede sig en Gunst af ham. Sejrherren, Kadet Jens Laurits Barfred, f. 1789, død som Kaptain, Toldinspektør og Generalkrigskommissær 1855, udbad sig derefter Tilladelse til at kysse Chefens smukke Datter Betzy. Da Chefen ikke forinden havde stillet nogen Betingelse, blev Tilladelsen givet, dog med det Forbehold, at lignende Gunstbevisninger aldrig mere vilde blive tilladte.

Paa Amalienborg blev Søkadetakademiet indtil April 1827, da Palæet blev afgivet til Bolig for Prins Carl Frederik (senere Frederik den 7de). Søkadetakademiet flyttede nu til Hjørnet af Norgesgade og Toldbodvej (nuværende Bredgade Nr. 68), som blev købt for 40,000 Rdl.

Den kønne Gaard i Bredgade, som endnu ligger ret uforandret, blev opført i 1755 i Barokstil som Nabo til Frederiks Hospital. Den ejedes den Gang af Taxadeur Christian Frederich Løwe. Grunden var lang og smal og strakte sig helt ud til Amaliegade, saaledes at der foruden Bygningerne blev Plads til en stor Gaard og Have i Grundens østlige Halvdel.

Man faar et godt Begreb om Bygningen ved at se Taxation til Brandforsikring, og man ser ogsaa, at man dengang fik noget for Pengene. Løwe skriver den 24. Novbr. 1755, da Bygningerne nærmer sig deres Fuldførelse, til Brandassurance-Compagniet og anmoder om Taxation. Compagniet beordrer derefter Murmester Jacob Schjønning og Tømmermester Peder Hasling til at „begive sig til Velædle Hr. Taxadeur Christian Frederich Løwes paa Hjørnet af Norgesgade og ud til Toldbod Veyen beliggende Gaard under St. Annæ Øster Quarteer" for at foretage Taxationen.

Denne er saalydende:

„1) Bygningen bestaar ud til Norges Gade af 7 Fag Grund Muur, og til Tolboe veyen af 5 Fag, Grund Muur til alle Sider. Bygningen er 22 Al. dyb, 3 Etager høj, med Kælder under hele Huset, som er indrettet ud til Gaden til Leie Kielder eller viinkielder, ind til Gaarden under samme Bygning er Kielder til Huusets Brug. Hovedmuuren midt i Huset er Grunn Muur. I den første Etage kommer ind Kiørsel fra Gaden af een Port med 2de Porthammere over, derhend i samme første Etage er 4re logementer og en stor Forstue, hvorudi er anlagt en Italiensk Trappe, som en nu ikke er færdig. I anden Etage er en stor Sal, 5 Kammere og Forstue, hvor udi Liger for bemeldte Trappe, som ikke er færdig. I den 3die Etage er lige ledes som forbemeldte, Deer over er Loftet hvilket alt en nu ikke er færdig giort, nemlig ud og indvendig ikke af Pudset, og ingen Gulve lagt, men Plank-

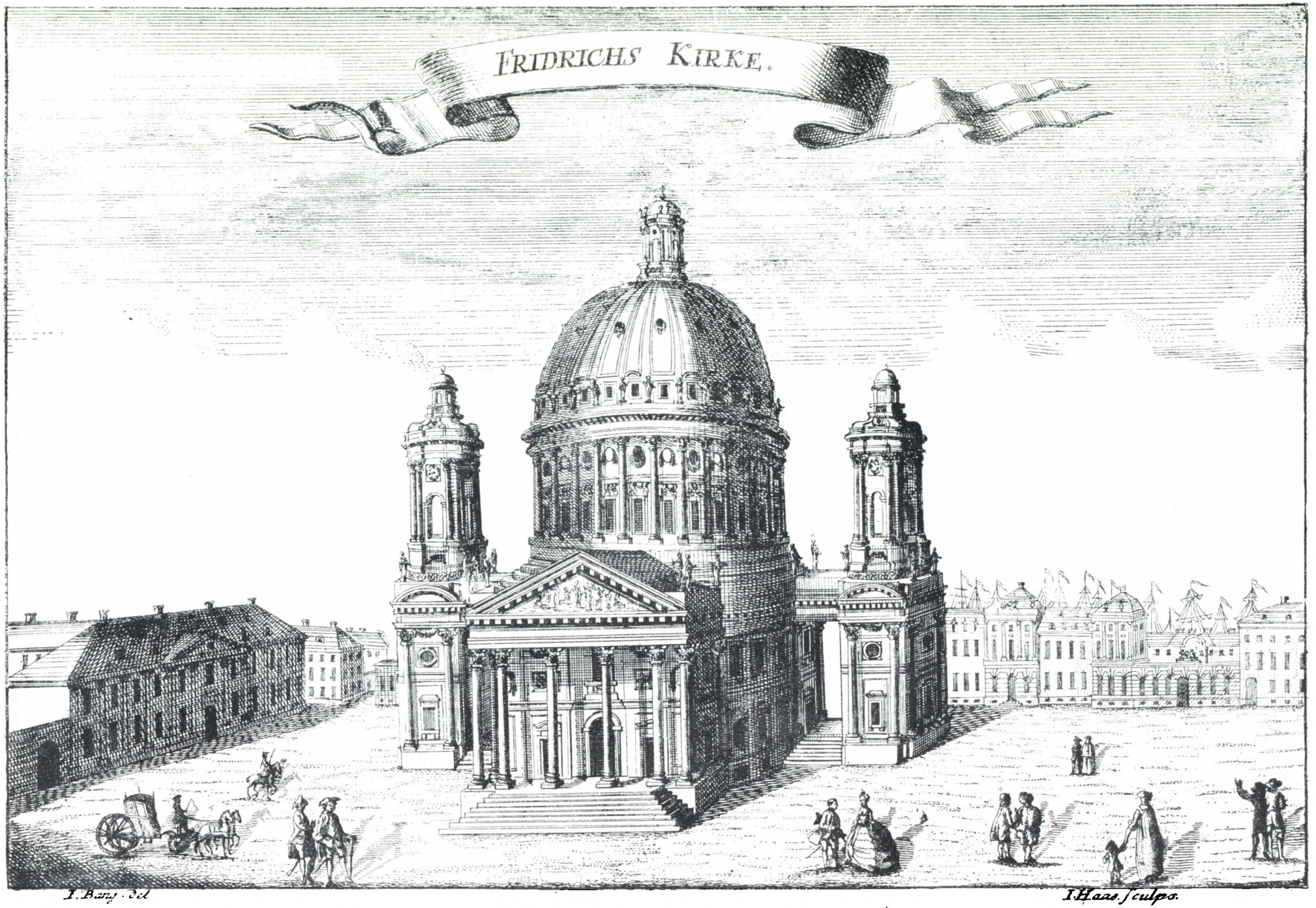

Professor Jardins Plan til Frederikskirken (Marmorkirken), Aar 1758. Se Teksten Side 158.

kerne tilskaarne, og liger i Logementerne, vindeverne er ligeledes færdig, men endnu ikke indsat.

Taxeres for ..... 4000 rd.

2) Til Tolboe Veien staar nu side Bygning paa 6 Fag, langt 25½ Alen, og dyb 11½ Alen, Grund Muured til alle sider, 3 Etager hoy med kielder under hele Huus, som alt er inrettet til Husets Brug og udi adskillige Comoditeter, samt en Oben Skorsteen til Vaskerhuus. I den første Etage er en Coridor, bare væge og slet gibs under Loftet, en dobbelt Vindovn, der hved et Contoir betrukket med voxdug og brøst Panel, Gibs under Loftet, der hved igien et Spise kammer bare væge, og der uden for til Gaarden, er et stort Kiøken med oven Skorsteen, gibs under Loftet, atter der hved er en forstue hvor udi liger en Italiensk Trappe, som endnu ikke er færdig, under Trappen er en Gang og under samme et Kammer, oven over i anden Etage er ligeledes indrettet med 2de Logementer betrukket og Paneled en vin ovn paa 2de Etage et Kiøkken med oven Skorsteen en Coridor og Italiensk Trappe all gibset, i den 3die Etage er just lige saadan som oven er melt og der over er Loftet.

Taxeres for ..... 3500 rd.

3) Nok til samme Side staar altsaa en side Bygning Grun Muur til alle Sider paa 12 Alen, dyb 11½ Al. En Etage hoy med en Mezanin oven over. I den underste Etage er ind Kiørsel, og til den venstre Haand en Stald, til høire haand en Kielder og derover en forstue hvorudi liger en trappe andlagt, i same forstue er inrettet til 2de Abtritter, oven over udi Mezaninen nogle indrettede Kammere, der over er Loftet udi et. Udi Gaarden En Portion fersk vand.

Taxeres for ..... 1090 rd.

Det forbemelte Ejendom til for sikkring udi Brand Forsikrings Cassen af os er Taxeret og Vurderet udi en General Summa for ..... 8500 rd. Blive Aati Tusinde fem Hundrede Rigsdaler Corant, det bekræfte vi her ved medværende Hænders Underskrift."

Kiøbenhavn, den 10. December 1755.

Schiønning. Hasling.

Som overværende

Fint. Barfred."

Den 23. Marts 1757 forlangte Løwe Omtaxation, da han havde gjort adskillige Indretninger og Forbedringer, dels ved Nybygning og dels ved Panel og Betræk i Værelserne.

Taxationen, der blev foretaget den ²⁴/₃ s. A. viser, at der ud til Norges Gade er tilkommet „Ein Fronde Spid" over 3 Fag.

Det under 3) nævnte Hus er nu forlænget til 20½ Alen og 11 Alen dybt.

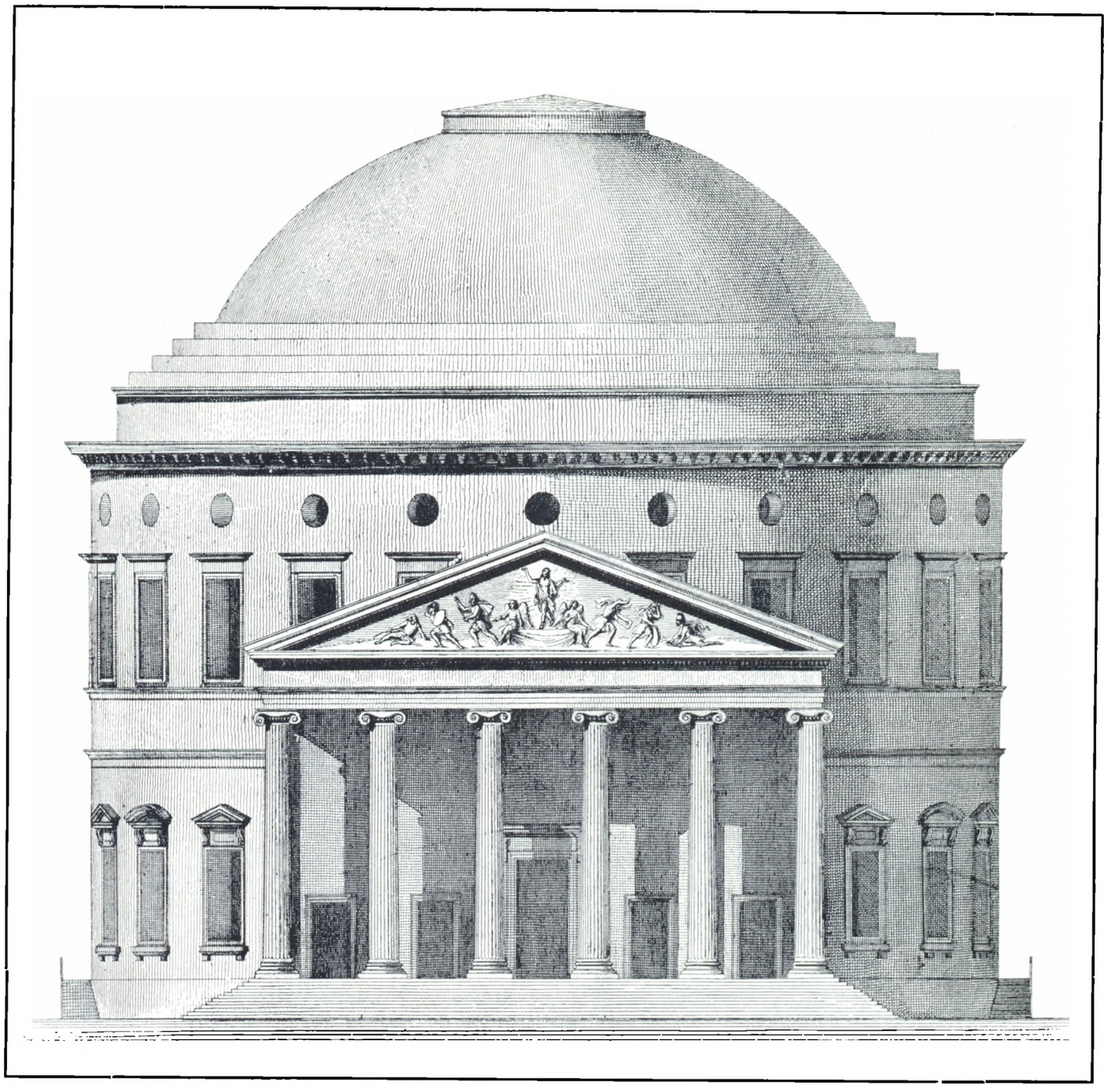

Professor Harsdorffs Forslag til Frederikskirkens Fuldførelse.

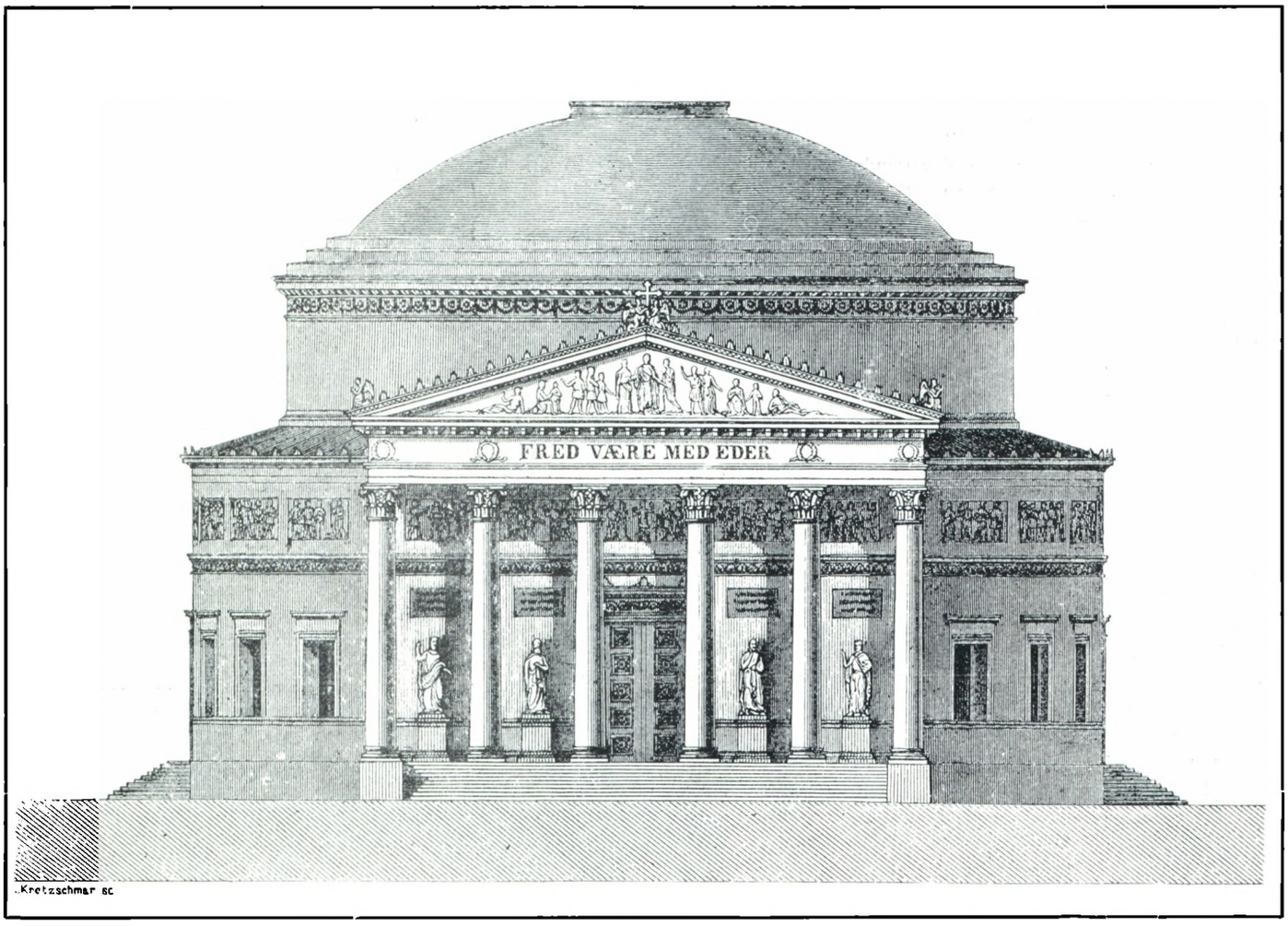

Professor Hetschs Forslag til Frederikskirken. Billedet viser Facaden mod Bredgade.

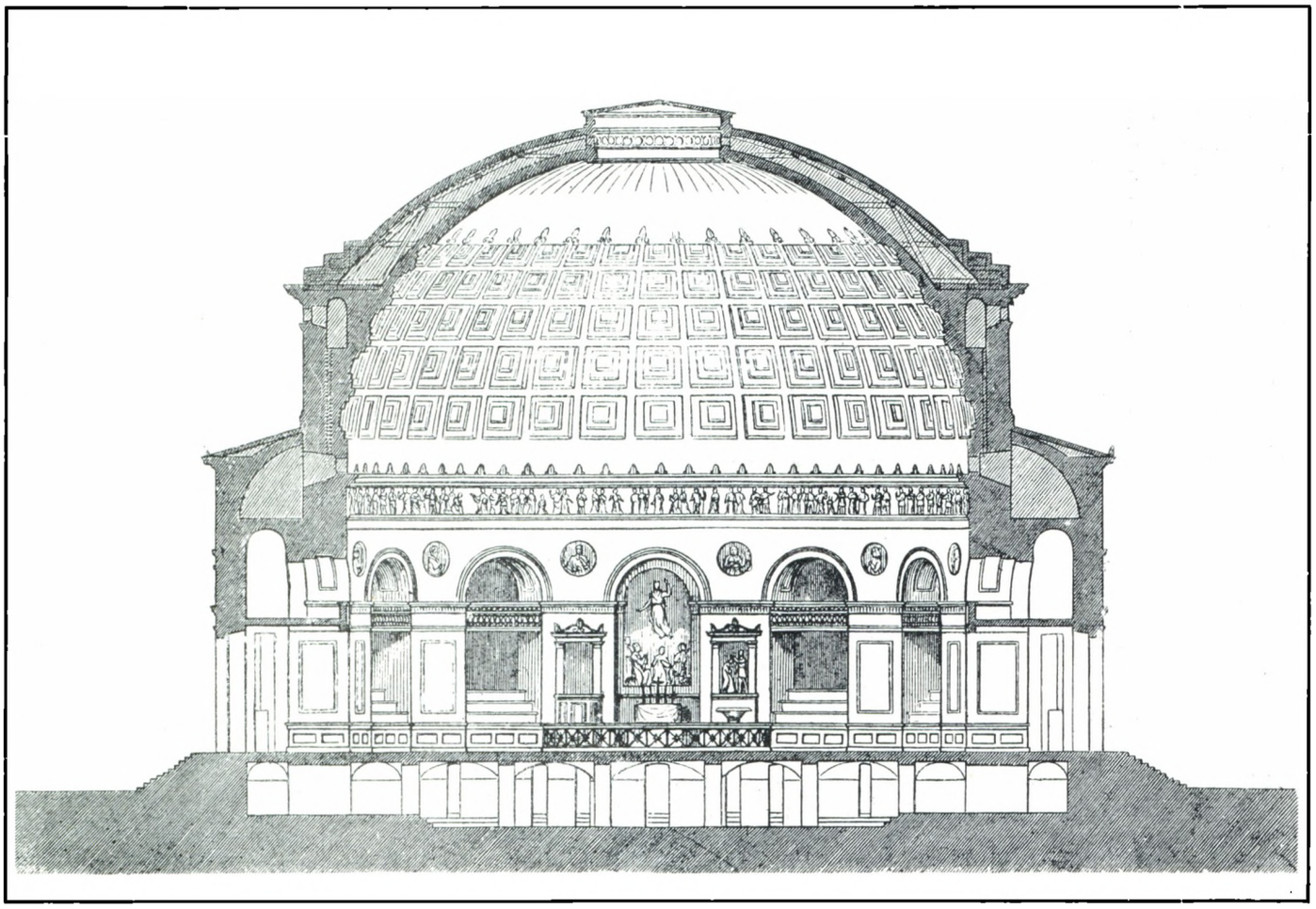

Det indre af Frederikskirken efter Professor Hetschs Forslag.

Nyt Pkt. 4) Et Tverhus af Grundmur til alle Sider, 2 Etager højt, 30 Alen langt, 18½ Alen dybt, den nederste Etage er indrettet til Stald for 12 Heste, Staldkammer og 3 Remisser. Den anden Etage er opsat med en Del Skillerum, som endnu ikke er tilmuret oven over Loftet.

Forsikringen sattes herved op til 14,500 rd.

I November 1781 ønsker den daværende Ejer, Geheimeraad Christian Ludvig von Steman, at hans Gaard i St. Annæ Øster Quarter Matr. Nr. 71 J. J. yderligere forsikres til ialt 17500 Rd.

I 1801, da Gaarden tilhører Etatsraad Lugge, vurderes den til 29400 Rdl. og i 1820, da den tilhører General-Krigs-Commissær Søebøtker, vurderes den til 58000 Rdl. Sølvværdi.

I 1826 blev Bygningen, som før nævnt, købt til Søkadetakademi, og i April følgende Aar fandt Indflytningen Sted.

I 1845 blev Ejendommen forsikret for 70000 Rdl. 1863 rømmes Forhuset, lige efter at Kaptainløjtnant R. C. M. Bruun havde afløst Orlogskaptain Eduard Suenson som Chef. Da Krigen saa brød ud, blev det tomme Forhus midlertidig indrettet til Lazareth i Begyndelsen af 1864. Efter Krigens Afslutning og Lazarethets Nedlæggelse stod Forhuset atter tomt en Tid. Natten til den 11. Februar 1865 brændte imidlertid Borgerdydskolen i Bredgade, og Skolen, som fik Tilladelse til midlertidig at benytte den tomme Bygning, rykkede ind i denne den 17. s. M.

I 1864 solgtes Haven for 5000 Rdl. til Gartner Dahlberg. Akademiets Ejendom solgtes i Sommeren 1865 til Murmester L. Petersen for 50,000 Rdl. Ved Skoleaarets Slutning i Sommeren 1865 rømmede Akademiet de midlertidige Lokaler i Side- og Tverhuset, hvorefter det husvilde Akademi foreløbig fandt Undervisningslokale i Søartilleriets Kontorbygning paa Christiansholm, efter at denne Bygning havde faaet en Ombygning. Her forblev Akademiet indtil det under Navn af Søofficersskolen i 1869 flyttedes til Pigeskolen i Nyboder, der i den Anledning fik en kostbar Tilbygning. Det havde været billigere at bevare den gamle smukke Bygning, der i 1883 ses at være vurderet til 225,400 Kr. Bygningen blev ved Lov om Bygningsfredning af 12. Marts 1918 fredet under Fredningsklasse B.

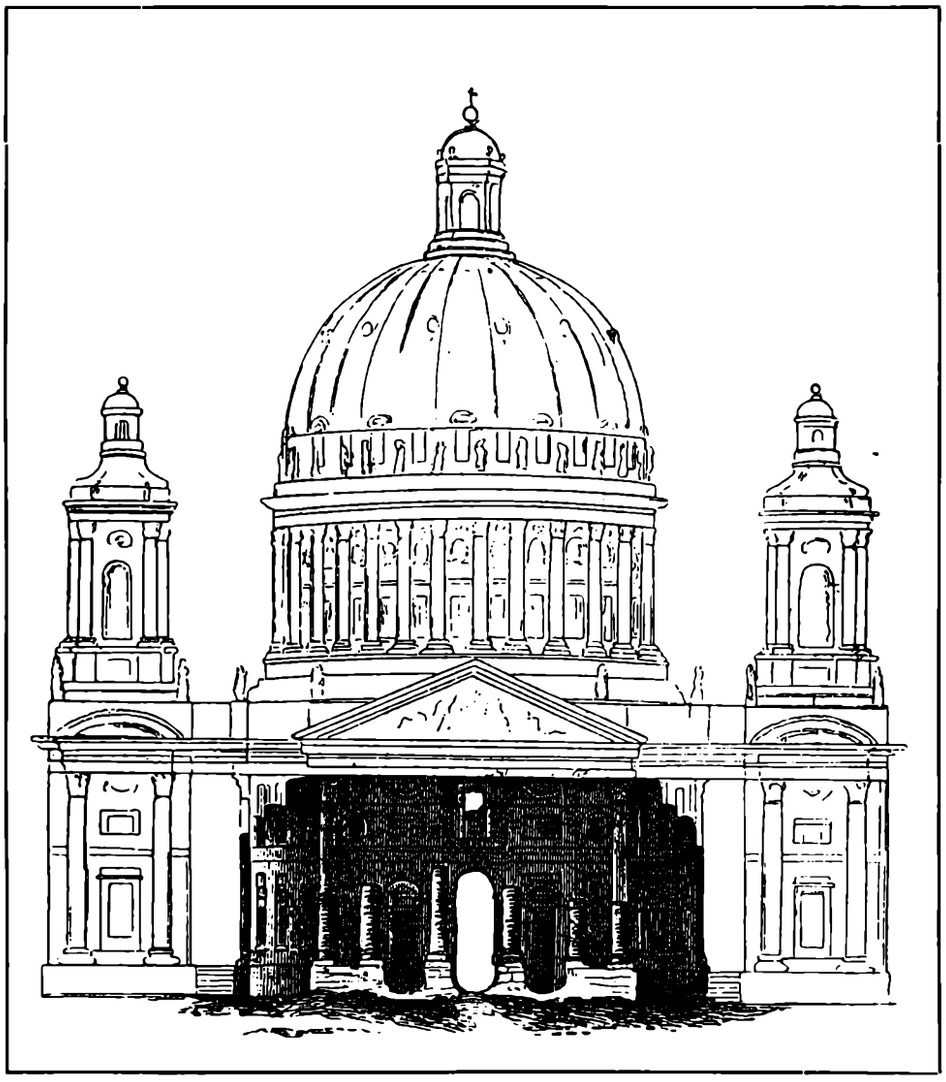

Frederikskirken, Jardins 1758 antagne Projekt. Det mørke Stykke er Ruinen i 1874.

Vi bringer i det følgende en interessant Beskrivelse af Marmorkirkens Historie fra 1749, da Nicolai Eigtved paabegyndte Piloteringen, til 1772, da Struense standsede hele Foretagendet.

Beskrivelsen er en Gengivelse af Dr. F. J. Meyer's i 1883 udkomne Bog: „Marmorkirken fra 1749 til 1772. Et Bidrag til den danske Kunsthistorie".

Marmorkirken fra 1749 til 1772.

Hans højkongelige Majestæt Kong Frederik den femte var pragtelskende, men ikke overdreven kunstforstandig. De skjønne Kunster interesserede ham egentlig kun, for saa vidt de kunde tjene til at sprede Glands om hans Trone, og Kunstnerne satte han ikke større Pris paa, med mindre de var Udlændinge. Og dog var der i hans Tid mere Liv i Kunsten — og mellem Kunstnerne —, end man ved første Øjekast skulde tro, thi manglede allerhøjstsamme Monark end selv Inspiration, saa var han til Gjengæld omringet af Folk, som ikke undlode allerunderdanigst at inspirere ham.

Der var nu for Exempel det nys indstiftede højloylige Skildrer-, Billedhugger- og Bygnings-Akademi, som egentlig mere var oprettet for at forherlige Kongedømmet af Guds Naade og den kongelige Majestæt end for at virke til Kunstens Trivsel. Dets Medlemmer tilhørte rigtig nok alle andre Nationer end den danske, — de vare Tyskere, Svenske, Franskmænd, Englændere eller Kvasi-Englændere, — men de forstod alle til Hobe fortræffeligen at gjøre et svimlende Antal om just ikke af Statuer, saa dog af Buster, Portrætmedailloner og Reliefbilleder af hans Majestæt, at afskildre allerhøjstsamme i det uendelige paa Lærredet snart i fuldt Korpus, snart i Knæstykke, snart i Brystbillede, at stikke Monarken i Kobber, male ham i Snusdaase-Miniatur, skjære ham i Onyx eller Karneol, i Elfenben eller Perlemor, præge hans allernaadigste Aasyn i Medailler og Skuepenge, — thi man var grumme loyal i de Dage, og saadan Loyalitet betalte sig i Reglen ganske godt, naar man var Udlænding.

Saa var der endvidere den talentfulde og alsidige Nürnberger Markus Tuscher, som næsten var lige saa meget værd som et helt Akademi; han forstod at gjøre hans Majestæt det indlysende, at der snarest muligt burde rejses en Rytterstatue af allerhøjstsamme et Steds i Residensstaden, for Exempel paa det gamle Amalieborgs Emplacement. Ludvig den fjortendes *Statua equestris* knejsede jo stoltelig paa Place de Victoires i Paris. Var maaske ikke Frederik den femte nok saa stor og berømmelig en Monark som Ludvig den fjortende?

Dernæst var der højtstaaende Officerer og Ingeniører og Bygmestere, som Krieger og Thurah og Eigtved, og byggelystne Stormænd og byggelystne Rigmænd, som gjorde Kongen det begribeligt, at hans Majestæt ved sit Bud allernaadigst burde fremtrylle en hel ny By af Jorden, derude i det gamle Amalieborgs Have, paa den anden Side Hallandsaas.

Og endelig var der Præster og gejstlige Personer nok, som beviste saa klart, som to og to er fire, at der i den af hans Majestæt eventuelt skabte nye Del af Residensstaden Kjøbenhavn, — hvilket nye Kvarter naturligvis skulde bære hans Majestæts glorióse Navn og kaldes Frederiksstaden, — burde rejses en ny og storladen Kirke til Guds og Kongens Ære, hvilken nye Kirke naturligvis burde bære Navnet Frederikskirken.

Som man ser, manglede det ikke paa Inspirationer. Hans Majestæt fandt, at Akademiet og de udenlandske Akademikere og Markus Tuscher og Ingeniørerne og Bygmestrene og Thurah og Eigtved og de byggelystne Stormænd og Præsterne og Bisperne alle til Hobe havde Ret. Og Kunstnerne og de fremmede Akademiprofessorer gave sig saa med fordoblet Iver til at poussere og modellere og male og støbe og gravere og hugge og ciselere og

præge og skjære Myriader af Billeder af hans højkongelige Majestæt, og snart fik Billedhuggerne og Broncestøbere ogsaa travlt med at gjøre Monarkens Rytterstatue, og Bygmestrene og Ingeniørerne og de byggelystne Aristokrater og de fromme Præster og Prælater satte sig i Bevægelse, og snart hævede talrige Paladser

femte havde bygget et Operahus tæt op til samme Slot, men baade Operahus og Slot nedbrændte den 19de April 1689, ved hvilken Lejlighed mange Mennesker kom af Dage. Siden, i 1704, havde Kong Frederik den fjerde ladet den uhyre Brandtomt, som, karakteristisk nok, havde henligget urørt og uforstyrret i femten

Marmorkirken set fra „Marmorpladsen" ved Norgesgade (Bredgade). Aar 1865.

sig ude i den nye Frederiksstad, og den projekterede nye Kirkes Paabegyndelse lod heller ikke vente paa sig.

Jeg vil tjene min venlige Læser: hvad det nye Kvarter af Byen, Frederiksstaden, eller rettere, hvad den Plads, hvor Frederiksstaden blev bygget, angaar, da maa man vide, at hele det Terræn, som nu begrændses af Bredgade, St. Annæplads, Havnen og Stranden, fordum havde været optaget af de vidtløftige Haver, der omgave det af Kong Frederik den tredies Dronning Sofie Amalie opførte og efter hende opkaldte Amalieborg Slot. Kristian den

eller sexten Aar, — rydde og ladet en Del af de forefundne Materialier anvende til Opførelsen af den Herre Zebaoths eller Garnisons Kirke, som i det nævnte og de to følgende Aar blev opført af Bygmesteren Hans Wiedewelt, Bedstefaderen til den senere saa navnkundige og ulykkelige Billedhugger af samme Navn. Den Del af den ryddede Tomt, som stødte nærmest op til den nys opførte Zebaothskirke, blev omdannet til en kongelig Have i stiv og stram fransk Stil, med klippede Taxushække, kunstige Pyramider og Labyrinther, Vandspring og Statuer, af

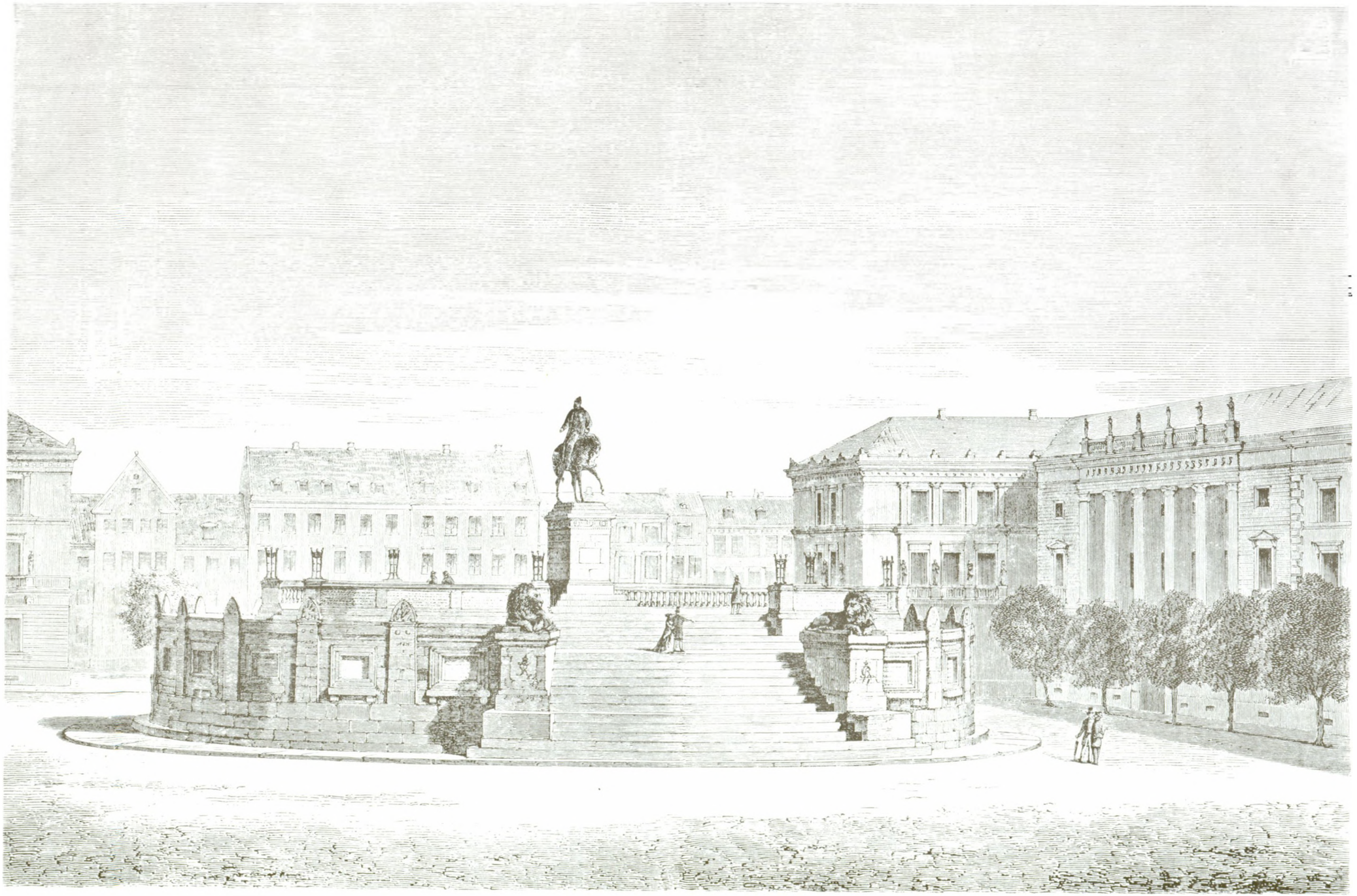

Forslag af Arkitekt Stuckenberg, Aar 1868, til Benyttelse af Frederikskirkens Ruin til et Mindesmærke for Kong Frederik VII, Grundloven og de faldne Krigere.

hvilke sidste kun to vides at være bevarede til vore Dage, nemlig de tvende mindre Billedstøtter Orfevs og Eurydike, — eller Apollo og Flora —, som nu tillige med Barattas „Samson" staa i Nicherne paa Herkuleslogen i Rosenborg Have. Den nordlige Del af Tomten, altsaa det, der laa fjernest fra Zebaothskirken, blev derimod indrettet til en Mønstringsplads for Kjøbenhavns Garnison og adskilt fra den nys omtalte og nys anlagte kongelige Have ved en sammenhængende Række af Orangeri- og Staldbygninger, i hvis Midte der hævede sig en ottekantet Belvedere eller Pavillon, hvorfra hans Majestæt i al Magelighed kunde „anse" Krigsfolkets Manøvrer og Exercitier nede paa Mønstrepladsen. Det ottekantede faldt i Tidens Smag den Gang: Fredensborg Slot dannede med sine Tilbygninger et ottekantet Komplex, Parken samme Steds var ottekantet, Damme og kunstige Øer ligesaa, Frydenlunds og Rosenborgs Lysthuse ligeledes, Bassiner og Pavilloner i alle kongelige Haver og ved alle kongelige Slotte i lige Maade; man havde endog ottekantede Urtepotter og ottekantede Kjoleknapper.

Som vi have skildret det, saa altsaa det nævnte Terræn ud, da Kong Frederik den femte, efter at være tilbørlig inspireret befalede, at Frederikstaden skulde blive til. Ved kongeligt Reskript af 12. September 1749 anordnedes det, at Amalieborg Have, som det fornævnte Anlæg op mod Garnisons Kirke endnu kaldtes, som

Anonymt Forslag til Frederikskirken, 1750erne. Tilh. Rigsarkivet.

Facade-Tegning mod Norgesgade med et Søjle-Parti. I Frontespicen er i Ramme Hs. kgl. Majestæts allerhøjeste Navnetræk, og paa Siderne af Frontespicen 2 Symboler gennem liggende Figurer paa Portalen. Imod Nye Kongens Gade er Portalen med Søjler og i Frontespicen anbringes det kgl. Vaaben. Til Siden for denne Frontespice findes 2 liggende Figurer forestillende Danmark og Norge.

og Mønstrepladsen skulde raseres og udlægges til Byggegrunde. — Det var Nicolai Eigtved, der havde udkastet Planen til Bebyggelsen. Han var kommen til Verden som fattige Bønderfolks Barn i Landsbyen Egtved under Skjoldnæsholm Birk, og han var døbt Niels Egtved, men da han siden blev Officer og en fornem Mand, kunde han naturligvis ikke længere bære det simple og enfoldige Bondenavn, og saa lod han sig kalde Nicolay Eigtwedt. Allerede som Yngling havde han forladt Danmark for at søge

Lykken i Udlandet. Han fandt da ogsaa for saa vidt i fremmede Lande, hvad han aldrig vilde have fundet i sit Fædreland: han blev Officer, endog i Genikorpset, i kurfyrstelig sachsisk Tjeneste, og uddannede sig der og ved senere Studium til en habil Bygmester og Ingeniør. Kristian den sjette kaldte ham hjem, tog ham i sin Tjeneste, uanset at hans Vugge havde staaet i en Bondehytte, og gjorde ham til Kapitajn, — hvad han havde drevet det til i Sachsen, — og kongelig Bygmester, et i de Dage næsten enestaaende Tilfælde her hjemme. I 1749 var han naaet til at blive Oberstløjtnant og Hofbygmester, siden drev han det endog til „Obrister".

Efter Eigtveds Generalplan og Grundtegning skulde nu, som sagt, det tidt ommeldte store Terræn mellem St. Annæplads, Havnen og Stranden bebygges, og hans Majestæt lod sine Stormænd og Byens Rigmænd vide, at de havde at bygge samme Steds og bygge storladent, hvad bemeldte Stormænd og Rigmænd ikke lode sig sige to Gange, saa meget mindre som de kunde udvælge sig Byggegrunde uden Betaling og fik adskillige Aars Frihed for Indkvartering og lignende Byrder og Paalæg. Snart rejste det ene Palads sig der ude ved Siden af det andet. Paa den — naturligvis ottekantede — Plads, som skulde udgjøre Centret i den nye By, og som siden er bleven kaldet Amalieborg Plads, opførtes det Levetzauske, det Brockdorffske, det Schackske og det Moltkeske Palais; paa Hjørnerne af den nye Frederiksgade rejstes det Bernstorffske og det Dehnske Palads og paa den hidtil ubebyggede Side af Bredgaden byggedes den Berkentinske Gaard, som nu hedder Schimmelmanns Palais. Skraas over for dette sidste, paa den anden Side af Bredgaden, laa allerede den Gang bl. a. Operahuset, det senere Landkadet-Akademi, der noget over en Menneskealder tidligere var bygget af Italieneren Marcantonio Pelli og Sachseren Hans Wiedewelt, og det Danneskjold-Laurvigske — nu Moltkeske — Palais, der var opført af den fortjente, men nu næsten forglemte danske Bygmester Johan Kornelius Krieger, Stamfaderen til den vidt udbredte Kriegerske Slægt.

Hvad angaar den Heststatue, som Kong Frederik den femte tillod, at man rejste til Ære for ham i levende Live, og som skulde have og fik sin Plads midt paa den nysnævnte ottekantede Plads i Frederiksstaden, da vilde det føre os for vidt her at skildre alle de febrilske Anstrengelser, der anvendtes for at faa fat i en Billedhugger og en Broncestøber til at udføre dette store Værk, at omtale alle de latterlige og ydmygende Skridt, hvortil den kongelig danske Regering nedlod sig for at vinde de toneangivende udenlandske Kunstneres Gunst alle de diplomatiske Noter og Sendelser, der afgik herfra, alle de Gratialer og Gratifikationer og Dotationer, der udbetaltes, hele den hæsblæsende Forhippethed, der udfoldedes, indtil man endelig langt om længe havde sikret sig en habil fransk Billedhugger, Monsieur Saly og en, ligeledes fransk Broncestøber, Pierre Gor, som saa kom her til Kjøbenhavn, udførte Værket og i en Aarrække lode sig beneficiere med Gager og Gaver og Pensioner af uhyre Størrelse, at udbetale af hans Majestæts Partikulærkasse. Hvormeget denne Heststatues Tilblivelse har kostet bemeldte Partikulærkasse, se vi os i Øjeblikket ikke i Stand til at opgive; det asiatiske Kompagni, som efter Kongens Yndling Grev Moltkes Indskydelse i sin overstrømmende Loyalitet havde udbedt sig og erholdt allernaadigst Tilladelse til at bekoste Udførelsen af den nævnte Rytterstatue, maatte punge ud med ialt 590,836 Rd. 8½ Sk. dansk Kurant, hvilket efter Pengenes nuværende Værdi omtrent vil svare til mellem halvfjerdie og tre Millioner Kroner.

I Forbigaaende bemærket: overalt, hvor der i dette Skrift tales om Rd. eller „Daler", menes „Rigsdaler dansk Kurant". En saadan maa antages at have havt lige saa stor Kjøbeevne som sex Kroner i vore Dage, da Pengenes Værdi er sunken til langt under det halve af, hvad den var i de Tider, hvilket den gunstige Læser bedes at erindre.

Hvad nu endelig den nye Kirke, man vilde opføre, angaar, Frederikskirken, eller Marmorkirken, som den senere i lang Tid hed, da drejede det sig allerførst om at finde en passende Plads til den. Langt om længe fandt man det formaalstjenligt at henlægge den i Prinsesse Charlotte Amalies Have paa den nordlige Side af Dronningens Bredgade, midtvejs mellem det nys omtalte Operahus og det Danneskjold-Laurvigske Palais; den vilde saaledes komme til at ligge lige ud for den projekterede nye

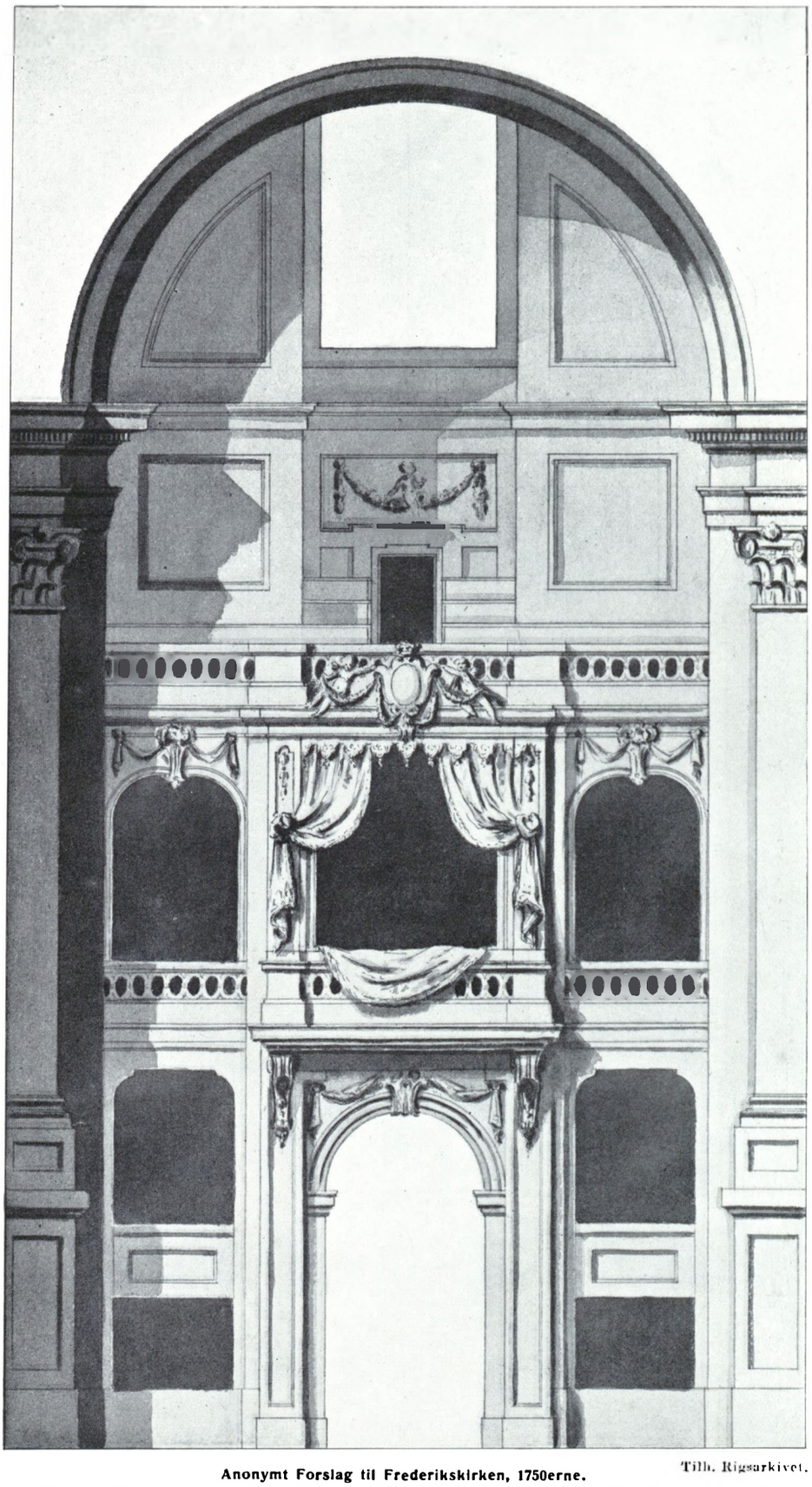

Tilh. Rigsarkivet.

Anonymt Forslag til Frederikskirken, 1750erne.

Billedet viser Hovedindgangsdøren til Kirken. Paa hver Side findes 2 Loger over hinanden, og over Indgangsdøren er Hs. kgl. Majestæts Stol, og til begge Sider Deres kgl. Højheder Kron- og Arveprinsens samt Prinsessernes Stole. Over disse høje Herskabers Stole findes et Pulpitur og over dette et Vindue.

Frederiksgade og den ligeledes endnu kun projekterede ottekantede Plads, der skulde danne Centret i den nye Frederiksstad. Prinsessen resolverede sig ogsaa til at afstaa sin Have til saadan from. Gud og Monarken velbehagelig Brug; om hun gjorde det *nolens* eller *volens*, er jeg ikke i Stand til at afgjøre.

Hans Majestæts Arkitekter og Ingeniører fik nu Ordre til at udarbejde Planer for den nye Kirkes Opførelse og allerunderdanigst forelægge Monarken saadanne Planer. Der indkom „*nombre de projets*", som det hedder i Fortalen til Jardins Værk over Marmorkirken, altsaa upaatvivlelig ogsaa fra de fire dueligste Arkitekter den Gang her hjemme: Krieger (død 1755), Thurah (død 1759), Eigtved (død 1754) og Markus Tuscher (død 1751), men Eigtveds Udkast blev foretrukket, hvad der fremgaar af, at det var ham, som ledede det store Byggeforetagende i den første Tid.

Saa begyndte man da. Men Grunden var løs og sumpet, og i de første Par Aar havde man nok at gjøre med at udgrave og opfylde og jævne og pumpe og pilotere i det uendelige, og man var endnu langt fra færdig med Grunden, da Jubelfesten for det oldenborgske Kongehus stundede til (Oktober 1749), og ved den Lejlighed skulde Grundstenen til Kirkebygningen lægges af hans Majestæts egen allernaadigste Haand, enten man saa var færdig med Pumpning og Pilotage eller ej. Det er altsaa rimeligt, at man har havt svært travlt, da det stundede ad Oktober til. Og da saa nævnte Oktober kom og Festen med den, da gjenlød alle hans Majestæts Riger og Lande af Klokkeklang og Jubelsang og Salutskud og Frydeskrig, og der blev holdt Mønstringer og højtidelige Gudstjenester og loyale Fester og prægtige Illuminationer og smagløse Transparenter og lærde, opstyltede og bombastiske Skoleharanguer i hver en Vraa, og det regnede ned med Forfremmelser og Udnævnelser og kongelige Naadesbevisninger, og der sloges flere Medailler i de Dage end nu i et halvt Aarhundrede, og ved Hove gik det lystigt til med Fester og Baller og lukulliske Taffeler, ved hvilke sidste hans Majestæts gamle Hofkonditor, Sieur Maas, ret havde Lejlighed til at vise sit Talent ved hele vidtløftige arkitektoniske og fortifikatoriske Konstruktioner af Sukkerværk, og paa Festens sidste Dag, den 30te Oktober 1749, nedlagde hans Majestæt Kong Frederik den femte allernaadigst Grundstenen til Marmorkirken. Herom berettes der i „Postrytteren" for 31 Oktober som følger:

I Gaar behagede Hans Kongel. Majestæt geleydet af Hans Høy-Fyrstelige Durchlauchtighed Hertugen af Sachsen-Hildburghausen, som sadd i Vognen hos Hans Majestæt, De Høy-Fyrstelige Durchlauchtigheder af Holstein og De Høye Riddere af Elephant og Dannebroeg Ordenen at begive Sig ud til Hendes Kongel. Høyheds Princesse Charlottes Hauge udi Store Kongensgade, hvor Hans Høy-Ærværdighed Hr. Biskop Hersleb først holdt en kort dog fyndig og ziirlig Tale, — (over Genes. 28.22: den Sten skal være et Guds Hus) — og efterat Talen var til Ende, behagede Hans Kongel. Majestæt under Paukkers og Trompeters Lyd allernaadigst at lægge den første Steen til den Kirke, som paa bemeldte Plads skal bygges, og blev udi samme Steen med Hans Kongel. Majestæts egen Allerhøyeste Haand lagte en Deel kostbare Jubel og andre Medailler baade af Guld og Sølv. Efterat Hans Majestæt var kommen derfra tilbage, bleve fra Slots-Altanen til det paa Slots-Pladsen i utallig Mængde staaende Folk udkastet tre Slags Jubel-Medailler.

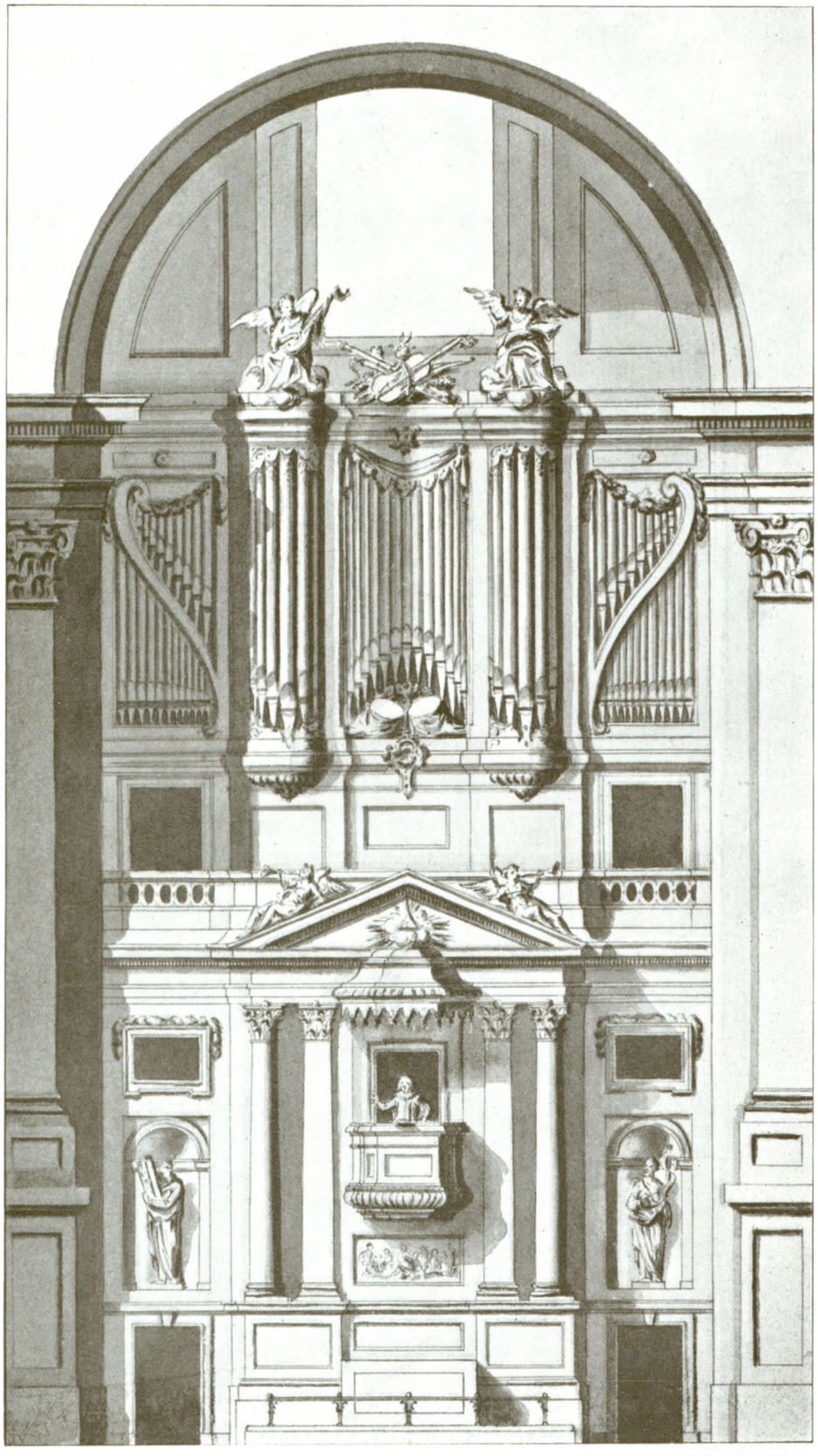

Tilh. Rigsarkivet.

Anonymt Forslag til Frederikskirken, 1750erne.
Alter, Prædikestol og Orgel.
Til begge Sider af Alteret er i Nicher anbragt 2 Figurer, forestillende det gamle og nye Testamente gennem Moses og Johannes. Over Orgelet findes et Vindue.

Om Eftermiddagen bearede de Allerhøjeste og høje Herskaber „den Danske *Comoedie*" med deres allerhøjeste og høje Nærværelse, og om Aftenen var der stort Gala-Taffel paa 80 Kuverter og to Marskaltafler og derefter et stort Ball", som varede langt ud paa Natten.

Den største af de oven for berørte Medailler var gjort af Arbien; den vejede fjorten til femten Lod, var prydet med Portrætter af de tolv oldenborgske Konger og forsynet med en lang bombastisk Indskrift i det latinske Sprog. Den anden Medaille vejede fem til sex Lod og var skaaret af Hofmedaillør Winslow; den tredie, ventelig den, som i størst Antal blev udkastet fra Slotsaltanen, vejede kun to Lod og var forfærdiget af Medailløren Georg Vilhelm Wahl, en af Lærerne ved det ældste Kunstakademi, da dette havde Lokale i det gamle Posthus bag Børsen; begge disse to sidste Medailler bare naturligviis Monarkens Brystbillede og en pompøs og opstyltet Indskrift.

Af de tre i Kirkebygningens Grund nedlagte Medailler vare de to af Sølv, den tredie af Guld. Den ene bar følgende Indskrift:

In memoriam
Servatæ per tria secula
Regiæ domus Oldenburgicæ
Grato in Deum animo
Fridericus V Rex Dan. Norv.
Hujus Templi
Primum posuit lapidem
D. XXX. Octobr. MDCCXLIX.

Da nu al Stadsen og alle Festlighederne vare lykkelig og vel forbi, arbejdede man videre paa Frederikskirken, det vil sige paa Grunden, hvor den skulde staa; thi længere var man, som sagt, endnu ikke kommen, og længere kom man ikke i mange Herrens Tider. Og saa gik Aaret 1749 til Ende, og Aaret 1750 begyndte.

Den 4 April resolverede hans Majestæt allernaadigst, at der til den nye Kirkes Bygning af den kongelige Partikulærkasse skulde udbetales sexten tusende Daler Kurant (nu omtrent i Værdi = 96,000 til hundrede tusende Kroner) for Aaret 1750; saa skulde der og i lige Maade hvert af de følgende Aar i samme Øjemed

Till. Rigsarkivet.

Nicolai Eigtveds Grundplan til Frederikskirken af 1754. Tegning af Kirkens Facade ses Side 172 og 173.

„*employeres*" sexten tusende Daler aarlig, nemlig to tusende Daler maanedlig i hver af de otte Maaneder fra April til November. Den dirigerende Bygmester, Hr. „Obrister Nicolai Eigtwedt", som han nu hed, har maaske fundet den af Monarken saaledes anviste Sum lovlig knap tilmaalt, især da Kongen ved Eigtveds indsendte Beregninger var sat i Kundskab om, at alene de ved Nedramning af Pæle og Udmuring af Fundamentet foraarsagede Udgifter vilde løbe op til den respektable Summa 37686 Rd. 68 Sk. Kurant (omtr. 228000 Kr. i vore Penge). Den nævnte Resolution af 4 April stod ved Magt til Udgangen af Aaret 1756; ved en ny Resolution af 2 April 1757 bestemtes der da en Sum af 40000 Rd. Kur. (i Stedet for 16000 Rd.) aarlig til Bestridelsen af de ved Bygningsarbejdet forefaldende Udgifter.

Der maatte stadig pumpes Grundvand op. Til dette anstrengende Arbejde benyttedes et helt Regiment af hans Majestæts Fæstningsslaver, dog kun „ærlige" Slaver, og da en Arbejder er sin Løn værd, selv om han er en Slave, anordnede den gode Kong Frederik den femte ved kongelig Resolution af 16 September 1750, at hver af de tyve ærlige Slaver, som betjente Pumperne, daglig (fra 24 August s. A.) skulde nyde „et Traktement" af to Skilling lybsk, Justitssergenten, som havde Opsynet over bemeldte Slaver, fire Skilling lybsk daglig. Som man ser, skattedes altsaa den Gang én Sergent lig med to Slaver.

Foruden Slaver anvendtes ogsaa hans Majestæts Musketerer og Landsoldater til Arbejde i Grunden og til Haandlangergjerning. Hvor mange Fædrelandsforsvarere der saaledes virkede her til Guds og Kongens Ære, finder jeg ikke antegnet, men at det ikke har været faa, fremgaar af, at der til dem i Tidsrummet fra 1750 til 31 Mars 1756, da Jardin tiltraadte, udbetaltes en Sum af 13425 Rd. 32 Sk. Kur. — i vore Penge nogle og firsindstyve tusende Kroner — i Arbejdspenge, og det skjønt de næppe nøde større dagligt „Traktement" end de nys omtalte Fæstningsslaver. Disse arbejdende Soldater stode under Kommando af en Løjtnant Agricola, der — *mirabile dictu* — var avanceret fra Sergent til Løjtnant, og som iøvrigt allerede tidligere i Egenskab af Tilsynshavende havde været virksom ved Opførelsen af Kristiansborg Slot. Om Løjtnant Agricola i Lighed med forommeldte Justitssergent nød et dagligt Gratiale af nogle Skilling lybsk, kan jeg ingen Oplysning give om. Hans Efterfølger som Opsynshavende fik en liden fast Løn.

Arbejdet i Grunden var baade anstrængende og ikke uden Fare, og adskillige af de der sysselsatte kom til Skade. Den 30 November 1750 tilstodes der saaledes Musketer Peter Heldt, af Kapitajn Passaus Kompagni, i Følge kongelig Resolution et Beløb af 10 Rd., fordi han var bleven lemlæstet ved Kirkearbejdet, og — karakteristisk nok — den nævnte Kapitain Passau 15 Rd, Kur. — altsaa mere end den lemlæstede — til at hverve en anden Musketer for. Lignende Tilfælde forekom senere hyppigt, saa hyppigt, at den gode Kong Frederik fandt sig foranlediget til ved kongelig Resolution af 24 December 1750 at anordne, at „de beskadigede Soldater" ikke alene skulde nyde „deres Traktement ved Regimentet", men ogsaa deres Arbejdspenge af Kirkebygningsfonden lige med deres „ubeskadigede" Kammerater.

Da senere hen, i 1758, det nys opførte Frederiks Hospital var saa vidt, at det kunde modtage syge, befalede Kongen ved Resolution af 9 September nævnte Aar, at de ved Kirkebygningsarbejderne tilskadekomne Soldater og Haandlangere skulde indlægges i nævnte Hospital, hvor man skulde modtage dem, selv om „die Anzahl der krancken im *Hospital complet* wäre".

Ogsaa af de ved Bygningsarbejdet sysselsatte Haandværkssvende kom saa mange til Skade under Udøvelsen af deres Dont, at Kongen ved nys nævnte Resolution af 24 December 1750 fandt Anledning til at tilstaa Hofkirurg Wohlert et aarligt Lønningstillæg af 80 Rd. Kurant „für die Cuur der beschädigten Handwerks-Gesellen".

Tiden gik, og Arbejdet skred frem. I de første Maaneder af Aaret 1750 var der paa Eigtveds Foranstaltning bleven afholdt offentlig Licitation over Murerarbejdet, Tømrerarbejdet, Smedearbejdet o. s. v. ved Bygningen som og over Leverancen af de forskjellige Bygningsæmner; Protokollen over de afholdte Licitationer blev, ledsaget af en Forestilling af 22 April fra hans Majestæts Kirkebygnings-Kommission, — thi der var allernaadigst nedsat en saadan under Yndlingen Grev Moltkes Forsæde, — indsendt til Monarken, som approberede nogle af de gjorte Tilbud den 27de s. M., de øvrige den 15 Juni s. A.

Piloteringsarbejderne vare langt om længe forbi, og Frans Joseph Zuber, Hoftømmermester og Maskinist ved Hoftheatret, der havde udført det, havde ved Nedramning af et mægtigt Antal Pæle gjort den løse og fugtige Grund skikket til at bære den uhyre Byrde, der skulde hvile paa den. Hofmurermester Michael Krausse og Eigtveds Konduktør og højre Haand, Løjtnant Georg David Anthon, „Informator udi Ritze-Konsten" ved Akademiet og siden September 1751 kongelig Bygningsinspektør, vare ivrigt beskjæftigede med at udmure Fundamentet, og Hofstenhugger Fortling, en duelig og virksom Mand, siden vor store Bygmester Harsdorffs Svigerfader, og hans talrige Svende tilhuggede mange tusende Kubikfod Sandsten til Brug ved Bygningens Opførelse. Umaadelige Masser af forskjellige Bygningsæmner opdyngedes paa Pladsen, der holdtes afspærret for uvedkommende ved et af Zuber opført højt Plankeværk: raa og hugne Sandsten, Kalk, baade lædsket og ulædsket, Millioner af Mursten, — man erindre, at den Gang havde man endnu ikke besluttet sig til at gjøre Kirken til en „Marmorkirke", — Mursand, Tømmer i Massevis og af alle Dimensioner, senere ogsaa norsk Marmor, baade gult og hvidt, som i hele Skibsladninger bragtes hid fra det nordlige Broderland og udlossedes under Kranen ved Søkvæsthusets Bulværk paa Kristianshavn, — og vendte man Øjet bort fra de uhyre Dynger af alskens Bygningsmaterialier, mødte det Løftemaskiner og Rambukke og Kraner eller „*Setz-Machiner*" og Spil og Tailleværker og Pumper og Trækkemaskiner og Stenhuggerpladser og Marmorskærerier og Kalkkuler i det uendelige, og ærlige Slaver og arbejdende Musketerer og tømrende og murende, huggende og meislende Haandværkssvende, mellem hvilke myndige Formænd og Opsynshavende og velagtbare Mestere og Entreprenører skrede omkring med aarvaagent og agtpaagivende Øje, paa det at alt maatte gaa vedbørligt til og intet forsømmes. Og omkring paa Byggepladsen, mellem arbejdende Musketerer og Fæstningsslaver, spankulerede fra Morgengry til Kvæld rank og stiv som et Grantræ Ex-Sergent og nu hans kongelige Majestæts Løjtnant Agricola, med barske Blikke, Dupskoen af Kaarden vendt mod Skyerne, lang Pisk i Nakken og sin gamle Korporalsstok i Næven.

Af Leverandører og Entreprenører maa — foruden Eigtved, der, allerede fra 1753, leverede en Del Marmor, — nævnes Fortling, som foruden Sandsten og Kalk ligeledes leverede en Del Marmor, Zuber, der havde paataget sig Leverancen af Tømmer, Handelshuset Appelby, fra hvem man fik det nødvendige Tovværk, Handelshuset Oberkampff & Bonfils, der leverede en stor Masse Kalk, og Smeden Dajon, — Farbroder til den senere bekjendte Billedhugger Nicolaj Dajon —, som havde overtaget Smedearbejdet. Umaadelige Masser af Søm og lignende leveredes fra de Danneskjold-Laurvigske Fabrikker og fra Dockums Fabrik i Lyngby; de til Bygningen nødvendige Mursten præsteredes dels af Hofmurermester Michael Krausse, dels og hovedsagelig kom de fra Flensborg. Til at have Opsyn med disse Mursten og for at udføre Tællingen af samme ansattes ved kongelig Resolution af 31 Juli 1751 Sieur Severin eller Søren Krieger, ældste Søn af Justitsraad og Hofbygmester Johan Kornelius Krieger og Hustru Anna Mathiesen, Datter af Klokker og Regnebogsforfatter Søren Mathiesen; han havde en aarlig Løn af et hundrede Daler. Bygningsforvalter var Sieur Hinrich Block, der nød en aarlig Gage af 150 Rd. Kurant, Bygningsskatmester (fra 15de Matts 1750) var hans Majestæts Justitsraad og Kabinetssekretær Hinrich Kristian Esmarch, — eller v. Esmarck, som han skrev sig, da han var bleven Etatsraad, — der for den ham saaledes paahvilende Kasserer- og Regnskabsførervirksomhed nød en aarlig Løn af tre hundrede Daler.

De nys anførte Gager og Lønninger vare ganske vist ikke overvættes generøse, men hans Majestæt havde ogsaa ganske andre Ting at give Kirkebygningsfondens Penge ud til end til Skrivere og Murstenstællere, Bygningsforvaltere og Kasserere og Kabinetssekretærer. Det store Byggeforetagende kostede Penge, og det mange. Vi ville gjøre en lille Beregning over, hvad der gik med fra Arbejdets Begyndelse og til Udløbet af Regnskabsaaret 1755, — da Jardin, om hvem vi ret strax skulle melde, traadte til —; interesserer dette lille Regnestykke ikke den venlige Læser, kan han jo let springe de følgende Linier over.

Indtil den 31te Mars 1756 var der altsaa i alt medgaaet:

til „Geräthschaften pp. behufs der Handlanger Arbeit"	2766 Rd.	40 Sk.	K.
Træmaterialier	4206 —	46	—
Istandsættelse af et Plankeværk om Byggepladsen	24 —	24	—
Mursand	1073 —	32	—
6 Millioner 499 Tusende 981 Mursten	43257 —	89	—
13584 ¾ Tønde Kalk	8219 —	89	—
Smedearbejde	295 —	19	—
Tømrerarbejde	2492 —	„	—
Murerarbejde	3645 —	11	—
Rambukke m. m.	1150 —	56	—
Kranen ved Søkvæsthusets Bulværk	385 —	26	—
4032 Kubikfod norsk Marmor (til den nederste Sokkel)	5040 —	73	—
68980 Kubikfod norsk Marmor (til den indvendige og udvendige Beklædning)	65277 —	76	—
Marmorsave	908 —	66	—
Udbetalt til tilskadekomne	62 —	„	—
Godtgjørelse til Toldvæsenet for Skibene med Marmor, Sandsten o. s. v. (disse vare ved kgl. Resolution af 26. Febr. 1751 fritagne for Akcise, Lastepenge, Stempelpapir og Skriverpenge)	425 —	57	—
Haandlangere (Agrikolas Soldater o. s. v.)	13425 —	32	—
Gager og staaende Udgifter:			
Esmarch	1875 —	„	—
Block	906 —	15	—
Krieger	576 —	62	—
Wohlert	380 —	„	—
Brugen af Bulværket ved Søkvæsthuset à 10 Rd. maanedlig	550 —	„	—
Jardin d. yngre	1500 —	„	—
Jardin d. ældre	2000 —	„	—
Summa ...	160444 Rd.	45 Sk.	K.,

hvilket i vore Dage, da Pengenes Kjøbeevne er sunken saa betydeligt siden Frederik den femtes Tid, vilde svare omtrent én Million Kroner.

Og da saaledes Totaludgiften i det nævnte Tidsrum, som man vil have set, udgjorde 160444 Rd. 45 Sk. K., og Monsieur Esmarchs Bøger i samme Tidsrum kun kunde opvise en Indtægt af 158526 Rd. 68 Sk., saa sor man, at der allerede nu, da man næppe var naaet ud over den første Begyndelse, arbejdedes med en betydelig Underbalance. Det varslede ikke godt for Fremtiden.

At der til Kirkebygningen, som endnu ikke havde hævet sig op fra Grunden til Jordens Overflade, allerede var medgaaet saa overvættes mange Mursten — halvsyvende Million —, var ikke saa underligt. Mere end en af de store Herrer, som byggede Paladser paa den nye Frederiksplads, havde — med allernaadigst Tilladelse, naturligvis, — efter en særdeles rundelig Maalestok brugt af hans Majestæts Steen. Grev Moltke, Kongens almægtige Yndling, havde saaledes i Aarene 1751—1754 af Kirkebygningens Materialier brugt to Millioner 27 Tusinde 675 store Flensborger Mursten, — mere end Halvdelen af hele den daværende Beholdning —, til Opførelsen af sit Palais paa Amalienborg, — 4de Mars 1758, at der, mod Betaling, af Beholdningen maatte leveres 64000 store Flensburger Mursten til Entreprenør Philip de Lange, der anvendte dem til Udbedring af det den 4de December 1754 indtil Murene nedbrændte Schackske Palais paa Amalieborg,

det varede imidlertid syv lange og syv brede med Betalingen, da den nævnte Entreprenør trods det aristokratiske „*de*" foran sit Navn ingen Penge havde at betale med —; i 1760 blev der, uden Betaling, naturligvis, afgivet norsk Marmor til Rytterstatuen paa Amalieborg, og en Del, for Betaling, naturligvis, til Billedhuggeren Stanley; ved kongelig Resolution af 4de December 1762 skænkedes der fire Tusende Mursten til Fourniers Porcellænsfabrik; 1763 og følgende Aar skænkedes der en Del Marmor til hans kongelige Højhed Kronprinsens Slot Frydenlund, hvor det af Hofstenhugger Pfeiffer forarbejdedes til Havevaser; 1764 leveredes der 230 Kubikfod norsk Marmor til Wiedewelt og de følgende Aar endnu langt mere, at anvende i Fredensborg Slotshave; 1766 afgaves der 3024 Kubikfod hvidt og gult norsk Mar-

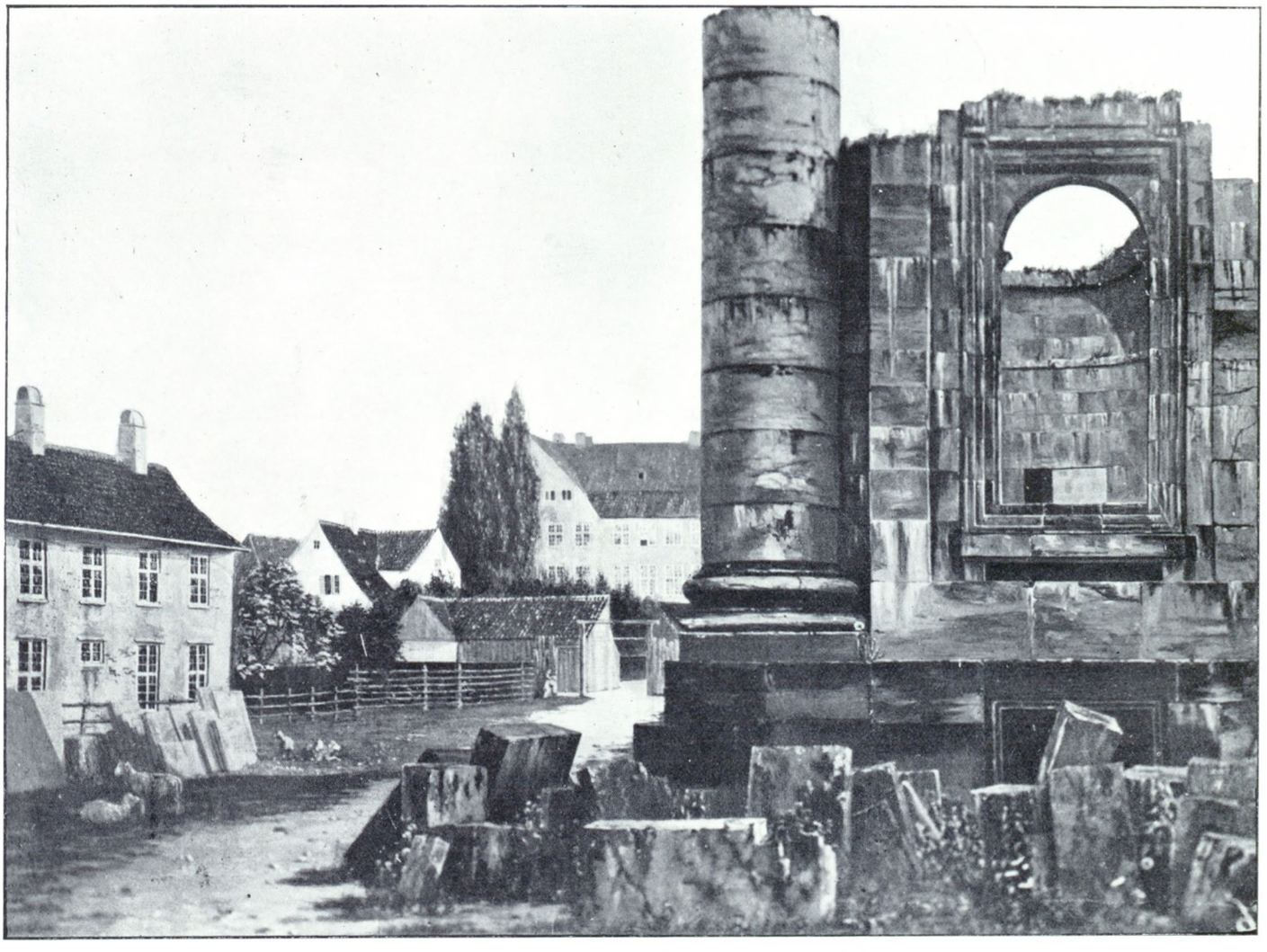

Marmorkirken og Marmorpladsen, Aar 1838. Efter Maleri af Th. Læssøe.

hvortil han ogsaa havde faaet Grunden frit, — og disse 2027675 Mursten repræsenterede en Kapital af 13517 Rd. 80 Sk. Kourant, — 80,000 til 90,000 Kroner, — hvilken lille Bagatel han lod sin kongelige Ven skænke sig (Resolution af 11. November 1754). Rigtignok var Moltke Overdirektør for Kirkebygningen; han maatte jo som saadan ogsaa have sine smaa Emolumenter af samme, og det var rimeligvis ogsaa derfor, at han lod mange andre til Opførelsen af hans Palais nødvendige Materialier udlosse ved Kvæsthusets Kran og transportere til sin Byggeplads uden at betale en Skilling hverken for Brugen af Kranen eller Transporten af Materialerne. De til Kirkebygningen destinerede Materialier maatte der derimod betales baade Kranpenge og Transportomkostninger for. Hr. Brockdorff, der til Opførelsen af sit ligeledes paa Amalieborg liggende Palais havde brugt 130000 af Kongens Mursten, maatte derimod betale Monarken disse med klingende Mønt. Men han var jo heller ikke hans Majestæts Yndling som Moltke.

Ogsaa andet Steds hen vandrede, baade før og efter 1756, større og mindre Partier af de til Kirkens Opførelse anskaffede Bygningsæmner. Til det Holsteinske Palais paa Kongens Nytorv afgaves der en betydelig Del hugne bornholmske Sandsten, til Rosenborg Slot ligesaa, hvor Fortling just havde Brug for dem; i 1758 afgaves der, mod Betaling, Sten til Frederiks Hospital og den botaniske Haves Bygninger og Mure som og til Fredensborg Slot, i 1759 tillodes det ved kongelig Resolution af mor til nys nævnte Stenhugger Pheiffer „til Miilesteenes Forfærdigelse udi Slesvig og Holsteen" og de følgende Aar endnu meget mere; ligeledes i 1766 i Følge Jardins Ordre 164 Kubikfod Marmor til samme Hofstenhugger Pfeiffer for at forfærdige to Ligkister til Overkammerherre Reventlow, 594 Kubikfod til Geheimeraad Bernstorffs Lystslot ved Gjentofte, som opførtes af Jardin selv, til Stanley 576 Kubikfod, til den højst uheldige Billedhugger Grund 1273 Kubikfod, hvoraf han gjorde sin store, heldigvis nu forsvundne Gruppe „Merkur og Argus", om hvilken den samtidige Ramdohr siger, at den „ist alles was man elendes sehen kann"; 1767, 1768 og 1769 atter til Milepæle i Slesvig og Holsten; 1770 en uhyre Masse til Frydenlund, hvor der deraf forfærdigedes ni Kaminer, — man ved hvor luxuost disse vare udstyrede i Rokokotiden, — og byggedes et af de den Gang saa yndede Marmorbade, til Frederiksberg Slot, hvor der gjordes tre Kaminer, tre Kaminbænke og to „Ovne", og til Kristiansborg til en Kamin. Og da man var naaet saa langt frem i Tiden, trængte man hverken til Marmor eller Mursten eller Sandsten mere, man kunde gjerne have solgt Resten af den tilstedeværende Beholdning med, — og det gjorde man ogsaa —, thi da var man til Ende med Byggeriet, men ikke med Bygningen.

Vi have glemt at berette, i det vi nedskrev foranstaaende lange og vist nok meget kedelige Liste over de fra Kirkebygningens Beholdninger til uvedkommende Brug udleverede Materialier, at

I. G. F. Holm, fecit.

Udsigt over Marmorkirke-Ruinen og Marmorpladsen samt Bredgade i 1830erne.

Tilh. Nationalmuseet.

I Baggrunden midt i Billedet ses det tidligere Operahus, som da var Landkadetakademi, derefter Militærkaserne, Rigsdagsbygning, — og nu omfatter Lokalerne for Landsretten og Sø- og Handelsretten.

der i Juni 1757 i Følge kongelig Ordre var afgivet 315 Kubikfod hugne Bornholmske Sandsten til Giethuset paa Kongens Nytorv, hvor hans Majestæts Rytterstatue blev forfærdiget, paa Forlangende af „Directeur Meyer".

Samme Sieur Meyer var en grumme løjerlig Mand, og skjøndt han ikke havde videre med Marmorkirkens Opførelse at gjøre, kan vi dog ikke bare os for at omtale ham og hans Løjerlighed med et Par Ord. Han var Broncestøber i Stokholm, da den danske Regering i sin ustyrlige Begjærlighed efter *à tout prix* at faa fat paa en saadan til at støbe Frederik den femtes Rytterstatue henvendte sig til ham for at formaa ham til at udføre dette Værk, som Saly just havde fuldendt Modellen til. Sieur Meyer var ikke uvillig til at yde sin Assistance; han vilde se Modellen og forlangte derfor, at man skulde sende ham den til Stokholm. Heri kunde man ikke tjene Sieur Meyer, og saa blev Sieur Meyer vred og vilde ikke komme til Kjøbenhavn. Endelig lod han sig dog ved den danske Gesandt i Stokholm, Kammerherre v. der Asseburgs Tryglen overtale til at indfinde sig i Danmarks Hovedstad, hvor han, som man ser, lod sig give Titel af Direktør eller i det mindste lod sig kalde saaledes, stillede urimelige Fordringer, som at der skulde forskrives Støbesand fra Paris — man skyndte sig strax at opfylde hans Forlangende og forskrev for — 5454 Rd. 4 Mk. 3 Sk. Kurant = 33000 Kroner Støbesand fra den nævnte By — og rejste derpaa hjem igen. „Kammerherre Asseburg", siger Thiele, efter hvem vi meddele denne korte, men for de kunstneriske Forhold her hjemme den Gang kun altfor karakteristiske Beretning om Sieur Meyers Særheder, „kunde nu begynde, hvor han sidst havde sluppet, og det gjorde han ogsaa". Han fik langt om længe en Kontrakt i Stand med Sieur Meyer. Man ventede nu, at denne vilde indfinde sig i Kjøbenhavn, „men med Sieur Meyer var der intet Udkomme; han var borte og blev borte". At han dog endnu i 1757 stod i Relation med Saly og Støberiet paa Giethuset, fremgaar af den af os nys givne Notits om Afgivelsen af hugne bornholmske Sten til det nævnte Støberi. For at ende vor Digression om den vanskelige Sieur Meyer tilføje vi endnu, efter Thiele, at endskjøndt Sieur Meyer aldeles intet havde gjort uden Vanskeligheder, Ophævelser og urimelige Fordringer, blev denne hans Virksomhed ham dog betalt med i alt 6448 Rd. 1 Mk. 6 Sk. Kur. (= c. 40000 Kroner)!

Men — det er ikke værd at harmes over Udgifterne til Sieur Meyer og til „Hesten" paa Amalieborg, der er mere end nok ved Historien om Marmorkirkens Opførelse at harme sig over. Det begav sig nemlig nu, at man resolverede sig til at modificere den gamle Byggeplan særdeles betydeligt, og snart dukker derhos en ny Bygmester op, Franskmanden Jardin, og han var dyr, langt dyrere end den urimelige Sieur Meyer, saa dyr, at det næsten svimler for os blot ved at tænke derpaa.

Hvad den antydede Modifikation af Byggeplanen angaar, da var man efterhaanden kommen i Tanke om, at Kirken, opført af Mursten og Sandsten, saaledes som det oprindelig var Bestemmelsen, ikke vilde blive magnifik nok, ja rent ud sagt vilde være hans kongelige Majestæt uværdig, at det derfor maatte „eragtes" nødvendigt tildels at opgive baade Sandsten og Mursten som Hovedbygningsæmne og lade Kirken baade udvendig og indvendig beklæde med norsk Marmor. Nogle Aar forinden havde den tidligere nævnte Hofstenhugger Fortling opdaget et Marmorbrud i Norge, og fra dette ventede man at kunne faa alt, hvad man behøvede. Den kongelige Bygnings-Kommission — Gehejmeraaderne Berkentin og Bernstorff, Overceremonimester Plessen, Justitsraaderne Barkmann og Esmarch, — og dens Præses Grev Moltke satte sig nu i Bevægelse; de lode gjøre Beregninger og Overslag over, hvor meget Marmor der vilde udkræves til nævnte indvendige og udvendige Beklædning af Kirkebygningen, og efter at have bragt i Erfaring, at der dertil vilde medgaa 150014 Kubikfod, indgav Moltke den 24de Februar 1753 en allerunderdanigst Forestilling til Kongen: at det maatte behage hans kongelige Majestæt allernaadigst at befale, at Kirken baade udvendig og indvendig skulde beklædes med norsk Marmor, hvilket Frederik den femte ved Resolution af 31te Marts 1753 bifaldt, hvorhos det allernaadigst tillodes hans Majestæts Oberst og Hofbygmester Eigtved og Hofstenhugger Fortling allerunderdanigst at levere det til saadan Beklædning fornødne Marmor, hver af dem det halve, og tredive tusende Kubikfod aarligen.

Der kan fornuftigvis ikke være Tvivl om, at det er Fortling, Eigtved, Moltke og først og fremmest hans Majestæts egen Pragtlyst, som det fra første Færd maa tilskrives, at Kirken nu skulde være „en Marmorkirke" eller i det mindste „en marmorklædt Kirke". Men vistnok anede Eigtved næppe den Gang, at denne Modifikation af hans Byggeplan skulde blive af lige saa kort Varighed som Byggeplanen selv, og at han selv inden kort Tid vilde faa Monsieurs Salys Kjærlighed, de stores Ubestandighed og hans Majestæts Utaknemmelighed at føle.

Eigtved og Fortling kom altsaa til at levere det omtalte Marmor, og det paa Betingelser, som vare ret gunstige for dem begge. Leverancen gik efter begges snart efter paafølgende Død over paa deres efterlevende Enker.

Det er saaledes med Urette, at Saly — hvem vi tidligere gjentagne Gange have nævnt, og hvem vi ret strax skulle tale nærmere om, — er bleven beskyldt for at have faaet den oprindelige Byggeplan kasseret og en ny og kostbarere vedtaget; Saly var slet ikke i Danmark den Gang; han ankom først til Kjøbenhavn den 6te Oktober 1753, altsaa mere end et halvt Aar efter, at Kong Frederik den femte havde udstedt den kongelige Resolution, der paabød Anvendelsen af Marmor til Kirkebygningens Beklædning. Man kan ogsaa gjøre Saly Uret!

Jean François Joseph Saly var, som bekjendt, og som vi tidligere have berørt, indkaldt fra Frankrig for at forfærdige hans Majestæt Kong Frederik den femtes *statue équestre*, som man den Gang, da man nødig sagde noget paa dansk, naar man kunde sige det paa fransk, udtrykte sig. Saly var en særdeles habil Kunstner, og den af ham gjorte Hest paa Amalieborg er uden Sammenligning det bedste, der er udført her hjemme før Thorvaldsens Dage; men han var en intrigant og herskesyg Mand, interesseret i højeste Grad og roede sine Venners og Landsmænds Aarer, — som man siger, — her hjemme i dette alle Udlændinges forjættede Land næsten med samme Iver og Ihærdighed som sine egne. Det varede ikke længe, inden han i Kongens og Hoffets og de stores og de styrendes Øjne var bleven Indbegrebet af al Kunstforstand, en Avtoritet i de skjønne og „bildende" Kunster, som kun enfoldige Hjemmefødninger kunde være stupide nok til ikke at knæle for, et Slags Vidunder, som ikke alene, — hvad der var sandt, — forstod sig bedre paa Billedhuggerkunsten end Sturmberg og Ehbisch og Gercken og Jost Wiedewelt og Stanley og Pezoldt og le Clerc og hvad Danmark ellers den Gang besad og havde besiddet af Billedhuggere, men som ogsaa — hvad der ingenlunde var sandt, — var kyndigere i Bygningskunsten og alt, hvad dertil hørte, end Krieger og Thurah og Eigtved og Markus Tuscher, og i hvis Haand man derfor burde lægge den øverste Ledelse af alt, hvad der i nogen Maade stod i Rapport til Kunsten og Kunstnerne her hjemme, saa vidt som Omstændighederne tillode det. Som en Følge heraf blev Monsieur Saly gjort til Direktør for Kunstakademiet i Eigtveds Sted, en Utaknemmelighed og brutal Krænkelse, som denne fortjente Mand, Akademiets egentlige Grundlægger og første Organisator, kun i kort Tid overlevede (død den 7de Juni 1754), og da Tuscher, den eneste, som maaske kunde have holdt Saly Stangen, allerede var bortkaldt tre Aar tidligere, og Krieger gjorde Saly den Tjeneste at dø den 21de September 1755, — saa var det en smal Sag for den smidige og intrigante Franskmand at skyde den eneste Arkitekt, der endnu kunde være Tale om her hjemme, den fortjente Thurah, til Side, og gjøre det indlysende for hans Majestæt, at til at opføre en efter allerhøjstsamme opkaldt Kirke var en Hjemmefødning, som *ce pauvre* Eigtved, *absolument incapable*, at man til saadant Gud og hans kongelige Majestæt velbehageligt Storværk *partout* maatte have en fransk Kunstner, hvorhos Saly naturligvis, ligesom Bygnings-Kommissionen, fandt det ganske usømmeligt at bygge en Kirke til Monarkens Ære af Mursten eller Sandsten, at man til saadant glorioist Værk burde anvende Marmor, at den iøvrigt ganske taalelig habile Hofstenhugger Fortling jo nys havde opdaget nogle Marmorbrud i Norge udi Agershus eller paa de Lilienskjoldske Godser, *que sais-je*, og at man fra disse nys opdagede Brud kunde skaffe tilstrækkeligt Marmor til ikke alene at beklæde hele Frederikskirken baade udvendig og indvendig med dette Stof, saaledes som det af Monarken allernaadigst var paabudt, men til at opføre den helt og holdent af massive Marmorblokke saa og til mangfoldige andre hans Majestæt velbehagelige Kunstværker; allerhøjstsamme havde blot at befale.

Hans Majestæt fandt, at Monsieur Saly var en særdeles fornuftig og behagelig Mand, og besluttede efter hans Idé at indforskrive en fransk Arkitekt til at opføre Frederikskirken saaledes, at den i højere Grad end tidligere kunde blive hans Majestæts allerhøjeste Navn til Ære og Gud til Velbehag. Valget faldt paa Monsieur Nicolas Henri Jardin, en fire og trediveaarig Mand, der sammen med Saly var uddannet ved det franske Akademi i Rom, og det danske Gesandtskab i Paris fik Ordre til at sætte sig i Forbindelse med denne Kunstner og opbyde alt for at vinde ham for Danmark, — det vil sige for hans Majestæts nye Kirkebygning.

Det var Monsieur Karl Ludvig Kristian von Klinggraff, Kongens Kammerjunker og Sekretær ved det danske Gesandtskab i Paris, i hvis Lod det faldt at forhandle med Jardin. Denne var ikke alene en habil Arkitekt, men ogsaa en Mand, der vidste, at sig selv og sine nærmeste skylder man alt, hvad man kan udrette. „Jeg er", sagde han til H. v. Klinggraff, „saa henrykt over den Udsigt, De aabner mig til at træde i hans Majestæt Kongen af Danmarks Tjeneste, at jeg, for at vise min Taknemmelighed herover, ikke alene erklærer mig selv, men ogsaa min fem og tyveaarige Broder Louis Henri Jardin, en Arkitekt, til hvis Duelighed og Kunsterfarenhed man ikke let vil finde Magen, rede til at følge det til mig udgangne ærefulde Kald. Min Broder og jeg ville gjøre Underværker i Danmark. Vi elske hinanden saa højt, at det er os umuligt et eneste Øjeblik at være hinanden af Syne. Skulde han mod Forventning ikke blive bcæret med en Indbydelse fra Danmark, kan De spare Dem yderligere Skridt lige over for mig, saa vil jeg heller ikke komme".

Hr. v. Klinggraff indberettede dette Sieur Jardins Svar og de Fordringer, han stillede, hvorpaa den danske Regering paalagde ham at holde Underhandlingerne i Gang med begge disse to saa beskedne Kunstnere. Efter nogle Vanskeligheder afsluttedes der saa den 12te Oktober 1754 i Paris en Kontrakt med dem. Den kongelige Bygnings-Kommission her hjemme havde rigtig nok næret store Betænkeligheder ved at gaa ind paa de i nævnte Kontrakt eller „Notarialkonvention" stipulerede Betingelser, men hans Majestæt vilde *à tout prix* have Sieur Jardin herind, og efter „*expressen* königl. allergnädigsten Befehl" maatte den approbere nysnævnte Konvention, som derpaa fik kongelig Sanktion.

Det var sagtens især den syvende Artikel i Kontrakten, der havde vakt Bygnings-Kommissionens Betænkeligheder: det var nemlig den, der handlede om Gagerne, og de vare ikke smaa.

Den ældste af Brødrene skulde træde i Kongen af Danmarks Tjeneste mod en aarlig Gage — fra hans Afrejse fra Paris at regne — af fire tusende Rd. dansk Kurant (24000 Kroner), og den yngste Broder lige saa med en aarlig Løn af et tusende Daler Kurant (6000 Kroner), alt at udrede af de til Kirkebygningen anviste Summer. Og da Kontrakten var approberet og ratihaberet og alt i Orden, afrejste Brødrene Jardin fra Paris til de ægyptiske Kjødgryder i Danmark.

I Kjøbenhavn var imidlertid Eigtved død den 7de Juni 1754. Han havde, som fortalt, ikke længe overlevet den Utaknemmelighed, der var udvist imod ham fra Kongens, de styrendes og de stores Side, da han fjernedes fra Akademiets Direktørstol for at give Plads for Saly, og godt var det for ham, at han nu var vandret heden, at han ikke maatte opleve at se Jardin i Hæder og Værdighed og sig selv forglemt og fjernet fra det store Bygningsigjennem, at disse tvende abderitiske Planer bleve lagte *ad acta*. Ved Marmorkirken fik Anthon ikke Tid til at gjøre hverken godt eller ondt, thi allerede fra 1ste Juli s. A. afløstes han i sin Virksomhed der af Generalmajor og Generalbygmester Laurids de Thurah. De af denne for Tidsrummet fra 1ste Juli 1754 til 27de Marts 1756 til Arbejderne assignerede 1520 Rd. 56 Sk. anvistes ved kongelig Approbation af sidstnævnte Datum til Udbetaling.

I øvrigt maa det siges, at hverken Anthon eller hans Efterfølger, Thurah, udrettede eller kunde udrette noget ved Kirkebygningen, da den gamle Plan jo var forkastet og en ny endnu ikke antaget; begges Virksomhed her indskrænkede sig hovedsagelig til „at holde det gaaende", som man siger, holde Folkene sammen, sysselsætte dem, sørge for Materialier og Bygningsæmner, modtage Marmor, lade det skjære, tilhugge og behandle, kort, sørge for, at der dog blev bestilt noget, indtil den indkaldte Bygmester kunde træde til.

Imidlertid vare Brødrene Jardin ankomne til Kjøbenhavn, hvor de begge den 15de Januar 1755 bleve optagne som Medlemmer af

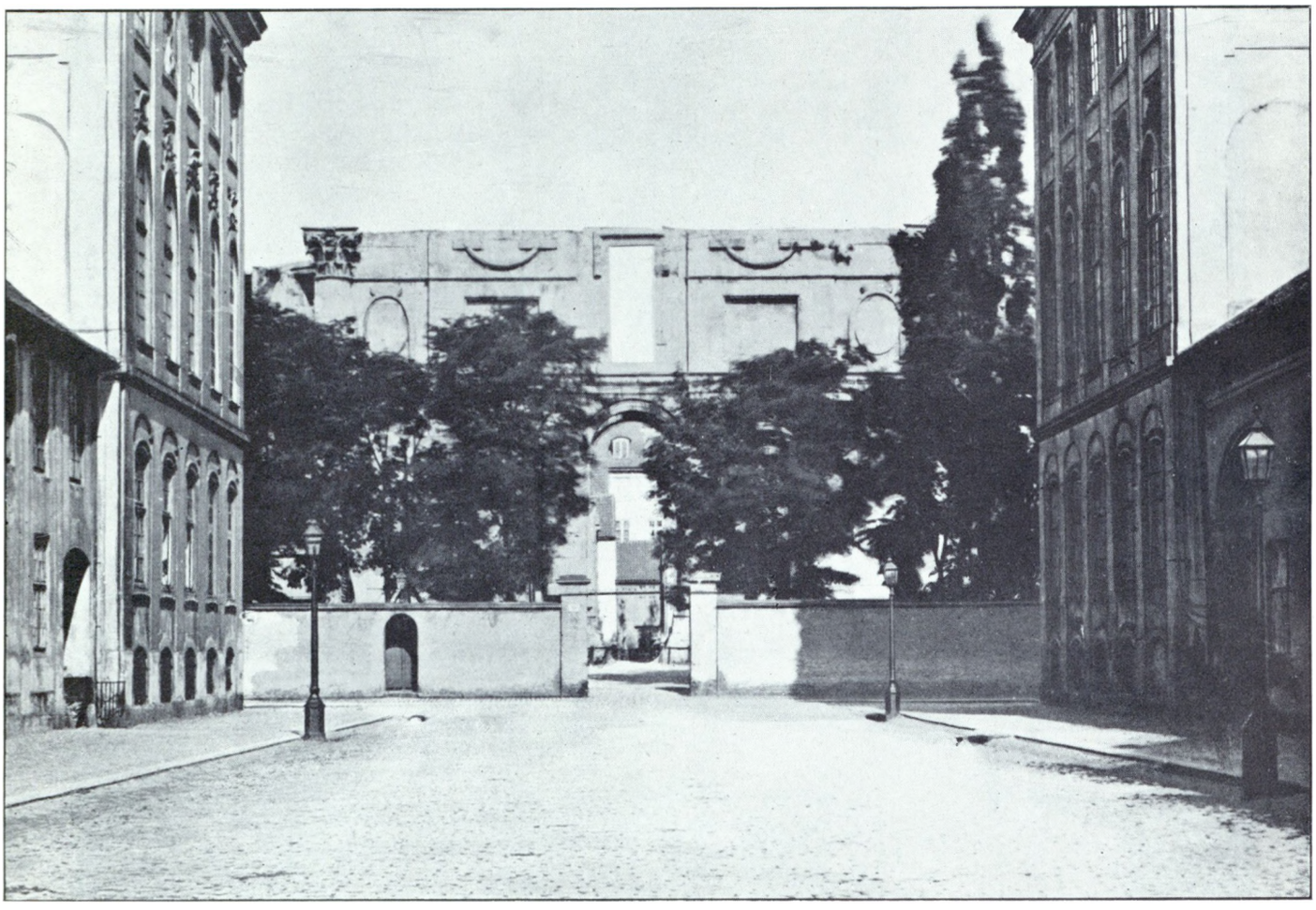

Marmorkirken, set fra Frederiksgade over Norgesgade (Bredgade). Aar 1865.

foretagende, han havde paabegyndt. Eigtved efterlod sig et hæderligt og agtet Navn baade som Menneske, som Bygmester og særlig som det danske Kunstakademis første egentlige Organisator.

Det vidnes til hans Hæder, at han hverken skammede sig over sin ringe Byrd eller over sine fattige Slægtninge. Han efterlod sine Børn og sin Enke „Sophie Christine née Walthern", forhen Kammerjomfrue hos en af Prinsesserne, i trange Kaar. Som tidligere berørt gik den Leverance af norsk Marmor, som allernaadigst var forundt ham, over paa Enken, som nød godt af den i nogle Aar.

Ved Eigtveds Død traadte midlertidig hans Svigerson og højre Haand, kongelig Bygningsinspektør og Løjtnant saa og Informator ved Akademiet Georg David Anthon i hans Sted ved Kirken. Dette ses af de kongelige Resolutioner og Approbationer af 3die Januar 1756, ved hvilke den af Eigtved assignerede Betaling til Mandskaber og Haandlangere pro 1752—1753 til 1ste Juni 1754, i alt 4162 Rd. 8 Sk. og de af Anthon til de samme Arbejdere assignerede 110 Rd. 64 Sk. faa kongelig Godkjendelse.

Anthon var en saare ringe og smagløs Arkitekt. Han har bygget det stygge Spir paa Frederiks tyske Kirke, ude paa Kristianshavn. Som Beviser paa hans fuldstændige Mangel paa kunstnerisk Smag kan anføres de to Projekter, han i Aaret 1772 fremkom med. Det første drejede sig om Rosenborg: han vilde nedbryde Spiret paa det ene af Slotstaarnene og erstatte det ved et „Gelænder" eller en Ballustrade ovenpaa Taarnets sjette Stokværk. Det andet Projekt angik Børsen, hvis Taarn han vilde nedbryde og erstatte med en Kuppel. Lykkeligvis satte dog Harsdorff hans Majestæts højlovlige Kunstakademi og ansatte som Professorer ved samme. Det gav jo ogsaa nogen Indtægt, skjøndt det ikke var store Sager, men man maatte jo tage al Ting med. Den ældste Broder blev Professor i Arkitekturen, den yngste i Perspektiven.

For strax at komme til Ende med vor Fortælling om denne sidste, Louis Henri Jardin, skulle vi melde, at han som Arkitekt var aldeles betydningsløs og ved Marmorkirkens Bygning ikke har efterladt sig større Spor end den ringeste Haandlanger, skjøndt han regnedes for en Slags Under-Bygmester der, — ved det Lag 1757 omtales et „den Bau Meistern *Jardin reservirtes Contoir*" paa Pladsen, — at han som Professor ved Kunstakademiet, hvor han, der ikke forstod et Ord dansk, skulde holde Forelæsninger for et Avditorium, der ikke forstod et Ord fransk, var om muligt endnu mere betydningsløs, at han afgik ved Døden den 8de Oktober 1759 uden at have bygget saa meget som et Bomhus for Regeringen, og at hans efterlevende Broder, der samme Aar ved Thurahs Død (den 6te Septbr.) var bleven Intendant over de kongelige Bygninger, lod sig overdrage hans Professorat i Perspektiven mod et Gagetillæg af 50 Rd. Som man ser, var den ældre Jardin en Mand, der mente, at man skyldte sig selv at tage al Ting med.

Den indkaldte Arkitekt skulde nu til at gjøre Vidundere ved Frederikskirken, som man allerede havde bygget paa i ti Aar med en Depense af én Million Kroner, og hvor allerede Pilotagen og Grundlaget var fuldført. Men det lader næsten til, at han, trods hans Majestæts Utaalmodighed efter at se ham i Virksomhed, trods sit Kunstnerrenommée, trods sin Landsmand Salys begejstrede Lovtaler har mødt en Del Modstand og Uvilje hos

Kirkebygnings-Kommissionen, — der, som vi have fortalt, havde næret Betænkeligheder ved at engagere ham og kun var falden til Føje ved „*expres*" kongelig Befaling, — og at han ogsaa naturligvis af Hensyn til den højtstaaende og fortjente Thurah, der

og antog Folk, saaledes en Sekondløjtnant Wein Igel til at maale Marmor m. v., kort, holdt det hele gaaende til April 1756, paa hvilket Tidspunkt Jardin allerede havde været fem Fjerdingaar i Danmark uden at have havt det mindste med Kirkebygningen at

Frederikskirken (Marmorkirken) set fra Bredgade. Aar 1898.

Kirken indviedes 19. August 1894, og Korset over Laternen afsløredes 8. September 1883 paa Grundtvigs 100 Aars Fødselsdag.

ikke saaledes hovedkuls kunde fjernes, ikke strax er bleven admitteret til at fungere ved Frederikskirkens Opførelse. Thurah indgik til Majestæten med allerunderdanigste Forestillinger, sluttede Kontrakter med de forskjellige Haandværkere, lod Marmor transportere, udmaale og skjære, kontrollerede det af Fortling og Enken Eigtved leverede, anviste Penge til Udbetaling, afskedigede

skaffe. At Jardin ogsaa betragtedes som Thurahs Efterfølger der Steds, fremgaar bl. a. af en allerunderdanigst Forestilling fra Kirkeskatmesteren Esmarch til Kongen (af 14de Februar 1758) angaaende nogle Udgifter, Kirken vedrørende fra „des Herrn *General Major de Thura* Zeit ehe dem Bau-Meister *Jardin* der Kirchen Bau anbetrauet worden".

Jardin havde jo iøvrigt intet at haste efter; hans uhyre Gage løb jo lige fuldt, enten han byggede paa Marmorkirken eller ej, og for Resten havde han ogsaa i det nævnte Tidsrum travlt med Arbejder paa Kristiansborg og med at opføre det Bernstorffske Lystslot ved Gjentofte, som nu ofte om Sommeren bebos af Kongefamilien. Det kastede ogsaa noget af sig. Derhos var han sysselsat med at gjøre Tegninger til de Vidundere, han vilde udføre ved Marmorkirken, men med disse Planer og Tegninger har han nok kun havt middelmaadigt Held, lader det til; han udførte hele fire, hedder det, skjønt urigtigt, — maaske nok fire Stykker enkelte Tegninger, ikke fire Sæt Tegninger, men i al Fald blev hans første Tegning kasseret og først den anden godkjendt. Herom hedder det i allerunderdanigst Forestilling af 14de December 1756 fra Bygnings-Kommissionen:

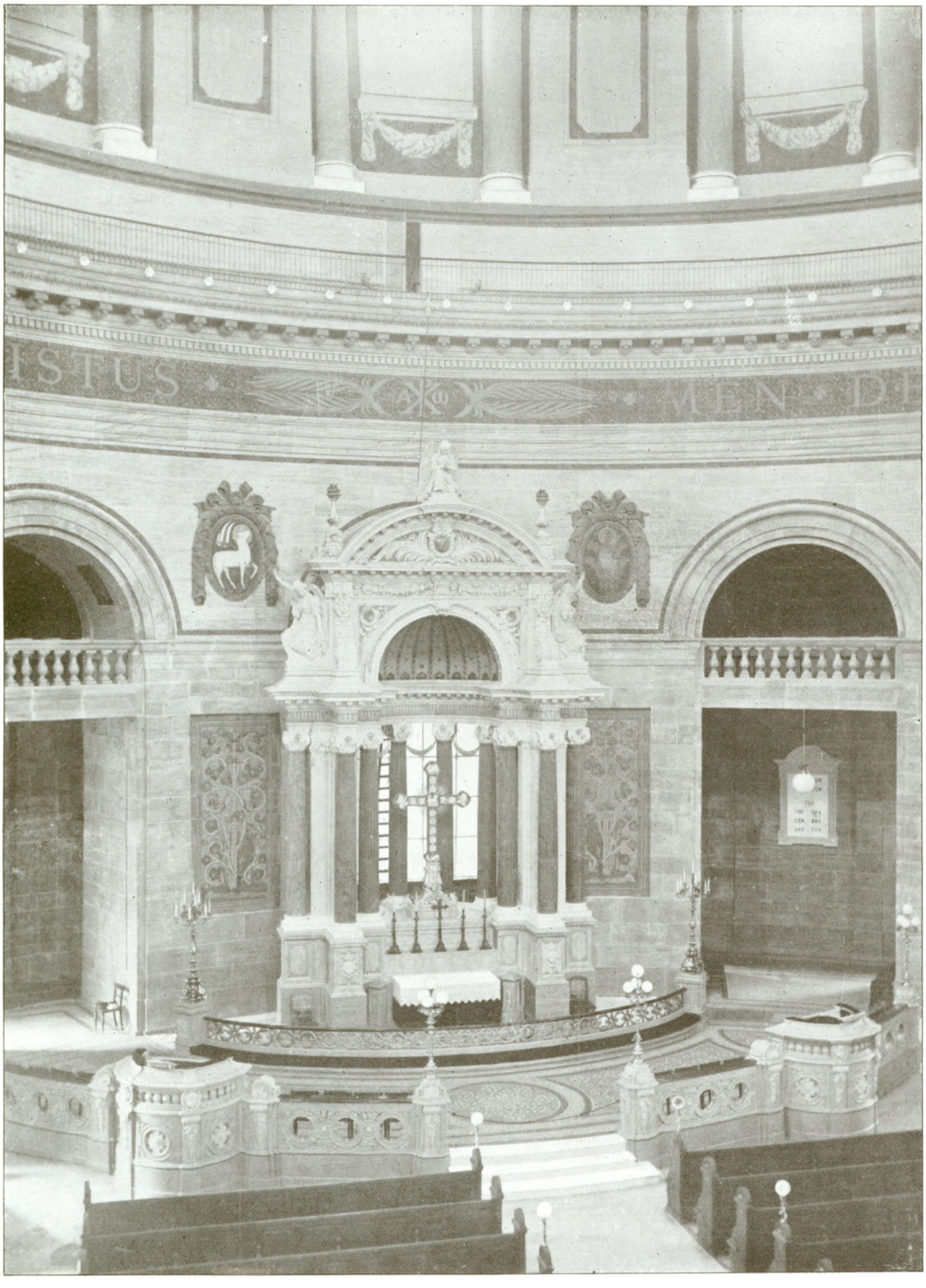

Det indre af Frederikskirken (Marmorkirken). Aar 1900.

„Nachdem des Bau Meisters *Jardins* erste *Friderichs* Kirchen Zeichnung, in Ansehung deren augenscheinlichen alzu groszen kostbahrkeit keine allergnädigste *Approbation* gefunden, hat es dagegen Ihro k. Maytt. gefallen, des Baumeister *Jardins* letzten Zeichnung zu *agréiren*, welche er abgewichenen Sommer auf *Fridensburg* zu Ew. königl. Maytt. füssen gelegt . ."

Skjønt, fortsætter Kommissionen, ogsaa denne anden Plan, efter hvilken man i den afvigte Sommer (ɔ: efter Thurahs Fratræden April 1756) begyndte at arbejde, vilde blive grumme dyr, men desuagtet var approberet af hans Majestæt, saa formeente Kommissionen, at nævnte Plan „vilde falde den kongelige Kasse mindre til Byrde" hvis der fra og med Aaret 1757 at regne allernaadigst destineredes 50000 Rd. Kurant aarlig til Bygningen i Stedet for, som hidtil 40000 Rd., hvilket Beløb af 50000 Rd. Kommissionen ansaa for tilstrækkeligt, under Forudsætning af, at de tvende Brødre Jardins Gager aparte betaltes af den kongelige Partikulærkasse og ikke, som hidtil, af Kirkebygningsfonden.

Kongens Svar paa dette Kommissionens Forslag er af 22de December 1756. Monarken tiltræder med et Suk Kommissionens Indstilling. „Wir sehen genugsahm ein", hedder det, „dass innengedachter von Uns allergnädigst *approbir*ter Kirchenbau Kostbahr fallen wolle, allein dem umgeachtet, und da die jährlichen 50000 Rth. zu gebührender forsetzung des Baues hinlänglich geachtet werden, so wollen Wir zu solchem Gebrauch und Behuef, von 1757 an, jährlich nach des Geh. Rath Grafen *Moltke* näheren Veranstaltung, *destini*ren, und in die Kirchen *Cassa* eine *Summa* von 50000 Rth. *Courant* — (300000 Kroner) — zahlen lassen, bis die Kirche vollkommen in Stande gebracht wird . . .", hvorhos Monarken tilsiger at lønne Brødrene Jardin aparte af Partikulærkassen.

Hvad angaar de belovede 50000 Rd. aarlig, da behagede det allernaadigst hans Majestæt aldrig at indfrie dette Løfte, som allerhøjstsamme formodentlig snart har glemt eller i al Fald ikke villet huske. Det blev ved den gamle Indtægt, 40000 Rd. aarlig, hvortil saa endnu, ligesom tidligere, kom nogle extraordinære Tilskud af et Par tusende Daler, i Summer paa 1000 Rd., som dels af hans Majestæt egenhændig overgaves til Kassereren, Esmarch, dels udbetaltes denne af Chatolkassen. Men om den belovede faste aarlige Indtægt af 50000 Rd. var der ikke Tale og blev der heller ikke Tale. Esmarch antegner i sine Regnskaber omhyggelig, „at det endnu stedse *continue*rer med den faste aarlige Indtægt af 40000 Rd."; det kongelige Tilsagn af 22de December 1756 om de 50000 vover han naturligvis aldrig at berøre, hvorimod han med en vis Ængstelighed henviser til forskjellige hans Regnskaber ledsagende Vidnesbyrd, som til Attest af 10 Januar 1760 fra Kasserer Linde,

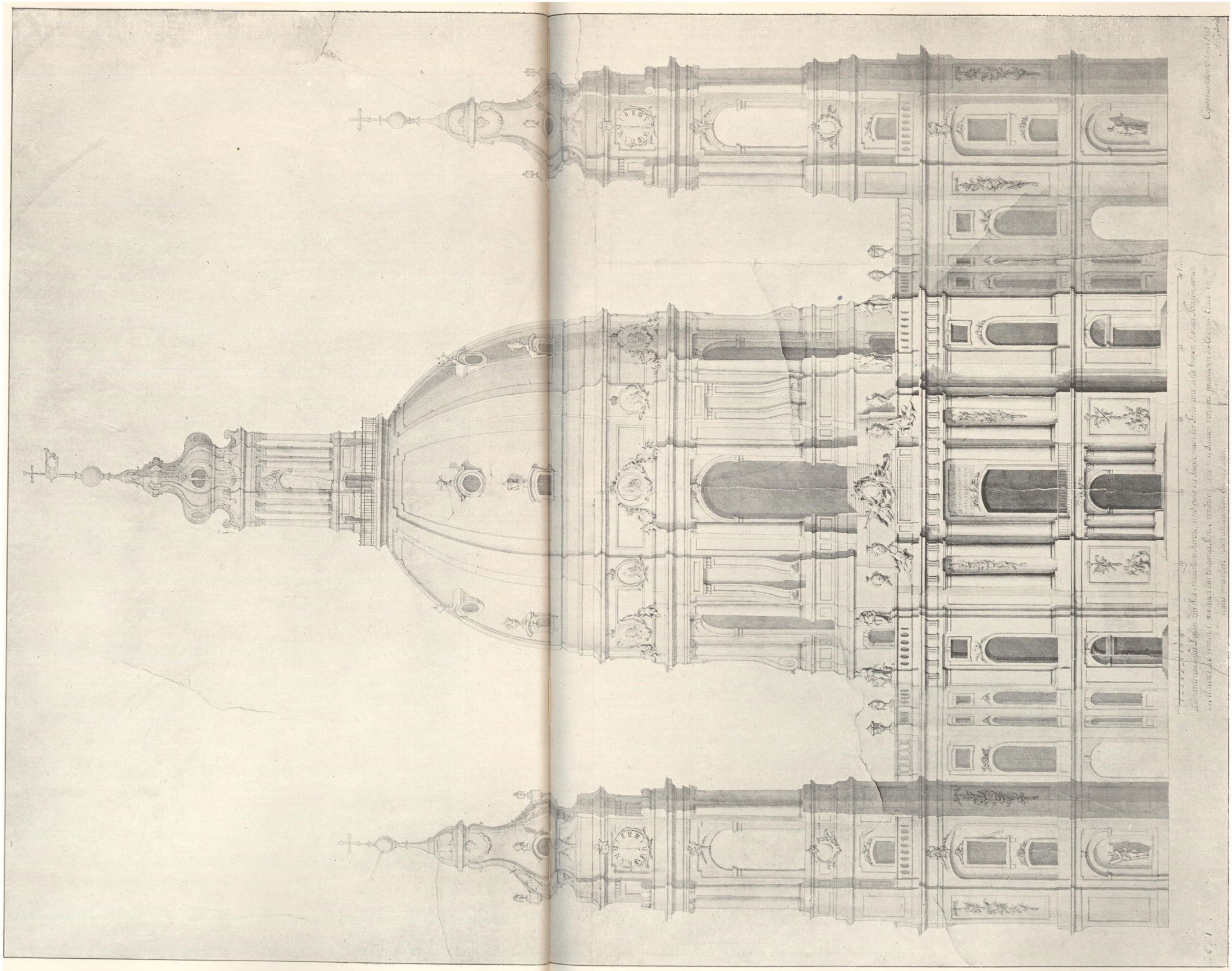

Nicolai Eigtveds Facade-Tegning til Frederikskirken. Aar 1754.
Bygningen paabegyndtes, men blev ikke fuldført, da Frederik V efter Eigtveds Død forstrak at lade en middelmaadig fransk Arkitekt med mange Millioners Udgift forandre Projektet efter sin Smag.

Tilh. Rigsarkivet.

„dass" — foruden 7000 Rd. extra af Partikulærkassen — nicht mehr ausser den bestimmten jährlichen 40000 rthl. in A^o 1759 an mir bezahlet worden", til lignende Attest fra samme Linde (af 10 Februar 1761), „dass nicht mehr ausser den bestimmten jährlichen 40000 rthl. in A^o 1760 an mir bezahlt worden", med yderligere Henvisning til „Sr. Hochgräfl. *Excellensen* D. H. Geheimten Rahte Grafen *Moltke* Einnahme *Ordre* auf gleiche *Summa*", til lignende Attester for 1761 osv. — Brødrene Jardin bleve derimod efter Monarkens Tilsagn lønnede af Partikulærkassen fra 14 December 1756 af at regne, hvorved Byggefonden sparede en aarlig Udgift af fem tusende Rd.

Det var den 1 April — en uheldig Dag! — 1756, at Jardin overtog Ledelsen af Arbejdet paa Marmorkirken, med Tilhold om at benytte saa meget som muligt af det Arbejde, der allerede var udført med saa store Bekostninger, og drage Omsorg for, at Kirken, naar den en Gang var fuldrørt, kunde rumme omtrent tre tusende Mennesker. Hans Byggeplan var i korte Træk følgende:

Kirken skulde være rund, ligesom Sta. Maria Rotunda (Pantheon) i Rom, baade fordi den saa vilde kunne rumme flere Tilhørere, og fordi den vilde vinde der ved i akustisk Henseende. Den skulde opføres af Marmor med passende Anvendelse af den nyopdagede Bornholmske Sandsten. Paa den nordlige og sydlige Side — altsaa ud mod Store Kongensgade og Bredgaden — skulde det gjorte Arbejde udvides og modificeres derhen, at de tvende „Hovet-Facader" kunde anbringes der, og disse Facader skulde ikke, „saasom det øvrige, være runde, men efter en ret Linie, med tvende Colonader af Corintiske fritstaaende og meget stærke Pillarer" og med en triangulær Fronton med Billedhuggerarbejde. Kirkens mellemste Stokværk, (som skulde bære dens øverste Del, Kuppelen), skulde udvendig have fire og tyve Søjler „af romansk Orden" og prydes med fire tyve Statuer oven over Kornichen; der over skulde saa Domen hvælve sig, høj og mægtig, kronet af en Lanterne, der ligeledes skulde være omgivet af Søjler og øverst oppe bære en liden Kuppel med Æble og Kors. Korset skulde høve sig 264 Fod over Horizonten og altsaa rage op over alle Stadens øvrige Taarne og Spir, Frue (og Frelsers) Kirkes Taarn alene undtagne. Paa Siderne af Kirkebygningen skulde der rejses tvende Taarne „af samme Arkitektur", men en Trediedel lavere end Hovedbygningens højeste Spids; disse Taarne skulde være prydede med korinthiske Søjler, aabne mellem disse, bære smaa Lanterner øverst oppe, have forgyldte Urskiver osv. Bygningens hele Længde skulde være 244 Fod, dens Brede lige saa meget, „naar den regnedes fra de nederste Trapper uden for Portalet paa begge Sider, thi Grundtegningens Figur er et saa kaldet Grækisk Kors, hvis Cirkels udvortes Diameter holder 69, den indvortes 48 Alne".

Indvendig skulde Kirken neden til have en Peristyl af fire og tyve joniske Søjler og oven til en lignende af fire og tyve korinthiske Søjler, inden for hvilke der skulde være et Galeri med den kongelige „Tribune".

Lysning skulde tilføres Kirken dels fra Siderne gjennem Vinduer i de meget tykke Mure, dels og hovedsagelig ovenfra gjennem Vinduer paa Domen, „hvilket" som Pontoppidan udtrykker sig, „efter Foregivende, vilde blive et meere majestætisk og Helligdommen anstændigt Lys", ret skikket til at *„inspirer le recueillement convenable dans un pareil édifice"*, som det hedder i Fororet til Jardins Værk om Marmorkirken.

Endelig skulde hele Kirkebygningen, baade indvendig og udvendig, paa det rigeste prydes med Skulpturværker, dels Statuer, dels Relieffer, — hvilke Billedhuggerarbejder vi senere nærmere skulle omtale.

Efter denne Plan, hvis store Hovedtræk vi nu have angivet, havde man altsaa i April 1756 begyndt at arbejde, skjønt baade Planen og dens Ophavsmand, som alt bemærket, betragtedes af Kirkebygningskommissionen med skjæve Blikke. Det var Kongens personlige, gjentagne Gange med stort Eftertryk udtalte Vilje, som støttede Jardin og skaffede hans Plan Sejren. I Resolution af 18 Februar 1758 udtaler saaledes Kongen: „Ungeachtet Uns, wieder (o: wider) den *Friderichs* Kirchen-Bau, mit Nordischen *Marmor* in Anschung deren Kostbarkeit, in der besten *Intension*, verschiedene und noch zuletzt den 14 *Dec.* 1756, auch allemal in Konigl. Gnaden aufgenommene Vorstellungen geschehen sind", saa skulde det desuagtet have sit Forblivende ved tidligere allernaadigst udtalt Villie og „*Declaration*, dasz das gantze *Friderichs* Kirchen Gebäude auf den veränderten *Fundamenten*, von Nordischem *Marmor* aufgeführet ... anbey auch die nachker glücklick entdeckte *Bornholmer* Sandsteine, so viel möglich und thunlich ... nach aller Möglichkeit, angebracht und *employiret* werden sollten".

Naar det et Steds hedder, at der i de første fem Aar af Jardins Ledelse *slet intet blev gjort*, da maa dette naturligvis ikke forstaaes bogstavelig; det vil kun sige, at Arbejdet først i 1760 begyndte at høve sig op over Jordens Overflade, og endnu ved Udgangen af 1758 var endogsaa hans Majestæt selv ikke overvættes utaalmodig endnu, — skjønt han dog nok kunde have Grund dertil, efter som det allerede var samfulde ni Aar, siden allerhøjstsamme havde lagt Grundstenen til Bygningen, i det mindste skriver Kongen som Svar paa en Indberetning fra Jardin af 31 December 1758:

„Wir vernehmen mit allergnädigsten Wohlgefallen, den guten fortgang des *Friderich* Kirschen Baues", — og hans Majestæt er saa naadig at tilføje, at det særlig glæder ham at erfare, hvorlunde Stenhuggerne nu arbejde ved Lys fra Klokken sex Morgen til syv Aften i de trende Vintermaaneder, hvisaarsag Monarken allernaadigst approberer Anskaffelsen af noget Tran og nogle Tranlygter.

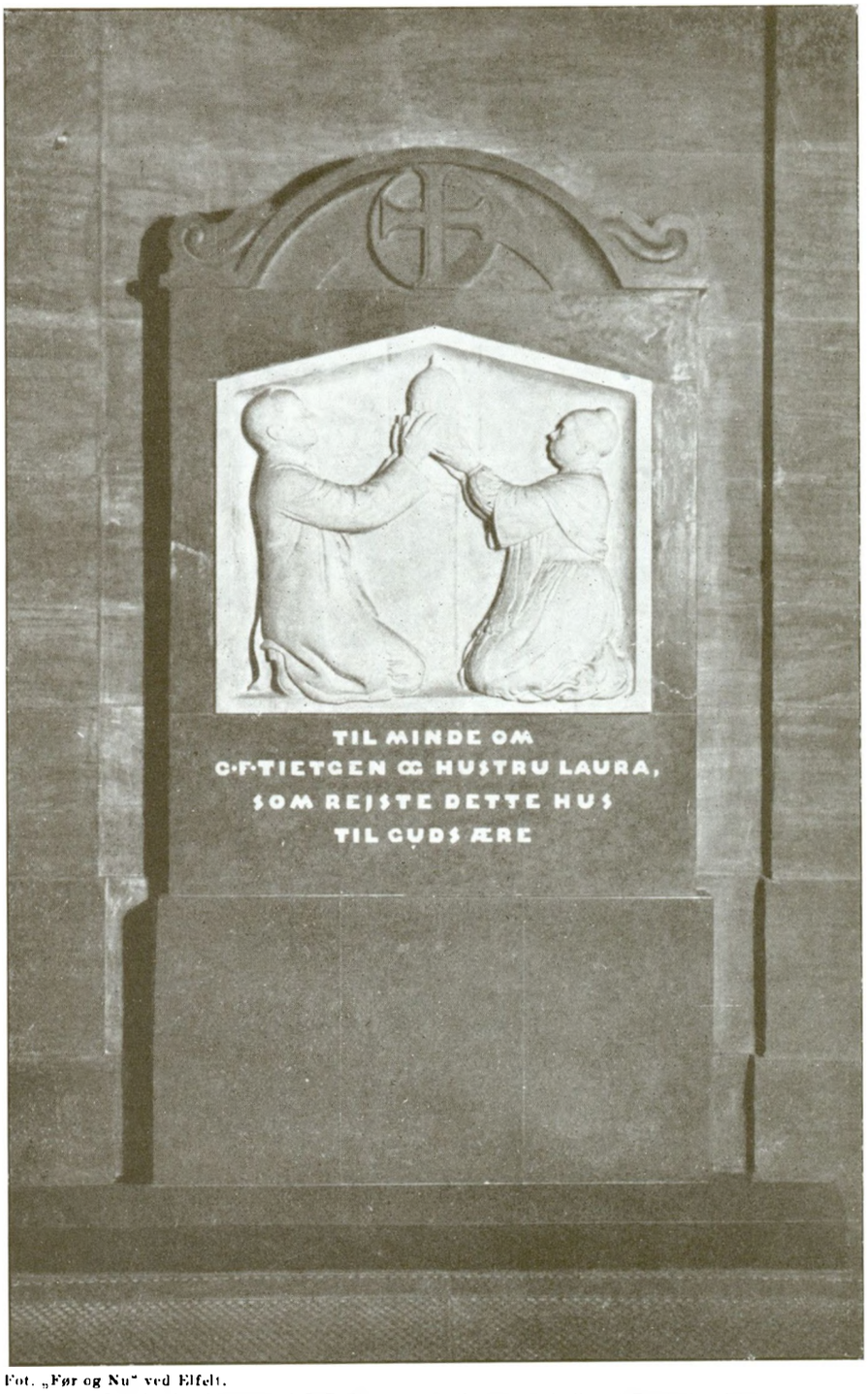

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt.

Geheimekonferensraad C. F. Tietgens og Hustrus Epitaffium i Frederikskirken.

Men skjøndt Stenhuggerne arbejdede ved Lygteskin i de mørke Vinteraftener, har Jardin dog aabenbart ikke havt overvættes stort Hastværk. Hvorfor skulde han ogsaa have Hastværk? Han havde det jo godt og hans Broder ligesaa, de havde jo begge to — i sex Aar i det mindste — mere end rundelige Gager; satte man Kraft paa Arbejdet, vilde man maaske være færdig med det hele, længe før man behøvede det; saa vilde man ikke længere være nødvendig, vilde maaske blive ganske overflødig, hans Majestæt vilde udtale sin allerhøjeste „*Contentement*" med det fuldendte Værk, men man vilde alligevel blive afskediget, mulig med et ræsonnabelt Extragratiale, og saa vilde man miste sin aarlige Løn af 24000 Kroner, og meget andet, medens man derimod, naar man gik frem med værdig og grundig Langsomhed, endnu i en Række af Aar vilde kunne nyde bemeldte Løn. Desuden havde Jardin meget andet at bestille foruden at bygge paa Marmorkirken: han opførte, som fortalt, det Bernstorffske Lystslot ved Gjentofte, han byggede det gule Palais i Amaliegade, han omdannede Thotts Palais paa Kongens Nytorv, han var i „*intendant des bâtimens*" eller Intendant over de kongelige Slotte, et Embede, der ogsaa medførte adskillige smaa Agréments, — fra September 1759 til Oktober 1761, altsaa i tretten Maaneder, fik han saaledes som Godtgjørelse for Rejseudgifter til Jægersborg, Fredensborg og Frydenlund udbetalt 218 Rd. Kour. (= c. 1300 Kroner) —, han omdannede Fredensborg Slotshave, han afsluttede i sin Egenskab af Bygningsintendant Kontrakter med de trindt omkring paa Slottene for kongelig Regning arbejdende Haandværkere og Kunstnere, — som i 1763 med Zuber og Grund om to runde Lysthuse „von Lattenwerk" paa Fredensborg, 1768 med den yngre Stanley om Dronning Lovises Monument i Roskilde, 1769 med Wiedewelt om Frederik den femtes Monument samme Steds, o. s. v. — og endelig var han jo ogsaa Professor ved Kunstakademiet, hvor man rigtignok ikke mærkede synderlig hverken til ham eller hans Broder.

Hvad der tydeligst vidnede om, at det var Jardin, der var den ledende, og at man arbejdede efter en ny Plan ude paa Kirkepladsen, det var tilforladelig Udgifterne, som det store Byggeforetagende medførte. Fra den 1 April 1756, da Jardin overtog Ledelsen af Arbejdet, og til Udgangen af December 1757, altsaa i syv Fjerdingaar havde Kassereren Esmarch til Bestridelsen af Udgifterne modtaget i alt 78000 Rd. Kurant, men i samme Tidsrum havde Udgifterne andraget 81061 Rd. 27 Sk. Kur. (omtrent en halv Million Kroner). Til arbejdende Soldater og Haandlangere var der udbetalt 5525 Rd. 27 Sk. Kur., til Tilskadekomne 50 Rd., til Bornholmske Sandsten, hvoraf man bestandig havde et stort Oplag, 3586 Rd. 56 Sk. o. s. v. Broderparten af Udgifterne faldt imidlertid paa Marmoret. Fra 1750 til Begyndelsen af 1756, altsaa i fem Aar, havde Fortling, Eigtved og dennes Enke leveret i alt 68980 Kubikfod hvid og gul norsk Marmor til en Værdi af 65277 Rd. 76 Sk. Kurant (nu henved fire hundrede tusende Kroner); fra 1 April 1756 til Udgangen af 1757, altsaa i syv Fjerdingaar, betaltes der for leveret Marmor 44084 Rd. 24½ Sk. Kurant plus et tusende Rd. Kur. i Erstatning for lidt Søskade; i 1758, som maa have været et sjældent godt Aar, androg Totaludgiften kun 42224 Rd. 38½ Sk.; der udbetaltes til kommanderede Mandskaber 2752 Rd. 54 Sk., for Marmor 17374 Rd. 49 Sk. plus 1850 Rd. for Søskade. Som man ser, var det ikke Smaasummer, det drejede sig om, og det blev ikke bedre siden, hvad vi til sin Tid skal melde om.

Ved kongelig Resolution af 2 August 1756 ansattes paa Jardins Forlangende kongelig Fuldmægtig og Skriver Johan Michael Poehn, efter at have aflagt Troskabsed, som Fuldmægtig og Skriver hos Bygmesteren ved Marmorkirken. Poehn skulde nyde en aarlig Løn af 250 Rd. Kurant foruden fri Brændsel og Bolig i et af de smaa Huse, som laa paa Byggepladsen. Denne naaede lige fra Store Kongensgade ud til Norgesgade og bar nogle Smaahuse, Hytter og Skure, saaledes Bygningsforvalteren Blocks Vaaningshus ud mod Store Kongensgade, tretten Fag Bindingsværk, Kjælder og Sal, tvende andre smaa Huse, det store Stenhuggerværksted, Slibehytten, Tovværkskuret, et Par Materialskure og en Hytte, hvori „*Lieutenanten* havde sit *Contoir*". Løjtnanten i Kontoret var vor gamle Ven Agricola, der havde Opsyn med de arbejdende Musketerer; da han i samme Egenskab blev forflyttet til Fredensborg, hvor store Arbejder forestod, afløstes han paa Kirkepladsen af en anden Løjtnant, C. J. Klaba, eller v. Klaba, som han stoltelig underskriver. Ved det Lag 1765 opførtes der derhos paa Pladsen et storladent Billedhuggerværksted, 45 Alen langt, elleve Alen bredt, ni Alen højt, hvor ventelig Billedhuggerne Stanley, Moulin og Canchy — om hvilke mere siden — have arbejdet. Ogsaa stod endnu i nogle Aar paa Byggepladsen en Levning af Prinsesse Charlottes gamle Haveherlighed, et langt „Gewächshausz", hvoraf den ene Halvdel var indrettet til et Contor for „Bygmestrene Jardin".

Imidlertid gik Tiden, den ene Dag, den ene Uge, den ene Maaned, det ene Aar efter det andet, og hans Majestæt, som allerede havde depenseret saa mange hundrede tusender paa sin Kirkebygning, begyndte at blive lidt utaalmodig over, at denne ikke vilde hæve sig videre op af Grunden. Men Jardin vidste at stille Monarken tilfreds for en Stund. Han foreslog Kirkebygnings-Kommissionen at lade gjøre en ziirlig forarbejdet Træmodel af Kirken i dens eventuelle Fuldendelse og præsentere Monarken samme. Kommissionen gjorde Forslag desangaaende til hans Majestæt, og denne resolverede den 2 September 1758, at man allerunderdanigst havde at præsentere allerhøjstsamme en saadan Model. Denne Model, som blev forfærdiget af en „Cabinetssnedker" Lehmann med Assistance af Snedker Lütken, kom efter Pontoppidan siden til Charlotteborg Slot, men, efter Haubers Kjøbenhavns Beskrivelse, henstod den i 1783 i et af Prinsesse Lovise Avgustas Værelser i Slotskirkebygningen ved Kristiansborg. Det maa have været en grumme stor og grumme kunstfærdig gjort Model, den, thi Lehmann fik den i Følge Kontrakt mellem ham og Jardin af 21de Juni 1758, — man ser, at Jardin var saa sikker paa sin Monark, at han ikke havde afventet allerhøjstsammes Godkjendelse af hans Forslag og af Kommissionens Indstilling, — betalt med fire tusende Daler Kurant, og den 31 Juli 1761 betaltes der en klækkelig Sum for det Brænde, der var brugt „udi 24 Uger og 1 Dag fra Morgen til Aften" af „Mahlerne der Arbeydede ved *Lacquir* og Forgyldningen paa *Modellen* til dend ny *Fridericks* Kirche".

Hvilket Monstrum af en Model maa ikke denne have været, siden flere Malere i fire og tyve Uger og én Dag arbejdede fra Morgen tidlig til Aften silde blot for at udføre Lakering og Forgyldning paa den!

Det var Professor Pilo og hans Lærlinge, som malede denne Model. Pilo forlangte for dette Stykke Arbejde ikke mindre end ni hundrede Daler (= 5400 Kroner), men opnaaede dog kun at faa syv hundrede Daler, — og det synes jo ogsaa at være en ganske ræsonnabel Betaling.

De til Modellen nødvendige Billedhuggerarbejder, om hvilke mere siden, udførtes af Wiedewelt, der ved kongelig Resolution af 19 Januar 1760 fik dette Arbejde betalt med 200 Daler.

Altsaa for en Model alene fem tusende Daler (= 30000 Kroner)! Det var, hvad et helt stort Vaaningshus i en af Byens Hovedgader kostede.

Med Jardins Tilladelse lod Pontoppidan denne Model aftegne af Jens Bang, siden Borgmester i Kjøbenhavn og — paa Ansøgning af ham selv (!) — Æresmedlem af Akademiet, og Tegningen stikke i Kobber af Jonas Haas, hvilket Stik man kan se i anden Tone af den danske Atlas.

Det var ganske almindeligt den Gang, at man præsenterede hans Majestæt saadanne — skjønt ikke saa dyre — Modeller af Kunstværker og Bygninger, med hvis Fuldendelse det trak Monarken lovlig længe ud. Saaledes lod Jardin nysnævnte Snedker Lütken gjøre en Model af Fredensborg Slotshave, saaledes som den efter fuldendt Omdannelse vilde „præsentere sig"; Eigtved lod i 1750 ved Snedker Bals, „Skildrer" (det vil sige: Kunstmaler) Bruhn og Billedhugger Gercken forfærdige fire Modeller af de fire Palæer paa Amalieborg; en Model af Heststatuen, som skulde rejses samme Steds, blev ligeledes gjort paa Eigtveds Foranstaltning og præsenteret Monarken. Og hvor mange Modeller, baade store og smaa, af samme Monument Saly har havt den Ære at forevise for Kongen, er ikke godt at vide.

Da hans Majestæt efter nogen Tids Forløb paany gav til Tegn paa Utaalmodighed, satte Jardin igjennem, at det tillodes ham at lade sine Bygningstegninger stikke i Kobber — paa kongelig Bekostning, naturligvis, — fem store Blade: Kirkens Grundplaner, Gjennemsnit, Opstalt og et perspektivisk Billede af den — eventuelt — fuldendte Kirke og dens Omgivelser Disse Stik ere udførte af la Gardette, Patte, Georg Erdmann Rosenberg, en af Jardins Tegnere, og af Jardin selv, som ikke var nogen uhabil Kobberstikker. De forøgedes siden med nogle andre Stik efter Jardinske Kompositioner; Plancherne 4, 6, 9, 11 og 12 fuldførtes i Frederik den femtes Tid og præsenteredes denne Monark, til hvem ogsaa Værket dedicceredes; de øvrige Plancher bleve først færdige i 1769, altsaa tre Aar efter Monarkens Død. Værket udkom, ledsaget af en kort orienterende Text, under Titelen: *Plans, coupés & élévations de l'Eglise Royale de Frédéric V Par N. H. Jardin, Architecte du Roi, Intendant des bâtimens de S. M. Copenh. 1765. gr. fol.*

Man behøver ikke at være meget inde i Kunsten i Almindelighed og i Kobberstikkunsten i Særdeleshed for at indse, at Tilvejebringelsen af dette Kobberværk har paaført deres Majestæter Kong Frederik den femtes og Kong Kristian den syvendes Partikulærkasser en ganske artig Udgift. Men — saa var Jardins Værk jo ogsaa fuld færdig og udødeliggjort — paa Papiret. Og maaske han allerede den Gang har havt en Anelse om, at videre kom det ikke.

Men — vi begaa saa mange og store Brud paa den kronologiske Orden, at vi maa bede vor venlige Læser om Tilgivelse derfor. Det har ikke godt kunnet være andet, og med vor gode Villie er det tilforladelig ikke sket. Vi vende nu tilbage til vor Beretning om, hvad der passerede ved Kirkebygningen i Herrens Aar 1758 og følgende.

Allerede i 1757 havde man indledet Underhandlinger med Leverandørerne om at præstere de til Piller og Søjler eventuelt nødvendige „*Cilindrische*" Marmorblokke. Da disse imidlertid skulde modtage deres cylindriske Skikkelse i selve Bruddet, vare Leverandørerne ikke i Stand til at kunne levere dem til samme Pris pr. Kubikfod, som der ydedes for hver Kubikfod kvadratisk Maal. Efter adskillige Forhandlinger indstillede Bygnings-Kommissionen under 25 November 1757 til Kongen, om der for cylindriske Blokke maatte ydes en Betaling af én Rd. Kurant pr. Kubikfod, — medens Prisen pr. Kubikfod kvadralsk Maal kun var 76 Sk. — og denne Indstilling approberedes af Kongen den 21 Januar 1758.

Men, som man let kan tænke sig: Leverandørerne, hvem man ikke kunde undvære, og hvem hans Majestæt havde givet en af sine allernaadigste Fingre, vilde nu, som det plejer at gaa, have den hele Haand og fremkom med nye Ønsker og Forlangender.

Hidtil havde man for de store saakaldte Maalblokke (o: Blokke af over 60 Kubikfod) kun betalt samme Pris som for de ordinære Blokke (under 60 Kubikfod); nu erklærede Leverandørerne sig imidlertid ude af Stand til at levere de store Blokke til samme billige Pris som de ordinære og forlangte Betalingen for førstnævnte forhøjet fra 76 Sk. til en Daler. Hans Majestæt var ogsaa saa naadig under 10 November 1759 at *„mitigere"* den nys nævnte kongelige Resolution af 21 Juni 1758 saaledes, at der fremtidig skulde betales Leverandørerne en Rd. Kurant pr. Kubikfod for Blokke af over 60 Kubikfod.

Dette forøgede naturligvis de i Forvejen kolossale Udgifter ikke ubetydeligt. I 1759 depenseredes der 49228 Rd. 28 Sk., — deraf til Marmor 22150 Rd. 15 Sk., — i 1760 var Udgiften 45081 Rd. 94½ Sk., — deraf 20577 Rd. 28 Sk. til Marmor. Der var nu, siden Jardin overtog Ledelsen, udgivet alene til Marmor den uhyre Sum af 108200 Rd. (omtrent 650000 Kroner i vore Penge), og der gik ikke en Dag hen, uden at der ankom mere af dette kostbare Stof. Paa Pladsen og i det store Stenhuggerværksted og ved de talrige Marmorskærerier og i Slibehytten og ved Kranerne og „Setz-*Machinerne*" og Loftemaskinerne og Trækkemaskinerne var der derfor Liv og Røre, det myldrede formelig af Stenhuggere og Stenhuggersvende, og — undertiden gik det ikke af uden Kiv og Uordener mellem disse mange Haandværkere, særlig vel i de lange Vinteraftener, naar der arbejdedes ved Tranlygternes sparsomme Lys. For nogenlunde at holde Disciplin blandt Svendene lod Monarken ved Skrivelse af 29 Maj 1760 fra Moltke til Jardin denne vide, at han allernaadigst forbød Stenhuggersvendene at løbe fra den ene Mester til den anden; de skulde smukt blive, hvor de var, at man kunde have Haand i Hanke med dem.

Det var ikke alene mellem Mestre og Svende eller mellem disse sidste indbyrdes, at der jævnlig forefaldt Rivninger og Uenighed, — ogsaa selve Stenhuggermestrene ses at have ligget i Haaret paa hverandre. Det er nok muligt, at Fortling, den store Leverandør, hans Majestæts Hofstenhugger, derhos ogsaa Hofbygbygningsinspektør, og — siden 1760 — Hofbygmester, kan have været noget umedgjørlig og fordringsfuld, hvem ved, maaske endogsaa lidt fornem lige overfor sine Kamerater, de andre Stenhuggermestere paa Pladsen. E. Braun og Johan Peter Pfeiffer, og denne sidste, der ikke alene, lige saa vel som Fortling, var kongelig Hofstenhugger, men som derhos ogsaa syslede lidt med Billedhuggerkunsten, gjorde Havevaser og lignende Dekorationsarbejder og blev meget benyttet ogsaa andet Steds, har ventelig af alle disse Grunde havt ikke saa ringe Selvfølelse og synes efterhaanden at være kommet paa en særdeles spændt Fod med Fortling; tilsidst blev han endog rent fjernet fra Arbejdet paa Kirkebygningen. Pfeiffer henvendte sig imidlertid til Kongen, klagede sin Sag for denne og bad om paa ny at maatte vorde ansat i sin tidligere Egenskab som Stenhuggermester ved Kirken, og ved kongelig Resolution af 16 Februar 1760 befaledes det Jardin „at prøve paa at give Pfeiffer en Trediedel af Stenhuggerarbejdet ved Kirkebygningen, — dog saaledes, at Pfeiffer, som det i en ny Resolution af 29 Maj s. A. hedder, ikke maa sysselsætte mere end højst femten eller sexten Svende, — om det maatte kunne gaa af i Fred og Ro og Eendrægtighed; i modsat Fald skulde Pfeiffer „ein für alle Mahl von genieszung der Steinhauer Arbeit abgewiesen werden!" Pfeiffer synes nu at have opført sig til hans Majestæts Tilfredshed, thi ved en ny kongelig Resolution af 21 Juli s. A. anordnedes det, at Pfeiffer i Stedet for Trediedelen skulde have overdraget Halvparten af Stenhuggerarbejdet ved Kirken, hvilket det paalagdes Jardin at sætte de andre der arbejdende Stenhuggermestre, — altsaa ogsaa Fortling —, i Kundskab om.

Fortling afgik i øvrigt snart efter ved Døden. Han blev, siges der, smittet af en syg Skjødehund og paadrog sig derved et Udslæt, som hurtigt gjorde Ende paa hans Liv. Han døde paa sin Fajance- eller Stentøjs-Fabrik i Kastrup paa Amager den 15 Juli 1761. Den Lov tog han med sig i Graven, at han havde været

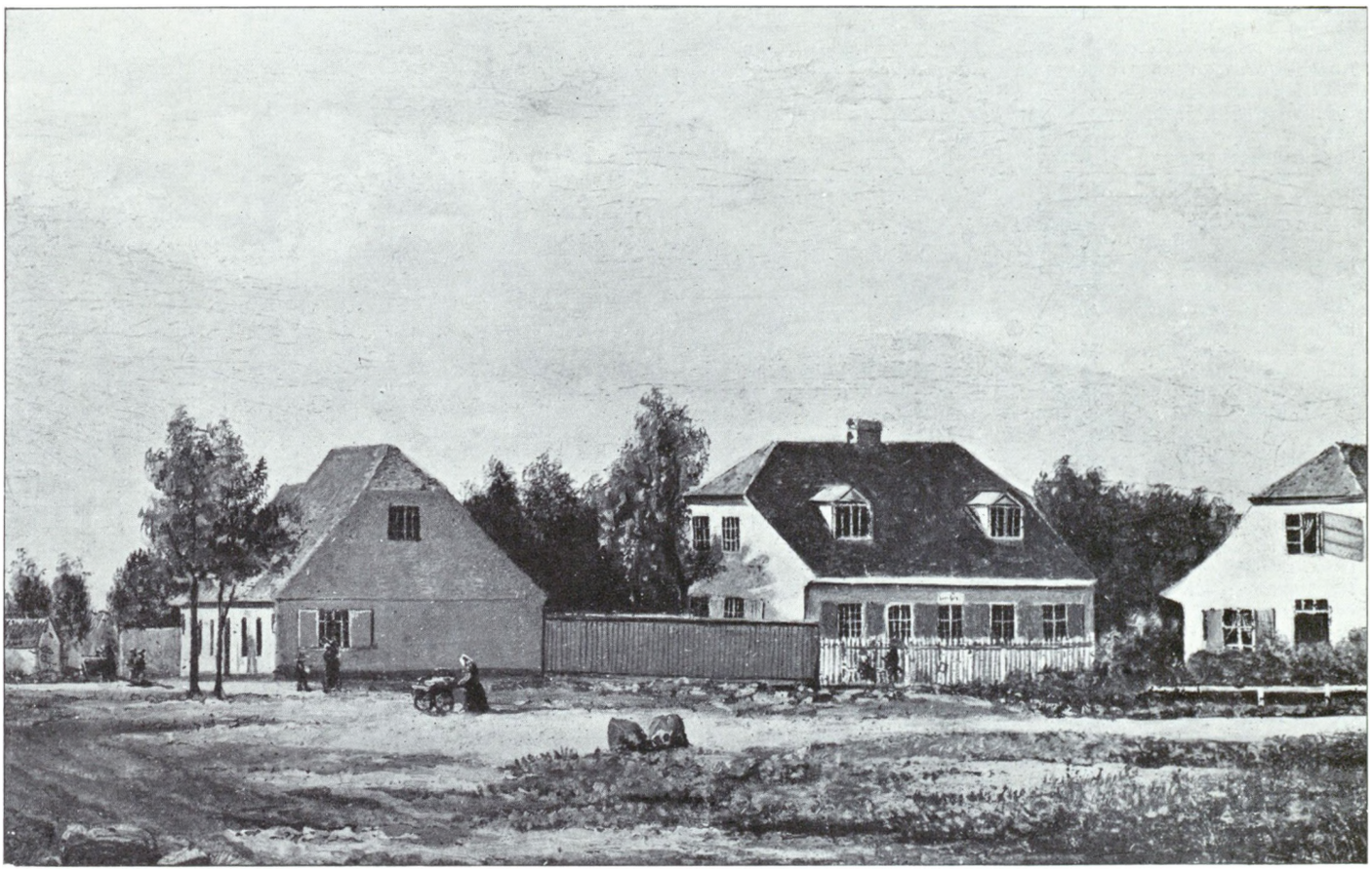

„St. Jørgenslund", bygget af Professor Dr. med. Schønheyder, der benyttede Ejendommen til Sommerbolig. Tilh. Overlæge Halk.

Den laa paa Hjørnet af Gl. Kongevej og Vodrofsvej, og Huset saa endnu i 1899 saaledes ud. Det nedreves i 1917 for at give Plads for „Kinopalæet". Til venstre ses Gl. Kongevej og i Forgrunden til højre St. Jørgens Sø. Bag Ejendommen løb Rosenaaen.

en duelig, intelligent og flittig Mand i sit Fag, „en stræbsom, nidkjær og nyttig Borger", som det hed i den Tids Sprog, og en loyal Undersaat, — hvad der i Monarkens og de stores Øjne var det vigtigste.

I Januar 1760 var Bygningsforvalteren, Sieur Block, afgaaet ved Døden. Den tidligere nævnte Tilsynshavende og forhenværende Murstenstæller Severin eller Søren Krieger blev ved kongelig Resolution af 1 Mars s. A. udnævnt til hans Efterfølger i Embedet. Krieger sad i smaa Kaar, og skjønt han nu fik en liden Fribolig i Bygningsforvalterhuset ud mod Store Kongensgade, kom han dog ikke derfor paa nogen synderlig grønnere Gren, som man siger. Noget senere, den 25 Januar 1762, søgte han derfor Kongen om Lønningsforhøjelse „paa Grund af Armod og daglig forefaldende *travallie*", med Tilføjende, at han nu i ni Aar for en kummerlig Løn havde tjent som Opsynshavende og i to Aar som Bygningsforvalter, og med Forsikring om, at han, hvis det ansøgte allernaadigst forundtes ham, „for slig Høy kongelig Naade icke anderledes skulde døe end Hans kongelig Majestæt hans Allernaadigste Arve Konge og Herres Allerunderdanigste troe tienner *Severin Krieger*." Da hans Ansøgning varmt anbefaledes af Esmarch, blev der ved kongelig Resolution af 16 Oktober 1762, — som man ser, lod den kongelige Naade undertiden vente paa sig i rum Tid, — forundt ham et aarligt Tillæg af 50 Rd. Kurant.

Den yngre Jardin synes at have tjent sin Broder som Tegner — dog med Bygmesters Titel — paa deres fælles Kontor i Prinsessens gamle „Gewächshausz"; da han afgik ved Døden, antog

den ældste Broder i hans Sted to andre Tegnere, Kristian Josef Zuber, en Søn af Hoftømrermester og Maskinist Frants Joseph Zuber, og den tidligere nævnte Georg Erdmann Rosenberg, senere Stadsbygmester og Lærer ved Akademiet; de fik ved kongelig Resolution af 16 Februar 1760 en fast aarlig Løn hver af 150 Rd. Kurant, at udbetale af hans Majestæts Partikulærkasse. Skulde maaske Jardin selv lønne sine Tegnere? Og ved samme kongelige Resolution forundtes der allernaadigst, paa Indstilling af Jardin, dennes Fuldmægtig og Skriver Sieur Poehn „*Caracter*" af „Bygnings-*Secretaire*". Saa kunde han sagtens være glad.

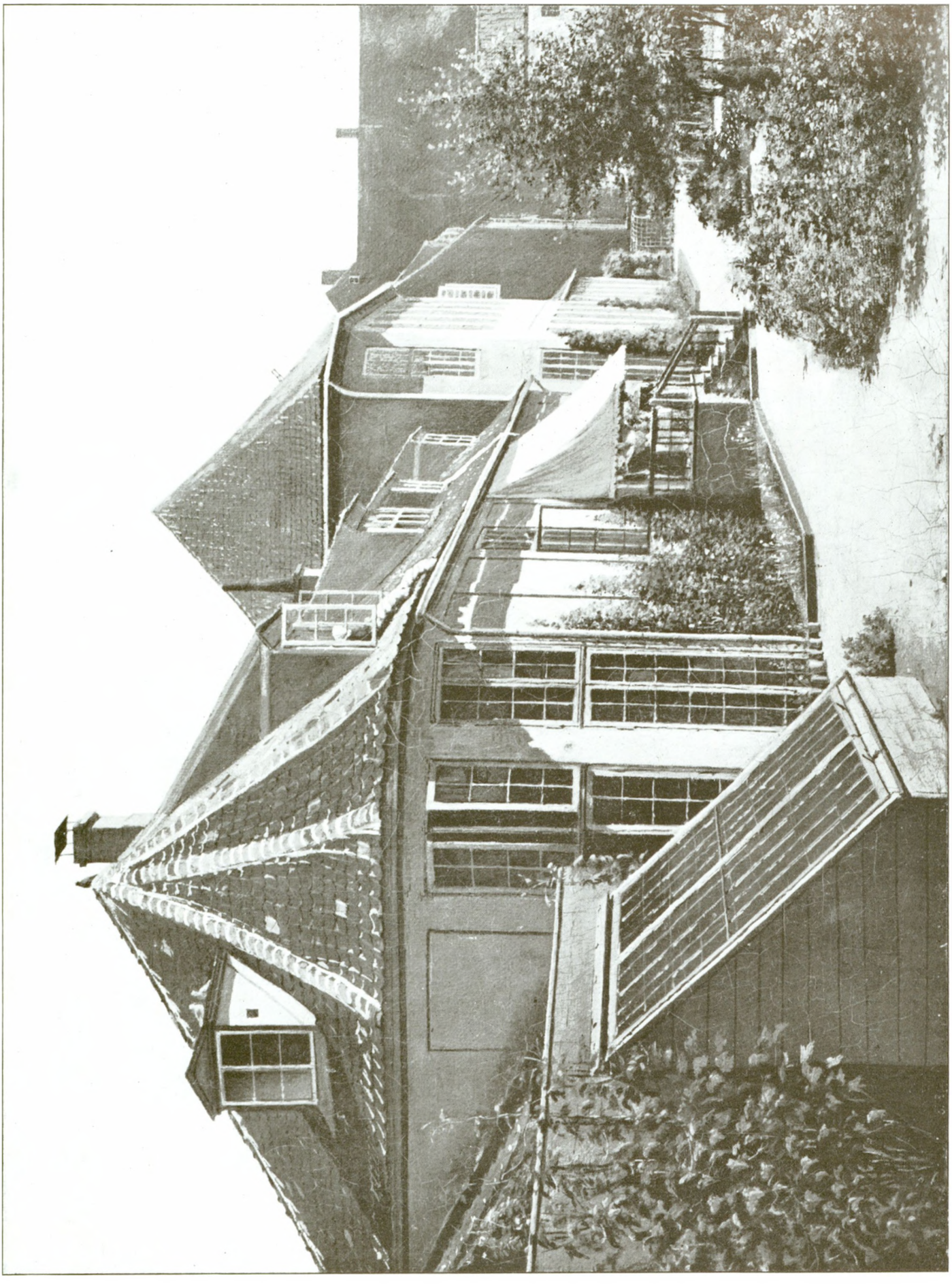

Tilh. Boghandler Frimodt.

Parti fra den gamle botaniske Have ved Charlottenborg. Bygningen med Havetrappen er Professorboligen.

Aaret 1760 gik til Ende og 1761 begyndte, og 1761 gik til Ende og 1762 begyndte, og stadig skred Arbejdet jævnt, skjønt ikke overvættes hurtigt, fremad. I 1761 forøgedes den allerede i Forvejen store Marmorbeholdning paa Pladsen med 15646 Kubikfod hvidt og gult norsk Marmor, det følgende Aar med 15679 Kubikfod af samme Stof, foruden en Del „*Porphyrisk*" Marmor, af hvilket mindre Kvantiteter ogsaa leveredes i de nærmest paafølgende Aar. Bygningen hævede sig allerede den Gang et godt Stykke op over Jorden, efter Stilladsernes Højde at dømme. Det udvendige Stillads, som gik langs Bygningens „*Circumference*", var i 1762 to og tyve Alen højt, det indvendige nitten Alen højt, og baade det udvendige og det indvendige „Stellage" voxede jævnt, skjønt langsomt, baade i Længde og Højde i de følgende Aar. Efter dette at dømme kan det have sin Rigtighed med Pontoppidans Angivelse (i anden Tome af den danske Atlas), „at man i 1764 var naaet til 15 Alne over Fundamentet." Det var ganske vist noget, men der var endnu grumme langt til Enden, og — man havde da allerede udgivet en tre eller halvfjerde Million Kroner.

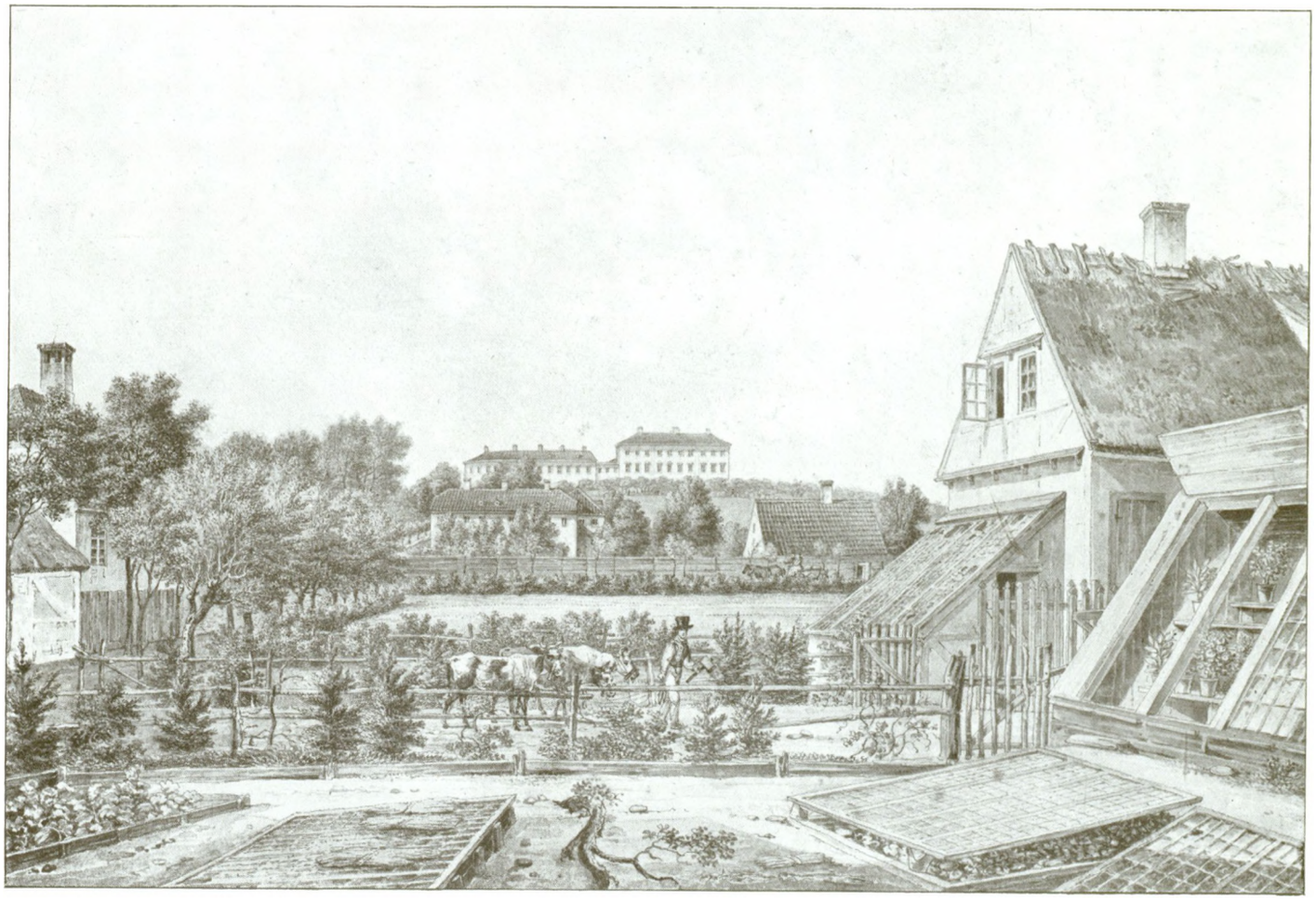

Parti fra Frederiksberg omkring Aar 1830. Tilh. Ingeniør G. R. Øllgaard.

Midt i Billedet ses Pilealléen med et Køretøj, og i Baggrunden Frederiksberg Slot.
I Huset til højre boede Pastor Øllgaard fra Trinitatis Kirke paa Landet om Sommeren omkring Aar 1828.

Skjønt der altsaa endnu var grumme langt til Enden, og skjønt Jardin, som berettet, aldeles ikke forhastede sig, ja endog havde Tid til at forlade sin Kirkebygning for en Maanedstid eller to for at rejse til Paris, hvor han var bleven udnævnt til korresponderende Medlem af Kunstakademiet, — havde han dog allerede for længe siden begyndt at tænke paa Helligdommens Udsmykning, baade udvendig og indvendig, med Billedhuggerarbejder. Det var hovedsagelig hans Majestæts Hofbilledhugger Johannes Wiedewelt, man stolede paa for at skaffe disse eller i det mindste de vigtigste af disse, Statuer og Relieffer, til Veje.

Vi have allerede fortalt, at man havde henvendt sig til denne Kunstner om Skulpturarbejderne til den foran ommeldte store Model af Kirken i dens eventuelle Fuldendelse, til denne Model, som kostede hans Majestæts Partikulærkasse tredive tusende Kroner, og som Pilo forlangte 5400 og fik 4200 Kroner for at overmale. Wiedewelt var i Besiddelse af en overordentlig Opfindsomhed og Lethed i Komposition og Udførelse; faa Maaneder efter at det kongelige Kald var udgaaet til ham, havde han til Kirkemodellen komponeret, modelleret og afstøbt 64 Statuer og 30 Basreliefs *en miniature*, saaledes som han en Gang i Tiden, naar Kirkebygningen var færdig, agtede at udføre dem til denne i det store og i Marmor. „Udj Aaret 1760", skriver han selv, „har ieg efter Allerhøist Kongl. Befahlning, angivet *Sujet*erne til *Statue*rne og *Basrelief*erne, som skulde anbringes paa den nye *Friderichs*-Kirke i den nye *Friderichs* Stad og maatte indgive samme paa fransk og paa Tydsk udi ded da værende Geheime *Conseille*, da Bygmesteren var en fremmed", og i et Haandskrift, som er bleven til under hans Øjne, og som nu opbevares i det store kongelige Bibliotek, hedder det om ham og om de nævnte Sujetter, at han „schon Ausgangs *Martii* d. a. (1760) völlig damit fertig gewesen" og videre fremme: „Er hat das Bildwerk *modelliret* . . . und . . . sothane *Modellen* von sich abgeliefert." Og nu følger den svimlende lange Fortegnelse over de angivne Sujetter og de efter disse udførte Modeller, en Fortegnelse, som giver et ganske klart Begreb om, hvor rigt og pragtfuldt Marmorkirken vilde være bleven udsmykket med Statuer og Relieffer, — hvis den var bleven færdig:

Udvendig paa Kirken 48 Statuer og 6 Relifs, nemlig:
- i nederste Orden følgende 24 Statuer: de fire store Profeter, de fire Evangelister, Troen, Theologien, den guddommelige Retfærdighed, Retskyndighed, Godhed, den gejstlige Ret, Tillid til Gud, Haabet, Bevidstheden om Forskjellen paa godt og ondt, Erkjendelsen, Enighed, Samvittighed, kristelig Kjærlighed, Moses, Aron, David.
- i øverste Orden, rundt om Kuppelen, 24 Statuer: de tolv Apostle, de tolv smaa Profeter;
- over Portalgavlene Basrelieffierne: Moses forkynder de ti Bud, Kristi Opstandelse;
- under den bedækkede Gang over de firekantede Indgangsdøre: Kristi Fødsel, de vise fra Østerland ofre, Flugten til Ægypten, Kristi Daab.

Indvendig i Kirken 16 Statuer og 24 Basreliefs, nemlig:
- i Pillernes 16 Nicher 16 Statuer, otte i lige Linie med nederste, otte med øverste Orden: Andagt, kristelig Tapperhed, Uskyld, Lydighed, Gudsfrygt, Kyskhed, Troskab, Kjærlighed til Næsten, Medlidenhed, Blidhed, Forsigtighed, Standhaftighed, Betænksomhed, Huldsalighed, Taknemmelighed, Erkjendtlighed;
- mellem Buerne i anden Orden i ovale Rundinger og paa Panacherne Basreliefferne: Guds Ord prædikes, de otte Saligheder (otte forskjellige Reliefs), den evige Lyksalighed, den guddommelige Naade, den guddommelige Kjærlighed, Kristus og Samaritanerinden, Kongesønnens Helbredelse (Joh. 4. 47), Kristus helbreder den syge (Joh. 5), Enkens Søn af Nain, Forklarelsen paa Bjerget, Kristus vandrer paa Søen, den

kananæiske Kvinde, de ti spedalske, Kristus helbreder den blinde *), Lazari Opvækkelse, Kristi Indtog i Jerusalem.

over den kongelige Stol eller „Tribune":

det kongelige Vaaben baaret af Genier (Kartel).

det store blev intet af alt dette. Inden faa Aar stod det klart for mange og for Wiedewelt ogsaa, at det skulde gaa til med et Guds Mirakel, om Marmorkirken blev fuldført i en overskuelig Fremtid. Han lod derfor Modeller være Modeller, vendte Marmor-

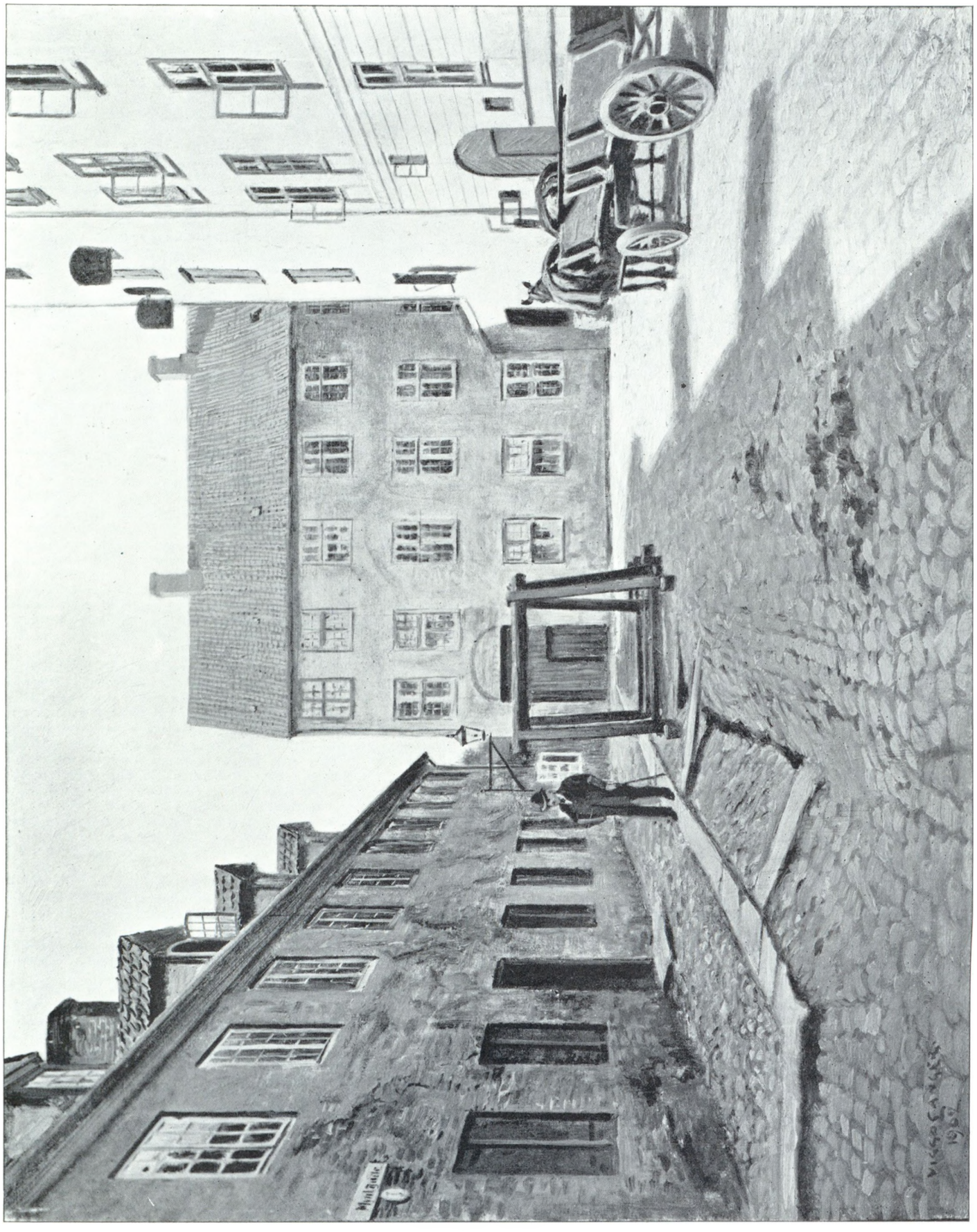

Den kongelige Mønts Fabriksbygningsgade (Myntgade) med Møntgaarden, Sidegade til Nyhavn, omtrent hvor Holbergsgade udmunder i Nyhavn. Nedrevet Aar 1873.

Hele denne uendelige Suite af Kompositioner naaede imidlertid aldrig længere end til at pryde den store Kirkemodel. Udført i

*) Dette Relief nævnes udtrykkelig i et Haandskrift i det store kgl. Bibliothek, skrevet med Wiedewelts egen Haand. I et andet Mskpt. samme Steds, som hidrører fra denne Kunstners Fætter og Husfælle Peter Frederik Zeise, findes det derimod ikke nævnt, hvorimod der her omtales et andet, „Maria Magdalene salver Jesu Fødder".

kirken Ryggen og brugte sin Mejsel og sit Snille til at skabe andre Værker.

Som vi have fortalt, og som vi finde Anledning til at gjentage her, fik Wiedewelt for sine Modeller til de 64 Statuer og 30 Relieffer en kongelig Gratifikation af to hundrede Daler. Omtrent paa samme Tid var det, at der „for Brevtasker, File, Huggejærn"

til Støberiet paa Giethuset, hvor hans Majestæts Rytterstatue allerunderdanigst blev forfærdiget, betaltes 11899 Rd. 2 Mk. 14 Sk. (= to og halvfjerdsindstyve tusende Kroner), — at Broncestøberen Pierre Gor for støbt Jærn til bemeldte Hest paa Amalieborg, — hvilken Hest vel at mærke er af Bronce og ikke af støbt Jærn, — lod sig udbetale 48242 Rd. (= to hundrede og halvfemsindstyve tusende Kroner), — at samme Monsieur Gor i Godtgjørelse for Rejsen fra Paris til Kjøbenhavn fik udbetalt 4896 Rd. 4 Mk. (= tredive tusende Kroner). Man skar brede Remme af det taalmodige Folks — *in casu* det asiatiske Kompagnis — Ryg den Gang!

Det var, som vi have set, Frembringelser af den højere Kunst: statuariske Arbejder og Relieffer, man ventede sig fra Wiedewelts Haand; hvad Dekorationsarbejder til Kirkebygningen angaar: hele og halve Kapitæler, Rosetter o. lign., da tyede man desangaaende til andre Billedhuggere.

Der var ikke mange at vælge imellem. Først var der den gamle Simon Stanleys Søn, Karl Frederik Stanley, siden Professor ved Kunstakademiet. I 1768 sluttede Jardin Kontrakt med denne om at gjøre ti korinthiske Søjlekapitæler af Marmor til Hovedportalen ud mod Torvet i Frederiksstaden (ɔ: Amalieborg Plads); de skulde koste ialt 6600 Rd. Kur. Stanley gjorde først de to Kapitæler „an den beyden Einziehungs Winkel" og de to Hjørnekapitæler; sidst kom Touren til Portalens sex fritstaaende hele Kapitæler, som kostede otte hundrede Rd. Kurant Stykket. I 1767, 1769 og 1770 gjorde Stanley derhos henholdsvis fire, en og to Rosetter af norsk Marmor til Buer samme Steds.

Endvidere var der to franske Billedhuggere, Moulin og Canchy, som rimeligvis vare indvandrede hertil i Salys eller Jardins Følge, og som ogsaa udførte forskjellige Dekorationsarbejder til Fredensborg. Ogsaa disse bleve satte i Arbejde ved Marmorkirken. Moulin gjorde i 1765 otte Marmorrosetter til „Buerne udi Hoved-Dørren i Kirkebygningen" og fire andre til de tvende andre Buer ved samme Indgang, og disse Rosetter „bleve fortsatte" (ɔ: opsatte) „udi Kirke-Bygningens Hoved *Portal* og de andre Buer". I det følgende Aar gjorde samme Kunstner ni nye Rosetter „til Buerne eller *Arcaderne* i Bygningen", og af disse ni bleve de otte „forsatte". Canchy udførte lignende Dekorationsværk. Man prøvede sig i øvrigt, som det sig hør og bør, frem; der blev gjort baade Prøverosetter af Gibs og Kapitælmodeller af Træ og Gibs, — som alt naturligvis aparte betaltes, ja Canchy maatte endog forfærdige „een Afteigning af eet *Corin*tisk *Capitel* paa eet Teigne eller Ridse Brett", hvilken Tegning naturligvis ligeledes betaltes aparte.

Om Moulins og Canchys senere Liv og Tildragelser have vi intet forefundet at berette; formodentlig have de forladt Danmark sammen med deres Landsmænd Saly, Jardin, Journet, Beauvalet o. a., som droge bort, da de gyldne Tider her hjemme vare forbi, og der i Struensees Tid blev indført større Orden og Økonomi med Hoffets og Landets Penge. Wiedewelts sørgelige Skæbne er bekjendt. Hvad Stanley angaar, da opnaaede han en høj Alder; han henlevede sine sidste Aar i Nød og Elendighed; som højtbedaget Olding gik han, som Werlauff melder, omkring til Venner og Bekjendte og — tiggede. Han døde i 1813.

I 1763, 1764 og 1765 leveredes der henholdsvis 24593, 8654 og 21215 Kubikfod hvidt og gult norsk Marmor; Arbejdet skred fremad, men som sædvanligt uden at man i nogen Maade forhastede sig. Stilladserne, og altsaa vel sagtens ogsaa Murene, voxede noget i Højde og Længde, det tidligere berørte Billedhuggerværksted opførtes paa Byggepladsen, der forfærdigedes en Model til en Kirketrappe, der gjordes Kapitæler og Roser baade af Træ og af Gibs og af Marmor, og da Moulins nys omtalte tolv Marmorrosetter i 1765 bleve opsatte i Hovedportalen, ses det altsaa, at denne allerede den Gang har været saa temmelig vidt fremme. Men, efter Pontoppidans tidligere anførte Vidnesbyrd naaede dog endnu i 1764 Mure og Piller kun femten „Alne" op over Grunden, og det trods de „nogle hundrede Stenhuggeres, Handlangeres og Muurmæsteres Hænder, der vare i Arbeyd", tilmed „under Opsigt af den Kongl. Bygnings Directeur *Monsr.* Jardin, en Mand, som i sin Kunst kiendes for een af de aller største". Trods de nogle hundrede Arbejdere, trods den kongelige Bygningsdirektør Monsr. Jardin og hans Kunst var der endnu langt, grumme langt, skrækindjagende langt tilbage. Og dog havde man nu bygget i femten Aar og udgivet langt over en halv Million Rd. Kurant (tre Millioner Kroner)! Det var til at fortvivle over!

I Stedet for at sætte større Arbejdskraft paa, gjorde man just det modsatte, og nogle Aar efter meldes der, at de nævnte „nogle hundrede" Haandværkere og Haandlangere vare reducerede til et halvt hundrede Stykker. At Arbejdet saa ikke skred hurtigere frem end før, er indlysende.

I Januar 1766 afgik hans Majestæt Kong Frederik den femte ved Døden uden at have set det store Værk fuldendt. Kristian den syvendes Tronbestigelse gjorde ingen væsentlig Forandring i Forholdene; den Tid var endnu ikke kommen, hvor man ret fik Øjnene op for, hvor meget man havde udgivet, og hvor lidet der i Grunden var ydet derfor.

I 1766, 1767, 1768 og 1769 leveredes der henholdsvis 23381, 9960, 6348 og 8021 Kubikfod Marmor, og — for at komme til Ende med Beretningen om disse Leverancer — i 1770 og 1771 henholdsvis 7013 og 4274 Kubikfod. Dermed ophørte Tilførselen af Marmor: Jardins Herredømme var til Ende og Byggeriet opgivet som haabløst.

Man var nemlig efterhaanden bleven mere og mere betænkelig ved denne Kirkebygning, der lod til aldrig at ville komme til Afslutning og syntes at ville opsluge alle Perus Rigdomme; man var ikke paa langt nær halvt færdig endnu, og dog havde man allerede bygget i tyve Aar og udgivet den uhyre Sum af henved 800,000 Rd. Kurant (4 Millioner 800,000 Kroner)!

„Det er endnu kun Bagateller," hed det sig derhos; „med den nuværende Arbejdskraft af halvhundrede Mand vil det vare syv og tyve Aar endnu, inden den egentlige Bygning vil være fix og færdig, og saa har man endda kun de nøgne Mure; men inden dens fuldstændige ydre og indre Udsmykning vil være til Ende bragt, vil der hengaa et helt Aarhundrede, og det vil endda kun kunne naas, naar der aarlig anvendes mindst tyve tusende Rd. Kurant til dette Værk!"

Om det har været Jardin selv, der har ladet disse trøstesløse Ytringer falde, maa vi lade staa hen. Men saaledes ræsonnerede man den Gang mellem Mand og Mand, ogsaa i Regeringskredsene. En Generation havde allerede med Længsel ventet paa at se dette Tempel fuldendt, tre Generationer endnu skulde altsaa bortdø, den ene efter den anden, ligeledes uden at have opnaaet dette, og først en femte Generation skulde det forundes at love og prise Gud i hans Majestæt Kong Frederik den femtes Kirke! Og hvad Depensen angaar: et hundrede Aar, hvert medførende en Udgift af mindst tyve tusende Rd. Kurant, Facit: to Millioner Rd., og hertil lagt de otte hundrede tusende Daler, Bygningen allerede havde kostet, Summa Summarum: 2,800,000 Rd. Kurant (c. sexten Millioner otte hundrede tusende Kroner i vore Penge). Meget trøsteligt!

Skulde man være meget nøjagtig, maatte man egentlig til ovenstaaende svimlende Sum lægge de tusender, som Brødrene Jardin i deres Virketid havde kostet Landet, en sex til syv tusende Rd. Kurant aarlig. Saa vilde Facitet blive korrektere, men ogsaa endnu mere skrækindjagende.

Men heldigvis lakkede det ad Enden med denne vanvittige og uforsvarlige Ødselhed, dobbelt uforsvarlig, naar der henses til det utidige og usømmelige Kniberi, der udvistes i andre Retninger, selv imod de prisværdigste og almennyttigste Institutioner, som Kunstakademiet, der til alle sine mangfoldige Udgiftsposter, til Lønninger for Professorer og Lærere, til Diplomer og Patenter, til Præmier og Stipendier, til Samlingernes Vedligeholdelse og Forøgelse, til Modeller og Undervisningsapparater, til Brændsel og Lysning — og til de i de Dage sørgelig hyppige Illuminationer af Charlotteborg Slot, der saa godt som rent ud paabødes, saa snart der i de kongelige og prinselige Familier forefaldt det allermindste *extra ordinem*, — til Bygningers og Inventariers Udbedring, til Skatter og Afgifter, til Kontorhold og Sekretærløn, til hele det tjenende Personale osv. osv. ikke paa langt nær havde saa meget aarlig som Broncestøberen Gor havde faaet udbetalt til sin Rejse fra Paris til Kjøbenhavn, eller som den ældre Jardin nød i aarlig Gage, — ogsaa i 1768, skjønt han det Aar var borte fra Danmark og fra sin Byggeplads i hele otte Maaneder, paa en Lystrejse i Frankrig, Holland og England.

For Aaret 1770 forlangte Jardin en Sum af 23729 Rd. 1 Mk. 14 Sk. Kurant, hvilken paa Moltkes Indstilling approberedes af Kongen den 6. April s. A. Men det var ogsaa den sidste store Udgift.

Kristian den syvende havde ved sin Hjemkomst fra sin noksom bekjendte Udenlandsrejse medbragt en vistnok højst nødvendig Livlæge, Struensee. Denne naaede hurtigt stor Magt og Indflydelse og blev tilsidst, som det er Gud og Hvermand bekjendt, Gehejmekabinetsminister. Som Minister lagde Struensee navnlig Vægt paa at indføre Økonomi i Stats- og Hofhusholdningen, hvad der kun var altfor paatrængende nødvendigt. Skjønt ikke alle de af ham indførte Besparelser fortjene Bifald, maa man dog fuldstændig billige de fleste af disse og ikke mindst, at han gjorde Ende paa den taabelige og forargelige Udøsning af enorme Pengesummer til Marmorkirkens Opførelse.

Struensee lod Kong Kristian den syvende den 9de November 1770 udstede en Resolution, som gjennem Gehejmeraad Moltke blev tilstillet Bygnings-Kommissionen, og hvori der paabødes som følger:

„Es soll mit dem Bau der neuen *Friederichs* Kirche nur bis Ausgang diesen Monats fortgefahren, selbiger aber von der Zeit an, und bis auf anderweite allergnädigste Verfügung völlig ausgesetzt werden."

Derhos udgik der kongelig Ordre til Bygmesteren Jardin om allerunderdanigst at indberette, hvad der af Marmor og bornholmsk Sten var i Behold paa Byggepladsen. Jardins Erklæring desangaaende er af 26. November 1770; det fremgaar af den, at der af de nævnte Bygningsæmner fandtes paa Pladsen:

37079 Kubikfod 586 Kubiktommer Marmor i ordinære Blokke à 4 Mk. 12 Sk. pr. Kubikf.	29354	Rd. 2 Mk.	12 Sk. K.
12482 Kubikfod 1040 Kubiktommer Maalstykker à 1 Rd.	12482	— 3 —	8 —
	41837	Rd. „ Mk.	4 Sk. K.
fra hvilken Sum maatte drages Værdien af de for det næste Aar (1771) leverede, men endnu ikke betalte 2009 Kubikfod 1219 Kubiktommer ord. Blokke 2066 Rd. „ Mk. „ Sk. og 1050 Kbf. 70 Kbtm. Maalblokke	1050	— „ — 4 —	
	3116	— „ — 4 —	
altsaa i Behold til en Værdi af	38721	Rd. „ Mk.	„ Sk. K.
endvidere: 11396 Kubikfod 680 Kubiktommer bornholmsk Sten a 3 Mk.	5698	— 1 —	3 —
Summa i Behold for	44419	Rd. 1 Mk.	3 Sk. K.

Vilh. Melbye pinx. *Parti fra den gamle Kalkbrænderihavn.* Tilh. Dr. Jul. Jessen.

Endvidere befalede Kongen den 21. November gjennem sin Kabinetssekretær, Konferensraad Schumacher, Bygnings-Kommissionen at udtale sig om følgende fire Punkter:

1. Hvor langt Arbejdet paa Kirkebygningen var „avanceret".
2. Om det nu, da Arbejdet blev stillet i Bero, var nødvendigt at bedække det, der var færdigt.
3. Hvor stort Forraadet var af Bygningsemner og diverse Materialer, Redskaber osv.
4. Hvad der burde gjøres med Forraadet og de ved Beholdningerne og Bygningen ansatte Personer.

Bygnings-Kommissionens Indberetning til Kongen er af 7. December s. A. Den havde henvendt sig til den „diesen Bau bisher anvertraut gewesenen Baumeister *Professor Jardin*" (sic!) og af ham faaet Oplysninger, der satte Kommissionen i Stand til at udtale sig om de fire ovenstaaende Punkter saalunde:

Den var „des allerunterthanigsten ohnvorgreiflichen Dafürhaltens", at Forraadene burde blive liggende ved Kirken, „bis etwa der Bau wieder vorgenommen wird", og at man imidlertid kunde bruge baade af Marmor- og Sandstensbeholdningerne til andre kongelige Bygninger. Da der ikke vilde blive faa lysthavende til hans Majestæts bornholmske Sten, kunde man bortsælge disse til 3 Mk. pr. Kubikfod. Derimod vilde faa eller ingen kjøbe Marmoret, som man derfor maatte resignere sig til at beholde selv. Hvad Stilladserne angik, da havde disse været meget dyre; hvad der burde gjøres med dem, var afhængigt af, om det vilde behage hans Majestæt at befale, at Kirkebygningen „um einige wenige Jahre wieder anfangen soll", — i hvilket Tilfælde Stilladserne burde „conserveres", — eller om det var allerhøjstsammes Vilje, at „selbiger (der Bau) bis auf eine ganz unbestimmte Zeit, lange ruhen soll", i hvilket Tilfælde Stilladserne burde nedbrydes, de bedste af de til dem anvendte Materialier opbevares til anden kongelig Tjeneste og Resten bortsælges ved Auktion.

Raad- og Domhuset paa Nytorv, smykket i Anledning af Kong Christian IX og Dronning Louises Guldbryllup den 26. Maj 1892.
Springvandet var anbragt i samme højtidelige Anledning.

ad 1). Hovedbygningen var opført „in verschiedener Höhe". Halvdelen, ud mod Frederiksstaden, var „bis an das Haupt-Giesims, auf einige Stücke bey nahe fertig," mere end 60 Fod over Jorden, og fire Kapitæler vare anbragte paa deres Pladse. De fritstaaende Søjler vare helt opsatte, og tvende Kapitæler til disse udarbejdede. Den anden Side (ud mod Store Kongensgade), som der nu sidst var arbejdet paa, havde forskjellig Højde, tre hundrede Stene laa færdige til den. De to Taarne paa begge Sider vare opførte til Søjlernes Skaftgesims inclusive. Stilladser og „*Machiner*" naaede lige saa højt til Vejrs som Hovedgesimsen. Hele Bygningen, som den stod der, havde efter indhentet Underretning fra Partikulærkassen til Dato kostet 741301 Rd. Kur. Hvad Kirken i et og alt, naar der byggedes videre efter Jardins Plan, vilde komme til at koste, inden den blev færdig, derom kunde hverken Jardin eller Bygnings-Kommissionen udtale sig, da det afhang af altfor mange og forskjellige Omstændigheder.

ad 2). Kommissionens Medlem, Harsdorff, havde nøje inspiceret Bygningen og fundet, at det opførte allerede for største Delen var beklædt dels med Brædder, dels med Mursten. Resten burde ligeledes beklædes.

ad 3). Foruden en stor Mængde Redskaber osv. var der i Behold 863 Tønder ulæsket Kalk, 46800 Kubikfod Marmor, 11400 Kubikfod bornholmsk Sten, til en Værdi af 44419 Rd. (Som man ser, benytter Kommissionen runde Tal.)

ad 4). Med Hensyn til, hvad der burde gjøres med de store Forraad, der havdes i Behold, da udtalte Kommissionen følgende:

Hvad de ved Bygningen ansatte Personer angaar, nemlig:

Bygningsforvalter Krieger, Løn 220 Rd. aarlig, og til Brændsel 30 Rd.,

Bygningssekretær Poehn, som Fuldmægtig hos Jardin 250 Rd. og for Regnskabsføring over de bornholmske Sten 150 Rd., samt 5 Favne Brænde à c. 5 Rd.,

Løjtnant Klaba for Tilsyn med de kommanderede Soldater, for Maaling af Marmor og Sandsten 12 Rd. maanedlig, og for Skriveri 12 Rd. aarlig,

da node disse Personer tillige Fribolig i de paa Kirkepladsen beliggende Smaahuse. Kommissionen indstillede dem til at beholde deres Løn og Emolumenter foreløbig, indtil de kunde opnaa Befordring eller anden Ansættelse.

Endelig, tilføjer Kommissionen, „da der Bau nach allergn. Befehl mit Ausgang vorigen Monats aufgehöret und Ew. Königl. Majestät den *Professor Jardin* Dero Dienste in Gnaden entlassen haben", saa vilde det være nødvendigt, at bemeldte Jardin til Kommissionens Medlem, Harsdorff, udleverede Kirkemodeller, alle Tegninger og Planer, Profiler og Elevationer, alle Bygningen vedrørende Dokumenter og Protokoller m. M., hvornæst endelig Kommissionens Medlemmer „ersterben in allertiefester Ehrfurcht Ew. Königl. Mayt. allerunterthänigste treugehorsamste und pflichtschuldigste Knechte *G. Linde, C. P. Agerskov, Harsdorff*".

Kommissionens oven for anførte Erklæring forelagdes hans Majestæt, og dens allerunderdanigste Forslag approberedes af allerhøjstsamme den 30. December 1770, dog med det Tilføjende,

at Kommissionen skulde drage Omsorg for, at Marmoret „durch einen *Entrepreneur* abgesetzt (würde)", at Sandstenen, som af Kommissionen foreslaaet, allerunderdanigst kunde bortsælges til en Pris af tre Mark pr. Kubikfod, at Krieger, Poehn og Klaba næst fri Bolig skulde nyde deres Gager endnu et Aar, til Udgangen af 1771, samt at Sandstensbrydningen for kongelig Regning paa Bornholm ikke helt skulde nedlægges, men af Hensyn til de der sysselsatte talrige Arbejdere foreløbig vedvare, dog at Brydningen foretoges efter en ringe Maalestok.

Enkerne Eigtved og Fortling, der, som vi have berettet, hidtil havde havt Leverancen af Marmor, sade inde med store Forraad, dels i Kjøbenhavn, dels ved Bruddene i Norge, og kom nu ved Byggearbejdernes fuldstændige Ophør i en meget kritisk Situation. De henvendte sig da allerunderdanigst til Monarken og ansøgte om, at det dog maatte forundes dem begge tilsammen at levere hans Majestæt 8000 Kubikfod Marmor aarligen, da de ellers vilde blive i Bund og Grund ødelagte. I Partikulærkammerets Indstilling til Kongen af 20. December 1770 hedder det, at begge de nævnte Enker ville lide store Tab og at „absonderlich die Oberstin wohl ganz in *Decadence* gerathen dürfte"; det indstilledes derfor til Kongen, at de to Enker skulde have den sædvanlige Betaling for de „auf Abschlag pro 1771 gelieferte pp^ter — d: *praeter propter*, omtrent, — 3400 Rth. ausmachende Marmor Blöcke", som det i den knudrede Kancellistil hedder, og dette „accorderedes" af Kongen, hvorhos det tilkjendegaves det tvende Enker, at den dem tilstaaede Leverance for Fremtiden var ophørt.

I Henhold til nys berørte Approbation af 30. December 1770 og til Bygnings-Kommissionens allerunderdanigste Indstilling resolverede nu hans Majestæt, at Stilladserne skulde nedbrydes alle til Hobe.

Af Stilladser fandtes der:
det store udvendige, om Bygningens „*Circonference*", 48 Fag, 34 Alen højt,
det store indvendige, 24 Fag, 31 Alen højt,
indvendigt Fodstillads mellem Pillerne og Murene, med Løbebroer, indre Fodstillads oven over ovenstaaende, syv Fag,
„dobbelt" (d: to) Fodstillads i Kirkens „2de *Orales*", med tre og to Løbebroer.

Af de fra de nedbrudte Stilladser hidrørende Materialier, som ved en den 17de Oktober foretagen Specifikation „eragtedes" brugelige til hans Majestæts Tjeneste, udleveredes i 1771 en Del „til Anlæg af en ny Rendesten (til Pæle, som nedrammedes, Sidebeklædning, „Dæckel" over Rendestenen osv.), som er lige langs med den saakaldede *Princesse*-gade mellem Store-Kongensgade og Norges-Gade", en Del anvendtes til Opførelsen af en ny Vognremise paa Frederiksberg, en Del udleveredes i Følge Ordre fra Harsdorff til Krieger af 8. November s. A. til Tømrermester Johan P. Boye Junge „til mit (Harsdorffs) Skuer, som efter allern. Resolution skal opbygges ved Frederiksberg"; alt det øvrige Tømmer-Materiale, — som ikke var anført i Specifikationsdokumentet eller Auktionskataloget, — blev af Boye Junge anvendt til Beklædning af den forladte Kirkebygnings Marmormure, til Plankeværk om Pladsen, Portenes Udbedring o. desl. — Det var Harsdorff, efter hvis „Gotfindende" den berørte Sondring mellem, hvad der var og hvad der ikke var brugeligt til hans Majestæts Tjeneste, havde fundet Sted. Krieger havde i Følge Ordre af 2. November 1771 fra Overbygningsdirektionen, i Forening med Bygningskommissær Frants Dajon og Løjtnant Klaba, katalogiseret, sorteret, specificeret det hele, efter Maal og efter Vægt, baade det, der skulde bortsælges, og det, der skulde bevares til fremtidig kongelig Tjeneste. Fortegnelse og Beskrivelse af dette sidste var, forsynet med Dajons og Klabas Attest og Underskrift, tilstillet Overbygningskommissionen, hvis Præses var Justitsraad Struensee, Ministerens Broder.

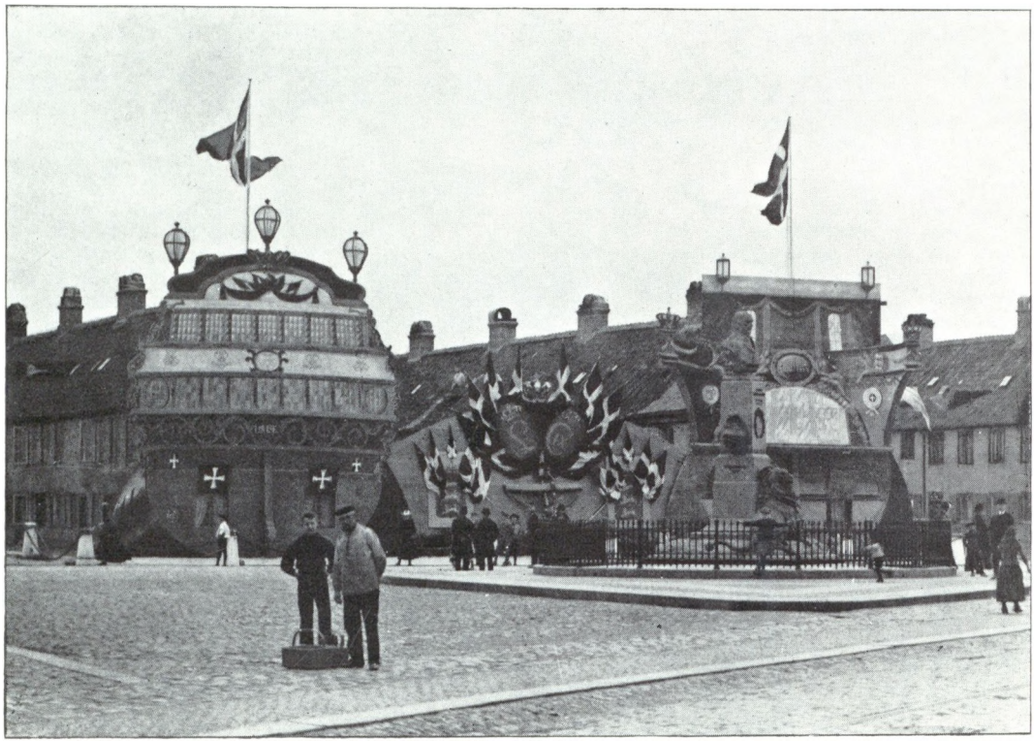

Gavle i Nyboder, omdannede til Agterspejl i Anledning af Kong Christian IX og Dronning Louises Guldbryllup den 26. Maj 1892.

I Anledning af Guldbryllupet var ovenstaaende Æresport rejst, ligesom hele Højbroplads var smykket med Flag og Guirlander.

Da nu alt dette under Harsdorffs aarvaagne og kyndige Øje var bragt i Orden, skred man til at afholde Auktion.

„*Anno* 1771 Onsdagen den 27de *November*", hedder det, „om Formiddagen Klocken = 9 slet blev efter foregaaende Bekiendtgiørelse udi de Danske og Tydske *Aviser*, samt *Adresse Contoirets*

Efterretninger, jtem *Placat*ers Andslagning, foretaget Offentlig *Auction*, paa Pladsen ved den kgl. *Friderichs* Kircke-Bygning, over endeel der J Behold værende og Hans Kongl. Maytt. tilhørende Gamle *Maschiner* og Materialier."

Auktionsbetingelserne ere forfattede af Harsdorff og bære hans Navns Underskrift. Kataloget er til endnu. Det bestaar af ti Blade i Kvart og omfatter 368 Numere. Der mødte kun faa Kjøbere, og der opnaaedes kun meget lave Priser. Blandt Kjøberne finde vi flere af de ved Bygningen hidtil virkende Haandværkere og Funktionærer, som Krieger, Klaba, Dajon, Boye Junge, Stenhugger og tidligere „Mäuer *Balier*" (Murpolerer) Fischer, o. a. Af de faa andre Kjøbere ville vi nævne Garver Niels Kønsberg, en bekjendt Legatstifter, død 1781, Smeden Hans Caspersen og Brandmajor Mazar de la Garde.

Auktionsregnskabet, underskrevet af Krieger, Klaba og Dajon, viser en Totalindtægt af 1010 Rd. 5 Mk. 1/2 Sk. (c. 6000 Kroner). Det indsendtes til Overbygningsdirektionen, som ved Udsættelse af 9. December s. A. bemærkede: „auf der Pagina 12 ist in der *Summi*rung dem Könige 7 Schilling zur Schade gerechnet und also ist die wirkliche *Summa* 1010 Rth. 5 Mk. 7 1/2 Sch."

Saa blev der truffet Anstalter til, at Kongens Kasse kunde faa de ovennævnte den med Rette tilkommende syv Skilling, hvornæst Udfaldet af Auktionen forelagdes for hans Majestæt Kongen og godkjendtes af denne.

Derpaa tilstilledes der Krieger følgende Ordre:

„Da Hans Kongel. Mayt. under 10de *hujus* allerhøyst haver *approb*eret den under 27 *passato* holdte *Auction* over adskillige *Materialier*, *Machiner* og Redskaber af Bygnings *Stellagen* og *Inventario* ved den needlagde *Marmor* Kirke-Bygning; saa kand Forvalteren nu strax derom *advert*ere Kiøberne og til dennem udlevere samme, og naar *Auctions*-Beløbet som ret optalt udgiør = 1010 Rdr. 87 1/2 Sk., i Overeensstemmelse med *Auctions-Condition*erne er indfordret, bliver denne *Summe* til den Kongel. *Particulière-Casse* mod *Quittering* at betale . . .

Ober-Bygnings-*Directionen* den 21. *Decembr.* 1771.

C. A. Struensee. *Wegener.* *Kaas.* *Ageskov.*
Peymann. *Harsdorff.*

Auktionsbeløbet, der, som Overbygningsdirektionen meget rigtigt bemærker, „ret optalt" udgjorde 1010 Rd. 87 1/2 Sk., indbetaltes dernæst af Krieger, hvem der under 30. Januar 1772 meddeltes tilbørlig Kvittering herfor.

Saaledes vare Stilladserne og Maskinerne, som havde kostet mangfoldige tusender, skaffede ud af Verden. Tilbage var endnu en Del bornholmske Sandsten og umaadelige Dynger af gult og hvidt norsk Marmor. Til Sandstenene var det, som af Bygningskommissionen erklæret, ikke vanskeligt at finde Kjøbere, og der afsattes ogsaa en Del af dem i de nærmest paafølgende Aar, men med Marmoret var det vanskeligere. Ved den tidligere citerede kongelige Approbation af 30. December 1770 var det paalagt Bygnings-Kommissionen at drage Omsorg for, at Marmoret „durch einen *Entrepreneur* abgesetzt (werden konnte)", men Bygnings-Kommissionen spejdede forgjæves til alle Sider efter en Entreprenør, der havde Brug for de paa Byggepladsen i Behold værende 53000 Kubikfod Marmor og havde Raad til at kjøbe denne uhyre Masse. Der meldte sig hverken Entreprenører eller andre Lysthavende til hans Majestæts norske Marmor. I et gammelt Haandskrift findes antegnet, at man vilde sælge hele Kirken til Nedbrydning; naar der imidlertid henses til, at man ikke kunde faa afhændet det i løse Blokke for Haanden værende Marmor, som laa disponibelt paa Kirkepladsen og ikke behøvede først at løsbrydes og nedtages, er denne Angivelse lidet sandsynlig og sigter formodentlig kun til Stilladserne ved Kirken. Samme Steds berettes der tillige, hvad der synes en Del rimeligere, at man tilsidst hverken vidste ud eller ind mere og endog et Øjeblik havde den Tanke at skjære de 53000 Kubikfod Marmor ud i Kvadrer og brolægge Vesterbro fra Porten til Frederiksberg dermed, men at man dog opgav denne snurrige Ide, eftersom Udgifterne ved at skjære et Par hundrede tusende Kvadrer eller Plader ud af de nævnte Blokke jo næsten vilde blive lige saa store som selve Blokkenes Værdi.

Til syvende og sidst resolverede man sig da til at lade Kirkebygningen staa, som den stod, og Marmoret ligge, som det laa, derude paa Pladsen, bortsælge af det ved forefaldende Lejlighed, naar Forbrugere eller Lysthavende maatte melde sig, og i øvrigt anvende større eller mindre Partier af det i hans Majestæts Tjeneste, naar saadant „eragtedes" nødvendigt og formaalstjenligt.

Og saaledes skete det. I 1773 udleveredes der af Beholdningen paa Pladsen tre og tredive Stykker Marmor, i alt 690 Kubikfod, til Hofbilledhugger Jens Karleby, som deraf forfærdigede 36 Piller til Hørsholm Slot. Samme Karleby og to andre Billedhuggere, Møller og Grund, hvilken sidste har opnaaet en herostratisk Berømthed ved de af ham gjorte Uhyrer i Normandsdalen ved Fredensborg, — kjøbte derhos et lidet Parti til eget Brug for kontant Betaling. Ogsaa Billedhuggerne Stanley og Weidenhaupt kjøbte samme Aar noget. Til Wiedewelts Polerer J. Retzke udleveredes der 115 Kubikfod, som af Mesteren selv anvendtes til Arbejder til Herkuleslogen i Rosenborg Have.

I 1776 leveredes der til Karleby 822 Kubikfod Marmor, at anvende til Udbedring af Kristiansborg Slots Portal, i 1778 til samme Karleby 158 Kubikfod til Arbejde paa Rundetaarn, i 1778 1781 og følgende Aar et stort Kvantum til nys nævnte Grun til Reparation af Arkaderne ved Frederiksborg Slot; i 1783 fi Stanley en betydelig Del, at anvende til Frederik den femte Dronning Lovises Gravmonument i Roskilde Domkirke, Wiede welt 670 Kubikfod „til Reparation af en forfalden Obelisk Fredensborg Have" ɔ: til den nye Skibssøjle, han i 1784 rejst der i Stedet for den gamle af 1762, Karleby 580 Kubikfod ti „Socler, Foedgesims og Soelbenke ved Christiansborg Slotts *Neden* bygninger", Staden Kjøbenhavns Kæmner Lund fjorten Kubikfo „til *Fontain*ens Jstandsettelse paa Gammel Torv" osv. osv.

En saadan Ende tog det med „Marmorkirkens" Opførelse — de Gang. Man havde bygget og bygget paa dette Gudshus i samfuld en og tyve Aar og udgivet henved fem Millioner Kroner til dett Værk og ikke udrettet andet end at skabe — en ganske smuk Ruin

Naar Historien om denne Kirkebygning vækker vor berettiged Harme og Indignation over denne utilgivelige Ødslen med de fattige Danmarks faa Hjælpekilder, dem det stræbsomme, ærlige tarvelige og sparsommelige Folk i sit Ansigts Sved maatte skaff til Veje, saa er den paa den anden Side baade instruktiv og be roligende, fordi den belærer os om, hvilke Urimeligheder, ja ren ud sagt Taabeligheder det enevældige Monarki, hvor Kongen e alt og Folket intet, kan komme til at gjøre sig skyldig i, naa Monarken er svag og karakterløs, ødsel og forfængelig, og han Vilje desuagtet er øverste Lov; — fordi den klarlig viser os, hvo nødvendigt det er, at Folket selv ved sine udkaarne Mænd ud øver fornuftig og tilbørlig Kontrol med Statens Indtægter og Ud gifter, — og endelig fordi den, gjennem selve den Indignation den opvækker, fremkalder Forvisningen om, at slig taabelig Øds len med Nationens Formue ikke mere kan gjentage sig, hverken nu eller i Fremtiden.

Hvad Bygmesteren Jardin angaar, som i sexten Aar havde forestaaet denne Bygning, der nu i mere end et Aarhundrede skulde henstaa som en melankolsk Ruin, og som i disse sexten Aar havde nydt en Gage af mindst halvfjerdsindtyve tusende Daler Kurant (420000 Kroner), foruden at regne Gaver, Dota tioner, Snustobaksdaaser af Guld og Indtægten af hans mange andre offentlige og private Byggeforetagender, — da modtog han da hans Hverv ved Kirken var ophørt, den 9. Februar 1771, a Monarken en kongelig Gratifikation (det vil sige: Naades- og Erkjendtlighedsgave) af tre tusende Daler Kurant (= 18000 Kroner)

Og da der nu intet mere var for ham at gjøre — og tjene — Danmark, besluttede han sig til at rejse tilbage til sit Fædreland og leve der i Herlighed og Glæde af sin her erhvervede Rigdom I Akademiets Forsamling den 26. Marts 1771 nedlagde han si Professorat ved Kunstskolen, anbefalede at give Harsdorff der saaledes ledig blevne Lærestol i Arkitekturen og forlod endelig Danmark i Begyndelsen af Sommeren. Midt i Juni var han nogle Dage hos sin Velynder Grev Bernstorff paa Gaarden Wobense i det nordlige Holsten og ankom endelig til Paris ud paa Efteraaret. Her blev han snart efter udnævnt til hans Majestæt Kong Ludvig den femtendes Arkitekt og levede og virkede endnu i en Række af Aar i sit Fædreland. Han overlevede Revolutionens værste Storme og døde i sin Fødeby Saint-Germain-des-Noyers, Departementet Seine-et-Marne, i Aaret 1799.

Efter at Struensee, som omtalt, i 1770 havde standset Arbejde paa Marmorkirken, henlaa denne som Ruin i over 100 Aar, indti Etatsraad Tietgen i 1874 af Finansministeriet købte Ruinen med omliggende Grunde, mod Forpligtelse til at fuldende Kirken; og efter at Ministeriet i 1875 havde approberet et af Kammerherre Professor Meldahl udarbejdet Projekt til Kirken og Bebyggelsen af de omliggende Grunde, toges der fat paa Opførelsen, og den 19. August 1894 indviedes Kirken, der er opført som en Rotunde i klassisk Barokstil.

Over Kirkens Nederparti hæver sig en med Arkader smykket Tambour og over denne den smukke Kuppel, som indvendig har en Diameter af 96 Fod. Ovenpaa Underdelen er paa Balustrene anbragt 18 kolossale Zinkstatuer af Kirkens fremragende Mænd fra Moses til Luther og udenom Kirken findes lignende Statuer af den danske Kirkes ledende Mænd fra Ansgar til Grundtvig.

Kirkens Indre er en imponerende, lys Rotunde, hvis Hvælving har en rig Relief- og malet Dekoration som Ramme om de 1 Apostle, der ere malede paa blaa Bund. Hvælvingen hviler paa et omløbende Søjle- og Pilleparti.

Lige for Hovedindgangen staar mod Vest Alteret i Form af et Tempel med et gyldent Krucifiks mellem 10 gullige Søjler; paa Alterbordet findes 4 Stager af gammelitaliensk Broncearbejde, Sølvstager, Kandelabrer o. s. v. samt en Guldbøgegren fra Tietgens Begravelse og den syvarmede Guldlysestage, som i sin Tid blev skænket Grundtvig.

I Sidegangen, lige ved Hovedindgangsdøren, er i Væggen anbragt det paa Side 174 gengivne Epitafium over Geheimekonferensraad C. F. Tietgen og Hustru.

Tilh. Det kgl. Bibliotek.

Professor Jardins originale Façadetegning til Frederikskirken.
(Billedet er først kommet os ihænde efter Afslutningen af vor Beskrivelse af Marmorkirken.)

Regensen.

Ved Christian Böiken.

Om nogensteds i København, da gælder det om det ejendommelige og smukke Gadeparti, som Kobmagergade frembyder med Rundetaarn og Regensen, at her mødes og forsones Fortid og Nutid. Den moderne Storstadsfærdsel gaar som en evindelig Strøm, sydende og larmende frem og tilbage mellem de to ærværdige Bygningsværker, ja, Fortidsmindet og Nutidstravlheden har jo endogsaa indgaaet et — arkitektonisk lykkeligt — Kompromis, ved at Regensen maatte afgive Rum til den smukke Buegang.

De to ærværdige Genboer bærer begge den kongelige Bygmesters, Christian den Fjerdes, Navnetræk. Paa Rundetaarn har Chr. IV udtrykt sin Fromhed i en Indskrift, der for den jævne Nutidskobenhavner tager sig ud som en Rebus, og i Regensens Mur er indmuret et Sandstensskjold, som i et snørklet Latin, indfattet i en snørklet Ramme, bærer følgende Budskab til Efterverdenen: „Til den Gud, som almægtigt styrer Himmel og Jord, som er uforgængelig og har skabt alt, og til den enbaarne Frelser, Jesus Kristus, vor Herre, helligede Christian IV, Danmarks og Nordens stormægtige Konge, dette Fromhedens Kollegium, paa det at den sande Tro kunde udbredes heldigere og frodigere over disse Nordens Riger, og han indviede det Aar 1623 efter Guds Iklædning i Kødet."

Frederik den Anden.

Konge til Dannmark og Norge de Venders og Gothers, Hertug i Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve i Oldenborg og Delmenhorst.

Man maa imidlertid være lidt varsom med at drage Slutninger ud fra denne Indskrift. Den trænger til Kommentar.

At Christian IV indviede Kollegiet maa ikke forstaas derhen, at han ogsaa havde bekostet dets Opførelse. Hans Andel i denne ikke uvæsentlige Side af Sagen bestod i, at han den 16. August 1618, som han egenhændig har noteret det i sin Almanak, „laante de Høylærde i Kjobenhavn 9000 Rdr." Men dette Laan blev allerede nogle faa Maaneder senere refunderet af Kommunitetets Midler, og Æren for, at Danmark fik sit største og ejendommeligste Studenterkollegium tilkommer saaledes i Virkeligheden Frederik den Anden.

Heller ikke maa vi ud fra Indskriften slutte, at vi staar over for de selvsamme Bygninger, som indviedes i 1623; i Virkeligheden er det et stort Spørgsmaal, hvor meget den store Brand, der i 1728 lagde Hovedstaden øde, har levnet af det oprindelige Kompleks, sandsynligvis kun noget af Murene i den østlige Halvdel af Flojen langs Store Kannikestræde.

Endelig maa Indskriften ikke forlede til den Antagelse, at der ingenting stod paa

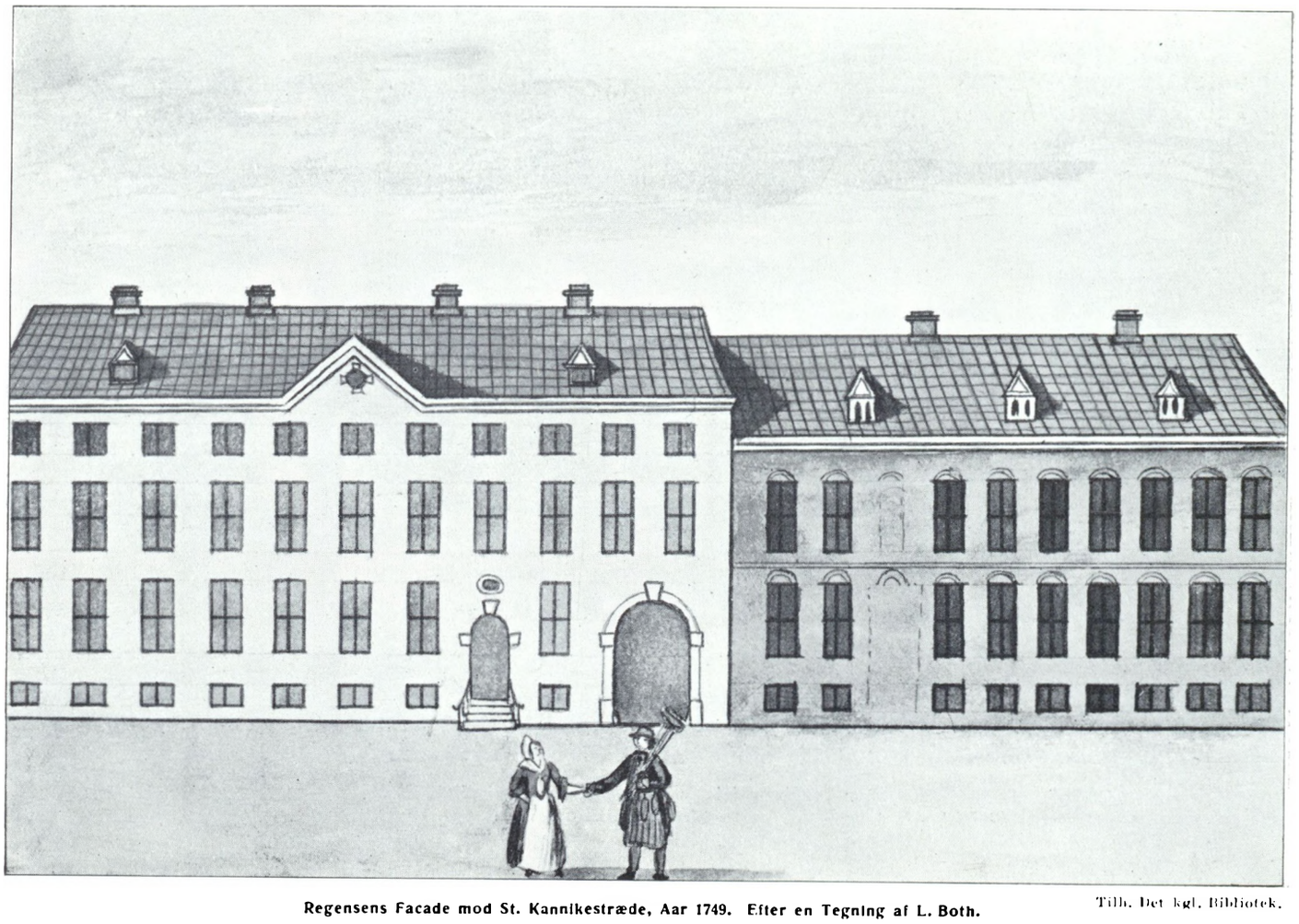

Regensens Facade mod St. Kannikestræde, Aar 1749. Efter en Tegning af L. Both. Tilh. Det kgl. Bibliotek.

CHRISTIANVS QVARTVS DEI GRATIA DANIÆ, NORWEGIÆ,
VANDALORVM GOTHORVMQVE REX; DVX SCHLESVICI, HOLSATIÆ
STORMARIÆ ET DITHMARSIÆ; COMES IN OLDENBORCH ET DELMENHORST.

Ex Archetypo Petri Isachs Maiestatis Regiæ pictoris Joannes Muller sculpsit.

Cum Saxonali Privilegio Ordinum Foederatorum Belgij. 1625.

Tilh. Det kgl. Bibliotek.

Kong Christian den Fjerde.

Regensgaarden Aar 1837.

Tilh. Det kgl. Bibliotek.

Gruppen i Gaardens Midte omfatter Alumnorne: Breinholm, Salomon, Mønster, Trojel, Boethe og Bergenhammer. Under Lygten til venstre ses Schøler og Bendix, ved Bordet i Baggrunden: Krarup og Sveistrup. Over Gaarden gaar Snetoft og i Porten staar Portneren.

C. A. Hvild,
f. 1749 † 1788.

Jens Baggesen,
f. 1764 † 1826.

Rasmus Nyerup,
f. 1759 † 1829.

F. C. Petersen,
f. 1786 † 1859.

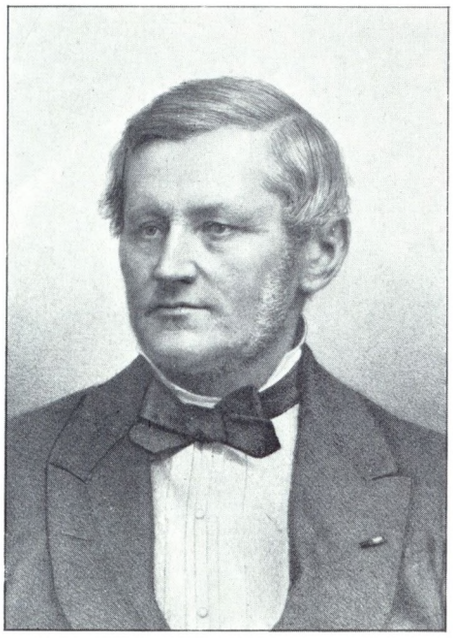

F. T. J. Gram,
f. 1816 † 1871.

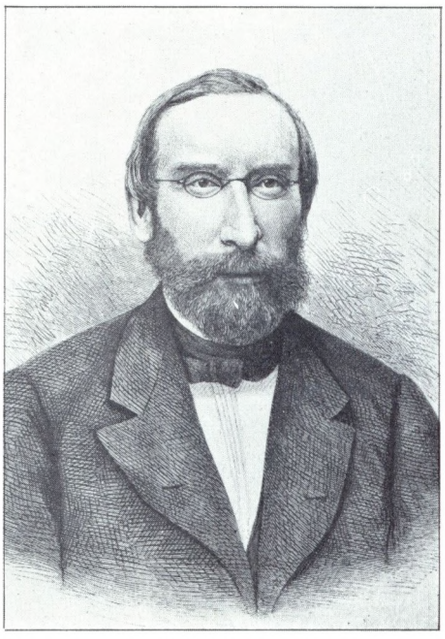

J. Nellemann,
f. 1831 † 1906.

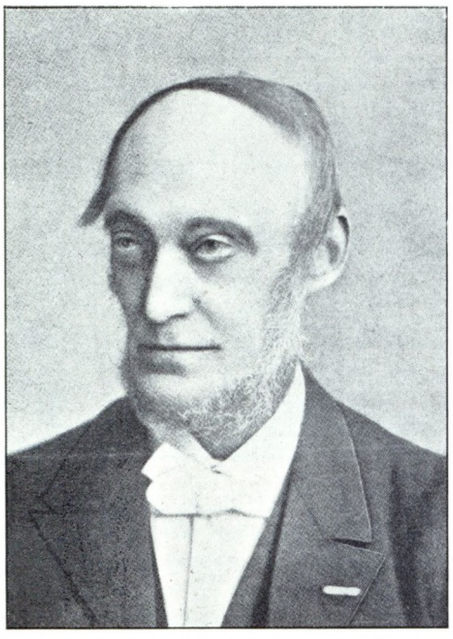

J. L. Ussing,
f. 1820 † 1905.

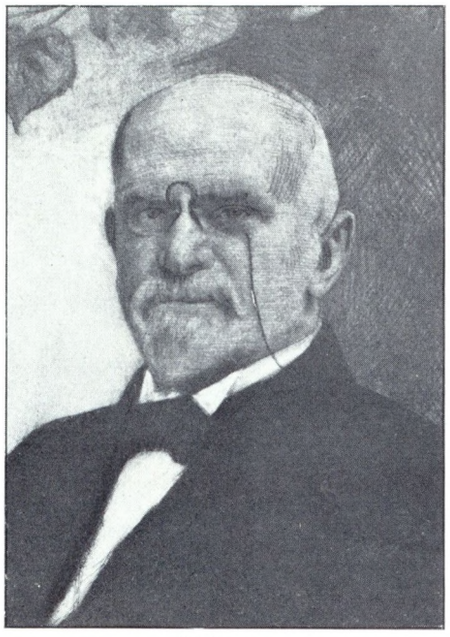

Jul. Lassen,
f. 1847 † 1923.

Knud Fabricius,
f. 1875.

Grunden før 1623. Omkring Aar 1500 havde Universitetets første Vicekansler, den lærde Dr. Peder Albrechtsen, sin Gaard her (se „Før og Nu" 4. Aarg. Nr. 3). Han var da forlenet med et Alter for den hellige Trefoldighed i Vor Frue Kirkes Højkor, og som af denne Ret, og fem Aar senere solgte han Gaarden til Universitetet, som allerede 1543 afhændede den igen ved et Mageskifte. Saa kommer der en Lakune i dens Historie indtil det næste Hundredaarsskifte. Da tilhørte den Kansleren Christian

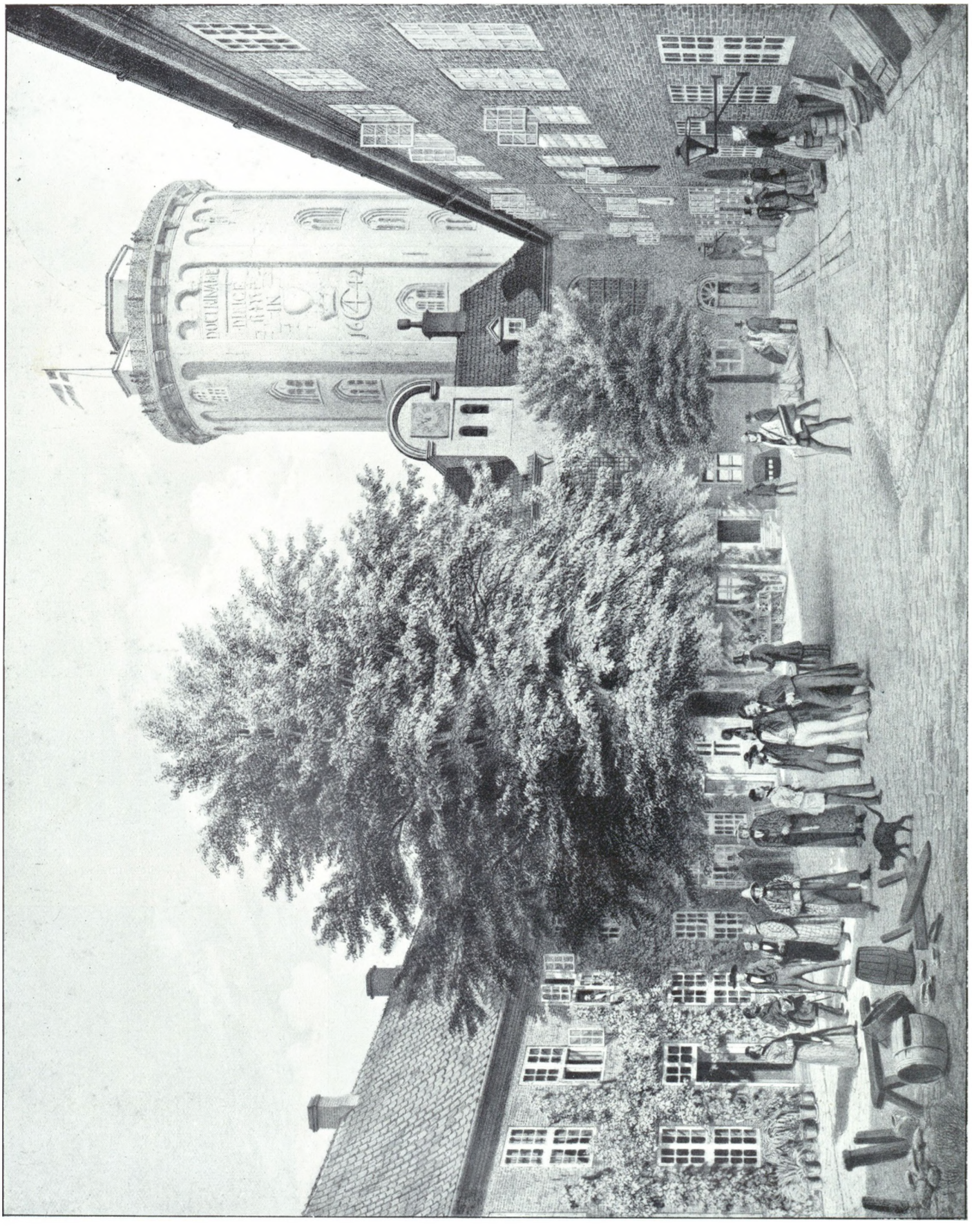

Regensgaarden, Aar 1855.
Personerne er fra venstre til højre: Peter Herskind, Joden Cohen, Jørgensen, J. Helms, Amor Petersen, Jæger, Jørgen Kruse, Dan. Strandgaard, Morten Bredsdorff, Joh. Cramer, Ludvig Møller og gaarende over Gaarden Vallø.

Tilh. Det kgl. Bibliotek

Vederlag for en Sjælemesse hver Helligaften skænkede han 1512 sin Gaard til Kirken. Saa kom Reformationen, og en Rigsdagsbeslutning i 1536 gav Adelen Ret til at kræve de Ejendomme tilbage, som deres Forfædre havde skænket Kirken i den katolske Tid. En Slægtning af Alterets sidste Indehaver gjorde Brug af denne Ret, og fem Aar senere solgte han Gaarden til Universitetet, som allerede 1543 afhændede den igen ved et Mageskifte. Saa kommer der en Lakune i dens Historie indtil det næste Hundredaarsskifte. Da tilhørte den Kansleren Christian Friis til Borreby, og paa Grunden stod nu en af Københavns anseligste Ejendomme, der af en Udlænding, som paa den Tid gæstede Staden, endda beskrives som et „næsten kongeligt Palads". Det var altsaa denne prægtige Gaard, det i 1618 lykkedes at erhverve, idet Universitetets Patron, Kansler Christian Friis til

Akvarel af Professor Chr. V. Nielsen. Originalen tilhører F. Zachariae.

Gamle Huse i Nybrogade paa Holbergs Tid.

Ole Borch,
f. 1626 † 1690 (Stifter af Borchs Kollegium).

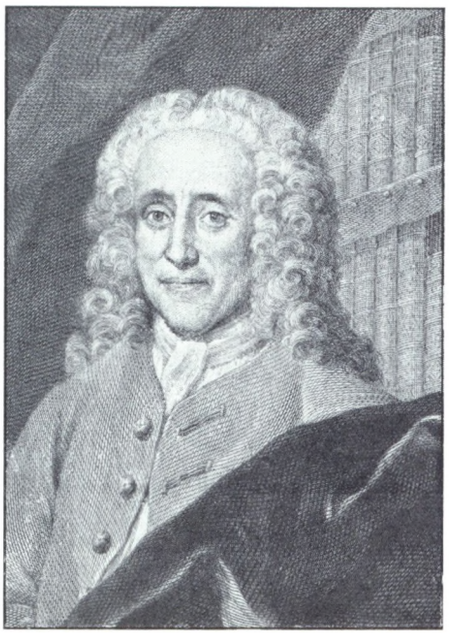

Historikeren Hans Gram,
f. 1685 † 1748.

Astronomen Jacob Winslæw,
f. 1669 † 1760.

Sproggranskeren Rasmus Chr. Rask,
f. 1787 † 1832.

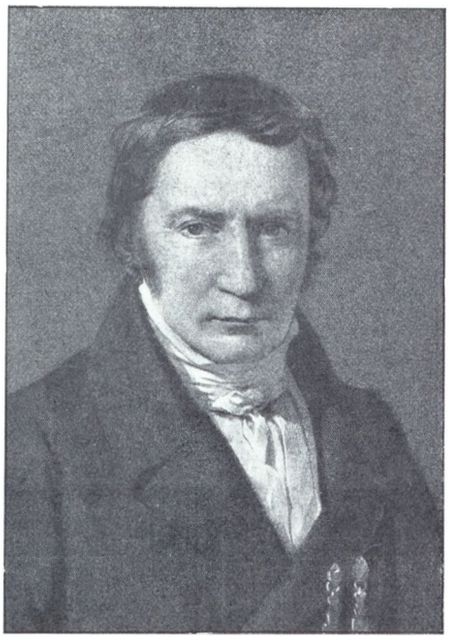

Islandsk Arkæolog Finnur Magnussen,
f. 1781 † 1847.

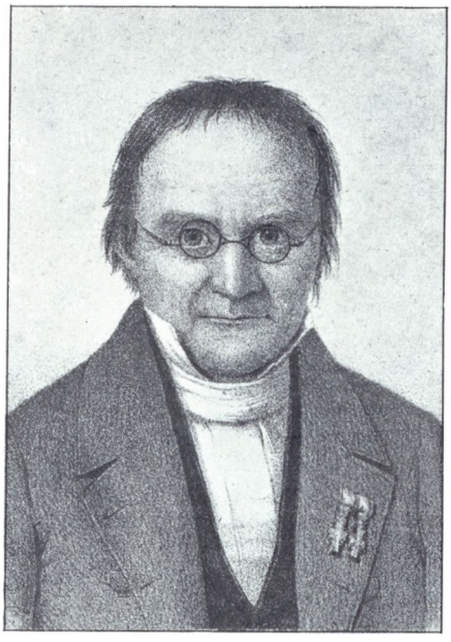

Filosoffen F. C. Sibbern,
f. 1785 † 1872.

Filologen J. N. Madvig,
f. 1804 † 1886.

Historikeren C. F. Allen,
f. 1811 † 1871.

Naturforskeren Japetus Steenstrup,
f. 1813 † 1897.

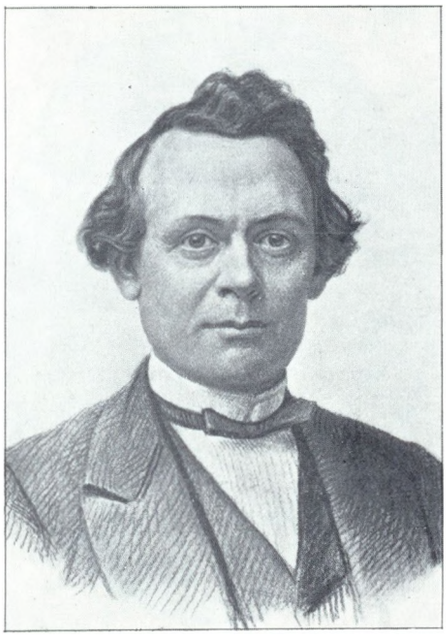

Oldforskeren J. A. Worsaae,
f. 1821 † 1885.

Lægen Niels R. Finsen,
f. 1860 † 1904.

Professor v. Landbohøjskolen H. C. Møllgaard,
f. 1885.

Kragerup, paa Kommunitetets Vegne købte den af Arvingerne efter den gamle Kanslers nu afdøde Enke Mette Hardenberg, og hertil var det Kongen forstrakte de „Høylærde" med de 9000 Rdr.

Med dette Køb var der skabt Mulighed for at realisere en Tanke, som ingenlunde var af helt ny Dato. I flere Aarhundreder havde forskellige udenlandske Universitetsbyer haft deres Studenterboliger, hvor der ydedes de fattige studerende frit Husly og mange Steder ogsaa gratis Kost. I Frankrig og England udviklede i Tidernes Løb disse *collegia* eller *borse* sig til at blive en Slags højere Kostskoler, hvor Ungdommen ikke blot sikredes de materielle Fornødenheder, men tillige modtog sin hele Undervisning, og efterhaanden indrettedes det saaledes, at ogsaa rige Folks Børn optoges i disse collegia, dog mod en aarlig Pengeafgift.

Den europæiske Kollegietanke skulde faa en ganske anden Udvikling i Danmark. Tanken om at opføre en Fribolig for fattige studerende, hvor de kunde have frit Bord og være under for-

Regensen. Fløjen mod Krystalgade set fra Købmagergade, 1860erne.
Til venstre Kirkefløjen, til højre Krystalgade.

Fremragende Alumner (Digtere) paa Regensen.

Salmedigteren Thomas Kingo,
f. 1634 † 1703.

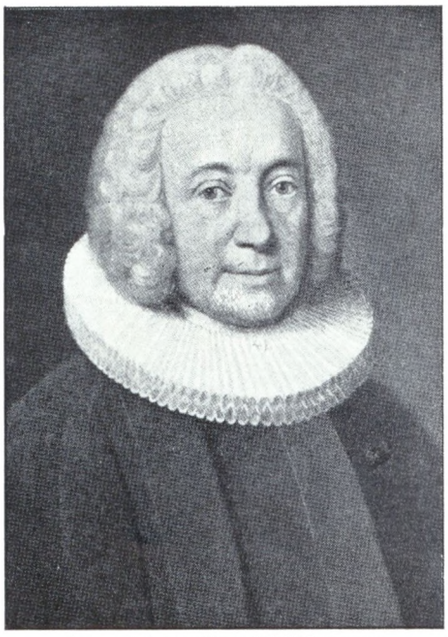

Salmedigteren Hans Adolf Brorson,
f. 1694 † 1764.

Digteren Th. Thaarup,
f. 1749 † 1821.

Digteren Edvard Storm,
f. 1749 † 1794.

Visedigteren C. H. Pram,
f. 1756 † 1821.

Digteren Jens Baggesen,
f. 1764 † 1826.

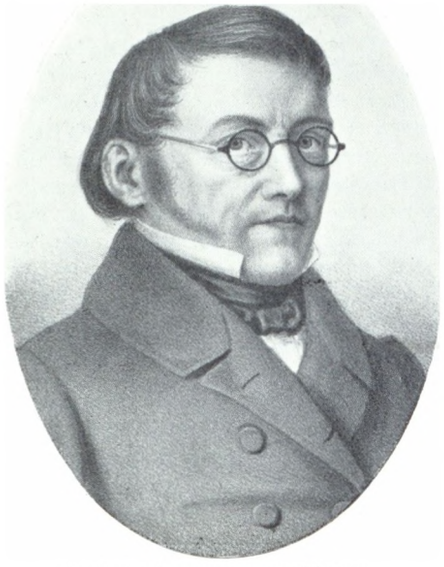

Digteren Steen Steensen Blicher,
f. 1782 † 1848.

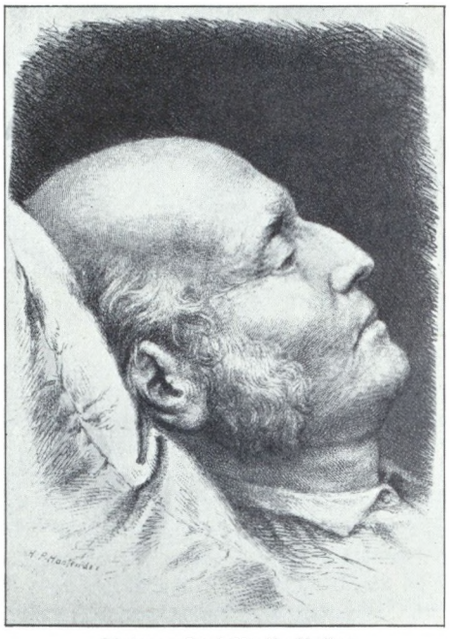

Digteren Poul Martin Møller,
f. 1794 † 1838.

Digteren Christian Winther,
f. 1796 † 1876.

nødent Tilsyn, meldte sig ret hurtigt efter Universitetets Oprettelse; men navnlig er man naturligvis optaget af Ideen efter Reformationen. Allerede Chr. III bestemte (Ordinantsen af 1539), at der ved Vor Frue Kirkegaard skulde opføres et tre Stokværks Hus med smaa Kamre til Fribolig for fattige Studenter, og det er under denne Konge, at der begynder en Studenterbespisning i Helligaandsklostret. Byggeplanen kom ikke længere end til Papiret. Ogsaa Frederik II havde sin Plan om en Studenterbygning, som heller ikke blev til noget. Derimod skabtes der ved hans storstilede Gave, da han 1569 stiftede Kommunitetet, den nødvendige økonomiske Basis for straks at sætte en mere omfattende Bespisning i Gang. Gaven, der omfattede 153 Gaarde paa Sjælland og Lolland og Tienderne af 92 Kirker. „mett all theris renthe oc rette tilliggelse", var bestemt til at skulle „stedtze och altiid her effther till Ewig tiid ... were och bliffue til forne. hundrede personers hielp och vnderholdninge, Fritt och wbehinderitt j alle maade".

Fremragende Alumner paa Regensen.

Digteren Carl Ploug,
f. 1813 † 1894.

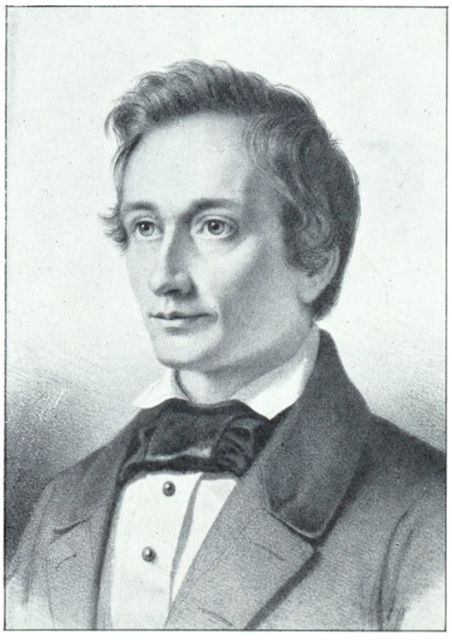

Digteren J. C. Hostrup,
f. 1818 † 1892.

Foreløbig skulde Spisningen foregaa i Helliggeisthus, indtil et passende Lokale kunde findes. I Gavebrevet gives der i øvrigt nærmere Bestemmelser om Gavens Anvendelse, saasom om Antallet af de Retter, der skal serveres, om Betingelserne for at opnaa Adgang til Bordet, om hvor lang Tid en studerende kan nyde Beneficiet, om Professorernes Tilsyn med Alumnerne osv. Bespisningen flyttedes dog snart fra Klosteret, maaske allerede samme Aar som Kommunitetet stiftedes, idet der paa Universitetets Grund langs Nørregade opførtes et Bindingsværkshus, hvori Spisesalen indrettedes; men sammen med Alumnerne flyttede Klosternavnet, saa at f. Eks. Holberg altid omtaler Kommunitetet som „Klosteret".

Planerne om en Fribolig dukker dog jævnligt op i Løbet af Aarhundredets sidste Decennier; men først ved Kanslergaardens Erhvervelse bliver den til Virkelighed. Omstændighederne medførte nu, at Boligen blev et Kompleks for sig, og Spisestedet vedblev at være Bygningen ved Nørregade. I denne Adskillelse ligger allerede Spiren til den særlige Udvikling, den gamle europæiske Kollegietanke har faaet i Regensen.

Komponisten A. P. Berggreen.
f. 1801 † 1880.

Saa snart Købet var ordnet, tog man fat paa de fornødne Ombygningsarbejder. Den Halvdel af Grunden, som laa nærmest ved Universitetet og vel var prægtigst bebygget, blev straks gjort til Professorbolig. Paa den anden Halvdel nærmest Købmagergade skulde der nødvendigvis foretages en endnu mere gennemgribende Forandring. De rummelige Sale skulde jo nu blive til mange smaa tarvelige Studenterkamre, og de Dele af Bygningerne, der ikke let kunde omdannes til deres nye Bestemmelse, maatte nedrives. Blandt disse Arbejder nævnes Nedrivningen af en Stald, der har givet Anledning til mange Gisninger. Der blev straks bestilt Mursten paa Fyn og Ærø: men det kom dog ikke til at gaa saa hurtigt med Fuldendelsen. I 1626 var man naaet saa vidt, at der blev bestilt Kakkelovne i Norge, og endelig to Aar derefter var alt i Orden med Hensyn til selve „Vaaningerne"; men da havde disse vel for største Delen allerede været beboede i fem Aar.

Imidlertid var Byggeroderiet ikke helt overstaaet. Man savnede en Bedesal. Hertil valgtes Længen ud imod Købmagergade. Om dens tidligere Anvendelse ved man intet med Sikkerhed. En Gisning om, at det skulde have været den omtalte Stald, modsiges af Kilderne. Her rejstes nu Kirkebygningen, og Studenterne havde dermed deres egen Kirke, saa at de ikke længere hørte under Vor Frue; dog gjordes der en enkelt Undtagelse, idet de Syndere, som skulde staa aabenbare Skrifte for begangen Leyermaal, henvistes til Frue Kirke. Den lille Kirke indviedes i 1635 med Tedeum, latinsk Messe og Prædiken af Sjællands Bisp. Den viste sig dog temmelig hurtigt at være for lille, og da Trinitatis en Snes Aar senere var blevet færdig, gled Regenskirken ind i en stille Ubemærkethed, idet den nu kun anvendtes til Studenternes Prædikener, til Andagt og Disputatser. En enkelt Gang træder dens Navn dog frem af Ubemærketheden; det var fra dens Prædikestol, at Grundtvig i sin Dimisprædiken i 1810 udslyngede sit hvasse: „Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?"

Kanslergaarden var altsaa nu forvandlet til *Collegium Regium* eller som dens daglige Navn blev: Regensen. Bygningernes Udseende var dengang et ganske andet end nu. Medens Kirkefløjen ud mod Købmagergade kun var i eet Stokværk, var de to lange Fløje langs Skidenstræde (Krystalgade) og Kannikestræde i to. Af et Rundetaarnsbillede fra o. Midten af det 17. Aarh., hvis Forgrund dannes af Regenstagene, ses det, at Gavlene har haft de Linier, som er karakteristiske for den nederlandske Renæssancestil, og som vi kender fra Holmens Kirke. Kirkefløjen havde et lille Taarn og Spir ind til Gaarden. Herinde hyggede en Græsplæne og nogle Lindetræer op; men udadtil var der noget skummelt og fængselsagtigt over Regensen, navnlig derved, at der var tykke Jernstænger for alle Vinduerne.

De smaa Kamre bag de tilgitrede Vinduer var i deres nøjsomme Udstyrelse mere end spartansk tarvelige. De var delte i Toværelseslejligheder, der hver beboedes af to Studenter (Kontubernaler). Kun det inderste Værelse havde Kakkelovn. Det benyttedes derfor til fælles Studereværelse (museum); dets faste Møblement var et Bord og en Kistebænk, der benyttedes som Madskab; senere kom der ogsaa Klædeskab. Yderværelset var Sovekammer (cubiculum); her maatte Kontubernalerne dele en mægtig dobbelt Himmelseng, som de var Venner til. I Tidens Løb saa man dog gennem Fingre med, at Alumnerne for at undgaa dette Senge-

fællesskab anskaffede sig Feltsenge; men Himmelsengen blev dog staaende til helt op mod det 19. Aarh. Andet Møblement og Sengetøjet maatte Studenterne selv sørge for. Enkelte Værelser, hvis Beboere havde rundhaandede Velgørere, kunde da være udstyret med forholdsvis stor Komfort, og det kunde ske, naar en Alumne efter Udløbet af sit Stipendium forlod Regensen, at han testamenterede sit overflødige Bohave til Værelset; der var saaledes et Værelse, der prunkede med en „Rysladers" Stol, et andet kunde fremvise en Jernlysestage. Men da Studenten selv maatte anskaffe Lyset, har der maaske nok været de Aftener, da den var temmelig unyttig; heller ikke var Kakkelovnen altid et trøsterigt Værn mod Vinterkulden; dog blev efterhaanden Brændselsspørgsmaalet ordnet saaledes, at alle Alumner fik deres bestemte

ind, mærkede han sin egen Umyndiggørelse; altid og alle Vegne var han under Kontrol. Hans nærmeste foresatte var Inspektor paa den Gang, hvor han fik Værelse, og Dekanen ved Klosterbordet. Over dem stod Viceprovsten, og over ham igen Provsten, som paa sin Side var afhængig af de teologiske Professorer, Rektor og Konsistorium. Og mer eller mindre betragtede de alle den unge med Mistænksomhed, og ofte gav deres strenge Instrukser og Hensynet til personlig Fordel dem Anledning til at opfatte deres egen Stilling mere som en Angivers end som en hjælpende og forstaaende Vejleders. Der var en Tilbøjelighed til at betragte ethvert lille Udslag af nok saa harmløs ungdommelig Munterhed som en for det ganske Samfund og den sande Religion farlig Forbrydelse. Men i det hele var jo Tidens Vurdering af smaat og

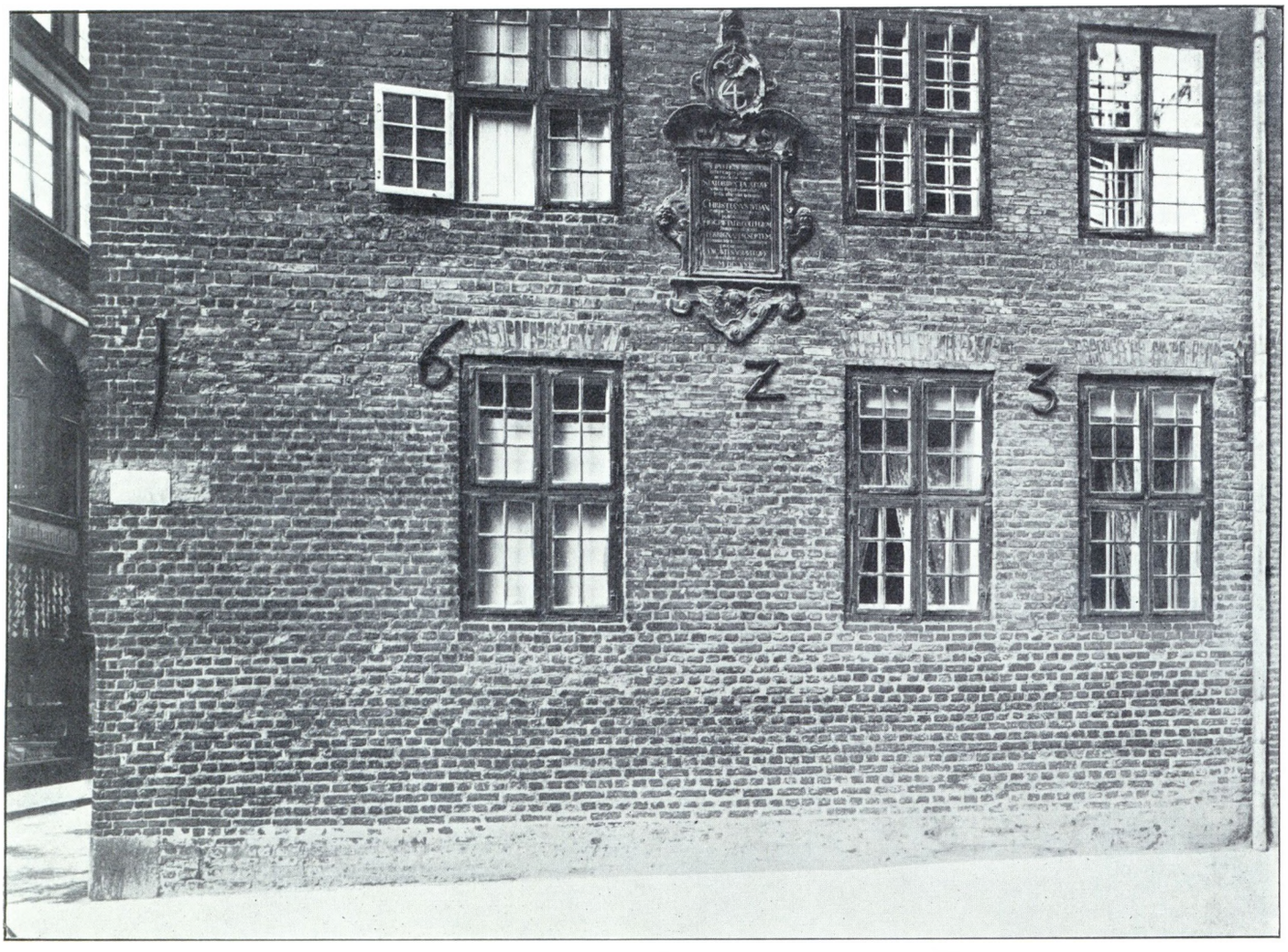

Regensen, St. Kannikestræde-Fløjens Gavlfacade mod Købmagergade, Aar 1900.

Maal Brændeved. Egentlig hyggeligt kunde der vanskeligt blive i de smaa tarvelige Rum med deres Murstensgulv, deres blysprossede Vinduer og deres kalkede Vægge og Bjælkelofter. Men det var altsaa de Herligheder, det 17. Aarhundredes fattige Student maatte prise sig lykkelig over at opnaa fremfor sine mange endnu fattigere Kammerater.

Vi elsker vor Gaard, naar vi drager afsted
Fra vort Taarn, fra vor løvrige Lind;
Vi vil takke den varmt for det bedste, vi ved,
For et livsglad ungdommeligt Sind.

Saaledes synger en Regensdigter mod Slutningen af det 19. Aarhundrede. Men det er ikke Tonen fra den ældste Regens. Bevarede Regensianeren dengang et livsglad ungdommeligt Sind, saa var der ikke megen Grund til at takke Regensen derfor. Overalt var hans Bane afstukket af Pligter og Forbud, indskærpede ved Trusler om Straf paa Mad, Penge og personlig Frihed. Naar lige undtages den legemlige Revselse var hele Skolens Tvang og Tugt fulgt med ham til Universitetet. Den frie Tanke var et ukendt Begreb. Det var Ortodoksiens Tid, det var Tvangens og den haarde Tugts og de mangfoldige uomgængelige Autoriteters Aarhundrede. Saa snart den unge Minervasøn flyttede

stort forskellig fra vor Tids. Saaledes kunde ved Klosterspisningen ugudelig Banden og Sværgen sones med en Bøde af nogle Skilling, og mødte nogen drukken ved Bordet, kunde Synderen slippe med en Bod af 4 Sk. og Bortvisning for den Dag, hvorimod det kostede en hel Mark at krænke Stedets latinske Værdighed ved blot at tale tre danske Ord under Spisningen.

Man tog massivt paa Tilværelsen i det hele taget. Fik Studenten sit sikre Husly paa Regensen og sine to solide Maaltider paa Klosteret, saa skulde der saa sandelig ogsaa solidt sørges for, at han ikke ved utidig Frihed fristedes til at afvige fra Dydens rette Bane eller forsømte den autoriserede Visdoms Kilde. Derfor vaagedes der nøje over hans Flid, fra han purredes ud af sin Tospænder-Himmelseng ved 4 Slæt Morgen, og til han Kl. 8 eller 9 Aften gik til Hvile, og derfor var en vigtig Del af hans aandelige Ernæring slaaet sammen med Indtagelsen af den legemlige. Til Maaltiderne paa Klosteret var der først og fremmest knyttet omstændelige Andagtsøvelser, naturligvis paa Latin: Bordbøn indledte Maaltidet, og den, som udeblev derfra, fik ikke Adgang den Dag. Under Maaltidet skulde Alumnerne efter Tur oplæse et Stykke af Bibelen paa Latin, og denne Oplæsning skulde vare en halv Time. Maaltidet afsluttedes med en Bøn og en Salme.

Men fuldt saa vigtig som Andagten var de lærde Øvelser, der var knyttede til Klosterspisningen: Deklamationerne og Disputatserne. Onsdag og Lørdag skulde der ved hvert Bord fremsiges udenadlærte Stykker af det nye Testamente eller Katekismen paa Latin. De øvrige Dage var helliget Disputatserne, hvortil Emnerne kunde hentes fra samtlige de Fag, der læstes ved Universitetet.

Ved Disputatsen var hvert Bords Dekan Præses; han skulde fremsætte nogle Theses (Paastande) som Grundlag for Debatten over de Emner, Provsten havde opført paa den ugentlige Disputatsliste, som hver Lørdag forud ophængtes i Spisesalen. Paa Omgang optraadte saa to Alumner ved hvert Bord; den ene skulde som Opponent angribe, den anden som Respondent forsvare de af Præses fremsatte Theses.

Disputatsernes Formaal var Øvelse i praktisk Dialektik (Logik). til, at Raahed og Last trivedes saare yppigt i alle Samfundslag fra de højeste til de laveste.

Det var saaledes ikke altid let at være Regensprovst. Naturligvis gjorde det ikke hans Forhold til Alumnerne bedre, at hans Løn for en stor Del beroede paa de Bøder, Studenternes Forseelser indbragte. Og naar det stærke tyske Øl gjorde sin Virkning, da kunde den krybende og forkuede Student blive til en overmodig og raa Voldsmand. I 1632 klager Provsten Johannes Bondæus over en Morten Nielsen, „at han for nogen Stund siden havde yppet Parlament med ham og nu nyligen igen revet ham i Haaret og kradset ham i Ansigtet". Morten maatte gaa i carcer for den Sag, da det oplystes, at han tidligere havde været drukken og yppet Parlament i Regensen, saa at selve Rektor havde maattet skride ind.

Regensen, Hovedporten mod St. Kannikestræde, Aar 1907.

Det ser ud, som om man har lagt Vind paa at fremføre Emner, der ligger hinsides al sund Fornuft. Hvad mener man f. Eks. om at disputere om den Saltstøtte, hvortil Loths Hustru blev forvandlet, eller om den fortabte Søns Føde? Det var ved den Slags Øvelser, man omskabte begavede Bønderdrenge til golde Formalisttyper som Erasmus Montanus. Men trods alt var denne Dannelsesform saa sejglivet, at den sidste Rest af disse Øvelser først bortfaldt 1795, mere end et halvt Hundrede Aar efter at Holberg havde rettet sin udødelige Satire imod dem.

Foruden Klosterøvelserne var der mange andre Pligter. Morgen og Aften skulde Regensianerne møde til Andagt i Regenskirken, og for at ingen skulde skulke fra det, var ved de Tider Porten stænget. Endvidere skulde de føre Kollegiehefter ved Professorernes Forelæsninger, og baade Dekanerne og Provsten havde Pligt til at paase, at denne Pligt blev ordentligt udført. Endelig skulde de overvære de offentlige Disputatser.

Alle Vegne var de under kontrollerende Myndigheders aarvaagne Øjne, alle Steder truede en rigt varieret Skala af Straffe, lige fra Fortabelsen af en Dags Maaltider til Hensættelse udi *carcer* (Universitetsarresten) eller Udstødelse af Universitetet. At det kunde gøre dem krybende i deres Væsen over for de foresatte, er intet Under. At de paa den anden Side til Tider kunde være temmelig uregerlige. kan heller ikke forundre, naar man ser hen

Skandaler af denne Art, der skyldtes Studenternes Hang til stærk Drik, er ikke helt sjældne i Aarhundredets Forløb. Det var en fordrukken Tid, og selv om det ikke skortede paa strenge Forbud, var dog Drukkenskab en af de Forseelser, hvor Studenterne til en vis Grad kunde trække Veksler paa de styrendes Langmodighed. Kun ved højtidelige Lejligheder udskænkede Kommunitetet stærkt Øl til Studenterne, og da var Provsten ingenlunde en Foragter af den skønne Drik, om man da ellers kan regne med den Anekdote, der er overleveret om den gode Professor og Provst Søren Gluud, at han, da Sparebestræbelserne i Tiden efter Svenskekrigen havde forledt Kommunitetet til at stryge denne Udgift, nedlagde sit Embede, fordi han under de Omstændigheder ikke skøttede om at være Regensprovst, og hans Demonstration bar for saa vidt Frugt, som Kommunitetet blev bange for, „at man skulde ilde resentere det til Hove, om man fik vide saadan god Skik at være ophævet", og derfor atter det følgende Aar skænkede det gode Øl.

Som Regel hentede dog vel Studenterne deres Rus uden for Regensen eller Klosteret; der var Kipper og Knejper nok i Nabolaget. I hvert Fald fandt Konsistorium det formaalstjenligt, efter at Studenterne i 1676 havde gjort sig bemærkede i en drabelig Bataille, at forbyde Regensianerne under Trusel om Stipendiets Fortabelse at færdes i „Kro- og Vertshuse tvert for deres Logement".

Kunde Tiden til en vis Grad forstaa Studenternes Hang til stærk Drik, havde man vanskeligere ved at se igennem Fingre med deres Lyst til at følge de nye Moder i Klædedragt. Allerede Peder Palladius havde jo i sin „Leppede og forkludede Hosedieffuel" (1556) ivret mod de udenlandske Moder som et Udslag af sædelig Fordærvelse, og talrige Universitetsprogrammer fra 17. Aarh. bebrejder i samme Aand Studenterne deres Pyntesyge. Hvor stor Vægt, der kunde tillægges dette Spørgsmaal, illustreres ved en morsom Scene, der fandt Sted mellem Kansleren Just Høg og Sjællands Bisp i 1645. „Kansleren lod sig mærke at have største Mishag udi den allamodiske Dragt, som Studenterne, Andre til Forargelse, førte, hvortil Bispen svarede: „at ham tykkes, den største Del Alamode stod i, at baade Buxer og Trøie var ludslidte og undertiden revne, saa at baade han og andre Godt-Folk i Akademiet maatte komme dem til ringe Undsætning at bøde Klæderne med", da tog den gode Herre det noget haardeligen op, og af christelig Iver, som Bispen ikke andet kunde mærke, talede med mange Ord om deres Remmer og Silkebaand og Knæbaand og andet mere, som han sagde sig Altsammen ikke at kunde ihukomme." Dette medførte, at Universitetet indskærpede Studenterne under Trusel om Udstødelse af Kommunitetet at afstaa fra al Uskikkelighed i Klædedragt; de skulde aflægge Remme, afskaffe de vide Støvlekraver og lukke deres Ærmer, og de skulde passe paa, at deres Haar var sømmeligt klippet. Er det da underligt, at de første, der i 1645 viste sig paa Universitetet med Paryk, blev indstævnede for Konsistorium?

Det egentlige Standsmærke ved Studenternes Klædning var den sorte Kappe. Endnu 1667 fik Studenterne kongeligt Tilhold om ikke at vise sig uden denne. I Regelen bar de den sammenrullet ned ad Ryggen, hvorved den nok kunde komme til at minde om en Hale *(cauda)*, og dette skaffede dem Øgenavnet Per Caudæ (Holbergs Per Kaudi).

Men kunde Per Caudi opgive sin forfængelige Prunk og hylle sig ydmygt i skolastisk sort, eet stod han stejlt paa: han opgav ikke sin Kaarde. Dette Tegn paa adelig Forret havde han erhvervet sig Retten til ved tapper Deltagelse i Københavns Forsvar mod den svenske Belejring, og denne Rettighed holdt han siden paa med den største Haardnakkethed. Hverken Trusler eller Forbud nyttede her noget, ja, selv Teologerne vilde ikke give Slip paa dette krigerske Symbol. Naar Regensianerne skulde

Fremragende Alumner (Embede og Politik) paa Regensen.

Biskop Henrik Gerner,
f. 1629 † 1700.

Professor Henrik Stampe,
f. 1713 † 1789.

C. F. Hansen,
Krigsminister i 1848 og 1864. f. 1788 † 1873.

Biskop D. G. Monrad,
f. 1811 † 1887.

Politikeren V. Hørup,
f. 1841 † 1902.

Biskop Frederik Nielsen,
f. 1846 † 1907.

C. A. Hviid.
Carl Ploug.
Rasmus Nyerup.

Regensgaarden 1843.

Tilh. Det kgl. Bibliotek.

Gamborg. J. C. Hostrup.
F. C. Petersen.

til Klosterspisningen, spændte de Kaarden om Livet; endogsaa paa Prædikestolen raslede den trofast ved deres Side. At den kun var til Pynt, tør man ikke paastaa. Som det endnu lige til vore Dage har været almindeligt blandt tyske Studenter, var dengang Duelvæsenet almindeligt udbredt herhjemme. Fra Holbergs Epistler ved vi, at omkring Overgangen til det attende Aarhundrede „var en Figtmester udi samme Anseelse som en Professor ved Universitetet, i det mindste kunde han blandt vore Studenter regne lige saa mange, om ikke flere Skolarer . . . Figtøvelser var da ogsaa nødvendige, efterdi det var grand mode hos alle Folk saavel Gamle som Unge at duellere med hinanden udenfor Stadsporten paa Fuglestangen". Men hyppigere end Duellerne var dog vist den Slags Skærmydsler paa Gaden, som endte i regulære Slagsmaal, navnlig med Adelens Lakajer, med Byvagten eller med Officererne, hvis Lavsaand var endnu mere udpræget end Studenternes.

Bitterheden mellem Militæret og Studenterne blusser navnlig op i det attende Aarhundrede. Ved saadanne Lejligheder skete det, at der flød Blod. Den sidste store Bataille fandt Sted saa sent som 1793 i den berømmelige „Posthusfejde".

Betød Kaarden for hin Tids Regensianer et Privilegium, der hævede ham i social Værdighed, saa skænkedes der ham paa den anden Side et andet Privilegium, der i det lange Løb kom til at hvile paa ham som hans Stands dybeste Nedværdigelse. Han blev autoriseret Ligbærer. Det stammede fra det frygtelige Pestaar 1711. Og de 12 Regensianere, der lod sig udtage til at besørge Begravelsen af de pestdøde, da Ligbærerlavet ikke kunde overkomme sine Pligter, fortjener vel Ros for deres Selvopofrelse, skønt det jo ikke stiller denne i det allergunstigste Lys, at de betingede sig kun at bære „Pengelig", d. v. s. afdøde af de bedre Klasser, for hvis Begravelse der betaltes 1 Rd. til hver af Bærerne, medens de intet vilde have med de fattiges Lig at gøre. Men de fik deres Betingelse opfyldt, og da de i 1714 fik Stadfæstelse paa deres Privilegium, kom det til at lyde paa, „at Studenterne udi collegio regio eller saakaldet Regentsen skal herefter være de, som til Ligene iblandt de Gejstlige og Borgerskabet alene skal bruges". Unægtelig kom denne Ligbæring til at betyde en saa væsentlig Forøgelse af Studenternes Indtægt, at de nødigt vilde give Slip derpaa; men den udsatte dem ofte for Ydmygelser, som de maatte føle trykkende. Naar de i de fine Sørgehuse, som Skik var, blev budt til „Collats", Smørrebrød og Snaps, maatte de gerne spise udenfor paa Gangen eller i Forstuen, fordi fine Folk fandt, at de førte en ilde Stank med sig, og i det hele undsaa sig ved at blandes med dem.

Gennemsnitsregensianeren fra hint første store Afsnit af Regensens Historie er, som man vil se, præget af Tvang og Fattigdom. Han er vel en skrap Latiner og en spidsfindig Disputator; men hans Horizont er saare snæver, og Lærdommen tjener ikke til at afslibe hans Væsens Vildskab og Raahed. Alligevel var der naturligvis en Del, der ragede højt op over Gennemsnittet, Mænd som Ole Borch, Jacob Winsløw og Hans Gram, der hver for sig har erobret sig for alle Tider en fremragende Plads i Videnskabens Historie, og andre som Thomas Kingo og Hans Adolf Brorson, i hvis Salmer Tidens religiøse Trang fandt et skønt Udtryk, der vil klinge igen til fjerne Aarhundreder.

Den store Brand 1728 lagde det meste af Regensen i Aske. Vel steg der efterhaanden en ny Regens ud af Asken, men langtfra som nogen straalende Fugl Fønix. Den almindelige Fattigdom, der tyngede Tiden efter den store Katastrofe, medførte, at hele Genopførelsen ikke kunde tilendebringes paa een Gang. 1731 genopførtes Fløjen langs Krystalgade, i Fyrrerne kom Turen til den to Etagers Fløj ved Kannikestræde og Kirkefløjen, hvis Taarnparti med det store Ur dog først paabyggedes 1780, og et Par Aar efter at man havde bygget en tredie Etage paa hele Kannikestrædelængen.

Men Ombygningen betød ikke nogen væsentlig Forbedring af Studenternes trange Kaar, og de forhadte Jernstænger sad igen for Vinduerne. Og Studenterne, som flyttede derind, medbragte den samme Fattigdom som i den gamle Regens og Fattigdommens tro Bordfæller: Urenlighed og Drukkenskab. Maaske var de lidt mindre præget af Raahed og Vildskab; til Gengæld havde deres Uddannelse, der havde saa uendelig lidt med det virkelige Livs Spørgsmaal at gøre, givet dem det Skær af Pedanteri og aandeligt Hovmod, som Holbergs rammende Satire blottede gennem Erasmus Montanus.

Men det er dog i det 18. Aarhundrede, det begynder at gry med Forvarsler om en lysere og lykkeligere Udvikling. Først er der Klosterspisningens Ophør 1736 og dens Afløsning med en ugentlig Pengeunderstøttelse paa 4 Mk. Man kan ikke sige, at det var Kostpenge, der skulde friste til Overdaadighed; men Forandringen havde den Betydning, at nu var der tilføjet den faste Forbindelse mellem Kommunitetsinstitutionen og Regensen det første lille Skaar. Det næste og dybere kom i 1777, da der rammedes en Pæl gennem Disputerevæsenets grelle Unatur; Klosterøvelserne hørte ganske vist ikke fuldstændig op, men fortsattes dog kun i en meget stærkt ændret og indskrænket Form, indtil de mod Aarhundredets Slutning helt forsvandt. Med Ændringen af Klosterøvelserne kom tillige en ændret Opfattelse af Adkomsten til at blive Regensianer. Hidtil havde praktisk talt kun Teologer haft Udsigt til at blive optaget; nu aabnedes Regensen for alle de andre Fag, der efterhaanden havde faaet Borgerret i vort videnskabelige Liv.

Christopher Valkendorf,
f. 1525 † 1601.
Grundlægger af Valkendorfs Kollegium.

Holberg havde aabnet Danmark for det europæiske Aandslivs Strømninger. Mere og mere kom vi i Berøring med de nye Tanker, de nye Vurderinger af de menneskelige Aandsværdier, alt det, der bevægede Sindene i Europa forud for den store franske Revolution. Ogsaa Regensen berørtes af den, ja, der skete det mærkelige, som indtil da vilde have været utænkeligt, at Stiftelsernes høje Styrelse tog Alumnerne med paa Raad om, „hvilke Mangler de troe at behøve at afhjælpes ved Opvartningen og den indvortes Orden paa Regentsen". I denne Anerkendelse af Regensianernes Ret til at udtale sig om, hvad de mente var til Gavn eller Skade for dem, ligger den første Antydning af det Selvstyre i Fællesanliggender, som nu i vore Dage er Regenslivets Grundlov.

Og nu kom da de første vigtige Reformer før Overgangen til det nye Aarhundrede. Jernstængerne blev fjernet fra Vinduerne, og Regensen ligner ikke mere et Fængsel. Himmelsengen forsvandt. Ligbærerprivilegiet blev ophævet. Den sidste Rest af Klosterøvelserne og den pedantiske Kontrol med Studenternes Arbejde bortfaldt. Der blev ikke længer Tale om Straffebøder for dette eller hint ligegyldige Smaatteri, og Provsten behøvede ikke mere at være den „strenge Overskolemester, der med Tugtens Ris skulde forhindre enhver ungdommelig Livsytring".

Fra denne Tid stammer Regensfællesskabets skønneste Symbol: det smukke Lindetræ, som Provst Hviid plantede den 12. Maj 1785, og som nu i 140 Aar har bredt sin Krone over de hurtigt vekslende Generationers Færden mellem de røde Mure.

Hviid var den første Regensprovst, som ved en mild og human Fortolkning af sine Pligter og en venlig og forstaaende Optræden vandt Regensianernes Hengivenhed.

Regensen var nu blevet et Hjem. Lyt blot til Studenterviserne fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Der er noget lyst og lykkeligt over Tonen, der er Klangen af en mægtig højnet Standsfølelse. Typen er ikke længer den forkuede, livsfjerne Per Caudi. Den kulturelle og nationale Vækkelse, der med den romantiske Digtning spredtes over Landet, er vel i første Række Betingelsen for den nye Types frejdige Livstro. Men den frejdige og sorgløse Tone, der klinger gennem Tidens Regensliv, skyldes dog ikke mindst Regensens Leder, den rolige, venlige og elskværdige Rasmus Nyerup, i hvem Regensianerne vidste, at de altid havde en forstaaende Ven. En Vise fra Regensens Tohundredaarsfest giver Udtryk herfor:

Som Bogen, saa har Du Studenten kjær,
Og gjerne hans Bedste Du søger;
Vor Nyerup, Du sysler saa husligen her
Imellem Studenter og Bøger.
Du sparer ej Flid
Og mindre Tid;
Vor Fader, vor Lærer, vor anden Hviid!

Hans Popularitet er næppe blevet overtruffet af nogen senere Regensprovst, maaske ikke engang af den højt priste og besungne Julius Lassen, som fra 1896 til 1918 ledede Regensen og ved sin milde Retsindighed og sin hele noble Personlighed vandt sig alle Regensianeres Kærlighed og Respekt.

Det Frisind, der med det 19. Aarhundrede kom ind i Regensens Styrelse, har i Tidens Løb vist sig at bære den bedste Frugt. At den daglige Censur over Studenternes Arbejde faldt bort, saa at de aandelige, æstetiske og videnskabelige Interesser fik Lov at udvikle sig frit og ubundet, skabte tillige en ideellere Følelse af det personlige Ansvar og den frie Students Pligt til Flid, og Resultatet er blevet, at Regensen blandt sine Sønner har kunnet tælle en anselig Række af Landets dygtigste Mænd.

Som i det hele taget den første Trediedel af Aarhundredet stod i de romantisk-æstetiske Ideers Tegn var det naturligvis ogsaa disse, der paa Regensen skabte den bevidste Trang til en livligere Tankeudveksling. Det var Poul Martin Møllers og Christian Winthers Periode. Regenslinden blev Samlingsmærket for den mest interesserede Del af hele den københavnske Studenterverden. Under dens grønne Krone var det da ogsaa, at Studenterforeningen stiftedes 1820, mens Christian Winthers „Ller under Nathimlens rolige Skygge" klang som Opsang for den nye selvbevidste Studenteraand. Ogsaa var det her, at A. P. Berggren samlede de unge Stemmer i det førstemmige Kor, hvorfra Studentersangforeningen har sin Oprindelse.

Da Julirevolutionen satte Sindene i Røre, blev det den politiske Interesse, der gav Regenslivet dets mest iøjnefaldende Impulser. Regensen blev snart anset for Liberalismens Hovedkvarter. Den blev Udgangspunktet for Demonstrationerne. Herinde var det, at Orla Lehmann forfattede den Adresse, hvorved Studenterne ved Christian VIII's Tronbestigelse forebragte deres Ønsker om en fri Forfatning. Herinde fandt Ploug sin første Tumleplads for sine organisatoriske Evner og sin æggende Veltalenhed, og herindefra organiseredes mange af de skandinaviske Sammenkomster.

Blandt de store Lejligheder, hvor Regensianerne optraadte som Værter, maa nævnes Slesvigernes Besøg i København i 1865, ogsaa fordi det gav Anledning til, at Regensen fik sin første „Klokker", en Regensianer, som af Kammeraterne valgtes til at lede Festlighederne.

Denne Embedsmand blev senere Topfiguren i det regensielle Selvstyre i alle indre Anliggender. Dette udøves af frit valgte Embedsmænd, hvis Funktionstid er et halvt Aar. Den højeste Myndighed, som skal godkende disse Embedsmænds Virksomhed,

er den ordinære Generalforsamling, som indkaldes af den afgaaende Klokker. Klokkeren er Regensianernes Repræsentant udadtil og deres Ordfører ved højtidelige Lejligheder. Paa ham falder Hovedparten af Æren for de store Festers lykkelige Gennemførelse. En Slags Finansminister er Brugsforeningsformanden, som paa Medlemmernes Vegne (man er ikke tvungen til at være Medlem, men saa godt som alle er det) modtager deres maanedlige Stipendium af Provsten og sørger for, at der paa den enkeltes Konto fradrages Maanedens eventuelle Gæld til de forskellige Leverandører, med hvem Brugsforeningen har Kontrakt: Boghandler, Høker, Tobakshandler og Vaskeri. Til Gengæld for, at Foreningen garanterer disse Betaling af de enkelte Medlemmers Indkøb indtil en vis Maksimalsum, yder de en vis Rabat paa den samlede Omsætning, og det Overskud, Brugsforeningskassen derved faar Raadighed over, anvendes for en stor Del som Tilskud til de fælles Regensfester. Opvaskning af Service, Opbæring af Brænde og lignende Arbejder besørges af en Stab af Karle, hvis overordnede er Karleinspektøren. Til at begynde med var hans Embede det fornemste, men i Tidens Løb gled Forrangen over til Klokkeren. Andre Embedsmænd er Bladforeningsformanden, Laanekasseformanden og „Billetgrossereren", hvis Opgave det er at holde sig à jour med Mulighederne for at opnaa Fribilletter ved Byens forskellige Teatre.

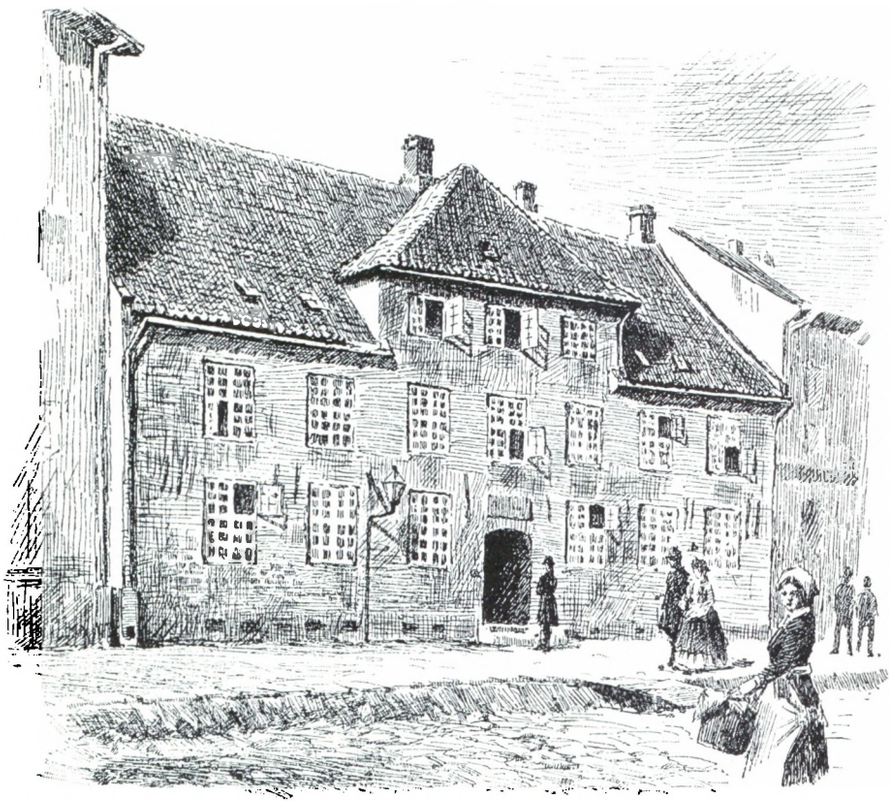

Valkendorfs Kollegium set fra St. Pederstræde ca. Aar 1860. Nedrevet 1865.

Valgene til disse Embeder sker efter regenspolitiske Linier, hvorved de gamle Vækkerforeninger spiller en vis Rolle. Valgkampene føres ofte med Udfoldelsen af megen diplomatisk Snedighed og ivrig Agitation og røber ofte lige saa overraskende Partisammenslutninger som i den større Politik, hvor det gælder Landets Styrelse.

Det nittende Aarhundrede har ikke blot skænket Regensianerne Friheden til at dyrke deres aandelige Interesser efter eget Godtykke og styre deres egne indreregensielle Anliggender, som de selv bestemmer, men det har skænket dem en Række vigtige materielle Forbedringer

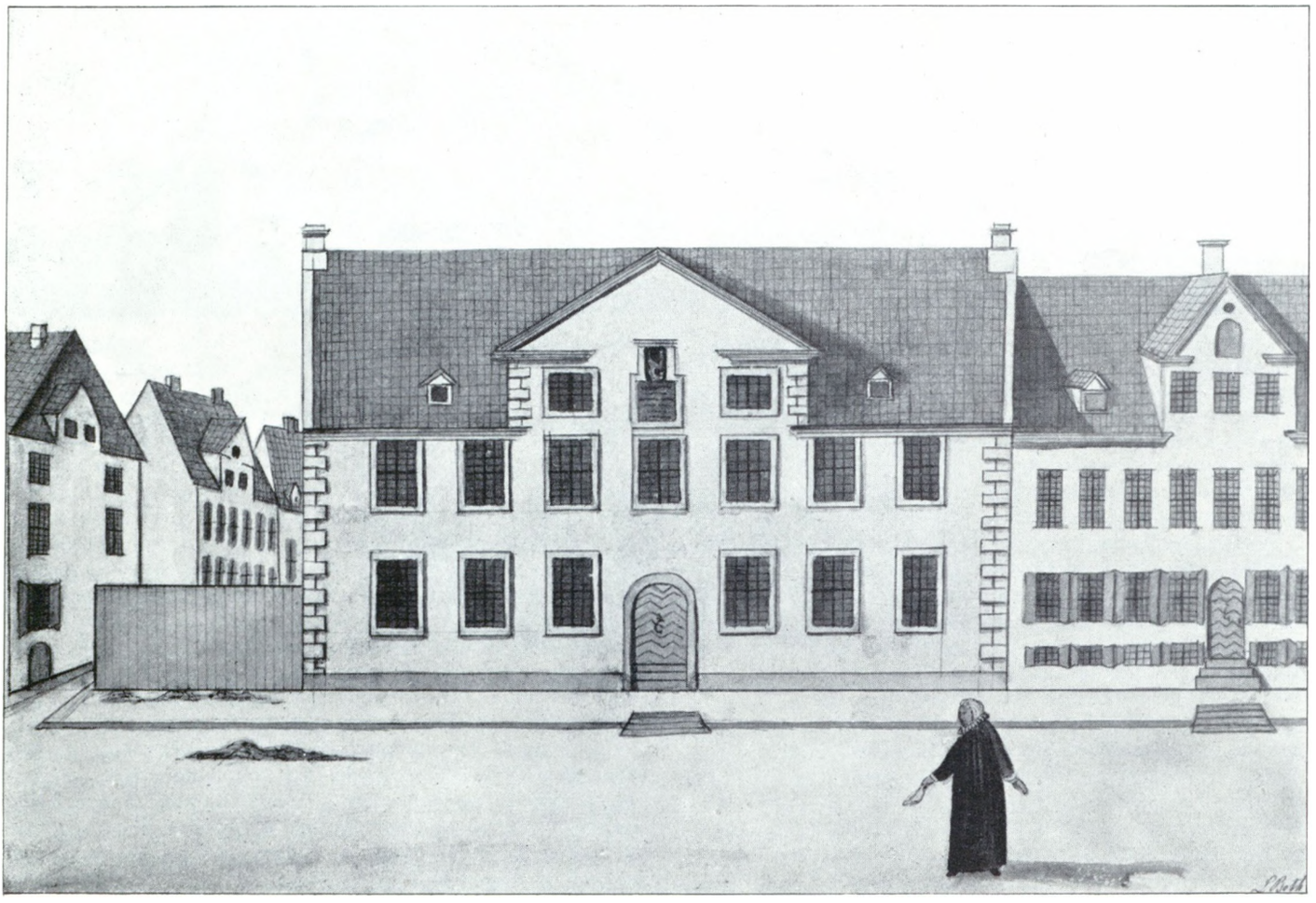

Tilh. Det kgl. Bibliotek.

Valkendorfs Kollegium set fra St. Pederstræde Aar 1749. Efter en Tegning af L. Both.

af deres Kaar: højere Pengeunderstøttelse, mere Renlighed og bedre Betjening, bedre og hyggeligere Værelser. Men det er dog faldet i det tyvende Aarhundredes Lod at hidføre den største Forandring i den ydre Ramme, hvori det lykkelige Ungdomsliv leves.

Den store Ombygning 1906—1909, hvorved Martin Borch omskabte Regensbygningerne til et af Københavns skønneste Komplekser, gjorde en Ende paa Kontubernalsystemet, idet der blev opført en tre Etagers Tværfløj mellem Store Kannikestræde og Krystalgade med 60 Enkeltværelser. De gamle Toværelseslejligheder har nu kun een Beboer. Med Kontubernalsystemet svandt den sidste lille Mindelse om de middelalderlige Kollegier.

Valkendorfs, Borchs og Elers' Kollegier.

Ved Knud Larsen.

Københavns ældste Studenterkollegium er Valkendorfs Kollegium, som indviedes 26. Februar 1589 i det gamle Karmeliterkloster i Sct. Pederstræde, men allerede inden den Tid havde Bygningen sin interessante Historie, ogsaa i nogen Grad som Kollegium.

Vi kan følge Bygningens Historie saa langt tilbage som til Aaret 1517, men den har sikkert da allerede bestaaet længe. Den tilhørte paa den Tid Karmeliterordenen i Helsingør. Denne Ordens Provinsialprior, Professor, Dr. Anders Christensen, nære-

Valkendorfs Kollegium St. Pederstræde Nr. 14 set fra Haven. Aar 1864.
Bygningen nedreves 1865 og en ny og større opførtes bag Haven. (Se Billedet Side 204.)

Men Kontinuiteten brødes ikke. Regenslivet udvikler sig inden for den nye Ramme i samme Spor som inden for den gamle, kun under større Velvære og under denne herlige Blanding af gammeldags Hygge og moderne Bekvemmelighed, som giver vore Dages Regens dens særlige Fortryllelse.

Og i gamle Akademikeres Hjem rundt omkring i det ganske Land vil man blandt de Billeder, der pryder Hjemmets Vægge, finde et Regensbillede paa en Hædersplads. Thi for de fleste gamle Regensianere staar de Aar, da de „laa paa Regensen", som de lykkeligste, de har levet. For dem alle vedbliver den at være

den kære Gaard,
Som gi'er os Ly i Ungdomstiden,
Og som vi aldrig glemme siden,
Mens vi i Danmarks Have saar.

---

rede en varm Interesse for Videnskabens Fremme og besluttede i Ordenens Bygning i København at oprette et Klosterkollegium af samme Art, som fandtes i Paris og Oxford, hvor de studerende kunde dyrke deres Studier inden for Klosterlivets Rammer, og da Sagen fik økonomisk Støtte fra Christian 2., skred man i 1518 til at ombygge Gaarden i Sct. Pederstræde til Kollegium. I Foraaret 1519 blev de nærmere Bestemmelser truffet om Kollegiets Ordning, og snart efter flyttede nogle Karmelitermunke og nogle Cisterciensere ind i „Hvidekloster", som det kaldtes paa Grund af Munkenes hvide Kutter. Kollegiets Forstander blev Povl Helgesen, der tillige som Baccelaureus i Teologien skulde tage sig af Undervisningen af Studenterne, og om Sommeren 1519 tog Forelæsningerne deres Begyndelse.

I de følgende Aar blev der arbejdet godt i Hvidekloster. Ved Siden af Povl Helgesen virkede fire Karmeliterbrødre som Lærere, nemlig Frans Vormordsen, Peder Laurentsen, Anders Liung og Mouvids Samsing. De antike Sprog dyrkedes ivrigt, og Paavirkningen fra Humanismen og Reformationen i Tyskland, som havde Povl Helgesens Sympati, bragte Friskhed ind i Studierne. Men hele denne Udvikling blev brat afbrudt. Da Luther fjernede sig mere og mere fra Romerkirken og til sidst ganske brød

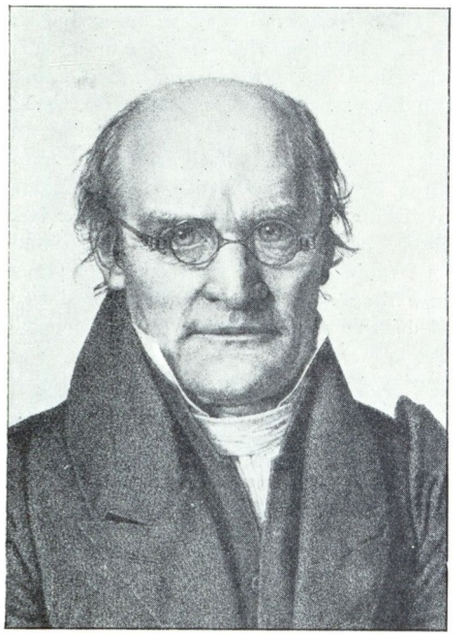

Filosoffen F. C. Sibbern,
f. 1785 † 1872.

Digteren Steen Steensen Blicher,
f. 1782 † 1848.

Digteren B. S. Ingemann.
f. 1789 † 1862.

med den, kunde Povl Helgesen ikke følge ham længere og kom derved i en vis Modsætning til Kongen, og da han tilmed i en Prædiken stærkt kritiserede Kongens Privatliv, tilbagekaldte Christian 2. sit Gavebrev paa Sct. Jørgens Hospital og Gods, som han faa Aar tidligere havde skænket Klostret „til evig Tid".

Efter den Tid tabte Klostret sin Betydning. Povl Helgesen flygtede, og en Del af Klostrets øvrige Beboere gik over til Protestantismen. I de følgende Aar hører vi ikke meget til Klostret, og i 1530 er det ophævet. I dette Aar overgives Bygningen af Karmeliterne til Byen, men det fik ikke megen Betydning, da Frederik 1. paa Trods af Munkenes Ejendomsret skænkede Hvidekloster til Knud Gyldenstjerne „til evig Ejendom". Nogle Aar senere hører vi imidlertid, at det i er Rigsraaden Johan Urnes Besiddelse, og det er af hans Døtre, Christopher Valkendorf i 1588 køber Bygningen.

Christopher Valkendorf, som var født 1525, traadte tidligt i Statens Tjeneste. Allerede 1551 var han Kongens Sekretær, 1554 blev han Lensmand og steg nu fra den ene betydelige Stilling til den anden, indtil han i 1574 blev udnævnt til Rentemester. I 1577 blev han optaget i Rigsraadet, og 1579 blev han Statholder i København. I denne Stilling indlagde han sig store Fortjenester. Han istandsatte Fæstningsværkerne, han byggede paa den opfyldte Grund ved Stranden et Vejerhus og satte Taarne paa Nikolaj Kirke og Helligaandskirken, og man fortæller, at han personlig tilsaa disse Arbejder. Da Frederik 2. døde 1588, blev han et af de fornemste Medlemmer af Formynderregeringen. Under alt dette fik han mange Modstandere og blev indviklet i ikke faa Processer. Den betydeligste var Sagen mod Mogens Heinesen, som han lod henrette, uden at Sagen var indanket for Herredagen. Da Retten senere frikendte den henrettede, maatte han træde ud af Regeringen, men vikarierede dog flere Gange siden. Da Christian 4. selv overtog Regeringen, blev han udnævnt til Rigshovmester, og dette Embede tillige med Embedet som Statholder beklædte han til sin Død 1601. Om Valkendorf selv var en lærd Mand er saare tvivlsomt. Ganske vist kalder Anders Sørensen Vedel ham „de lærdes *vellærde* Velynder" og roser ham for hans Lærdom, men Historikeren Slange paastaar, at han aldrig havde studeret eller været oplært i boglige Kunster, og skønt Adelen dengang gennemgaaende var vel uddannet, er det vel næppe sandsynligt, at han, der fra sin tidligste Ungdom var optaget af Statssager, skulde have faaet Tid til dybere Studier. Men i hvert Fald havde han stor Interesse for de studerende, og allerede inden Kollegiets Oprettelse bespiste han daglig Studenter ved sit Bord og understøttede dem paa deres Studierejser og gav dem Penge til Bøger. Dog det, som først og fremmest har bevaret hans Navn i taknemmelig Erindring blandt den studerende Ungdom, er Oprettelsen af Valkendorfs Kollegium.

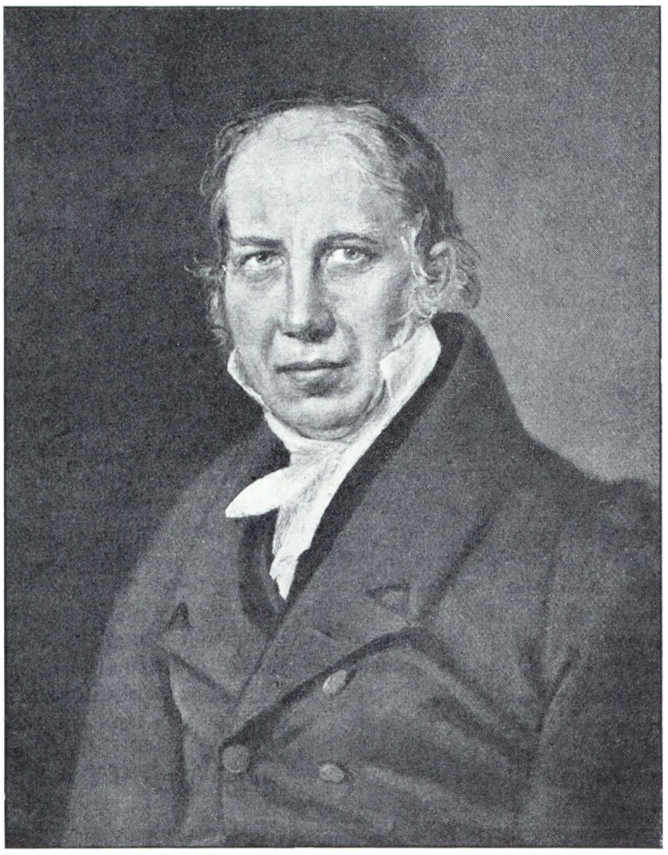

Digteren N. F. S. Grundtvig,
f. 1783 † 1872.

De første Beboere var flyttet ind paa Kollegiet i 1588, og Aaret efter fejredes Indvielsesfesten, men i de første Aar var der ingen Midler henlagt til Kollegiet, Studenterne underholdtes direkte af Valkendorf. Det var først den 16. Juli 1595, at Kollegiet fik sin Fundats. Heri hedder det: „Jeg, Christopher Valkendorf til Glorup, kendes med dette mit aabne Brev, at jeg, Gud Alsommægtigste til Ære og fattige Personer, som ville lægge Vind paa dennem lære og forbedre dennem udi boglige Kunster, haver undt og givet og nu med dette mit aabne Brev under og giver et mit Hus og Gaard med Gaardsrum og Haverum, som liggendes er her i København i St. Peders Stræde, som jeg til fattige Personers

Vaaninger og Boliger købt og bygget haver. Og dertil med haver jeg givet til fornævnte mit Hus, til at holde det ved Hævd og Magt, og til samme Personers Ophold og Bedste, som derudi kunne komme at bo, Seks Tusinde, Et Hundrede Rigsdaler, som skulle udsættes paa Rente, fornævnte Studentere og Hus til Bedste".

Der gives omhyggelige Regler for Kapitalens Anvendelse. Tilsynet med Kollegiet overdrages Universitetets Rektor og Professorer, og disse skal have 30 Daler aarligt „for deres Umage", 170 Daler skal anvendes dels til Vedligeholdelse og dels til Fordeling mellem Studenterne, 5 Rigsdaler skal anvendes til Biblioteket, og endelig skal Renterne af 2000 Daler stadig lægges til Kapitalen. Til Slut nedkaldes Guds Vrede og Hævn over dem, som ikke retter sig efter Fundatsens Bestemmelser. Alumnernes Antal ansættes til 16, som faar Kollegiet paa 5 Aar. Medens De Bygninger, som Valkendorf i 1588 indrettede til Kollegium, var paa den Tid i hvert Fald mere end 70 Aar gamle, og nogen større Restauration blev ikke foretaget. Hovedbygningen laa ud til Sct. Pederstræde og havde 2 Etager. Til Egetræsdøren, som førte ud til Gaden, havde alle Alumner Nøgle, indenfor var der en anden Dør, hvortil kun Inspektor havde Nøglen. Over Gadedøren saas Valkendorfs Navn og Vaaben i Guld tillige med en latinsk Indskrift, som blev anbragt kort efter hans Død. Vinduerne var buede foroven og forsynede med Skodder, nogle endog med Jernstænger, for at forhindre Folk i at slaa Ruderne ind. Kom man ind ad Gadedøren, befandt man sig i en lang Stengang, som førte gennem Bygningen ud til Gaarden. Paa tværs af denne Gang gik i begge Etager en anden, og fra disse Gange førte Egetræsdøre ind til de 8 Værelser. Til hvert Værelse hørte

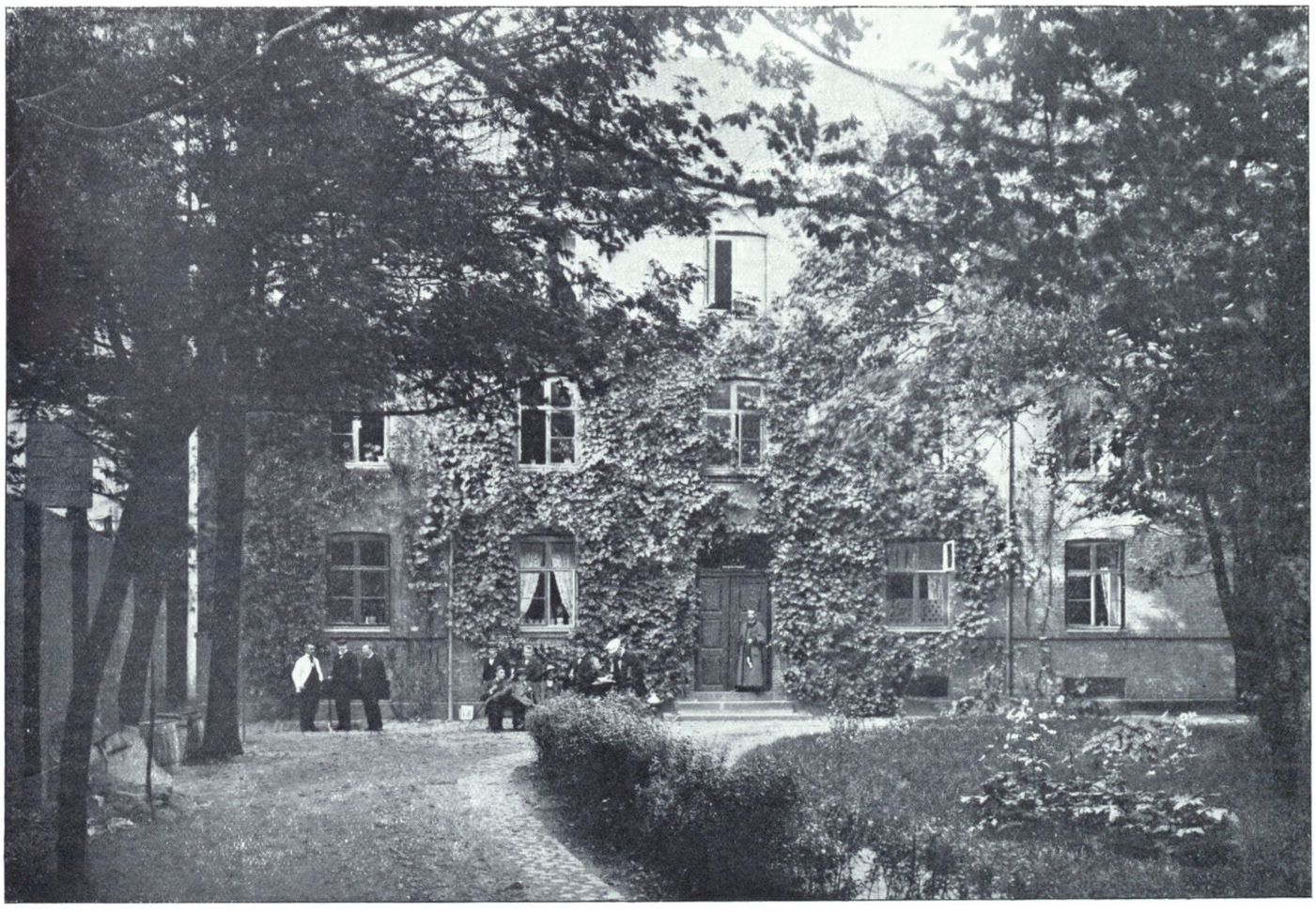

Valkendorfs Kollegium set fra Haven, Aar 1902.

Professorerne skal føre det almindelige Tilsyn med Kollegiet, udvælges en af Studenterne til at føre det daglige Tilsyn. Han skal paase, at ingen af Alumnerne fører et „uskikkeligt eller letfærdigt Levned med Drik og Slagsmaal eller i andre Maader" og sørge for, at Alumnerne er hjemme om Aftenen til bestemt Tid, og laase Gadedøren. For dette Arbejde faar han en halv Gang mere end de øvrige af Distributsen, som uddeles med ½ ved Paasketid og ⅔ ved Mikkelsdag. Til disse Bestemmelser føjes Lovene for Disputereøvelserne paa Kollegiet. Inspektor og 3 andre Alumner skal hver disputere een Gang om Aaret, og de andre 12 Alumner skal een Gang om Maaneden holde latinske Taler. Mindst een Gang om Ugen skal der holdes Musikøvelser.

Alumnerne skulde ifølge Fundatsen udnævnes af Stifteren, og efter hans Død af hans Arvinger paa Skjoldsiden, „som boendes er paa Glorup". Dette gik godt, saa længe Valkendorf levede, men i den følgende Tid var der stadige Stridigheder mellem Patronen og Professorerne, og disse vedvarer lige til ca. 1700, da Patronatet bortfalder. Ogsaa Forvaltningen af Kapitalen var underkastet mange Svingninger, Statuternes Forskrifter skete ikke altid Fyldest, navnlig forsømte man i lange Perioder at henlægge Penge til Fremvækst af Kapitalen, hvad Stifteren havde indskærpet meget bestemt.

Kollegiebygningernes Historie er i flere Aarhundreder ret trist. en Skorsten, og alle disse Skorstene i Forbindelse med de brede Gange optog en stor Del af Pladsen. Værelserne mindede, trods Forsøg paa at mildne deres Udseende ved Hjælp af høje Fyrretræspaneler, stærkt om de gamle Klosterceller. Lofterne var hvælvede, og Gulvene var fliselagte. I hvert Værelse fandtes en Kakkelovn af Jern med en Overbygning af Ler, hvortil hørte en Puster og en Brændøkse, desuden fandtes der et langt Bord med to Skuffer, to Kistebænke og to Stole, hvert Værelse beboedes jo af to Alumner, fra Værelset førte en Dør ind til Sengekammeret, hvis Møblement kun var en Seng og et Vandfad. En Stentrappe førte op gennem Huset, i hvis øverste Etage fandtes 8 Brændselsrum. Paa Husets Bagside løb i første Sals Højde en tagdækket Svalegang. Under den førte fire Døre ud til en lille, brolagt Gaard, denne var paa begge Sider forsynet med en teglhængt Mur, og midt i Gaarden fandtes Brønden, hvorfra Vandet maatte hejses op ved Hjælp af et Trisseværk. Desuden fandtes i Gaarden Kollegiets „secretum", som ganske bekvemt kunde aabnes med Gadedørsnøglen. Paa den anden Side af Gaarden laa Auditoriebygningen, som kun havde een Etage, og som laa noget lavere end Hovedbygningen. I denne Bygning havde Povl Helgesen holdt sine Forelæsninger; dengang havde den kun eet Rum, men da den blev omdannet til Brug for Kollegiet, blev et Stykke udskilt til Bibliotek. I Auditoriet, som var forsynet med

lange Borde og Bænke, fandtes i den ene Ende et Kateder og paa Væggen Valkendorfs Vaaben og Portræt. Bag Auditoriebygningen laa Haven, der foruden af Bygningen adskiltes fra Gaarden ved en Mur. Denne Mur blev i Tidens Løb Kilde til idelige Bekymringer, den maatte stadig repareres og ombygges, da den havde en kedelig Tilbøjelighed til at styrte om. Haven skulde efter Fundatsen være delt i 8 Dele, og det var Alumnernes Pligt at dyrke Frugtræer og Urter deri.

Alt dette var jo efter Tidens Forhold saare godt, men Bygningerne var gamle, der trængtes stadig til Reparationer, og Professorerne vilde nødig berøve Studenterne for meget af de 170 Daler, saa det blev ved det nødtørftigste. Ydre Ulykker kom til, idet en Granat under Bombardementet 1658 faldt ned i Auditoriebygningen og nær havde ødelagt Biblioteket. Under disse Omstændigheder var det en Lykke for Kollegiet, at en behjertet Mand, Professor Jørgen Eilersen, kom det til Hjælp ved at forstrække det med Laan til Reparationer og ved at tage sig af den stærkt forsømte Have. Men den følgende Tid kræver atter store Beløb til Reparationer. I faa Aar anvendes saaledes 101 Rdlr. alene paa Havemuren, hvad dog ikke forhindrer, at den faa Aar efter falder om igen. Haven gaar ogsaa i Forfald, og det er først i Slutningen af det 17. Aarhundrede, at den oplever en Renæssance, da en botanisk studerende, Peter Kylling, interesserer sig for den; som Belønning faar han sit Stipendium fornyet flere Gange og boede paa Kollegiet til sin Død 1696. Den store Brand, som ramte Byen 1728, hærgede ogsaa Kollegiet frygteligt. Kun Auditoriebygningen og nederste Etage af Hovedbygningen blev staaende. Nu skulde man tro, at der havde været en Lejlighed til at faa det opbygget saaledes, at de stadige Reparationer kunde undgaas, men det blev ikke Tilfældet. Kort efter, at Kollegiet var blevet genopbygget 1732, væsentlig i samme Skikkelse som tidligere, klages der over, at Vandet under Regnvejr strømmer fra Gaden ind gennem Hovedbygningen. Man skred derfor faa Aar efter til en omfattende Restauration. Hele Niveauet hævedes halvtredje Alen, og der skaffedes Afløb for Vandet, man restaurerede Auditoriebygningen, og paa Hovedbygningen fjernedes Svalegangen, og Klostercellerne omdannedes til virkelige Studenterværelser. Selv om Forholdene ikke derved blev ideelle, Afløbet var ofte i Uorden, og flere Værelser var saa fugtige, at Vandet løb ned ad Væggene, gaar det dog taaleligt de næste halvhundrede Aar, men da hjemsøgtes Kollegiet paany af en Brand i 1795, hvorved ligesom forrige Gang øverste Etage af Hovedbygningen brænder, medens Auditoriebygningen reddes.

Snart efter Branden begyndte Genopbygningen. I det ydre forandredes ikke meget. Inscriptionen over Døren, som rimeligvis var gaaet tabt, erstattedes med en anden indhugget i en Marmorplade:

Walkendorphs Studenterbolig
Skienket Højskolen 1595
to Gange opreist af sin Aske
efter Branden 1728 og 1795.

Indvendig erstattedes Flisegulvene af Flankegulve, og næsten overalt anskaffedes nyt Inventar. Men snart viste det sig, at den Plage, som Fugtigheden havde været i den gamle Bygning, blev langt værre i den ny; flere af Værelserne var i Virkeligheden ganske sundhedsfarlige. Alle mulige Forsøg blev gjort paa at modarbejde Plagen, men forgæves. 1847 blev den ganske faldefærdige Auditoriebygning nedrevet, hvad der skaffede nogen Tilgang af Sol og Luft, men Forholdene blev efterhaanden saa daarlige, at en gennemgribende Ombygning var aldeles nødvendig. Det kostede dog aarelange Forhandlinger, og adskillige Planer fremsattes og forkastedes, før man i 1865 besluttede sig til at nedbryde hele Bygningen og opbygge den i den bageste Del af Haven. Derved fik Kollegiet i det væsentlige den Skikkelse, som det bevarede til Ombygningen i 1913, da der byggedes en Kvistetage paa og indrettedes Badeværelser. I Mellemtiden var der dog sket en Udvidelse af Læsestuen, hvorved Alumnetallet, som 1866 var forøget fra 16 til 21, reduceredes til 20.

I Tidens Løb har mange berømte Mænd boet paa Valkendorfs Kollegium. Af de mest kendte fra den nyere Tid er Sibbern, Grundtvig, Blicher og Ingemann.

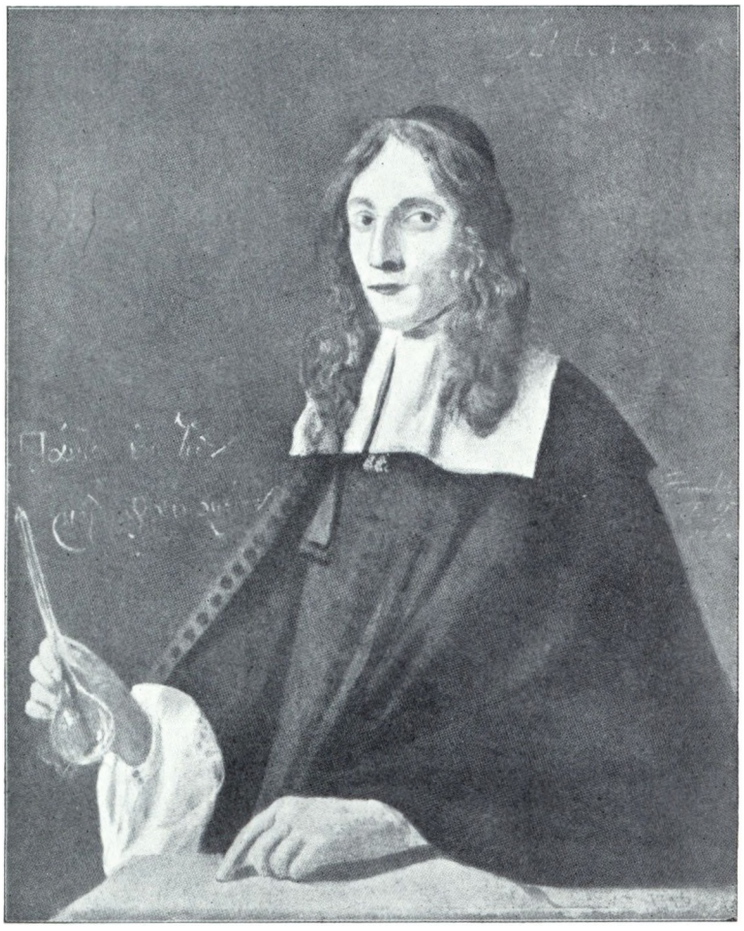

Professor Ole Borch,
f. 1626 † 1690.
Grundlægger af Borchs Kollegium.

F. C. Sibbern, den bekendte filosofiske Professor, boede der fra 1806 til 1811. Dengang var hans Hovedstudium dog Jura, men om hans filosofiske Studier vidner 3 Guldmedaljer, som han erhvervede sig for Besvarelser af filosofiske Prisopgaver. Under Krigen 1807 var han Underofficer i Studentervæbningen. 1810 tog han sin juridiske Embedseksamen, og samme Aar, som han forlod Kollegiet, disputerede han for den filosofiske Doktorgrad.

Sibberns nære Ven i deres Kollegietid var N. F. S. Grundtvig, som boede der 1808—11. Han kom dengang fra „Egelykke", hvor han havde forelsket sig i Husets Frue. I Begyndelsen af hans Kollegietid falder hans Studier over Romantikken og den nordiske Mytologi. Paa denne Tid skrev han „Maskeradeballet i Danmark", en Kritik af Københavnernes Forlystelsessyge under Bombardementet, „Nordens Mythologi eller Udsigt over Eddalæren for dannede Mænd, der ej selv er Mythologer" (1808), og „Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord" (1809). I 1810 holder han sin Dimisprædiken i Regenskirken (jfr. Artiklen om Regensen), og snart kommer han ind i de aandelige Brydninger, der for en Tid gjorde ham sindssyg, saa at hans gode Ven Sibbern maatte ledsage ham hjem til Udby Præstegaard. I Januar 1811 var han dog saa vidt restitueret, at han kunde vende tilbage til Kollegiet, men i Begyndelsen af Maj udnævntes han til Kapellan hos Faderen, og dermed slutter hans Kollegieophold.

Steen Steensen Blicher var Alumne 1808—09. Han kom dertil fra Lolland, hvor han havde søgt Helbredelse for en Lungetuberkulose ved et energisk Friluftsliv. Da han kom til København, levede han under meget trykkede økonomiske Forhold, saa det var overordentlig velkomment, da han fik Kollegiet og uforstyrret kunde hengive sig til sine teologiske Studier. Resultatet var en god Embedseksamen allerede Aaret efter, og dermed forlader han Kollegiet.

B. S. Ingemann kom ind paa Kollegiet 1811. Da hans Moder for ikke lang Tid siden var død af Tuberkulose, var han overbevist om, at ogsaa han snart vilde blive revet bort af denne Sygdom, og denne Sindstilstand gav hans sværmeriske Natur Næring. Hele hans Produktion fra Kollegietiden er da ogsaa præget af det taagede, uklare og sværmeriske. Han udgav to

Digtsamlinger 1811 og 1812 og i 1813 Digtsamlingen „Procne". 1815 opførtes hans Tragedie „Blanca" under Strømme af Taarer paa det kongelige Teater. Trods Succesen gennemhaanedes dog baade den og „Varners poetiske Vandringer" af J. L. Heiberg i „Julespog og Nytaarsløjer". I dette og de følgende Aar skrev han en Række lige saa sentimentale Værker, bl. a. „Reinald Underbarnet". Fra samme Tid stammer dog „Vift stolt paa Kodans Bølge". 1816 forlod han Kollegiet for at drage ud paa en Udenlandsrejse, som førte hans Udvikling i en noget anden Retning. Bifag, og samtidig tiltraadte han sin store Udenlandsrejse. Han rejste først til Holland, hvor han i Leyden traf sammen med sin Landsmand og senere Elev, Nicolaus Steno. Efter et længere Ophold her fortsatte han til England og Frankrig og disputerede 1664 i Angers for den medicinske Doktorgrad. Endelig opholdt han sig nogen Tid i Italien, hvor særlig Florens tiltalte ham, og hvor han kom i Berøring med Medicæerne, som ved deres Interesse for Videnskab og Kunst gjorde et stærkt Indtryk paa ham. Over Tyskland og Holland vendte han hjem for at overtage sit

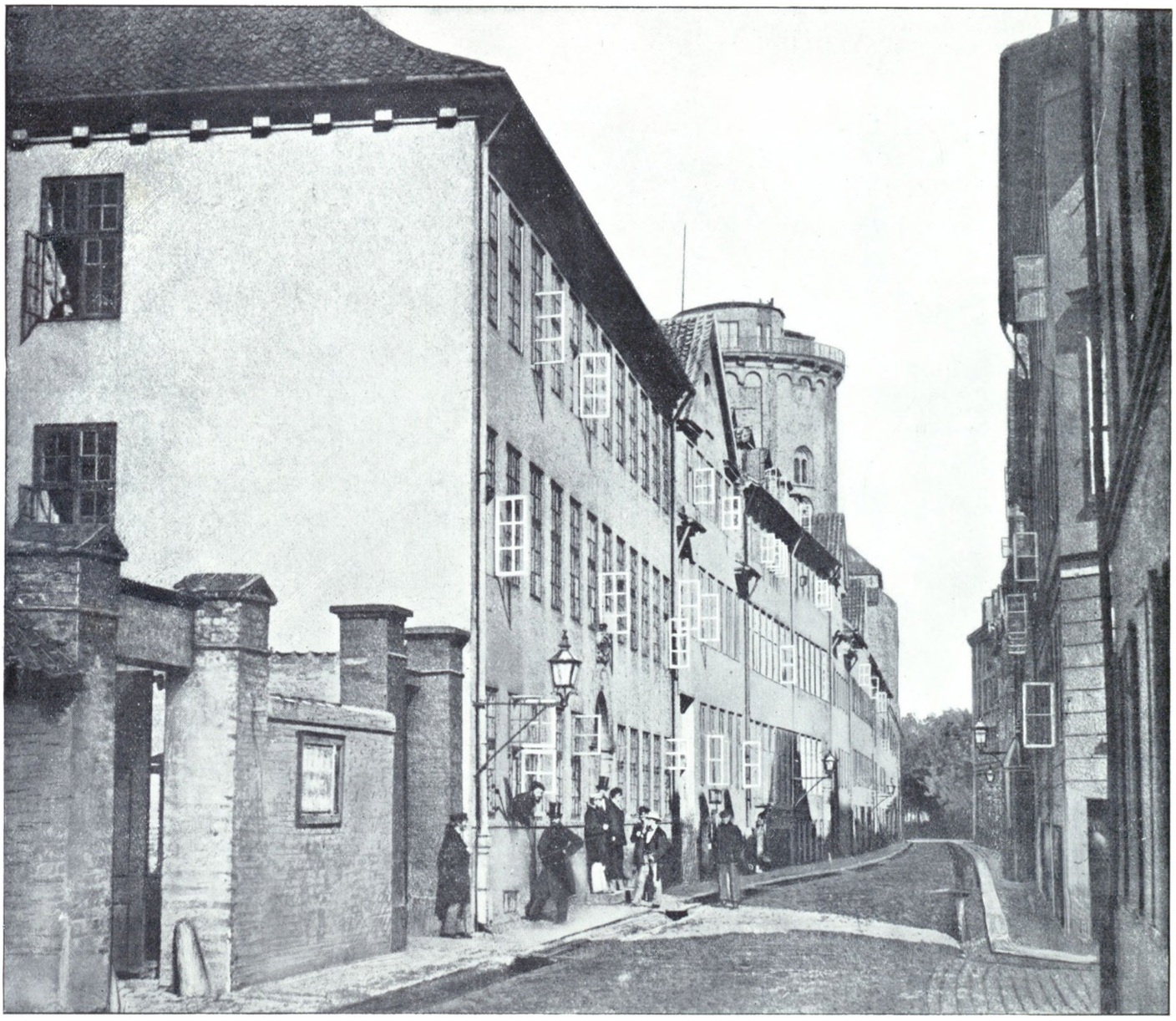

Tilh. Bymuseet.

Store Kannikestræde (til venstre Borchs Kollegium) set mod Købmagergade,
sandsynligvis 1862 under det nordiske Studentermøde. En svensk og en norsk Student ses paa Billedet.

Borchs Kollegium.

Grundlæggeren af Borchs Kollegium er den lærde Ole Borch, der, skønt hans Indsats i Videnskaben ikke blev af afgørende Betydning, dog paa Grund af sin usædvanlig omfattende Lærdom og sin interessante Historie fortjener at mindes. Han blev født 1626 og blev Student 1644. Ved Universitetet studerede han Medicin med Hjælpevidenskaberne Anatomi, Botanik og Kemi, men hans Trang til omfattende Viden førte ham til ogsaa at give sig af med Filologi, Filosofi og Poesi, og at han gik grundigt til Værks ogsaa overfor disse sidste Videnskaber viser det Skrift, han udgav 1654, mens han var „Horer" ved Vor Frue Skole, „Parnassus in nuce", en Vejledning i at affatte latinske Vers. Fra 1655 til 1660 var han Lærer for Rigshovmester Joachim Gersdorfs Sønner. I denne Periode falder Københavns Belejring, hvorunder Borch flere Gange, navnlig under Stormen den 11. Februar 1659 deltog i Forsvaret. Efter Freds slutningen blev han udnævnt til Professor i Filologi med Botanik og Kemi som Professorat. Allerede Aaret efter udvidedes hans Virksomhed, idet Frederik 3. tilsendte Kammerkollegiet følgende Skrivelse: „Vider, at vi naadigst have antaget os elskelige Dr. Oluf Borch at være vores Medicus regius og særdeles ved Experiens flittelig udforske Metallernes Natur og grundeligen eftersøge, hvad sikker Nytte de udi Lægedom og did henhørende Beskaffenheder haver, og hvorledes de nytteligere, end ordinarie sker, kan bruges og os underdanigst det berette og deklarere". Som Løn for denne Stilling blev der anvist ham Oppebørselen af „Korntienden, Smorredningen og Tiendeost med Ledingen af Raabygdelagets Fogderi udi Agdesidens Len" i Norge. Trods denne omfattende Gerning, hvortil kom hans litterære Virksomhed, overtog han dog 1681 Stillingen som Leder af Universitetsbiblioteket, og 1686 blev han Assessor i Højesteret. 1689 udnævntes han til Kancelliraad. Ole Borch forblev ugift hele sit Liv. Man fortæller, at han som ældre havde i Sinde at gifte sig med en ung Pige, som ikke tog ham af Kærlighed, men for Pengenes Skyld; men

Akvarel af Professor Chr. V. Nielsen. Originalen tilhører F. Zachariae.

Gamle Huse i Lille Kongensgade paa Holbergs Tid.

da han tilfældig en Dag fik at se, hvorledes hun efterabede hans haltende Gang, „blev Forlovelsen ved det, den var". Om Historien er andet end en Legende, er dog tvivlsomt. Den blev senere Motivet i Chr. Winthers Fortælling „En Aftenscene". — Borch samlede sig i Aarenes Løb mange Penge, saa mange, at man gisnede paa, at han kunde lave Guld, eller at Helbredelsen af en medicæisk Prinsesse havde indbragt ham en større Sum Penge. Sandsynligvis skyldtes de dog kun hans yderst spartanske Levevis. I 1688 realiserede han sin Plan om at oprette et Kollegium i Lighed med Valkendorfs Kollegium. Han købte dertil en gammel Professorgaard i Store Kannikestræde for 2000 Rdlr., og i den følgende Tid udarbejdede han Fundatsen for sin Gave. Kollegiet skulde være Bolig for „sexten fattige Gudfrygtige og Lærde Studiosos". Een skulde studere Kemi og dertil bruge Borchs Instrumenter, som han testamenterede Kollegiet, een skulde studere Medicin og Botanik, een Matematik, tre Filologi og ti Teologi. To Studenter fra Ribe skulde være priviligerede til Minde om Borchs egen Skoletid der. Alumnerne skulde udnævnes af Konsistorium og bo paa Kollegiet i 5 Aar. Som Leder af Kollegiet sattes en Efor, som valgtes blandt de Professorer, som var Medlem af Konsistorium. Som Kapital til Kollegiet skænkede Borch 16000 Rdlr., hvis Renter skulde fordeles mellem Studenterne, 5000 Rdlr., som skulde være til Fremvækst af Kapitalen, 1000 Rdlr. til Vedligeholdelse af Kollegiet, 1000 Rdlr. til Professorerne i Konsistorium og 500 Rdlr. til Løn for Eforen. Endelig overgav han Kollegiet sit Bibliotek, sit Sølvkrucifiks, sine kemiske Apparater og 500 Rdlr. til Bibliotekets Forøgelse. Kollegiet skulde ikke opkaldes efter Stifteren, men kaldes „Collegium Mediceum", uden at han ønskede nærmere at motivere dette Navn. Her kunde det maaske snarere ligge nær at tænke paa den medicæiske Prinsesse, men noget positivt ved man ikke derom. Den gamle Professorgaard blev nu nedrevet, og, vistnok i Sommeren 1690, nedlagde Borch Grundstenen til Kollegiet. Selv døde han 13. Oktober samme Aar og naaede saaledes ikke at overvære Kollegiets Indvielse den 29. Maj 1691.

Professor Ole Borch i sit Laboratorium.

Fremragende Alumner paa Borchs Kollegium.

Professor Ludvig Holberg,
f. 1684 † 1754.

Salmedigteren Hans Adolf Brorson,
f. 1694 † 1764.

Professor Ole Borch paa botanisk Udflugt med de Studerende.

Bygningen havde ligesom nu 3 Etager. Midt paa fandtes en stor Port. Over denne sad en Tavle med „Collegium Mediceum", som findes endnu. Desuden var Bygningen forsynet med en Frontespice med en Buste af Christian 5. Over Porten til Gaarden indsattes lidt senere af Povl Vinding en Tavle, som ligeledes er bevaret, med følgende latinske Vers:

Borchs Kollegium i St. Kannikestræde, set fra Haven. Aar 1900.

Borrichii, domus hæc quamvis Medicea vocetur,
in muto nescit marmore fama mori.
(Skønt dette Hus kaldes det mediceiske,
kan Borchs Ry dog ikke dø i det tavse Marmor.)

Gennem Porten kom man ind i en stor brolagt Gennemkørsel. Over Porten skal der indvendig have hængt en Portrætmedaillon af Borch, hugget i italiensk Marmor. Denne Medaillon havde en besynderlig Skæbne. Det fortælles, at en Alumne, Jensenius, fra sit Vindue saa Brolæggerne arbejde paa Gaden. Han lagde da Mærke til en Sten, som var usædvanlig hvid; da han fik Brolæggerne til at vende den, viste det sig at være Borchs Billede. Det var nu Meningen at lade den gøre i Stand og opsætte, men det maa ikke være sket, thi i 1824 finder man den i Elers' Kollegium under Gulvet i Bibliotekssalen! Den er nu ophængt i Borchs Kollegiums Læsesal. Senere er der forøvrigt opstaaet Tvivl om, at det virkelig forestiller Borch. I Stuen og paa første Sal var Alumneboligerne. Hver Bolig, som husede 2 Alumner, havde 2 Værelser med Stengulv og Kakkelovn og var forsynet med 2 Borde, 2 læderbetrukne Stole og een Seng. Paa anden Sal var Auditoriet, som var overordentlig smukt. Gulvet var af sorte og hvide Marmorfliser. Ved højre Side stod Borchs kostbare Solvkrucifiks. Senere, i 1697, blev der ophængt et Maleri af Borch i forgyldt Ramme. I samme Etage fandtes Biblioteket, som var saa smukt, at det hørte til Kobenhavns Seværdigheder. Paa Vinduet ved Døren fandtes Glasmalerier, symboliserende de fire Fakulteter. Bogerne stod i Skabe med Gitterdøre, og oven paa Skabene stod Buster af berømte danske Videnskabsmænd. Selve Biblioteket talte 3150 Bind af virkelig værdifulde Ting, hvortil kom en Samling paa ca. 150 sjældne Haandskrifter. I Biblioteket opbevaredes ogsaa Borchs Doktorbrev og Alumnernes trykte og utrykte Disputatser. Ved Siden af Biblioteket fandtes et Pinakotek, som blandt andet indeholdt 76 Portrætter af berømte Læger, og en Samling af zoologiske, botaniske og andre Sager. Det mærkværdigste i denne Samling var en Solvæske med den Blæresten, som havde voldt Borchs Død, den er dog senere gaaet til Grunde ved Branden. Paa Loftet opstilledes i 1712 en Kikkert, og der indrettedes et helt lille Observatorium.

Ole Borchs Laboratorium, som stadig er beliggende i Haven ved Borchs Kollegium.

Til Kollegiet hørte desuden en Portnerbolig, som var bygget op til Kollegiet mod Vest, og til Brug for Kollegiets Kemiker et Laboratorium i en fritliggende Bygning ved Indgangen fra Gaarden til Haven. Denne lille Bygning er bevaret, vistnok nogenlunde uforandret. I Gaarden stod et Springvand i en fint udhugget Kumme, som skal have været meget kostbar. Haven var Kollegiets Pryd. Den var forsynet med flere Statuer, blandt andet en Gengivelse af den farnesiske Herkules, som endnu eksisterer, og en Fontæne med en Blystatue af Seneca. Desuden var der indkøbt og plantet mange Træer, Buske og sjældne Planter, deriblandt mange Lægeplanter.

Med Hensyn til Alumnerne havde Fundatsen bestemt, at der af Konsistorium kunde gives nærmere Regler for deres Forhold, og dette skete da ogsaa i 26 Artikler. De indeholdt, ligesom Vedtægterne for de andre Kollegier, en Række Bestemmelser, der stærkt begrænsede Alumnernes personlige Frihed.

Hvad Kollegiets Pengevæsen angaar, var Borchs Kollegium jo langt bedre fundéret end Valkendorfs, men som hele Landet led ogsaa dette i den følgende Tid under de almindelige slette økonomiske Forhold og Overgreb fra Regeringens Side, men klarede sig dog forelobig gennem Vanskelighederne.

Borchs Kollegium var saaledes i alle Henseender en vel fundéret Stiftelse, ikke uden Grund beundret for sine værdifulde Samlinger; men alt dette fik et frygteligt Knæk ved Branden 1728, som ødelagde saa mange af vore bedste Skatte. Hele Kollegiet brændte, kun det meste af Murene blev staaende. Næsten intet blev reddet. Kun Borchs Krucifiks, hans Doktorbrev og Maleriet af ham lykkedes det at bevare indtil den næste Brand, hvor ogsaa de gik til Grunde. Haven blev ligeledes ødelagt, kun Herkules stod tilbage.

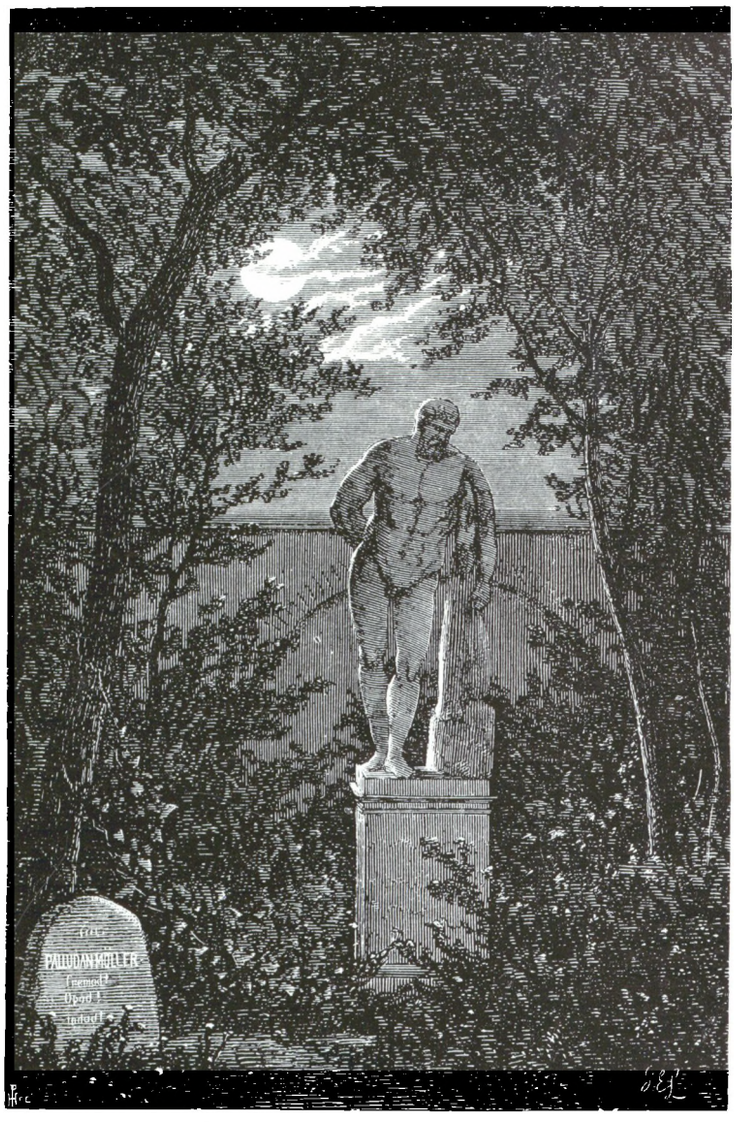

Herkules Statue i Borchs Kollegiums Have.

Dermed var den Tid forbi, da Borchs Kollegium var en rig og i det ydre anseelig Institution. Ganske vist blev det snart genopbygget i væsentlig samme Skikkelse som før, men Frontespicen manglede, hele Udstyrelsen var langt tarveligere, og navnlig var de rige Samlinger for stedse tabt. Denne Bygning stod, indtil en ny Katastrofe ramte Kollegiet 1807. Som bekendt blev København bombarderet af Englænderne 2. til 5. September, og det var navnlig Universitetskvarteret, som led derunder. Paa Borchs Kollegium havde man skaffet sig en Del store Kar for at kunne være rede, hvis Kollegiet skulde blive antændt; men alt var forgæves, det brændte fuldstændig og laa i mange Aar i Ruiner, før man naaede saa vidt, at man kunde genopføre det. Først den 28. Maj 1825 kunde man indvie den tredje Kollegiebygning, som staar den Dag i Dag. Den ny Bygning var noget forskellig fra de tidligere. Gennemkørselen gik ikke som før midt gennem Bygningen, men Vest for Kollegiet, hvor tidligere Portnerboligen laa. En væsentlig Forbedring i Indretningen var der sket, idet det gamle Kontubernalsystem ophævedes. Inspektor fik 3 Værelser, 9 Alumner fik hver 2, og 6 Alumner fik hver eet Værelse med en Alkove. Denne Skikkelse bevarede Kollegiet i næsten 100 Aar. Men i 1912 fandt man det nødvendigt at foretage en større indre Ombygning. De fleste af Alumnerne og Portneren flyttede for Sommeren ud paa det gamle Frederiks Hospital, og imedens blev der i Stuetagen til venstre for Indgangen indrettet Portnerbolig og til højre en lille Avisstue og en ret stor Læsesal. Til Gengæld for de Værelser, som derved gik tabt, blev den tidligere Læsesal paa første Sal og Auditoriet paa anden Sal omdannede til Alumneværelser, og paa Loftet, som ikke tidligere var blevet benyttet, indrettedes Auditoriet, som nu mindre højtideligt kaldtes „Salen". Endelig fik man to Badeværelser og to Reservetrapper, tidligere havde man kun haft een Trappe. Samtidig realiseredes en anden, meget smuk Tanke. Som omtalt var Kollegiets Bibliotek gaaet tabt ved Branden 1728, og der var aldrig senere gjort Forsøg paa at genskabe det; at gøre det nu vilde der ikke være nogen Grund til, da de offentlige Biblioteker og Laboratoriebibliotekerne har gjort den Slags Smaabiblioteker ret værdiløse, men man lagde Grunden til et Bibliotek af en anden Art, nemlig et „Alumnebibliotek", d. v. s. man samler deri saa vidt muligt alle Skrifter, forfattede af nuværende og tidligere Alumner paa Kollegiet. I Regelen sender tidligere Alumner et Eksemplar af deres Skrifter til Kollegiet. Man har allerede samlet et ikke ubetydeligt Antal, der staar som et smukt Vidnesbyrd om den Række Mænd, som staar i Taknemmelighedsgæld til Kollegiet.

Af Kollegiets mange senere berømte Alumner er den berømteste Ludvig Holberg. Han kom ind paa Kollegiet Sommeren 1709, 24 Aar gammel, da han nylig var kommet hjem fra sin Udenlandsrejse. Han tog ikke meget Del i Kollegielivet, men levede tilbagetrukket og for sine Studier. Han skrev da ogsaa allerede i sin Kollegietid flere Skrifter: „Introduction til de fornemste Europæiske Rigers Historie" og senere et „Anhang" dertil; desuden Christian I's og Frederik 3's Historie og „Introduction til Naturens og Folkerettens Kundskab". Disputerevæsenet, som han senere angreb saa haardt, undgik han, naar det var muligt, han holdt hellere latinske Taler. Hans Ophold paa Kollegiet afsluttedes i 1714, da han blev udnævnt til Professor. Som sine samtidige havde han dog i 1711 i længere Tid forladt Byen paa Grund af Pesten og taget Ophold hos den i Litteraturen saa berømte Marie Grubbe.

Ogsaa Hans Adolf Brorson var „Borchianer". Han boede der dog kun et Aar og staar paa den Tid ikke i noget flatterende Lys. Han kom ind som privilegeret Student fra Ribe 1715, men betaler en ældre Ripenser en betydelig Sum for at undgaa hans Konkurrence, og allerede Aaret efter maatte han forlade Kollegiet, sikkert fordi han slet ikke disputerede. Hans Udvikling og Modning falder paa et senere Tidspunkt.

Elers' Kollegium.

Elers' Kollegium er grundlagt af Etatsraad Elers og hans Hustru. Jørgen Elers var født i Helsingborg 1647, men blev opdraget i Helsingør og gik i Skole i Roskilde, hvorfra han blev Student 19 Aar gammel. Aaret efter drog han ud paa en fireaarig Udenlandsrejse, og da han i 1671 vendte tilbage, var han

i en vanskelig Stilling. Han havde nemlig arvet en betydelig Formue efter sin Fader, men den var anbragt i skaanske Gaarde, og da Skaane 1658 blev afstaaet, hørte hans Formue altsaa ind under Sverige. Han valgte dog at blive i Danmark, hvor han ogsaa gjorde en hurtig Karriere. 1672 blev han Sekretær i Kancelliet, 1679 Assessor i Kammerkollegiet og 1682 Assessor i Højesteret. 1684 blev han Kammerraad, 1687 Kancelliraad og Justitsraad og 1688 Etatsraad. 1677 havde han giftet sig med en Datter af Sjællands Biskop, Vandal. Hidtil havde Livet formet sig ret lyst for ham, men i 1689 indtraf en frygtelig Ulykke. Under en Forestilling paa Teatret opstod der Ildebrand, og da det var af Træ, stod det hurtigt i lys Lue. Det lykkedes kun faa at redde sig, omtrent 250 Mennesker indebrændte, deriblandt Elers'eneste to Børn.

Fremragende Alumner paa Elers Kollegium.

Historikeren Hans Gram,
f. 1685 † 1748.

Naturforskeren H. C. Ørsted,
f. 1777 † 1851.

Da Elers og hans Hustru nu var barnløse, besluttede de, hellere end at lade deres Kapital spredes, at skænke den til forskellige gode Formaal, blandt andet Oprettelsen af et Kollegium. Det kan maaske forundre, at Elers, som ikke selv havde studeret ved Universitetet, anvendte en stor Del af sin Formue paa den Maade, men dels var han dog Student, og dels skyldes det vel nok Paavirkning fra Fru Elers' Broder, Professor, Dr. theol. Hans Vandal og Elers' Slægtning, Professor Povl Vinding, som var Borchs Kollegiums første Efor. Disse to Mænd var i hvert Fald indsat til executores testamenti.

Fundatsen, som blev oprettet 1691, minder da ogsaa stærkt om den tilsvarende for Borchs Kollegium, undertiden dækker de ganske hinanden. Antallet af Alumner blev sat til 16, et Tal, vi kender fra de andre Kollegier. Til Stipendium for Alumnerne udsættes 16000 Rdlr. 4000 Rdlr. skulde dels bestride Vedligeholdelsen af Kollegiet og dels staa til Fremvækst af Kapitalen. Hertil føjes den optimistiske Betragtning, at hver Gang Kapitalen er vokset saa meget, at der kan blive tilstrækkeligt mange Renter til et nyt Stipendium, skal Antallet af Alumner forøges, til Kollegiet er fuldt. Derefter skal Kapitalen have Lov at vokse, til man kan udvide Kollegiet, og dernæst skal Alumnetallet igen forøges. Dette er dog ikke nogensinde praktiseret, saa vidt rakte Kapitalen ikke. Ogsaa for dette Kollegium fastsattes Alumnernes Studier. 2 skulde studere Medicin, 2 Historie, Statsvidenskab eller Jura, 2 Matematik, 2 latinsk Filologi, og de øvrige 8 Teologi. For Teologerne er der endda den Bestemmelse, at 2 særlig skal studere de systematiske Fag, 3 Kirkehistorie og 3 Fortolkning til Bibelen. Fundatsen traadte dog først i Kraft efter Fru Elers' Død Aar 1700. — Man indkøbte nu i Foraaret 1702 Justitsraad Johan Worms Gaard i Store Kannikestræde for 2550 Rdlr. og nedrev de gamle Bygninger, og 7. September 1702 blev Kollegiets Grundsten lagt af Universitetets Rektor, Caspar Bartholin. Det varede dog 3 Aar inden man fik Bygningen færdig, først den 18. November 1705 kunde man indvie Kollegiet. Det var blevet en Del dyrere end beregnet. Elers havde skænket 8000 Rdl. til Grund og Bygning, men da det stod færdigt, havde det kostet 13000 Rdlr. Man maatte derfor for at forøge Indtægterne i de følgende Aar udleje 2 Baghuse mod Skindergade, som hørte til den gamle Gaard. Det medførte dog i Tidens Løb saa store Ulemper, at man i 1718 nedrev disse Huse, byggede en Mur omkring Grunden og anlagde Haven.

Mellem Gaarden og Haven opsatte man det Jernstakit, som endnu staar der. Samme Aar blev ogsaa de to smaa Huse opført, som endnu staar i Gaarden. Der findes ingen Billeder af det første Kollegium, men af Beskrivelsen fremgaar det, at det har haft væsentlig samme Ydre som nu med de karakteristiske 8 Piller paa Muren. Ligesom nu var Frederik 4's Medaillon anbragt over Porten, og sandsynligvis har der tillige været en Tavle med Kollegiets Navn „Collegium Elersianum". Vinduerne i Stuen til Gaden var som paa Borchs og Valkendorfs Kollegier forsynede med Skodder, hvad der aabenbart dengang var nødvendigt, Folk havde en mærkelig Trang til at slaa Ruder ud. Under Opbygningen af Kollegiet skal saaledes flere Sæt Ruder være indsat og slaaet ud, før man fik dem sikrede. Fra Gaden førte en Gennemkørsel ind til Gaarden, og fra Porten førte en bred Trappe op til første Sal, hvor den endte i en stor Platform med en firkantet Aabning ned mod Porten. I Stuen og paa første Sal var de 8 2-Værelsers Alumneboliger, og paa anden Sal var Auditoriet og Biblioteket. Hver Lejlighed var udstyret med en Seng, et Bord, 2 større og en mindre Stol og en Kakkelovn, som bar Stifternes Navn og Vaaben. Desuden havde Kollegiet en Klokke, som vejede 58½ Pund, som brugtes til at kalde Alumnerne til Morgen- og Aftenandagterne. Det hele var ganske jævnt og enkelt indrettet, man havde ikke haft en Borchs Rigdomme at disponere over. 1705 blev Kollegiet som sagt indviet under stor Højtidelighed, og de 16 Alumner, som var udnævnt, tog det i Besiddelse. I de første Aar gik alt vel, men det varede ikke længe, før de knapt tilmaalte Kapitaler ikke forslog til Opretholdelsen af Kollegiet i dets fundatsmæssige Form. Renterne kunde ikke indbringes i rette Tid, og Salget af en Ejendom, som tilhørte Legatet, indbragte mindre end ventet. 1708 maatte derfor Eforen, Vandal, foreslaa, at Alumnernes Antal reduceredes til 11, og i de følgende Aar varierer Tallet mellem 10 og 14. Men 1716 bringer en større Ulykke. Konsistorium, som bestyrede Kollegiets Kapitaler, havde desuden ogsaa overtaget Bestyrelsen af den øvrige Del af Elers' efterladte Formue, hvis Renter skulde anvendes til de fattige efter nærmere fastsatte Regler. Disse Renter var imidlertid en lang Række Aar anvendt til at afstive Kollegiets vaklende Økonomi, og da Konsistorium i 1715 overdrog disse Kapitaler til

Retslærd A. S. Ørsted,
f. 1778 † 1860.

Fattigvæsenet, vilde man ikke lade sig nøje med Hovedkapitalen, men forlangte Renter fra 1711. Trods energiske Forhandlinger lykkedes det ikke at undgaa Betalingen af Renterne, man maatte i 1716 udbetale 9625 Rdlr. i Stedet for 6500, og efter denne Reduktion af Kapitalen maatte man skride til den triste Beslutning ikke at udnævne flere Alumner; og i Løbet af nogle Aar reduceredes Antallet saa stærkt, at der 1720 kun var een ordinær Alumne tilbage, de øvrige Værelser var beboede af Studenter, som ikke fik noget Stipendium, og som derfor heller ikke paatog sig de Forpligtelser, som fulgte dermed. Nu foreslog Eforen, Hans Steenbuch, som tillige var Medlem af Missionskollegiet, at man skulde benytte Kollegiet til Fribolig for de Studenter, som uddannedes ved det nyoprettede Seminarium til Uddannelse af Missionærer. Dette skete da ogsaa, og destrene 1802—03 og 1803—04, da Henrik Steffens i Auditoriet holdt sine bekendte Forelæsninger, som indvarslede Romantikken i Danmark. Da var blandt Tilhørerne Blicher, Schak Staffeldt, Grundtvig, Oehlenschläger og begge Ørsted'erne. Salen var ganske overfyldt, Folk stod ned ad Trapperne og helt ned i Porten. — Det fortjener ogsaa at nævnes, at Grundtvig fra det samme Kateder i 1813 talte ved det første danske Studentermøde.

I 1837 undergik Kollegiets anden Sal en betydelig Omdannelse. Auditoriet og Bibliotekssalen, som ikke mere var i Brug, omdannedes til Bolig for 8 studerende, der blev 4 Kontubernalpladser og 4 Enepladser med hver 2 Værelser for Kandidater, der fortsatte deres Studier. Ingen af disse nye Beboere fik dog Del i Stipendiet. Dermed havde Kollegiet den Form, som det senere har bevaret.

Ogsaa Elers' Kollegium har selvfølgelig sin Række af berømte

Tilh. Det kgl. Bibliotek.

Elers Kollegium i St. Kannikestræde Aar 1749.
Efter en Tegning af L. Both.

uden indrettedes der et Missionstrykkeri, hvorfra den første Udgave af Missionsbibelen er udgaaet 1717. Men Ulykkerne for Kollegiet var endda ikke forbi. I 1728 maatte det dele Skæbne med de andre Kollegier. Det nedbrændte den 21. Oktober. Kun de to Bygninger i Gaarden blev reddede. Det blev dog opbygget igen 1729—30 væsentlig i samme Skikkelse, men da der dertil var medgaaet 5000 Rdlr. af Kapitalen, kunde man ikke tænke paa at udnævne regelmæssige Alumner, men maatte fortsætte som før Branden med at lade studerende bo der frit uden Forpligtelse til at overholde Statuterne.

Efter en lang, mørk Periode, som varede fra 1720 til 1751, var Kapitalen igen vokset saa meget, at man kunde udnævne nye Alumner. Spørgsmaalet var, om man skulde udnævne dem, som dengang boede paa Kollegiet, eller om man skulde vælge andre. Man har opbevaret en Ansøgning, hvor fire af disse Studenter beder ynkeligt for sig, aabenbart i Bevidstheden om, at de ikke er ganske kvalificerede. Resultatet bliver, at kun to udnævnes, til de andre 14 Pladser udnævnes nye. Kollegiet indvies nu igen højtideligt, og dermed er det hele kommet i en fastere Gænge. Kollegiet har siden været forskaanet for større Katastrofer og har i det hele taget kun enkelte Gange samlet mere almindelig Opmærksomhed om sig. Det var navnlig i Vin-

Alumner. Her skal nævnes Hans Gram og Brødrene Ørsted. —

Hans Gram hører til Kollegiets første Hold Alumner; han kom ind i 1705 og boede der til 1710. Han var en af de sidste, der blev udnævnt, og fik derfor en Matematikerplads, da der ikke var andre tilbage. Hans Studium var ellers i Begyndelsen Teologi og senere Arkæologi, men han kombinerede det med Matematikken paa den Maade, at han skrev Disputatser om Ægypternes og Grækernes Matematik. I sin første Kollegietid led han en Del under økonomiske Vanskeligheder. Han havde om Vinteren ikke altid Raad til at skaffe sig Brændsel til Kakkelovnen og frøs undertiden saadan, at han overhovedet ikke kunde skrive. Først fra 1710 fik han Stillinger, som kunde give ham et nogenlunde Udkomme, og fra 1714 blev han Professor med Græsk som Hovedfag.

Hans Christian Ørsted og Anders Sandoe Ørsted boede sammen paa Kollegiet fra 1795 til 1800. Den ældre studerede Medicin og Naturfag, den yngre Jura og Filosofi, men saa alsidige var de, at de udmærket kunde følge hinandens Studier. De levede ret ensomt og arbejdede med en utrolig Flid; begge fik de Universitetets Guldmedalje, den ældste endda 2 Gange. Hos deres Faster, hvor de kom daglig, traf de den unge Oehlenschläger, som boede der i Huset, og han besøgte dem ofte paa

Kollegiet. Her foregik da ogsaa et Par af de bekendte Historier, som Oehlenschläger beretter i sine Erindringer. Oehlenschläger var meget betaget af den Iver og Alvor, hvormed Brødrene gik op i deres Studier, og da han en Dag stod i Kollegiets Bibliotek, fortæller han, „stirrede jeg paa de mange Bind, især paa de gamle Folianter, som Skatte, der evig var tillukkede for mig. Taarerne strømmede ned af mine Kinder. I denne Tilstand fandt den ædle Hans Christian mig, trøstede mig og forsikrede mig, at det slet ikke var for silde at studere, dersom jeg selv vilde". Den anden Episode hændte ved et Gilde hos Brødrene paa Kollegiet. Oehlenschläger havde siddet tavs, mens man talte om lærde Sager, men da man kom ind paa at tale om, hvor sørgeligt Digtekunsten var sunket i Danmark siden Ewalds Tid, rejste han sig op og raabte: „Ja, det er sandt, den er siunken, men den skal Fanden gale mig reise sig igien!" — Aar 1800 forlod Brødrene Kollegiet for at fortsætte deres straalende Bane.

Livet paa Kollegierne har ikke adskilt sig væsentligt fra det, som i den foregaaende Artikel er fortalt om Regensen. Som vi har set, var der i den ældre Tid efter Lovene ikke givet megen Plads for den personlige Frihed. Alumnerne skulde staa op og gaa i Seng paa bestemte Tider, Morgen- og Aftenandagterne var tvungne, der idømtes endog ret store Bøder for Forsømmelser. Ogsaa deres Studier blev omhyggeligt overvaagede. Men ikke desto mindre, eller maaske snarere derfor, vrimler det paa den Tid med Beretninger om Gadeoptøjer og Drukkenskab, om Slagsmaal og Dueller. Det var maaske ogsaa noget, der laa i Tidsaanden. Man skal i hvert Fald helt ned til det 19. Aarhundrede, før Studenterlivet begynder at faa det Præg, som vi kender. Hvert Kollegium styrer nu selv sine indre Anliggender og vælger selv sin Inspektor. Alumnerne er nu lige saa frie og ubundne som de Studenter, der bor ude i Byen; Eforen behøver ikke mere at beskæftige sig med deres private Forhold. Men ogsaa det ligger maaske i Tidsaanden. Konkurrencen er nu saa stærk, at den, der ikke fører et intenst og arbejdsomt Liv, uvægerligt glider ud, og de, som ikke egner sig til et saadant Studieliv, naar aldrig at komme ind paa Kollegierne, disse opfylder da nu i fuldt Maal deres Opgave: at bidrage til at værne de studerende mod økonomiske Bekymringer og give dem saadanne ydre Kaar at leve under, at de helt kan hellige sig deres videnskabelige Arbejde.

Parti af St. Kannikestræde set mod Købmagergade. Aar 1909.
Den første store Bygning til højre er Elers Kollegium.

Kastellet.

Af *Victor Krohn*, fhv. Oversergent.

I. Et kort historisk Forord.

De første Spor af Kastellet maa søges saa langt tilbage i Tiden som i Aarene 1617—1645. Det var Christian IV's geniale Tanke — at udvide Københavns Befæstning saaledes, at Søerne i den yderste Linie, støttet af Værker som Ladegaarden, Ravnsborg og Vartov, kom til at danne Byens naturlige Grave — der gav det første Stød til Anlægget af Sankt Annæ Skanse, det nuværende Kastel, men ved Siden heraf skyldtes dens Tilblivelse ogsaa Ønsket om at besidde et Værn til Beskyttelse for det nye Havneindløb, der i 1624 var bleven dannet ved Hjælp af nogle sænkede Skibe, paa hvis Grund man havde opført to Bolværker med Blokhuse tæt uden for det Sted, hvor Toldboden senere, i 1627, blev anlagt.

Fra Vartov, der i Aarene fra 1625—1629 var bleven opført ved den østlige Ende af Sortedamssøen, strækkende sig fra den nuværende Dossering omtrent ved Kroghsgade, tværs over Ryesgade, hen over Trianglen, langs et Stykke af Nordre Frihavnsgade, ned over Sorø- og Ringstedgade, Willemoesgade og omtrent langs med denne ud til Østerbrogade, var der opført en Række Jordvolde med foranliggende Grave ned imod Stranden hen over det Terræn, hvor nu Holsteins-, Willemoes-, Classens- og flere andre Gader har rejst deres Bygninger, men som den Gang var en Del af Øster Fælled, der paa denne Side af Østerbrogade naaede næsten helt ind til det nuværende Kastel og bestod af et sidt og ufremkommeligt Engdrag gennemfuret af Vandløb og med store Vandhuller.

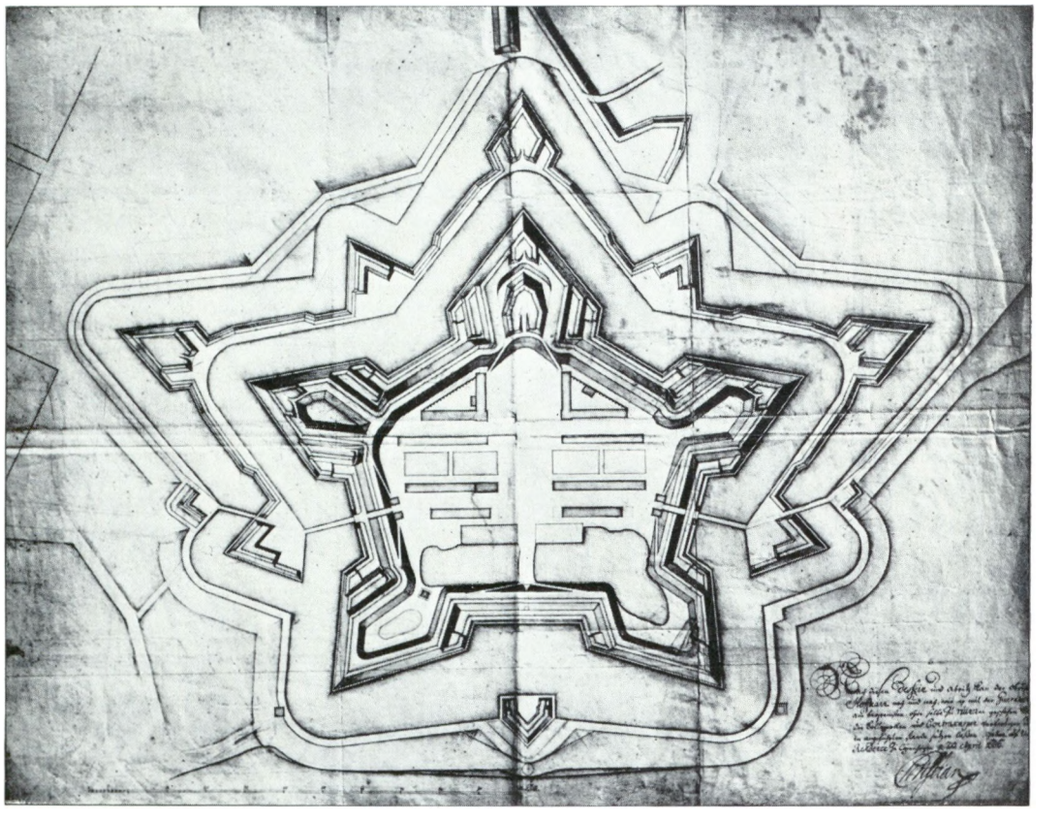

Grundtegning af Kastellet Aar 1686.

Her findes endnu store Vandhuller i Grevens Bastion, over hele Generalens Have, Grønneplads og helt ind i Prinsessens Bastion. Krudttaarnene i Grevens og Dronningens Bastioner samt Møllen, Materialgaarden og Kommandantens Bolig eksisterer ikke, og Kirken fandtes, som omtalt i Teksten Side 229 i den nordlige Ende af Artilleristok.

Helt her ude ved Stranden i Højde med det ovenomtalte Havneindløb blev Sankt Annæ Skanse anlagt, og dets Voldo og Grave dækkede altsaa paa denne Kant Byen mod Søsiden.

St. Anna var Jomfru Marias Moder, til Ære for hvem en meget rig Mand, Claus Jensen Denne, der levede paa Kong Hans' Tid, i 1516 havde ladet opføre et Herberg for fattige syge Mennesker. Dette Herberg menes at have ligget omtrent i nuværende Bredgade, hvortil Kystlinien i gamle Dage gik op, og dets Navn overførtes efterhaanden til flere andre der i Omegnen liggende Steder, saaledes f. Eks. St. Annæ Bro, St. Annæplads, St. Annæ Skanse, St. Annæ Kirke og St. Annæ By, det senere Nyboder og genfindes endnu i vore Dage i St. Annæ Øster og Vester Kvarter.

Det var i December 1626, at Arbejdet paa St. Annæ Skanse blev paabegyndt, og for at faa Midler til Værkets Udførelse, blev der d. 25. Maj 1627, foreløbig for 3 Aar, bevilget en Forhøjelse af Tolden paa Salt og Silkevarer. I Meddelelsen herom til Købstæderne siger Kongen ret uforbeholdent, at „en mærkelig Summa Penge vil anvendes og opgaa" til dette Værks Behov, og det viste sig snart, at Kongen havde set ret, thi det Beløb, der kom ind gennem den treaarige Toldforhøjelse, var i Virkeligheden kun som en Draabe i Havet, saaledes at Toldforhøjelssn d. 28. Januar 1631 paany maatte bevilges for et Tidsrum af 3 Aar. Heller ikke dette forslog dog, og d. 5. December 1633 rykkede Kongen atter frem med Begæring om Forlængelse af Toldforhøjelsen, denne Gang for ikke mindre end et Tidsrum af 9 Aar, eftersom „Vi med 3 Aars Bevilling ikke synderlig ere tient". Rigsraadet vilde dog kun gaa med til 6 Aar, hvoraf Følgen var, at Kongen gentog Andragendet d. 13. November 1639 og flere Gange senere, saaledes at Forhøjelsen tilsidst næsten blev permanent. Det var ikke Smaabeløb, der paa denne Maade medgik til St. Annæ Skanse, eksempelvis var Indtægten i Tidsrummet 1641—1646 ialt 243.884 Rdl., medens Udgiften i det samme Tidsrum udgjorde 242.279 Rdl.

Foruden at Værket saaledes slugte betydelige Pengesummer, krævedes der til dets Udførelse ogsaa en meget stor Arbejdsstyrke og mange Materialer, særlig medgik der en stor Mængde Kampesten; thi Grunden, hvorpaa der blev arbejdet, var, som anført, meget blød, hvortil kom, at en ikke ringe Del af Værket kom til at ligge i den aabne Strand, saaledes at der maatte udføres store Inddæmnings- og Opfyldningsarbejder ud i denne, forinden der kunde tages fat paa selve Skansens Opførelse. Hvad Arbejdskraften angik, var det Omegnens Bønder, der maatte holde for. Den 15. December 1626 blev Bønderne mellem København og Roskilde tilsagt til at køre hugne Sten derud fra Amager, og denne Tilsigelse gentoges atter d. 19. December 1627 og 12. December 1628. Den 13. Oktober 1629 skrev Kongen til Gabriel Kruse paa Roskildegaard og Mogens Sehested paa Københavns Slot, at de skulde tilholde Kronens Bønder, at enhver af dem, „naar ruggen er saaed, opgralfuer Kampesteene till trey les, saa store, som tov heste huer steen kand age, och siden paa førett udi winteren ager samme trey les steene till S. Anne chastells bygninghs behoff", ja, selv ovre fra Skaane kom der Sten til St. Annæ Skanses Opførelse, idet Bønderne ved Helsingborg hver skulde age 3 Læs Sten til Slottet, for at de derfra i Pramme kunde blive overførte til deres Bestemmelsessted.

Kongen satte al Kraft ind paa Værkets Fuldførelse, men til Trods herfor trak det dog i Langdrag, fordi der stadig stødte nye Vanskeligheder til, ikke mindst fordi det efterhaanden viste sig nødvendigt at give Værket en langt større Udstrækning og Styrke, end man fra første Færd havde tænkt sig. — Som St. Annæ Skanses Bygmester i Aarene fra 1630—1639 nævnes Voldmester Thomas Hansen, der maa have givet det en afsluttende Form, thi sidstnævnte Aar siges det at have været færdigt, hvilket dog næppe bør forstaas altfor bogstaveligt.

Det er saa godt som umuligt, eller i alt Fald meget vanskeligt, at fastslaa St. Annæ Skanses virkelige Udseende, thi dels er der forskellige Udkast og dels er den meget uensartet fremstillet paa Kort fra hin Tid; snart skildres den som en lukket Skanse, snart som aaben ind imod Land og med to saakaldte Halvbastioner mod Søen o. s. v. Skønt Voldenes Dimensioner sikkert har været ret ringe, maa de dog have været af en saadan Soliditet, at de har kunnet bære Skyts, eftersom der d. 16. August 1644 herfra blev afgivet Salut i Anledning af Slaget paa Colberger Heide.

Uagtet Skansen saaledes ikke kunde sammenlignes med det senere Kastel, fik den dog en ikke ringe Betydning dels som Værn for Toldboden og dels — i Aarene 1642—47 — som isoleret Værk, idet man ikke havde taget i Betænkning at paabegynde Nedbrydningen af den gamle Østervoldlinie langs nuværende Gothersgade, før man endnu havde sikret sig Opførelsen af dennes Afløser: den i vore Dage nedrevne Østervold, hvorfor Byen ogsaa i Løbet af disse Aar i en uforsvarlig Grad henlaa uden andet Værn paa denne Kant end det fjerne Vartov og St. Annæ Skanse, hvilken sidste i Juli Maaned 1645 yderligere blev forsynet med Skyts og Ammunition og fik en Besætning af Mandskab fra Flaaden til Skytsets Betjening.

Efter Chr. IV's Død i 1648 forsvandt efterhaanden Navnet: St. Annæ Skanse for at afløses af St. Annæ Kastel, Kastellet eller — som det benævnes i et Skøde af 23. December 1651 — „Frederichs Castell". Dette synes at tyde paa, at Skansen i disse

Aar virkelig er gledet ind som et fast Led i Hovedstadens indre Befæstningslinie, idet den nye Østervold, om end kun i en højst mangelfuld Tilstand, i 1647 havde slaaet sin Bue udenom hele det nye St. Annæ Kvarter og derved gjort Skansen til et Støttepunkt saavel for den indre som den ydre Befæstningslinie.

Den betydningsfulde Rolle, som Kastellet herved kom til at spille i Byens Befæstning, krævede imidlertid, at dets Styrke ogsaa kom til at staa i Forhold til dets Vigtighed.

Arbejdet paa Kastellets Volde blev derfor atter genoptaget. Den 18. Februar 1652 blev der i dette Øjemed forordnet en Afgift: Vinterhavnepenge af de i Havnen liggende Skibe, og d. 11. Februar 1653 blev der beordret Folk til at tilvejebringe Materialer til Forfærdigelse af Skansekurve til dets Forstærkning, ligesom ogsaa Mandskabet fra de nationale Regimenter, særlig det sjællandske — 5. Bataillon — stadig ses at have arbejdet paa Befæstningen, ofte med et Antal Mand af 2400 pr. Dag.

Da Carl X Gustav i August 1658 lagde sig for Staden, blev den yderste Befæstningslinie som bekendt straks opgivet, dels fordi den paa dette Tidspunkt endnu ikke var færdig, og dels fordi dens Udstrækning var for stor i Forhold til den ringe Styrke, Byen formaaede at sætte paa Benene. Svenskerne tog den da ogsaa straks i Besiddelse og satte sig bl. a. for en Tid fast i Vartov, der i Ordets egentlige Forstand blev et Stridens Æble mellem de kæmpende Parter. Da de danske i November Maaned atter en Tid havde den inde, nedbrød man de derværende Bygninger og fik Tømmeret bragt ind til Kastellet, hvor det fik god Anvendelse til Palisader.

Generaladmiral Niels Juel (1629—1697).
Se Teksten Side 214.

Af de i denne Periode hurtigt efter hinanden følgende kongelige Ordrer og Befalinger mærker man, hvorledes Kastellets Betydning for Forsvaret voksede fra Dag til Dag; dets Volde besættes af en Vagtstyrke paa henved 200 Mand, og Arbejdet paa at styrke dets Modstand forceres stærkt. Den 13. August opfordres saaledes den Del af Adelen, der havde Gaarde i Byen, til, enhver af sin Gaard eller Vaaning, at „forskaffe paa trei Dags Tid en Karl eller Qvindes Person med en Spade til at arbeide paa Voldene, hvoraf de tov tredie Deele skal imorgen tilig ved 6 Slet vere ved Friderichs Castel tilstede", og det ser af denne Ordre ud til, at ogsaa den kvindelige Del af Københavns daværende Befolkning har lagt deres personlige Kræfter i Arbejdet paa Kastellets Volde, hvad der jo iøvrigt falder godt i Traad med de personlige Ofre, der paa saa mange andre Maader blev bragt af Københavns Kvinder i hin Begejstringens Tid, da Kampen for eget Hjem og for Fædrelandets Bestaaen gik op i en højere Enhed og fremviste saa mange Beviser paa Samdrægtighed og Offervillighed.

Da Frosten hen ad Vinteren for Alvor begyndte at gøre sig gældende, blev de kongelige Betjente beordrede til enten personlig eller ved dertil af dem antagne Folk at lade ise i Kastellets Grave, en Befaling der dog, i en mere bestemt Form maatte gentages d. 4. Februar 1659, da Spændingen var paa det højeste.

Selve Stormnatten var der paa Kastellets Volde anbragt ialt 33 Stykker Skyts under Kommando af Oberst Bertram de la Coste, der til Betjeningen af Skytset havde en Vognmester, Diderik Dreyer, 2 Arkelimestre og 48 Konstabler. Af Fodfolk var Voldene besat med 6 Kompagnier af Kongens Livregiment til Fods — Livgarden — men desuden var der i det Indre af Kastellet opstillet en Reserve paa 1 Kompagni Rytteri under Oberstløjtnant Gotfred Rauch samt 1 Kompagni Borgere, 2 Kompagnier hollandske Soldater og 100 danske og 100 hollandske Baadsmænd under Købmand Celius Marselius og Admiral Niels Juel, medens Oberst Frederik Ahlefeldt var Kommandant over hele Styrken (se Billederne Side 214). Da den svenske Generalløjtnant Gustav Banér hen ad Morgenstunden som et sidste Forsøg førte sine Stormkolonner frem imod Fæstningens svageste Punkt mellem Østervold og Kastellet, var alt parat til at modtage ham; men til hans Uheld kom han som bekendt i Mørket for langt mod Vest og blev slaaet tilbage. Under dette Angreb var Frederik Ahlefeldt personlig tilstede paa Kastellets Vold og lagde her en saa stor Tapperhed for Dagen, at han som en Anerkendelse herfor d. 29. April blev forfremmet til Generalmajor og den 29. Oktober optaget i den arvelige Adelsstand.

I de nærmeste Dage efter at Stormen var afslaaet, fortsatte man med feberagtig Hast paa Udbedringen af Kastellets Volde. Kastellet var nemlig allerede tidligere af de ledende Mænd blevet udset som det Sted, hvor man i den alleryderste Nød vilde trække sig tilbage, om alt andet skulde glippe, for herfra at udkæmpe den sidste og afgørende Kamp for Land og Hovedstad, og da ingen kunde vide, hvor vidt Svenskerne atter vilde forsøge en Storm, og hvorledes Udfaldet af en saadan vilde blive, satte man ganske naturligt alle Kræfter ind paa at gøre Værket saa modstandsdygtigt som mulig.

Fra Byens Gaarde og Stalde kørtes der Jord og Møg derud i store Mængder; d. 4. Marts blev Borgmestre og Raad beordrede til at holde Gaderne rene og lade Skarnet køre ud til Kastellet, hvorved man altsaa ikke alene befriede Byen for alt det Affald, som man i hine Tider med Foragt for alt, hvad der kom ind under Begrebet Hygiejne, kastede ud paa Gader og Stræder, men tillige fik rigeligt Materiale til at bøde med paa de Steder, der havde vist sig særlig svage, og da Borgmestre og Raad d. 14. April fik en fornyet Opfordring til at lade de af Borgerskabet, som ejede Heste og Vogne, hver age 20 Læs Jord derud, og det i denne Befaling hedder: „Tagendes ingen Forsømmelse herudi, efterdi som Magt paaligger", synes man heri at kunne mærke Pulsslaget i Øjeblikkets Alvor.

Det var General Fuchs, der i Forbindelse med Ingeniøren Gotfred Hoffmann ledede denne Udbedring af Voldene, og medens en Del af Kongens Livregiment til Fods til Stadighed værnede Kastellet mod Angreb og Overrumpling, anvendtes Mandskabet af Lübbes Regiment — 2. Bataillon — udelukkende ved de Arbejder, der krævedes derude, hvorfor Regimentet ogsaa i en Tid af 3 Aar var fritaget for at deltage i den saa anstrængende Garnisonstjeneste.

Der var ogsaa nok at tage Vare paa. Under den nu ansatte Bygmester Albertus Mathiesen skulde ikke alene den store Mængde Fyld ordnes, men Tømmer skulde bringes hid i Pramme, Palisader skulde rejses, Bygninger og Korps de Garder skulde opføres, og for den tilstundende Vinter skulde der sørges for Ovne, Tørv og Brænde. Ikke engang til at ise Gravene var Styrken tilstrækkelig, hvorfor Bønderne fra Amager blev beordrede derud for at „vække" Isen paa Kastellets Grave.

Generalløjtnant Frederik Ahlefeldt (1622—1672).
Se Teksten Side 214.

Da Freden i Maj 1660 blev sluttet, blev der i denne Anledning afgivet Glædes-Salut fra Byens Volde og bl. a. ogsaa „ud af det nye Kastel". Det er anden Gang, man hører Tale om, at der fra Kastellet er bleven afgivet Salut, men medens der ikke tidligere forlyder noget om en saadan Saluts Omfang, synes det denne Gang at have været en mægtig Kanonade, thi medens der i 5 af Belejringens Maaneder var bleven forbrugt 34 Centner 7¼ Pund Krudt, medgik der ved den nævnte Salutskydning — ganske vist for hele Byens Vedkommende — ikke mindre end 47 Centner 42 Pund.

Til Trods for alt det Arbejde og alle de Penge, der lige siden

St. Annæ Skanses første Tilblivelse Aar ud og Aar ind var bleven ofret paa dens Volde, fandt disse dog ikke Naade for en Enevoldsregerings Øjne, og af Kollegiet blev det derfor besluttet og af Kongen bevilget, at der til Dækning mod Sosiden, hvor Graven den Gang gik i ét med Stranden, skulde anlægges en Dæmning eller et Dige med en dækket Vej, Begyndelsen til den senere Langelinie. Til dette og til nogle andre mindre Arbejder ved Byens Befæstning blev der kalkuleret en Arbejdsstyrke af 700 Mand og en Sum af 11.252 Rdl., og angaaende Ledelsen af Arbejdets Udførelse henvendte man sig til Ingeniør Gotfred Hoffmann, der imidlertid mente, at Arbejdet vilde blive saa omfattende, at det nævnte Beløb ikke tilnærmelsesvis vilde være tilstrækkeligt. Tiden gik med Forhandlinger frem og tilbage, og da man endelig langt om længe besluttede sig til at bevilge de nødvendige Penge, var Aaret skredet saa langt frem, at Hoffmann nærede Betænkeligheder, idet det efter hans Formening vilde være ganske umuligt at faa Arbejdet udført før Vinterens Begyndelse.

Endelig i Maj 1661 synes det, at man for Alvor har villet tage fat paa Sagen. Der blev indkøbt for 260 Rdl. Hakker, Skovle, Spader og Skubkarrer — en Slags Trillebøre — og for en Betaling af 8 Rdl. pr. Stykke anskaffedes der 30 „Stützkarrer" med tilhørende Seletøj. Det fremgaar heraf, at disse Stützkarrer er bleven trukken af Heste — de har vel nærmest svaret til de Vippekarrer, der endnu i vore Dage benyttes ude paa Landet til Transport af Gødningen fra Gaarden til Markerne — og vi ser da ogsaa, at der antages 30 Heste med tilhørende Kuske, hvortil der blev beregnet en Udgift af 12 Rdl. pr. Maaned i 6 Maaneder for hver Hest med Kusk. Af Tømmer købtes der enorme Mængder, saaledes 750 Pæle for 500 Rdl. almindeligt Tømmer for 1500 Rdl., Egeplanker for 720 Rdl. og gulландske dobbelte Planker for 300 Rdl. Til Transport af Sten beregnedes der 1000 Rdl. Ialt blev der den 9. Maj paa én Gang bevilget et Beløb af 6500 Rdl. Arbejdet synes hovedsagelig at have drejet sig om den føromtalte Dæmning imod Søen, idet der kun tales om dennes Dimensioner, der blev ansat til en Bredde af 70 Fod og en Højde over dagligt Vande af 8 Fod, medens hele Dæmningens Længde blev ansat til 2040 Fod.

Det var vedblivende Hoffmann, der stod for Arbejdet, til hvis Udførelse man allerede nu havde forhøjet den først bevilgede Sum til 16,532 Rdl. Forinden man imidlertid fik rigtig begyndt, viste det sig, at ogsaa dette Beløb var for ringe, og midt under fornyede Overvejelser om dette Spørgsmaal dukkede der pludselig en hel ny Mand frem paa Skuepladsen. Denne Mand var den hollandske Ingeniør Oberst Henrik Rüse (se Billedet Side 215), og i hans Lod faldt det at blive Kastellets egentlige Bygmester, idet det under hans Ledelse fik det Udseende, som det gennem Tiderne bevarede helt ned til vore Dage, da Byens Udvikling desværre ogsaa krævede Plads her.

Generalmajor Heinrich Rüse (1624—1679).

Kastellets Bygmester 1662—1664.

Henrik Rüse var født 1624 i Groningen i Nederlandene. Allerede i en Alder af kun 15 Aar traadte han ind i den militære Tjeneste, hvor han særlig interesserede sig for alt, hvad der faldt ind under Artilleri, Fyrværk og Ingeniørkunst. Fra 1643—1652 forrettede han Tjeneste i forskellige fremmede Hære, bl. a. i den franske, tyske og italienske, hvor han efterhaanden arbejdede sig frem til Kompagnichef. Sidstnævnte Aar udgav han en Bog om Fortifikationen, i hvilken han fremsatte væsentlig nye Regler for Krigsbygningskunsten. Rygtet om hans Dygtighed var ogsaa naaet herop, og da man nu netop her stod foran et saa betydningsfuldt Arbejde paa et Omraade, inden for hvilket han havde gjort sig til Talsmand for gennemgribende Reformer, tog man ikke i Betænkning at tilkalde ham, saa meget mere som man her syntes at have staaet noget famlende over for Spørgsmaalet.

Gennem den svenske Gesandt Duvalls Indberetninger til Carl XI hører vi, at Rüse efter den danske Regerings Opfordring er kommen til København i Slutningen af Maj eller Begyndelsen af Juni Maaned 1661. Den 12. Juni blev der givet ham den i hine Dage, særlig for en Udlænding, meget sjeldne Tilladelse at tage Fæstningsværkerne i Øjesyn med en Officer som Ledsager.

I Løbet af samme Maaned ankom der 4 Kompagnier til Byen for at arbejde paa Fortifikationen, og det ses, at Rüse i Løbet af Juni og Juli Maaneder har arbejdet paa en Model, som synes at have været udført af veritabel Jord, idet det fortælles, at den var opkastet i en Have, mulig ved Rosenborg Slot, hvilken Have jo den Gang var betydelig større end nu.

Den 1. Juli indsendte Rüse sine Betingelser for overhovedet at træde i dansk Tjeneste. De var ikke saa ganske ringe endda; han forlangte at blive ansat som Generalkvartermester, som Generalinspektør over alle danske Fæstninger og som Chef for et Fodfolksregiment med en samlet aarlig Gage af ialt 3000 Rdl., og han sluttede sin Indstilling med bestemt at udtale, at saafremt man ikke mente at kunne gaa ind paa hans Fordringer, ønskede han Underhandlingerne afbrudt snarest mulig, da han ikke havde Tid til at lade sig opholde længere her. Man skyndte sig da ogsaa med at imødekomme hans Ønsker, og allerede d. 12. s. M. havde Sagen funden sin Afgørelse, idet han paa denne Dag overtog sine 3 Charger og samtidig aflagde Ed til den danske Konge.

Nu kom der for Alvor Fart i Forhandlingerne om Opførelsen af det nye Kastel, eller Omdannelsen af det ældre; Møder blev afholdt, Betingelser og Kontrakter blev opsat, og allerede d. 26. Juli afsluttedes den første Kontrakt, ifølge hvilken der i 6 halvaarlige Terminer skulde udbetales Rüse en Sum af ialt 110,000 Rdl. for at opføre det nye Kastel. Dette skulde være fuldført i Løbet af 3 Aar regnet fra Foraaret 1662, og efter Fuldførelsen skulde Rüse garantere for Voldene og Gravene i 1 Aar — en som det synes uforholdsmæssig kort Tid — medens Garantien for den Dæmning, der skulde anlægges ud imod Søen, altsaa den senere Langelinie, blev udstrakt til 2 Aar, formodentlig for at man i tilstrækkelig Grad kunde faa konstateret dens Modstandsdygtighed over for Strøm og Isgang. Alt skulde opføres i Overensstemmelse med Tegninger, der var blevet approberet af Kongen; Gravene skulde have en Dybde af mindst 4 Fod, og en Del af den udgravede Jordmasse skulde benyttes til at hæve Terrænhøjden inde i selve Kastellet, thi til Trods for de mange Aars Opfyldninger var denne dog endnu lavere end dagligt Vande i Havnen.

Til Hjælp ved Udførelson af hele dette store Arbejde fik Rüse, foruden sit eget Regiment, det tidligere Lübbes Regiment — 2. Bataillon — over hvilket han dog først synes at have faaet Befalingen i November s. A., desuden Kongens Livregiment til Fods, og fra April Maaned 1663 endvidere det sjællandske nationale Regiment — 5. Bataillon. Det var dog kun i de 6 Sommermaaneder, at der blev arbejdet med fuld Kraft, og i denne Tid var der anvist Mandskabet Kvarter i Lejre i Nærheden af Kastellet, medens Tjenesten inden for hvert Regiment var ordnet saaledes, at der blev arbejdet de 5 Dage af Ugen og ekserceret den ene.

Med Hensyn til Regimenternes Styrkeforhold ses det af en d. 12. April 1662 i København foretagen Mønstring af Rüses eget Regiment, at dette da bestod af 8 Kompagnier, hvert paa en Styrke af 200 Mand. Saa stor var dets Arbejdsstyrke imidlertid i Virkeligheden aldrig; Rüse klager stadig over Manglen paa Mandskab, og det viser sig da ogsaa, at et af Kompagnierne imod den oprindelige Aftale maatte forrette Garnisonstjeneste i Hovedstaden. Hertil kom yderligere, at der til Stadighed var mange syge og ikke saa faa vakante Numre, ligesom man endog benyttede en ikke ringe Del til at inddrive Restancer ude i de Landdistrikter, der skulde underholde Regimentet. — Det synes i det hele taget, at Rüse med en god og ærlig Villie har bestrøbt sig for at holde sin Del af Kontrakten, medens det samme næppe lader sig sige om Regeringen, hvis Villie muligvis har været god nok, men som stadig maatte kæmpe med Pengemangel, og derfor paa enhver Maade maatte søge Udveje for at spare, hvor spares kunde.

Paa det Tidspunkt, da Kontrakten blev afsluttet, var en Soldats daglige Lønning 10 Sk., hvortil der for de Soldaters Vedkommende, som arbejdede paa Kastellet, kom et dagligt Arbejdstillæg af 4 Sk., der blev ydet af Rüse; senere blev Lønningen nedsat til 8 Sk., men da Rüse desuagtet betalte Folkene 14 Sk. daglig, led han herved et betydeligt Tab. Kunde det saaledes se galt nok ud, naar der overhovedet blev udbetalt Lønning, blev Forholdene nærmest fortvivlede, naar denne fuldstændig udeblev. I Juli Maaned 1662 havde Regimentet saaledes ikke faaet Løn i 3 Maaneder, hvorfor Officererne maatte sætte deres Formuer til for at vedligeholde Kompagnierne. Rüse selv havde paa et Tidspunkt ydet et Forskud af sin egen Lomme paa 24.000 Rdl., hvis Tilbagebetaling skulde ske ved Afdrag i Mandskabets Løning; men naar Lønningen udeblev, maatte Afdraget ogsaa udeblive, og Rüse erklærede da ogsaa, at hvis disse Forhold skulde blive ved, vilde han ikke se sig i Stand til at opfylde sin Del af Kontrakten.

Til Trods for alle disse Genvordigheder gik Arbejdet dog støt og jævnt fremad, og i Løbet af Sommeren 1662 naaede man at faa opført de to Bastioner ud imod Søen: Grevens og Prinsessens, ligesom ogsaa den største Del af Arbejdet paa Kontrescarpen, Langelinie, udførtes i dette Aar. Arbejdet fortsattes saa langt ud paa Aaret, som Vejret tillod det, og endnu d. 15. September indberetter Duvall til sin Konge, at „der arbejdes heel flittigen paa

Kastellet i København". Vinteren og med den Frosten standsede dog imidlertid næsten Arbejdet hen ad Aarets Slutning, og først med det gryende Foraar 1663 blev der atter taget fat med fornyet Kraft.

Det er som om Rüses stadige Klager — Memorialer, der tilsidst endog blev saa skarpe i Tonen, at man fandt Anledning til at henstille til ham at tage dem tilbage — dog har gjort nogen Virkning; thi i April 1663 blev Arbejdsstyrken forøget ret betydeligt ved Indkaldelse af en Del af det nationale Fodfolk til Hovedstaden, hvor det forblev lige indtil November Maaned, og det lykkedes da næsten ogsaa i dette Aar at faa fuldført den mod Byen vendende Del af Kastellets Hovedvold samt den overvejende Del af Kontregarden, Smedelinien.

Der blev dog selvfølgelig endnu ogsaa arbejdet paa Voldens østlige Del og da navnlig paa Langelinie, hvor det synes, at Elementerne for egen Regning gentagne Gange har holdt Styrkeprøver mod den nyopførte Dæmning, bl. a. tales der om en 3 Dages heftig Storm i Maj Maaned, hvorved ikke alene Arbejdet i høj Grad blev forsinket, men hvor der endog blev bortskyllet store Dele af Jorden, der jo endnu ikke havde faaet Tid til at fæstne sig.

Man har endnu ikke kunnet finde en specificeret Redegørelse for den Arbejdsmetode, der blev anvendt ved Kastellets Opførelse; derimod har Præsten A. M. Hiøring givet en Antydning af, hvorledes Arbejdet blev drevet ved det nogle Aar senere anlagte Frederiksholmsparti, en Beretning, der sikkert i det væsentlige vil vise sig at passe ogsaa over for Arbejdet paa Kastellet, saa meget mere som det var Rüse, der ledede Arbejdet i begge Tilfælde. Hiøring fortæller, at Mandskabet var inddelt dels militært i Korporalskaber under Kommando af Sergenter, Korporaler og Gefrejtere, der under Fællesbetegnelsen „Exekverere" skulde holde det „udi Arbejde og Skikkelighed", og dels arbejdsmæssigt i Roder à 6 Mand, hver under en „Rodemester", hvis Opgave det var at hakke Jorden løs og læsse den paa Børen, ved hvilket Arbejde han assisteredes af den ene Mand af Roden, medens de 5 andre skulde „føre fra og trille bort". Rodemesteren skulde tillige hver Aften opgive Arbejdets Udstrækning for den næste Dag, og det gjaldt da for Roden om at arbejde saaledes, at den ikke skulde være nødt til at tage Aftenen med til Hjælp. I Reglen, fortæller han, begyndte de dog saa tidligt om Morgenen og arbejdede saa flittigt, at de kunde være færdige allerede Kl. 1 à 2.

Til Vandets Udpumpning af Gravene blev der benyttet Vandmøller, der dreves ved Hestekraft; til hver Mølle hørte 6 Heste, og da Møllen af Hensyn til Arbejdet i Graven maatte være i uafbrudt Bevægelse Nat og Dag, var Arbejdet fordelt saaledes, at Hestene arbejdede to og to sammen, hvert Par i 2 Timer, hvorefter de altsaa havde 4 Timer fri; desuden hørte der Kuske og Svende til hver Mølle. Foruden de store Hestemøller fandtes der ogsaa mindre Møller, der dreves ved Haandkraft og som blev anvendt paa Steder, hvor de større ikke kunde komme til at virke; de blev drevet af Soldater, og til hver Mølle hørte der 1 Underofficer og 12 Mand.

Da det kom til at skorte paa store Stene specielt til Fundamenter for de to Hovedadgange til Kastellet: Kongeporten, nu Sjællandsporten, mod Syd, og Digeporten, nu Norgesporten, mod Nord, tilhandlede Rüse sig i Begyndelsen af 1662 den næppe halvfærdige og forlængst opgivne St. Annæ Rotunda, Chr. IV's „Baadsmandskirke" paa det nuværende Garnisonssygehus's Gaardsplads (se Billedet Side 217). Dette vakte i en ikke ringe Grad Befolkningens Harme, thi man saa i dens Nedbrydning en Profanation af en til Kirke oprindelig bestemt Bygning, og det gjorde jo ikke Sagen bedre, at Materialerne fortrinsvis skulde anvendes til det inden for næsten alle Samfundsklasser saa upopulære Kastel.

Den Paastand er saa ofte bleven fremsat, at Kastellet blev opført som en Trusel imod Borgerne, og at Voldene blev anlagt saaledes, at Gaderne i St. Annæ Kvarter, der den Gang som nu laa vinkelrette paa hverandre, kunde bestryges saavel fra Kastellets Volde som fra Østervold, men Beviset herfor mangler i Virkeligheden endnu den Dag i Dag, og naar Paastanden har faaet Lov til at fæstne sig i Tidernes Løb, maa man ikke se bort fra de Stemninger, som herskede paa den Tid, Kastellet blev opført, og den Reaktion, der ganske naturligt var indtraadt i Befolkningen, da det gik op for den, at man i Virkeligheden kun havde været Midlet til at fremkalde en Statsomvæltning, og at de mange store Løfter, der i den Anledning var bleven givet, saa hurtig var bleven glemt. Den samme Paastand vilde jo kunne fremsættes over for saa godt som enhver befæstet By, al den Stund man blot behøvede at vende Skytset ind imod Byen i Stedet for udad, og for store Dele af Christianshavn havde det samme jo været Tilfældet allerede fra Chr. IV's Tid.

Hvor meget eller hvor lidet Rüse har kunnet benytte af de ældre Volde og Grave, er det vel nu vanskeligt at fastslaa med Sikkerhed; men da det nye Kastel foruden at repræsentere en stor Udvidelse af det gamle St. Annæ Kastel, tillige blev anlagt efter ganske andre og mere moderne Principer end dette, er det næppe rimeligt, at han har kunnet anvende meget deraf, og han har sikkert maatte lade større Dele af de ældre Værker ganske sløjfe.

Vi har foran talt om den første oprindelige Kontrakt, der blev afsluttet d. 26. Juli 1661, men efterhaanden som Arbejdet skred frem, blev der afsluttet flere Kontrakter, ialt 5. Den næste af disse er dateret d. 3. April 1663 og omfatter Opførelsen af en Bolig for Kommandanten — ikke den nuværende Kommandantbolig, der først er opført 1725 — et Provianthus, 31 Barakker, et Pælehus og tre Sortier eller Udfaldsporte, à 1000 Rdl.

Den 3. Kontrakt afsluttedes d. 31. August s. A. og omfattede Opførelsen af 7 Vagthuse og 34 Skilderhuse samt Hovedgadens Brolægning.

Skinsygt og med stor Strænghed vaagede man over, at ingen ud over de indviede fik Lejlighed til at følge Arbejdet og dets Fremadskriden, ja, om det saa var selve Axel Urup, blev ogsaa han afvist, da han vilde aflægge et Besøg der ude, og skønt den Overingeniør, der afviste ham, høfligt undskyldte sig med, at det kun var sket efter Kongens „strikte" Befaling, følte Urup sig dog selvfølgelig meget ilde berørt over en saadan Fremfærd imod sig. Kongen selv fulgte selvfølgelig Arbejdet med stor Interesse; om et enkelt saadant Besøg fortælles der, at han d. 22. September 1663 tillige med en Del af sine Rigsraader aflagde et Besøg paa Hovedvoldens østlige Del, idet man herfra, formentlig fra Prinsessens Bastion, med stor Opmærksomhed iagttog det svenske Skib „Æpplet", der, efter en hel ny Model, var bleven bygget i Göteborg af en engelsk Skibsbygger, og som netop nu gjorde sin første Prøvetur ned gennem Sundet, hvor den ud for København maatte kaste Anker paa Grund af Modvind. Ogsaa Kronprinsen aflagde Besøg derude, skønt han, som det synes, var en Modstander af Værket og dets Bygmester, og ogsaa for hans Vedkommende kan der fastslaas en bestemt Dag for et af hans Besøg. I Oktober Maaned var hans Søster, Prinsesse Anna Sophie, bleven forlovet med Kurfyrsten af Sachsen, og en Dag under de i denne Anledning afholdte Fester, det var d. 12. Oktober, red Kronprinsen og Kurfyrsten ud for at bese Kastellet, hvilket Besøg gav Anledning til en Salut fra de nye Volde, idet der dog hertil kun blev benyttet Feltskyts, da Voldene endnu ikke blev anset for tilstrækkelig stærke til at kunne udsættes for Vægten af det tunge Fæstningsskyts.

I Januar Maaned 1664 blev Rüse udnævnt til Generalmajor i Infanteriet og til Assessor i Krigskollegiet for faa Dage senere at blive optagen i den danske Adelsstand. Modtog Rüse saaledes i fuldeste Maal Beviser paa sin kongelige Velynders Naade, maatte han i mange Retninger lide haardt under den Modstand, som han mødte hos næsten alle Klasser af Befolkningen. Selv Kronprinsen stod fjendtlig over for ham, og til ham sluttede sig ikke saa faa af Tidens store Mænd. Helt ned i Borgernes Rækker mødtes han med Uvillie, men her trøstede man sig dog lidt ved Tanken om, at naar Kastellet en Gang stod færdigt og havde faaet opført Barakker for Mandskabet, vilde dette betyde en Lettelse af Indkvarteringsbyrden, der til Tider kunde være besværlig nok.

Rüse fulgtes stadig af Uheld og Modgang under sit Arbejde snart paa den ene, snart paa den anden Maade, Snart var det indviklede Stridigheder mellem ham og Officererne ved de Regimenter, der var afgivet til at udføre Arbejdet, snart var det Storm og Uvejr, der forsinkede Arbejdet og hindrede det søværts kommende Materiale i at naa frem til rette Tid, ja, tre Gange gik hele Ladninger under. Mandskabet supplerede den mangelfulde Lønning ved at stjæle af Materialerne og sælge dem, Heste døde af Sygdom og Overanstrængelse, fire Gange havde Sundet gennembrudt Digerne, saa at Arbejdet for hver Gang maatte begyndes forfra, og da Voldene endelig i Sommeren 1664 stod færdige, udbrød der i Juni Maaned et heftigt Uvejr, under hvilket Regnen skyllede Jorden ned i Gravene i saa store Mængder, at man i sidste Øjeblik maatte gaa i Gang med paany at udbedre Voldene. Naar det til Trods herfor dog lykkedes Rüse at opfylde Kontrakten næsten til Punkt og Prikke, viser dette Tegn paa Udfoldelsen af en usædvanlig Energi og en sjælden Evne til at sætte sin Villie igennem.

Den 20. April 1664 afsluttedes den 4. Kontrakt, der omfattede bl. a. Opførelsen af Officerskvarterer, Fængsler, Arsenal, Bryggeri, Bageri og af 12 Barakker (hver af de nuværende 6 Barakker bestod oprindelig i Virkeligheden af 2 Barakker, men herom senere) samt Grundlæggelsen af „Kongens Hus", Slottet, der dog som bekendt senere igen blev opgivet.

Endelig i Juni Maaned s. A. afsluttedes den 5. og sidste Kontrakt, der dog kun i uegentlig Forstand berørte Kastellet, om hvilket der d. 27. Juni udtales, at det nu næsten er færdigt. Der blev dog arbejdet paa det endnu helt hen i Oktober Maaned, i hvis sidste Halvdel Mandskabet endelig hjemsendtes, hvorfor Kastellets Volde og Udenværker paa denne Tid maa have haft de Dimensioner, som var bleven fastsat i de først afsluttede Kontrakter. At dette har været Tilfældet fremgaar deraf, at uagtet det i December Maaned lykkedes Rüse's Modstandere at faa nedsat en Kommission, der kritisk skulde undersøge hele hans Arbejde fra Grunden af for at se, om han nu ogsaa fuldt ud havde opfyldt sine kontraktmæssige Forpligtelser, og uagtet denne Kommission kom til at bestaa af nogle af hans bitreste Fjender, maatte den dog erkende, at den ikke fandt Anledning til at gøre væsentlige eller alvorlige Udsættelser paa hans Arbejder. Dette fremkaldte hos Rüse Ønsket om at faa fremskyndet den endelige Aflevering, men dette modsatte man sig, idet man skød sig ind under, at da der for visse Dele af Fæstningen var fastsat en Garantifrist af indtil 2 Aar, kunde der ikke være Tale om Aflevering, før Fæstningen efter Forløbet af denne Tid havde bestaaet sin Prøve, og hverken i 1664 eller 1665 fandt der derfor nogen endelig Aflevering Sted.

Sagen var nemlig den, at da man ikke, som man havde haabet, havde kunnet finde væsentlige Mangler ved Arbejdet, kastede

man sig med saa megen mere Energi over Smaatingene, hvorfor da ogsaa Følgen blev, at der fremdeles Aar ud og Aar ind blev arbejdet paa Kastellets Volde og Udenværker, der nu efterhaanden var bleven beplantet med Træer. Alle Arbejderne foregik under Rüse's personlige Ledelse, ligesom ogsaa den foran nævnte Kommission, der iøvrigt bestod af Generalløjtnant Jørgen Bjelke, Generalmajor Ahlefeldt og, indtil Aaret 1664, af Rigsmarsk Kørbitz, efter den Tid af Feltmarskal, Baron Würtz, stadig vedblev at fungere, idet den jævnlig blev beordret til at besigtige et eller andet udført Arbejde, saaledes f. Eks. d. 8. og 22. September 1666, og til endelig d. 4. December s. A. at indgive en afsluttende Rapport, der dog desværre ikke senere skal have været til at finde, men efter hvis Indsendelse man maa antage, at der har fundet en endelig Aflevering Sted.

Det er sikkert det her omtalte Efter-Arbejde, der d. 27. December 1665 fremkaldte en Ordre fra Kongen til Københavns Præsident, Borgmestre og Raad om, „at en huer, som heste oc wogne haffuer, nu strax paa warende gode føre med huer wogn i bemelte castel jo lader jndføre 20 gode less møg eller i mangel af møget jord", eller naar der d. 24. April 1666 udgik Ordre til Eiler Holch om i Amtets Skove at lade forfærdige 200 store Skansekurve og 500 Faskiner til Brug for Kastellet. I Marts Maaned 1666, da Rüse vendte tilbage fra en Inspektionsrejse i Holsten, hedder det endog, at der arbejdes stadig og med en stor Styrke paa Kastelsvolden, og disse Arbejder fortsattes med større eller mindre Kraft lige indtil Kongens Død i 1670.

St. Annæ Rotunda.

Den af Christian IV paabegyndte saakaldte „Raadsmandskirke" paa det nuværende Garnisonssygehus' Grund, hvis Materialer af Rüse benyttedes til Kastellets Opførelse.

Om Kastellets Bygmester skal her endnu i Korthed anføres, at han d. 25. Maj 1671 blev optaget i Friherrestanden, og at han d. 11. Oktober s. A. paa Rosenborg Slot blev udnævnt til Ridder af Dannebrog som Nr. 15 af 19. Rüse's fuldstændige Titel var paa dette Tidspunkt følgende: Hr. Henrik Rüse, Friherre af Rüsensteen, Herre til Savært, kongelig Majestæts Generalmajor og Oberst til Fods, Assessor i Krigskollegiet, Generalkvartermester og Inspektør over Fæstningerne i Danmark. Forskelllge andre Udmærkelser blev ham senere til Del, men det synes stadig, at han har haft mange personlige Fjender, hvilket bedst mærkedes, da han mistede sin kgl. Velynder, og da han i Oktober 1673 blev ansat som Generalløjtnant i Norge, var det den almindelige Mening, at dette skete for at lade ham træde noget mere i Baggrunden. Den 4. December 1677 fik Rüse efter Ansøgning sin Afsked, mod at der for Livstid blev bevilget ham en aarlig Ventepenge af 1500 Rdl. Resten af sin Levetid tilbragte han paa sine Godser dels her i Landet, dels i Holland, og i Foraaret 1679 — de lærde er ikke ganske enige om Dagen — afgik han i en Alder af 55 Aar ved Døden paa sit Gods Savært i Holland, hvor hans Gravsted findes.

Hvis man kan fæste Lid til Rüse's egne Udtalelser, havde han ikke spundet Silke ved Opførelsen af Kastellet; han siger selv, at han havde ført en Formue paa 200.000 Rdl. ind i Landet, men at han paa sine gamle Dage havde en Gæld af 17.000 Rdl. Selv om dette er en lille Overdrivelse, er det dog uden for al Tvivl, at ogsaa Rüse, som saa mange andre, led under Regeringens Pengemangel, idet der i Stedet for kontant Betaling blev udlagt ham forskellige Godser, hvis Indtægter imidlertid var saa ringe, at de ikke formaaede at dække de store, daglige Udgifter, som Opførelsen af et Værk som Kastellet udkrævede.

Kontraktmæssigt skulde Kastellet som tidligere omtalt være færdigt i Løbet af 3 Aar, og, bortset fra de sidst omtalte Efterarbejder, var dette ogsaa Tilfældet, saaledes at det d. 28. Oktober 1664 kunde modtage sin første Indkvartering, der kom til at bestaa af 2 Kompagnier af Kongens Livregiment til Fods (Livgarden) under Kaptajnerne Jean de la Haye og „Magnus" (Magnus (Mogens) Jacobsen) og 2 Kompagnier af Rüse's eget Regiment (2. Bataillon) under Oberstløjtnant Johan Voigt og Kaptajn Thomas Meldrum.

I de første Aar af Kastellets Tilværelse fandtes der ikke nogen egentlig Kommandant for dette, ud over at den i Øjeblikket ældste Officer varetog Forretningerne som saadan, og da Indkvarteringen i de første Tider uafbrudt vekslede, ofte kun med nogle faa Maaneders Mellemrum, skiftede ogsaa de højstkommanderende Officerer, af hvilke, foruden Voigt, skal nævnes Major Johan Hafften fra 1665—1666, Oberstløjtnant Harloff fra 1666—1675 og Oberstløjtnant Steen Andersen Bille fra 1675—1676.

Den første egentlige Kommandant var den fra Griffenfeld's Fangenskab bekendte Oberst Barthold Bülow, der ansattes som saadan d. 3. April 1676.

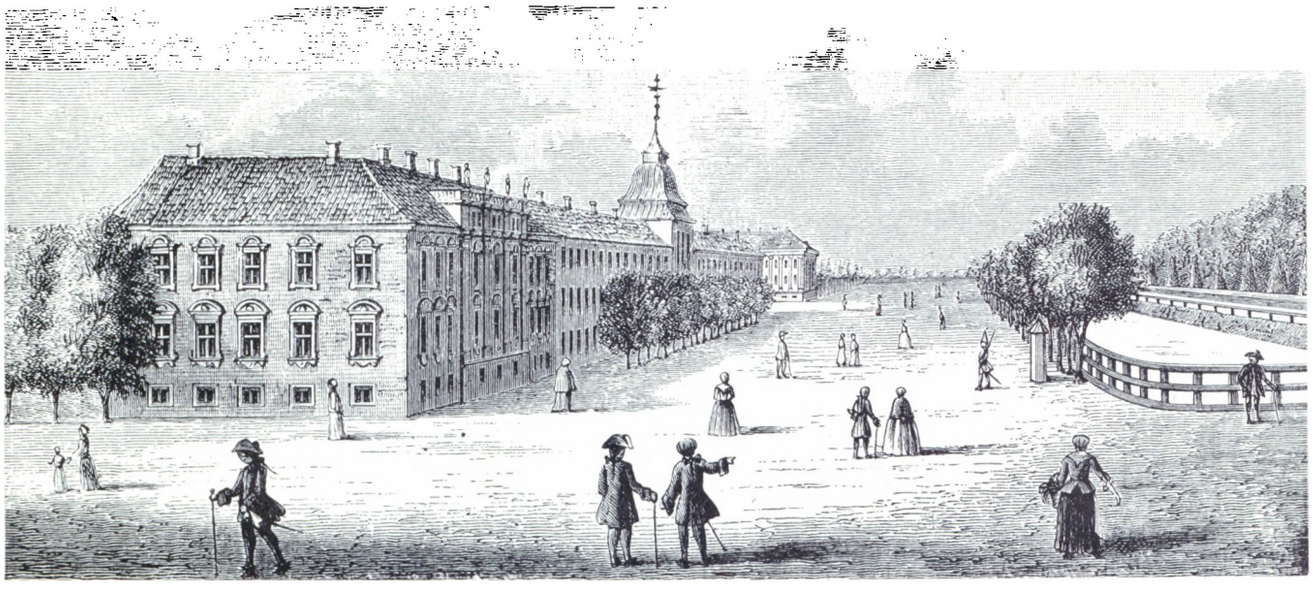

Dronningens brede Gade (Bredgade).

Til venstre Grev Danneskjolds-Laurvigs Gaard, nu Moltkes Palæ. Til højre Sophie Amalienborgs Have. Se Teksten Side 219.

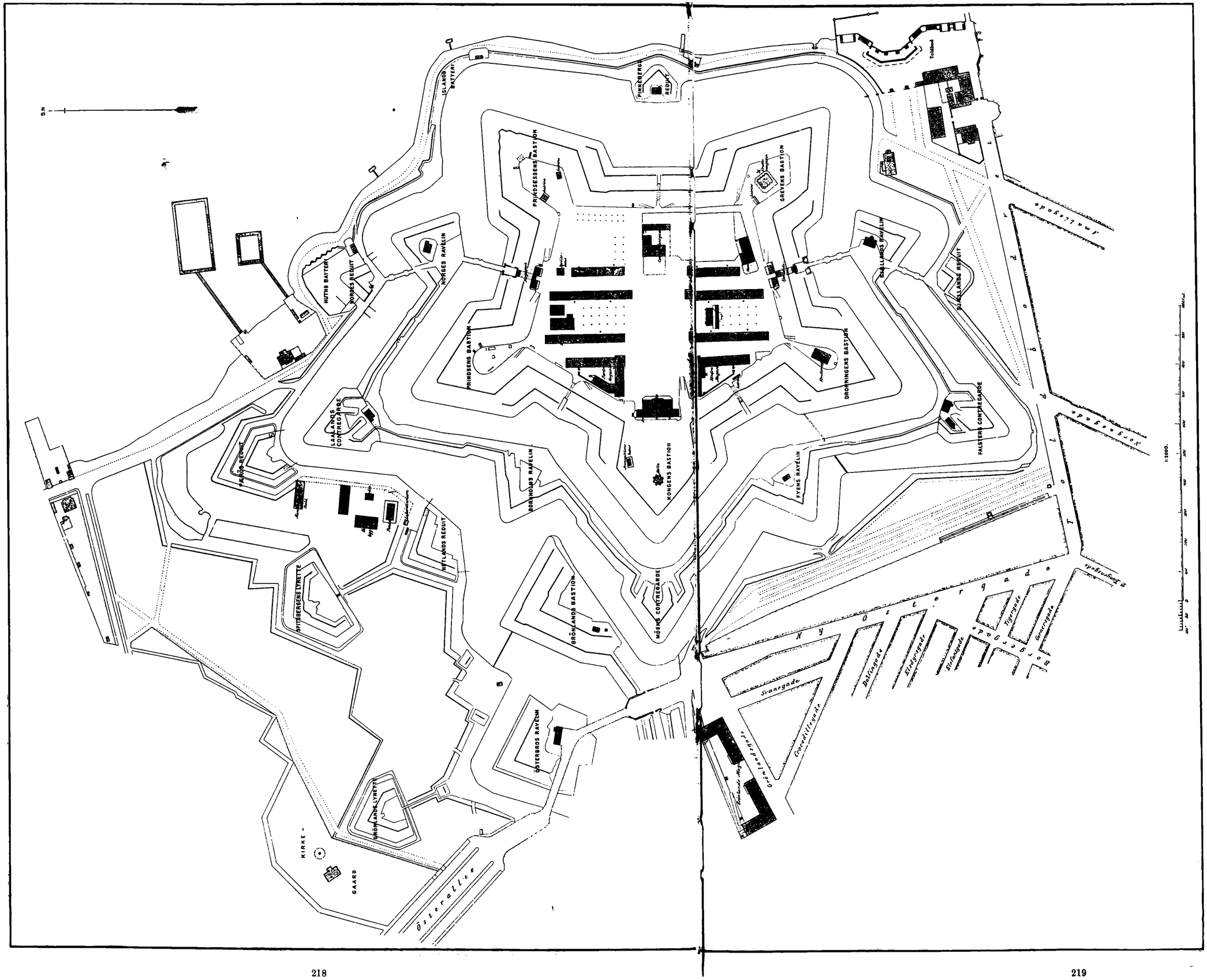

Kastellet Frederikshavn og dets Udenværker i Tiden omkring 1880. Grønlands Bastion, Grønlands Lynette og Østerbros Ravelin hørte dog til Byens Befæstning.

II. En historisk Spadseretur i Kastellet.

Efter denne historiske Indledning, hvori vi har fulgt den lille svage St. Annæ Skanse, indtil den som det mægtige Kastel Frederikshavn modtog sin første Indkvartering i Efteraaret 1664, tænker vi os en Sommerdag Anno Domini 1680 post Christum at komme gaaende i Dronningens brede Gade, ogsaa kaldet Norgesgade, den nuværende Bredgade, i Retning mod Kastellet (se Billedet Side 217). Vi har dog forinden været saa forsynlige at laane hin udødelige jødiske Skomager Ahasverus bekendte Lykkens Galoscher, saaledes at vi, paa den Tur vi agter at foretage os, saavel hvad Tid som Sted angaar, hurtigt kan bringe os selv derhen, hvor vi i det givne Øjeblik ønsker at være. Det er en tidlig Morgenstund, Solen skinner mildt, og fra den ret brede Grav som vi har paa vor højre Haand og som danner Grænsen mellem os og det store Terræn, der hører til Sophie Amalienborg, tilføres der os en passende Køling, medens Lindetræerne fra den anden Side Graven sender os en sødmefyldt Duft. Det har regnet om Natten, saaledes at Støvet fra Vejen ikke kan genere os; i slet Føre vilde den nemlig være ilde at befare, eftersom den absolut ikke svarer til sit Navn, men tvertimod er en smal og ubrolagt Passage. Uden derfor at være besværet hverken af Solens Varme eller Vejens Støv, kan vi i Ro og Mag gøre vore Iagttagelser.

Vi har forlængst passeret selve Slottet, er kommen forbi „den Gade, der løber til St. Annæ Bro", nuværende Fredericiagade, og naar ud til Toldbodvejen. Denne er kun en smal Sti, der slynger sig mellem dybe Vandhuller, og ved Vintertid næsten maa være ufarbar.

Vi standser en Stund her for at se os lidt om. Paa Byens eller den sydlige Side af Toldbodvejen er der kun Marker og Haver med enkelte spredt liggende Smaahuse, men ser vi 7 Aar frem i Tiden, vil der et Stykke inde paa Marken, omtrent hvor nu Samfundet for Vanføre findes, tone en Stubmølle med hosliggende Beboelseshus frem.

Langs Vejens nordre Side strækker sig en vandfyldt Grav, der i Forbindelse med en Tjørnehæk paa denne Kant danner Grænsen for Kastellets Territorium mod Syd; kun ud for Bredgade findes en Overgang, der dog er lukket ved en solid Barriere, inden for hvilken der patrouillerer Skildvagter.

Vender vi os om for at se den anden Vej ad Toldbodvejen, vil vi paa den nordre Side faa Øje paa det utiltalende, men den Gang saa almindelige Syn af en Knægalge.

Nyboder ser vi ikke meget til, eftersom det den Gang ikke naaede længere end til Hundestræde (Gernersgade), men helt ude i Retning af denne Gade kan vi lige skimte den Østerport, der som den tredie i Rækken var opført 1647 og laa ud for Rigensgade. Ellers er det hele én stor Fælled: Grønlandsplads, der den Gang hørte ind under Kastellet,

og paa hvilken vi ser en hel Del Soldater opmarcherede i snorlige Rækker, der under Slag og Spark fra Befalingsmændene udfører de indviklede Geværgreb, der var en hel Videnskab.

Der vilde kunne fortælles mangt og meget om denne Plads, men det gælder jo om at komme inden for Kastellets Enemærker, og vi nærmer os derfor den Cerberus i Form af en Skildvagt, der staar umiddelbart inden for den Barriere, som vi har ud for os. Han fælder sit Gevær imod os og raaber os an paa tysk, men da vi foreviser ham en af selve Kommandanten, Hs. Højvelbaarenhed Hr. Oberst Barthold Bülow, selvfølgelig ligeledes paa tysk udfærdiget Tilladelse til at tage Kastellet i Øjesyn, iler han med at lukke os ind, idet han dog forinden fra et i Nærheden staaende Kommando hidkalder en Gefrejter, til hvis Varetægt han overgiver os.

Skraat frem og tilvenstre for os ligger det Terræn, som vi i vore Dage har kendt som Grønningen, men som nu gaar i ét med Grønlandspladsen og sammen med denne benyttes som Eksercerplads. Den er ganske uden Træer.

I 1783 blev Grønningen skilt fra Grønlandspladsen ved Opførelsen af den c. 400 m lange lave Bygning, der skulde tjene som Reberbane for den grønlandske og islandske Handel. Fra 1792 blev den taget i Besiddelse af det ridende Artilleri, der fra 1795 afløstes af en Eskadron Husarer, og naar undtages en kort Tid Aaret efter, hvor den blev belagt med Livgarden til Hest, hvis Kaserne var bleven ødelagt ved en Ildebrand, har Husarerne siden da haft deres Standkvarter her; fra Aaret 1800, da mindst 5 Eskadroner af dette Regiment var indkvarteret her, betegnes den som „Husarkaserne", uagtet en Del af den endnu benyttedes som Oplagsdepot for Artilleriet. Efter Bombardementet 1807 maatte den en Tid give Plads for en Del af dem, der var bleven

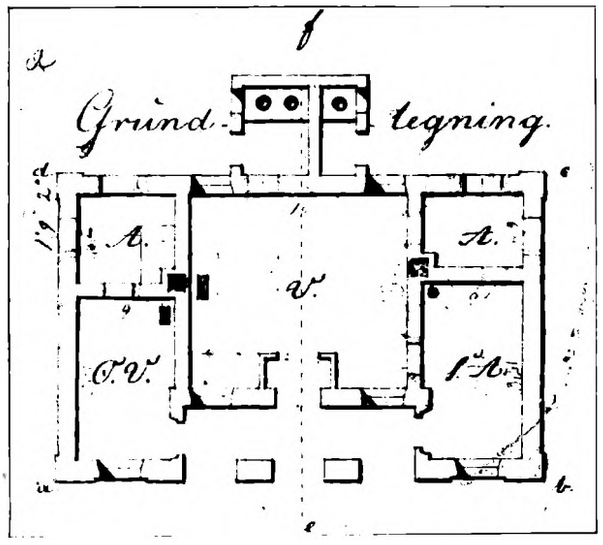

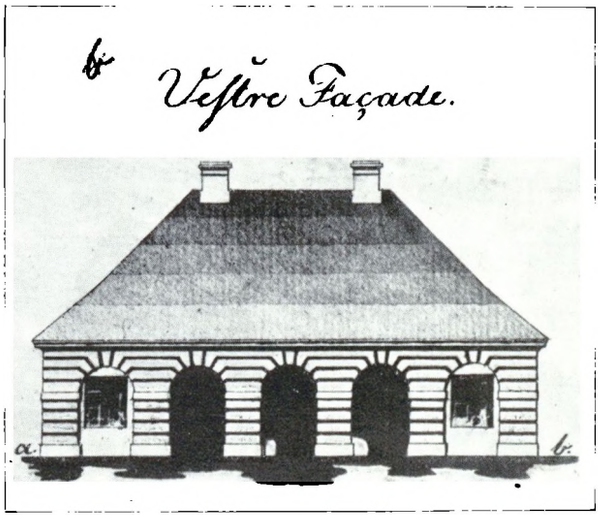

Den i 1894 nedrevne Bygning i Sjællands Ravelin, der fra 1860 var indrettet som Bolig for to gifte Underofficerer, og som før den Tid tjente som Vagt; foroven ses den vestre Facade (den samme som nedenfor) samt Grundtegning fra den Tid, den var Vagt (se Teksten Side 221).

Akvarel af Professor Chr. V. Nielsen. Originalen tilhører F. Zachariae.

Sjællandsporten set udefra.

husvilde i den Anledning. Fra 1844 rykkede hele Gardehusarregimentet ind i Bygningen, i hvilken Anledning der blev opført en Del andre Bygninger, deriblandt et stort Ridehus, ind mod Grønningen. Endelig rykkede Regimentet i 1898 ind i sin nye Kaserne paa Østerfælled og i Aaret 1905 blev den gamle Reberbane og de andre Bygninger nedrevet, og Pladsen udlagt til Bebyggelse.

Den 7. September 1807 maatte Kastellet som bekendt lide den Tort at blive besat af Englænderne, og da der, til Trods for at Vindelbroerne mod Byen var optrukne, stadig foregik Deserteringer i stor Stil fra begge Sider, blev man nødt til langs Toldbodvejen at rejse en Palisadering, der bevogtedes af Danske- og Norske-Livregiment — 1. og 2. Bataillon — samt Husarerne og Livjægerne, der alle, for at imponere Fjenden, var iført deres Gallauniformer.

Efter disse Side- og Fremspring fortsætter vi atter vor afbrudte Tur og træder ind paa den sydligste af Kastellets Broer, Sjællands Ravelinsbro, der i vor Tid, ligesom 2 andre af Kastellets Broer, desværre er bleven omdannet til en kedelig Dæmning. Paa Broens første Halvdel passerer vi en Tremmeport, og ude paa Midten findes det høje Apparat med det mærkelige tekniske Navn: „en Homey med højtliggende Trækroder", ved Hjælp af hvilket en Del af Broens Midterparti kan hejses tilvejrs, saaledes at Forbindelsen med Yderverdenen kun kan foregaa ad et smalt Gangbrædt til Afbenyttelse for Patrouillerne, hvilket dog, naar det skal gælde, ogsaa kan skaffes bort. Det var slet ikke saa ganske ualmindeligt, at Kastellets Broer blev trukket op, særlig ikke i de første Aar af Kastellets Tilværelse, da Kongemagten endnu ikke følte sig rigtig sikker fra Adelens Side; der skulde kun saa lidt til, som et adeligt Bryllup eller anden større Forsamling af adelige i Byen, for at man traf slige Sikkerhedsforanstaltninger, og endnu saa sent som i 1772 blev Broerne holdt optrukne, saa længe Forhørene stod paa over Struensee, Brandt o. fl. a., ligesom ogsaa i 1784 under Tømrerstreiken og iøvrigt for hver Gang en Henrettelse skulde foregaa der ude.

Saa snart vi har passeret Broen, befinder vi os i Sjællands Ravelin, der danner det sydlige Hoved paa den lange slangeformede Ø, som Smedelinien i Virkeligheden er. Her findes igen en Barriere med tilhørende Skildvagt, og her træffer vi paa den første Vagt paa vor Vej: Sjællands Ravelins Vagt, hvor paa den Tid en Underofficer er Vagtkommandør og hvor Styrken iøvrigt bestaar af en Gefrejter og 17 Mand, fordelt med 4 Mand til hver af de 4 Poster og 1 Overkomplet.

Kong Frederik III's Buste over Kongeporten (den senere Sjællandsport).

Her lader det til, at vi skal gennemgaa en Skærsild, thi vi afleveres til Vagtkommandøren, en høj og flot, men lidt anløben Underofficer, der øjensynlig finder sig lidt ilde berørt ved Forstyrrelsen og med en barsk Mine sætter et mægtigt Ølstob fra sig, tørrer Ølskummet af sin velplejede Knebelsbart og udspørger os, hvem vi er, og hvad Ærinde vi har. Den af Kommandanten underskrevne Adgangstilladelse blødgør ham dog straks, og da vi lader et Ord falde om, at det vil være os en Glæde med et Par lybske Skilling at bidrage vort til Anskaffelsen af en Kande Øl til Deling mellem ham og hans Mandskab, med hvem han sidder i Stue sammen, er det ikke langt fra, at et umilitærisk Smil ses paa hans Ansigt, og han begynder straks velvillig at vise os sin Vagt og forklare de Ting, over for hvilke vi er uforstaaende. Han fortæller os bl. a., at det vagtfri Mandskab hviler ud paa de saakaldte Svede- eller Liggebænke, der i hele Vagtstuens Længde og i en Bredde af et voksent Menneskes Højde strækker sig fra Væg til Væg som to mod Værelsets Indre svagt skraanende Hylder, den ene over den anden. Gulvet er af Ler, Væggene er kalkede, men er nu tilsvinede og bemalede. Vagtkommandøren har dog sin egen Liggebænk for sig selv samt et Bord med Blækhus, Lineal, Lysestage, Lysesaks m. m., alt af Jern og lænket til Bordet.

Hvad han derimod ikke kan fortælle os, fordi han kun har ligget indkvarteret i Kastellet i 3 Aar, er dette, at denne Bygning er opført samtidig med Kastellet for 16 Aar siden, og endnu mindre er han selvfølgelig i Stand til at fortælle os dens videre Historie.

Næst efter Hovedvagten indeholdt Bygningen Kastellets vigtigste Vagt, der snart var en Officers- snart en Underofficersvagt og først ophørte at være Vagt i 1856. Vagtens Styrke var oprindelig 23 Mand, men reduceredes efterhaanden til 8 Mand. Selve Bygningen blev delvis ombygget i 1744, 1754 og 1829, saaledes som det fremgaar af de hosstaaende Tegninger. (Se Billederne Side 220).

I en Periode bestod den af Vagtstue for Officereren (O.V.), Vagtstue for Mandskabet (V), 2 smaa Arrester (A) samt en større Arrest (S. A), der betegnedes som Studenterarrest og var forbeholdt de Studenter, der var Medlemmer af Kongens Livkorps.

Til Brug for Vagtstyrken blev der i 1808 ud i Graven bag Huset anlagt et Latrin; men om disse Latriner i Kastelsgraven vil vi senere faa at høre. For dette Steds Vedkommende blev de dog allerede i 1825 flyttet op paa Landjorden. I 1752 indeholdt Bygningen et Rum for løsgaaende Hunde, der var bleven indfanget paa Fæstningsværkerne; to Aar senere blev Arresterne anvendt til Krumslutningsarrestanter og til Opholdssted for anholdte civile Personer.

I 1860 blev den indrettet til Beboelse for 2 gifte Underofficerer, og saaledes fortsatte den sin Tilværelse indtil 1894, da de sidste Beboere maatte fraflytte, fordi Bygningen skulde nedrives for at give Plads for den skraa Kørevej op til det nuværende Langelinie.

Vor Ven, Vagtkommandøren, tilkalder først en, saa en anden og endelig en tredie Soldat, hvilken sidste skal være vor Fører paa det næste Stykke Vej. Grunden til, at de to første kasseres, er den, at de ikke kan tysk, hvad der i hine Tider paa Forhaand gjorde dem til en Slags 2. Klasses Soldater, der ikke kunde anvendes paa vigtige Poster eller til særlige Hverv. Paa hele vor Tur faar vi en stærk Følelse af, at vi ikke længere opholder os i vort kære Danmark, thi overalt lyder det tyske Sprog for vore Ører, og der skulde som bekendt desværre hengaa endnu næsten 100 Aar, før det danske Sprog ved en Kabinetsordre af 18. Februar 1772 blev anerkendt inden for den danske Hær, og selv efter den Tid vrimler de militære Arkiver med Skrivelser, der er affattet paa tysk.

Saa endelig aabnes Barrieren for os, og vi begiver os videre for over den næste Bro: Kongeeller Sjællandsbroen at naa ind i selve Kastellet.

Foran os ligger nu Kongeporten, der først fra Fr. VII's Tid betegnes som Sjællandsporten (se Billederne Side 220 og 223), og vi, som ogsaa ser med Nutidsøjne, gør den Opdagelse, at den i alt væsentlig ser ud, saaledes som vi kender den, lige fra selve den dekorative Portfacade til Kaponiererne med Skydeskaarene; kun ser det lidt mere krigerisk ud, eftersom baade Palisadeporten og selve Porten er lukket, og der til begge Sider er plantet Kanoner.

Over Porten staar Aarstallet 1663, Aaret for dens Opførelse; derover ses Fr. III's stive kronede Navnetræk og øverst troner Fr. III's særdeles smukke Broncebuste (se Billedet Side 221), der menes at være udført af en italiensk Billedhugger, Francois Duissard, der opholdt sig i København 1643—1644, og som i hvert Fald skal have udført en Buste af Chr. IV, med hvilken den, hvad Draperiet angaar, har flere Lighedspunkter. Da Duissard skal være død 1661 i London, maa Fr. III's Buste, under Forudsætning af, at den paagældende Kunstner virkelig, under et eventuelt senere Besøg her i Byen, har udført den, formentlig oprindelig have været tiltænkt en anden Anvendelse end her over Kongeporten; men som Kastellets eneste egentlige Monument indtager Busten en smuk og værdig Plads over Indgangsporten til Enevældens Kastel, og alene for dette Monuments Skyld burde Portens gamle Navn atter sættes i Højsædet fremfor det intetsigende: Sjællandsporten.

Som tidligere nævnt kom Kastellets østlige Halvdel til at ligge ud i Vandet, idet den gamle Kystlinie gik midt igennem de to Porte for at slaa en Bugt mod Vest ind over Kirkepladsen, Det kneb derfor med at opnaa et solidt Underlag for de svære Porte, og saavel for denne Ports som for Norgesportens Vedkommende benyttede Rüse derfor en Del af Materialet fra den aldrig fuldførte St. Annæ Rotunda.

Portens mægtige Fløje er altsaa lukkede, men vor Ledsager kender det Sesam, der kan faa i hvert Fald en lille Dør i den ene Fløj til at aabne sig for os. Under mange sære Ceremonier, hvortil bl. a. hører, at han nogle Skridt tilbage maa lægge sine Vaaben fra sig paa Jorden, afgiver han hviskende Løsenet eller Parolen — thi Feltraabet kom først i Brug nogle Aar senere — og først da dette er sket, slippes vi ind.

Vi lægger straks Mærke til, at Bygningerne i Kastellet og dermed ogsaa Gaderne ligger i en fra Portretningen afvigende Vin-

kel, og vi forstaar, at dette er gjort for at ikke en Fjende, der er naaet frem til Udenværkerne, skal kunne beskyde Kastellets Hovedgade gennem Portaabningen.

Saa staar vi da endelig inde i selve Kastellet imellem de to karakteristiske Portbygninger, der hver for sig er en mindre Vagt, de saakaldte Quardegarder i Modsætning til de større Corpsdegarder. Hver har sin Skildvagt, og i det hele taget ser vi Skildvagter og Patrouiller, overalt hvor vi vender os hen; men man har jo rigtignok ogsaa tilstrækkeligt med Soldater paa den Tid. Alene i Kastellet er den daglige Vagtstyrke paa denne Tid: 1 Kaptajn, 1 Fændrik, 5 Sergenter, 4 Korporaler, 11 Gefrejtere og 158 Gemene, ialt 180 Personer, medens Byen samtidig havde ialt 590, og der har været Tider, hvor hele Kobenhavns Vagtstyrke gik op i Tal, der maatte skrives med 4 Chifre. Da vi senere vil faa Lejlighed til at omtale Kastellets Indkvartering gennem Tiderne, skal vi

Vor Fører betyder os, at vi skal melde os i den ene af Vagterne, og vi følger hans Vink. Samme Spørgsmaal og samme Resultat som i den forrige Vagt. Her holdes ellers streng Justits: enhver der ind- eller udpasserer, selv om det saa er Kastellets Kvinder og Børn, skal melde sig her og give fuld og klar Besked paa, hvorfra de kommer, hvorfor de skal ind eller ud, hvorhen de skal, hvad de bærer paa sig o. s. v., og af en Krigsretssag fra nogle Aar senere fremgaar det endog, at da en ung Pige ikke afgav en efter Vagtkommandørens Mening tilstrækkelig klar Besked, straffede han hende stante pede ad posteriora.

Vi forsynes med en ny Følgesvend, hvorefter vi forsøger at gøre en Afstikker mod Øst ind mellem Stjernestokkens sydlige Gavl og Volden; men vi kommer ikke langt, thi hele den østlige Del af Kastellet, hvor nu Generalens Have, Kommandantboligen og Grønneplads findes, er én stor Oversvømmelse, der strækker

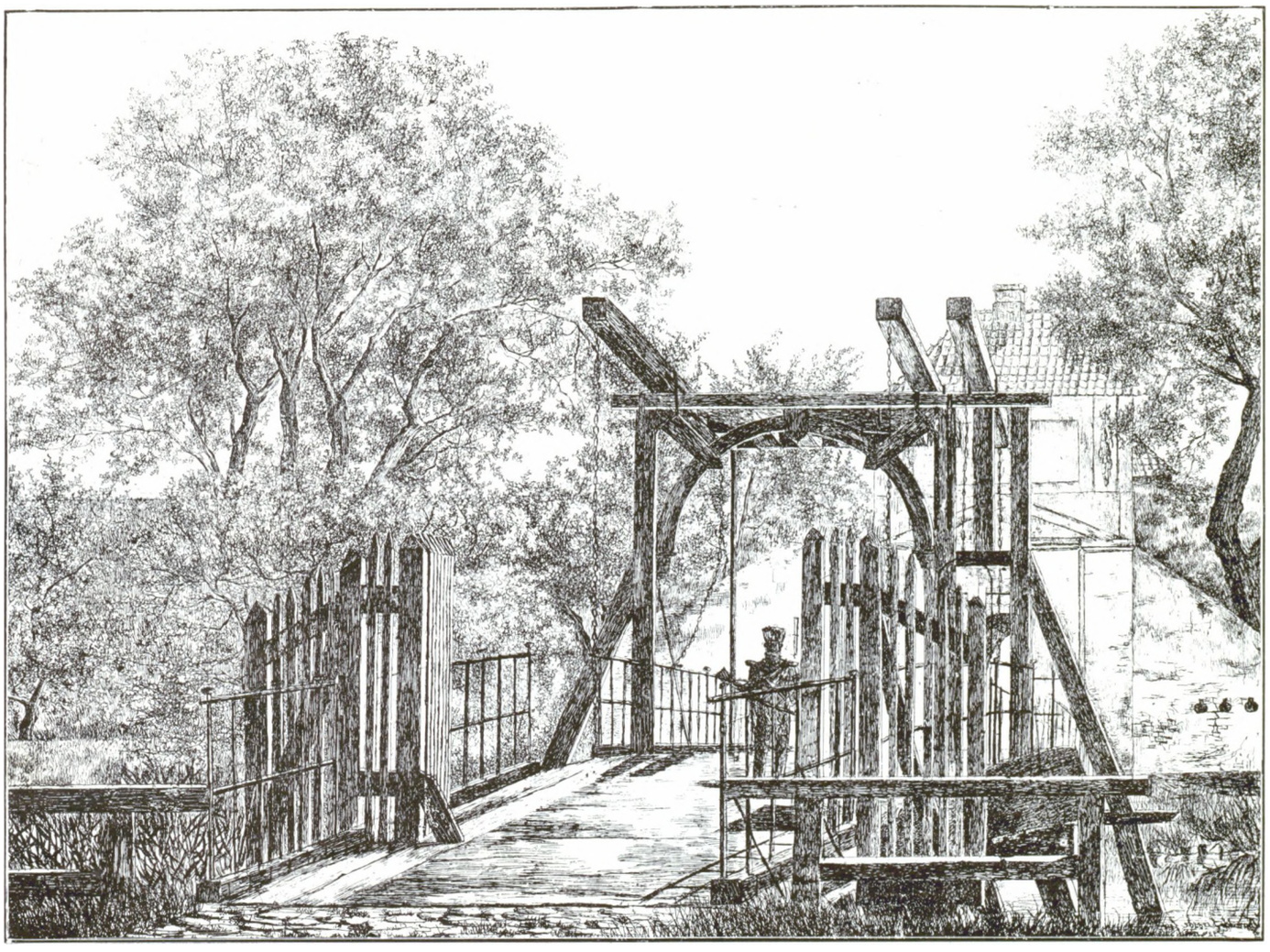

Norgesbroen og Norgesporten set Nord fra

Paa Midten af Broen ses det høje Apparat med det mærkelige tekniske Navn: „en Homey med højtliggende Trækroder", ved Hjælp af hvilket Broens Midterparti kunde hejses op.

her kun for Forstaaelsens Skyld fortælle, at Kastellet alle sine Dage er bleven betragtet som en Garnison for sig, der intetsomhelst havde med selve Byen at gøre — og omvendt. Ligesom en Afdeling kunde forlægges fra København til f. Eks. Rendsborg eller Viborg, kunde den forlægges til Kastellet, og Følgen heraf var, at de to Garnisoner — Københavns og Kastellets — i et og alt besatte sine egne Vagter og Poster, et Forhold, der vedvarede i omtrent 200 Aar, idet de to hinanden saa nærliggende Garnisoner først fra d. 1. Juli 1856 gik op i en højere Enhed.

Det vilde føre for vidt her at omtale disse Portbygningers Skæbne gennem Tiderne, dertil har den været for variabel, og vi gør straks et Spring frem til vor Tid, hvor de forlængst har udspillet deres Rolle som Vagter; til Gengæld afgiver de Boliger, det østre for Kastellets Fejemand og Rum for dets Gasmaaler, det vestre for Kirkekonen. — Heller ikke de to Porttaarne frembryder noget mærkeligt, derimod lægger vi, ved at gaa frem til Tiden 1746—1764, Mærke til, at Fr. V's Navnetræk findes over Portaabningen. Vi er lidt i Tvivl om Aarsagen hertil og kan kun tænke os den Mulighed, at det er et Udslag af vore oldenborgske Kongers Trang til i Anledning af en eller anden lille Ændring at lade sit slyngede Navnetræk bære Vidne herom (se Billedet Side 224). Et Spring frem i Tiden til 1874, og vi ser over dette Navnetræk det Ur, som endnu eksisterer, og som blev anbragt her i Anledning af, at Byens Hovedvagt — ikke Kastellets, som de fleste tro — dette Aar blev flyttet her ud fra Kongens Nytorv.

sig mod Syd helt ind i Grevens Bastion og mod Nord ind i Prinsessens Bastion. Tiden, og ikke mindst dens Affald, faar dog efterhaanden Hullerne udfyldte, og i 1741 er Jorden i Grevens Bastion bleven saa fast, at her kan opføres et mægtigt Krudttaarn, der med sin enorme Soliditet dog forbinder noget vist dekorativt. Det er forsynet med 4 Strøbepiller paa hver Længdeside, og man forstaar Nødvendigheden af disses Tilstedeværelse, naar man erfarer, at Hvælvingens Tykkelse var over 4 Alen. Kun i 38 Aar benyttedes dette Krudttaarn efter sin Bestemmelse; thi da i 1779 et paa Østervold staaende Krudttaarn sprang i Luften, ved hvilken Lejlighed det halve Nyboder kom til at ligge i Grus og en Mængde Mennesker omkom, og man frygtede for Gentagelser, blev Krudttaarnene i Byen tømt for deres Indhold. Saaledes laa det hen til 1817, da der pludselig blev en hel anden Anvendelse for det gamle Krudttaarn. Ude paa Christianshavn havde de i det derværende Tugt-, Rasp- og Forbedringshus indespærrede Forbrydere stukket hele Bygningen i Brand, saaledes at den var uanvendelig som Fængsel, og Kastellets to Krudttaarne i Grevens og Dronningens Bastioner blev derfor i største Hast omdannede til Opbevaringssted for den største Del af disse Slaver, idet der i Krudttaarnenes Indre blev indrettet 10 Arrester i 2 Etager med fra 1—4 Slaver i hver Arrest.

Paa Tegningen Side 228 ser vi for Stuens Vedkommende 5 Arrester (f) med en Forstue (e), i hvilken maa have været en Trappe, der førte op til den øverste Etage, men som her mangler. Vi ser,

at Murene er henholdlvis 2½ og 3 Alen tykke, hvortil for hver af de 8 Strøbepillers Vedkommende yderligere kommer 2 Alen. Hovedindgangen (d) fører ud til en med Palisader indhegnet 14 × 22 Alen stor Gaard (b), hvori ses en Retiradebygning (c). Til hver Arrest hører et meget lille og stærkt tilgitret Vindu (g), og ud for de tre andre Sider af Bygningen findes mindre, indhegnede Gaarde. Originalen til Tegningen, der er ganske enestaaende, er fundet i Arkiverne og har været benyttet ved et Forhør i Anledning af et Flugtforsøg i 1833, hvilket fremgaar af den smalle skraa Gang (a) fra Arresten (af), der tydelig udviser den ved denne som ved saa mange andre Flugtforsøg anvendte Fremgangsmaade, naar det gjaldt for de ulykkelige om at skaffe sig Friheden. Med en beundringsværdig Udholdenhed og Taalmodighed, der ofte kunde strække sig over halve Aar, gravede de sig Nat efter Nat møjsommelig fra Arrestgulvet ned under de mægtige Mures

eller Justitssergenten — Betegnelsen skiftede med Tiderne — til med al den Kraft, der svarede til Tidens Raahed og til dens Foragt for den, der blot en eneste Gang havde gjort et Skridt ind paa Forbryderbanen, og naar Eksekutionen var tilende, sad Staklens Ryg i et blodigt Kød.

I 30 Aar, fra 1817—1847, sad disse Slaver i Kastellets Krudttaarne, og selv om Kastellet endnu i en Række af Aar derefter husede en anden Slags Slaver, drog dog alle, og ikke mindst Kastellets Kommandanter, et Lettelsens Suk, da Krudttaarnsslaverne d. 31. December 1847 atter blev ført tilbage til deres Fængsel paa Christianshavn.

Efter den Tid førte Krudttaarnene i mange Aar en fredelig Tilværelse, indtil det, hvorom Talen er her, i vor Tid maatte falde for den Vandalisme at føre en Jernbane tværs igennem Kastellet og dets Volde.

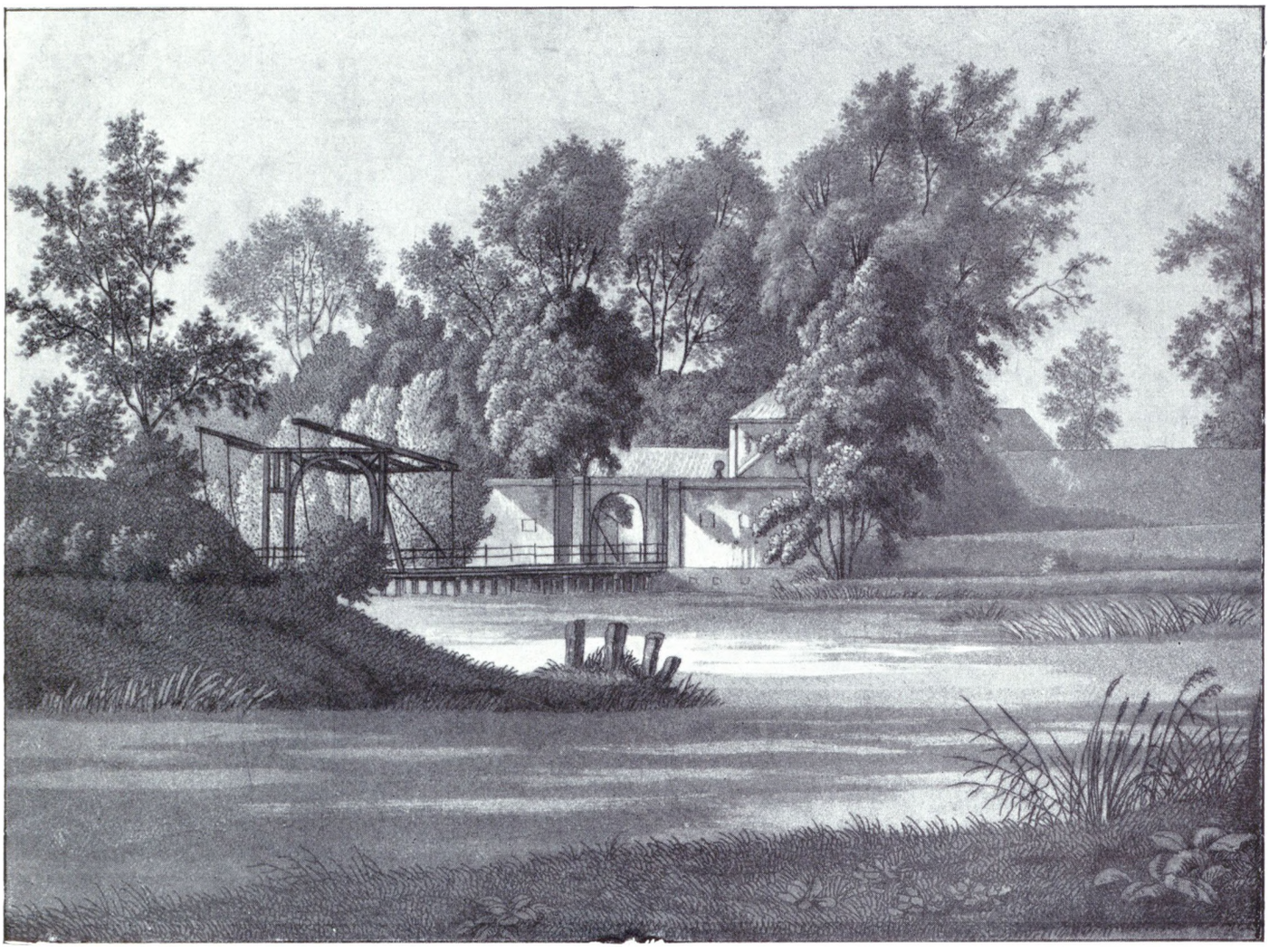

Sjællandsbroen og Kongeporten (Sjællandsporten), set fra Esplanaden.
Til venstre en Pynt af Sjællands Ravelin.

Kampestensfundamenter, for derefter at skyde op som Muldvarpe uden for Murene. Mærkeligt var det imidlertid med disse Mennesker, at i lige saa høj Grad som de kunde lægge al deres Skarpsindighed og Energi for Dagen i selve Udbrudet, lige saa lidt formaaede deres Hjerner at rumme en rolig Besvarelse af Spørgsmaalet: Hvad nu? der ubarmhjertigt meldte sig i det Øjeblik, Maalet var naaet. I deres Fangedragt og uden Midler til at forskaffe sig Føden, maatte de holde Livet oppe ved Markens Grøde eller ved at begaa Forbrydelser, der før eller senere naturnødvendigt maatte bringe dem under endnu værre Forhold, maatte vandre om Natten og ligge skjult i Stakke eller paa Hølofter om Dagen, skyende Mennesker for ikke at blive genkendt, tiggende sig ved Aftentid en Drik Vand eller Mælk, flygtende og forfulgt som Skovens vilde Dyr, uden at vide hvor de skulde søge hen, uden at turde betro sig til et eneste Menneske, uden at se Udvej til atter at være i Stand til at bevæge sig imellem andre Mennesker, og oftest blev det da ogsaa Enden paa deres korte Fritid, at de enten blev taget til Fange eller selv meldte sig tilbage til det Fængsel, hvor de, naar alt kom til alt, følte sig mest hjemme.

Straffen for et Udbrud som for enhver anden Forseelse var for dem alle kategorisk: Tamp. I den største af Gaardene blev de bundet halvnøgne til Pælen, et Kommando med skarpladte Geværer marcherede op og dannede Ramme ikke alene om Delinkventen, men ogsaa om alle de øvrige Slaver, der skulde være tilstede ved Afstraffelsen, og saa slog Profossen, Stokkeknægten

Før vi for sidste Gang forlader denne Bastion, skal vi give vore Læsere Lejlighed til at være klogere end os ved at forelægge dem det Spørgsmaal: Hvorledes kom denne Bastion til at bære Navnet: Grevens Bastion? Vi har i Kastellet Kongens og Dronningens, Prinsens og Prinsessens Bastioner, og alt dette er saa fuldt ud forstaaeligt, men hvorfra havde man i 1664 Oprindelsen til et Navn som Grevens Bastion?

Vi gaar atter tilbage til Kongeporten og ønsker os c. 200 Aar frem i Tiden, men ak, det skulde vi ikke have gjort, thi vel er der da forlængst bleven anlagt en stor og smuk Have, hvor Oversvømmelsen før var, men af denne har man atter taget et Stykke, paa hvilket man har opført den særdeles uskønne Hovedvagt, hvis Opførelse var det første Skridt til Kastellets systematiske Ødelæggelse (se Billedet Side 225 øverst).

Herfra foretager vi os en Afstikker ned til den vestre Bastion: Dronningens Bastion, hvor vi ved Synet af det der liggende Krudttaarn føler os baade i Fortid, Nutid og Fremtid. Dette Krudttaarn er betydeligt ældre end det, hvorom vi nys har talt, idet det allerede siges at være opført 1666 (se Billedet Side 225 nederst). Det er desværre ikke saa dekorativt som det første, men Tiden har givet det sin Patina, og nu ligger det der og drømmer sin Tornerosedrøm, thi faa er de Københavnere, der aner dets Tilværelse her dybt inde i den skumle Bastion, hvor Solen næsten aldrig sender sine Straaler ned. Taarnets Historie falder iøvrigt næsten sammen med det andet i Grevens Bastion, kun med den Forskel, at dette har faaet Lov til at ligge og nu anvendes som Ammunitionsmagasin.

Kongeporten (Sjællandsporten), set inde fra Kastellet. Aar 1900.

Ogsaa fra dette Krudttaarn kunde der fortælles mange interessante Enkeltheder og om mange mere eller mindre vellykkede Flugtforsøg fra den Tid, det fungerede som Arresthus.

Den Kategori af Slaver, der sad i de to Krudttaarne fra 1817—1847, hørte kun under de militære Autoriteter, for saa vidt som, at disse havde Ansvaret for deres Bevogtning, der udførtes af to Skildvagter ved hvert Taarn, hvilke Skildvagter altid stod paa Post med ladte Geværer. Fremdeles besørgedes deres Afstraffelse ved Militærets Foranstaltning. Administrativt stod de derimod under Direktionen for Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset, der afholdt alle Udgifter for dem i Retning af deres Kost og Beklædning m. m., ligesom den ogsaa lønnede de Opsynsbetjente, der var ansat ved Taarnene.

Hovedvagten, taget i Brug 1874, forlænget bagud i 1883.

De der anbragte Fanger var saaledes, hvad vi i vore Dage vilde kalde virkelige Forbrydere, og Behandlingen var derefter. Arresterne var saa mørke, at Opsynsmanden maatte medføre Lygte, naar han skulde foretage det daglige Eftersyn af dem; Kakkelovne eller andre Midler til Opvarmning fandtes overhovedet ikke, hvorfor de indvendige Vægge om Vinteren ogsaa var bedækket med et Lag Is; heller ikke Sengesteder fandtes der, derimod fik hver Mand om Aftenen udleveret en Hængekøje og 1 à 2 Tæpper. I de første Aar sad Fangerne ganske uvirksomme hele Dagen, men da de i Længden ikke kunde udholde dette, blev de satte til at pille Værk, af hvilket hver Fange da skulde pille mindst 4 Pund pr. Dag. Nogle Gange om Maaneden blev de under meget streng Bevogtning og i højtidelig Procession ført hen til Kirken, hvor der blev holdt Bibellæsning, Prædiken og Altergang med dem; men det hjalp altsammen intet over for de forhærdede Mennesker, og Mord, Selvmord og alle Slags Udskejelser hørte til Dagens Orden.

Krudttaarnet i Dronningens Bastion; opført 1666; fra 1817—1847 Slavefængsel.

Som Afslutning paa vor Omtale af disse Slaver skal vi fremføre en enkelt af disse, der selv har beskrevet hele sit Fængselsliv, og som derfor kan tjene som Type paa Arten.

En Soldat i Helsingør, Christian Larsen Kjær, der havde forfærdiget falske Seddelpenge, blev efter et Flugtforsøg i 1835 anbragt i Krudttaarnet i Dronningens Bastion. Her aftalte han med sin Kammerat, at de skulde forsøge at slippe ud paa den Maade, at Kjær skulde fingere et Hængningsforsøg, medens hans Kammerat ved Slag paa Døren skulde tilkalde Hjælp, og naar Forvirringen saa var paa det højeste, skulde de søge at slippe bort hver sin Vej. Hængningen var imidlertid nær bleven til Alvor, og medens det lykkedes Kammeraten at forsvinde, maatte Kjær skæres ned, hvorefter han blev baaret ud paa Voldskraaningen, hvor Tøjet blev taget af ham, og hvor Lægen ved en Aareladning søgte at bringe ham tilbage til Livet. Da Lægen var i Færd med atter at forbinde ham, trængte han til en Haandsrækning, og kaldte Skildvagten hen til sig; denne satte Geværet fra sig ved Palisadeporten for at have frie Hænder; men i det samme begyndte Kjær at komme til sig selv; han var ikke længe om at overskue Situationen og fatte sin Plan; hurtig sprang han op, og inden Lægen og Skildvagten kunde komme sig af deres Overraskelse, havde Kjær tilegnet sig Geværet og flygtede nu, saa nøgen som han var, hen imod Sjællandsporten for at naa ud her; men nu vilde Ulykken, at en Patrouille paa 9 Mand netop var for indgaaende, og da han ikke turde forcere Porten over for denne Styrke, sprang han ind i Generalens Have, løb igennem den og op i Kommandantboligen, hvor han løb om paa Maa og Faa, indtil han pludselig stod i General du Plats Soveværelse, sikkert til lige stor Forbavselse for begge. Atter fór han ud, fandt i en Entré Generalens guldbroderede Kappe og hans trekantede Hat med den store Fjerbusk, iførte sig hurtigt disse to Dele og løb atter, iført den bizarre Paaklædning, ud paa Gaden, hvor han truende svingede det ladte Gevær omkring sig, og naaede ud af Sjællandsporten; Forbindingen var imidlertid gaaet op, Blodet begyndte at flyde, det sortnede for hans Øjne, og paa den yderste Bro faldt han besvimet sammen og blev et let Bytte for sine Forfølgere.

Nogen Tid efter paabegyndte han en Udgravning, saaledes som det foran er skildret, ved hvilken Lejlighed han havde sat sig i Forbindelse med ni andre af sine Lidelsesfæller, saaledes at disse paa et givet Tidspunkt straks kunde faa Adgang til hans Arrest. Arbejdet stod paa i ½ Aar, og nu skulde Værket endelig krones med Held; men til Ulykke for Kjær var det en klar og maanelys Nat, da han gennembrød det sidste Jorddække; Skildvagten opdagede ham straks, og mellem denne og Kjær opstod der en Kamp, der for den sidstes Vedkommende gik ud paa at faa sin

Modstander bort fra Hullet, for at dette kunde blive frit til Passage for de ni andre; men disse blev staaende lamslaaede inde i Arresten, ingen turde være den første, og Enden paa Sagen blev, at Kjær blev overmandet og ført tilbage til sin Arrest. Noget fik han dog naaet ved sin Ihærdighed. Sagen kom den daværende Prins Frederik (Fr. VII) for Øre; han lod Kjær fremstille for sig og gav ham det Løfte, at han skulde tænke paa ham paa sin første Fødselsdag som Konge. Dette Løfte holdt han, og d. 6. Oktober 1848 førtes Kjær tilbage til Forbedringshuset, for 2-Aarsdagen derefter at blive sat paa fri Fod. Han drog til sin Fødeby, Fuglsbølle paa Langeland, hvor han giftede sig og ernærede sig som Kakkelovnsmand, indtil han døde d. 9. December 1872.

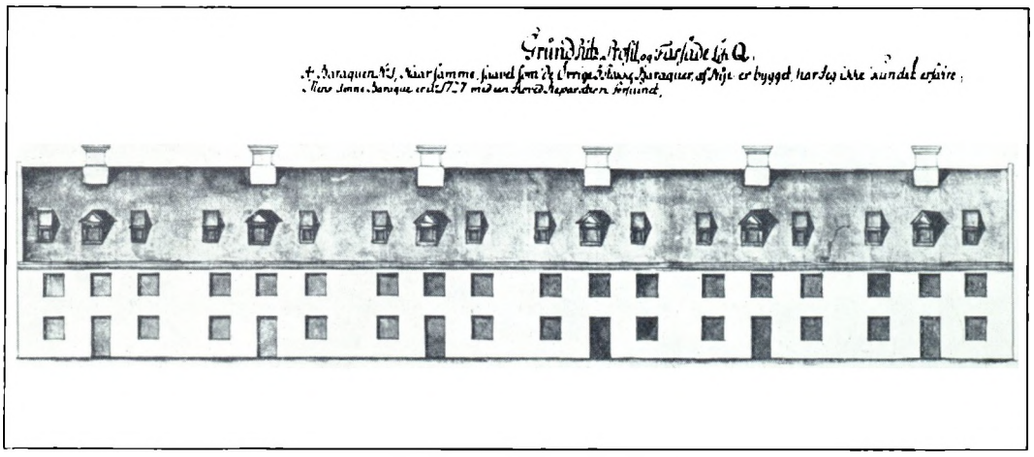

1. Stokbarakke (Stjernestok) vestre Facade i sin oprindelige Skikkelse.

For anden Gang vender vi tilbage til vort Udgangspunkt ved Porten, og herfra kaster vi endelig vort Blik ned langs Kastellets Hovedgade. Den er brolagt, hvad der ikke er Tilfældet med Kastellets andre Gader, og i hele sin Udstrækning er den paa begge Sider beplantet med smukke lyse Lindetræer. Som bekendt har Gaderne i Kastellet ingen Navne; det er Bygningerne, Stokkene, der bærer Navne, og det er derfor ogsaa dem og ikke Gaderne, der har deres lige Numre paa den ene og ulige Numre paa den anden Side.

Paa vor højre Haand ligger 1ste, paa vor venstre 2den Stokbarakke; thi alle Kastellets 6 Stokke er betegnede med Numre fra 1—6, begyndende med den sydlige Halvdel fra Øst til Vest, og derefter den nordlige Halvdel paa samme Maade; først ind i det 19. Aarhundredes første Fjerdedel opnaar de deres nuværende officielle Navne. Vi lægger straks Mærke til, at Stokkene har et ganske andet Udseende end i vore Dage, idet den klædelige Manzardetage mangler. Stokkene er paa den lange Led ved en Mur skarpt adskilte i to Halvdele: en Forbarakke — den fineste — mod Hovedgaden og en Bagbarakke mod Gaarden, ja, som det vil ses af det afbildede Gennemsnit, gaar den skillende Mur endog helt op igennem Skorstenene. Ser vi nøjere til, vil vi ej heller undgaa at lægge Mærke til, at Facaden afveksler stadig med 2 Vinduer og 1 Dør; den lille Del af Stokken, der for Stuens Vedkommende betegnes ved en Dør med et Vindu paa hver Side, for 1. Etage ved 3 Fag og for Taget ved 3 smaa Vinduer, af hvilke det midterste er forsynet med en Frontespice, udgør de egentlige saakaldte Stokbarakker, af hvilke hver enkelt bestaar af 2 Værelser i hver Etage og derover et Loftsrum. Omtrent Halvdelen af Vinduesaabningerne er endnu forsynede med Trælemme i Stedet for Vinduer, og da disse Trælemme næsten overalt staar aabne paa Grund af Sommervarmen, kan vi derigennem naa at faa et lille Indblik i det Liv, som her udfolder sig.

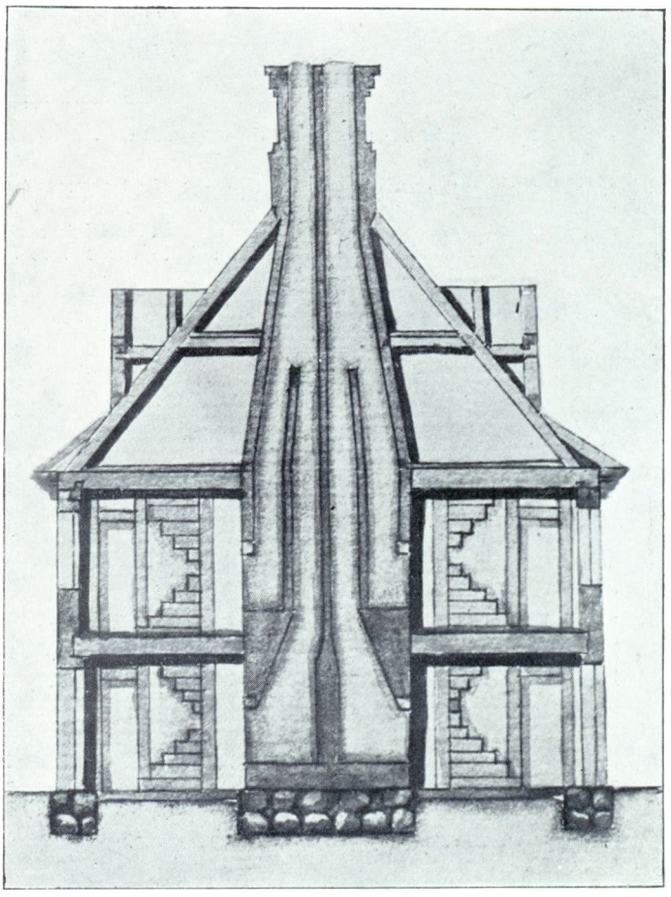

Tværsnit af en af Stokkene i deres oprindelige Skikkelse.

Man lægge Mærke til de aabne Ildsteder og For- og Bagbarakkens skarpe Adskillelse ved en Brandmur, der endog gaar op gennem hele Skorstenen.

Vor Fører forklarer os, at Officerer af Kaptajnsrang har en hel saadan Barakke til deres Raadighed, medens de yngre Officerer maa være to om én. Bohavet er, selv hos de gifte, mere end tarveligt og tilhører i Hovedsagen Fæstningen; et Bord med Krydsfødder under, nogle faa Træstole med flettede Halmsæder, et løst Stativ til at hænge Klæder paa og saa endelig de fornødne Sengesteder, ligeledes udlaant fra Fæstningens Inventar. Men hvad skulde de vel ogsaa med mere; de forlægges jo ustandselig fra den ene By til den anden, fra Danmark til Norge og tilbage igen, og Flyttegodtgørelse kendes ikke. Kakkelovne findes saa godt som ikke, og hvor de findes, er de lejet i Byen i dyre Domme. Der koges, steges og brases paa de aabne Ildsteder, foran hvilke Gulvet er dækket med et Lag Mursten, og endnu i vor Tid kan man enkelte Steder i Kastellet finde Rester af disse Murstensgulve i Bunden af Kulrum under Trapperne.

Er Komforten saaledes meget ringe for Officerernes Vedkommende, siger det sig selv, at den er adskillige Grader ringere hos Underofficererne og de Gemene, hvilke to Kategorier er saaledes indfiltrede i hinanden, at de endog bor sammen, selv som gifte, hvilket dog ikke kan vække Forundring hos den, der er fortrolig med, at de gifte Underofficerer endnu i Midten af det 19. Aarhundrede paa Kasernerne boede paa Stue sammen med „Karlene", kun adskilt fra disse ved et Tæppe eller, naar det kom højt, ved en spansk Væg. Kun naar det ikke helt sjældne Tilfælde forestod, at en Verdensborger skulde se Lyset, blev vedkommende Kvinde anbragt paa en Stue for sig selv, vistnok nærmest af Hensyn til Mandskabets Nattero; men herudover foregik hele det ægteskabeligo Familieliv for aabent Tæppe paa Mandskabets Belægningsstuer.

Her i Kastellet viser det sig ved vort Besøg — og vor Fører forstaar med sin bedste Villie ikke vor Forbavselse derover — at gamle Mænd paa 60 Aar og derover og unge Knægte paa 15—16, gifte og ugifte, Mænd, Kvinder og Børn deler Værelserne i skøn Forening, hvilket yderligere fremgaar af en Bestemmelse om, at hvis noget af Inventariet ødelægges, og den skyldige ikke kan findes, skal de paa Stuen indkvarterede „Mænd og Kvinder" samlede erstatte Skaden. At Bohavet ogsaa her hører til Fæstningsinventaret maa staa enhver klart; det bestaar for enhver saadan enkelt Stokbarakkes Vedkommende af 8 Tremands-Sengesteder, 2 i hvert Rum, 8 Bænke, 4 Borde, 1 Løstrappe (til Loftet), 8 Døre, 6 Glasvinduer, 6 Trævinduer og 1 Glasvindue over Indgangsdøren; mere spartansk kunde det næppe være. I Stuen var Gulvene af Ler, Loftet overalt Bjælkelofter (hvad iøvrigt kan ses endnu) og Væggene kalkede.

Men lad os se lidt nærmere paa 1ste Stokbarakke. I Barakken nærmest Porten finder vi Kastellets første Stald, idet den omtales allerede i 1672 som Stald for Officershestene. Det er iøvrigt lidt vanskeligt at følge Staldenes Historie herude; thi der er flere Slags Heste, bl. a. de finere Officersheste og de mere jævne Materialheste, og de er ret vanskelige at holde ud fra hinanden, da Oplysningerne er saa faa. I Kastellet fandtes i mange Aar nogle Materialheste, i Reglen 6, til hvilke hørte 3 Vogne med Kuske, men foruden dem fandtes der ogsaa særlige Heste, der anvendtes til at drive Kastellets Hestemøller.

Over Indgangsdøren til den næste af Stjernestokkens Barakker mod Gaden, det nuværende Nr. 4, ser vi et Skilt med en paamalet Sol eller stor Stjerne, under hvilken vi læser Indskriften: „Speisemeister und Marquetenderey", ligesom der paa en sort Tavle med Kridt findes opført de, saavel raa som kogte, stegte og spegede

Varer, som sammesteds er at bekomme, og vor Fører fortæller os, at dette er „Marquetenderey im Stern", og at der foruden dette yderligere findes 3 andre Marketenderier i Kastellet, nemlig „Marquetenderey im Elephanten" i 3. Stokbarakke (nu Elefantstokken Nr. 5), „Marquetenderey in der Fortun" i 4. Stokbarakke (nu Fortunstokken) Nr. 4 og „Marquetenderey im Schwann" i 6. Stokbarakke (nu Svanestokken) Nr. 6. Man har altsaa ogsaa her inden for Fæstningen fulgt den fra Byen kendte Skik at betegne Værtshusene ved et udhængt Skilt med en eller anden paamalet Figur, efter hvilken Stedet saa fik sit Navn. Her, i Kastellet, gik man over i Stjernen eller i Elefanten og drak sit Øl, og alt som Tiderne gik, traadte Stokkenes oprindelige Nummerbetegnelser mere og mere i Baggrunden, medens Marketenderinavnet bredte sig ud over hele Stokken. Hvornaar disse Navne er bleven taget officielt i Brug, er det lidt vanskeligt at fastslaa; men endnu saa sent som i 1811 hedder det i en Indberetning fra Major af Ingeniørerne, Ernst Johan Ohlrogge, om Fortunstokken, at vel kaldes denne Barakke bestandig den 4. Stokbarakke, men ved Siden deraf ogsaa Fortunstokken, hvilket skriver sig fra, at alle de Marketendere, som har boet i denne Barakke, har til Udhængsskilt valgt en „Fortuna", hvorefter Soldaterne har kaldt Barakken for Fortunstokken, og han tilføjer til Overflod, at Navnene paa tre af de andre Stokke er af tilsvarende Oprindelse. Alt som Tiden gled, gik dette imidlertid i Glemmebogen, og først for faa Aar siden er den virkelige Oprindelse til fire af Stokkenes Navne bleven fastslaaet.

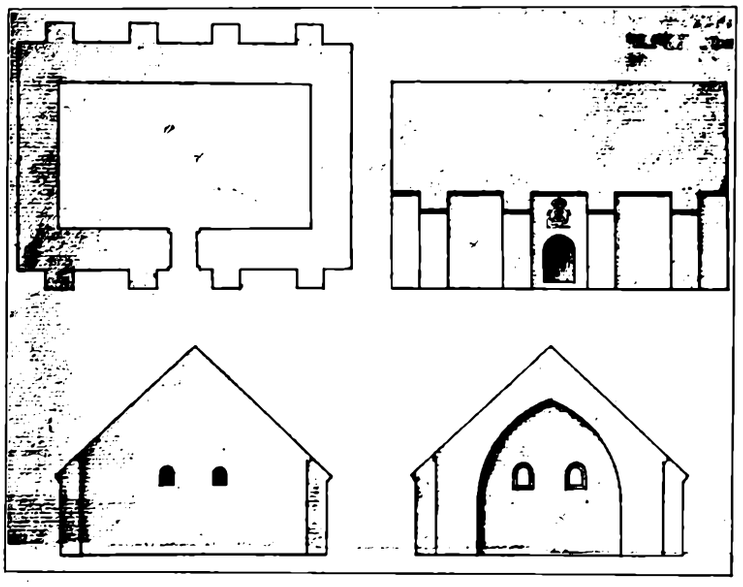

Grundrids, vestre Facade,
Gavl og Tværsnit af det nu nedrevne Krudttaarn i Grevens Bastion.
Opført 1741, fra 1817—1847 Slavefængsel.

Mellem Marketenderne paa den ene Side og Kastellets Kirke og dens Kirkebetjente paa den anden Side, var der et ganske mærkeligt og sikkert aldeles enestaaende Forhold; thi da det saaledes i 1739 blev bestemt, at Marketenderne ikke maatte sælge, „langt mindre kreditere eller borge nogen mere Øl eller Brændevin, end ham kan være tjenlig uden at blive fuld", da de ellers „aldeles ville miste og tabe alt, hvad de saaledes udborger", fremgaar det af en samtidig Uddybning heraf, at de Beløb, for hvilke de saaledes borgede, skulde inddrages af Kommandanten og anvendes som en Del af Kirkebetjentenes Lønning, hvorved disse i Virkeligheden blev stærkt interesserede i, at netop saa mange som mulig drak sig fulde. Foruden disse lidt uberegnelige Beløb maatte Marketenderne yderligere betale en fast aarlig Afgift af 120 Rdl. som Løn til Præsten.

Næsten endnu mærkeligere var det, at Marketenderne havde til Pligt at bære Kirkebøsserne om i Kirken ved al Gudstjeneste, en Tjeneste, der formodentlig har været dem til nogen Besvær, eftersom de senere for en aarlig Afgift, der efterhaanden steg fra 2—4 Rdl., købte sig fri for den.

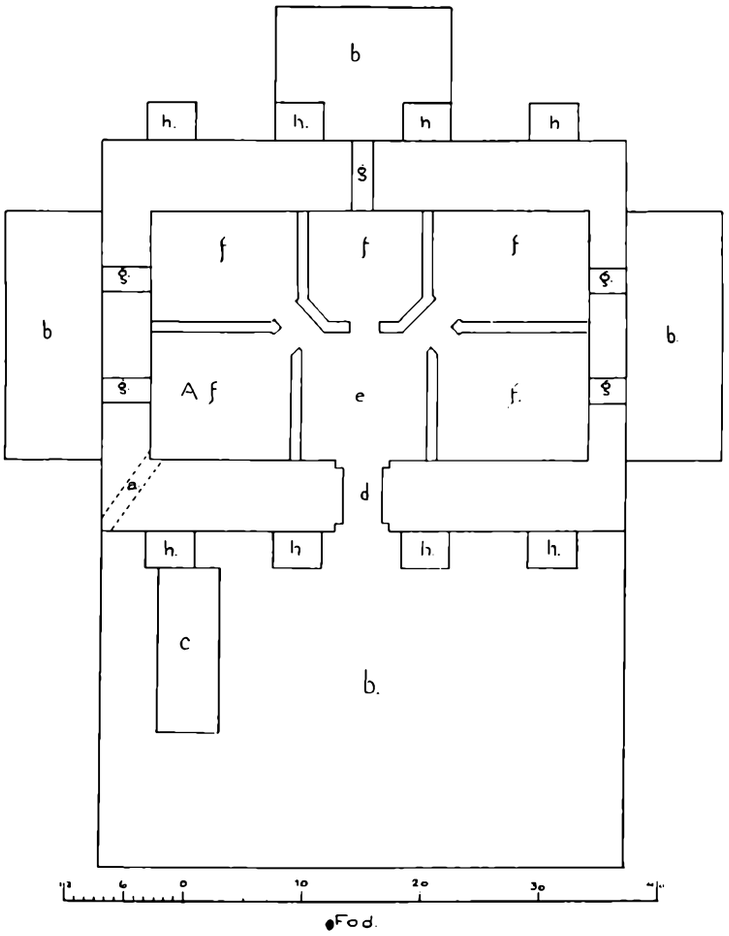

Et meget sjældent Grundrids af Krudttaarnet i Grevens Bastion,
indrettet som Slavefængsel.
Har været fremlagt ved et Forhør i Anledning af et Udbrud. Se Teksten Side 225.

Om Marketenderiernes Indre er Oplysningerne kun faa i Tiden før 1831, men set paa Baggrund af den øvrige Mangel paa Komfort, tør man vel tænke sig det hele indskrænket til en Skænk og nogle umalede Borde og Bænke. Selve Marketenderilokalet var fælles for alle, ogsaa for Officerne, hvilket fremgaar af mange forskellige Oplysninger fra Arkiverne, bl. a. af en Krigsretssag fra April 1695, under hvilken en Officer efter sit eget Sigende er gaaet over i Marketenderiet „for at drikke Brændevin, da han havde Feber(!), og for at varme sig, da der ingen Ovn var i hans Kvarter".

Senere, da den skillende Mur mellem For- og Bagbarakken af mange Grunde maatte gennembrydes, bredte Marketenderierne sig ogsaa ud til Bagsiden, hvor der opførtes Halvtagsskure, i hvilke Mandskabet om Sommeren under Eksercertiden kunde sidde og spise. Mærkeligt var det, at i Modsætning til, hvad der var Tilfældet med Mandskabets Indkvartering, tilhørte alt Inventariet paa ganske faa Undtagelser nær Marketenderne selv. I 1841 blev der indrettet Spisestuer i 1. Etage for Underofficererne alene, medens Soldaterne sad i Stuen.

I Tidernes Løb blev Marketenderiernes Antal efterhaanden reduceret fra fire til et. I 1779 bortfaldt et af de to i Stjernen eller Svanen, og i 1790 det andet af disse, begge Gange foranlediget ved, at Ejeren døde, uden at Enken formaaede at drive det videre. Tilbage blev endnu Elefanten og Fortunen. I og fra det idet dels de løsgaaende og første af disse bespistes Slaverne, arbejdende Slaver her — staaende — maatte fortære, hvad de købte, og dels Slaverne fra Krudttaarnene og bag Kirken herfra fik deres Mad leveret.

Endelig i 1854 blev Elefanten og Fortunen nedlagt, samtidig med at det nuværende store fælles Marketenderi blev oprettet i den sydlige Fløj af Nordre Magasinbygning, hvor Bageriet indtil da havde været, og her fortsattes det under de skiftende Indehavere, indtil det fra d. 1. November 1911 blev omdannet til en Mellemting mellem Marketenderi og Fuldkostforplejning.

Marketenderiernes Historie er baade lang, og særlig i militærkulturhistorisk Henseende meget interessant. Marketenderierne var jo saavel i Lejre som i Fæstninger det Sted, hvor Livsglæden fejrede sine største Triumfer; her købtes Øllet i Kandevis, her rullede Tærningerne paa Trommeskindet og her dyrkedes Eros med de Kvinder, der uvægerlig hørte til enhver Hærafdeling. Den Tale, der førtes her, var alt andet end høvisk og kunde mindst af alt betegnes som Blomstersprog, og det var just ikke kavallermæssig Optræden, der lagdes for Dagen.

Men tilbage til Stjernestokken; vi vilde være i Stand til at følge de fleste af dennes saavel som de andre Stokkes Beboere ned gennem Tiderne, eftersom den første Fortegnelse allerede foreligger fra 1672, men da ogsaa dette vilde føre for vidt, indskrænker vi os til at fortælle, at den bestod af 6 For- og 6 Bagbarakker. Vi kigger lidt om bag Barakken og ser Svin, Høns, Ænder og alskens Husdyr trave om og rode i Jorden, der nu ved Sommertid er haard, men som om Vinteren maa danne et rædselsfuldt Uføre. Svinestier fandtes i Kastellet endnu indtil 1831, Fjerkræ fik man derimod aldrig Bugt med trods gentagne Forbud.

Paa Stokkens Bagside, næsten oppe ved den nordligste Ende, ser vi en smal hvælvet Indgang lukket med en mægtig Egetræsdør med en stor Laas for, og vor Fører meddeler os, at her har Statsfangen Griffenfeld siddet i fire Aar fra 1676—1680; netop

Akvarel af Professor Chr. V. Nielsen. Originalen tilhører F. Zachariae.

Udsigt gennem Sjællandsporten til Sjællands Ravelin.

d. 16. Maj d. A. var han bleven afhentet her fra for i en Karet at føres ud gennem Norgesporten og videre til Rungsted, hvorfra han pr. Skib afgik til sit Fængsel paa Munkholmen. Griffenfeld's tragiske Historie er saa velkendt ogsaa fra dette Værks 2. Aargang, Side 47, at vi ikke behøver at komme nærmere ind paa den.

Nu, da vi staar uden for Døren til hans Fængsel, er det tomt men d. 8. December s. A. fik det igen en Beboer i Sognepræsten ved Graabrødrekirken i Viborg, Magister Jacob Worm, der blev dømt til Døden, fordi han havde skrevet Smædeviser om Regeringen og end ikke skaanet Chr. V's Forhold til Sophie Amalie Moth; senere blev han dog benaadet med at miste Retten til at bære Præstekjole og samtidig blive landsforvist.

Foruden Griffenfeld og Worm sad der paa denne Tid endnu en bekendt Statsfange i Kastellet, nemlig Johan Adolf Kielmann v. Kielmannsegg; men da ogsaa han findes omtalt i 2. Aargang af dette Værk, Side 50, forbigaas han ligeledes her.

Om Stokkene i Almindelighed skal her endnu kun anføres, at de i de første Aar sank ned i den bløde Grund, og at de var overordentlig fugtige, fordi Vandet i Gravene som Regel stod højere end Jordoverfladen i Kastellet, hvorfor de ogsaa var i høj Grad usunde. Ofte maatte de i Tidernes Løb gennemgaa betydelige Reparationer, og først i Tiden omkring Fyrrene i forrige Aarhundrede forsynedes de med Fodsokler af Sten.

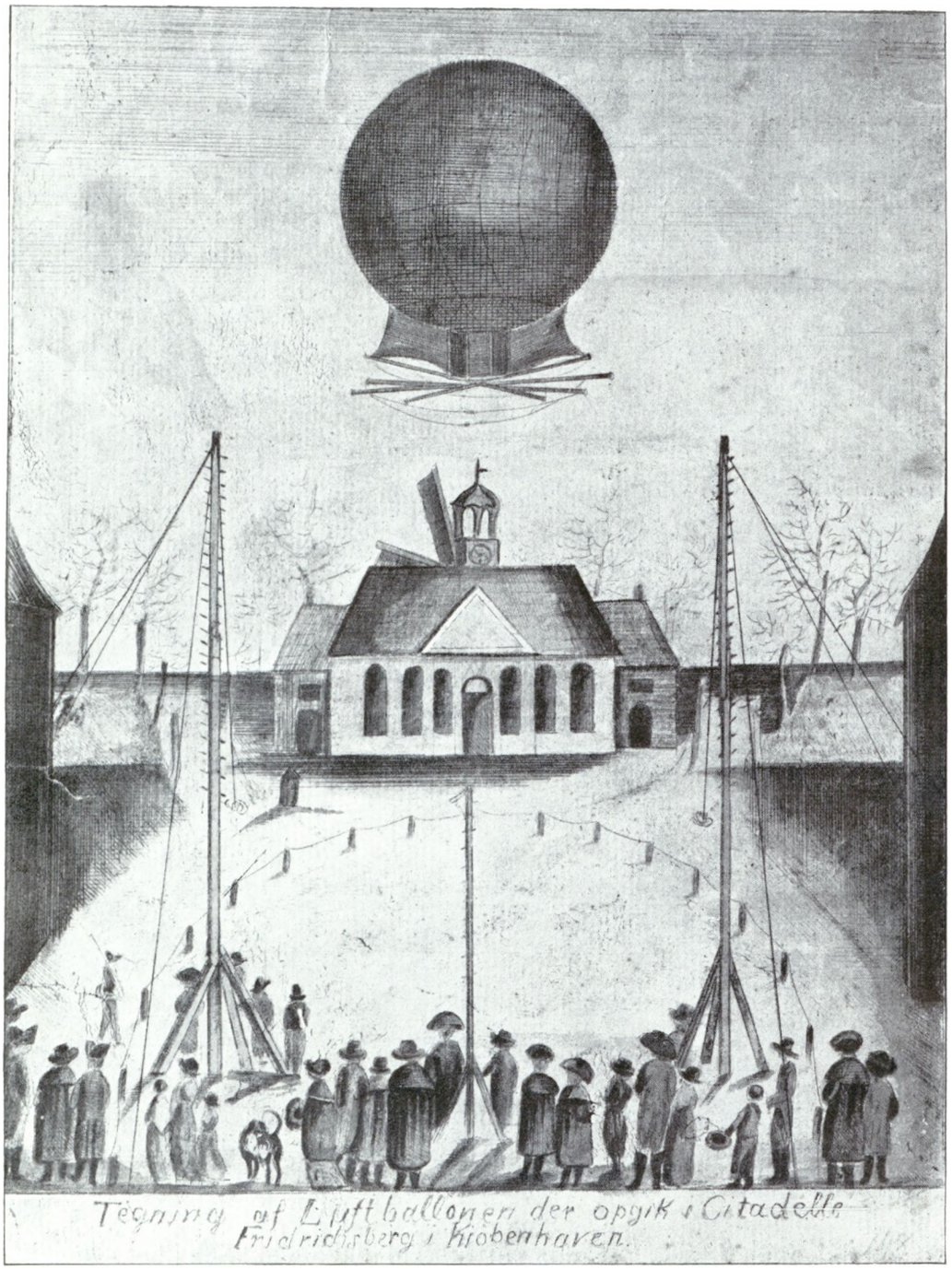

En Ballonopstigning fra Kirkepladsen d. 6. Januar 1805. Se Teksten Side 223.

Fra 1ste Stokbarakke eller Stjernestok gaar vi over til dens Genbo: 2den Stokbarakke eller Artilleristok. Stokken, der bestaar af 14 enkelte Barakker, halvt til Gade og halvt til Gaard, strækker sig ved vort Besøg ikke længere end til nuværende Nr. 12, hvad der i vore Dage kan paavises ved, at Skillerummet her er af samme Tykkelse som Gavlmurene, hvad der selvfølgelig kun kan ses paa en Grundtegning. Dog findes der ogsaa et udvendigt synligt Tegn, idet Stokkens Gesims her skifter Profil og synes at forsvinde vinkelret ind i Muren, medens den Del af Gesimsen, der hører til Resten, har en anden og simplere Profil.

Her, umiddelbart nord for Stokken, ligger en lille c. 18 Fod bred Smøge, der betegnes som „Kantorens Gang", og paa den anden Side af denne finder vi Kastellets ældste Kirke paa samme Plads, hvor nu Præsteboligen er.

Der synes desværre ikke at eksistere hverken Grundplan eller Billede af denne gamle Bygning, der figurerede som Kirke fra 1664—1704; der er maaske netop derfor Grund til at fremføre det lidet, der vides om den.

Den er opført 1663—1664, og det fortælles, at der ogsaa til Fundamenterne til den blev benyttet Materiale fra St. Annæ Rotunda, hvad der dog ikke har kunnet paavises ved Udgravning.

Allerede i 1676 maa Bygninngen repareres, og Reparationen udføres af en Murermester Hans Fischer, der for denne og nogle andre Reparationer faar udbetalt et Beløb af ialt 145 Rdl. 5 Mk. Aaret efter er det imidlertid atter galt, og det synes, som om Tagspærene er ved at glide fra hinanden, thi det hedder, at Tagstolen paa Spærværket over Kirken har maattet fastskrues med nye Skruer og er bleven forsynet med 12 Jærnankere paa det øverste Loft, medens Bjælkerne er blevet beslaaet med Jernbaand for at holde sammen; Udgiften hertil er 11 Rdl. 5 Mk. 4 Sk. Samme Aar foreligger der en Regning fra en Klejnsmed for at have dirket Kirkedøren op og forfærdiget en ny Nøgle til den.

I hele den Periode, da Kirken laa paa dette Sted, var der ikke ansat nogen særlig Præst ved den; Gudstjenesten blev besørget af det tyske Sognekapellaner fra Garnisons eller den Herre Zebaoth's Kirke, og det synes, at nogle af disse har boet der ude, men Navnene paa dem kendes ikke før fra 1711, altsaa 7 Aar efter at den nuværende Kirke var taget i Brug. Andre Kirkebetjente omtales slet ikke, og Kirken har derfor næppe haft hverken Orgel eller Klokke.

Alle kirkelige Handlinger udførtes selvfølgelig paa tysk, og Kirkegangen var tvungen, hvad den iøvrigt vedblev at være til den nærmeste Tid efter 1854. Mandskabet udtoges til Kirkegang som til enhver anden Tjeneste, og der blev ikke taget det fjerneste Hensyn til, om de forstod tysk eller ej, eller om de overhovedet tilhørte den lutherske Religion. Det hedder herom i Chr. V's Artikelsbrev af 9. Marts 1683: „Alt Krigsfolket skal omhyggeligen være tilstede naar Gudstieneste forrettes . . . Hvis saadant ei sker, skal de . . . dersom det er en Gemeen, straffes med Halsjernet, er det en Under-Officer, miste en halv Maaneds, men en Over-Officer 2 Maaneders Sold". Det har næppe været Lysten eller Trangen alene, der drev dem til at søge Kirken.

Overalt, hvor denne Kastellets ældste Kirke omtales, slutter det uvægerligt med, at den tilsidst blev saa brøstfældig, at man ikke turde lade afholde Gudstjeneste i den, og dette svarer jo ogsaa godt til Karakteren af de omtalte Reparationer. Nu er der imidlertid den Mærkelighed, at medens Kirken paa alle Grundtegninger af Kastellet, selv paa den af Rüse i 1666 udførte, gaar i ét med Artilleristok, bedder det udtrykkelig i Bygningsprojektet for 1705, at den gamle Kirke, efter at være fuld-

stændig nedrevet, skal genopføres som en Forlængelse af Artilleristok, hvilket ogsaa skete. Ved samme Lejlighed bortfaldt selvfølgelig „Kantorens Gang". Ser man i vore Dage lidt nøjere paa den nordre Gavl af Artilleristok, vil man ikke kunne undgaa at se, at Bygningsformen her afviger fra alle de andre Stokkes Gavle, hvortil kommer, at mere moderne Flensborgersten er sammenblandet med gamle Munkesten, og det er jo ikke helt udelukket, at vi i disse sidste har en synlig Rest af den gamle nedbrudte St. Annæ Rotunda for os.

Det blev udtrykkelig bestemt, at denne nordlige Del af Artilleristok skulde forbeholdes Præsten, for at han Dag og Nat kunde være tilstede, om noget maatte komme paa.

Som Tiderne gik, glemtes imidlertid denne Bestemmelse, og da de militære Myndigheder fandt, at disse Værelser, „der egentlig til slige Fanger af Karakter er destinerede og altsaa efterdags til dette Brug ene skal reserveres og ingen anden indrømmes, omendskønt de er ledige", blev de straks annekterede, og hver Gang en saadan Fange „af Karakter" skulde indsættes, maatte skrives mange Sider om Stenbock, men dels findes han tidligere omtalt i nærværende Tidsskrift, og dels skal dette jo ikke være en Fængselshistorie.

En anden af de her siddende Arrestanter er ligeledes tidligere omtalt, nemlig Generalkrigskommissær Caspar v. Platen, der sad sammesteds i 11 Aar fra 1715—1726.

I et Aar fra 1718—1719 sidder Oberst ved det norske Artilleri Peter Jacob Wilster her. Hans Fængselsophold er for saa vidt typisk for Tiden; der fremkommer nemlig under Sagen den Udtalelse, at han mulig er ganske uskyldig; desuagtet anbringes han trods sin Oberstgrad i et Fængsel, hvor der ikke findes Spor af Møbler, hvor han i den kolde Aarstid maa sidde uden Brændsel, og hvor Kommandanten kun ved en ren Barmhjertighedshandling giver ham det højst nødvendige til Livets Ophold, fordi Obersten selv ingen Penge har.

En næsten lignende Skæbne havde Gehejmekrigsraad Müller, der fængsles i November 1718 og sidder til Oktober Aaret efter, da han føres til Bornholm, hvad der ikke var noget godt Tegn i de Tider.

Søndre Magasinbygning, set fra Kirkepladsen; mærk de svære Stræbepiller paa det nordøstlige Hjørne.
Til venstre et Hjørne af Elefantstok (3. Stokbarakke).

Præsten rykke ud. De kirkelige Myndigheder protesterede forgæves her imod, og saaledes blev der trukket Tov lige indtil 1723, da man endelig fandt den gamle Befaling fra 1705 frem, hvori det hed: „At det var højst nødig, at paa det Sted, hvor den gamle Kirkes Bygning havde staaet, blev opført en ny Barak, der skulde tjene som Bolig for en Præst og andre Kirkebetjente, at de kunne gaa de i Kastellet indlogerede Folk tilhaande, særlig ved Nattetid". Det oplystes, at Præsten i de forløbne 18 Aar fire Gange havde maattet flytte ud, og atter i 1723 led samme Skæbne, fordi netop nu en Fange „af Karakter" skulde indsættes, og da denne først afgik ved Døden i 1730, blev Forholdene først paa dette Tidspunkt ordnet efter Bestemmelsen af 1705.

Lad os se lidt paa nogle af de Fanger, som blev anbragt her i det nye Stykke Barakke, der nu altsaa repræsenterer de 6 nordligste Fag af Stokken.

Den første og mest bekendte er den svenske Feltherre Magnus Stenbock, der blev indsat 1714 og sad her til sin Død 1717. Det var ham, der i dette sit Fængsel havde den Naade en Augustdag i 1716 at modtage Besøg af Ruslands Enehersker: Peter den Store, der bl. a. lod Stenbock's sikkert berettigede Beklagelser gaa videre til Fr. IV over den Behandling, der blev den ulykkelige Fange til Del af Kommandanten, Jacob Peter Bonar, og ikke mindst af dennes Frue, hvilket Par Stenbock meget vittigt betegnede som „das ganze gouvernement". Peter den Store erklærede endog over for Kongen, at i hans Land vilde en saadan Mand være bleven hængt. Kongen kunde ikke sidde en saadan Talsmand overhørig, og Resultatet blev, at Bonar faldt i Unaade og blev afløst af Oberst Adolph v. Bestenbøstel. Der vilde kunne

I December 1718 sidder her Skipper Peder Friis. Tordenskjold havde været saa heldig at fange den bekendte Norcross, der var bleven anbragt som Fange paa Holmen under Opsigt af Friis; men denne tog ganske rolig sin Fange med sig ud, naar han gik paa Besøg hos sin Slægtning, Madam Kragelund, der holdt Kaffehus i Hummergade, og medens Friis her i det ene Værelse nød sin Aftenkaffe, klædte Norcross sig hurtig om i et andet Værelse og var snart over alle Bjerge. Herfor maatte Friis bøde med et Fængselsophold i Kastellet, indtil han i April 1719 blev afgivet til Admiralitetet.

I 1723 sidder der en Kancellist Schäfer fra Rentekammeret, og endelig træffer vi her i 1723 den svenske Generalmajor, Friherre Gustaf Wilhelm Coyet. Denne sidste havde i Forbindelse med den intrigante Nordmand Povl Juel og en svenskfødt Major Hørling lagt nogle fantastiske Planer, hvorved Grønland, Island, Færøerne og Norge skulde løsrives fra Danmark. Sagen er meget lang og skal ikke detailleres her; det maa være tilstrækkeligt at fortælle, at de gik saa dumdristigt tilværks, at deres Planer hurtig kom Regeringen for Øre, og det endte med, at Juel efter en uhyggelig hurtig og yderst vilkaarlig Retsforfølgning blev henrettet d. 8. Marts paa Nytorv, medens Hørling blev udvist af Landet. Ogsaa Coyet blev dømt til Døden, men blev dog senere benaadet med livsvarigt Fængsel; det er iøvrigt ved hans Fængsling, at Spørgsmaalet om Retten for de kirkelige Myndigheder til den gamle Kirke bliver rejst. Under Coyet's Fængsling kommer for første Gang et Forhold for Dagen, som ikke tidligere er fremme, men som vi mange Gange senere støder paa i Kastellets Fængselshistorie, nemlig dette, at man ikke synes at have kendt

eller anvendt den naturlige Fremgangsmaade at aflaase Arrestdørene, men valgte at kommandere Officerer til at opholde sig hos Fangen. Det kommer frem ved, at en Fændrik Christian Meyer v. Hitziger uden videre forlader sin Post hos Fangen og bliver borte hele Natten, hvorfor han kort og godt sættes paa Musketer-Traktement, indtil han igen havde gjort sig værdig til at avancere. —

Coyet var i høj Grad forfalden til Drik, og alle de Penge, der blev udbetalt ham til hans Underhold, benyttede han til Indkøb af Brændevin. Han døde i 1730 i Arresten som et i Bund og Grund ødelagt Menneske, og hans Efterladenskaber: 12 Rdl. 5 Mk. 9 Sk. blev skænket til Kirkens Nytte.

Foruden disse mere bekendte Personer, om hvem vi ved, at de har været anbragt i den nordlige Del af Artilleristok, er der i hundredevis af andre, der har siddet i Kastellet i Løbet af disse Aar, uden at man kan paavise, hvor de har været anbragt. Sandsynligheden taler for en Del for Nordre Magasinbygning; men Kastellet blev paa den Tid i sin Helhed betragtet som et eneste stort Fængsel, saa det i og for sig har haft mindre Betydning, hvor saa underordnede Sjæle sad, hvorom der her kan være Tale. Det var dem, der hørte til Hovedmassen af Slaverne, d. v. s. den Del, der under Bevogtning af Soldater paa de store Godser; der var Husmænd og Tjenestekarle, ja, der var Drenge, der f. Eks. havde omgaaedes uforsigtigt med Ild og Lys, eller — som to Murerdrenge — af hvilke den ene i Kaadhed havde skubbet den anden ned i Hovedet paa en Jøde o. s. v. En Grenader bliver, for ved Uforsigtighed at have forbrændt noget Læder hos en Skindbereder, dømt til Jern paa Livstid, andre maatte tilbringe flere Aar i Slaveriet for at afbetale et eller andet Munderingsstykke, som de havde ødelagt. Soldater og Bønder straffedes for begaaet Lejermaal, Haandværkere for Gadeuorden eller Ulydighed mod deres Mestre, kort sagt, Aarsagerne er uendelige og Eksemplerne saa utallige, at blot en Opremsning af dem vilde kræve adskillig mere Plads, end her tør raades over.

Præsten formaner Tømmersvendene i deres Herberge til fredelige Tanker.
Den 1ste Augusti 1794.

Men da vi nu en Gang er kommen ind paa „Forbryderbanen", kan det formentlig være rettest at medtage alle dem her samlet, der ud over de alt nævnte har siddet fængslede i Kastellet i Tiden før 1725, paa hvilket Tidspunkt hele Arrestantvæsenet blev centraliseret i Arrestbygningen bag Kirken.

Major af Artilleriet, Martin Maul, bliver fængslet i 1698, fordi han efter sin Kones Død havde ægtet hendes Søster, hvad der den Gang var forbudt. Ægteskabet blev erklæret for ugyldigt,

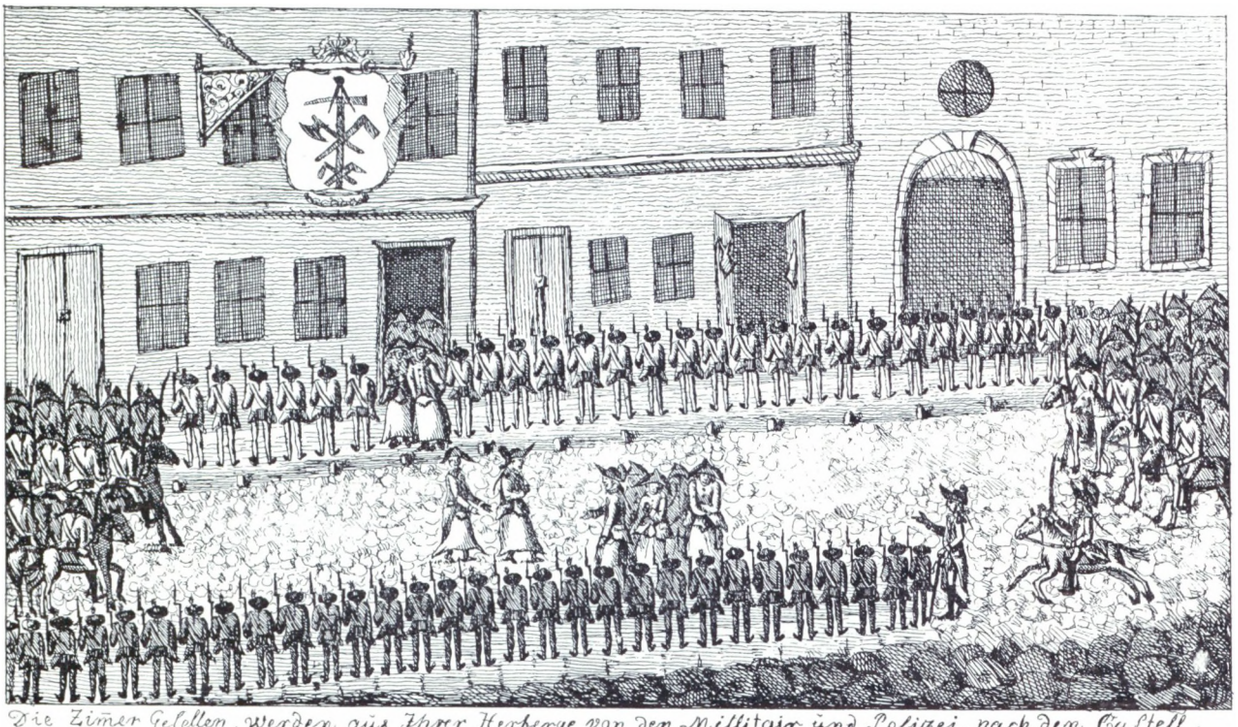

Die Zimer Gesellen, werden aus Ihrer Herberge von der Militair und Polizei, nach den Castell geführt, bis zu Weiterer Untersuchung Ihrer Fordrung. Copenh. den 4 August 1794

Se Teksten senere.

og ifort Lænker maatte udføre alt det Arbejde, hvortil man ikke vilde eller kunde benytte andre, saasom at bære Officerernes Natspande ned og rense dem, køre med de store Urinballer uden for Kastellets Enemærker og tømme Indholdet ud i Søen, muge i Stalde, feje Gader, køre Skarn og Gødning ud o. s. v.

Var det da Forbrydere? Nej ingenlunde. Det var Bønder, der havde „forsiddet" eller „forløbet" deres Ryttergaarde eller var dovne eller fordrukne eller var blevet antrufne i Krybskytteri og da man havde faaet hende gift med en anden Officer, slap han efter 3 Maaneders Forløb ud fra sit Fangenskab.

I 1704 idømtes Løjtnant Christian Lorentzen Frick for et Sammenstød mellem ham og hans Major til 1½ Aar at arbejde i Jern.

Som et karakteristisk Eksempel paa, hvorledes Myndighederne skaltede og valtede efter Forgodtbefindende skal anføres, at da Københavns Politimester Claus Rasch afgik ved Døden 1705, viste det sig, at han havde benyttet sig af den for en Politimester

lidt mærkelige Trafik, at han efterhaanden afleverede sine Arrestanter til Hæren og modtog Hververpenge for dem, hvorved det jo unægtelig bedre forstaas, at Vejen fra Soldat til Slave var saa kort.

I 1719 beklager en Præsteenke sig over sin Søns „liderlige" Levned og faar ham i Kraft heraf indsat til Arbejde paa Vand og Brød i nogle Maaneder.

S. A. bliver en Korporal ved Livgarden til Hest, Lorenz Paulsen, sluttet i Jern paa Vand og Brød paa Livstid. Dette, at man spærrede et Menneske inde paa Livstid paa Vand og Brød kunde mulig se ud som en spøgefuld Overdrivelse, hvad det dog langt fra er, og selv om Lægerne i vore Dage protesterer imod, at et Menneske kunde leve alene af denne Kost og saa tilmed samtidig udføre haardt legemligt Arbejde, skal hertil kun siges, at vi har ladet de uomstødelige Kendsgerninger tale, og af dem fremgaar det, at der først langt frem i Tiden indførtes den „Forbedring", at Slaverne kun det første Aar sad paa Vand og Brød alene. —

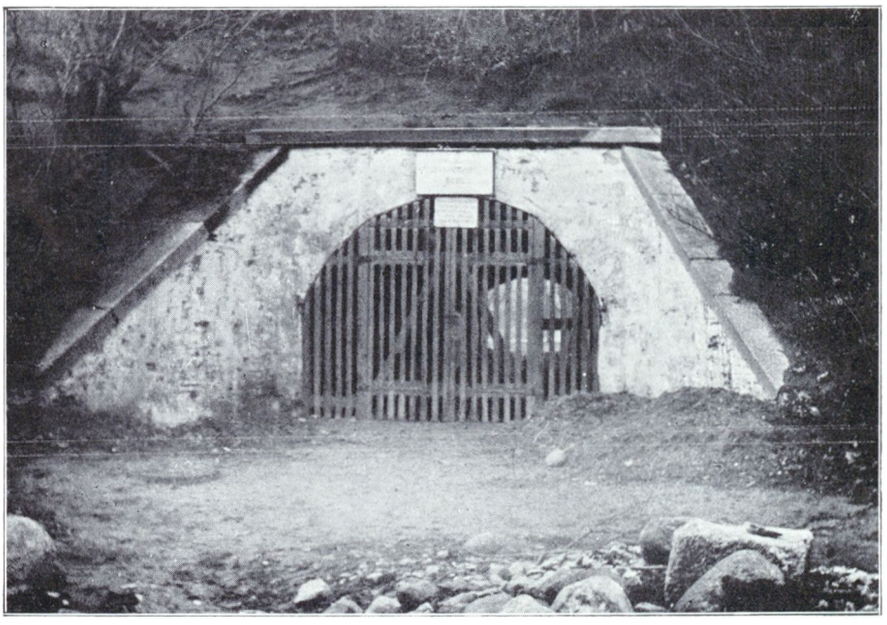

Udfaldsporten (Poternen) mellem Kongens og Prinsens Bastion, set inde fra Kastellet.

Tidens sygelige Religionsdyrkelse frembragte de mærkeligste Foreteelser; lad os dog af alle disse indskrænke os til her at fortælle, at en Musketer Ditlev Hein 1720 „formedelst han skulde have sluttet Pagt med Djævlen" blev fængslet i Kastellet.

Den 24. Marts 1721 skriver Kongen til Kommandanten, at han skal lade „den paa Vort Rentekammer tidligere ansatte og nu i Vort Dig betroede Kastel Frederikshavn arresterede Anthon Robers arbejde i Skubkarren sluttet paa Vand og Brød i 3 Maaneder, derefter løslade ham og tilkendegive ham, at han straks skal rømme vore Riger og Lande og under vilkaarlig Livs Straf aldrig igen lade sig finde her". Skubkarren var en Art Trillebør, til hvilken Forbryderen var lænket under sit Arbejde.

Feltkasserer Chr. Sørensen fængsles 1722 for Underslæb; han ser ud til at være afgaaet ved Døden i Arresten Aaret efter, thi det sidste man hører om ham er, at han faar Tilladelse til at tale med en Præst. Om Sørensen ved man, at han sad i Kastellets — ikke Byens — Hovedvagt; men om Arrestforholdene her vil vi senere faa at høre.

Vi er kommet lidt langt bort fra vor Spadseretur, og vor Fører har flere Gange set paa os, som om han troede, at vi var faldet i Staver; vi lader ham endnu en Stund være i Troen og gaar over til den sydlige Gavl af 5. Stokbarakke (Generalstok), hvorfra vi kaster Blikket tilbage til det Stykke af Hovedgaden, vi nys har tilbagelagt og dermed paa de to Stokke, af hvilke den dannes. Vi har nu Stjernestokken tilvenstre, Artilleristokken tilhøjre. Vi ser paa det, saaledes som det nu ser ud for vore Øjne, og vi lægger straks Mærke til, at Stokkene er blevet højere, idet alle de smaa Kviste er bleven slaaet sammen til en Manzardetage, medens Taget er bleven hævet. Det tager sig nok saa godt ud, som da vi første Gang saa dem. Nu vil Heldet, at det maa have regnet lidt den Morgen, da dette Billede blev taget, og derved sker det, at vi midt i den asfalterede Gangsti, der fører fra General- til Artilleristok, ser en mørkere Plet, en ganske ubetydelig Sænkning, hvori en Pyt Vand er bleven staaende. Den lille Plet bringer os et diskret Bud om, at her har været en Brønd, Kastellets ældste Brønd, der allerede omtales 1668 og som indtil omkring 1706 var Kastellets eneste Brønd. Fra 1706 synes der nemlig at have været en Brønd ogsaa i Prinsens Bastion, i hvert Fald opføres der paa denne Tid et Træskur over en saadan. I 1739 bliver der gravet en anden Brønd i Prinsens Bastion; Udgifterne til denne beløb sig til ialt 255 Rdl. 47 Sk., hvoraf 50 Rdl. var „for den svenske Ruthengangers Umage". Da Rute som bekendt er en Vaand eller en tynd og bøjelig Kvist, synes det, at man allerede den Gang har haft Mennesker, der kunde „vise Vand" ved Hjælp af en Kvist. I 1759 er der ialt 4 Brønde, af hvilke dog de tre er opfyldt med Jord. Brønde tilkastes og Brønde graves og Antallet varierer stærkt. I 1811 foreligger der en officiel Udtalelse om, at Kastellet har tre Brønde, hvis Vand er godt, men vilde være endnu bedre, dersom det blev noget mere benyttet.

Indtil 1738 havde Kastellet kun sine Brønde at ty til, først fra dette Aar førtes der en Vandrende af Træ fra Nyboder over Graven, d. v. s. i Begyndelsen paa Bunden af denne, senere, fra 1754, i en Ledning over Vandet; men man vedblev at værne de gamle Brønde for ikke at komme til at staa uden Vand i Tilfælde af, at en Fjende ved Belejring skulde overskære Renderne.

Den samme set ude fra.

Ved vort Besøg ser vi altsaa straks Brønden paa Paradepladsen, og vor Fører henleder Opmærksomheden paa, at den er forsynet med 4 Pumper, ved hvilke Slaver og Kvinder kappes om at faa det kølige Brøndvand oppumpet, hvorefter det møjsommeligt bæres rundt til de forskellige Husholdninger, bl. a. har hver af Marketenderne en stor Tønde staaende i deres Bod, for altid at have Vand ved Haanden til deres Madlavning. Han viser os, at Pumperne ogsaa gør anden Nytte, thi ved dem er en Del Strafferedskaber lænkede med Kæder. Det er nemlig Kastellets Justitssted, hvor alle Afstraffelser og Henrettelser foregaar. Her findes ogsaa Træhesten, Æslet, Træmæren, eller hvilke andre smukke Navne man finder paa at give den sammentømrede Hest med den skarpe Ryg; om Hovedstykket hænger de store Kampesten med Jernkæder ved, hvorved man under skærpende Omstændigheder søger at trykke Synderen fastere i Sadlen, idet man binder Stenene til hans Fødder; her ser vi Pælen, ved hvilken der tildeles „Kat", her har vi Gabestokken og forskellige Tænger og andre uhyggelige Redskaber, med hvilke man finder det nødvendigt at straffe Tidens hvervede Soldaterbander.

Alt dette fordunkles dog ved vor Førers Fortælling om, at han for 4 Aar siden har staaet her og været Vidne til, at Griffenfeld knælede ned paa en med et sort Tæppe overdækket Sandbunke,

for at modtage Døden ved et vandret Hug, som Skik var, naar Henrettelsen skulde foregaa ved Sværd, i Modsætning til en Henrettelse ved Økse. Uden at det synes at have gjort noget særligt Indtryk paa ham, fortæller han os, hvorledes Griffenfeld, efter at have bedt en Bøn, skilte Hænderne ad og strakte Hovedet i Vejret parat til at modtage Dødshugget, da der i det samme blev raabt: „Holdt, der er Pardon!" Han fortæller, hvorledes han da af Sindsbevægelse næppe kunde rejse sig, men maatte hjælpes op af de to Præster, der ledsagede ham og hvorledes han tilsidst førtes tilbage til sit Fængsel. Hvem denne Griffenfeld egentlig var, har han en meget ringe Forstaaelse af; han synes nærmest skuffet over den mærkelige Afslutning paa en Henrettelse; han, som er saa vant til at se sine Kammerater i hundredevis blive klynget op i en Galge eller radbrækket, pint med gloende Tænger o. s. fr., indtil endelig Dødshugget kommer som en naadig Afslutning paa deres skrækkelige Lidelser, for ham synes det at være en Skuffelse, at Hovedet ikke faldt.

Vi gaar hen til Brønden og ser herfra imod Øst, hvor vi atter møder Synet af de store Oversvømmelser i denne Del af Kastellet. Hen over Vandhullet ses dog en Slags Dæmning, der fører over til en af Kastellets tre Udfaldsporte; men da vi senere paa vor Vej vil komme nærmere en saadan, og da vi nødig vil vove os ud paa den smudsige Vej, lader vi den foreløbig uomtalt. Det samme lader vi være Tilfældet med den paa dette Sted i 1725 opførte Kommandantbolig, eftersom det af praktiske Hensyn vil være bedre at lægge vor Vej hen til den paa et senere Tidspunkt.

Vender vi os mod Vest, ligger Alarmpladsen for os i hele sin Udstrækning helt over til den indre Voldskraaning af Kongens Bastion, op til hvis mægtige Jordmasse — thi Kongens Bastion er i Modsætning til de fire andre Bastioner en „fuld" Bastion — der fører to Opkørsler, af hvilke den ene, den søndre, endnu er bevaret til vore Dage, medens den anden forsvandt i Halvtredserne i forrige Aarhundrede.

Kært Barn har mange Navne, og det, vi i vore Dage kalder for Kirkepladsen, har i Tidens Løb haft flere Betegnelser, der ofte er løbet jævnsides med hinanden. Dens første Betegnelse er Alarmpladsen, hvor Tropperne stillede under Vaaben ved den mindste Anledning, og dette Navn holder sig til omkring 1727, da den betegnes som Paradepladsen, hvilken Betegnelse veksler med Mønsterpladsen; senere, fra c. 1830, kaldes den Torvet eller Torvepladsen, indtil den endelig slutter som Kirkepladsen.

Det er om Hovedgaden og denne Plads det d. 21. August 1663 i et Brev fra Kongen til Rüse hedder: „Desligeste har Du fra den ene Udenværksbro til den anden, igennem Kastellet, en bred Gade eller Stenbro at lade lægge, saa og Alarmpladsen med Stenbro at lade lægge . . .". Det kunde heraf se ud, som om Pladsen straks fra Begyndelsen havde været brolagt, og der staar da ogsaa senere i samme Skrivelse: „. . . for hvilket Arbejde Vi Dig for hver Kloft eller 3 Alen udi Firkant med Sand, Sten og andet at lade tilføre og det forhøje til Arbejdsløn naadigst ville godtgøre og lade betale 1 Rdl." Ganske vist bliver Pladsen i 1814 paafyldt med et Lag Grus, men saa hedder det igen i 1830, at Torvets Brolægning var lav og slet, saa at Vandet ikke kunde faa Afløb, men maatte blive staaende og om Sommeren fordærvede Luften. Brolægningen blev derfor nu optagen og Pladsen fyldt med Grus, medens Kørevejen paa begge Sider maatte omlægges, da den var næsten ufremkommelig, og Vandet intet Afløb havde derfra. Hele Pladsen kan dog næppe have været brolagt, thi da en Bombe under det engelske Bombardement slog ned paa Pladsen i Nærheden af Kirken, fortælles det, at der netop her laa en Afdeling Soldater i Græsset og spiste deres Frokost, uden at dog nogen kom til Skade, og i 1838 bliver den benyttet til at røre Heste paa; endnu saa sent som 1863 siges den at være i en meget maadelig Forfatning.

Da vi ser Pladsen i 1680, har den endnu ikke de to Rækker smukke Kastanietræer, 21 i hver Række, der nu er dens Pryd. Hvad Livet paa den angaar, falder det i det væsentlige sammen med det, vi i Begyndelsen af vor Spadseretur saa paa Grønlandspladsen. — Naar vi undtager den største og vigtigste Begivenhed, der er foregaaet paa denne Plads: Griffenfeld's „Henrettelse", findes der ikke opnoteret nogen særlig Begivenhed herfra før d. 6. Januar 1805, og da af en ganske anden Beskaffenhed.

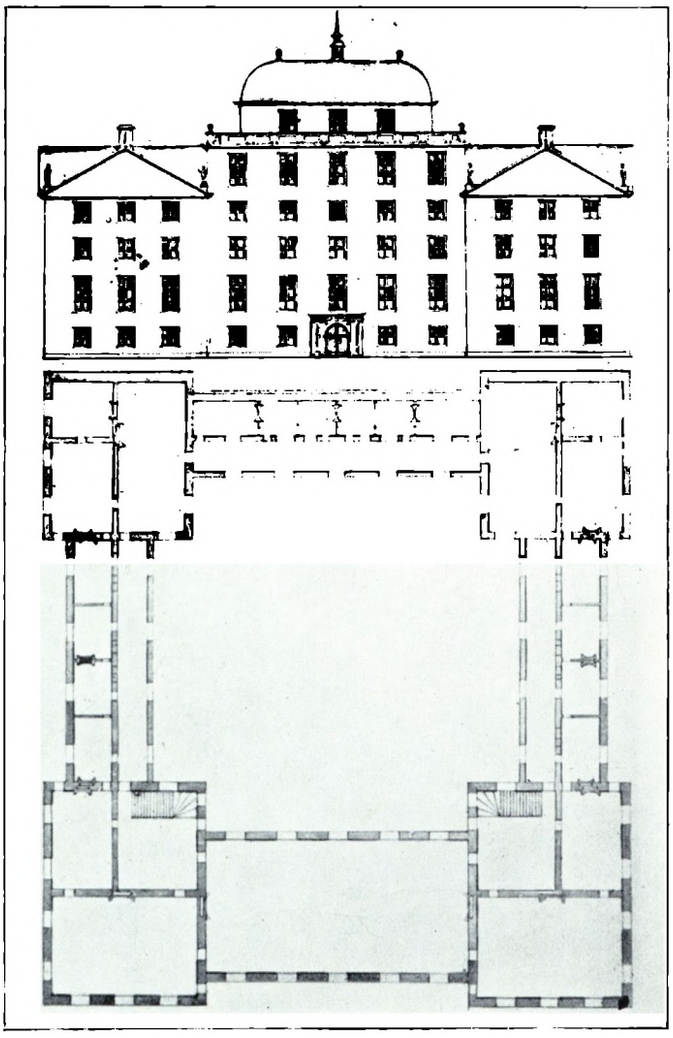

Facade og Grundrids af det af Kong Fr. III paatænkte Slot i Kastellet.

En Kobbersmedemester C. F. Kierstrup, der havde kastet sig over Luftsejlads, havde, efter at have foretaget et forgæves Forsøg fra Rosenborg Eksercerplads, opnaaet Tilladelse til paa denne Dag at lade en Ballon gaa op fra Kastellets Kirkeplads. Forsøget mislykkedes dog ganske; thi efter at have slaaet nogle Kuldbøtter i Luften, faldt den til Jorden som en Klud, og naar den derfor paa Billedet ses svævende, er det kun fri Fantasi. I 1818 foretog Kunstberider Price fra det samme Sted tre Ballonopstigninger, nemlig d. 8., 11. og 25. Januar.

Den 16. Marts 1808, tre Dage efter den stakkels Kong Chr. VII's Død i Rendsborg, blev Generalmarchen slaaet Kl. 8½ Fm., hvorefter Kastellets Garnison samledes her for at aflægge Ed til den nye Konge, Fr. VI; 31 Aar senere foregik samme Ceremoni paa det samme Sted, da Fr. VI d. 3. December 1839 havde lukket sine gamle Øjne, og Chr. VIII besteg Tronen; det var ved denne Lejlighed Landgreve Wilhelm af Hessen, der paa Kongens Vegne modtog Hyldings- og Troskabseden.

En enkelt Gang, d.

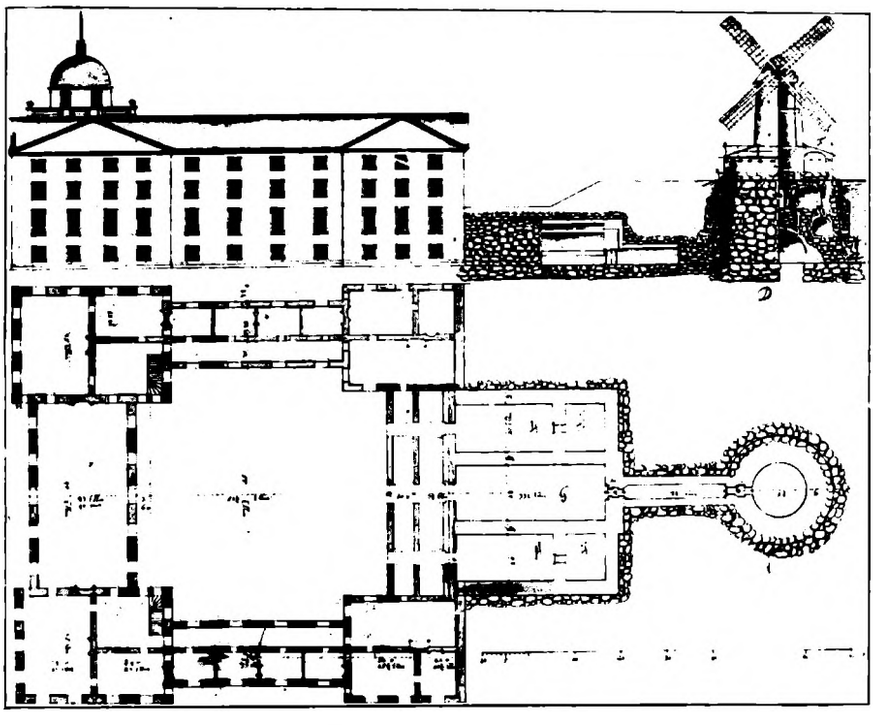

Nordre Sidefacade og Grundrids af samme.

Mærk særlig den bag Slottet liggende Del, der er ført ind i Jordmassen af Kongens Bastion.

29. Maj 1812, foregik her en Begivenhed, der ellers sædvanligvis fandt Sted paa Rosenborg Eksercerplads, nemlig Tilintetgørelse ved Opbrænding af gamle udrangerede Bankosedler. Det foregik Kl. 5 om Morgenen, og et Kommando af 1 Underofficer og 8 Mand dannede Vagt om det kostbare Baal.

Den 29. August 1817 stillede Kastellets Vagtparade for første Gang paa Kirkepladsen paa samme Sted, hvor Københavns Vagtparade stiller den Dag i Dag; det var dog kun i godt Vejr at dette skete; var det Regnvejr, stillede den i Stueetagen i den

Den Musik, der nu samler et taknemmeligt Publikum Søndag efter Søndag fra Kl. 1 2, paabegyndtes d. 18. Maj 1866 og udførtes i en Aarrække altid af 1. sjællandske Brigades Halvbrigades Musikkorps.

I Anledning af Chr. IX's Bisættelse foregik der i 1906 den Ejendommelighed, som sikkert kun faa har tænkt videre over, at samtlige Danmarks 10 Fodfolksregimenter i Løbet af et Par Dage var repræsenteret ved Kommandoer, der var indkvarteret i Kastellet. Disse Kommandoer samledes Dagen før Bisættelsen

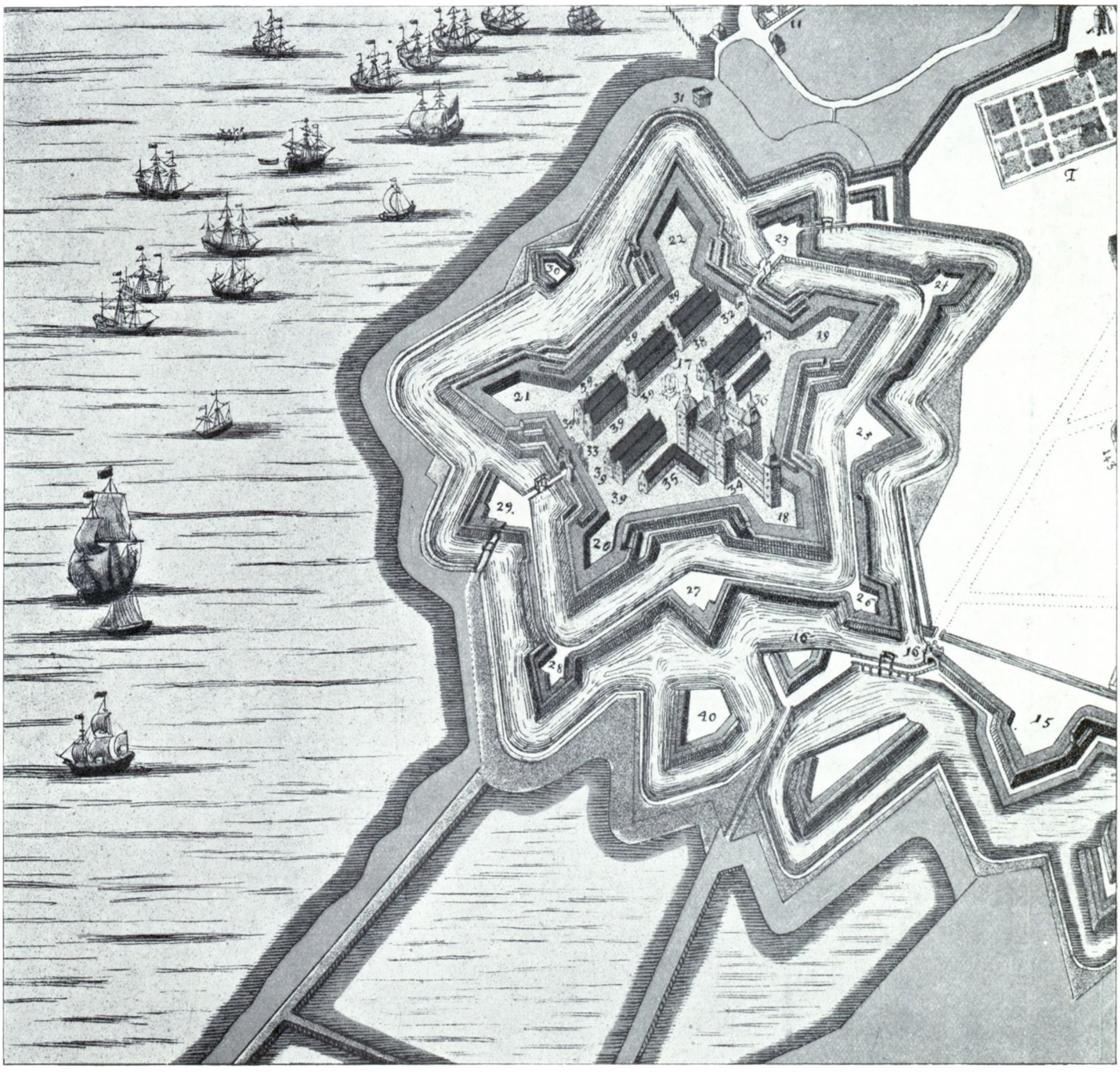

Udsnit af Resens Atlas fra 1674.

15. Rosenkranz Bastion, 16. Øster Port, 18. Kongens Bastion, 19. Dronningens Bastion, 20. Prinsens Bastion, 21. Prinsessens Bastion, 22. Grevens Bastion, 23. Sjællands Ravelin, 24. Falsters Contregarde, 25. Fyens Ravelin, 26. Møens Contregarde, 27. Bornholms Ravelin, 28. Lolands Contregarde, 29. Norges Ravelin, 30. Pinnebergs Reduit, 32. Kongeporten (Sjællandsporten). 33. Norgesporten. 34. Det af Fr. III paatænkte Slot, som aldrig blev opført. 35. Proviantbus, 36. Bageri og Bryghus. 37. Tøjhus, 38. Kommandantens Hus, 39. Officershus, 40. Grønlands Bastion.

Bygning, der indtil for nogle Aar siden betegnedes som det gamle Eksercerhus, d. v. s. det store 2-Etages Træskur, der findes mellem General- og Svanestokkens nordligste Dele.

Den 25. April 1868 foregik der paa Kirkepladsen en lille stemningsfuld Højtidelighed, idet Brigadechefen, General Max Müller, her overrakte samtlige Befalingsmænd af 21. Bataillon den Fane, der havde tilhørt den tidligere 21. Infanteribataillon; denne sidste, der under Navnet 4. Jægerkorps var bleven oprettet d. 15. Marts 1852, var atter bleven opløst d. 30. Maj 1866; men d. 1. Oktober Aaret efter blev en ny 21. Bataillon oprettet, og det var nu dennes Befalingsmænd, der tog den gamle Fane i Arv.

Vi fortalte før, at Vagtparaden fra 1817 stillede paa Kirkepladsen, men først fra d. 10. November 1855 indførte man den Skik at lade Musikken spille paa Pladsen før Paradens Afmarch og derefter trække op med den, i Stedet for, at Musikken før den Tid kun havde spillet uden for Kastellets Hovedvagt under selve Afløsningen.

med alle Bataillonsfanerne paa Kirkepladsen, hvor Kommandoet blev formeret som en Helhed, med hvilken der frem og tilbage ad de dertil saa fortrinligt egnede Gader blev afholdt Generalprove paa Processionen.

Endelig fejrede 1. Bataillon d. 7. December 1913 her sit 150 Aars Jubilæum med en særdeles smuk Formiddagsfest, ved hvilken Lejlighed Kong Chr. X var tilstede og paa sin sædvanlige mandige og djærve Maade talte til den paa denne Tid af Aaret desværre saa lille Styrke.

Saaledes som Kirkepladsen præsenterer sig i vore Dage, maa det siges at være en overordentlig smuk og stilfuld Plads, og man kan ikke komme bort fra, at den netop i Forbindelse med Hovedgaden og de andre Gader danner en retliniet og symmetrisk Grundplan, om hvilken hele det øvrige Kastel, lige indtil de 5 Bastioner former sig som et saare skønt og harmonisk Hele. At ville forsøge enten med det ene eller det andet Maal for Øje

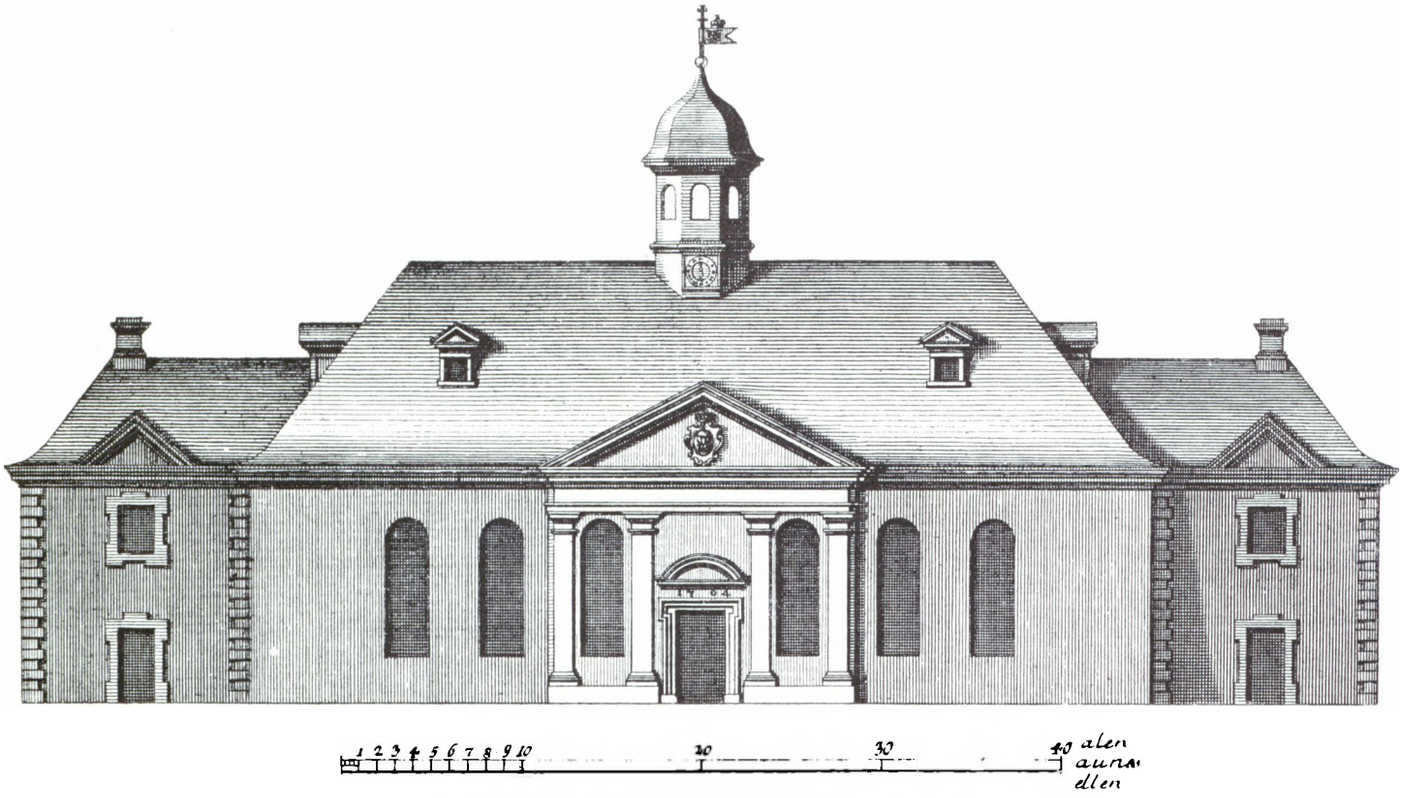

„Frederichshavns Slotskirke" efter Thuras „Hafnia hodierna".

at bryde dette Helhedsbillede, vilde være at ødelægge Værdier, der i Virkeligheden er uerstattelige, fordi de er uden Sidestykke.

Fodfolket har til alle Tider dannet Hovedmassen indenfor Kastellets Garnison, og langt de fleste af Danmarks gamle Linieafdelinger har ligget her ude, nemlig foruden Livgarden fremdeles 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 9., 11., 12., 13., 14., 15., 17., 18., 19., 20., 21. og 22. Bataillon, og af disse igen ikke mindre end 5 fra 5—12 Gange. Snart har de ligget der med deres fulde Styrke for paa Kongens Bud at rykke ud mod Danmarks Fjender, og snart er de vendt tilbage fra Sejr eller fra Nederlag i en saa decimeret Tilstand, at de havde Behov at hvile ud, for de sorgelige Rester oplostes for at benyttes til at supplere andre af de gamle Afdelinger med eller til at danne nye, naar det igen blev Fejdetid.

Kastellets Kirke, opført Aar 1725, set fra Kirkepladsen. Aar 1910.

(Se Teksten senere).

Vi støder her — ligesom i vore Dage — paa Kastellets Materialgaard. Tre Aar før, i 1677, siges det, at den endnu ikke er færdig, men nu synes den at være taget i Brug. Det er en lav En-Etages Bindingsværksbygning med Bræddebeklædning, der er opført paa en Grund, der var 77 Fod i Længden og 76 Fod i Dybden; Pladsen foran Bygningen er omgivet af et Plankeværk, og saaledes præsenterede det hele sig indtil 1842. Allerede i 1838 foreslaas den forhøjet med en Etage, og Aaret efter hedder det, at „Kastellet i høj Grad savner en hensigtsmæssig Material- og Værkstedsbygning, hvori de nu adspredte Depoter og værende Materialier og Redskaber kunde opbevares og de forskellige Værksteder indrettes. Her er vel en gammel bræddebeklædt Magasinbygning, men denne er utilstrækkelig og aldeles uhensigtsmæssigt indrettet og nu saa forfalden, at den maa nedbrydes". Der kommende, da vi jo alt forhen har fortalt om Marketenderiet: „Elefanten", der ganske rigtig viser sig med sit Skilt med noget, der har en fjern Lighed med en Elefant. Det var fra dette Marketenderi, at Slaverne fik deres Mad.

Fra 1868 blev hele Stokken taget i Brug af I Artilleribatallon, og siden har den været forbeholdt Artilleriet under dettes vekslende Former; i de seneste Tider dog nærmest kun som Kontorer. I en Periode var nogle enkelte Værelser her forbeholdt Statsfanger i 3. Grad, men herom senere.

Netop som vi skal til at se nærmere paa Søndre Magasinbygning, opdager vi, at der lige udfor Hjørnet af denne Bygning findes en af Kastellets gamle Brønde. Ja, da vi jo skal være ærlige, maa vi indrømme, at vi ikke er aldeles sikre paa at finde denne Brønd i 1680; men af en meget senere Dato kan den i alt Fald ikke

Kastelskirkens Brand d. 10. Februar 1895, set fra Kongens Bastion.

gik endnu 2—3 Aar, før den gamle Bygning blev nedrevet, og først 1842 stod den ny færdig, saaledes som vi ser den i vore Dage. Den er af Grundmur og paa 2 Etager, og ser vi nøje til, vil vi i den nordlige Façades Fodsokkel længst mod Øst finde indhugget „C. VIII" og længst mod Vest„ 1842". Plankeværket blev staaende, men blev udvidet til to store Vinkelskure, der omsluttede Gaarden paa en smal Udkørsel mod Kirkepladsen nær. I 1855 opførtes der et Materialskur bag Huset, og i 1869 blev Skurene og Plankeværket revet ned og Pladsen planeret, hvorefter Bygningen i det væsentlige blev indrettet som Belægningsstuer.

Videre passerer vi forbi 3. Stokbarakkes (Elefantstokken) nordre Gavl og staar nu for Enden af den Sidegade, der dannes af denne Stok paa den østre og Søndre Magasinbygning paa den vestre Side. 3. Stokbarakke er den længste af de tre sydlige Stokke, idet den bestaar af 9 For- og 9 Bagbarakker. Vor Fører, der synes at have et ikke usædvanligt Blik for de smaa Ting, der, uden vi egentlig lægger Mærke til det, fremkalder Skønheden i Helhedsbilledet, gør os opmærksom paa, at der mellem de to Grupper af Stokke syd og nord for Alarmpladsen er et ganske bestemt og ensartet Forhold, idet begge de østligste er paa 12 Barakker hver, de næste to 14 Barakker + for den enes Vedkommende Kirken, for den andens Kommandantboligen (før 1725), medens begge de vestlige har 18 Barakker.

Iøvrigt er der intet af særlig Interesse for denne Stoks Vedvære, og da den eksisterer den Dag i Dag og nu er Kastellets eneste Brønd, finder vi Anledning til at underkaste den en nøjere Undersøgelse.

Brønden, hvis Diameter er 2 Al. 2 T., har en Dybde af ialt 10 Al. 3 T. Fra Bunden, der bestaar af en Blanding af Sand, Sten og Ler, er Brøndens Vægge i en Højde af 2 Al. 16 T. beklædt med sammentømrede Egetræsrammer, medens hele Resten, 7 Al. 11 T., er opmuret med Mursten, fermentlig for at hindre Grundvandet fra at trænge ind. Vandet staar normalt i en Højde af indtil 3 Al. 14 T. under Jordoverfladen; en Gang hver Maaned bliver Brønden pumpet tom, hvilket kan ske i Løbet af 4 Timer. Vandet er, særlig efter en Udpumpning, rent, frisk og drikkeligt.

Endelig naar vi til den ene af de to store Magasinbygninger: Søndre Magasinbygning, der i Forbindelse med den tilsvarende Nordre Magasinbygning paa den anden Side af Alarmpladsen danner et symmetrisk Hele, hver med en lang Fløj mod Øst og en kortere Fløj mod Alarmpladsen.

Begge disse Bygninger har selvfølgelig, som alt andet her ude, sin Historie, men at følge denne i alle dens Detailler vilde føre for vidt og vilde heller næppe være af nogen særlig Interesse for Læserne. Idet vi, for ikke at komme uden for den Plan vi

Supplement til Nr. 19.

FØR OG NU

EXPEDITION OG REDAKTION: KULTORVET 16, KØBENHAVN

HISTORISK, TOPOGRAFISK ILLUSTRATIONSVÆRK.

UDGIVET OG REDIGERET AF F. ZACHARIAE, KULTORVET 16, KØBENHAVN.

E. JESPERSENS FORLAG, KØBENHAVN.

Obs. Supplementet udkommer med et Hefte om Maaneden, og Subskriptionen, som er bindende for hele Supplementet, modtages af Udgiveren, Kultorvet 16 eller Boghandlerne. Subskriptionsprisen er 3 Kr. pr. Hefte, som opkræves for 3 Hefter ad Gangen med 9 Kr. Salg af enkelte Hefter finder kun Sted for de Hefters Vedkommende, hvoraf er trykt et større Oplag med særlig stor Efterspørgsel for Øje. Prisen for enkelte af disse Hefter er 4 Kroner. **Obs.**

Pistyan Slamkur i Hjemmet
(Gytjebehandling).

Det *radiumholdige Pistyan Slam* er af lignende udmærket helbredende Virkning som Slambadene i Pistyan. Sikreste smertestillende Middel ved Gytjebehandling i Hjemmet. Tærninger à 2,2 kg faas hos Badets Repræsentant, Ingeniør *JOHS. HANSEN, Amaliegade 36, København K. Tlf. 12.280.*

Efter Anmodning sendes udførlig Brugsanvisning samt Prospekter for Badet Pistyan.

H. HAASTRUP & C. ANDERSEN's
PARAPLY-
FABRIKS-UDSALG
KØBMAGERGADE 11, ST.
TELF. BYEN 4570

STØRSTE UDVALG I PARAPLYER, PARASOLLER OG SPADSERESTOKKE

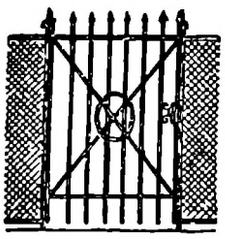

Roar Rosing
V. Voldgade 92
København V. - Telf. C. 11.770

Hegn af Staaltraad
og Smedejern
Porte og Laager

Opsætning over alt!

Kgl. Hof-Vinhandler
Kjær & Sommerfeldt
København

Bordeaux Vine

COLOMBUS-TRYK
ATELIER-ELEKTRA
Atelier Elektra
KOMPAGNISTRÆDE 22
Telefon 10220
Zinktryk - Lyskopi - Maskinskrivning

A/S HANNIBAL SANDER'S
Farverier, Dampvaskerier og kemiske Tøjrensningsetablissementer.
Emdrup.
Grundlagt 1812. Telefon Central 605 og Søborg 31, 60 & 61. Grundlagt 1812.

Bemærk: Udbærere af Tidsskriftet paalægges indtrængende **ikke** at sammenlægge eller paa anden Maade beskadige Hefterne.

Nielsen & Lydiche's
Bogtrykkeri

Vestre Boulevard 18 - - København V.
652 · Telefon · 653

C&CO
KUN ÉN FYLDEPEN ER DEN BEDSTE
BACCARAT
C. FERSLEW & CO.
ST. KONGENSGADE 24 · TELEFON: 470

IKAS — IKAS — IKAS

Bygningsisolering

KORKPLADER
OG ANDRE ISOLATIONSPLADER
leveres MOLERSTEN monteres

IKAS

Internationalt Isolations Kompagni A/S IKAS
Telf. 2723 · København V. · Telegr. Ikas

IKAS — IKAS — IKAS

N. P. Rostrup's
bekendte
Ligkistemagasin

Walkendorffsgade 34–36
(ved Helligaandskirken)
Telefon 778

Frederiksberg Afd.: Gl. Kongevej 103
Telefon Central 13577.

HELLESENS

VERDENS BEDSTE

AKTIESELSKABET
DANSK REPRODUKTIONSANSTALT.
TELEF: 2207 & 7405 — GRAABRØDRETORV 14 — KØBENHAVN · K — TELEGR.-ADR.: REPRO
ETABL. 1881
CLICHEER ENELEVERANDØR TIL FØR OG NU
LANDETS STØRSTE ANSTALT

Forsikringsaktieselskabet — · · · Grundlagt 1905 · · ·
NATIONAL tegner alle Arter **Forsikringer**
Nørrevold 5 — Forlang Tilbud — Telefon 7565

København, Juni 1927.

Til

»FØR OG NU«s Subskribenter.

Paa vor Opfordring i vort Cirkulære i det foregaaende Hefte af »FØR OG NU« til de ca. 600 Subskribenter, som i sin Tid ere indtegnede som Subskribenter gennem Boghandlerne og Bladcentralerne, om efter Gennemlæsningen af nævnte Cirkulære at paategne den Cirkulæret vedhæftede Kupon, hvori de tilkendegiver deres Tilslutning til Planen om Opretholdelsen af »FØR OG NU« som en Institution, som et kraftigt Værn mod topografisk Vandalisme i Hovedstaden, har vi modtaget Indmeldelse fra ca. 500 Subskribenter. Denne Tilslutning er ikke stor nok til at starte Institutionen. Planen maa have Tilslutning af mindst 1000 af vore 1200 Subskribenter for at kunne realiseres.

Vi opfordrer derfor endnu en Gang alle Subskribenter, som ikke har indmeldt sig, til nøje at overveje, om de ikke kan tænke sig at ville ofre 50 Øre om Maaneden til Opretholdelsen af det med saa stor Succes gennemførte Foretagende, som har værnet om de Skønhedsværdier, Hovedstaden endnu har til Rest efter de mange Aars kritikløse Nedsabling af det karakteristiske ved Hovedstadens Fysiognomi.

Hvis Alle, som har de gamle Traditioner kær, vil slutte sig til den paatænkte Institution, vil denne straks blive dannet, og skal vi i det kommende (i Juli) afsluttende Hefte af »FØR OG NU« give Oplysning om det endelige Resultat af Tilslutningen.

Som sagt — 1000 Subskribenter maa indtegne sig før Foretagendet kan etableres.

Ærbødigst

F. ZACHARIAE

Udgiver og Redaktør af »FØR OG NU«

Undertegnede, som sympathiserer med den mig forelagte Plan vedrørende Etableringen af Institutionen »FØR OG NU«, ønsker mig herved indtegnet som Medlem af Institutionen.

Navn

Stilling

Nøjagtig Adresse

Fredensborg, Juni 1927.

Olaf Poulsens Mindestuer

Fredensborg.

Villa „Østrup", Olaf Poulsens minderige Hus i Fredensborg efter Tilbygningen og Restaureringen i Maj 1925.
Indgang til Mindestuerne. Indgang til Hæderboligen.

DEN 1. APRIL AABNEDES SOMMERSÆSONEN

(1. April—31. Oktober) om Hverdagen fra Kl. 1 og Søn- og Helligdage fra Kl. 11.

ENTRÉ 50 ØRE

MINDESTUERNE er en ny Seværdighed i Fredensborg, som føjes til de mange, som Fredensborg, Nordsjællands Perle, i over 200 Aar har været saa lykkelig at eje. — De indeholder en saa righoldig Samling Minder om den store Mester, Olaf Poulsen, deriblandt ca. 1000 Breve til ham med Lykønskninger til hans forskellige Jubilæer, som alle er ophængte i store Rammer i *Autografværelset,* til Eftersyn for alle de Besøgende. Samlingen er af enestaaende Art, alt er originalt, som efterladt af »Olaf«, ingen Konstruktioner, som i de fleste andre Mindestuer om store Mænd og Kvinder, saavel her som i Udlandet. Det er et kulturelt Mindehus, som enhver dansk Mand eller Kvinde bør kende, særlig fordi det indeholder Minderne om *Olaf Poulsen* og hans Kunst. Han var alle Lag af Befolkningens kaarne Ven, alle kendte ham og beundrede hans rige Lune, som aldrig er overtruffet i dansk Skuespilkunst! Derfor bør han hædres af alle derved, at Erindringen om hans eminente Kunst til enhver Tid bevares i frisk Minde.

Mindestuerne modtager stadig fra Olaf Poulsens Beundrere Mindegaver, som disse mener bør indlemmes i den store Samling, og Institutionen ønsker i samme Anledning blot, at Pladsen, den disponerer over, var dobbelt saa stor.

INSTITUTIONEN OLAF POULSENS MINDE

som i 1924 kort efter Mesterens Død oprettedes af en Kreds af Olaf Poulsens Venner for at hædre hans Minde og bevare hans Eftermæle, dannede paa Basis af en kongelig konfirmeret Fundats og ved flere Venners Hjælp en Fond, som skulde købe Olaf Poulsens Ejendom i Fredensborg »Villa Østrup« af hans Dødsbo med alle de der beroende Minde-Effekter, forinden disse ved den projekterede Auktion spredtes for alle Vinde. Bestyrelsen for Institutionen har med Begejstring for Opgaven og med enorm Energi gennemført Planen, alle Minder om den geniale Kunstner findes indenfor Olaf Poulsens Ejendom, sikret mod den Undergang, der truede dem.

Institutionen Olaf Poulsens Minde er samtidig bleven en *velgørende Institution,* som i Olaf Poulsens Navn af sine Midler vil støtte ældre sceniske Kunstnere paa forskellig Maade. For Tiden er der i Ejendommen foruden Mindestuerne indrettet en Fribolig (Hædersbolig), som beboes af fhv. kgl. Skuespillerinde Oda Nielsen.

Til Driften af dette omfattende Minde-Foretagende kræves selvfølgelig *aarlige* Indtægter, og Institutionen har haft den Glæde, at ca. 200 af Mesterens Beundrere og Venner har indmeldt sig som Medlemmer af Institutionen (aarligt Medlems-Kontingent kun 10 Kr.), for at vise de Mænd, som har gennemført denne humane og efterlignelsesværdige Opgave: at værne Mindet om en af vore store Mænd og hædre hans Eftermæle, Sympathi og Tilslutning.

Olaf Poulsen som Poul
og Karl Mantzius som Grøndal i „Ungdom og Galskab".

Mindestuernes Entré har ogsaa støttet Driften (ca. 6000 Besøgende, foruden Hs. Majestæt Kongen og Kongefamilien, i 2 Sæsoner). Forskellige Venner af Olaf Poulsen har sendt økonomisk Understøttelse paa forskellig Maade, enkelte Legater og Soiréer med Assistance af Olaf Poulsens Kammerater har ogsaa støttet Driften, *men* — Tidens Ugunst, og Dyrtiden som fremdeles raser, kræver jo forøgede Indtægter, som Følge af store Skatter, dyr Arbejdskraft m. m., og Bestyrelsen opfordrer derfor alle Beundrere af vor fælles afdøde Ven »Olaf«s uovertrufne Kunst til at vise dette højt kultiverede Mindesmærke-Foretagende sin Sympathi og Støtte, ved at indtræde som Medlem af Institutionen med et aarligt Kontingent af kun 10 Kr.

Ethvert Medlem erholder Frikort til Mindestuerne for sig og en Ledsager.

Tag til Fredensborg en Dag, se Mindestuerne og hvad Bestyrelsen har udrettet for Sagen, og vi er vis paa at vinde Deres Sympathi for dette ideelle, humane og i høj Grad uegennyttige Arbejde for at hædre en afdød stor Kunstner, se paa alle Billederne af de Roller, De har glædet Dem over at se ham spille, tænk saa paa det enorme Arbejde Bestyrelsen med Energi har udført for at opretholde dette enestaaende Foretagende, og Deres Sympathi vil hurtig fanges og give Dem Lyst til at støtte Institutionens Arbejde for at consolidere disse humane Bestræbelser for Bevarelsen af Eftermælet om vor Tids absolut største danske Skuespiller, som mere end nogen anden Skuespiller ved den nationale Scene tilhørte hele Landet, og hvem vi alle derfor er i Gæld til.

LEVE MINDET OM OLAF POULSEN!!

Ved eventuel Indmeldelse bedes vedhæftede Brevkort benyttet.

Institutionen
»Olaf Poulsens Minde«.

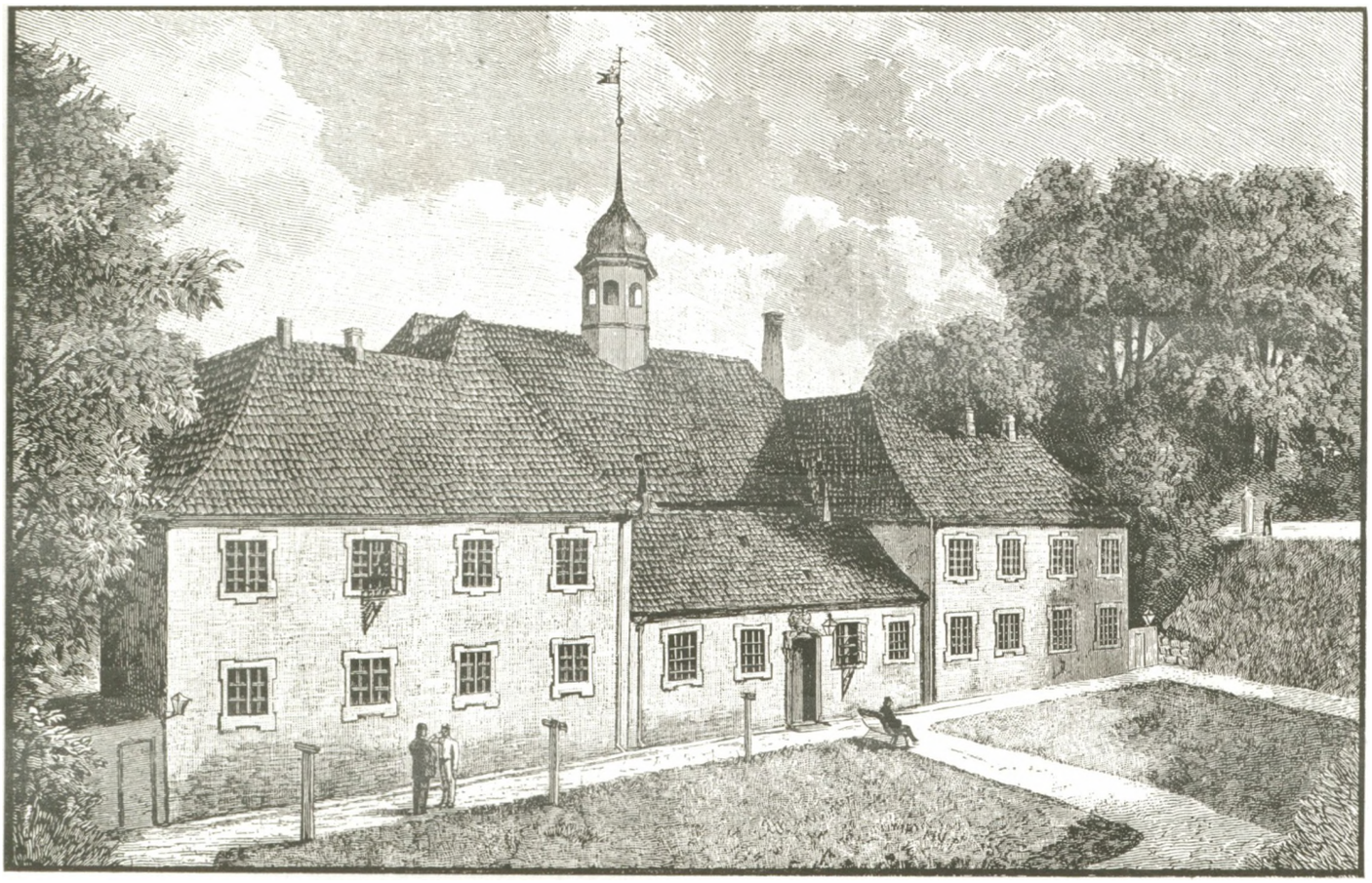

Arresthuset bag Kirken, opført Aar 1725.

Se Teksten Side 251.

nu en Gang har lagt for vor Tur, først tager Søndre Magasinbygning under Behandling, fremdrager vi kun i store Træk dens Historie gennem Tiderne.

Vor Fører betegner Bygningen for os som Kastellets Tøjhus, og da vi kigger ind af en af de aabenstaaende Lemme i Stueetagen, ser vi da ogsaa lange Rækker af Kanoner af et meget gammeldags Ydre og af meget uensartet Sammensætning, lige fra Malmkartover med adelige Vaaben og lange Inskriptioner til ganske glatte og prunkløse Jernkanoner; Bjerge af Kugler i alle Dimensioner ligger opstablede, og i Krogene staar Viskere og Ladere og mange andre for os ukendte Apparater, anvendelige ved Behandlingen af det svære Skyts.

Oppe paa de mægtige Lofter ligger ikke alene Korn i store Dynger, men vi finder ogsaa en heterogen Sammenblanding af Brød, Beskøjter, Soldaterstøvler, Skraatobak, Brændevinsankere med dansk og fransk Brændevin o. s. v.; alene af Korn kan Lofterne rumme ialt 11.000 Tdr.; ikke desto mindre er Beholdningerne til Tider saa store, at der maa lejes Lofter ude i Byen. Tagets Skraaninger er prydet med en hel Mængde smaa spidse Kviste, der ser meget pyntelige ud, men som i Tidernes Løb viser sig at have den Ulempe, at Regn og Sne trænger ind og ødelægger Kornet, hvorfor de midt i det 19. Aarhundrede maatte fjernes.

Alt, hvad denne Bygning og dens Genbo rummer er underlagt Proviant-, Ammunitions- og Materialforvalteren, der er en meget betydelig Mand, og hvis Virksomhed er saa alsidig, at det er vanskeligt at forstaa, at den har kunnet udføres af en enkelt Person, særlig naar man gennemlæser den Instruks, der i 1698 blev udstedt for hans Virksomhed og som rummer hele 27 meget lange Punkter.

I 1686 kaldes Bygningen Proviant- og Arsenalhuset; andre Steder, som f. Eks. paa Resens Billede fra 1674, kaldes den Bage- og Bryggehuset. Hvornaar Bageriet er rykket ind i denne Bygning — Bageriet var fra første Færd installeret i Nordre Magasinbygning — har det ikke været muligt at finde, men det er i ethvert Tilfælde sket længe før 1754, og først 100 Aar senere forsvandt Bageriet helt fra Nordre Magasinbygning.

Trods Bygningens tilsyneladende Soliditet gik der dog megen Slid af den, dels paa Grund af den store Vægt Lofterne maatte bære og dels paa Grund af Fugtighed, saavel fra Tagene som fra Grunden, hvor Vandet ofte stod et Kvarter højt over de nederste Gulve. Gang paa Gang maatte der udføres gennemgribende og kostbare Reparationer, saaledes blev de to solide Stræbepiller, der bærer det nordøstlige Hjørne, opført i 1752, fordi Murene begyndte at skride ud ved den svære Vægt, og i Tiden fra 1824—1840 maatte begge Bygninger nedbrydes for omtrent at genopføres fra Grunden.

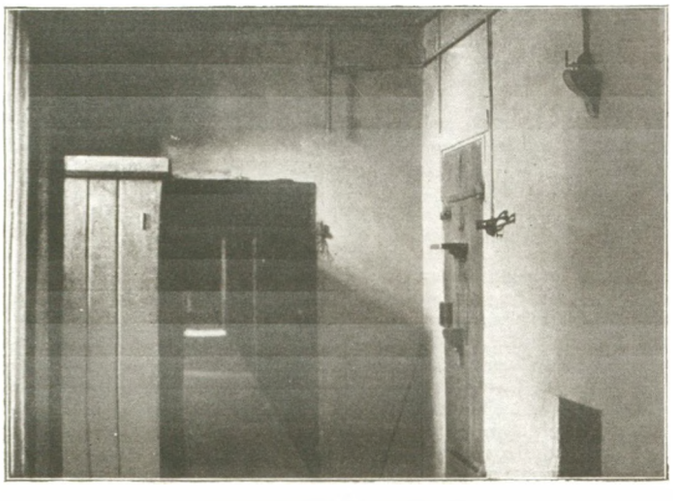

Længdegangen i Arresthuset.

Lysstriben i Baggrunden viser Midten af Gangen.

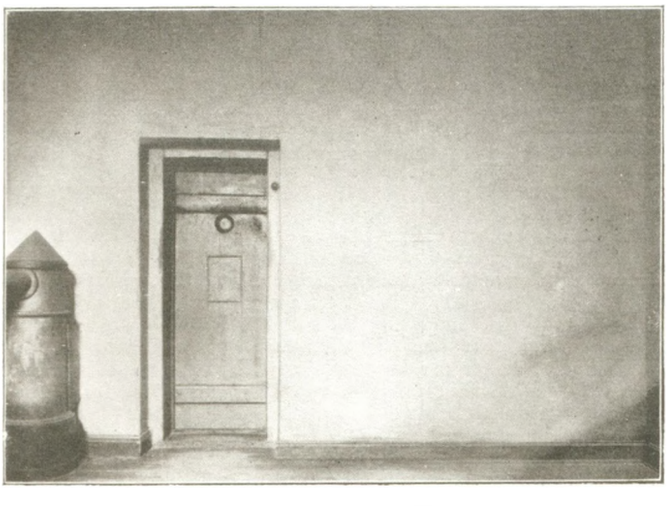

Det Indre af en Arrest.

Formentlig Kaptajn Norcross Arrest.

Kornet kom fra Kronens Gaarde hele Landet over; fra Landsdelene uden for Sjælland kom det søværts til Toldboden, hvorfra det afhentedes i Materialvognene; fra hele Sjælland blev det derimod paa bestemte Dage kørt ind til Byen paa de gammeldags stive Bøndervogne, og paa saadanne Dage var der et livligt Røre i Kastellet, hvor Vognene holdt i hundredevis paa Række i de lange, lige Gader for at vente paa, at deres Tur skulde komme til at losse deres kostbare Ladning. For at holde Tilsyn med, at ingen brød ud af Rækkerne, var der kommanderet 2 Underofficerer og nogle Gemene, og saa var der en Banden og Skælden paa tysk, en Hestetrampen og en Vognrummel uden Ende, medens de ulykkelige og enfoldige Bønder taalmodig maatte døje de Stød og Slag, der regnede ned over dem og deres stakkels magre Heste.

Fra den nærmeste Tid før 1811 blev den Træbro opført, som endnu fører fra Bygningen over til Volden, for at Kornet ad denne Vej nemmere kunde føres over til Møllen paa Kongens Bastion og Melet derfra atter tilbage til Bygningen, og Beviset for, at Bageriet i gamle Dage var i Nordre Magasin ligger i, at en lignende Bro langt tidligere paa tilsvarende Maade havde ført fra denne Bygning over til Volden.

Denne Transport af Korn og Mel blev fortsat, indtil Møllen i vore Dage indstillede sin Virksomhed, som derefter blev overtaget af en Dampmaskine, der indstalleredes i et Maskinhus, der sammen med saa meget andet desværre ogsaa bidrager sit til at vansire Kastellet og bryde dets Linier. — Foruden at blive benyttet som Oplag for Korn etc., blev Lofterne ofte under de aarlige Eksercertider anvendt til Indkvartering af Soldater, saaledes f. Eks. i 1799, men i August 1794 fandt en anden Art Indkvartering Sted her, og skønt den kun stod paa i et Par Dage og iøvrigt er almindelig kendt, bør den dog ikke forbigaas her, hvor Talen er om de Begivenheder der knytter sig til Kastellets Historie.

Nogle tyske Tømrersvende havde i August 1794 forlangt at rejse fra deres Mester og begæredo i den Anledning, at han skulde udstede den ved en saadan Lejlighed brugelige Rejseseddel. Mesteren var imidlertid i Øjeblikket stærkt optaget, hvorved det trak noget ud; men her over blev Svendene meget opbragte og optraadte med grove Ord over for deres Mester. Sligt gik imidlertid ikke i hine Tider; Mesteren indmeldte dem til Byens Politimester, og denne lod dem sætte paa Vand og Brød i 6 Dage. I den Anledning vilde de øvrige Svende lade afholde et Demonstrationsmøde i deres Kro i Adelgade, men dette blev forhindret ved, at Politimesteren idømte nogle af Foregangsmændene 4 Ugers Forbedringshusarbejde hver.

Nu voksede Lavinen, og det næste Skridt fra Svendenes Side var en Arbejdsnedlæggelse — Københavns første Strike — der dog indeholdt enkelte Træk, der unægtelig virkor tiltalende i Modsætning til Forholdene under Nutidens Striker. Svendene fastsatte saaledes bl. a. en Bøde paa 1 Rdl. for den Svend, der fandtes drukken eller som begik nogensombelst Uorden, hvortil blev henregnet, at flere end fire færdedes samlede paa Gaden eller, at der blev vist Foragt over for en Øvrighedsperson (!).

Indgangsdøren til Arrestbygningen. Aar 1915.

Konflikten gled efterhaanden over i et Lønspørgsmaal, der tager sig mærkeligt ud, set paa Baggrund af Nutidsforhold, idet Svendene ønskede deres Dagløn sat op fra 2 Mk. til 2 Mk. 8 Sk. (1 Mk. dansk Kurant var paa den Tid lidt over 1 Kr.), og da et saadant Forlangende var noget hidtil ganske uhørt, søgte først Politimesteren, Etatsraad Flindt, at tale dem til Rette, men da dette ikke hjalp, sendte man Kapellan Rørbye i fuld Ornat hen til dem i Kroen, da man formentlig er gaaet ud fra, at naar Folk egenmægtigt forlangte mere i Løn, maatte der være noget i Vejen med deres aandelige Habitus. Heller ikke dette hjalp, og Enden blev, at et Kommando paa 200 Mand efter Kronprinsens (Fr. VI) Ordre opmarcherede foran Kroen for at føre samtlige Svende i et Antal af 202 som Arrestanter op i Kastellet, hvor en for en blev udspurgt, om han vilde arbejde for den gamle Betaling eller ej. Ved denne Lejlighed faldt 78 fra, og Resten blev nu indsat som Arrestanter i „Overkrigskommissær Wartzens Magasin", d. v. s. i Søndre Magasinbygning, hvor de blev bevogtede af 1 Officer og 2 Underofficerer. Kommandanten, Generalløjtnant Firchs, fortæller om dem, at de som efter en fælles Aftale indtog en rolig og besindig Holdning. Da Sulten hen ad Aften begyndte at melde sig, tilkaldte de Kommandanten og bad ham om at maatte faa noget at spise, hvortil han gav dem det karakteristiske Svar, at dette afhang ganske af dem selv og ikke af ham; vilde de arbejde, kunde de faa al den Mad og Drikke, som de lystede, i modsat Fald kunde de selvfølgelig intet faa. Næste Morgen blev

Nordre Magasinbygning set fra Kirkepladsen. Aar 1915.
Se Teksten Side 266.

der dog tilbudt dem Brød, Brændevin, Ost og Kød uden Betaling, men Svendene erklærede, at de vilde betale, hvad Maden kostede — atter et Modsætningsforhold til Nutiden — og i Hold paa 6 Mand førtes de derefter ned paa Kirkepladsen, hvor en Marketender havde taget Opstilling. Da Middagstiden kom, var deres Penge imidlertid sluppet op, hvorfor de da ogsaa fik Middagsmaden udleveret gratis.

I Løbet af Dagen faldt Dommen, der lød paa Frifindelse for en enkelt, 4 Maaneders Arbejde i Jern for 122 og 6 Maaneder for den, der havde været den egentlige Ophavsmand til hele Bevægelsen. Kronprinsen ændrede imidlertid den haarde Dom til, at Straffen skulde eftergives dem alle, mod at de til Gengæld skulde føres ud af Landet for aldrig mere at vende tilbage, og paa 3 Kanonbaade foregik Afrejsen, men — — d. 20. s. M. vendte de efter dertil meddelt Tilladelse atter tilbage til Tømrerkroen i Adelgade.

Vi vover os om ad den smalle Sti, der fører mellem Magasinbygningen, eller rettere sagt den til denne hørende Mur, og Volden, og et Stykke henne ad denne Sti stødor vi paa nært Hold paa en af Kastellets tre Udfaldsporte eller Poterner, der kun kendes af meget faa Kobenhavnere. Ligesom Kastellet har sine 5 Bastioner, saaledes har det ogsaa sine 5 Forbindelseslinier (Kurtiner) mellem disse, og midt i hver af dem findes der en Port, men medens de to af disse Porte: Sjællandsporten mellem Grevens- og Dronningens Bastioner og Norgesporten mellem Prinsens- og Prinsessens Bastioner or almenkendte, fordi de danner Hovedadgangene til Kastellet, er det kun de faa Indviede, der kommer i nærmere Berøring med de tre andre, af hvilke dog nu den ene, den mellem Prinsessens- og Grevens Bastioner, altaa i den saakaldte fri Vold, desværre ikke mere hører til det egentlige Kastel.

Stjernestok (t. v.) og Artilleristok (t. h.) set fra Generalstok mod Sjællandsporten.
Se Teksten Side 232.

De er alle tre fra Kastellets ældste Tider og danner Forbindelsesvejene mellem Kastellets Indre og Hovedvoldens Faussebraier og er af meget mindre Dimensioner end de to Hovedporte, idet de kun har en Bredde ved Jorden af 2 m og en Højde paa Midten af 2,27, medens Længden er 19 m.

Medens vi staar ved Porten lægger vi Mærke til, at der finder en jævn Færdsel Sted gennem denne, dels af Soldater, dels ogsaa af Kvinder og Børn, og da vi selv er naaet igennem den, opdager vi Grunden. Ude i Graven er der paa Pæle opført et stort Skur, der tjener som Vandhus (Latrin) for Garnisonen. I Tider, hvor man intet kendte til Kloaker eller til ordnede Renovationsforhold, og hvor det endog gjorde den Mand „værlig", der blot beskæftigede sig med sligt, var det forbundet med stort Besvær at faa truffet effektive Foranstaltninger i saa Henseende, og man benyttede da Gravene som W. C., hvad der dog ikke hindrede Garnisonen fra samtidig at benytte Vandet som — — Drikkevand!!!.

Saadanne Nødvendigheder fandtes uden for hver af de tre Ud-

faldsporte og tillige bag ved Sjællands Ravelin, og disse primitive Forhold vedblev i det væsentlige at finde Sted, indtil Koleraen i 1853 ryddede op i megen gammel Slendrian. End ikke Langelinies Overgang i 1848 til offentlig Passage kunde ændre Forholdet, thi da efter denne Tid det af de tre Vandhuse, der laa lige over for, hvor nu Yachtklubbens Pavillon er, trængte til Reparation, blev det kun befalet at give det et saadant Udseende, at det kom til at ligne en „Badeanstalt".

I 1831 blev det første murede Latrin opført inden for Voldene, og ganske betegnende blev det opført umiddelbart ved en af Udfaldsportene, nemlig den ved hvilken vi for Øjeblikket befinder os, og her findes det endnu den Dag i Dag; det var imidlertid oprindelig kun beregnet for Officerer og „Fruentimmere", og Nøglen skulde for hver Gang hentes og atter afleveres i Skilderhuset hos den nærmest derved poste-rede Skildvagt.

Som anført, skulde der en Epidemi som Koleraen i 1853 til, for at faa Bugt med disse fortvivlede gammeldags Forhold.

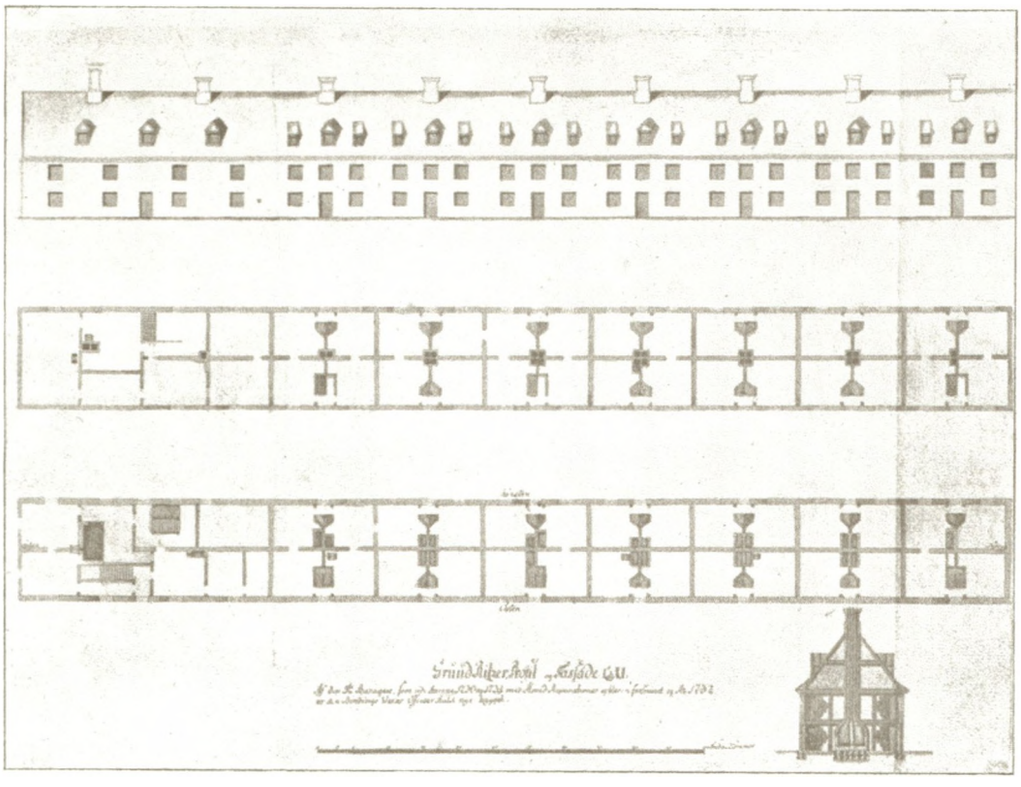

Grundrids og Snit af Generalstok (5. Stokbarakke).
Tegnet Aar 1754 af Oberst S. C. Gedde.

Da vi foran fortalte om, at Fodfolket i Tidernes Løb havde dannet Hovedmassen af Kastellets særlig i gamle Dage stadig skiftende Indkvartering, nævnede vi de paagældende Afdelinger ved deres nuværende Betegnelser. Vi vilde med temmelig Nøjagtighed være i Stand til med Anvendelsen af Afdelingernes skiftende Navne at følge dem saa godt som fra Aar til Aar, og derved vilde Antallet forøges i en betydelig Grad, eftersom ikke saa faa af de Afdelinger, der har ligget i Kastellet, nu ikke mere eksisterer. Dette vilde imidlertid kun føre til en Opremsning af Afdelingsnavne og Aarstal, som vel kun de færreste vilde have Interesse af.

For en enkelt fra de øvrige stærkt divergerende Afdeling finder vi dog Anledning til at gøre en Undtagelse.

I Tiden fra 1740—1764 laa i Kastellet Hovedmassen af et Regiment, der kaldtes „Garnisonsregimentet". Dette Regiment var ikke en egentlig mobil Afdeling, saaledes som alle de andre. Man havde i Tiden før da ikke haft Spor af Forstaaelse af, at Staten havde nogetsomhelst Ansvar eller Forpligtelse overfor dem, der ved at hverves i en ung Alder viede hele deres Liv til Militærstanden, naar de en Gang blev gamle og skrøbelige eller endog gennem Sygdom og Saar var bleven ude af Stand til at forskaffe sig selv og deres Familie det allernødtørftigste til Livets Ophold. Hver Gang, der skulde føres Krig, hvervede man dem som unge raske Mennesker med gyldne Løfter for Fremtiden, og naar saa Krigen var tilende og Statskassen tom, hjemsendtes de uden Spor af Midler; thi Pension eller Understøttelse af nogen Art kendtes der intet til, tværtimod havde de ofte i aarevis deres Sold tilgode og blev spidset af med Løfter, som aldrig blev og aldrig kunde blive indfriede. Tilsidst havde de paagældende kun de eneste Udveje, enten at stjæle eller at tigge; det første førte dem uvægerligt i Galgen, det andet i Slaveriet. I den nærmeste Tid før 1740 havde man imidlertid oprettet 12 saakaldte Garnisonskompagnier à 100 Mand. Det var disse Kompagnier, der i 1740 sloges sammen til et Regiment: Garnisonsregimentet, der i 1744 udvidedes til 15 og i 1750 til 16 Kompagnier. I dette Regiment, der blev som en Art militær Ladegaard, fik alle de Soldater Ansættelse, der var for gamle til at tjene i den aktive Hær, for her at anvendes som Skildvagter eller tilsynshavende ved Statens Bygninger, Haver, Straffeanstalter o. s. v. Instruktionen for dette Regiment, af hvilket der laa 6 Kompagnier i Kastellet, er meget interessant, men for lang til at optages her. Som et Eksempel paa Mildhed — d. v. s. set i Forhold til Datidens Syn paa Sagen —, der blev anvendt overfor disse gamle Soldater, af hvilke flere delvis var Invalider, maa det formentligt være tilstrækkeligt at henvise til et enkelt Punkt af denne Instruktion, hvori det hedder, at al haard Behandling, saasom Slag, Stød, Prygl o. l., naar det da ikke blot drejer sig om 2 à 3 Slag, som i Hastighed kan ske — ikke maa foregaa ved dette Regiment.

Regimentet opløstes i 1764 atter i Kompagnier, af hvilke det sidste forsvandt i 1816; men ingen af disse laa i Kastellet. Det siger sig selv, at der samtidig med Garnisonsregimentet selvfølgelig laa andre mobile Afdelinger derude.

Generalstok (t. v.) og Fortunstok (t. h.) set fra Kirkepladsen mod Norgesporten.
I Baggrunden t. h. brydes Ensemblet af den grimme „Ny Kasernebygning".

Vi gaar atter tilbage til Alarmpladsen og minder om, at denne i de 40 første Aar af Kastellets Tilværelse strakte sig helt op til Voldskraaningen af Kongens Bastion, hvad der dog ikke oprindelig havde været Meningen.

Allerede medens Chr. IV lod arbejde paa St. Annæ Skanse, syslede han med den Tanke at lade et Slot opføre i Forbindelse med denne, og i 1629 lader han endog en Snedker Bertel Møller udføre „den Skabelon efter det Slot, som ved St. Annæ Bro skal bygges". Udførelsen af denne „Skabelon" tog ialt 57 Uger, og

Slottet maa altsaa ikke have været et saa ganske ringe Bygningsværk; men hvorledes det har været tænkt kendes nu ikke.

Næppe var imidlertid Enevælden bleven indført under hans Efterfølger, for Tanken om Opførelsen af et Slot atter opstaar, idet Fr. III synes at have betragtet et saadant som nødvendigt for at have et Sted, til hvilket Kongehuset kunde trække sig tilbage i Tilfælde af Kongens Bastion, hvorfra det strakte sig saa langt frem paa Alarmpladsen, at Facaden, der vendte mod Øst, kom til at ligge i Forlængelse af de to Magasinbygningers østlige Facader, medens der mellem Slottets Sidefløje og de tilsvarende Fløje af Magasinbygningerne fremkom to smalle Passager, der delvis optoges af hver sin Rampe op til Hovedvolden.

Udsigt fra Norgesporten gennem Kastellet. Aar 1917.
Til højre ses Generalstok.

Angreb fra saavel ydre som indre Fjender, og i den d. 20. April 1664 med Rüse oprettede Kontrakt fastsættes der et Beløb af 11.000 Rd. til „Kongens Hus". Paa Grund af Gejstlighedens og Borgerskabets stærke Modstand mod Kastellets Opførelse synes Slottet at være opgivet, uden at Tidspunktet herfor med Sikkerhed kan fastslaas, thi mærkeligt nok findes Slottets Grundrids endnu paa den af Rüse i December 1666 udførte Originaltegning over Kastellet, hvor det ses som en firfløjet Bygning, der omslutter en firkantet Gaard. Dets Beliggenhed var umiddelbart op til

Af de hosstaaende 2 Tegninger, der findes i Kobberstiksamlingen, men uden noget Signatur eller Tidsbetegnelse, ses det, at Slottets Udseende og Beliggenhed er som paa Rüses Grundtegning. Fløjenes Sammenstødspunkter danner firkantede Hjornepavilloner med Frontespicer til begge de udvendige Sider. Slottets Sidefløje og Bagfløj er paa 4 Etager og ganske uden nogen ydre Prydelse, kun Facadens Midterparti højner sig først i en 5. Etage paa 5 Fag og derover atter en pavillonlignende Overbygning paa 3 Fag, hvorover et baadformet Tagparti hvælver sig

med et lille Spir paa Midten, medens der uden om Foden af Overbygningen synes at løbe et aabent Galleri. Slottets Indgang findes midt paa Facaden, og hver Etage har til denne Side 11 Fag, hvoraf de 5 i Midterpartiet og 3 i hver af Hjørnepavillonerne.

Af Grundplanen ses, at Facadens Længde var 90 Alen, af hvilke de 40 Al. falder paa Midterpartiet og 25 Al. paa hver af Hjørnepavillonerne. Riddersalen, der gaar gennem 2 Etager af Hovedfløjens Midterparti, havde en Længde af 40 og en Bredde af 23 Al.

Paa et andet Billede ses Slottets nordre Sidefløj, hvor den østligste Hjørnepavillon er 34 Al. med 4 Fag, Midterpartiet 37 Al., ogsaa med 4 Fag, og den vestligste Hjørnepavillon 26 Al. med 3 Fag; Sidefløjens Længde er altsaa ialt 97 Al.

Den af samtlige Fløje omsluttede Gaard er $51\frac{1}{2} \times 55$ Al.

I den Side af Bagfløjen, der vender ind imod Kongens Bastion, findes ikke Vinduer, og dens Midterparti har kun en Dybde af $7\frac{1}{2}$ Al., men til Gengæld er dette Partis nederste Etage forlænget ind i Bastionen ved en $32 \times 33\frac{1}{2}$ Al. firkantet Bygning, hvis Ydermure er 3 Al. tykke og desuden paa den yderste Side styrket med Kampesten. Fra denne Bygning fører atter en 32 Al. lang, lav og smal Gang videre ind i Bastionens Kærne, hvor den ender i en cirkelrund Hvælving, hvis Diameter er 12 Al., medens Højden er c. 8 Al. Denne Hvælving er omgivet af en 6 Al. tyk Mur, og ogsaa denne er styrket ved Hjælp af en svær Stensætning. Over dette underjordiske bombesikre Rum hæver sig et Trappegalleri i 2 Etager, der fører op til Bastionens Overflade, paa hvilken en Møllebygning rejser sig.

Uagtet Slottet aldrig blev til Virkelighed, figurerer det dog endnu paa Resens Tegninger fra 1674 og 1677.

Paa den første af disse kaldes det „des Kõnigs Hof", og de 4 Hjørnepavilloner er her prydet med lave Spir, medens et femte Spir ses paa et Taarn, der afslutter en fra Slottets vestlige Side udløbende lavere Bygning og synes at føre helt ind i Bastionen; dette maa være den ovenfor omtalte underjordiske Gang, der her er lagt blot, medens Taarnet er traadt i Stedet for Møllen.

Resens Kort har, ikke mindst for Kastellets Vedkommende, flere Mærkeligheder. Østerport, der paa denne Tid skulde søges ud for Rigensgade, er lagt der, hvor den først laa i 1708; Brageriet og Bryggeriet — Søndre Magasinbygning — er kun enfløjet; Stokkene er sammenbyggede paa en saa forunderlig Maade, at der enten er en Række for lidt eller en Række for meget, ligesom deres Dimensioner er meget for store i Forhold til Magasinbygningerne. Paa det Stod hvor Kommandantboligen blev opført i 1725, ses ogsaa to sammenbyggede Stokke, som end ikke findes hos Rüse. Morsomt nok figurerer Kastellets ældste Brønd som et helt lille Springvand midt paa Kirkepladsen.

Paa Byplanen af 1677 er Slottet atter mere i Rüses Skikkelse; naar Møllen derimod er bleven til et rundt Taarn, der med et lavt Spir rager op gennem Bastionen, falder dette mere i Traad med Resens Kort fra 1674.

Hele denne Gengivelse af Bygninger, som aldrig er blevet opført, er saa typisk for Datiden og vanskeliggør det meget ofte at tidfæste saadanne Billeder. I Virkeligheden henlaa Pladsen neden for Kongens Bastion ubebygget lige indtil Aaret 1703, idet først da et enkelt Led af Fr. III's oprindelige Tanke, om end i en anden Form, blev udført under hans Sønnesøn Fr. IV.

I Forbindelse med Slottet havde Fr. III tænkt sig Opførelsen af en Kirke, der skulde have ligget inde i selve Slotsgaarden og derfor kun kunde have blevet af meget smaa Dimensioner. Det var til denne Kirke, men i en større Maalestok, Frederik IV d. 9. Juli 1703 nedlagde Grundstenen, og Aaret efter, d. 26. November 1704, blev Kirken indviet af Biskop, Dr. H. Bornemann i hele Hoffets Nærværelse. Som et Minde om Frederik III's Grundtanke bærer Kirken endnu Navnet: „Frederikshavns Slotskirke".

Af Kirkens Historie skal her kun nævnes ganske enkelte Episoder.

Da Englænderne efter den 6 Ugers Besættelse af Kastellet i 1807 atter havde forladt dette, viste det sig, at de fra Kirken havde bortfjernet adskillige Sager, deriblandt Fløjelsbesætningen om Alter og Prædikestol, Alterlysene, Kristusfiguren fra et Krucifiks, nogle Timeglas, en Bogstol, nogle Piber af Orglet, nogle Arme af Lysekronerne og alle de lose Stole, ligesom de havde

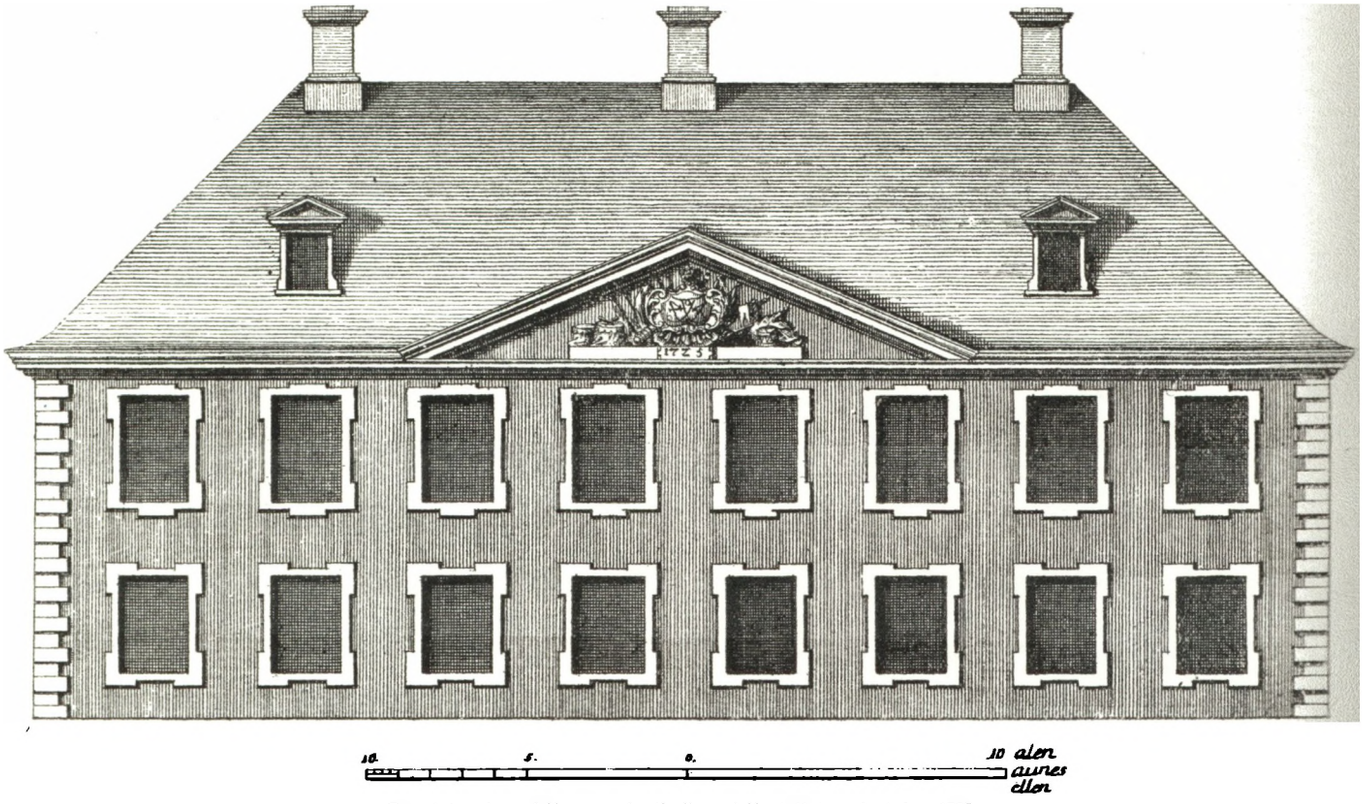

Facadetegning af Kommandantboligen i Kastellet, opført Aar 1725.
Efter Thuræ „Hafnia hodierna".

ødelagt de faste Stolestader og havde brudt store Dele af Kirkegulvet op, uagtet dette var af Sten.

Først i 1819 ophørte Afholdelsen af tysk Prædiken i denne Kirke; oprindelig var der altid bleven prædiket tysk, saa gik man over til hveranden, senere til hverfjerde Søndag for nu endelig ganske at ophøre. Takket være Pastor Ibsen, der var knyttet til Kirken fra 1854—1871, ophørte endelig d. 13. Februar 1860 den tvungne Kirkegang; denne var efterhaanden udartet i en saadan Grad, at de mere velstillede Soldater ligefrem købte deres fattige Kammerater til at gaa i Kirke for sig, hvilket Forhold selvsagt førte til megen Forstyrrelse under Gudstjenesten. Samme Aar blev der indlagt Varmeanlæg, der første Gang blev taget i Brug d. 4. November.

Den 18. Februar 1895 ødelagdes Kirken delvis ved en ret farlig Tagbrand; men herved blev det muligt at gennemføre en længe tiltrængt Hovedreparation, saaledes at Kirken kunde fremtræde i en smuk Skikkelse, da den i 1904 fejrede sin 200-Aars-Dag, ved hvilken Lejlighed den blev smykket med 8 gamle Soldaterfaner.

Som Orgel anvendtes fra 1705 et Positiv til 100 Rdl.; i 1744 fik Kirken et Orgel, der fornyedes i 1754—56, i 1859 og endelig atter i vore Dage.

Altertavlen bestaar af 3 Billeder over hverandre — Nadveren, Hyrdernes Tilbedelse og Kristus paa Korset — indrammede af Billedskærerarbejde.

Kirken havde ingen Døbefont før 1839. Dette Aar havde Vor Frue Kirke modtaget Thorvaldsens skønne Døbefont og skænkede nu Kastelskirken sin gamle Døbefont af Træ; den blev forsynet med et nyt Døbefad og Kande.

Kirken har ialt haft 31 Præster, hvis Navne det vil blive for omstændeligt her at nævne, derimod bør det fortælles, at Grundtvig i 1819 søgte Præsteembedet uden dog at faa det, samt at

Danmarks store Tænker, Magister Søren Kierkegaard har talt nogle Gange fra Kirkens Prædikestol, første Gang d. 18. Maj 1851. Kirkens nuværende Præst er fra 1. November 1902 Pastor Andreas Vangberg Storm.

Af den lange Række af Kantorer (Skoleholdere, Klokkere etc.) skal her kun peges paa en ganske enkelt, Menneske- og særlig Børnevennen og Forfatteren Nicolaj Ulrik Krossing, der beklædte Embedet fra 1819 til sin Død i 1872. Det er ham, der har skænket os „Ride, ride Ranke" og „Søskende jeg kender fem", det er ham, om hvem Wilhelm Bergsøe taler saa smukke Ord i sine „De forbistrede Drenge", og det er endelig ham, der smukkere end nogen anden har givet os Kastellets Poesi i følgende Vers:

Større man finder paa Jorden en Vold,
end der, hvor Kastelgraven krummes,
og stærkere højner vel mangent et Skjold,
bag hvilke der flere kan rummes;
ét har som faa dog vort lille Frederikshavn:
Kærligheds Fylde og Venskabs aabne Favn.

Kommandantboligen i Kastellet, opført Aar 1725.
Bygningen har gennem Aarene været beboet dels af Kastellets Kommandanter, dels — fra 1807 — af de kommanderende Generaler i 1. Generalkommandodistrikt og har dels periodevis været anvendt til andre Formaal.

Dejligt med sit Grønt
det fletter Kransen skønt;
Naboskab saa trygt
har her sin Rede bygt.
Saalænge Kastellet har Vold og har Grav,
den Samklang os give sin Gammen!

Generallejtnant G. V. H. E. Sponneck.
Kommandant i Kastellet 1723—24.

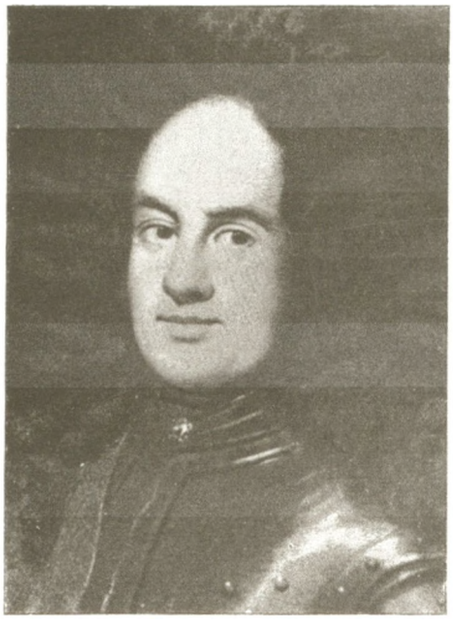

Generalmajor G. C. Stocken.
Kommandant i Kastellet 1724—28.

Generalmajor H. H. Scheel.
Kommandant i Kastellet 1728—38.

Generalmajor F. H. Walther.
Kommandant i Kastellet 1738—49.

Oberst C. W. Saines.
Kommandant i Kastellet 1764—68.

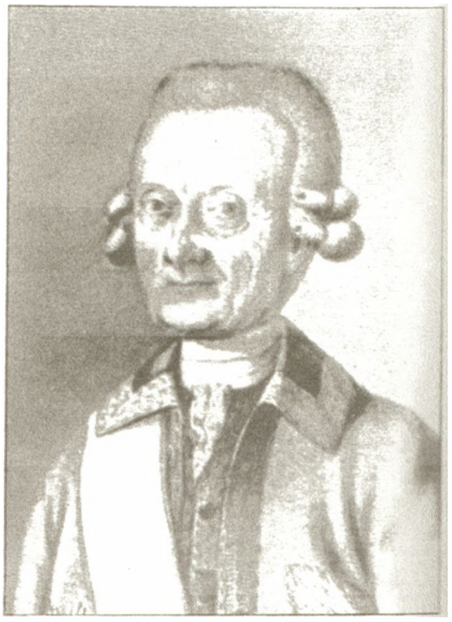

Generalmajor L. L. Hoben.
Kommandant i Kastellet 1768—81.

Oberstlejtnant C. L. Holten.
Kommandant i Kastellet 1781—84.

Generalmajor H. E. Peyman.
Kommandant i Kastellet 1794—1805 og 1807.

Generalmajor H. C. Gedde.
Kommandant i Kastellet 1805—07.

Major C. G. Würtzen.
Kommandant i Kastellet 1808--17.

Generalmajor D. C. Lorentz.
Kommandant i Kastellet 1817--31.

Oberst C. G. Kleist.
Kommandant i Kastellet 1841.

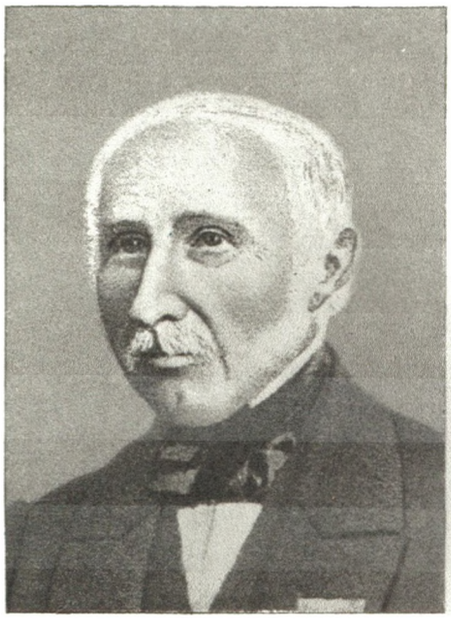

Oberstlojtnant T. G. Hoegh.
Kommandant i Kastellet 1841--46.

Oberstlojtnant H. C. G. F. Hedemann.
Kommandant i Kastellet 1846--54.

Oberst N. C. Lunding.
Kommandant i Kastellet 1855--56.

Generalmajor C. A. Schepelern.
Kommandant i Kastellet 1856--58.

Generalmajor P. M. Bülow.
Kommandant i Kastellet 1858--65.

Generalmajor J. A. P. F. Werrishøffer.
Kommandant i Kastellet 1865--67.

Generalløjtnant P. U. Scharffenberg.
Kmd. General og Kommandant i Kastellet 1867—79.

Generalløjtnant G. W. J. Nielsen.
Kmd. General og Kommandant i Kastellet 1879—81.

Generalløjtnant W. F. L. Kauffmann.
Kmd. General og Kommandant i Kastellet 1881—86.

Oberst B. F. J. Thorkelin.
Kommandant i København og Kastellet 1886—92.

Oberst F. G. H. O. Gandil.
Kommandant i København og Kastellet 1892—95.

Oberst C. H. F. R. Baumann.
Kommandant i København og Kastellet 1895—97.

Oberst F. C. Jürgensen.
Kommandant i København og Kastellet 1897—1900.

Oberst Chr. Lütken.
Kommandant i København og Kastellet 1900—03.

Oberst L. Severin.
Kommandant i København og Kastellet 1903—07.

Oberst N. C. A. Sønderøxe.
Kommandant i København og Kastellet 1907–11.

Generalløjtnant C. Tvermoes.
Kommanderende General 1892–94.

Generalløjtnant J. J. Bahnson.
Kommanderende General 1895–97.

Generalløjtnant J. Z. Schroll.
Kommanderende General 1898–1901.

Generalløjtnant M. Hedemann.
Kommanderende General 1902–03.

Generalløjtnant G. Zachariae.
Kommanderende General 1904–05.

Generalløjtnant A. A. B. Kühnel.
Kommanderende General 1905–08.

Generalløjtnant C. Lütken.
Kommanderende General 1908–1909.

Generalløjtnant J. V. C. Gørtz.
Kommanderende General 1909–17.

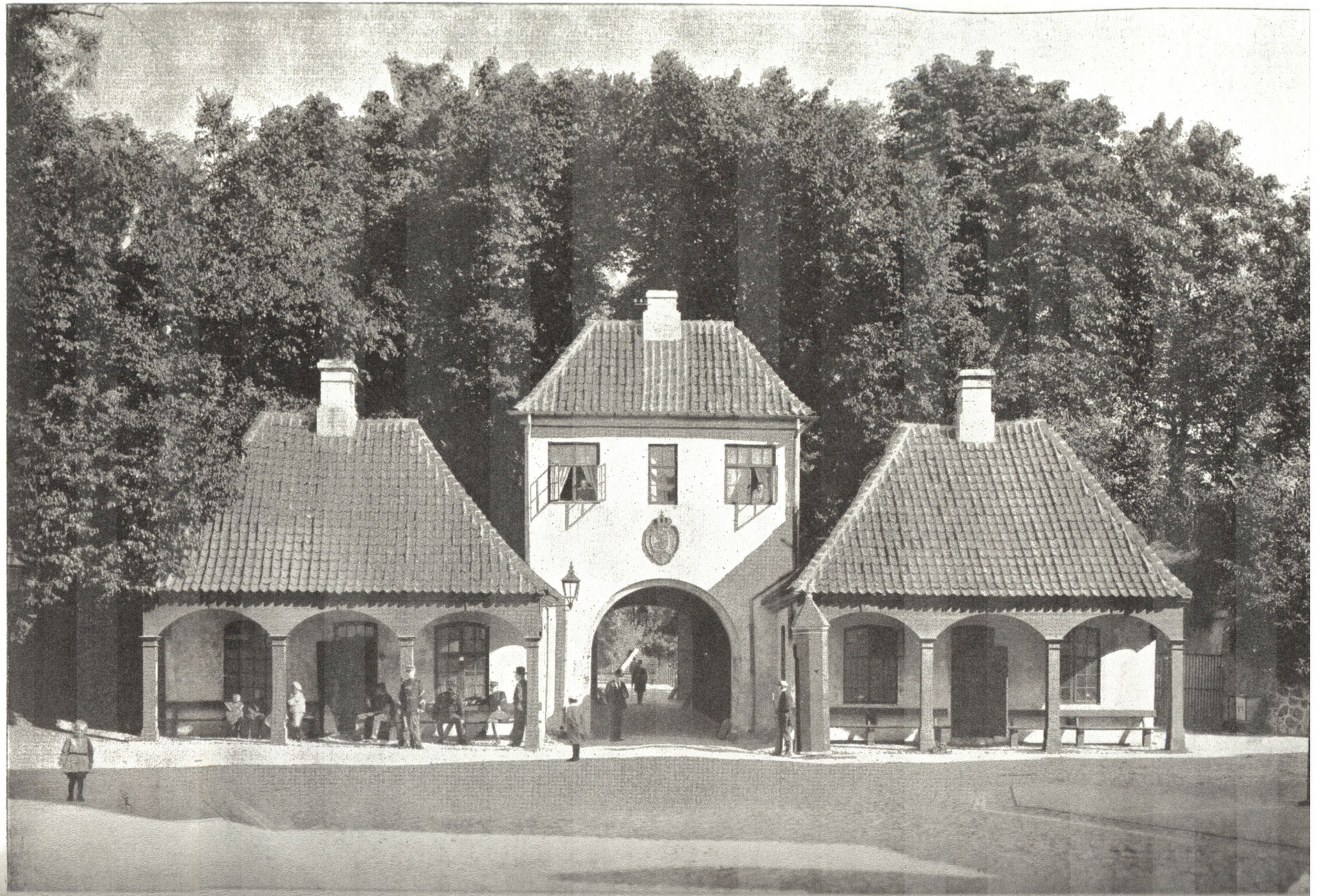

Norgesporten set fra Kastellet. Aar 1900.

Kastelsgraven og Norgesbroen set fra den ny Dæmning mellem Kastelsvolden og Langelinie. Aar 1916.
Til venstre Prinsens Bastion, til højre Smedelinien.

Norgesbroen set fra Volden. Aar 1893.

I Baggrunden ses endnu Huset i Norges Ravelin, som forsvandt ved Omlægningen af Langelinie i 1894.

Akvarel af Professor Chr. V. Nielsen. Originalen tilhører F. Zacharias

Norgesporten set udefra.

Af Organisternes lange Række er vel Carl August Thielo den mest bekendte som den, der efter Christian VI's Død skulde reorganisere den danske Skueplads i Holbergs Aand, og som Faderen til den berømte og desværre saa tidlig afdøde Leonora-Fremstiller: Karoline Amalie Thielo.

For Ringernes Vedkommende kan det som en Kuriositet anføres, at en af de første var en løsladt Slave, Andreas Forstrøm, der fra 1811—1818 udførte denne Bestilling for en aarlig Løn af — 6 Rdl.

I 1725 opførtes Arresthuset bag Kirken og sammenbygget med denne, men først fra 1808 findes der nøjagtige Fortegnelser over de Tusinder af Arrestanter, der har været anbragt her i Tidernes Løb. Takket være Arkiverne er vi dog i Stand til at kunne følge de fleste af dem ogsaa før den Tid, men da allerede Opremsningen af deres Navne vilde optage en langt større Plads end her kan disponeres over, vil vi, idet vi paa Forhaand straks udskyder alle dem, der hører til den store Fælleskategori: Slaver (mellem hvem dog ogsaa ofte fandtes Statsembedsmænd) og kun holder os til de rene Statsfanger, fremdrage saa mange af disse, som Pladsen tillader.

Prinsens Bastion set fra Kastellet.

Allerede den første, Eventyreren og Adelsmanden John Norcross maa vi gaa let hen over, thi for det første regnedes han under hele sit ca. 32aarige Fangenskab som hørende til Slaverne, og dels er hans interessante Historie delvis fortalt i nærværende Tidsskrifts 2. Aargang S. 49.

Fra 1736—1739 finder vi Kommandørkaptajn og Overfabrikmester Knud Nielsen Benstrup, der af Flaadens almægtige Chef, Grev F. C. Danneskjold-Samsøe blev beskyldt for at have truffet fejle Dispositioner med Hensyn til Bygningen af Flaadens Skibe.

Fra 1737—1745 sidder her de fire Brødre Støttrup, hvis religiøse Vildfarelser man under den sørgelige pietistiske Periode under Chr. VI ikke mente at kunne faa Bugt med uden gennem en haardhændet Behandlingsmaade.

I 1748 træffer vi Kaptajn og Kammerjunker Bendix Ahlefeldt, hvis Kærlighedsforhold til Fr. V's Søster, Louise fik en saa brat Ende, idet han blev fængslet og anbragt først i Kastellet, senere paa Munkholmen, medens Prinsessen blev gift med Hertug Ernst Frederik Carl af Sachsen-Hildburghausen.

I den nærmeste Tid efter 1751 anvendtes flere af Arresterne til Anbringelse af sindssyge Officerer bl. a. Kaptajn C. Hohendorff og Løjtnant Dinclage m. fl.

I 1752 fængsles Jøden Meyer Unna for 6 Aar, fordi han som Bestyrer af Assistenshuset havde begaaet Besvigelser mod Staten; det lykkedes ham dog at bryde ud efter 1/2 Aars Fængselsophold.

Kaptajn G. S. Kalckreuth blev fængslet 1757. Han var gift, men blev under en Indkvartering i Sønderjylland forelsket i en Datter af General Lüttichau og hun i ham. Da hans Kone opdagede dette, foreslog hun meget liberalt, at hun vilde rejse bort, og saa skulde Manden indberette, at hun var død, hvorefter han kunde gifte sig med Generalens Datter. Det skete, som hun havde foreslaaet, men Sagen blev opdaget, og nu opstod der en indviklet Familiestrid, hvor Generalen blev bombarderet ikke alene af Kalckreuth, men ogsaa af dennes Kone og sin egen Datter; Resultatet blev, at Kalckreuth kom til at sidde som Fange i 3 Aar.

Aaret efter fængsledes Kancelliraad Fr. Hammond og en Svensker, Anders Sundblad, der oppe i Norge havde fabrikeret falske Bancosedler i stor Stil. De blev begge fængslet i Kastellet, og saa haardt gik man den Gang frem mod denne Forseelse, at skønt de begge havde mange formaaende Venner, der gik i Forbøn for dem, blev de dog d. 7. December 1760 henrettede paa Nytorv. Dette var den sidste Henrettelse, der fandt Sted her.

Endnu omkring 1760 fik en Oberstløjtnant Sohested sin Søn Knud Thomsen Sohested anbragt i Kastellet i fire Aar, „for at han der i Ro kunde studere og glemme sin Ungdoms Daarskaber".

Maj 1765 indsættes Kommandørkaptajn J. N. Holst i „en sømmelig Beboelse i en vakant Officersbarakke" for sin ubeherskede Optræden overfor Kongen og Regeringen; han sad dog kun til September s. A.

Den i Admiral Chr. C., Greve Danneskjold-Laurvigens Bortførelse af Skuespillerinden Mette Marie Rose implicerede Kaptajn W. Falkenskjold maatte for dette Forhold tilbringe 4 Maaneder i Arrest paa 1/4 Gage. Denne Tillægsstraf var meget almindelig for alle Klasser af militære, særlig naar det drejede sig om Gældsspørgsmaal, idet man paa denne praktiske Maade søgte at faa Gælden afviklet.

Selv en Sekondløjtnant de Feignet — maatte s. A. sidde i Arrest i 4 Maaneder paa Grund af slet Konduite, indtil hans Fader, der var General, gik i Forbøn for ham.

Det gamle Eksercerhus, almindelig kaldet „Loppeteatret",
som indtil for faa Aar siden benyttedes som Belægningsstuer for ca. 120 Mand.
Se Teksten Side 259.

En anden Sekondløjtnant C. D. Roepstorff blev indsat i 1769 paa Grund af hans „uordentlige Wirtsschaft og Lovemaade", og han skulde sidde saa længe, indtil der gennem hans indeholdte Gage kunde indkomme saa meget, at de af ham pantsatte Senge og andre Sager atter kunde blive indløst.

I Januar 1772 forekommer den store Fængsling efter Slotsrevolutionen; først og fremmest Grevene Struensee og Brandt, men sammen med dem en Mængde andre, blandt hvilke skal nævnes Professor Berger, Justitsraad Struensee, Løjtnant Struensee, Oberst Falkenskjold, Generalløjtnant Gähler og Frue, Generalmajor Gude, Oberstløjtnant Hesselberg o. m. fl. Om Hovedpersonerne i hele dette store Drama er der alt fortalt i nærværende Tidsskrifts 2. Aargang, og for de fleste af de andre vilde det, naar Henrettelsen undtages, væsentligt blive Gentagelser.

Eventyreren, Gehejmeraad W. F. Frihorre Krohne fængsledes i 1777. Som Enkemand med en stor Børneflok havde han forlovet sig med en Frk. Grambow, Datter af General Grambow, men da hendes Familie var imod Forbindelsen, fik den uden videre udvirket en kgl. Kabinetsordre, hvorved Forlovelsen blev ophævet. Da saavel Krohne som hans Forlovede nægtede at lystre, blev han

holdt i Fængsel i 2 Aar, og for at blive løsladt maatte han underskrive en Erklæring, ved hvilken han forpligtede sig til ikke at forlade det Sted Ribe —, hvortil han blev forvist; trods flere Forsøg fra de elskendes Side, lykkedes det dem aldrig at komme sammen.

Ved Fængslingen i 1781 af Sportelkasserer, Krigsraad Grøpper, der af de kgl. Kasser havde tilvendt sig en Sum af 4472 Rdl. 48 Sk., hedder det, at han skal hensættes til Fængsel og Arbejde i Kastellet „og der saalænge at forblive, indtil han enten hans Gæld har afbetalt, eller ved Døden afgaar". Det er første Gang i Kastellets Historie, at man for Statsfangernes Vedkommende paa Forhaand ved Arresttidens Begyndelse hører den ovenfor citerede Bestemmelse om, at Arrestanten skal sidde, indtil hans Gæld er betalt, eller han afgaar ved Døden. Denne Bestemmelse førtes ofte ud i sine yderste Konsekvenser. Særlig under og efter Statsbankerotten, hvor Statens Embedsmænd, oftest af den rene Nød, forgreb sig paa de dem betroede Kasser eller paa anden Maade besvæg Staten, lyder denne Bestemmelse Gang paa Gang ved enhver saadan Arrestation, og lige saa uvægerligt blev det det sidste Alternativ, der kom til at fastsætte Arresttidens Afslutning. Til deres Dages Ende levede de i deres Arrest, ofte som Krøblinge, blinde eller aandssvage, hjælpeløse Stakler, levende Lig, for hvem Livet var gledet bort under de mange Aars Arresttid. Gældens Tilbagebetaling blev jo netop umuliggjort for dem ved en ørkesløs Lediggang, og naar der ganske undtagelsesvis blev tilbudt dem Friheden, efter at de var naaet højt op i Oldingealderen, bad de som Regel ynkværdigt om at maatte forblive, hvor de var; thi for Verden og Menneskene der ude stod de som fremmede, forglemte eller forlængst afdøde Personer, hvis Slægtninge og Venner var gaaet bort. Deres Alder og Svagelighed umuliggjorde det for dem at tage sig noget for, hvorved de kunde forskaffe sig selv det allernødtørftigste til Livets Ophold; Fængslet var jo gennem lange Aarrækker blevet deres egentlige Hjem, til hvilket de efterhaanden havde vænnet sig; her led de dog som Regel hverken Kulde eller Sult.

Mellem Kastellets Arrestanter spiller Kammerherre Magnus Beringskjold en meget fremtrædende, men tillige højst usympatetisk Rolle. Det gælder om ham som om mange af de følgende, at Enkelthederne ved deres Fængselshistorie er saa talrige og tillige saa interessante, at man enten maa have alt mod eller intet; alene denne Fanges Historie vilde fylde adskillige Sider. Her skal derfor kun berettes, at han sad i Kastellet fra Juni 1781 til April 1785, hvorefter han førtes til Bergenshus Fæstning, hvor han sad i 11 Aar til 1796; han afgik ved Døden 1804.

Vi forbigaar atter en længere Række og nævner kun enkelte Personer som Kancelliraad H. Holm, der for politiske Skriverier sad fra 1786—1800, da han blev landsforvist, og Te- og Porcellænshandler M. Brabrand, der for samme Forseelse sad fra 1794—1797.

En af de mest betydningsfulde Arrestanter var den svenske Søofficer Lars Benzelstjerna. Under Krigen mellem Rusland og Sverrig havde en mindre russisk Flaade i 1788 lagt sig ind paa Københavns Red som neutral Havn; Vinteren var meget kold, saa at Skibene frøs inde. Benzelstjerna fik nu i Kommission af sin Regering at stikke Ild paa denne Flaade, men Forsøget blev røbet i Utide, og der blev intet andet for ham at gøre, end selv at melde sig til Myndighederne. Han blev dømt til Døden, men benaadedes med livsvarigt Fængsel. Den russiske Kejserinde gik dog omsider i Forbøn for ham, saaledes at han blev løsladt i 1796 efter at have siddet i 8 Aar.

Følger vi stadig den kronologiske Rækkefølge af de betydelig-

Mellen paa Kongens Bastion, opført 1847.
Billedet fotograferet 1916.

ste af Kastellets Fanger, vil vi i 1808 træffe de tre bekendte Generaler Peymann, Bielefeldt og Gedde, der maatte bøde for deres Konges Trang til at ville spille Overfeltherre til Trods for, at han ikke var i Besiddelse af de for en saadan Stilling nødvendige Egenskaber. De sad dog ikke bag Kirken; Peymann blev holdt i Arrest i sit eget Hjem i Kommandantboligen, medens Bielefeldt og Gedde blev anbragt i hver sit ledige Officerskvarter.

Krigsforholdene i Aarene 1807—1814 medførte en lang Række Fængslinger, og kaster man et Blik frem til den store europæiske Krig i vore Dage, vil man komme til at sande Ordet om, at Verden stadig gentager sig selv. Foruden de egentlige Krigsfanger, findes der Officerer af alle Grader og af civile Personer Folk af alle mulige Livsstillinger: Skippere, Styrmænd, Matroser, Købmænd, Jøder, store og smaa Mænd, alle dem, der den Gang som i vore Dage forstod at fiske i rørt Vande, og Forseelserne strækker sig da ogsaa over Tjenesteforsømmelser, Snyderi med Furage o. l., Tyverier fra kaprede Skibe, Toldsvig, ulovlig Handel med Fjenden, Desertering, Utroskab mod de kgl. Kasser, Bedragerier, Falsk osv. osv. Listen er lang og Navnene talrige.

Efter et nyt Spring frem i Tiden træffer vi i 1811 den bekendte svenske Kornet Baltzar Vilhelm Schmeerfeldt arresteret i Kastellet, og da vi er bleven nødt til at fatte os lidt vel kort om alle de øvrige Statsfanger, vil vi for en Gangs Skyld tage denne ulykkelige Fange nærmere i Øjesyn, idet vi benytter os af de sidst fremdragne historiske Arkivstudier til Belysning af hans Person, hans Forseelse og hans Straf.

Salutkanoner paa Grevens Bastion. Aar 1893.

Schmeerfeldt, der var født d. 14. Septbr. 1785, havde i 1810 opholdt sig i København for at konsulere en Læge. Under dette Besøg følte han sig i den Grad tiltrukket ved Synet af Arveprins Frederiks Datter Juliane, at han sendte hende Kærlighedserklæringer og gjorde Forsøg paa at trænge sig ind i det Palæ, i hvilket hun boede. Følgen deraf blev, at han fik Ordre til at forlade Landet, men da de svenske Myndigheder ikke var interesserede i at holde ham fast, vendte han Gang paa Gang tilbage til København, hvorfra han da for hver Gang omgaaende blev afsendt til Kronborg for derfra at sendes over Sundet til Sverrig.

I Juli 1811 var han paany taget til København, og en Aften, da man ventede Kongen ind til Palæet fra Frederiksberg, passede Schmeerfeldt ham op, trængte sig bevæbnet med 3 Pistoler ind efter ham i Palæets Port og truede med at ville skyde ham. Han blev dog hurtig overmandet og ført til Kastellet. En Kommission, bestaaende af „trende af Vore anselige civile lovkyndige Embedsmænd", blev efter Kongens Befaling nedsat d. 16. August og dømte ham d. 16. Oktober til livsvarigt Fængsel. Denne Dom appellerede Schmeerfeldt til Højesteret, der imidlertid kom til det Resultat, at han havde forbrudt sit Liv, hvilken Dom Kongen dog formildede ved at stadfæste Kommissionens Dom. Schmeerfeldt skulde have været hensat paa Munkholm, men kom dog til at udstaa sin Straf i Kastellet, hvor han i Begyndelsen fik 1, senere 3—4 Mk. om Dagen til sit Underhold og desuden fri Vask og Medicin, hvilke sidste Poster i Forbindelse med Klæder og Fodtøj ofte løb op til 12 Rdl. pr. Maaned.

Allerede som ganske ung var Schmeerfeldt bleven betegnet som svagt begavet, eller maaske snarere som lidt „smaatosset", og en Kendsgerning er det, at han i Løbet af sit mangeaarige Fængselsophold blev fuldstændig aandssvag; men under Datoen 13. Maj 1814, altsaa ca. 3 Aar efter hans Fængsling, findes der dog i Bilag til Justitsprotokollen et 6 Kvartsider langt Brev fra ham til en Ven i Sverrig, hvilket Brev sandelig ikke tyder paa en svag Begavelse. Det er ikke alene tydeligt og smukt skrevet, men tillige affattet i et særdeles smukt Sprog. Et enkelt karakteristisk Brudstykke af det skal anføres her. Han fortæller, at det havde været hans Agt at kæmpe sammen med de tapre Franskmænd; „men", spørger han sig selv, „hvorledes vilde da min Skæbne være bleven? Sikkert forskudte Arme og Ben eller en smertefuld Død, og for hvem? For den nedrigste Tyran, det største Udyr, Verden endnu har formaaet at frembringe, som fra at være dens Afgud, med et blev dens Plageris og Ødelægger, som paa den mest samvittighedsløse Maade, eno og alene for sin grænseløse nedrige Ærgerrighed var i Stand til at ofre alt, hvad Liv og Aande har paa Jorden for siden blandt Ruinerne med Despotismens Jernspir uindskrænket eller rettere sagt iblinde at herske over de faa øvrige, som har undgaaet den almindelige Ødelæggelses knugende Ild. Jeg kan ej nok forundre mig over den lige saa oplyste som modige franske Nation, som har ladet sig saa længe trykke af denne forhadte Blodhund." Efter denne hans Opfattelse af Napoleon fortæller han videre om, at han nu har siddet 3 Aar i Fængsel med Jern paa Hænder og Fødder og med ca. 4 Sk. om Dagen. At han skal have baaret Jern, faar vi kun at vide ad denne Vej.

Saafremt han imidlertid virkelig har været lidt utilregnelig, skulde dette jo ikke blive forbedret under hans mangeaarige Fængsel, og 11 Aar senere erfarer vi, at han d. 13. Septbr. 1825 har truet Arrestforvareren, Sergent Franck, med knyttet Haand, skældt ham ud for en Tyveknægt, taget ham fat i Brystet og sagt, at han havde myrdet mange Mennesker i Holsten; to Vidner erklærer, at Franck ingen Anledning har givet til dette Overfald.

Kastelsgraven og Kastelsvolden set fra Islands Batteri paa Langelinie. Aar 1870.
Til venstre Prinsessens Bastion med Flaghatteriet (se Teksten Side 260) og til højre Norgesbroen.

Da der d. 18. Septbr. 1832 er Tale om, at Schmeerfeldt skal føres til Christianso, foreligger der en Erklæring fra Regimentskirurg Hjorth, der gaar ud paa, at en Søreise vil være livsfarlig for ham; de sidste 13 Aar har han gennemgaaet mange Sygdomme, og i de sidste 5 Aar har han været sengeliggende og har ikke været i frisk Luft. Han lider af Ben-Edder i højre Knæled, og den underste Del af Benet har trukket sig op imod Laaret i fuldstændig Stivhed. Der opstaar stadig Bylder om Knæet, der er meget smertefuldt.

Under 28. Februar 1834 foreligger der fra Vagtmesterløjtnanten en Indberetning, af hvilken det bl. a. fremgaar, at Schmeerfeldt siden d. 1. Juli 1830 daglig har modtaget 49½ Sk. Tegn, for hvis Modtagelse han kvitterer hver Søndag. For disse Penge faar han „Om Morgenen Tevand, Franskbrod med Smør paa og som oftest et Glas Punch. Om Middagen spiser han fra Marketenderierne 3 eller flere Gange om Ugen, naar de har Suppe, og drikker saa Kaffe, hvortil han spiser Tvebakker eller Franskbrød med Smør paa; de øvrige Dage spiser han efter Spiseseddel fra Toldbodbørsen. Om Aftenen spiser han Franskbrød med Smør, Ost eller Kød paa, hvortil han drikker 1 à 2 Glas Punch og ½ Pg. Rom."

Efter Kommandantens Opfordring foreligger der atter d. 1. Marts 1834 en meget lang Lægeerklæring om ham. Det hedder i denne, at han i 20 Aar har haft en Række betydelige Sygdomsformer, der tilsammen i den lange Tid har kompliceret hans, som sindssyg betragtet, sorgelige Tilværelse. Sindssygen viser sig i en idelig Frygt for Forgiftning, saa at han kun med Ængstelse og Mistro nyder sine Næringsmidler. Han tror sig i Omgang med en Aandeverden, hvor de mest skrækkende Syner af Henrettelser, Pinsler og Forvarsler bestandigt kommer ham i Møde. I Løbet af 16 Maaneder havde han 37 Bylder paa Hals, Bryst og Ryg. Under denne Tilstand berovedes han Brugen af sit Taleorgan; dette varede i 10 Maaneder og forbitrede ham hans Liv. Samtidig fik han Nervefeber, der varede i 10 Uger. Derefter fik han 3 Bylder i Luftrøret, og da disse var skaaret, fik han sin Talestemme igen. I de sidste 6 Aar har han bestandig været sengeliggende.

Det sygelige Tilfælde i hans Knæ skyldes gentagne Kontusioner, som han har tilbragt sig selv ved at klatre op i Vinduet i sin Arrest, idet hans Nysgerrighed efter at se de forbigaaende har drevet ham til ofte at tage Sæde her. „Da nu Vinduet er meget højt fra Gulvet", skriver Hjorth, „kunde han ikke naa og omfatte Jernstængerne deri uden ved at gøre et Spring, og ved dette stødtes bestandig Knæet. Jeg har selv en Gang været Øjenvidne til den forunderlige Hurtighed, med hvilken han var i Stand til at komme fra Gulvet op i Vinduet." Videre omtaler Lægen, at Schmeerfeldt, takket være Kommandantens Velvillie, paa enkelte milde Sommerdage er bleven baaren ud i den friske Luft, hvad der har virket fordelagtigt paa hans svækkede Legeme. Efter at have talt om, at der med de forhaandenværende Midler sørges saa godt for ham som mulig, og at alle Medikamenter og Bandager blev leveret uden Udgift for ham, fortsætter han: „Men at jeg desuagtet ofte har ønsket og endnu ønsker, at det var muligt at behandle en saadan syg paa et for hans Tilstand mere passende Sted, end et Statsfængsel kan være, dette kan jeg ikke fordølge." Schmeerfeldt har i de første Aar ikke haft saa meget, at han dermed selv har kunnet forskaffe sig Mad og Drikke (!); „men dog alligevel manglede han ikke disse, da flere, men især en enkelt Families Gavmildhed forsynede ham med Middagsspise; men da denne Gavmildhed under forandrede Omstændigheder maatte ophøre, blev den syges Forfatning for en kort Tid mindre heldig." (Det var den nedenfor omtalte Konferensraad C. Birch's Hustru, ved hvis opofrende Godhed Schmeerfeldt i en Aarrække fik sin daglige gode Middagsmad). Lægen slutter med at bede om, at Schmeerfeldt maa faa en mindre fugtig Arrest f. Eks. i 2. Stokværk, samt at han maa blive forsynet med en Del Klædningsstykker og Linned, hvad han haardt trænger til.

Hele den meget lange Lægeerklæring, hvis Indhold her er gengivet stærkt forkortet, giver et trist Billede af Fængselsforholdene, som de endnu var op imod Midten af det 19. Aarhundrede. Man maa give Lægen Ret i, at der maatte kunne findes et mere passende Sted at anbringe en saadan syg Stakkel end i en fugtig Arrest, og man falder i Forbavselse over, at man end ikke sørgede for, at han fik saa meget, at han dermed kunde stille sin Sult, men at han i denne Tilstand skulde være afhængig af en tilfældig Families eller — som det nedenfor anføres — af Marketendernes Gavmildhed.

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt. **Mindesmærket i Prinsessens Bastion for Slaget paa Rheden 2. April 1801. Afsløret 2. April 1902. Se Teksten Side 260.**

Kommandanten, Oberst Glode du Plat, fremsendte d. 3. Marts Erklæringen til Kongen efter forinden at have forsynet den med 8 Notater, af hvilke kun Notaterne 4—6 skal anføres her.

„ad 4. Hvorledes Statsfanger kunne soigneres paa et andet passende Sted end i Statsfængslet, hvori de er indsatte, indser jeg ikke (!) . . . . . .

ad 5. Da Statsfangen Schmeerfeldt indtil Aaret 1830 ikkun havde 16 Rbsk. daglig, saa har min Formand efter Sigende foranstaltet, at han fik forsvarlig Forplejning af Marketenderne, og hvorfor disse ikke skulle have modtaget Betaling (!). — Efter Sigende skal Schmeerfeldt ogsaa have erholdt Mad hos Fru Birch i den Tid, hendes Mand sad som Statsfange i Kastellet.

ad 6. Som jeg allerede mundtlig har yttret for Deres Majestæt har jeg intenderet til Foraaret at hensætte Schmeerfeldt i et af de Værelser i øverste Etage, som indtil nu har været beboet af Arrestanten Bruun, men derved finder den Ubekvemmelighed Sted, at Schmeerfeldt kommer længere fra Arrestforvareren, Sergent Franck, end hvor han nu bor Væg om Væg, og som kan høre alt, hvad Schmeerfeldt foretager sig, og selv om Natten, hvor han mest plages af sine sindssvage Drømmerier, komme ham til Hjælp. Bemeldte Lokale har desuden den Ubehagelighed, at Arrestantens Skrigen og Raaben kan høres fra Volden, da disse Værelser er i lige Højde med samme, desuden er Værelserne ikkun for Øjeblikket vacante."

Pekuniært set blev Schmeerfeldts Forhold forbedrede lidt, efterhaanden som Tiden skred frem, men dette kunde ikke bøde paa hans haarde Lidelser. Dette ulykkelige vanvittige Menneske, der forlængst burde have været anbragt paa en Sindssygeanstalt under lægekyndig Behandling, laa her bogstavelig talt og raadnede op af Kræftbylder i et fugtigt Fangehul, i hvilket Luften end ikke lod sig forny, og d. 4. August 1834 Kl. 12¾ Morgen kom Døden til ham i hans 49. Aar som en Befrielse efter 23 haarde og kvalfulde Fængselsaar. (Uddrag af Forfatterens nu afsluttede Værk: „Kastellets Fængselshistorie gennem 250 Aar").

Selv store Mænd kunde komme i Fængsel for Ord og Handlinger, der under andre Forhold vilde have gjort dem stor Ære. Da Landgreve Carl af Hesson-Kassel i 1816 fejrede sit Guldbryllup med Chr. VII's yngste Søster Louise, lod Københavns Kommandant afsende Garnisonens Lykønskning til Guldbrudeparret; men denne Lykønskning var rigtignok affattet paa tysk, og overfor dette reagerede ganske naturligt Kommandøren for danske Livregiment, Oberst C. U. Sundt paa Parolen, hvad der kostede ham 2 Maaneders Arrest.

Statsgældsdirektør, Konferensraad C. Birch bliver i 1820 fængslet for Bedrageri mod Staten for det paa hin Tid betydelige Beløb af 1.219.800 Rdl. Han havde faaet den ulyksalige Ide, at han ved at anvende en bestemt Fremgangsmaade kunde sprænge Tallotteriet; denne hans Spillelidenskab førte ham videre og videre; tilsidst forgreb han sig paa Statens Midler, og Resultatet blev det samme: i Arrest til han betalte eller døde; det sidste skete i 1829.

Dr. phil. J. J. Dampe er alt kendt fra nærværende Tidsskrift 2. Aargang.

I 1824 bliver Etatsraad J. Splittorff for Besvigelser mod Staten afloveret til Kastellet, hvor han efter 9 Aars Forløb afgik ved Døden.

Aaret efter møder vi Generalkrigskommissær, Kammerherre og Oberst J. d'Aubert, der for Overtrædelse af Trykkefrihedsloven sad fængslet i 2 Aar. For samme Forseelse maatte den berømte Historiker, Dr. Juris G. L. Baden udholde 1½ Aar.

Derefter følger i 1826 Regimentskvartermester E. H. Rosenstand — 2 Aar — og i 1827 Gehejmelinnansraad og Generalkommissær J. H. C. Hoppe — 3 Aar.

Særlig trist er vel nok Historien om Oberstløjtnant, Toldkasserer J. J. Bruun, der, skønt fuldstændig uskyldig, maatte sidde i 13 Aar, indtil han i en Alder af 72 Aar afgik ved Døden. Det er om ham, Fr. VI skal have sagt, at han havde den største Medlidenhed med ham, fordi han vidste, at han led for en andens Brøde, men, tilføjede han: „Jeg kan ikke hjælpe ham, i den Sag maa han deroppe domme," og han pegede mod Himlen.

Saa følger, stadig med betydelige Spring, schweizisk Oberst L. H. Müller Baron d'Aarwangen fra 1831 til sin Død Aaret efter; Hofkasserer, Justitsraad H. D. Duncan fra 1840 til sin Død i 1853 — han var 66 Aar gammel ved sin Fængsling; Amtsforvalter J. C. Liebenberg fra 1840 til sin Død i 1854 - 73 Aar gammel; By- og Herredsfoged i Holstebro, Kancelliraad J. F. W. Jessen fra 1841 til sin Død i 1856 — 79 Aar gammel og Kammerassessor C. C. H. F. Güntelberg fra 1841 til sin Død Aaret efter — 51 Aar gammel.

Saa i 1842 kommer der et enkelt Stænk af Humor midt ind i Fængselshistorien. — naa, Humoret ligger egentlig ikke saa meget i selve Sagen som i de morsomme Indlæg i Vittighedsbladet „Corsaren", som den fremkaldte. Det er den bekendte Historie om de tre Studenter, der i Kaadhed havde stødt saa længe med deres Geværer efter Frederik VI's Buste nede i Gothersgades Exercerhus, at Busten — eller „Bøsten", som det hedder i en Vise — gik paa Gulvet og splintredes. To af Studenterne, R. Kopp og E. Flemmer, maatte i den Anledning tilbringe Nere Uger i Kastellet.

Byfoged i Maribo, Justitsraad J. C. B. Sommer fra 1843 til 1854 for Kassemangel; Kasserer ved Stadens Hovedkassererkontor, Sekretær O. H. Lybecker af samme Grund fra 1844 til sin Død Aaret efter.

I 1846 finder vi „Negerkongen og hans Minister" fra vore afrikanske Besiddelser; de sad her i 4 Aar.

Fra 1848 begynder Krigsfangernes uendelig lange Række; af disse skal kun fremdrages Sognepræst Chr. Petersen fra Hellevad; det var ham, der blev taget til Fange af den bekendte Dragonunderofficer J. H. Kloppenborg, der i sine Livserindringer fortæller, hvorledes han paa gammel Landsknægtsmaner red ind i Kirken og op til Alteret for at tage Præsten til Fange.

Særlig skal ogsaa fremhæves fhv. Justitsraad, Proprietær A. F. Leesen til Cathrinenhoff paa Femern; det var denne tysksindede Person, der den 15. April 1848 foranledigede Kaptajnløjtnant Dirckinck-Holmfeldt overfaldet og mishandlet, medens en Matros blev skudt, da de var gaaet i Land paa Femern med Brevskaber til Øvrigheden. Leesen blev i 1853 idømt livsvarigt Fængsel, men meldte sig først selv i 1855 til Afsoning af Straffen, der dog kun kom til at vare 1 Aar.

I 1864 indsættes Etatsraad, Kontorchef i Krigsministeriet C. F. Seegers i 2 Maaneder og endelig d. 7. Maj 1866 den sidste Statsfange, Toldforvalter i Frederikshavn, Kaptajn F. G. Holstein, der blev løsladt d. 7. Maj 1869, og med ham ophører Statsfangernes uendelig lange Række.

Fra Arresthuset vender vi os til Nordre Magasinbygning, hvis Historie i flere Retninger falder sammen med dets Genbo syd for Kirkepladsen. Her har fra de ældste Tider været Boliger og Kontorer for de ved Bageriet ansatte Embedsmænd, og fra 1818 til 1884 fandtes her i de øverste Loftsrum Afdelingernes Vaaben- og Munderingskamre, der var i høj Grad indskrænkede. Da Kastellets to sidste Marketenderier i Stokkone blev nedlagt i 1854, blev der i Stuen ud imod Kirkepladsen, hvor der før den Tid havde været Bageri, indrettet et stort fælles Marketenderi for hele Kastellet. I de andre Etager blev der indrettet store Belægningsstuer, og her var saavel i 1848—50 som i 1864 de almindelige Krigsfanger indkvarterede. Stemningen for disse var dog vidt forskellig for de to Kriges Vedkommende, thi i 3-Aars-Krigen var de jo desværre hovedsagelig vore egne saa sørgeligt forvildede Landsmænd, danske Befalingsmænd og Soldater, der havde svigtet Ed og Fane, og de blev da ogsaa fra Befolkningens Side mødt med den Bitterhed og Vrede, som deres Færd havde gjort dem fortjent til. I 1864 var Forholdet delvis noget anderledes; vel var det vore Fjender, og vel kunde de gode Preussere lægge deres Overmod og Foragt for alt dansk for Dagen, men til Gengæld fornægtede Østrigerne ikke deres livlige Karakter, og naar Aftenen kom, lød deres Sange til Guitar, Fløjte eller andre Instrumenter fra de aabne Vinduer ud over Alarmpladsen, hvor der samlede sig en taknemlig Tilhørerskare.

I den til nordre Magasinbygning hørende Gaard finder vi langs med den mod Volden løbende Mur en lille uanselig Bygning, der rummer Kastellets ældste Mølle, en Hestemølle, thi saadanne blev anvendt Kastellet indtil langt ned i Tiden, endog efter, at Kastellet i 1775 havde faaet sin første Vindmølle paa Kongens Bastion; vi vil senere høre om dens Virksomhed ogsaa paa andre Steder i Kastellet.

Om Svanestokken er ikke synderligt at fortælle, ud over at

Fot. „Før og Nu" ved Elfelt.

Mindesmærke i Møens Kontregarde for Frivillige og Faldne i Krigene 1848-1850 og 1864. Afsløret 0/7 1920.

Se Teksten Side 260.

Udsigt fra Prinsessens Bastion mod Sydøst over Langelinie og Nyholm i Slutningen af 1820erne.

Stik af S. H. Petersen.

ogsaa den har haft sit Marketenderi: „Svanen". Umiddelbart bag Svanestokken finder vi noget senere i Tiden en gammel Stald, i hvilken Materialhestene og senere Officershestene havde Plads: Stalden strakte sig 90 Al. ned langs med Svanestokkens Bagside; senere igen bliver det hele til Gaarde, Tørrepladser og Haver, af hvilke Kasernekommandantens sidst forsvandt, da hele Pladsen i 1881 blev raseret til Fordel for det nye Gymnastikhus, der desværre i sin Bygningsform ganske falder udenfor de øvrige gamle Bygningers.

Vi naar omsider til Generalstok, i hvis sydligste Del de fleste af Kastellets Kommandanter har boet fra de ældste Tider og indtil 1725; her maa man ogsaa søge de Steder, hvor Mænd som Griffenfeld, Stenbock m. fl. har opholdt sig i den første Tid efter deres Fængsling, indtil de for dem indrettede Lokaler blev bragt i Orden.

Men for at blive ved Kommandanterne skal her i sammentrængt Form nævnes deres Rækkefølge i det nævnte Tidsrum:

Oberstløjtnant J. P. Voigt 1664—65,
Major J. Hafften 1665—66,

rektangulære Eksorcerplads. Tager man i Betragtning, at det er en Fæstning, vi befinder os i, og at Pladsens Bestemmelse er at være Øvelsesplads for Garnisonen, findes der næppe en smukkere Plads i hele København; thi St. Anna Plads, som den vel nærmest minder om, savner netop den regelmæssige og karakteristiske Indramning, som Kirkepladsen i Kastellet ejer. Hvis vi Københavnere saa denne Plads i en fremmed By langt borte fra Danmark, vilde vi staa stille i Beundring for dens Skønhed, vi vilde lade Kodak'en spille, og naar vi atter kom hjem, vilde vi vise vore Venner dette Billede og fortælle dem, at dette er en Eksercerplads, flankeret af 2 Rækker herlige Kastanietræer, og det symmetriske Midtpunkt i en Fæstning, hvis trævoksede Volde slynger sig om det hele og danner et regelret og harmonisk Hele; og Vennerne ville undre sig saare og misunde den lykkelige, der saaledes kan rejse udenlands og bringe skønne Billeder hjem med sig. Men vi, der gaar herhjemme og ejer denne Perle, vi glider den tankeløst forbi uden at eje Evnen til at fatte den henrivende

Det i Anledning af Søndre Frihavnsvejs Anlæg nedrevne Hus i Lollands Kontregarde paa Smedelinien, set fra Prinsens Bastion.

Oberstløjtnant H. Harloff 1666—75,
Oberst S. A. Bille 1675—76,
— B. Bülow 1676—85,
— G. Hoffmann 1685—87,
General H. C. Schack 1687—1700,
Generalløjtnant C. D. Cormaillon 1700—12,
— H. C. Schønfeldt 1712—14.
Generalmajor J. P. Bonar 1714—16,
Oberst O. A. Bestenbøstel 1716—18,
— J. C. Klenau 1718—23,
— A. Franck 1723,
Generalløjtnant G. V. H. E. Sponneck 1723—24 og
Generalmajor G. C. Stœcken fra 1724.

Naar ikke alle disse har boet her, skyldes det, at Kastellet snart var et Led for sig selv med sin egen Kommandant, snart var underlagt Københavns Kommandantskab, i hvilket Tilfælde det havde en Vicekommandant, saaledes f. Eks.

Oberstløjtnant Pheiffer 1685—93,
— J. J. Hirschnach 1694—1700,
Oberst A. Franck 1701—09 og 1723 og
Oberstløjtnant J. C. Klenau 1709—12.

Fra 1854 blev Lejligheden her taget i Brug af Indehaveren af den da oprettede Kasernekommandantstilling.

Hvor der ved vort Besøg var Udsigt fra Alarmpladsen helt over imod den mod Søen vendende Vold, blev i 1725 den overordentlig smukke og stilfulde Kommandantbolig opført, og hermed afsluttedes den Ramme, der siden da har indfattet den smukke Skønhed, der ligger lige paa vor Vej, ja, der er endog dem, der raaber, at det hele skal rives ned og laves om til noget helt andet.

Den første Kommandant, der tog den nye Bolig i Besiddelse, var Generalmajor G. C. Stocken til 1728; altid har Bygningen dog ikke været beboet af Kastellets Kommandanter; der har været Tider, hvor den har været stykket ud til Kontorer, Officerslejligheder osv., men vi vil desuagtet fortsætte med Kommandanternes Rækkefølge, indtil Kastellet i 1886 blev underlagt Københavns Kommandantskab paa Sølvgades Kaserne, medens de kommanderende Generaler i 1. Generalkommandodistrikt, ligesom før den Tid, forblev boende i Kastellets Kommandantbolig.

Rækkefølgen af Kommandanter er foruden Stœcken følgende:
Generalmajor H. H. Scheel 1728—38,
— F. H. Walther 1738—49,
— W. E. Pauernfeind 1749—64,
Oberst C. W. Sames 1764—68,
Generalmajor L. L. Hoben 1768—81,
Oberstløjtnant C. L. Holten 1781—84,
— M. E. Fircks 1784—94,
Generalmajor H. E. Peymann 1794—1805 og 1807
— H. C. Gedde 1805—07.
Interimskommandanterne:
Oberst C. H. Suckow 1807—08,
Oberstløjtnant, Greve H. J. L. af Platen og Hallermund 1808 og
Major C. G. Würtzen 1808—10, derefter virkelig Kommandant til 1817.

Videre følger:
Generalmajor D. C. Lorentz 1817—31,
Oberst C. F. Glode du Plat 1831—41,
— C. G. Kleist 1841,
Oberstløjtnant T. G. Høegh 1841—46,
— H. C. G. F. Hedemann 1846—48 og 1848—54,
— N. G. H. Kaufmann 1848,
Oberst N. C. Lunding 1855—56,
Generalmajor C. A. Schepelern 1856—58,
Generalmajor P. M. Bülow 1858—65,
Generalmajor J. A. P. F. Worrishoffer 1865—67,
Generalløjtnant P. U. Scharffenberg 1867—79,
Generalløjtnant G. W. J. Nielsen 1879—81 og
Generalløjtnant W. F. L. Kaufmann 1881—86.

Om denne Kommandantbolig er meget at fortælle, men vi vil indskrænke os til at meddele, at i den saakaldte Parolstue, det sydligste Værelse i nederste Etage ud imod Kirkepladsen, blev der, saalænge Statsfængslet stod ved Magt, afholdt Forhør og afsagt Dom over Kastellets Statsfanger, og i dette Værelse er det derfor, at Struensee foretog den uridderlige Handling at tilstaa sit Forhold til Dronningen, hvorved han ikke alene selv afsagde sin Dødsdom, men ogsaa drog Dronningen med sig i Faldet.

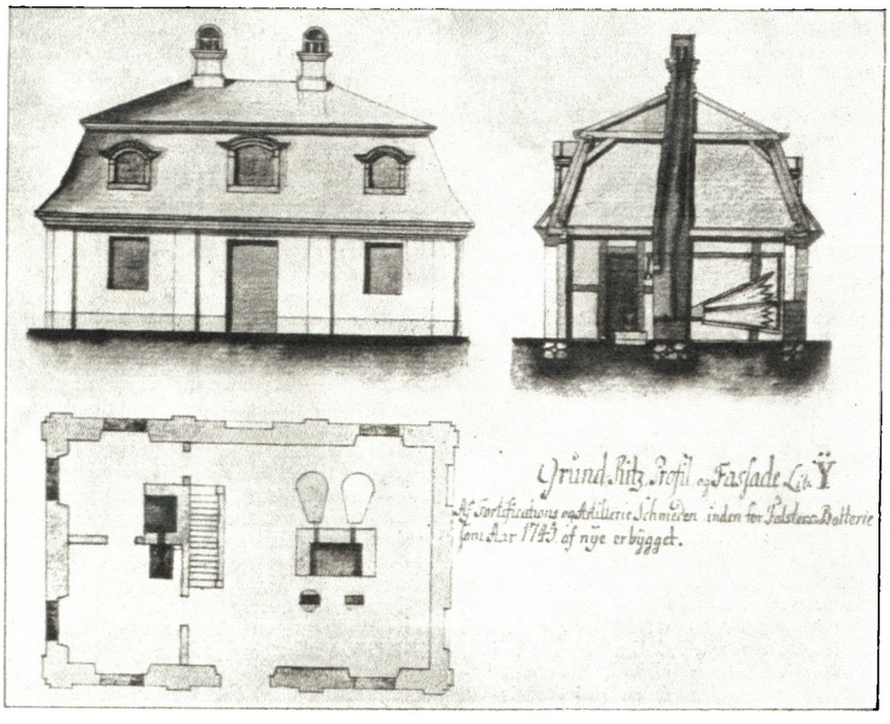

Den i Falsters Kontregarde beliggende Smedie, efter hvilken Smedelinien oprindelig har faaet Navn.
Se Teksten Side 260.

Vi passerer nu den sidste af Stokkene, Fortunstokken, i hvilken Marketenderiet „Fortunen" først blev nedlagt i 1854. Det i Fodsoklen ud imod Hovedgaden mellem Nr. 8 og 10 indhuggede „1848 F. VII" stammer fra, at Stokken ved en Hovedreparation d. A. netop blev forsynet med Stensokkel. Denne Stok har i det sidste Aarhundrede fortrinsvis været benyttet som Kontorer, Beboelse og Depoter m. m. Ud for dens nordlige Gavl laa indtil 1884 Sprøjtehuset.

Bag Fortunstokken ser vi ved vort Besøg atter det store Vandhul, men alt som Opfyldningen tog til, blev her en frodig Plads, der de første Aar benyttedes som en Art Plantage, hvorfra Voldmesteren hentede unge Træer og Buske til Fornyelse af Udenværkernes Trævækst; senere toges den i Brug som Have, snart for Kommandanten, snart udstykket i mindre Parter til Kastellets Officerer; men under en af Ingeniørkorpset gennemført Krig imod Kastellets Haver, forsvandt det hele for at blive til en herlig græsbevokset Plads, der fik Navnet „Gronneplads". Begrænset mod Syd af Kommandantboligen og mod Vest af Fortunstokken, var den mod Nord og Øst begrænset af Voldene. Fra Norgesporten førte en bred Vej langs Volden helt ind i Prinsessens Bastion, og mod Øst løb langs Voldens Fod den idylliske „Lottes Gang", der førte bag om Kommandantens Bolig og Have lige fra Grevens til Prinsessens Bastion.

Den overfor viste smukke Smedie ombyggedes senere til Lazaret og anvendtes som saadant under Kolera-Epidemierne, hvorfor det almindeligt kaldtes Kolerahuset.

Med 1884 fik hele denne Herlighed sit første Banesaar ved Opførelsen af de ualmindelig grimme Bygninger: Depotbygningen mod Syd og Ny Kasernebygning mod Nord; senere kom et Vaskehus til, og da man saa ved Frihavnsbanens Anlæg brutalt skar Voldene igennem blot for at føre en Bane og en Kørevej gennem Kastellet, da var der fra Myndighedernes Side gjort det mest mulige for at ødelægge Fr. III's gamle Kastel. Nu rasler Godstogene, hvor „Lottes Gang" laa, og deres prustende og stønnende Lokomotiver piber, fløjter og hvæser ad alt, hvad der kommer ind under Begreber som Idyl, Pietetsfølelse og Respekt for de historiske Minder, alt det vi har arvet fra vore Forfædre. Voldenes Tusinder af Sangfugle, og mellem disse først og fremmest Nattergalen, er forlængst forsvundne fra disse Steder, hvor de tidligere følte sig saa trygge, at man kunde sidde faa Skridt fra dem og nyde deres Elskovssange.

Vi gør et lille Svip ind i Prinsessens og lidt efter i Prinsens store hule Bastioner, hvor det saakaldte „Toldbrænde" er ophobet i store Mængder; senere, efter at Bestemmelsen om Toldbrændet ophævedes under Struensee, blev Bastionerne benyttet, naar en eller anden var dømt til at arquebuseres (skydes); Synderen blev da opstillet i Bastionens Bund med Volden som Baggrund, hvorefter et Kommando paa nært Hold sendte ham den dødbringende Salve. Der kendes fire saadanne Tilfælde.

En borgerlig Artillerist, J. C. Høne, havde i Fuldskab skaaret en Flænge i Ansigtet paa sin Vagtkommandør; han blev d. 15. Februar 1809 skudt i Kastellet. Samme Aar blev en Tambur, F. Krojet, skudt d. 12. September for at have overfaldet sin Kompagnichef.

En Premierløjtnant af Husarregimentet havde bibragt en Kammerat saadanne Saar, at denne døde faa Dage efter; han blev skudt d. 31. Maj 1811.

Endelig blev en Musketer, J. G. Orbe, skudt d. 8. Januar 1821, fordi ogsaa han havde overfaldet sin Vagtkommandør.

Paa Vejen tilbage fra Prinsens Bastion, men adskillige Aar frem i Tiden, passerer vi det store Træskur, der kendes af enhver 1. Regimentssoldat under Navnet „Loppeteatret". Det skal oprindelig have haft sin Plads paa det gamle Vesterbro, hvor det virkelig figurerede som Teater. Derfra flyttedes det til Kastellet, hvor det, Traditionen tro, har spillet mange forskellige Roller, først som Hestemølle, derefter som Benstøderi, Eddikebryggeri, Gymnastikhus og Opstillingssted for Vagtparaden i daarligt Vejr; senere i en lang Aarrække som Belægningsstuer: en Stue foroven til 60 Mand og 2 forneden hver til 30, og nu i vore Dage som Munderingskamre.

Det maa betragtes som et rent Vidunder, at der aldrig er sket en alvorlig Brandulykke i dette store Træhus; særlig medens det blev benyttet til Belægning, vilde en natlig Brand

her have haft aldeles uberegnelige Følger baade for Indkvarteringen og for de omliggende gamle Bygninger.

Mellem denne Bygning og Generalstok finder vi Kastellets nuværende ældste Stald, opført 1838.

Volden er helt rundt spækket med Kanoner, der er meget uensartet sammenstillet, og hvis Underlag for Størstedelen er i en forraadnet Tilstand. Kun den nederste Spadseresti eksisterer, thi den øverste er først bleven anlagt efter 1848. Træer og Buske er endnu kun smaa, men kønt er her unægteligt, og hvor vi ser ud over Brystværnet, møder vort Øje ikke grimme Murkolosser, men Mærker og Enge med Vandløb og Søer.

Om Prinsens Bastion naar vi til Kongens Bastion, men vi skal helt frem til Aarot 1718, før vi finder den første Vindmølle, en tarvelig og lav Stubmølle, der dette Aar havde afløst Kastellets Mølle paa Toldbodvejen. Den nuværende Mølle er først opført i 1847, og endnu har man da heldigvis holdt sin Haand over den som den Skønhedsaabenbaring, den er. Dens nærmeste Omgivelser har man derimod desværre faaet ødelagt ved Anlægget af nogle uskønne Tennisbaner, der slet ikke hører til her, og ved nogle lige saa uvedkommende Haver.

Videre gaar Vejen om Dronningens Bastion, over Sjællandsporten og Grevens Bastion til Prinsessens Bastion, og overalt ruller det ene Panorama skønnere end det andet frem for vore Øjne. Herude paa „Flagbastionen"s Pynt, det ubetinget skønneste Udsigtspunkt Byen ejer, ser vi ud over det dejlige Øresund og kan følge Sjællands skovbevoksede Kyst, saa langt Øjet naar. Paa denne Bastion blev i 1784 rejst en Flagstang, fordi det var herfra, at fremmede Landes Krigsskibe blev hilst Velkommen med en dundrende Salut, og lige indtil 1900 har Dannebrog vajet her oppe fra i Storm som i Magsvejr, har vajet stolt og frit som den første Hilsen til den, der nærmede sig søværts, for at bringe ham Bud om, at her var dansk Jord og dansk Tunge, at her var Danmarks skønne Hovedstad.

Da man i sin Tid til Fordel for „Kastellets Fattigkasse" lod udstede Kort, der gav Adgang til Kastelsvolden og Smedelinien, lod man det til Kastellets Garnison hørende Musikkorps et Par Gange om Ugen spille en Timestid paa denne Bastion for derved at gøre Adgangen til Volden mere attraaværdig. Paa en Tid, hvor offentlig Musik ikke hørte til Dagens Orden, blev det betragtet som en udsøgt Nydelse heroppe at høre det fortrinligt sammenspillede Militærorkesters Præstationer, og et musikelskende og distingveret Publikum samledes sig trofast ved disse Koncerter. Under Krigene, naar Livjægerne havde overtaget Kastellets Vagter, var det et Plus til Nydelsen, at dette den Gang saa smukt uniformerede Korps udførte Musikken.

I 1900 blev Flaget desværre strøget, og to Aar efter blev den høje Stander ombyttet med det omstridte Mindesmærke for Kampen paa Københavns Red d. 2. April 1801.

Bastionen er jo iøvrigt bekendt som det Sted, fra hvilket General Peymann i 1807 iagttog den engelske Flaade og udtalte, at han absolut ikke troede, at den vilde angribe København, og det var ogsaa her, hvor han efter Udfaldet d. 31. August trak sig tilbage efter at være bleven saaret i Foden.

Vi naar omsider tilbage til vort Udgangspunkt og forlader Volden. Under mange Ceremonier lukkes vi ud af Norgesporten, der paa den Tid betegnedes som Dyckporten, der paa hollandsk betyder Digeporten, d. v. s. Porten, der vendte ud imod Digerne. Naar undtages at Porten er lidt lavere end Sjællandsporten, minder den i alt væsentligt om Forholdene ved denne; ogsaa her finder vi Fr. V's Navnetræk paa den indvendige Side af Porten, medens Fr. III udenpaa Porten kun er repræsenteret ved det bekendte stive F. 3.

Vi passerer Norgesbroen, den der nu desværre er den eneste tilbageværende af Kastellets fire Broer, og staar i Norges Ravelin, der atter har sin Vagt, der laa der, hvor nu den store Stentrappe fører op til Langelinie. Vi følger vor Fører langs Smedelinien og passerer efterhaanden Lollands Kontregarde, der nu helt er opslugt af Søndre Frihavnsgade og Østbaneterrænet, Bornholms Ravelin, der endnu er bevaret uberørt, og naar til Møens Kontregarde, der nu ved en Bro er forenet med Østerbrogade. Her afslørede man d. 6. Juli 1920 et af Billedhugger A. Bundgaard udført Monument til Ære for skandinaviske Frivillige i vore to sidste Krige. Tanken er smuk og Monumentet er smukt, men det er unægtelig i en mærkelig Skammekrog, man har fundet det passende at anbringe Mindet om dem, der i Farens Stund stillede sig ved vor Side og gjorde vor Sag til deres; ikke en Brøkdel af Københavns Befolkning aner dette Monuments Tilværelse, og dem, der endelig finder det og ønsker at vide, hvem det er, man har villet hædre, opgiver det snart ved at stilles overfor en Inskription, der ikke alene er meget lang, men som tillige er udhugget saaledes i Stenen, at den stærkt minder om en Rebus og i hvert Fald ikke lader sig læse uden ved Hjælp af en Pegepind og — god Tid. Det er en mærkelig Maade at hædre Mennesker paa.

Fyns Ravelin er atter fuldt bevaret. De smaa Huse, der findes i denne som i enkelte andre af Smedeliniens Bastioner, har oprindelig været anvendt som Ammunitionshuse og momentvis som Isoleringsopholdssted for Soldater med smitsomme Sygdomme.

Falsters Kontregarde, hvis Grav strakte sig helt over til, hvor Hjørnebygningen af Grønningen og Toldbodvejen ligger, er nu landfast med Grønningen. Dette lille Fort er det interessanteste af alle Smedeliniens smaa Bastioner, thi gennem den Anvendelse, der blev gjort af den her opførte Bygning, fik Smedelinien sit Navn. Bygningen var i sin Oprindelse en 1-Etages Bygning med en smuk Manzardetage, men medens Smedeværkstedet bredte sig i hele den underste Etage, maatte de to ulykkelige Smede med deres i Reglen meget talrige Børneflok se at finde sig til Rette i et Par smaa Værelser foroven. Senere blev Bygningen ombygget, hvorved den ikke blev forskønnet, og den ældre Generation kender den bedst under Navnet „Kolerahuset", hvilket Navn den erholdt, fordi man i Aaret 1853 fra Karantænehuset lod dem, der kom fra smittede Havne, føre over Langelinie og ned i en Baad, der gennem Graven førte dem til dette Hus, hvor de blev internerede.

Vi passerer nu igen Sjællands Ravelinsbro, denne Gang for udgaaende, og idet vi følger den ydre Kastelsgrav paa vor venstre Haand, naar vi hen til den aflaasede Indgangsport til Langelinie. Forholdene her er jo nu saa vidt forskellige fra den Gang, at Sammenligning nærmest er umulig; det maa være tilstrækkeligt at minde om, at hele den øverste Del af det overordentlig skønne og imponerende Gefionsspringvand samt Monumentet for Prinsesse Marie staar midt ude i den gamle Kastelsgrav.

Lidt før Indgangen til Langelinie finder vi en Bindingsværksbygning; det er det saakaldte Brændehus, der indeholder store Dele af Toldbrændet samt et lille Rum til Brændehusvagten. Vi følger derefter Langelinie, der, naar undtages Pinnebergs Reduit, hvor nu Yachtklubbens Pavillon ligger, og Islands Batteri, umiddelbart ved Lystbaadehavnens sydvestlige Hjørne, kun har en Bredde af højst 20 m. Den bestaar kun af en Kørevej med en Banket, hvorpaa Skytset er anbragt, thi Adgangen til Langelinie var aldeles forbudt, og den Spadserevej, hvorpaa vi i vore Dage promenerer, eksisterede kun som et græsbevokset Brystværn. Ud imod Søen fandtes der ikke som nu tilhuggede Granitsten formede til et Hele ved Hjælp af Cement, men derimod mægtige Kampesten kastet løst og malerisk ovenpaa hverandre. Senere blev her anlagt Gangsti ovenpaa Brystværnet, og under Fr. VI blev Langelinie allernaadigst gjort tilgængeligt for Publikum paa de Dage, hvor Majestæten enten skulde afrejse eller ankomme søværts. En Time før Tiden blev Linien aabnet, og Folk styrtede ind for herfra at tage Afsked med deres Konge eller byde ham Velkommen tilbage med rungende Hurraraab. Først fra 1848 blev Adgangen offentlig. Oprindelig strakte Langelinie sig kun til Norges Reduit nord for Norges Ravelin; først langt senere forlængedes den i Huths Batteri, der gik umiddelbart over i den skønne Strandpromenade.

Helt mod Nord strakte sig det store Glacis med Færøs og Hetlands Reduit samt Spitsbergens Lynette, hvis yderste Spids omtrent naaede over til Garnisons Kirkegaard, af hvilken den Byen nærmest værende Del i sin Tid har hørt med til Kastellets yderste Glacis mod Nord. Hele dette Terræn var endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede et terra inkognita og blev først omdannet, da Østbanegaardsterrænet i vor Tid blev anlagt.

Her slutter vor Spadseretur.

Vi har i det foregaaende i sammentrængt Form søgt at give et Billede af Kastellet, dels i sin Oprindelse og dels saaledes som Tidens Fordringer efterhaanden desværre fik Bugt med mange af dets Skønheder og Ejendommeligheder — særlig er det selvsagt gaaet ud over dets Udenværker. Vi har tillige forsøgt at fremdrage nogle af de Minder, der knytter sig til denne skønne og karakteristiske Del af vor gamle By.

Det skal indrømmes, at Minderne ikke alle hører til de lyse — en af Kastellets Kommandanter har endog i et letsindigt Øjeblik betegnet Kastellet som Danmarks Bastille, hvad der iøvrigt kostede ham hans Stilling — men hvad enten Minderne er lyse eller mørke, bliver den lange Kæde, som disse danner, dog tilsidst til Historie, Danmarks Historie, thi at skrive Kastellets Historie er i Virkeligheden det samme som at skrive et Stykke af Danmarks Historie. Intet dansk Menneske, der virkelig elsker sit Land og dets Historie, og som midt i Tidens Rastløshed giver sig Stunder til at tænke med Alvor tilbage paa de Tider, som svandt, vil kunne færdes i Kastellet uden med en stærk Følelse af at sætte sine Fødder paa historisk Grund.

Vel er der handlet ilde med Kastellet, og særlig gælder dette for det sidste halve Aarhundredes Vedkommende, men trods alt ligger det endnu som et stort, stolt, skønt og enestaaende Monument for den Tid i Danmarks Historie, som vi betegner som Enevælden, en Tid, der vel, som enhver anden Tid, havde sine mørke Pletter, men dog en Tid, der i Modsætning til vor maa betegnes som en Stortid. Dette Kastel er hele det danske Folks Eje, og her behøver intet Museum at rejses, thi Kastellet i sig selv er et saa skønt Museum, som vel tænkes kan, og — som en Museumsdirektør saa sandt og smukt har skrevet — „at frede den skønne Helhed, som Kastellet endnu danner, er Statens uafviselige Pligt".

Man hører den Udtalelse, at Anbringelsen af et Museum i Kastellet er det eneste Middel til at redde dette sidste fra Tilintetgørelse, idet den Tid ellers vilde komme, hvor man væltede Voldene ned i Gravene og lod opføre Beboelsesejendomme paa Grunden. Ja — Byens Volde fik man jo Bugt med, og om det saa var dens smukke historiske Porte, blev ogsaa disse pietetsløst slaaet i Kvas, saa man skal jo intet forsværge, men handler man saaledes med Kastellet, er vi dog lidt langt ude, og det skal vel ikke være nødvendigt at minde om, at Kastellet er en af de nationale Værdier, der ikke uden Skam for Land og Folk lader sig bortsjakre for Penges Værdi til den højstbydende.

Rettelse: Under Billedet af Kastellets Kirke Side 235 er fejlagtig anført „opført Aar 1725", skal være Aar 1704.

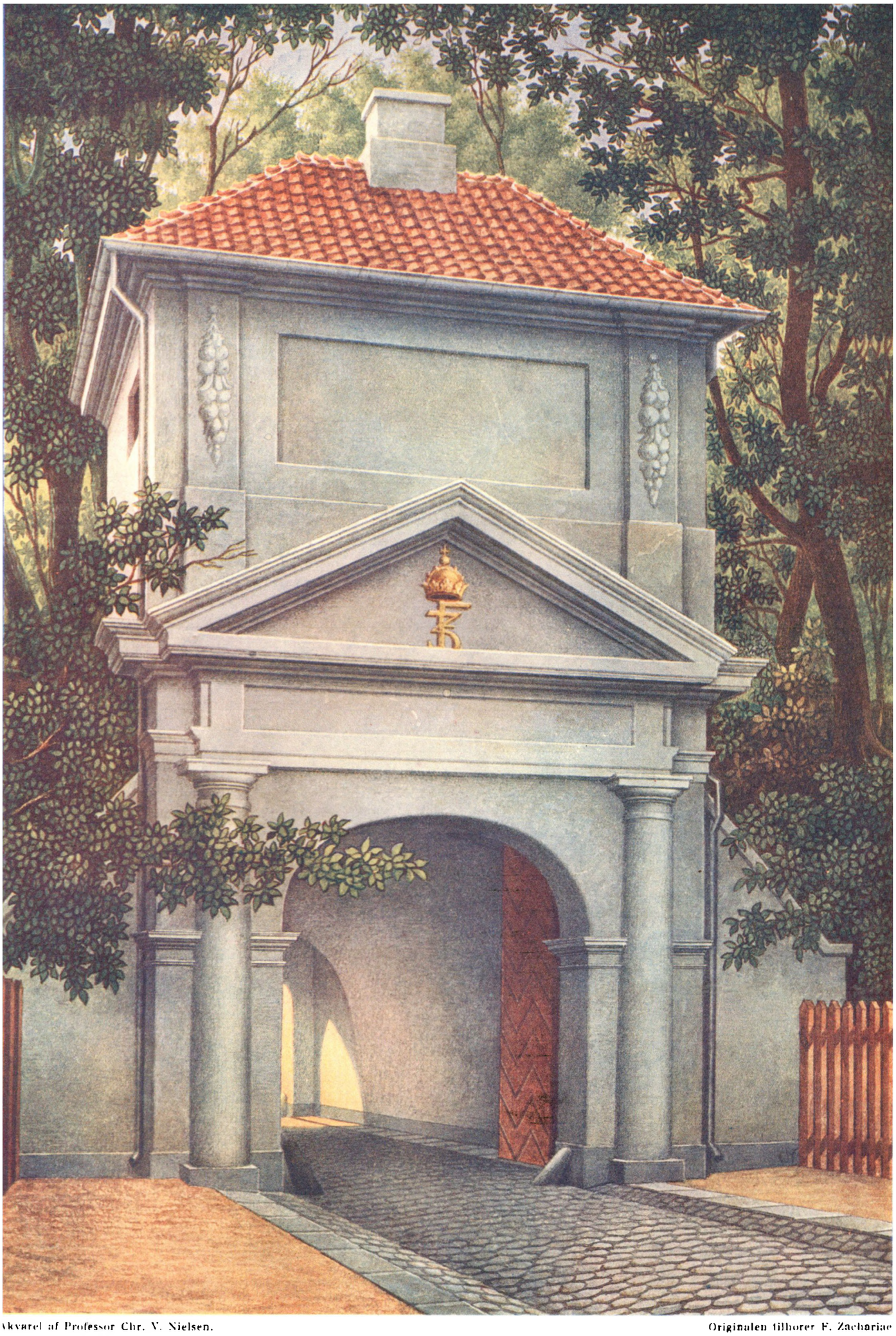

Akvarel af Professor Chr. V. Nielsen. Originalen tilhører F. Zachariae

Norgesporten set udefra.